

821(477)'06

C-51

ЮРІЙ СМОЛИЧ

ТОМ
6

ДЕРЖАВНИЙ
УКРАЇНИ

ЮРІЙ СМОЛИЧ

ТВОРИ

*В ШЕСТИ
ТОМАХ*

•

Державне видавництво
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ-1959

ЮРІЙ СМОЛИЧ

ТВОРИ

УЧ

ТОМ ШОСТИЙ

У

ПУБЛІЦИКА

Державне видавництво
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
Київ - 1959

ЧАСТИНА ПЕРША

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Літературал

Як це втішно — читати любий тобі літературний твір.

Як цікаво жити одними почуваннями з близькими тобі по духу героями книг, осмислювати разом із ними суспільні події, пізнавати всі сторони буття — до того невідомі тобі, незнані, нові.

Як хвилює це — заглядати в самі душі людей, що оточують тебе, з якими ти разом працюєш і борешся, і разом з ними йти далі, відчуваючи, що сам ти змужнів і зміцнів у товаристві з рідними тобі героями, що саме життя розступилося перед тобою і стало краще видимим у своїй перспективі.

Величезні сили — сили впливу на читача — захоче в собі художня література.

Великий Ленін у своїх філософських трудах і в своїх виступах неодноразово звертався до справи літератури, а в статті «Партійна організація і партійна література» вичерпно визначив керівні принципи політики партії в галузі літератури як «частини загальнопролетарської справи».

Центральний Комітет нашої партії, всемірно допомагаючи розвиткові радянської літератури, видав ряд найважливіших ухвал, і вони стали дороговказами в роботі кожного, хто присвятив свою працю літературі. Ці історичні документи, закликаючи літераторів до активної участі в соціалістичному будівництві, водночас спрямовують увагу літераторів і на конкретні факти і явища в самій літературі і якнайширше та якнайглибше охоплюють і всі

справи організації літературного процесу, і всі питання творчої роботи письменника.

Письменник!

Як це радісно і як це відповідально — бути письменником.

За роки після Великої Жовтневої революції величезні і величні зміни відбулися в нашій Вітчизні. Соціалістичне будівництво докорінно змінило весь уклад нашого життя і збагатило духовно радянську людину, будівника комунізму. Риси комунізму прийшли не лише в наше виробництво та у взаємини поміж людьми, комуністичні риси народились та загартувались і в характері та свідомості радянської людини.

Радянська література зросла в процесі історичних соціалістичних перетворень і стала найпередовішою літературою в світі.

Але збільшились і вимоги споживача радянської літератури — зросло в своїх духовних запитах радянського народу, нашого читача.

Стати на рівень вимог сучасності, вести читача вперед у його творчій участі в комуністичному будівництві — це завдання стоїть перед усією літературою і перед кожним радянським письменником зокрема.

Література виховує читача — в цьому її призначення. Але читач — головний герой літератури — своїми вимогами теж впливає на розвиток літератури, отже, й виховує письменника.

Знати свого читача, постійно — у своїй повсякденній роботі — прислухатися до його думок про те, як же задовольняє твоя робота його запити — обов'язок кожного письменника.

І поміж десятків доріг, які ведуть від читача до письменника, поміж ниток, які снуються між читачем і письменником і тісно зв'язують їх у спільній участі в комуністичному будівництві, особливо важливі безпосередні зустрічі письменника з читачем.

Ми, радянські письменники, часто зустрічаємось з читачами. В цьому — дорогоцінна своєрідність творчої роботи радянського літератора.

В нерозривних зв'язках письменника з народом зустрічі з читачами є наче суворим громадським контролем над роботою письменника. Але вони — і радісне побачення найближчих друзів: письменника і читача.

Ми зустрічаємось групами — на великих літературних виступах, організованих з будь-якої нагоди, зустрічаємось індивідуально — на диспутах з приводу нової книги. Ми зустрічаємось на багатолюдних конференціях і на вузьких нарадах, на клубних вечорах і запросто біля стенда в бібліотечі.

Нічого й говорити, яке найважливіше значення мають для письменника саме такі — к о л е к т и в н і — зустрічі з читачем. Адже вони є найкращим виявом громадської думки про роботу письменника, бо в колективному обговоренні книги народжується найбільш вірна її оцінка. Обговорення книги в колективі читачів є, безперечно, найбільш довершеною формою громадської критики.

Та дуже дорогі письменникові і зустрічі з читачем сам на сам.

Під час таких зустрічей між читачем та письменником виникають прекрасні, задушевні розмови: і про книгу, і про творчість, і про наше життя. Буйний розвиток радянського життя — буяння його соціалістичних форм, зростання нашої радянської людини, зміцнення комуністичних рис у її характері та збагачення й гартування її комуністичного світогляду — стає особливо виразним і яскравим під час тих зустрічей і в тих розмовах. В живому контакті з читачем письменник починає краще бачити саме життя і суворіше оцінювати свої власні книжки. Він черпає з тих розмов і життєвий досвід, і творчу насагу, ба й удосконалення майстерності.

І от, коли я заглиблююсь у спогади про зустрічі з читачами і пригадую, що вони говорили мені про мої книги, а також і всі ті висновки, які я тоді ж зробив собі з тих розмов, я відчуваю п о т р е б у ще раз повернутися думками до своїх книжок і к р и т и ч н о їх обдумати.

Нехай це не видається претензійним — намір виступити в ролі критика своїх власних книг. Автор не має підготовки критика, щоб дати повний аналіз свого творчого доробку, але він має необмежене право на самокритику.

Озирнутися на перейдену путь, зіставити думки читачів та критики з власними думками й прийти до остаточного висновку — і цікаво, і корисно: певніше простувати-меш далі в творчій роботі.

Приймає чи не приймає книгу народ-читач, — власне, це й визначає книзі право на життя.

Поміж моїх читачів були і прихильники, і опоненти

моїх книг: розмови і з тими, і з тими в однаковій мірі збагатили мене в моїй роботі.

І я хочу розповісти про деякі зустрічі з читачами, щоб читач наочно побачив свою участь у роботі письменника над книгою, усвідомив своє значення в літературному процесі.

Цьому і має бути присвячена моя розповідь — нехай читач прийме її як задушевну розмову з письменником.

•

МАРУСЯ ПОВИННА ПОВЕРНУТИСЬ

Ми зустрілися з ним на березі Азовського моря — поблизу Матроської слобідки під Маріуполем, тобто нинішнім містом Жданов.

До Маріуполя я потрапив випадково, шукаючи притулок, де б у затишку закінчити роботу над новою книгою. То було давно — на світанку літературної юності, і писав я тоді «роман про любов».

До міста я прибув вранішнім поїздом. В пору, на яку припадає початок цієї розповіді, сонце перейшло вже за полудень, я встиг обійти все місто — і от потрапив, кінець кінцем, сюди, в порт, на берег моря і сів зовсім знесилений. Я не міг знайти собі вільної кімнати: стояв серпень, купальний та виноградний сезон, і місто було набите курортниками. Що ж тепер було робити мені, коли не тільки влаштуватись вигідно для роботи, а й прихилити на ніч голову не було де? Доводилось або повертати назад додому, або сідати на пароплав, пливти морем і шукати притулку десь в іншому місці.

Я сидів, звисивши ноги до води, на окантовці портового причалу, з лівої руки стояв мій чемоданчик, з правої — футляр з друкарською машинкою, і сумно позирав у морську далечинь. Морська далечинь була таємнича та принадна, але хто міг мені поручитись, що там, у таємничій та принадній далечині, я знайду собі тихий закуток? Марєво полудневої спеки стояло над морем, сонце немилосердно пекло мені в потилицю, бризу з моря не було, і я почував себе зле.

Місце, де я сидів, було аж у кінці порту, портовий га-

мір дзвенів ген далеко приємними відлунками, і людей поблизу зовсім не було.

А втім, була ще одна людина, крім мене, в цьому пустинному закутку на морському березі.

Кілька кроків віддаля, біля самісінької лінії прибою, стояв матрос і теж пильно вдивлявся в море. Він спинився тут невдовзі після того, як приплентався сюди я, і вже з годину стояв непорушно, як закам'яний, не змінивши навіть пози, в якій застиг, тільки прийшовши. Він стояв, широко розставивши ноги на піску, вільно випроставши широкі плечі й виставивши опуклі, м'язисті груди під тільником. Але руки його — міцні, жилаві, засмагли начорно робочі руки — безсило звисли вздовж могутнього торса, а голову він понуро похилив і невідривно дивився на поверхню застиглого в мертвому штилі моря важким поглядом з-під навислих густих брів. Безкозирка зсунулась йому далеко на потилицю, а бушлат, недбало накинутий наопашки, тримався у нього за плечима, здавалося, на самому комірі. Вся кремезна, але обважніла постать матроса вказувала його цілковиту байдужість до всього навкруги. Здавалось — вдарить нагло шторм, хитнеться ґрунт від землетрусу, впаде йому небо на голову — він однаково не поворухнеться і отак стоятиме далі, аж поки не поглинуть його, розкрившись, самі надра землі.

Про що думав матрос? Які почування опановували його єство? Що так вразило й пригнітило його?

І чого виглядав він у морській далечині?

Друзів з дна моря, загиблих у страшній корабельній катастрофі? Рідне судно, що зникло на далеких морських путях? Чи милу серцеві дівчину-рибалку, яка пішла баркасом у шторм і досі не повернулась?

Я писав перед тим один за одним фантастичні та пригодницькі романи — з півдесятка стояло вже їх на полицях бібліотек — і, признаюсь, відчув у грудях хвильний холодок творчого неспокою. Чи не новий сюжет для нового романа оце стояв поруч, поринувши у спогади про надзвичайні пригоди в своєму фантастичному житті?

Нарешті матрос повів головою — либонь вперше за весь цей час — і спинив свій погляд на мені. Якусь мить він задумливо дивився на мене, неначе не міг згадати, чого йому треба. Потім він таки вийшов із стану своєї закам'янілості, рушив з місця, але спинився, не дійшовши до мене два кроки.

— Майборода, — сказав він, кинувши пальцем до безкозирки, і назвав своє моряцьке звання: я забув зараз — була то «перша» чи «друга» стаття.

Я промимрив невиразно своє прізвище і «дуже приємно», а він зразу сів там, де спинився, за два кроки від мене. Він сів теж на край окантовки причалу, але ноги зігнув у колінах, зчепив руки під коліньми і нахилився всім тілом трохи вперед, знову прикипівши поглядом до далекого туманного морського горизонту. І зразу заговорив:

— Отак щодня о дев'ятій годині, тільки відкриють у лікарні двері, я вже там, заходжу до неї в палату і кажу: «Марусю! Простив, забув усе, нічого такого ніколи й не було — тільки ж дай мені руку, поведу тебе в наш флігель, і заживемо новим, прекрасним життям!..» А вона ховає руку під подушку, одвертається до стінки і мовчить...

Признаюсь, я був спантелечений. Матрос не сплутав мене ні з ким із своїх знайомих, він знав, що перед ним незнайома людина — він же щойно відрекомендувався мені для першого знайомства: Майборода. Але я аж ніяк не був підготовлений до його слів — до самого змісту слів, глибоко інтимного, та й до тону, яким їх було вимовлено, безмежно сумного і без краю гіркого.

Але є багато таких, простих серцем і щирих душею людей, які прості і щирі з усіма іншими людьми. Багато є людей, які не вміють тримати свою радість і своє горе в собі — вони мусять їх негайно довірити іншим. Матрос Майборода був, очевидно, з таких людей, він міг із своїм болем прийти і звернутись до кожного, хто б він не був, навіть до людини, цілком незнайомої і не баченої перед тим. І він говорив до неї, як до рідної і близької собі — така була глибина його горя.

І матрос Майборода повідав мені своє горе.

Він кохав Марусю. Три роки тому — отам, два кілометри звідси, в тіні молодого яблуневого саду в Матроській слобідці — вони власними руками побудували собі «флігель», як він казав, з двох кімнаток і кухні. Маруся розвела в горщиках різні квіти — герань, фікуси, кактуси і китайську розу — і розставила їх по підвіконнях. Майборода посадив кущі жасмину та бузку попід вікнами у садку. І разом вони накупили в крамницях всяких меблів та всякого начиння — не зразу, бо не вистачало грошей, а потроху, від кожного місячного утримання Майбороди.

Спочатку — каструлі та миски, потім ліжко, стіл і стільці, тоді шафу-шифоньер, канапу з дзеркалом у спинці, мисник для кухні та кухонний стіл. Майборода щороку ходив у плавання — на три місяці, на чотири, а один раз і на півроку; і коли він повертався до рідної домівки, його зустрічала на порозі Маруся — в сльозах щастя і в розквіті краси. І щоразу, переступаючи поріг флігеля, бачив зворушений Майборода, як хорошіє їх дім — затишком і достатком. У дворі забігали кури, потім зарохкав кабан у сажі, потім з'явилась на дверях червона порт'єра, а там — тюльове покривало на ліжку, білі фіранки на вікнах і шовковий абажур. То хазяйновита й ошадна Маруся викроювала «лишки» з одержуваного по атестату матроського скромного утримання. Певна річ, що в кутку — як і в кожній порядній матроській хатині — вже стояла бамбукова етажерка, і на ній, на верхній полиці — сувеніри плавань Майбороди: індійські черепашки, китайські віялка, арабські мавпочки, а також сім білих слоників — на довге щастя і вічну любов. На нижніх полицях стояли книжки, лежали ілюстровані журнали і невеличка колекція патефонних пластинок у дерматиновому альбомі. По стінах кімнат у багетних рамках були розвішані фотографії Майбороди та його товаришів, зроблені в усіх відвіданих ними портах обох півкуль світу. Все це були несподівані і радісні сюрпризи коханої Марусі. І все було добре та гарно в рідній домівці Майбороди. І жила вже мрія — як бігатиме та галасуватиме в ній маленький Майборода, майбутній флотовець і переможець стихій...

Та от два тижні тому повернувся Майборода з чергового рейсу, і Маруся на цей раз не зустріла його на порозі. З кімнат флігеля віяло пусткою, на кухні в челюстях печі лежала купка холодного, відсирілого попелу...

Сусідки — жінки його друзів і товаришів, — витираючи очі рідкими хустин, розповіли похололому Майбороді, що Маруся покинула його назавжди. Вона закохалась в бухгалтера хлібної контори і перейшла жити до нього...

Недовго квітло те нещасне кохання: чи то Маруся пішла від бухгалтера, чи то бухгалтер покинув Марусю. Сусідки були схильні обвинуватити Марусю — зрадливу й невдячну Маруську, — але вмовляли Майбороду потягти до суду спокусника-бухгалтера. Сусіди, навпаки, обстоювали наявність вини бухгалтера — хлюста і жевжика — і

не бачили іншого виходу для Майбороди, як набити морду спокусникові та закорити його на глибокій воді від сходу до заходу сонця.

Так чи так, але Маруся не повернулась до флігеля в Матроській слобідці, мабуть, докори сумління сушили її. Не прийшла вона і до батьківської хати. Вона зразу захворіла і вже другий тиждень лежала в лікарні.

Та на слова Майбороди — «простив, забудь, не було зовсім нічого, дай мені руку, підем у наш флігель і будемо жити прекрасним життям!» — Маруся одверталась мовчки до стінки...

Така була сумна і гірка історія кохання матроса Майбороди, повідана мені при першому знайомстві на березі Азовського моря, в маріупольському порту поблизу Матроської слобідки.

Я мовчав, коли Майборода розповідав. Що я міг сказати йому, які слова могли полегшити горе і затамувати біль?

В кремезному, дужому і загартованому тілі матроса уживалась мужня душа і ніжне серце. Він був лагідної вдачі, і він — кохав.

Ми перемовчали якийсь час, і потім Майборода запитав, — то були, власне, перші його слова до мене, бо все, що він досі казав, то була його мова не до мене, а тільки до себе самого.

— А чого ви тут сидите? — запитав мене Майборода.

Я пояснив, що приїхав, не знайшов кімнати і тепер не знаю, що далі робити, — вертати додому чи пливти вечірнім пароплавом в інші місця.

— Ходім, будете жити в мене... — зразу ж сказав Майборода.

Він дивився на мене, і в його погляді було таке благання — не кидати його, така надія, що поріг флігеля у Матроській слобідці він переступить зараз не сам, що я мимоволі скорився його поглядові і звівся.

Він мерцій підхопив мій чемоданчик, я взяв машинку — і ми пішли.

До слобідки було кілометрів зо два, і ми мало говорили, поки йшли. Майборода мовчав, позираючи то собі під ноги, то знову в море перед собою. Я інколи звертався до нього з коротким запитанням, і він коротко мені відповідав. Я запитував, де він плавав, у яких морях і океанах бував, і він неохоче відказував: Середземне море, Атлан-

тичний океан. Я запитував, які порти він відвідував, і він знехотя називав — Константинополь, Марсель, Лондон, Ріо-де-Жанейро... Він був людиною бурхливого життя, але зараз його пригнітило власне горе, і це горе було таке велике, що поглинуло разом з ним і все його життя. Мене він ні про що не питав, — він не знав досі, хто я, для чого сюди приїхав, що збираюсь робити, йому було, мабуть, байдуже до цього або не спадало на думку — запитати.

Потім і я перестав його розпитувати, і ми йшли мовчки. Чарівний пейзаж Матроської слобідки в кучугурах зелених садів серед білих сипучих пісків над синню моря вже впливав нам назустріч.

А думав я тоді ось що: мій роман, для закінчення роботи над яким я шукав тихого закутка, був присвячений коханню, і його сюжет — то був зовсім «класичний» сюжет — майже точно повторював ситуацію, яку змалював мені в своїй розповіді Майборода. Так само: він кохає і вона кохає, вона зраджує, а він... Як глибоко зворушила мене розповідь Майборода, і — яким же банальним і мертвим проти живої історії Марусі і Майборода здавався мені зараз точнісінько такий сюжет мого роману... Чому?

Тимчасом ми прийшли в слобідку і попрямували до білої хатки в зеленому садку. Майборода ступав попереду, але, підійшовши до дверей, спинився і спершу пропустив мене. То міг бути звичайний жест ввічливості — пропустити гостя попереду, а, може, Майборода не хотів бути передо мною, коли переступатиме поріг, щоб я не бачив, як він його переступатиме.

Ввійшовши в будинок, я спинився вражений. Пустка панувала в кімнатах, пустка панувала в кухні. Де ж ті меблі, які купував разом з Марусею Майборода, де квіти на вікнах, які викохувала Маруся, де весь той милий дріб'язок, що таким затишком зустрічав Майбороду, коли він переступав поріг, повертаючись з далеких плавань по чужих країнах?

В кухні в челюстях печі лежала купка золи, про яку розповів мені Майборода і яку він, очевидно, так і не наважився викинути. В першій кімнаті під вікном на підлозі валявся розбитий вазон — земля висипалась з нього, і квітка давно всохла. В другій кімнаті в кутку — там, очевидно, колись і стояла етажерка з сувенірами — просто на

підлозі лежала купка книжок, зламане китайське віалко і розстрошена черепашка...

Майборода зрозумів моє здивування і глухо промовив за мою спиною:

— Вона забрала з собою всі речі, як відходила...

Він вийшов надвір, узяв кухоль, зачерпнув води з діжки, що стояла тут же під ринвою, і одним духом вихилив кухоль. Піт зразу зросив Майбороді чоло, і він втерся рукавом.

Потім Майборода повернувся і сказав:

— Я можу жити в кухні або й спатиму в садку, а ви розташуйтеся як зручніше...

Він усе ще стояв на порозі, неначе не наважуючись переступити його і увійти в свою страшну, спорожнілу квартиру — в своє спорожніле життя. Тепер я помітив, що в кухні, в закутку біля печі, лежав кинутий на долівку зім'ятій бушлат, — там, очевидно, спав Майборода.

Я пройшовся по кімнатах — мені було ніяково, як завжди, коли стороннім спостерігачем входиш в чуже життя, і мені було тоскно в цих нежилых кімнатах, у цій мертвій пустці. Над вікнами я побачив чорні ями у білих глиняних стінах, — гардини були зірвані разом з гаками, на яких вони висіли.

Я спинився біля купки книжок, нахилився і машинально взяв кілька.

Серед книжок, які я тримав у руках, я несподівано побачив свою книгу: роман «Останній Ейджевуд».

Отже, Майборода був мій читач! Не знаю чому, але я ніяк не сподівався побачити тут мою книжку, не думав про те, що й Майборода може бути моїм читачем.

Майборода глухо промовив з-за порога, — він так і не заходив до кімнати:

— Книжок вона з собою не взяла. Не знаю, чому вона не взяла бодай цієї. Ми читали її вдвох, уголос, і вона дуже була захоплена тоді...

Він нарешті переступив поріг і тихо, навшпиньки, — неначе боявся когось сполохати своїми важкими кроками, — наблизився до мене, обережно взяв книжку з моїх рук і подивився на неї. Він подивився на обкладинку, потім перегорнув кілька сторінок, явно не бачачи тексту, цілком занурений в свої власні, невеселі думки, в свої гіркі й тоскні спогади. Я відчував його думки: він згадував, як саме цю книжку вони читали вдвох із Марусею... Він стояв так

якийсь час, понурій, похиливши голову і тяжко замислившись. Потім закрив книжку і зітхнув:

— Тільки ж нащо вона мені тепер,— сказав він,— оця книжечка?..

Все з тим же виразом очей, так само тихо й навшпиньки, він пішов знову до дверей, повернувся в кухню, нахилився до своєї імprovізованої постелі і сунув книжку під бушлат. Вона не була йому потрібна, ця книжечка, але вона була йому дорога як пам'ять, і він вирішив зберегти її, держати ближче до себе...

Я не признався Майбороді, що я — автор книги, яка сподобалась Марусі. Перед лицем справжнього горя Майбороди, звичайного людського горя, я засоромився цієї книги, в якій все було вигадкою. В ту хвилину мені стало особливо відчутно, що читач чекає від книги відгуку на свої почування і шукає в ній відповіді на свої запитання, бо життя персонажів книги він приймає як живий зразок і жадає в своєму житті піти саме за цими зразками.

Майборода, хоча й не довідався, що автором дорогої для нього як пам'ять, але непотрібної йому книги був я, однак здогадався, що я — письменник. Мене зрадила моя друкарська машинка.

Коли ми посідали з Майбородою на ганку, щоб обміркувати, як же нам розташуватись на спільне життя, Майборода звернув увагу на чорний футляр, що стояв поруч із моїм чемоданом. Його здивувала незвичайна, зрізана з одного боку, форма футляра.

— Що це,— запитав Майборода,— баян?

— Ні, не баян...

Я б багато віддав тоді за те, щоб то був баян і щоб я вмів на баяні грати: в здогадці Майбороди бриніла радість — гра на баяні, очевидно, дала б йому бодай невеличку потіху.

— А! Це, мабуть, друкарська машинка? — здогадався таки Майборода.

І цей здогад аж вдарив Майбороду. Він навіть звівся на ноги.

— Ви письменник! — прошепотів Майборода.— Письменник...

В його шепоті забриніла радість — можливо, ще дужча, ніж від уяви, що я баяніст.

Я мовчав, але Майборода й не потребував підтвердження на свій здогад.

Він вхопив мене за руку і майже обійняв.

— Слушайте! Дорогий товаришу!..— Він хвилювався так, що не міг вимовити слів.— Дорогий товаришу письменник... так порадьте ж мене... порадьте, що маю робити... Боже ж мій, ви ж письменник, ви ж, певно, знаєте, що треба зробити...

Мені було дуже боляче тоді, що я не знав, як порадити Майбороду...

Признатися, я й сам розраховував знайти пораду для мого романа про любов — з живої історії цього моряка.

Я мовчав занадто довго, а думка Майбороди тимчасом працювала чимдуж, і він сам запропонував вихід:

— Слушайте! Знаєте що? Напишіть книжку — таку книжку, щоб... словом, я віднесу її до Марусі, вона прочитає, заплаче й... повернеться знову до мене. Напишіть таку книжку, щоб Маруся повернулась до мене!

Він дивився на мене з благанням, всю силу свого горя і свого кохання до Марусі він вкладав у цю просьбу — і вірив, всією силою горя й кохання вірив, що можна написати книжку, прочитавши яку, Маруся... заплаче й повернеться знову до нього. Він не знав, чи зумію я написати таку книгу, але йому було потрібно, щоб я зумів написати її, і він вірив, що я її напишу, бо ж я — письменник...

Майборода випустив мою руку і заховав обличчя в долоні.

— Ех,— простогнав Майборода з тугою,— такі треба книжки писати, щоб душа в людини ставала як море в ясний день, щоб до неї ніяка гидота не приставала! Щоб люди по правді жили, щоб душа в людини була як білий день, щоб чорної ночі до себе не допускала...

Ми довго просиділи на ганку з Майбородою,— тепла, тиха, зоряна ніч поклала нас спати пізно. І останнє, що мені при тій розмові сказав Майборода, було прохання читача:

— Напишіть книгу про любов. Хорошу книгу про хорошу любов...

Я пообіцяв Майбороді.

Багато книжок написав я з того часу, але моєї обіцянки Майбороді я так досі й не виконав.

Письменник завжди в неоплатному боргу перед читачем.

Певна річ, що того романа, з яким я приїхав тоді

в Маріуполь, я не дописав. Я спалив усе написане і всі нотатки — також. Його «класичний» сюжет в своїй мертвій високопарності був занадто нужденний проти великої простоти живого сюжету Майбороди і Марусі.

Сюжет роману формально був наче той самий, але була то тільки мертва і мертвонароджена схема. Нема сю ж е т у в формальному, нехай точному, як алгебраїчна формула, зіставленні «дій та лицедій», яке б це зіставлення не було захоплююче та ефектне. Для того, щоб із ситуації, випадку, фактичного епізоду створився сюжет, потрібно вдихнути в них думки, почуття і вчинки живих людей, і тоді живе світло осяє всі ті ситуації та події. Не тільки розташування сил, а сама сила кожного живого людського образу в зіставленні з силами й змістом інших людських образів творять сюжет, кожного разу — неповторний. Сюжетів є стільки, скільки є людей — в їх взаєминах з іншими людьми. Живе життя само творить сюжети, і годі втиснути їх у колодки наперед взятих схем, хоч би й з аристотелівської поетики.

Не можна замовити собі написати «роман про любов», — почуття не абстрактні, вони не живуть без людей. Щоб написати, як люблять сучасні люди, треба знати все життя цих людей. Любов народиться в кожному романі, якщо це буде справді книга про життя людей.

І щоразу, як я починаю писати нову книгу і замислююся над своїми не сплаченими читачеві боргами, я неодмінно згадую про Майбороду і мій не сплачений їйому борг.

Саме тоді, в зустрічі з матросом Майбородою, я зрозумів, що тільки той письменник — справжній письменник, в творах якого читач знаходить відповідь на свої запитання — і в горі, і в radoщах. Читач шукає в книзі розв'язання складних життєвих ситуацій, в які доводиться потрапляти їйому, шукає поради й допомоги у взаєминах з іншими людьми.

Але написати книгу — таку, щоб, прочитавши її, Маруся повернулася до Майбороди, — мені хочеться над усе.

Майборода правий: треба писати такі книжки, щоб від читання їх душа людини ставала як море в сонячний день, щоб до неї ніяка гидота не приставала, щоб люди жили по правді, щоб людина сама була як білий день і щоб чорної ночі до себе не допускала...

МАНДРІВКА В МИНУЛЕ І МАЙБУТНЄ

Ця зустріч з читачами почалась за обставин надто незвичайних, і мені б не хотілось, щоб таке трапилося вдруге.

Карета швидкої допомоги приставила мене до хірургічної лікарні, і мені мали зробити невідкладну операцію на шлунку.

Коли мене клали на операційний стіл, шеф-хірург ретельно мив руки в кутку, а в кімнаті метушилися четверо його асистентів, готуючи інструменти й наркоз. Обставини не були веселі, і тому — поки санітари прив'язували мене, а сестра мастила живіт йодом — всі четверо асистентів намагались мене розважити. Коли хворий стоїть перед тривожною невідомістю, лікарі неодмінно потішають його розповідями про радощі, які чекають на нього попереду — в його довгому і легкому житті. Це відноситься до психотерапії і має на меті вселити в хворого віру в одужання та розпалити в ньому бажання жити, що є найкращою запорукою переборення хвороби, — як кажуть лікарі. Тим-то й на цей раз, довідавшись, що хворий — літератор, асистенти один перед одним запевняли мене, що я напишу ще багато книжок і доживу до п'ятдесятилітнього ювілею моєї літературної діяльності.

Наймолодший з асистентів — молода лікарка, яка готувала зараз ін'єктор, бо мала в час операції слідкувати за моїм пульсом і в разі занепаду діяльності серця робити впорскування, — виявилась моєю читачкою. Вона нещодавно прочитала мій роман «Господарство доктора Гальванеску» і тепер поспішала потішити мене своїми враженнями.

Але вона так захопилась «психотерапією», що наготовлену для ін'єкції голку вхопила пальцями. Голка стала нестерильна, і, зачервонівшись та зиркнувши з-під руки, чи не побачив шеф, вона мерщій сунула зіпсовану голку в ванночку з окропом.

Шеф-хірург і далі мив руки під струменем теплої мильної води. Мити руки перед операцією належить п'ятнадцять хвилин, і він виконував це старанно та урочисто. Він зосереджено мовчав весь час, лише інколи щось похмуро бурмочучи,— чи то до своїх заклопотаних думок, чи то на своїх аж надто балакучих асистентів. Старий ескулап не був, мабуть, прихильником нових віянь у медицині, і його, можливо, ображали надто жваві психотерапевтичні розмови в його суворому білому царстві біля операційного стола.

«Господарство доктора Гальванеску» — науково-фантастичний роман, і це була моя перша книга в науково-фантастичному жанрі. Після нього я опублікував ще кілька науково-фантастичних романів: «Ще одна прекрасна катастрофа» та інші. Роман «Що було потім» був написаний за п'ять чи шість років після «Господарства доктора Гальванеску» і є його безпосереднім продовженням. І це був останній науково-фантастичний роман, який я написав. Чому я написав продовження «Господарства доктора Гальванеску» аж через шість років і чому після того я більше не працював у жанрі наукової фантастики — про це й буде мова в цьому нарисі: згадувані тут зустрічі з читачами двадцять років тому і стали тому причиною.

В романі «Господарство доктора Гальванеску» мова йшла про сенсаційні експерименти буржуазного «ученого». Стурбований і переляканий тим, що експлуатовані класи не хочуть миритись із своїм рабським становищем у буржуазному суспільстві, борються проти капіталізму, повстають і тим загрожують самому існуванню капіталістичного світу, цей «учений» вирішив перетворити робітника на безсловесного робота і таким чином запобігти самій можливості революції. В своїх злочинних хірургічних експериментах «учений» робить певні фізіологічні зміни в людському організмі і намагається пристосувати його до сприймання радіохвиль, щоб за їх допомогою керувати механічними функціями людського організму, позбавленого свідомості.

Роман «Господарство доктора Гальванеску» був напи-

саний у пригодницькому плані, як і пишуться звичайно науково-фантастичні романи. Фабула романа була сповнена різних жаків, карколамних пригод, хвилюючих несподіванок і заплетена в складну інтригу, спрямовану на те, щоб цілком полонити увагу читача. Але мова про роман зайшла зараз серед медиків, знавців людського організму та його фізіологічних функцій, а гіпотеза в сюжеті романа мала безпосереднє відношення до фізіології людського організму, ба й хірургії, і авторові цікаво було почути думку фахівців.

Одначе з слів лікарки-читачки я зрозумів, що захопила її в романі саме пригодницька фабула, а про всю «наукову» частину романа вона не обзивалася й словом. Я лежав уже міцно прив'язаний до стола, живіт мені був вже намащений йодом, і страшна хвилина операції наближалась. «Психотерапевтичні» розмови лікарів мене не дуже потішили — я почував себе зле, але — не так з справжнього інтересу, як для того, щоб продемонструвати свій спокій в цю тривожну хвилину, я запитав у лікарки, що вже тримала мій пульс:

— Ну, а сама наукова гіпотеза, яка закладена в основу фантастичної концепції — оті хірургічні зміни в людському організмі та підпорядкування механіки органів людського організму впливові радіохвиль, — що ви скажете про цю проблему з наукового погляду?

Відповідь на моє запитання несподівано прилинула з кутка від умивальника. І то були перші слова, які вимовив хірург. Він уже закінчив стерилізувати руки і тепер тримав їх високо вгору, немов здавався на милість переможця або, навпаки, збирався кинутись на ворога. Насправді ж він тримав руки так для того, щоб не торкнутися ненароком якогось предмета і не звести нанівець весь складний і забарний процес стерилізації рук. Так, з піднятими вгору руками, він і наближався до операційного стола, до мене.

— Відповідь на всі гіпотези, концепції та проблеми, — сказав він, — ви дістанете завтра, коли цілком очуняєте від наркозу... Наркоз! — подав він сувору команду.

Маска лягла мені на обличчя, і я задихнувся.

Роман «Господарство доктора Гальванеску» був взагалі однією з перших моїх книг, одним з перших кроків на літературній путі — юнацька проба пера. Його опубліковано більше як чверть століття тому, і я щоразу щиро

дивуюся, коли й до сьогодні чимало з читачів, які заговорюють зі мною про нові книжки, згадують і про «Господарство доктора Гальванеску»: вони або читали цю книгу замолоду (якщо читач — людина поважного віку), або й зовсім нещодавно.

Одначе обіцяну відповідь на моє запитання на другий день я не дістав. Хвороба моя була надто занедбана, операція пройшла важко, і чотири доби я був в агонії. І протягом цього часу — щоразу, як на хвилину я виринав із забуття, — я бачив перед собою темне, засмагле, в дрібних зморшках обличчя в рамці кучми сивого волосся, обличчя мого хірурга. Коли вночі я прокидався від важкого пропасного сну, я теж неодмінно бачив за тумбочкою біля мого ліжка, в колі світла маленької затіненої абажуром лампочки, його голову, нахилену до книжки. Він сам чергував біля мене і коротав нічниці за читанням.

На п'ятий день я прокинувся вранці і зразу зрозумів, що небезпека залишилась позаду. Це було мені зрозуміло з власних відчуттів — дивної легкості в тілі; це було зрозуміло і з обличчя хірурга, який схилився до мене: схудле, почорніле за ці дні, воно сяяло щастям. Він боровся за життя людини, і в цій боротьбі він переміг.

В палаті, крім нас двох, нікого не було.

— Доброго ранку! — гукнув хірург весело, дзвінко і молодю, дарма що завжди говорив глухим і хрипливатим суворим голосом. І закінчив уже зовсім по-юнацькому: — Тепер уже будемо жити і жити, можете мені повірити! А чи знаєте, що ви мало не загинули і в медицині ніяких надій не було?..

Я був тоді ще дуже кволий, і хірург не дозволив мені балакати. Ввечері він прийшов знову — свіжий, рожевий, чисто поголений і щойно підстрижений. Він поглянув на температурний аркуш і радісно закивав головою — температура була майже нормальна, потім помацав пульс і весело свиснув — серце працювало чудово.

— Ну-с, — жваво почав він, — а тепер, раз ви живий і здоровий, маю до вас кілька запитань.

Я чекав на нудні, але законні запитання лікаря до пацієнта — про самопочуття, про болі та їх характер, про апетит, сон, стул і таке інше.

— Ви маєте медичну освіту? — запитав хірург.

— Ні, — здивовано відповів я.

— Та що ви кажете! — здивувався й хірург. — А звід-

ки ж у вас обізнаність у медичних справах? У вашій книзі відчувається... е-е-е... не те щоб ерудиція, але певне знайомство з деякими теоретичними положеннями в галузі медицини...

— Мені доводилось читати...— почав був я, та аж тепер дійшло до моєї свідомості найголовніше.— Хіба ви читали мій роман «Господарство доктора Гальванеску»?

Хірург хитро підморгнув:

— Тоді як ви лягали на операційний стіл, я ще його не читав. Я взагалі мало читаю белетристики — бракує часу. Але ж я пообіцяв вам дати відповідь на запитання про науковість вашої гіпотези. І я мусив роман прочитати.

— Але ж, доктор, коли ви це встигли? Ви ж просиділи чотири ночі тут, біля мене?

— І над вашою книжкою.

Він поглянув на мене з посмішкою:

— Цікаво, розумієте, знати, кого ти порізав і чи вірно порізав. А може, варто було наперед чогось повчитись у вашого доктора Гальванеску?

Він все жартував, і я відказав йому в тон:

— Ну, і тепер ви переконались, що в цього лиходія вам не було чого вчитись?

Але хірург раптом урвав свій жартівливий тон і сказав серйозно:

— У мене до вас є пропозиція. Мою відповідь на це запитання давайте відкладемо на якийсь час. Але ви пообіцяєте мені, що, тільки станете на ноги, прийдете до мене в клініку при інституті і побуваєте при кількох операціях; стороннім це заборонено, але, як директор клініки, я вже влаштую це вам...— Він знову хитро підморгнув.— Згода?

Звичайно, я дав згоду.

І от, коли я вийшов з лікарні, в трубці мого телефону я інколи чув голос хірурга:

— Завтра, о восьмій ранку, я роблю дуже складну операцію, чекаю на вас.

Або:

— Післязавтра я робитиму точно таку операцію, як робив вам. Чи не цікавитесь глянути?

Або ще:

— Приходьте негайно в клініку. Привезли людину з тяжкими травмами. Але її треба порятувати! Для вас є нагода наочно побачити діяльність найбільш відповідальних інстанцій кровообігу.

Водночас я одержував запрошення на засідання секції хірургії та проспекти роботи будинку лікаря.

Словом, хірург серйозно заходився біля моєї медичної освіти.

До відповіді, чи реальна гіпотеза у моєму романі, хірург тактовно не повертався. Я теж не повторював мого запитання. На живих спостереженнях під час операцій мені давно вже стало ясно: все моє фантастичне побудування було наївне. Поставити таку проблему міг лише невіглас. Таким невігласом і був я, коли сідав писати роман «Господарство доктора Гальванеску».

Мені було соромно і сумно.

Сумно — бо я видав книгу, яка попри усі мої добрі наміри вводила читача в оману. Соромно — бо порушена була найперша заповідь літературної роботи: ти здобуваєш право писати тільки тоді, коли сумлінно вивчиш весь матеріал, проконсультуєшся із знавцями в усьому, чого не знаєш, і коли ти цілком певний, що скажеш у книзі п р а в д у.

Щождо наукової фантастики, то письменник, висуваючи проблему, може сягати верховин фантастичної інтерпретації, однак повинен бути цілком компетентним в тій галузі знання, з якої бере гіпотезу.

Це елементарна істина. Але я був тоді молодий літератор, початківець у літературі і профан у науках, і відповідь, яку дав мені мій хірург на наочних прикладах, стала мені наукою на все життя.

Я працював тоді саме в жанрі наукової фантастики, тема мого нового роману, який я тоді тільки викінчив («Це одна прекрасна катастрофа»), теж безпосередньо торкалася медицини, і на якийсь час я затримав подання рукопису до друку, щоб ще раз вивірити себе.

Але питання медицини захопили мене.

Я читав спеціальну літературу, медичні журнали й газети, коло моїх друзів-лікарів надзвичайно поширилось, і я блукав по клініках та лікарнях. Мене цікавили медичні проблеми, але ще більше цікавила мене, літератора, медицина в її прямому відношенні до людини. Я навідувався і на амбулаторні прийоми хворих у поліклініках.

Після моєї «клінічної» та «амбулаторної» діяльності я ще якийсь час — вдаючи то санітара, то лікпома — виїздив по екстрених викликах з каретою швидкої допомоги.

Медицина — надзвичайно цікава галузь знання: вона

відкриває перед людиною саму людину. Медик володіє не тільки знанням людського організму та його функцій, він має змогу якнайглибше пізнати людину в її психічному та соціальному житті. Нікому, як саме медикові, не відкриваються так всеоб'ємно душа і серце людини, її інтелектуальний та емоціональний світ, якщо, певна річ, медик сам буде допитливою, спостережливою людиною і не обмежуватиметься тільки професійним автоматизмом.

І от у моїх мандрівках у медицину я побував і в клініці, якою керував професор Ш.

Познайомитись з роботами професора Ш. мені було особливо цікаво тому, що «наукова» гіпотеза, яку я був побудував колись для роману «Господарство доктора Гальванеску», зовсім близько підходила до хірургічної практики професора Ш. та до проблеми, яку він уже розв'язав.

Нині мільйони людей порятовані від невідвортної загибелі або позбулися тяжких, раніше невиліковних хвороб — завдяки операції переливання крові. Наукова думка від давніх-давен побудувала гіпотезу про можливість переливання крові і поставила це як реальну проблему. Чимало дослідників вбилися над цією проблемою, але розв'язання прийшло зовсім недавно — за нашої пам'яті. Основноположником операції став тоді ще молодий російський хірург Ш. — він розробив методику й техніку переливання крові.

Після дошкульної наочної «критики», яку дістав я на роман «Господарство доктора Гальванеску» від його читачів-лікарів, мені дуже хотілось «порятувати» книгу. Я хотів би виправити її, підвівши «реальну наукову базу» під... ненаукову гіпотезу, яка лягла в основу фантастичної концепції. І я дуже розраховував на те, щоб консультація професора Ш. допомогла моєму задуму.

Я попросив видавництво, яке збиралось випустити чергове перевидання «Господарства доктора Гальванеску», попередку відправити книгу на рецензію до професора Ш.

На листовний запит про згоду професор в той же день відповів по телефону, що книгу йому трапилось читати і він охоче поговорить з автором.

Автори науково-фантастичних романів здебільшого орієнтуються на те, що читачем їх книги буде підліток і школяр. І це завжди позначається на викладі книги, на побудові сюжету, на трактовці теми. Але на перевірку ви-

ходити, що книги цього «юнацького» жанру люди дорослі, ба й дуже поважного віку, читають з не меншою охотою, ніж діти. Це підтверджує не одне обслідування читацьких абонементів по бібліотеках. І це варто мати на увазі не тільки видавництвам, але й насамперед самим авторам науково-фантастичних творів: їх стилістичні завдання від цього тільки ускладнюються.

Професор прийняв мене і редактора видавництва, який вів мою книгу, у себе в клініці, в робочому кабінеті.

Це був сивий і худорлявий чоловік у пенсне, з ясними, прозорими, але пронизливими очима. Він керував кафедрою в медичному інституті нашого міста не так давно, але мав великий авторитет серед професури, і студенти його любили. У місті, крім того, він був відомий як людина широких мистецьких смаків — меценат театру, колекціонер шедеврів малярства, аматор музики. А втім, загальновідомо, що саме лікарі дуже часто сполучають в собі любов до своєї професії з безкорисним тяжінням до мистецтва, ба й віртуозністю в якійсь галузі мистецтва.

Професор почав нашу розмову з компліментів. Він сказав, що прочитав мою книгу, дарма що довго не наважувався приступити до читання: лєнінградець, росіянин, він досі стикався з українською мовою лише в діловодстві клініки та в медичних бюлетенях. Української художньої літератури в оригіналі йому ще не доводилось читати, і цей роман був першою книгою українською мовою, яку він почав читати: він завжди залюбки читає наукову фантастику. Дочитуючи книгу до кінця, він вже майже не зважав, що читає... по-українському.

Однаке слова професора не дуже мене потішили. Мова знову йшла про «цікавість» розповіді, про захоплюючу фабулу та про «буйність» фантазування.

Справді-бо, чому одвіку так поведлося, що науково-фантастичні романи пишуться неодмінно в пригодницькому плані?

Пригодницький план, авантюрний роман, звичайно, мають всі права на існування в нашій радянській літературі. Пригодницький жанр зовсім несправедливо занедбаний і зовсім безпідставно облитий презирством критиків-снобів. Засобами цього легкого для читання жанру можна довести до свідомості читача глибокий ідейний зміст.

Але чому популяризація досягнень науки, пропаганда перспектив розвитку науки, постановка наукових проблем

повинні бути віддані тільки на поталу літературницькому трюкацтву, вихолощеній схемі людських відносин та знекровленому декларуванню ідей, як це ведеться в науково-фантастичній літературі, коли формою науково-фантастичного твору стає пригодницький жанр?

Чи не зводиться таким чином весь жанр наукової фантастики цілком незаслужено на рівень ярмаркового продажу недоброякісного краму за допомогою кричущої реклами?

— Ви сумлінно опанували класичну спадщину науково-фантастичного жанру,— гречно констатував професор.— Але...— він зняв пенсне, кинув туманний погляд у стелю і раптом закінчив тоном, яким, очевидно, ставив запитання своїм малоуспішним студентам,— чи задумувались ви над тим, в чому самий смисл буржуазного науково-фантастичного роману?

— Так,— відповів я,— задумувався...

І тут я вилив усе моє роздратування проти пригодницького жанру за те, що він захопив у полон наукову фантастику. Я говорив про те, що буржуазний фантастичний роман вганяється тільки за сенсацією, за незвичайним, тільки за тим, щоб приголомшити читача, і зовсім мало дбає про те, чи на наукових основах скомпонована в ньому гіпотеза. Весь смисл буржуазного фантастичного роману я визначав не в його науковому настановленні, а в накопиченні жахних небезпек та неймовірних пригод, у плетенні хитромудрої інтриги, якої б ошелешений читач не міг розплутати до останньої сторінки. Класичний науково-фантастичний роман передбачив і опоетизував наперед чимало наукових досягнень, які здійснили прийдешні покоління. Але сучасний буржуазний романіст, вдаючись до ідеї якогось технічного винаходу та розвиваючи фантастичну гіпотезу в цьому плані, ніколи не клопочеться тим, чи реальний цей винахід і чи в інтересах людства розв'язання такої проблеми. Навпаки, здебільшого фантастичні концепції в сучасному буржуазному романі відводять читача геть від конкретних завдань, які стоять перед людством, та й взагалі від реального життя...

— Одначе,— перебив мене професор,— в ваших словах стільки ненависті не тільки до авантюрного жанру, але й до самих традицій науково-фантастичної літератури, що мені незрозуміло, чому ж і в вашому романі...

— Ви маєте рацію,— похмуро перебив його мову я,—

в моєму романі я теж підпав під вплив не тільки класичної, але й почасти сучасної буржуазної науково-фантастичної літератури, і всі її якості позначились і на моєму романі...

Сказати по правді, було б важко не підпасти під вплив класичного науково-фантастичного роману. Адже чверть століття тому, коли я сідав писати мій перший науково-фантастичний роман, передо мною були тільки зразки класичного науково-фантастичного роману. Науково-фантастичні ж романи, належні перу моїх сучасників, російських радянських письменників, були зовсім не численні на той час — як, проте, і сьогодні — і також сліпо повторювали традиції класики. Власне, я й взявся до науково-фантастичного роману тому, що хотів розвинути цей жанр в українській літературі. І мені — літератору-початківцю — легше було шукати себе самого, ідучи за шуканнями інших. Так часто, а може й завжди, починають молоді літератори.

Професор люб'язно посміхнувся на мою тираду:

— Боюсь, що ви занадто суворі до себе. Звичайно, давши класичному роману цього жанру ви віддали, і не могли не віддати. Очевидно, для літератури і для науки тут діють однакові закони творчості.

І він теж виголосив тираду про те, що, борючись проти негативних якостей ворожої тобі течії, ти цілком свідомо використовуєш деякі її позитивні риси. Так опановується і надбання минулого. Нове родиться із заперечення старого, але використовує його досягнення.

Професор був людина ясного світогляду, діалектик і матеріаліст, до того ж — чемний, доброзичливий і хотів би підбадьорити мене.

— Але крім наслідування традицій класичного науково-фантастичного роману, — сказав він, — я бачу в вашій книзі певне пародіювання буржуазного роману, глузування з його тенденції накопичувати випадки, пригоди і жахи.

Мені було особливо втішно почути таку мову. В новому романі «Ще одна прекрасна катастрофа», що викінчений в рукописі відлежувався тимчасом у шухляді мого стола, таке пародіювання жанру буржуазного науково-фантастичного роману я обрав собі як ключ для розповіді. Роман висував певну наукову проблему, але основне авторське завдання було в тому, щоб у сюжеті роману зіткнути буржуазного вченого і саму наукову проблему з умовами соціального життя в буржуазному суспільстві. Автор мав

на меті показати нездійсненність розв'язання багатьох наукових проблем в умовах капіталістичного світу. Водночас автор дотримувався самої форми буржуазного роману і, пародіюючи її, намагався показати її ходульність та її безглуздість. Автор поспішив поінформувати про це свого співрозмовника.

— Дуже цікаво буде прочитати ваш новий роман,— відгукнувся професор.— Треба думати, що ваше завдання ви виконали в ньому з усією силою сарказму.

Але я ще не закінчив і мусив висловити до кінця претензії до буржуазного науково-фантастичного роману:

— Я думаю, що смисл буржуазної науково-фантастичної літератури не в тому, щоб розкрити владу людини над природою, що повинен мати своїм завданням науково-фантастичний жанр в літературі соціалістичного суспільства, а в намаганні стверджувати й всіляко пропагувати владу людини над людиною. В цьому — смисл буржуазного фантастичного роману.

Професор терпляче вислухав мене і сказав:

— Очевидно, ви маєте рацію. Але саме тут і починаються мої претензії до вашого роману. Я маю претензії і до наукової частини, і до частини соціальної, і до їх, так би мовити, взаємодіяння...

— Щодо «наукової» частини,— сумно мовив я,— то прошу вас, дорогий професор, не бійтесь виразів: я вже й сам розумію, що «науковість» роману дорівнюється нулю.

— Ну, вже й нулю! — професор чемно посміхнувся.— Повірте, ідея вашої гіпотези мені дуже близька. Коли хочете знати, я сам переболів подібними гіпотезами, коли шукав розв'язання проблеми переливання крові. Знекровлення людського організму, насичення його фізіологічним відповідником та керування механічними функціями організму за допомогою радіо — ця гіпотеза цілком годяща, навіть дуже спокуслива для сюжетних традицій науково-фантастичного жанру. Щодо самої технічної можливості подібної операції... — професор знизав плечима і поглянув на мене, як мені здалося, співчутливо, — то це нереально на теперішньому рівні науки, не думаю, щоб стало можливим і за дальшого її розвитку. Але ж мова не про те! Мова про те — чи потрібна подібна гіпотеза в науці та на які висновки штовхає вона в соціальному житті? Висловлюючись вашими ж словами, я скажу: перед радянською наукою такі завдання не стоять і не можуть стояти, бо вони

не в плані завдань людства. І ми, радянські науковці, діячі соціалістичної науки, почуваємо себе ображеними.

— Чому? — здивувався я.

Але, замість відповіді на моє запитання, професор раптом сам поставив мені запитання і, треба сказати, доволі-таки несподіване:

— Скажіть, будьте ласкаві, ви не пробували простежити, звідки впала вам в голову сама ідея механічного використання мертвого тіла, ідея гальванізації трупа?

Я замислився. Справді, звідки це впало мені в голову? Соціальний смисл «ідеї» буржуазного вченого, цілком очевидно, прийшов від шукання художнього виразу для самої соціальної суті капіталізму: капіталістична система убиває людську особу, дбає тільки про експлуатацію механічних здатностей людини, намагається перетворити людину на сліпого виконавця і безсловесного раба. Саму наукову гіпотезу треба було приймати як алегорію, як символ. Але звідки прийшла ідея біологічних експериментів над людиною? Я ніколи не задумувався над цим.

— Можливо, — непевно сказав я, — це чисто асоціативно... Знаєте, в роки громадянської війни, бувши лікпомом, я якийсь час працював начальником моргу. Ми не мали змоги ховати померлих, і в морзі нагромаджувались сотні трупів. Мене, вісімнадцятилітнього юнака, мучило і викликало протест споглядання трупів. Молоді, повні сил люди лежали передо мною горами мертвяків!.. Пригадую, в юнацькій голові виникали думки про боротьбу з смертю, виникали й дитячі мрії про оживлення померлої людини...

— Еврика! — радісно крикнув професор. — Про оживлення! Ви мріяли перемогти смерть, повернути померлих до життя, навіть оживити мертвих! Чому ж у вашому романі, навпаки, мова йде про умертвіння живих?

— Контрастне перетворення ідеї. Коли ця ідея потрапляє до буржуазного ученого, до класового ворога...

— Класового ворога! — знову зрадів професор, неначе піймав мене на гарячому. — Буржуазного ученого! А — ваш клас? А — ваша, радянська, соціалістична наука?.. Отут і починаються претензії до вас від нас, радянських лікарів, діячів соціалістичної науки!

І він виклав мені ці претензії.

Претензії ці, власне, і відкрили мені справжнє розуміння жанру наукової фантастики в радянській літературі.

Вони були зовсім прості, ці претензії, які висловив мені

тоді мій читач — радянський медик. Але чверть століття тому — майже на світанку і радянської літератури, і радянських наук — вони були для мене, молодого літератора, відкриттям.

Адже радянська медицина, як і кожна інша радянська наука, — конструктивна. Адже завдання всіх радянських наук — перетворювати життя на справедливих соціальних основах, в ім'я соціалістичної перебудови світу, — творити життя!

Отже, радянська література — коли темою твору стає наукова проблема — і повинна насамперед відображати та виявляти саме цей «созідательний» зміст і характер науки.

Чи варто темою твору радянської літератури брати псевдонауковість, порочний зміст або невірні шляхи буржуазної науки?

Це, звичайно, можливий варіант, якщо мова іде про розвінчання буржуазної науки, про розкриття служіння буржуазних учених інтересам капіталістичного світу. Але розвінчання це можна — і треба — здійснити тільки через розкриття і ствердження принципів, настанов і досягнень соціалістичної науки. В розкритті соціалістичних принципів науки та показі їх ствердження — смисл показу науки в творах радянської літератури. Таке розкриття і буде найдошкульнішим запереченням буржуазної науки. Але воно буде zarazом і найпереконливішим — засобами художньої літератури — ствердженням науки соціалістичної.

Професор сказав мені тоді: радянська медицина служить людині, вона існує для того, щоб давати людині життя, продовжувати його, щоб захищати людський організм від хвороб, гартувати його, навіть удосконалювати — і тим унеможливити хвороби. Лікар — борець за життя. Саме так — і тільки так — треба змальовувати в усіх жанрах радянської літератури, і особливо в жанрі наукової фантастики, медицину і медиків.

Здавалось би, він не сказав нічого нового і не повідав нових істин.

Але тільки така позиція має визначати в радянському науково-фантастичному романі всі гіпотези і проблеми, з якої б царини науки вони не прийшли. Такий висновок мусив зробити для себе радянський літератор, автор науково-фантастичних романів. Сьогодні це ясно кожному. Але чверть століття тому для літератора-початківця це

було визначенням творчого методу, накресленням програми роботи.

— От у такому плані і треба було б використати вашу гіпотезу та побудувати проблему і в їх науковому, і в їх соціальному спрямуванні,— сказав професор.— От тоді б це й була наукова фантастика, яка іде в річищі життя, розвивається в інтересах людини і відповідає конкретним планам, які стоять перед людством.

Роман «Господарство доктора Гальванеску» не був написаний в такому плані. Його гіпотеза була псевдонаукова. Але в цьому було тільки півбіди. Гірше було те, що псевдонауковій діяльності негативного персонажа — буржуазного ученого — протиставлялися тільки... авантюрні дії позитивних персонажів. Роман не стверджував позитивної програми дій, отже, й не розвінчував негативної програми, псевдонаукової концепції.

Я був щиро засмучений: адже я прийшов з тим, щоб знайти спосіб «підвести наукову базу» під моє фантазування. Я хотів «порятувати» роман перед читачем. Чи ж це було можливо?

Професор теж поставився скептично до такої ідеї.

— Хіба в цьому справа? — запитав він.— Хіба справа в тому, щоб посилити правдоподібність? Справа в тому, щоб стверджувати правду...

Саме тоді й зародилась в мене думка написати продовження «Господарства доктора Гальванеску» — другу його частину. В цій другій частині радянські лікарі повертали до життя людей, спотворених зловредними експериментами доктора Гальванеску. Так з'явився роман «Що було потім». Ідея, була зведена до примітиву: тільки парирувати удар, тільки ліквідувати шкоду, заподіяну буржуазною наукою. Сюжет нового роману не ставив ніяких нових проблем, але в ньому бодай наголошувалася творча, конструктивна програма радянської медицини. І це був уже перший, нехай і несміливий крок на путі до створення радянського науково-фантастичного роману.

Але цей перший крок був у мене і останнім — більше науково-фантастичних романів я не писав.

Наукова гіпотеза, яку в перспективі підносить у своєму сюжеті кожний науково-фантастичний роман, повинна виростати з конкретної, реальної проблематики певної галузі науки. Наукова проблема в науково-фантастичному романі не просто «викладається»,— як це ми маємо в популяриза-

торській літературі,— а інтерпретується: автор повинен виявити різні напрямки в цій галузі науки і показати їх боротьбу між собою. Цій боротьбі течій автор мусить дати вірне, марксистське тлумачення — як боротьбі світоглядів, матеріалістичного проти ідеалістичного. Отже, авторові потрібна значна наукова підготовка: автор в опануванні наукового матеріалу повинен бути не дилетантом, а знавцем.

Я — не фахівець будь-якої галузі науки. Мій фах — література.

І я зробив тоді висновок, що науково-фантастичну літературу повинні і можуть створити тільки науковці-фахівці: біологи, хіміки, інженери. Я зрозумів пізніше хибність такого висновку.

Радянський науково-фантастичний роман може бути тільки новаторським.

В літературі соціалістичного реалізму жанр наукової фантастики має шукати дорогу до читача не через компонування гострої фабули та хитромудрої інтриги, а, певна річ, через поглиблення та загострення самої наукової проблематики, через знаходження конфліктів у самій науці, через розкриття величезних перспектив науки в соціалістичному суспільстві. Для жанру наукової фантастики потрібні сюжети, які виростають з досягнень та завдань соціалістичної науки і соціалістичного будівництва, які виникають із зіткнення проблем науки і будівництва з життям, працею і світоглядом людей, які будують комунізм.

Але розкриття боротьби наукових течій веде до розкриття боротьби ідей і породжує нове коло проблем — філософських, моральних, етичних. Автор повинен розкривати їх на живих взаєминах між людьми, на змаганні між людьми, які розвивають науку. Тільки тоді і науковий, і соціальний напрямки будуть зв'язані одним міцним вузлом реалістичного сюжету.

Отже, автори науково-фантастичної літератури повинні бути інженерами людських душ — майстрами літератури.

Мені здається, що новаторський науково-фантастичний роман має народжуватись у нас в радянській літературі соціалістичного реалізму із співдружби та співробітництва діячів науки і літератури — із співавторства науковця і письменника.

Для професії літератора, здається мені, крім інших,

важливі дві умови: уміння бачити і уміння осмислено відтворювати.

Я почав пробувати свої сили в літературі, мавши деякі живі спостереження з часів першої світової війни та війни громадянської. Можливо, я умів побачити. Але я ще не вмів відтворити бачене. В процесі опанування літературного фаху — в роботі над першими книгами, які й були саме науково-фантастичними романами,— уміння осмисленого відтворення почало приходити до мене. І от тоді мене непереможно потягло від «вигадки» до «справжності», від викладу інтерпретованих ідей до розкриття світогляду людей, від показу тільки результатів людської діяльності до заглиблення у внутрішній світ людини — в осмислення почуттів, думок, поведінки та дій людини в її взаєминах з іншими людьми.

Можливо, якраз мої «мандрівки» в медицину — не тільки в сферу медичних ідей, але й в коло людей, які творять медицину і для яких медицина твориться,— і стали причиною такого творчого зламу. Коли я осягав у тих «мандрівках» матеріал, мене тягло не так до заглиблення в наукові концепції, як до заглиблення в психіку, в ставлення до праці та цілого життя медиків та їх пацієнтів. Адже мої пізніші оповідання та повісті на медичні теми — «Мужність», «Серце красуні», «Хребет є пасмо гір», «Історія однієї хвороби» або п'єса «Великі труднощі» — були написані не так про медичні проблеми, як про медиків та їх пацієнтів. Вони були задумані та опрацьовані саме в час моїх «мандрівок» у медицину, саме тоді, як я «полював» за науковими гіпотезами для фантастичних романів.

Словом, захопившись іншими жанрами, я жанр наукової фантастики покинув.

Але я жалію за ним, коли такий жаль висловлює мені читач.

Одного разу такий жаль я відчув особливо гостро.

То була зустріч з читачем за обставин особливо хвилюючих, 1943 року навесні. Радянські війська врізалися клином у розташування армій фашистських загарбників і визволили місто Харків.

Я був тоді у Москві, і, як українського письменника, ще й харків'янина у той час, мене запросили на урочистий вечір, присвячений визволенню другої столиці України — Харкова. Вечір відбувся в клубі штабу Радянської Армії.

Після мого виступу, присвяченого радісній події, в пе-

перві до мене підійшов поважний і кремезний чоловік з погонами медика і з зірками генерал-лейтенанта. То був славетний на весь Радянський Союз і на весь світ лікар.

— Дуже приємно з вами познайомитися,— привітно сказав генерал-лейтенант медичної служби,— я ваш читач.

І він назвав мені кілька моїх книг, які він читав. Поміж названих були й мої науково-фантастичні романи.

— Але ж,— сказав я,— мої науково-фантастичні романи не виходили російською мовою, вони опубліковані в СРСР тільки українською мовою.

— О,— засміявся мій співрозмовець,— та я ж хохол, хоча й давненько з України. І особливо приємно було мені читати українські науково-фантастичні романи. Адже, скільки мені відомо, раніше в українській літературі не було науково-фантастичних романів. Над чим ви зараз працюєте? Знову в царині медицини?

Я мусив признатися, що давно вже не пишу науково-фантастичних романів.

— Жаль,— сказав читач,— дуже жаль. Радянська медицина, знаєте, зробила величезний крок уперед, і перспективи її ще більші. Десятки і сотні надзвичайних проблем! А наукова фантастика цікава не тільки молодому читачеві, вона дуже потрібна й дідусям та фахівцям. Знаєте, фантастична література добре прочищає старечий мозок — як мандрівка в молодість, а фахівця розбуркує і тягне пофантазувати в своїй галузі — помандрувати в майбутнє. Пригадуєте, що сказав товариш Ленін про фантазію та її значення для практичної діяльності?.. Може, повернетесь ще до цього жанру?

Як хотілося мені тоді сказати: давайте напишемо разом!..

ЗЕРНА НОВИХ УРОЖАЇВ

Якось навесні завітала до мене незнайома людина.

— Можна? — запитав незнайомец з порога і зупинився роздивляючись. Він поглядав доброзичливо, але пильно, навіть допитливо.— А ви змінились. Дуже-дуже змінились! — констатував він непохвально.

В тридцятих роках я жив літні місяці в селі Білики на Полтавщині разом з угорським письменником Мате Залка. Мате Михайлович Залка мало не щороку перебував літній час у Біликах. Мате Михайлович казав, що село Білики зовсім схоже на куточок його рідної Угорщини і що, взагалі, в українському селянинові він бачить рідні йому риси селянина угорського. До того ж, за років громадянської війни, воювавши в лавах Червоної Армії за визволення України від іноземних інтервентів та білогвардійців, Залка в бою біля села Білики був поранений, і це особливо зріднило його з цим селом.

Хто знав близько Мате Михайловича, той ніколи не забуде, яка це була чарівна людина і як усі зокола широко прихилились до нього. Особливо були закохані в Мате діти. Коли Мате йшов селом — легко і якось по-військовому підтягнений — слідом за ним неодмінно сунула ціла чмара сільських хлопчаків, його найперших приятелів. То були друзі ширі та вірні, але ревнівні та вимогливі. Вони заводили бійку між собою — за увагу «дядька Матвія», і наполегливо вимагали, щоб дядько Матвій негайно змайстрував водку або навчив плести бриля «по-угорському» — в сім соломинок. Вони настійно кликали до лісу по гриби, на річку — грати «в морський бій» або на городи — полю-

вати за молоденькими огірками та першими помідорами. Нині ці колишні юні друзі Мате з чималим успіхом будують наше життя та керують життям колгоспу в селі Білики, а в пам'ять про дядька Матвія прибили на дверях правління білицького колгоспу меморіальну дошку. Двоє з малолітніх друзів Мате Залка — чорнявий та кароокий Володька і білоголовий, вихрястий Юрко — були в ті часи й зовсім невідступні від нього. Вони навіть переночувати намагались десь поблизу, під шовковицею біля хати Залка, щоб бути на місці, коли рано-вранці з'явиться на порозі дядько Матвій і побіжить до річки виконувати обряд вранішнього купання. Цей щоранковий обряд виконувався завжди купно з юрбою білицьких дітлахів — і одчайдушний виск, вереск та регіт зависали тоді над сумирним селом щонайменше на півгодини. Володька та Юрко були наче змінними ад'ютантами при Мате: вони не ходили зразу вдвох, бо тяжко ревнували один одного, але той з них, котрому щастило першим з'явитися поблизу, не відступав уже цілий день ні на крок. Коли Мате йшов з кимось із дорослих і до малечі йому не було діла, Володька або Юрко йшли віддала, додержуючи «дистанцію пристойності». Коли ми з Мате вибирались на полювання, Володька або Юрко затаювались десь поблизу і, тільки шубовсне в воду підстрелена качка, стрімголов плигали в річку. Здобич вони діставали завжди, хоч би й з якої непролазної гружавини.

— Так оце я той самий Юрко біля дядька Матвія і є... — признався нарешті мій гість, тепер уже й сам статечний «дядько». — Вам тоді, певна річ, і невтямки було, що я не тільки гасав у болото за підранками, а й був вашим із Матвієм Михайловичем найретельнішим читачем. Тоді б я ні за що в світі не признався, а тепер скажу. Тепер я сам викладач літератури у білицькій школі.

Ось який читач сидів тепер — через багато років — передо мною.

Колишній вихрястий Юрко повідав мені, що вони з Володькою всю свою юнацьку пору прожили в сяянні світлого образу Мате Залка. Потім в роки Вітчизняної війни обидва вони пішли боронити Вітчизну від гітлерівських нападників, і світлий образ Мате Залка — героя, який віддав своє життя непримиренній боротьбі проти фашистів, — неначе йшов поперед кожного з них у кожній битві на рідній землі. Володька став льотчиком, громив

з повітря ворожі комунікації, обрушував смертоносний вантаж свого повітряного корабля на голови ненависних загарбників. Він віддав життя за волю Вітчизни. Юрко став піхотинцем, в славному солдатському бойовому труді ступінь за ступенем визволяв рідну землю від фашистської чуми. Потім, заганняючи фашистського звіра в його лігво, пішов землями Європи і визволяв від гітлерівських окупантів Угорщину. Саме там, в Угорщині, на батьківщині Мате Залка, був Юрко тяжко поранений. З глибоким хвилюванням розповідав він тепер, як це було значуще для нього — пролити кров за Угорщину, укохану батьківщину Мате Залка, який колись пролив свою кров за Україну, укохану батьківщину Юрка...

З світлою пам'яттю про чарівний образ Мате Залка прийшов тепер Юрко до мене.

Люди доброї, доброзичливої та товариської вдачі завжди ваблять до себе і здобувають загальну прихильність. Любов до людей чарує і завойовує серця людей. Та не тільки чудова вдача Мате Залка прихилила до себе хлопчаків. Юрка і Володьку захоплювало саме життя Мате Залка, ореол романтичної слави довкола його постаті. Мате Залка був перед ними живим втіленням революційного слова і діла, живим образом борця за свободу і щастя людей. Як полонить такий образ молоду дитячу душу!

Білицькі хлопчаків добре знали бойову біографію угорського революціонера. Вони знали, як полонений австро-угорської армії в першу світову війну організував у дні Жовтневої революції червоногвардійський батальйон з інших полонених угорців і рушив воювати за комунізм на землі. Їм було відомо, як на чолі Інтернаціонального загону, в якому об'єдналися вже й серби, хорвати, чехи й словаки, прямував Мате Залка до серця пролетарської революції, Москви. Їх особливо хвилювало, як у цьому бойовому поході відбив Мате Залка в Колчака ешелон золота — золотий запас молоді Радянської Республіки, що його білогвардійський главковерх замірявся вивезти до Японії, — і як приставив цей дорогий вантаж Леніну в Москву. Вони знали всі подробиці дальшого бойового маршу Інтернаціонального полку під командуванням Мате Залка через всю Україну — і через село Білики також — проти Врангеля, Петлюри та білополяків. Сім ран, бойові ордени і нагорода особистою золотою зброєю — такий був бойовий шлях пролетарського революціонера і полководця.

Хлопчакам було відоме і те, що жив Мате Залка мрією визволити свою рідну країну і поспішав на допомогу радянському урядові в рідній Угорщині. Але сили реакції задушили тоді пролетарську революцію в Угорщині, і Мате Залка залишився на своїй другій батьківщині, в Радянському Союзі. Мате Залка став пролетарським письменником і гаряче взявся до літературної діяльності — теж в ім'я торжества ідей соціалізму, охоплений бажанням перетворити життя на всій землі.

Мате Залка звичайно зиму жив у Москві — в спільній роботі з російськими радянськими письменниками, літо проводив на Україні, де зав'язалася в нього дружба з багатьма українськими радянськими письменниками.

Хіба ж могли білицькі хлопчачки спати спокійно по своїх хатах, коли в сусідній хаті жив такий чоловік?

— Я цілісіньке літо ходив назирці за дядьком Матвієм, — розповідав тепер Юрко, — і коли б ви знали, яке то було щастя для мене! І то була зарядка для мене на все життя, аж до сьогодні, і думаю — поки живий. Знаєте, живий образ полонить душу, впливає на неї дужче за все. Література — надзвичайно сильна справа, але виховує вона насамперед тому, що в книгах відбивається їх автор, жива людина, його натура, його душа — навіть, коли сам письменник у сюжеті твору і не розповідає про себе, словом, не обізветься про своє життя. Особиста біографія письменника збагачує літературний твір, який вийде з-під його пера, — це загальновідомо, і письменник усвідомлює це, коли стає літератором-професіоналом. Але я думаю, що літератор-професіонал, письменник повинен дбати про те, щоб біографія його і далі збагачувалась, була чиста, ідейна, високоморальна і цікава. Книги Мате Залка і він сам — найкращий тому приклад. Я щасливий, що не тільки читав книги Мате Залка, але й знав його, бачив, чув. Живий образ ще дужчий за літературу..

Він урвав мову, на мить примовк і раптом признався:

— Знаєте, я ж обома вухами слухав, або прямо скажемо — підслуховував усі ваші розмови з Матвієм Михайловичем. Запам'ятались мені всі ті розмови на все життя. Знаєте, що таке дитяча пам'ять?..

В те літо, про яке йде мова, в Іспанії якраз почалась війна. Іспанський народ піднявся на боротьбу проти сваволі і мужньо боровся не тільки проти своїх іспанських катів, але й проти німецьких та італійських фашистських

інтервентів, посланих Гітлером та Муссоліні на допомогу чорному каудільйо та для випробування фашистської військової машини. В героїчній Іспанії відбувалась «мала» війна, але то була репетиція майбутньої «великої» світової загарбницької війни.

Мате тоді тільки й жив подіями в Іспанії. В наших розмовах він весь час говорив про іспанську війну — болів серцем за іспанський народ, мріяв і самому пробратись до Іспанії, щоб віддати свою ненависть до фашизму і своє воєнне вміння на боротьбу за волю іспанського народу.

Вихрястий Юрко чув саме ці розмови — і вони запали в його дитячу душу. Пристрасна цілеспрямованість непримирної до насильства натури Мате Залка стала дороговказом у житті і йому, і його героїчному другові Володі.

Але були тоді між Мате та мною й інші розмови — про книжки, над якими кожний з нас в те літо працював. Їх також підслуховував вихрястий Юрко — молодий читач. В тих розмовах були дороговкази й мені — молодому письменникові.

Того літа Мате Залка закінчив роман «Добердо», а я — повість «Дитинство». Ми зачитували один одному уривки й обмінювались думками. Я був позбавлений змоги тоді ж прочитати рукопис «Добердо» цілком — переклад на російську мову на ту пору ще не був доведений до кінця. Але Мате прочитав весь рукопис «Дитинства» — він розумів українську мову, — і перші правки на рукопису були зроблені при ньому.

До того Мате читав ще кілька моїх книжок, — він взагалі був моїм читачем.

Коли ми, письменники, говоримо про читача, то звичайно маємо на увазі людей, які не мають прямого ділового відношення до літератури. Ми маємо на увазі робітників і колгоспників, студентів і школярів, інженерів і учителів — взагалі людей будь-яких професій, крім літературних. І ми ніколи не маємо на увазі письменника-читача.

А між тим найперші читачі нових книг письменника — якраз і є інші письменники.

Рукопис нової книги, ба й тільки його чернетку, ми неодмінно даємо читати товаришам, щоб перевірити себе досвідом товариша по роботі. І часто думка товариша-письменника буває вирішальною для майбутнього книги. Буває, що після гострої критики товариша письменник від-

кладає рукопис надовго, щоб повернутись до нього геть пізніше. Буває, що після суворого товариського осуду письменник і зовсім відмовляється від друкування написаної книги. У мене, скажімо, є два таких великих рукописи (крім кількох дрібніших речей), які після негативного ставлення декого з товаришів я вирішив не публікувати зовсім.

Поміж письменників Мате Залка був найкращим читачем. Ніхто не вмів так радіти за успіх товариша, ніхто не вмів так прямо і безкомпромісно висловити товаришеві свою критичну думку. Мате був суворий в своїх вимогах до ідейної чистоти, до ідейної сили твору.

Повість «Дитинство» сподобалась Мате. Але він надавав їй особливого значення: він побачив у повісті злам у моїй творчій роботі. Він зразу відзначив, що після всіх попередніх шукань в цій повісті міцніє стиль реалізму. І Мате надзвичайно зрадів з цього. Він визнавав тільки реалізм у мистецтві і був пристрасним поборником реалістичного стилю в літературі. Мате вимагав від мене, щоб я повість продовжив, щоб я написав хронологічний цикл повістей, який би висвітлював життя мого покоління і початком якого і мала стати повість «Дитинство». Роман «Добердо», який писав у той час Мате Залка, був присвячений саме описові життя його покоління під час першої світової війни.

Мате казав: кожне покоління має право записати своє життя, бо життя кожного покоління — прекрасне! Життя кожного покоління треба осмислити, щоб саме покоління розібралося в своєму житті і дало можливість наступним поколінням скористати з досвіду попередніх. Він посилався на біографічні твори Короленка, Толстого, Гаріна. Мате казав: ми маємо щастя належати до покоління, яке стало на грані двох епох і перейшло цю грань. Наше покоління ввійшло в свідоме життя у великі дні Жовтня, пройшло крізь громадянську війну, стало учасником подій, які потрясли світ і змінили всю дальшу історію світу. Тому наше покоління заслужило особливе право на запис свого життя. Скористатися з цього права, прийняти це право як свій обов'язок повинен кожний письменник, який виходить з нашого покоління.

І Мате пристрасно закінчував:

— Ми не маємо права не записати життя нашого покоління, не осмислити його, не передати його досвіду

молодшим. Ми не маємо права піти з життя, поки не здій-
снимо цього нашого обов'язку!

Саме тоді, в цих наших розмовах, стали мені виразні контури ще не написаного тоді, а тільки задуманого роману «Вісімнадцятилітні» — основної книги з трилогії, яку тепер відкриває повість «Дитинство». Роман «Вісімнадцятилітні» мав охопити приблизно той же період часу, який охоплював роман «Добердо». Тільки герої угорського письменника Мате Залка були походженням з Австро-Угорської імперії, герої мого задуманого роману — з імперії Російської. В час першої світової війни вони були один проти одного, по різні боки австро-російського фронту. Мате був старший проти мене на чотири роки і взяв участь у першій світовій війні, я досяг призовного віку вже після її закінчення. Герої «Добердо» — однолітки Мате Залка — в громадянську війну прийшли після їх особистої участі в війні імперіалістичній. Мої однолітки були безпосередніми очевидцями подій першої світової війни; живучи в місцях, де відбувались бої, вони росли, формувались і дозрівали в ході імперіалістичної війни («Наші тайни»). Війна війні, мир хижинам і війна палацам! — ідеям перетворення імперіалістичної війни на війну класову, громадянську — присвячувався роман Мате Залка «Добердо». В такому ж плані мав бути написаний і мій майбутній роман — третій в трилогії — «Вісімнадцятилітні». Мате Залка був пристрасним агітатором за його написання.

Під час обговорення майбутнього роману і цілої трилогії між нами не раз заходила мова про деякі мої попередні, вже опубліковані книжки, особливо — з погляду розкриття в них теми боротьби проти українського буржуазного націоналізму. Бо розпочата в другому романі трилогії «Наші тайни» тема боротьби проти українського буржуазного націоналізму повинна була знайти в романі «Вісімнадцятилітні» якнайширше і якнайглибше висвітлення. Тим-то й доречно було переглянути всі попередні спроби в цьому напрямі (наприклад, повісті «Півтори людини» і «Хома», романи «Фальшива Мельпомена» та «По той бік серця»), тим паче, що виступи критиків з приводу цих книжок були в той час надто розбіжні.

Частина критиків, говорячи тоді про те, як у цих книжках автор розкривав тему боротьби проти українського буржуазного націоналізму, доводила, що автор не викриває до кінця самий антинародний смисл ідеології націо-

налізму. Інші критики, навпаки, додержувались думки, що автор висміює націоналістів, змальовує їх огидними, отже, начебто і розкриває нужденність самих «ідеалів» націоналізму.

Писав я ті книжки невдовзі після громадянської війни. Молодий автор тоді тільки-но ступив на літературний шлях, прийшов у літературу після старої дореволюційної школи, тільки-но формував свій світогляд і не мав ніякого особистого досвіду в боротьбі з класовим ворогом. І молодий автор розгубився. Хто правий, а хто — ні? Кому вірити, а кому — не вірити?

Пригадую, в тисяча дев'ятсот двадцять дев'ятому році — після рецензій на згадані книжки — в клубі письменників у Харкові підійшов якось до мене Мате Залка. Ми тоді не були ще з ним знайомі. Але така вже була вдача у Мате: він вважав себе знайомим з усіма людьми на світі. І до людей, які були йому симпатичні, підходив, радісно посміхаючись, сяючи своїми ясними очима і ще здалеку простягаючи руку.

— Слухай! А я читав, як ти висміюєш націоналістів і що з приводу цього пишуть в статтях і рецензіях.

Так ми познайомилися з Мате Залка і так почалась наша перша розмова — про тему боротьби проти націоналістів. Мате говорив зі мною — з автором, але говорив про автора в третій особі — наче запрошуючи мене, сторонню людину, до об'єктивного обговорення.

Мате сказав тоді:

— Слухай, а тобі не здається, що автор трохи захопився своїм бажанням показати нікчемність ворога-націоналіста? Це дуже хороше бажання, але ж після цього читач може спати собі спокійно — в сподіванні, що ворог не страшний і що він, кінець кінцем, «сам себе з'їсть». Що ти про це думаєш? Чи не може така книжка демобілізувати читача в той час, коли мова йде про лютого і підступного ворога, з яким ще треба боротись?

Мені важко зараз — більше як через двадцять років — відтворити точно слова Мате Залка, але з міст його думки та інтонація, якою вона висловлена, були точно ці.

Мате тоді сказав ще: дуже добре, що ти хотів розкрити, як приховується класовий ворог, як він, маскуючись, прибирає благопристойної подобу, — бо ворога треба навчитись розпізнавати в усіх його подобах. Але ти заховав

свою ідею, а з нею і звіряче нутро ворога, за десятима дверима й двадцятьма замками. Література має право ускладнювати сюжет, щоб читачеві було цікавіше читати, але вона не має права затуманювати сюжет так; щоб читач перестав його розуміти.

І раптом Мате розсердився:

— Ти знаєш, що це — формалізм! — Це було сказано так, як говорять до злочинця, ловлячи його на місці злочину.

Мате був переконаний і непримиренний поборник реалізму. Формалізм у мистецтві та літературі він палко ненавидів. Словом «формаліст» він лаявся.

Я пам'ятаю, Мате додав тоді ще, хвилюючись:

— Не можна сміятись назад, треба сміятись вперед...

Хвилюючись, Мате інколи трохи калічив російську мову і говорив, неначе поспішаючи законспектувати свої думки. Але він зразу ж ловив себе на тому і докладно пояснював свою думку. Думка його була про те, що сміх у літературі повинен не заспокоювати, а непокоїти. Сміх повинен бути непримиренний до ворога. Він повинен не роззброювати читача, а мобілізувати, не тягти назад, а кликати вперед.

І от тепер, за кілька років, в Біликах, ми сиділи з Мате перед свіжим номером газети з останніми вістями з Гвадалахари, з фронту боїв іспанського народу проти фашистських полчищ Франко. Мате сказав мені:

— Слухай! Ти бачиш, що вийшло з націоналістів, яких ти висміював у твоїх давніх книжках? Вони воюють з фашистською зброєю в руках. Рано ми з тобою сміялися...

В Іспанії воювали проти іспанського народу іспанські, італійські та німецькі молодчики, але то воював фашизм. Око більшовика добре бачило коріння фашизму: фашизм не був «безбатченком» — його породжував капіталізм. Око більшовика бачило й куди росте буржуазний націоналізм, — тільки в фашизм! Думка художника вільно асоціювала свої спостереження. Мате впізнавав у подобі іспанського, італійського чи німецького — міжнародного — фашиста і риси українського буржуазного націоналіста також.

І просто переходячи від хвилюючих подій в далекій Іспанії до згадки про мої давні романи, Мате сказав мені тоді:

— Тепер ти розумієш, у чому була тоді твоя помилка?

Так, на той час я вже добре зрозумів, у чому були мої помилки. І зрозуміти ці помилки — після справедливої партійної критики — чимало допоміг мені саме Мате Залка, мій читач, світла людина і яснозорий більшовик.

Кожному ясно, що художній твір повинен змістом своїм брати участь у боротьбі проти ворожої ідеології. Але боротися проти ворожої ідеології аж ніяк не означає — тільки наплювати на ворожу ідеологію. Треба викрити її огидний, антинародний, контрреволюційний смисл. Та ворожу ідеологію не можна «витруїти» якимсь «хімічним» способом. Ворог падає тільки під ударами борців, і ворожу ідеологію можна перемогти тільки ствердженням справедливої ідеології, тільки через показ будівництва нового, справедливого, соціалістичного життя.

Мої перші спроби змалювати націоналістів якоюсь мірою викривали, звичайно, ворожу ідеологію — і це добре. Але вони були позбавлені розкриття змісту ідей, які протистоять ідеології буржуазного націоналізму. Вони були позбавлені показу самої боротьби народу проти ворожої ідеології націоналізму. В них не було і образів борців, які борються, будуючи нове життя.

Така хиба цих книг.

Але провина автора — більша. Провина автора, який не зумів написати ці книги на належній ідейній висоті, не зумів відповісти на високі вимоги народу-читача, побільшувалась ще й тим, коли і за яких обставин вийшли в світ ці його книги.

Адже книжки ті виходили в світ у роки, коли точилась особливо гостра боротьба проти проявів українського буржуазного націоналізму саме в літературі, проти ворожої діяльності контрреволюційних націоналістичних угруповань саме на ідеологічному фронті.

Партія викрила, розвінчала і розгромила підступи української націоналістичної контрреволюції. Партійні документи того часу розкрили весь величезний обсяг і всю глибину цієї всенародної боротьби.

А письменник, тримаючи в руках дошкульну зброю — книги, не зумів загострити свою зброю наполегливим опануванням великої ленінської науки і разити ворога якнайдошкульніше.

Саме про це ми й говорили з Мате Залка.

І ми ще говорили про те, що в романі «Вісімнадцятилітні», який я ще напишу, я повинен не тільки висміяти

націоналістів, а викрити саму антинародну суть ідеології націоналізму, не тільки викрити її, але й протиставити їй ідеологію пролетарського інтернаціоналізму, розкривши її в ділах людей, в боротьбі народу, в образах борців.

Мате був надзвичайно послідовний. Слово письменника було в нього завжди революційною дією. І діла його ніколи не розходились із словом. Слово і діло були в нього єдині. Це було одне ціле — він сам. З революційної боротьби він прийшов у літературу для того, щоб, поклавши шаблю, докінчувати революційну дію — пером. Потім він поклав перо і знову взявся до шаблі для участі в боях проти сил контрреволюції.

Роман «Добердо», який Мате закінчив у Біликах на час початку війни в Іспанії, роман про перетворення війни імперіалістичної на війну класову, закінчувався такими словами:

«Форвертс, Гекслі! Вперед, лейтенант Матраї! Ти оголосив війну війні і тепер ідеш, щоб організувати легіони друзів і товаришів, які повернуть дула своїх гвинтівок проти тих, хто примушує їх битись...»

На цьому Залка поставив крапку.

І з Біликів Мате зник.

Згодом виявилось, що він — пориваний ненавистю до фашизму і пристрастю боротьби — пробився-таки через кордони та країни і воює в Іспанії. Він поставив крапку в романі і поїхав організувати друзів і товаришів на боротьбу проти фашизму.

Мате Залка став генералом Лукачем і очолив бригаду добровольців-антифашистів одинадцяти націй. В Дванадцятій інтернаціональній бригаді, якою командував генерал Лукач, зібрались антифашисти — французи, поляки, чехи, англійці, американці, шведи, німці, італійці, болгарини. В бригаді була спеціальна рота з угорців. Була й рота з українців, яка присвоїла собі ім'я Тараса Григоровича Шевченка.

Подвиги генерала Лукача в антифашистській боротьбі на полях Іспанії — загальновідомі. Полководець Лукач — письменник Мате Залка — став національним героєм іспанського і угорського народів. Він став живим символом пристрасного і непримиренного борця-антифашиста для всіх волелюбних народів світу.

Світлу пам'ять його шанує все людство...

Я сповнений невимовного хвилювання, що він був моїм другом.

Я сповнений гордості, що він був моїм читачем.

Останній привіт від нього — з думками про мої книги — я мав з полів бойовищ під Мадридом. Він писав листа в хвилину перерви між лютими битвами, коли фашистські повітряні пірати засипали бомбами позиції, на яких він стояв на смерть.

Він був — борець. Живий образ борця. Саме той образ, якого бракувало в сюжетах моїх перших книг, спрямованих проти ворогів народу, українських буржуазних націоналістів.

Читач романів Мате Залка, колишній малолітній Юрко, прийняв рішення увічнити образ Мате Залка. Юрко мріє написати книгу, яка б відтворювала світлий образ людини, письменника і борця, яка б славилася дружбою між людьми різних націй, братство народів, єдність передового людства в опорі найлютішому ворогові людства — фашизму.

В своїй вимріяній книзі він задумав використати свої враження після перебування під час визвольного походу Радянської Армії на батьківщині Мате Залка, Угорщині, використати всі матеріали, які можливо роздобути про ратний подвиг генерала Лукача в Іспанії, використати й свої дитячі спогади, те, що зберегла йому пам'ять про дядька Матвія у Біликах.

Що ж: і пуху, і пера! як казав Мате, йдучи на полювання і вважаючи своїм веселим обов'язком переінакшити мисливське напучування, щоб бодай чимось прислужитися і боротьбі проти марновірства.

Читач завжди доповнює або продовжує письменника. Він або висловлює письменникові свої думки про його книгу, або сам бере перо в руки і пише. Письменник Залка висловив мені свою думку читача. Читач Юрко бере в руки перо письменника. І це — не замкнуте коло. Це — зерно для нових літературних врожаїв.

СПОДІВАНИЙ АВТОРИТЕТ

Мені здається, що особливу увагу для письменника має думка про його книгу, висловлена фахівцем.

Мова не про літературних фахівців і не про спеціальний аналіз тонкощів літературної майстерності. Мова про визначення правдивості книги і самої сили художньої правди в її поєднанні з літературною майстерністю, — саме це і є, власне, найглибшою оцінкою книги, отже, й найтоншим визначенням майстерності також. Мова про «фахівця», який є найкращим знавцем матеріалу, що ліг в основу книги, про безпосереднього учасника подій, які стали джерелом змісту. Якщо в основу книги лягло життя колгоспного села, то найцінніша думка — колгоспника. Якщо сюжет книги взято з побуту льотчиків, найцінніша думка — льотчика. Якщо темою книги є проблеми виховання та діяльності учителів, то — учителя. Прототип героя романа — найбільш ширий, пристрасний та непримиренний читач і найбільш вимогливий критик.

Мабуть, ні один з моїх романів не «розколов» так табір моїх читачів, як роман «Сорок вісім годин».

З кожною книжкою, звичайно, буває так, що одному читачеві вона подобається, іншому не подобається. Один приймає книгу цілком, захоплюється її змістом і безоглядно закохується в героїв романа. Інший теж говорить про книгу схвально, але, вихваляючи те, що припало йому до вподоби, вміє побачити й недоліки книги, критично відзначає, що йому не до серця. Ще інший після прочитання книги залишається настільки прикро вражений тим, що йому не сподобалось, що за цим не бачить ніяких позитивних

якостей і гудить книгу цілком. Книга — одна, книга та ж сама, але думки про неї різні. Різні не тільки вимоги читачів, різне може бути і сприймання книги. Різні, проте, й самі читачі. Долю книги зумовляють в однаковій мірі і якості книги, і якості читача — його вдача, інтереси й смаки. Тут діє і соціальний, і індивідуальний критерій. Все це — загальновідомо.

Але про роман «Сорок вісім годин» один табір читачів висловлювався тільки схвально. Другий — категорично його засуджував.

Саме тому мені конче треба згадати про думку читача-фахівця.

Хто мав бути таким «фахівцем» — найбезпосереднішим знавцем матеріалу — для роману «Сорок вісім годин»?

Визначити тему роману «Сорок вісім годин» і надзвичайно складно, і зовсім просто. Я писав про міжнародне становище на той час (1931—1932 рр.) і зосереджував увагу на взаєминах після Версальського миру поміж найбільшими капіталістичними країнами — США, Англією, Францією та переможеною Німеччиною. Я визначав суперечності між цими країнами та протиріччя всередині цих країн — в самій капіталістичній системі, показував, що уряди цих країн ворогують між собою, але проти нас, країни соціалізму, вони єдині. І я протиставляв світові капіталізму нашу країну в буянні її творчих сил: вивершення першої п'ятирічки за чотири роки було лейтмотивом книги. Два світи — світ капіталізму і світ соціалізму — так зовсім просто визначається тема книги.

Книга «Сорок вісім годин» була для мене плодом напелегливої праці. Я — не економіст за фахом — писав книгу про економіку Європи, ба й цілого світу. Отже, дні і ночі я не виходив з бібліотек і перегорнув десятки спеціальних книжок, роблячи виписки і конспекти. Я також повинен був якнайгрунтовніше вивчати самий хід будівництва за першим п'ятирічним планом у нашій країні.

Географічна карта стала основною схемою моєї роботи. На географічні карти заносив я всі свої остаточні висновки з вивчених матеріалів. В моїй кімнаті я заліпив картами всі стіни від підлоги до стелі, ба й стелю теж, бо на стінах картам вже не вистачало місця. Карти були — фізичні, політичні, економічні, карти сфер впливу різних країн та карти розподілу світу поміж різними індустріальними «імперіями».

«Географія» моєї книги, дарма що основна дія роману відбувалася лише на території СРСР і саме на маршруті кур'єрського поїзда Москва — Одеса, була величезна.

А втім, дуже різноманітною стала потім і «географія» читачького кола книги. Письменники взагалі одержують багато листів від читачів. Але про цю книгу — особливо, коли вона з'явилась у перекладі російською мовою, — я почав одержувати листи і з берегів Тихого океану, і з плато Паміру, і з-поза Кавказького хребта. І читачі були напрочуд різноманітні за фахом. Писали: геолог, агроном, торговельний представник за кордоном, інженер, лікар, економіст, астроном, учитель і навіть піп-розстрига, що був тепер золотостарателем.

Геолог високо оцінював книгу, дарма що про геологію в книзі не було й півслова. Піп-золотостаратель — дарма що давно змінив хрест і кадило на кайло та решето — таврував книгу як найвищий акт богохульства. Торговельний представник, який жив за кордоном і до революції, вихваляв книгу за дошкульне викриття капіталізму й капіталістів. Агроном книгу категорично засуджував — і не за якісь там хиби в питаннях сільського господарства, про яке в книзі мови не було, а за її «абсолютну» нелітературність та антихудожність.

Судження читачів, які знайшли конче необхідним висловити мені свою думку, були категоричні. Або — захоплення книгою та надмірне її захвалювання, або — гострий осуд і в'їдливе глузування.

Одні казали, що саме такою і повинна бути художня література.

Інші висловлювали подив, як видавництво художньої літератури могло дозволити собі друкувати таку нісенітницю.

Кому мав повірити автор?

Хто з читачів був найбільш компетентний?

Письменникові важливо не тільки почути думку про його книгу, йому конче потрібно п о в і р и т и критикові, компетентному читачеві!

Очевидно, розбрат між читачами мав причиною собі те, що в художній інтерпретації опановуваного матеріалу я пішов на формальний експеримент. Одні його сприймали, іншим він заважав. Я скомпонував зміст книги, ідучи, власне, за перенесеним у літературу принципом політич-

ного плаката: виразність композиції, ударна деталь, гротеск для негативних образів.

Роман «Сорок вісім годин» писаний 1931—1932 років. То були роки найширшого розгортання соціалістичного будівництва за першим п'ятирічним планом у нашій країні і наростання протиріч між країнами капіталістичними, загострення суперечностей всередині капіталістичних країн, у самій капіталістичній системі. Капіталістичний світ знавав у ті роки найбільшої за всю свою попередню історію кризи, а світ будованого соціалізму здобував свої найперші, але грандіозні перемоги. В нашій Вітчизні відбувались найвеличніші соціалістичні перетворення. Вони відбувались у народному господарстві, в державній економіці, в побуті і в кожній радянській людині. Соціалістичні принципи виробництва вперше поставали на світі, соціалістичні взаємини встановлювались між виробниками, соціалістичні риси розвивались у кожному радянському трудівникові.

Радянський письменник не міг не бути цілком захопленою величчям історичним процесом, не міг не бути схвилюваний баченням переможного поступу соціалізму, не міг не взяти безпосередньої участі у всенародному піднесенні своєю зброєю — словом художника! І письменникові хотілось чимдуж відгукнутись на історичні процеси, якнайшвидше сказати своє слово. Природно, що саме в ті роки в радянській літературі поширилась буйно мала літературна форма — оповідання, нарис, фейлетон. Публіцистика — форма найшвидшого відгуку художнім словом на суспільні події — набрала в ті роки особливого значення і ваги.

Звідси й прийшли до літератора увага до публіцистичного жанру, захоплення цим жанром, бажання опанувати його.

Отже, беручись до роману «Сорок вісім годин», я поставив собі не тільки пряме ідейне завдання, яке й було найпершою метою книги, а й чисто формальне завдання. Виходячи з того, що на той час в українській художній літературі був ще мало розвинутий жанр публіцистики, я хотів опанувати його, пропагувати і, по змозі, поширити для великої літературної форми — роману. В прийомах komponування роману, в окремих його частинах, я використовував якнайширше всі жанри публіцистики — памфлет, огляд, фейлетон, статтю, гумореску, нарис.

Одним читачам подобалась така різноманітність формальних прийомів, така «різноплановість» викладу та не-

прихована цілеспрямованість (в лоб!). Інших це драгувало — вони воліли спокійного плину розповіді і не сприймали оголеного публіцистичного прийому та гротеску в белетристичній розповіді.

Тепер, коли час уже перевірів книгу і коли зміст її застарів, як «старіє» часто публіцистика через зміну конкретних історичних обставин, але саме тому ще виразнішою стає удача чи невдача її формальних якостей, я вважаю, що моя праця над романом «Сорок вісім годин» не була марною.

Я дозволяю собі говорити схвально про свою власну книгу тому, що, по-перше, минув уже значний час після її написання, і на відстані я дивлюсь на цю книгу вже не тільки як її автор, але й як сторонній читач. До того ж, самокритика зобов'язує якнайгостріше засуджувати свої помилки, аналізувати невдачі, але й відзначати удачі. Я усвідомлюю чимало хиб в інших моїх книжках. Але роман «Сорок вісім годин», попри недоліки, про які мова нижче, був, здається мені, корисний читачеві, а мені, письменникові, дав дуже багато. Після цієї книги я став публіцистом: публіцистичні статті, памфлети і фейлетони, які я написав з того часу, — все це запліднено «екзерсисами» в романі «Сорок вісім годин».

Але яка ж все-таки думка про «Сорок вісім годин» фахівця?

Фабульно роман «Сорок вісім годин» був побудований так: три капіталісти — «безробітні» в зв'язку з кризою мільйонери — приїждять до СРСР, шукаючи змоги продати свої залежалі товари й знайти замовлення для своїх заморожених виробництв. «Безробітні» мільйонери подорожують по СРСР, бачать будівництво соціалізму і розуміють його сенс, усвідомлюють роковану загибель капіталістичної системи. А щоб звести усіх персонажів до купи і мати змогу поставити їх у взаємини між собою та показати їм СРСР, автор добрав найпростішого способу — об'єднав їх в одну групу інтуристів. Сам автор притому також став персонажем роману, прибравши подобу гіда від «Інтуриста».

Хто ж, справді, мав бути найбільшим авторитетом для визначення правдивості роману, для визначення сили його впливу?

Такий «фахівець» об'явився зовсім несподівано, але він і був насправді «фахівцем» у цьому жанрі.

Це був гід контори «Інтурист» у Ленінграді.

Мій «колега-гід», прочитавши книгу, писав мені про те, що на мою долю випали виключно цікаві клієнти і що подорожувати з такими клієнтами — все одно, що закінчити університет. Він висловлював також мені компліменти з приводу того, що я володію зразу трьома мовами — англійською, французькою та німецькою — і так легко перекладаю з кожної з трьох на будь-яку з п'ятьох (ще й російська та українська), а також з кожної з п'ятьох на кожну з трьох. І на закінчення мій «колега» просив не відмовити і сповістити його... яку я одержую ставку. Бо й він, мій кореспондент, теж знає дві мови, але одержуваною ставкою незадоволений...

Я не відповів на цей лист, дарма що ніколи не залишаю без відповіді листи моїх читачів. Не відповів не тому, що трапилось непорозуміння і мій «колега» був уведений в оману: я ж ніколи не працював гідом біля іноземців; і не тому, що мені стало соромно за брехню: я ж зовсім не знаю англійської мови, майже цілком забув німецьку і ледь підтримую розмову по-французькому. Я не відповів тому, що лист цей був, власне, не від читача і не від критика. Була то лише своєрідна «супліка» своєкорисного сутяги. Книжка моя була для нього чимсь на кшталт «довідки», яку можна додати до позову в суд. Та цур йому! В таких випадках наші діди казали — бог йому суддя, я висловлюсь інакше: нехай суддею йому буде конфліктно-розцінювальна комісія профспілки радторгслужбовців!

Але ж який висновок з тієї «супліки» міг зробити для себе я, автор книги «Сорок вісім годин»?

Здавалось би, самий факт такої «супліки» промовляв на користь книги, а сама «супліка» якраз і була рецензією найбільш компетентного читача-фахівця? Адже я ввів в оману справжнього гіда-професіонала, від імені якого я писав, сам гідом ніколи не бувши! Отже, книга неначе правдива і сила її художньої правди видатна?

Ні. Таке враження може скластися тільки з першого, не критичного погляду. Введення гіда-фахівця в оману свідчило тільки про те, що прийом, літературний прийом, був використаний автором вправно. В книжці все було зовсім правдоподібно, але навіть максимальна правдоподібність, навіть найдосконаліше оволодіння літературним прийомом ще не є цілковитим виявом художньої правди.

В романі «Сорок вісім годин» групі персонажів з «того світу», тобто з світу капіталізму, протиставлено групу персонажів з нашого, радянського, соціалістичного світу — простих радянських людей. Але образи радянських людей в книзі виписані схематично, ще гірше — вони стоять ненавчесте осторонь від сюжету книги, їх життя в книзі описано, але описано якимось «паралельно» — воно не схрещується з життям негативних персонажів. В цьому — великий недолік книги. Художня правда стала б на весь свій високий зріст тільки тоді, коли б обидві групи персонажів сплели своє життя в змаганні, в боротьбі; коли б конфлікт, який існує і зараз в сюжеті романа між цими двома групами, був би не просто декларований як політична теза, а пронизав би й наповнив усі взаємини між групами персонажів та окремими персонажами з протилежних груп в живому, реальному і відчутному життєвому процесі, в змаганні, в боротьбі між ними.

Про це, певна річ, нічого не написав мені отой «фахівець», гід від «Інтуриста».

Але про це, на жаль, нічого не сказала мені й критика.

І я адресую своє незадоволення саме до критики і вважаю, що вона повинна поділити зі мною відповідальність за такий недолік у романі «Сорок вісім годин». Бо ж про цю книгу мені написали сотні листів читачі, але не сказав ні слова жоден критик!

Я говорю про це не тільки тому, що цим мені, письменникові, завдано прикрості: письменникові справді прикро, коли замовчується його книга. Я говорю про це тому, що на замовчуванні кожної нової книги втрачає не тільки її автор, а вся література: критика недоліків окремої книги зумовлює дальші досягнення всієї літератури. Я говорю про це тому, що, можливо, саме на прикладі романа «Сорок вісім годин» була можливість особливо виразно і переконливо розкрити перед читачем і перед літераторами антагонізм між художньою правдою в літературі та літературницькою «правдоподібністю».

І зробити це було конче потрібно саме в ті роки, коли, слідом за всліщними перетвореннями в соціальному житті країни, відбувались найзначніші зміни і в самій радянській літературі. Адже роман «Сорок вісім годин» виходив у світ саме тоді, коли Центральний Комітет партії прийняв історичне рішення від 23 квітня 1932 року про реорганізацію всього літературного життя в Радянській Країні.

Ця постанова партії ліквідувала весь сонм існуючих на той час літературних організацій, бо, за мудрим визначенням партії, виникала «небезпека перетворення цих організацій... в засіб культивування гурткової замкненості, відриву від літературних завдань сучасності». І партія вичерпно визначила завдання радянської літератури та саму роль єдиної літературної організації радянських письменників — Союзу радянських письменників СРСР — як «засобу найбільшої мобілізації радянських письменників і художників навколо завдань соціалістичного будівництва».

Я, молодий ще тоді письменник, на собі відчув те небезпечне перетворення літературних організацій, членом яких і я був, у замкнуті, відірвані від життя гуртки. На попередній моїй творчій роботі, безперечно, позначилася відірваність літературної гуртківщини від літературних завдань сучасності. Недоліки моїх науково-фантастичних романів і особливо хиби сатиричних моїх романів значною мірою і стали наслідком перебування у відірваних від життя літературних організаціях та чвар, які точилися між тими організаціями. Якнайдошкульніше давалося взнаки те, що за літературною метушнею тих років та через індивідуалістичність літераторів у їх роботі письменник часто був зовсім самотній біля свого робочого стола, не був він органічно зв'язаний і з цілим процесом будівництва в країні. Не налагоджене було опанування великого учення Леніна. Відсутні були будь-які колективні форми творчої роботи — товариська критика і самокритика.

Молодий письменник прагнув знайти свій творчий шлях, молодий письменник шукав літературних авторитетів, знавців та фахівців.

Але працював він одинаком, в той час як найбільшим «фахівцем» і «знавцем» для письменника є його творчий письменницький колектив та вимогливий колектив читачів, а найпершим і всеосяжним, завжди сподіваним авторитетом та вихователем є учення марксизму-ленінізму.

Постанова від 23 квітня 1932 року вказала кожному письменникові єдино вірний шлях. Вона докорінно перетворила весь процес радянської літератури.

І мені здається, що найпершим у тому перетворенні була зміна самого методу роботи письменника.

Творчою лабораторією письменника раніше був його кабінет — між чотирма стінами: там писалися романи, але там вони здебільшого і зароджувались з особистого спри-

ймання письменником людських образів, життєвих фактів та суспільних подій.

Творча лабораторія сучасного радянського письменника там, де працює і творить нові соціалістичні цінності та витворює нові, комуністичні якості радянський народ,— в цехах заводів, на колгоспних ланах, в кожному колективі радянських людей. А в кабінеті тільки вивершується рукопис: художнє перетворення здобутого життєвого досвіду та вражень, набутих у вирі життя.

ДВАДЦЯТЬ РОКІВ ПІЗНІШЕ

Це було багато років тому.

Хтось подзвонив, і за хвилину до мене в кімнату ввійшов чоловік.

Обличчя відвідувача було мені незнайоме. Привітавшись та запросивши сідати, я чекав, щоб він мені сказав, хто він такий та чого хоче від мене.

Чоловік сів і, привітно посміхаючись, поглядав на мене.

— Ви не пізнаєте мене?

— Пробачте, ні.

На обличчі відвідувача промайнула хмарка розчарування — він явно сподівався, що я його впізнаю. Та відвідувач зразу прогнав геть хмарку розчарування і посміхався далі привітно та приязно.

Отже, з цим чоловіком я був знайомий. Я вдивився в його лице пильніше, теж посміхаючись привітно та розгублено, наперед ніяковіючи з непорозуміння, яке на мене чекає.

Я, власне, пам'ятаю обличчя дуже добре, тільки раз у раз я не можу пригадати, кому саме належить обличчя, на яке я дивлюсь. Це дуже прикра й дошкульна вада. Інколи я живу з людиною досить довгий час, зустрічаюсь мало не щоденно — по сусідству, по роботі чи з якогось іншого приводу, потім на якийсь час взаємини між нами уриваються і припиняються наші зустрічі — і от, зустрівшись знову, я дивлюсь на обличчя, знаю, що воно мені дуже добре відоме, що між нами навіть щось таке було, але пригадати, кому це обличчя належить, не можу... Надто

прикрі від того трапляються зі мною непорозуміння. Одного разу, ще за юнацьких років, я дуже просив познайомити мене з дівчиною, яка з першого погляду полонила моє серце. І от, коли мене підвели до неї, відрекомендували і я простяг їй руку, холонучи серцем від зливи почуттів, дівчина одвернулася, сказавши, що не бажає знайомитись з таким грубіяном, як я. Виявилось, що я вже тричі з нею знайомився, але, зустрівши, не вітався і проходив, ледь ковзнувши по ній неуважним поглядом. Дуже прикро було мені тоді... Або пізніше — коли, вже зовсім дорослою людиною, я працював інспектором театрів у Народному комісаріаті освіти і частенько мусив з'являтися для доповіді та вирішення різних справ до народного комісара, — я не пізнав мого наркома, зустрівшись з ним якось у незвичних, приватних обставинах. Теж дуже ніяково почував я себе, коли другого дня мусив знову йти до нього із звітом... Отже, знаючи цю мою ваду, я всіма силами намагаюсь запобігти моїй мимовільній нечемності. Зустрівши людину, обличчя якої видається мені з першого погляду знайомим, але не будучи певним, кому саме це обличчя належить, я завжди розпочинаю балачку з далеких околиць тем, щоб виявити, хто ж ця людина є. Тим-то я придивлявся до обличчя невідомого відвідувача, який, отже, був моїм знайомим, розгублено посміхався і з сумом прикидав, яка ж чекає на мене прикрість на цей раз.

— Так і не пізнаєте? — привітно настоював мій невідомий знайомий, очевидно, дуже заінтересований в тому, щоб я впізнав його сам.

Щось таке, колись бачене, справді було в обличчі мого відвідувача, коли я почав напружувати пам'ять. Навіть, напевне — я бачив колись оцей заріст волосся на лобі і цей нерівний злам брів, ці трохи заблизько поставлені очі...

— Ні! — нарешті відважився й признався я в найкатегоричнішій формі, тільки б звільнитися зараз від мук впізнання.

На моє щастя, гість зовсім не образився.

Він весело засміявся.

— Ще б пак! Це було десять років від сьогодні, і був я тоді хлопчаком!..

Я полегшено зітхнув. Чоловік був милої вдачі, та й десятиліття давність давала право не пізнати колишнього знайомого хлопчака. Зараз він скаже своє прізвище — і

все буде гаразд: власників знайомих прізвищ я відгадую легше, аніж власників знайомих облич.

Але чоловік свого прізвища не назвав. Він усівся вигідніше в кріслі, закурив і сказав:

— Пригадайте: комсомольські суботники та недільники на Харківському тракторобуді, потім зведений комсомольський батальйон, бригади мулярів, кладка цегли на стінах, норма тисяча і рекорд...

Як же було не пригадати! Його ім'я гриміло не тільки в штурмових ночах Харківського тракторобуду, воно прогриміло на весь Радянський Союз!

Я не тільки пригадав — як не пригадати романтику й велич перших днів соціалістичної індустріалізації — тепер вже я чудово впізнав людину, що сиділа передо мною, дарма що тоді був він щуплим юнаком сімнадцяти-вісімнадцяти років, соромливим до краю, хлопчаком, що ніяковів і з своєї слави та популярності, і взагалі з кожнісінького слова до нього. Тепер передо мною сидів поважний і солідний чоловіча з одвертим обличчям та сміливим поглядом, який привітно посміхався до мене крізь затишні клуби тютюнового диму.

Аж тепер ми привітались по-справжньому — як старі друзі, дарма що бачитись і говорити нам довелось за все життя тільки раз, десять років перед тим. Але ж то була зустріч на фундаменті тракторобуду, коли лютий морозяний вітер знімав хмари цементної куряви над тисячами юнаків, які дружними комсомольськими піснями переборювали виття урагану.

Коли проминули перші хвилини радісної зустрічі, мій гість застебнув піджак, обсмикнув поли і кивнув на двері.

— Машина чекає, — сказав він, — я навіть наказав не виключати мотор. Беріть пальто. Їдьмо.

— Яка машина? Чому чекає? Куди їхати?

Але він уже витиснув мене з кімнати у передпокій, знайшов моє пальто на вішалці і подав капелюх.

— Нехай поки що це буде мій секрет! В нашому розпорядженні дві години. За дві години мене викликають на бюро обкому.

За хвилину ми вже сиділи в машині, шофер відпустив гальма, і ми помчали. І, поки машина лінула через все місто Харків — Сумською вулицею, проспектом Сталіна, алеєю заводів-велетнів, мій гість — назвімо його «товариш М.» — розповідав, не давши мені вимовити й слова. Тіль-

ки раз урвав він плин своєї розповіді, коли машина вихором промайнула мимо грандіозних корпусів Тракторного заводу:

— Он він! Стоїть, га? — гукнув товариш М. крізь гуркіт мотора і весело підморгнув мені. І в його підморгуванні на мить знову блиснув вираз соромливості та зніяковіння, який був «генеральним», так би мовити, виразом його обличчя десяти років тому, коли клялися стіни цих велетенських цехів і народилася слава підлітка-муляра, комсомольця М.

Та машина зразу звернула кудись убік, потім ще раз убік — Тракторний залишився десь позаду, і ми повернулись до перерваної розповіді.

Товариш М. говорив про мої книжки. Він, виявляється, був заповзятим читачем. Читач з нього був допитливий та причепливий — про кожний роман йому конче потрібно було висловити свої думки й почуття: схвалення та захоплення або невдоволення та вимоги.

Читачів, як мені здається, можна умовно поділити на два типи: «емоціональні» читачі та «раціональні» читачі. «Емоціональні» читачі сприймають книжку лише, так би мовити, під контролем почуттів, які викликає читання книги — її сюжет, трагедії героїв, фабульні перипетії. Вони живуть одним життям з персонажами книги — боліють їх муками і радіють їх радощами. Сюжет книги завжди глибоко впливає на них, однак вони не завдають собі труда визначити, в чому ідейне спрямування книги. Вони або захоплюються книгою безоглядно, або на перших же сторінках кидають недочитаним немилій їх серцю роман... Читачі «раціональні», навпаки, дочитують кожну книгу, яка б вона не була — до смаку їм чи не до смаку. Вони знаходять у власному серці відгук на переживання героїв, з інтересом слідкують за плином розповіді і тонко помічають усі зльоти та спади в судьбах дійових осіб. Але і до переживань героїв, і до їх судєб вони ставляться не те, щоб з упередженням, але, в кожному разі, з позицій непідкупного і суворого судді. І вони завжди мають точну думку про ідею цілого твору.

«Емоціональні» читачі більш, сказати б, поверхові, але ж вони такі гарячі й такі зворушливо безпосередні. «Раціональні» читачі більш глибокі, тільки ж вони помірковані й холоднуваті...

В товаришеві М. сполучились обидва типи читача: він був прекрасним зразком органічного поєднання і рацію, і емоцію. Він умів захопитись книжкою і своє захоплення виявити гаряче та безпосередньо, але він водночас якнайглибше проникав і в саму суть книги і висловлював свою думку про її зміст.

Міркування М. про книгу не зводились до загальних оцінок — добре чи погано, подобається чи ні. Він умів сказати, чому добре чи погано і чому подобається чи ні. Образи героїв він сприймав у всій, так би мовити, біографії образу — в його зростанні. І коли М. не відчував такого зростання, він ставився до образу критично, він заперечував його.

То була дуже цікава і цінна для автора розмова з читачем — розмова, плідна живими, творчими висновками для майбутніх робіт.

Харківські вулиці тимчасом вже закінчились. Машина вилетіла за місто, залишила позаду й околиці, поринула в степ, потім проминула якийсь виселок, промчала мимо залізничної станції, знову виїхала до міських околиць з іншого боку, майнула через якісь яри та переярки, перебігла понад городами, пролетіла перелісок, оминула приміське село і, нарешті, враз спинилась у ту мить, коли в западині за узвишшям — біля наших ніг — несподівано розкинулась широка панорама якогось будівництва.

Машина стала, і ми вийшли. Знайома картина будівництва була перед нами: бульдозери понад шляхом і транспорттери на котлованах, руків'я кранів біля кладки стін, сновигання вагонеток по густих рейках, гуркіт тягачів та ваговозів біля складів та в господарському дворіщі. По той бік будівельного майдану, просто навпроти нас — за не виведеним ще до даху й перекриття великим корпусом — уже вишикувались дві лінії майже готових житлових коледжів.

— Великий буде завод! — сказав я. — Чималенький! І зразу буде житловий масив! Заводу ще нема, а житлові будинки вже ростуть! А ви, значить, виводите цей головний корпус?

— І... головний, і все інше теж. Я очолюю це будівництво.

Ми в нашій радянській Батьківщині не дивуємось з того, що простий муляр стає керівником будівництва, це — явище нормальне і закономірне. Власне, це й є підвалиною

всього нашого життя, породженого Жовтневою революцією. Ми в нашій радянській Батьківщині не дивуємось і з того, що люди ростуть на очах: це цілком природно і дуже поширено у нас. В цьому, власне, самий смисл нашого життя.

І все ж таки це було здорово! За десять років робітничий підліток, — нехай віртуоз, рекордсмен і новатор у своїй будівельній професії, але ж навіть без середньої освіти, — проходить так багато і таких складних стадій розвитку, що стає здатним обійняти пост... керівника великого будівництва! Цеглу він умів класти краще всіх і навіть створив свою методiku укладання цегли, але ж, щоб керувати цілим будівництвом, треба знати не лише цеглу і не лише укладання, треба бути і спеціалістом-будівничим, і державним діячем.

Я поставив товаришеві М. кілька запитань, і він мені відповів. То були, власне, тільки анкетні відомості. Але з цих сухих відомостей враз поставало передо мною живе, бурхливе життя.

Я побачив уперше товариша М. десять років перед тим підлітком на будівництві, спостерігав якийсь час його жваву, метку й вправну роботу, я поговорив з ним тоді кілька хвилин. В романі «Сорок вісім годин», на сторінках, де я описував будівництво Харківського тракторного заводу, я згадав і прекрасну роботу хлопчика-муляра. Поки я закінчив весь роман і поки роман вийшов друком у видавництві, М., виявляється, встиг без відриву від виробництва здобути прискореним темпом тут же, на будівництві, середню освіту. Роман вийшов з рядками, присвяченими М. та його видатній роботі, але на той час, коли роман вийшов, М. був уже зовсім не такий, яким я його описав. Він виріс сам, і виросла його робота. Читачі читали, а М. тимчасом закінчив вуз, став інженером, здобув у своєму фахові кваліфікацію, висунувся як добрий спеціаліст і зарекомендував себе ще й добрим організатором виробництва, керівником... А читач усе читав і читав з моєї книги, зовсім недавньої книги... про підлітка-комсомольця, який тільки-тільки вступає в життя і починає свою діяльність...

Мені було дуже радісно і за товариша М., і за все наше прекрасне радянське життя. Тільки мені було трохи ніяково, що я немовби... завдав товаришеві М. прикрості. Людина в житті виросла, а її образ у романі залишився... на колишньому рівні.

Герої наших книг повинні зростати перед читачем так, як зростають у житті їх реальні прототипи — тисячі і мільйони наших сучасників, звичайних радянських людей.

Як поспіти письменникові за героєм, як поспіти за зростанням героя-сучасника, з яким письменник проходить дорогу життя водночас, день у день?

Як вмістити в фабулу книги зростання героя?

Живши в Харкові, я довгий час ходив голитись та стригтись до перукаря Гусева, поруч з будинком, в якому я жив. І мені було дуже жаль, коли я був змушений відмовитися від його кваліфікованих послуг.

Справа в тому, що перукар Гусев був мій заповзятий читач. Він читав кожную мою нову книгу, читав кожнісіньке моє нове оповідання і щоразу, — поки голив мені бороду або підстригав мені волосся, — перукар Гусев неодмінно розповідав мені... мої власні книжки.

Це добре один раз — мати приємність побачити, який уважний у тебе читач. Але коли ти автор кількох романів і багатьох оповідань, це може стати для тебе великим покаранням.

Та я терпів це і покійно прослухав з вуст перукаря Гусева переказ усього, що написав, бо перукар Гусев був великий майстер своєї тонкої професії.

Та перукар Гусев під клацання ножиць та шурхання бритви, не стираючи мильної піни з моїх щік, неодмінно допитувався, що ж було потім?

Тобто, розповівши мені мій роман, він вимагав, щоб я повідав йому і те, що трапилось з героями далі і як потім розвивалося їх життя.

Цього я не витримав і від перукаря Гусева втік.

Письменникові не хочеться розповідати, що було потім, раз він поставив крапку і тим вичерпав свою розповідь. І не тому, що потім нічого не було або він не знає, що б мало бути, а тому, що своєю книгою він вичерпав свій задум, свої міркування з приводу героїв та їх життя в тому стані, який його схвилював.

Але справа в тому, що письменник повинен з добути пра во поставити крапку. Він не має права урвати розповідь, не довівши її до завершення, не має права покинути недописаним образ героя.

Запитання читача — що було потім? — втішне для письменника. Воно свідчить, що книга зацікавила читача і його увага прикута до образів героїв. Одначе запитання

це не можна приймати як мірило добрих якостей книги, як присуд читача — «добре». Цікавість читача розбуркана, але допитливість його не вдоволена. Книга сподобалась читачеві, але вона ще не задовольнила його. Читача захопили новина сюжету, перипетії фабули, опис життя героїв. Але розвиток образів героїв, цілком очевидно, не завершений, герой, мабуть, не виріс вповні, його зростання не виявлено в перспективі — раз читач запитує, що було потім з героєм.

Совість у письменника буде чиста, і він матиме право поставити крапку тільки тоді, коли доля його героїв буде не тільки відома йому самому, але й в и д и м а читачеві...

Підліток-муляр М. за десять років став інженером і керівником великого будівництва, видатним фахівцем. Але минуло ще десять років після другої зустрічі з товаришем М., про яку вище була мова, і якимось, переглядаючи списки обранців однієї з радянських республік до її Верховної Ради, я побачив у них і ім'я депутата М.

Оце й було потім — двадцять років пізніше, — товаришу Гусев!

Та совість у мене, письменника, не спокійна.

Найгірші романи — це романи з епілогами, коли автор, розповівши читачеві життя героїв і наближаючись до останньої крапки, але ще не здобувши права на крапку, коротко і невиразно промимрить про те, що ж з героєм сталося потім.

Можна б писати далі, можна вигадувати без кінця — до смерті героя, ба й після смерті, — адже в героя залишились діти і спадкоємці. Але чи є в цьому потреба? Автор уже розповів усе найцікавіше, що міг собі уявити, і пише епілог, дарма що права на крапку він ще не здобув.

Бо розвиток життя героя він підминив... сумлінним переказом його життя-буття. І замість осмислення образу героя читач дістав лише кальку його життєпису, нехай і розмальовану всіма барвами з літературної палітри.

Літературний твір зовсім не повинен відтворювати життя героя крок у крок, день у день, в усіх дрібницях. Це — непротивенство матеріалу, натуралістичний примітив, який не розкриває смислу людських образів, а лише фотографує плін їх існування на світі. Інколи такий натуралістичний спосіб розповіді може й розкрити внутрішній зміст та силу образу в тому випадку, коли саме життя ге-

роя дає збіг обставин, що виразно характеризують його. Але здебільшого внаслідок такого «описування» людський образ, навпаки, «закривається» від читача, смисл образу губиться, затуманюється, його забиває накопичення дрібниць...

Письменник не протоколює плин життя героя, а добирає епізоди, які освітлюють, розкривають смисл його життя. Письменника цікавить розвиток життя. Фабулу книги визначає зростання її героїв. Зростання героя і є той ключ, що відкриває весь «матеріал», яким володіє письменник про своїх героїв. Епізоди з життя героя, які не розкривають його зростання і не посувають сюжет у розвиткові, не мають права на місце в тканині розповіді. В житті героя — в його характері, діяльності, взаєминах з іншими людьми та реагуванні на околицьний світ — письменник вибирає найяскравіші для осмислення образу факти, найвиразніші своїм значенням вчинки, найбільш притаманні героєві вирази ідей, добирає деталі, які розкривають смисл його життя, і саме на це звертає увагу читача, саме на цьому розкриває читачеві зміни, які відбуваються в істоті героя — його думках, почуттях, отже, й ділах. Оце й буде, думається мені, правдиве розкриття образу героя та показ героя в його зростанні. Можливо, все це — азбучні істини. Але кожному молодому письменникові доводиться «відкривати» їх наново — для себе самого, для своєї практичної роботи.

Пишучи про свого сучасника, з яким письменник водночас проходить дорогами життя, письменник справді неспроможний «вгнатися» за героєм, не може довести образ до останньої стадії зростання, показати, так би мовити, його «результат». Це неможливо, але це й не потрібно, — не в тому справа! Письменник спроможний показати самий процес становлення життя, формування людської особи, зміни в образі героя в процесі його зростання у взаєминах з іншими людьми. І коли ти вірно покажеш цей процес — задатки до зростання, саме зростання та перспективу дальшого зростання — і схвилюєш тим серця читачів та заплідниш новими думками їх мислення, то можеш бути певним, що ти розкрив читачеві і самий «результат». Так поспіває письменник за зростанням героя-сучасника.

Але для того, щоб створити фабулу, яка наочно від-

творює процес зростання, письменник повинен бачити свого героя в усьому житті від початку до кінця, навіть тоді, коли йому треба показати читачеві героя лише в одній якійсь хвилині, одній позиції життя. Весь смисл життя героя письменник повинен розкрити в цій одній хвилині, одній позиції, навіть в одному вчинку, ба й єдиному слові героя. Тільки тоді образ героя буде розкритий вірно й вичерпно. Письменник повинен бачити, звідки виріс герой, як він зростає і яким він буде, коли досягне верховин зростання, і повинен відтворити образ героя саме таким, на весь зріст, навіть тоді, коли показує читачеві тільки перші кроки на шляху його зростання. Тільки тоді буде вірно розкритий образ і буде вірно змальоване саме життя — і в його сучасному, і в перспективі майбутнього. І тільки тоді письменник здобуває право поставити крапку. Бо він показав образ героя осмисленим — живим, в зростанні і в перспективі дальшого зростання.

І автор не змушений буде дописувати епілог: читач знатиме, що буде потім, він складе своє судження про героя, його життя та його долю, зробить висновки для себе самого і для свого власного життя.

ДІВЧИНА З НОВОСІБІРСЬКА

Лист від читача!

Тисячі письменників видають свої книжки багатьма мовами народів Радянського Союзу, і кожний з них одержує від своїх читачів листи.

Листування читачів з письменником — це не просто ознака популярності творів письменника, це насамперед показник ролі самої літератури в житті радянського читача. Це — свідчення органічного зв'язку письменника з життям, найперша ознака того, що література є спільною справою і читача, і письменника.

Кожному письменникові добре знане це почуття: з купи листів щоденної кореспонденції, щойно вийнятої з поштової скриньки, поміж різних ділових листувань, які легко пізнати по офіціальних штампах на конвертах, поміж інтимних послань від рідних та друзів, які вгадуєш з самого письма, — раптом визирає лист, писаний зовсім незнайомою рукою і з назвою міста чи села в зворотній адресі, в яких письменник ніколи й не бував, ба й саму назву цього населеного пункту, можливо, чує вперше. По зворотних адресах листів від читачів любо вивчати географію нашої неосяжної Вітчизни. У мене звичка — не розпечатувати листа від невідомої особи, поки не знайду наперед на карті села, міста, бодай району, з якого надіслано цей лист, і не уявлю собі цю місцевість.

Читач при живій зустрічі може зникнути, в листі ж він завжди сміливий, завжди щирий до краю і в висловленнях своїх — завжди самобутній. Листи читачів чимало допомагають письменникові розібратись у тому, правий

він чи не правий, добру чи погану книгу він написав. Немає подяки гарячішої від читацької подяки, але немає й критика суворішого від читача. Читач говорить напрямки, він може засоромити письменника своїми нестримними дифірамбами, але він може і знищити його своїм безжальним і суворим осудом. Читач почуває себе господарем літератури і, як господар, почуває за собою права судді.

Я знаю: не можна йти на припоні враження читача. Читач не завжди правий, він може бути й зовсім не правий: читач може помилятися, може мати зіпсований смак, може своїм загальним культурним рівнем не бути підготовленим для вірного аналізу книги.

Призначення літератури — виховувати читача. Але я так розумію справу виховання читача: письменник виховує читача аж ніяк не на в'язуванні своїх ідей, він виховує читача тим, що допомагає йому сформулювати його власні думки, допомагає дати лад його власним почуванням. Знайти путь до серця і розуму читача — ось у чому найперше завдання письменника. Майстерність письменника в тому, щоб заговорити до читача мовою його серця і мовою його розуму. Тоді, говорячи однією мовою з читачем, живучи з ним одним життям, письменник справді виконає своє велике покликання: допоможе читачеві розібратись у собі самому і в світі, в якому вони з письменником живуть.

Саме тому така дорогá кожна думка читача про книгу. Бо тільки з цих думок можна побачити, чи досягнуто взаєморозуміння між письменником і читачем.

Тільки тоді, зібравши всі ці думки всіх читачів про свою книгу і зіставивши всі ці думки, письменник здобуває можливість і право зробити висновок про свою книгу, про її вірність чи невірність, про її досягнення та про її хиби.

В сорок першому році гітлерівці знищили мій дім. Я пішов з дому поспіхом, залишивши в ньому все, як було: меблі залишились на своїх місцях, в шухлядах лежала білизна й одежа, в шафах стояли книжки. Я покинув мій літературний архів і мої рукописи. Коли я повернувся через два роки, будинок стояв з винесеними вікнами та дверима і всередині не було нічого: бронзовий обручник від електричного плафона на стелі в моїй кімнаті — то було все, що залишилось від мого колишнього, довоєнного

життя. Зникли меблі, пропало все майно, сліду не залишилось від бібліотеки — безцінної для мене бібліотеки, бо я її збирав все життя, добираючи книжки за своїм смаком і на свої потреби. Не залишилось сліду і від моїх рукописів. А були там не тільки первописи опублікованих вже книжок та повний добір усього, що я написав за своє життя, — дорогоцінний скарб кожного письменника. Було там цінніше — десятки записників з нотатками до майбутніх, ще не написаних книг, і були рукописи двох нових, ще не дописаних книжок. Все це загинуло безповоротно, бо неможливо — вище людських сил — написати загублену книгу в д р у г е. Я втратив, отже, все, що мав. І це було мені дуже боляче.

Але найболючіше було, що разом із моїм літературним архівом загинули й папки з листами від читачів. Їх було понад тисячу — в шести папках. Бібліотеку я мав змогу добирати спочатку, замість втрачених неопублікованих рукописів я міг написати інші книги, нотатки до майбутніх робіт я загубив, але передо мною залишилось живе життя, з якого мали прийти до мене нові, інші записки. Але втрачених листів від читачів не можна було відновити; не замінять їх і нові листи від читачів, які я ще одержу, бо в нових листах будуть нові, інші думки, а не ті, які були висловлені в загублених...

І ще було мені тяжко і прикро, що, можливо, чиясь брутальна рука — рука ворога — гортала сторінки мого листування з читачем, торкалася найінтимнішого, належного тільки мені й читачеві. І мене мучило, чому я, відходячи, бодай не знищив, не спалив цих листів!

А втім, один лист я спалив. Поспішаючи з дому, я мерщій знайшов його в одній із папок, вийняв і підпалив на вогнику сірника. То був дуже дорогий лист, і цей лист міг скомпрометувати — видати ворогові — його автора.

Був то навіть не лист, а тільки листівка — невеличка картка, але з багатьма поштовими штемпелями. Не знаю, не уявляю навіть, як могла вона потрапити до мене, дарма що поштові штемпелі засвідчували довгу і трудну путь цієї невеличкої поштової картки: штемпелі були — радянський, фінський, шведський, датський... Але послана листівка була не з Фінляндії, не з Швеції і не з Данії, а з Німеччини, дарма що німецького штемпеля на листівці не було. Якимось потаємним способом ця листівка про-

йшла через кордони Німеччини. Бо писано її було з німецького підпілля — від німців-антифашистів — в той час, коли над Німеччиною вже запанувала лиха сваволя Гітлера і морок фашизму. Німецькі антифашисти — чоловік і жінка — прочитавши одну з моїх книжок, видану в перекладі на німецьку мову ще до узурпації Гітлером влади в Німеччині, — посилали мені щирі і дружні слова привіту, запевняли, що й над Німеччиною зійде сонце волі, повідомляли, що не втрачають ні віри, ані сил до боротьби, і закінчували свій безцінний привіт могутнім закликом «Ротфронт!»

Минуло багато років, як я одержав цей лист, минуло багато років, як я його втратив, сотні листів від читачів я одержав знову, але цього листа забути не можу.

Добре бути письменником, коли твої книги читають, і добре знати, що десь там — невідомо де — є твій читач, який пише тобі. З хвилюванням ти чекаєш від нього листа!

Але я розповів про лист з Німеччини не тому, що хотів би цим похвалитись. Я розповів це, щоб підкреслити відповідальність письменника перед народом і перед кожною людиною зокрема, відповідальність перед читачем і відповідальність за читача.

Та разом з тим я далекий від того, щоб приховувати радість, яку має письменник від подяки читача, від вияву його добрих почуттів. Адже ця радість — це наснага для дальшої творчої роботи, це свідчення, що твоя робота дає користь людині, народові.

Ось прислали листа двоє учителів з великого промислового міста на півдні України. Вони читали мої книжки і в своєму листі висловлювали не тільки схвалення або задоволення, але й осуд та вимоги. Але закінчували лист вони словами: «Якщо вам чомусь важко жити на світі — пам'ятайте: у вас є друзі».

Ні, письменникові не важко жити на світі: у нього є такі щирі і благородні друзі — читачі.

Але інколи письменникові буває й важко, і читач кладе на його плечі... тягар.

Колись, багато років тому, я одержав листа від невідомої мені дівчини — здалеку, з Новосибірська. Їй було сімнадцять років. В листі вона розповідала про складні і тяжкі обставини, які виникли в її особистому житті, і... повідомляла мене, що вирішила покінчити з собою...

Читач — чомусь, можливо через звичайну неурівноваженість — взяв собі право покласти на плечі письменника моральний тягар знати, що людина хоче вкоротити собі віку, і не мати змоги відвернути цей страшний акт, не могли ні перешкодити, ані будь-чим допомогти.

Я, звичайно, негайно ж відповів дівчині — з проханням і переконанням не робити злочинного акту, поставився — через громадські інстанції — вжити й інших заходів, не повідомляючи про це дівчину. Але, правду кажучи, мало вірів, що можливо чим-будь допомогти.

На щастя, обійшлося добре: дівчина не вкоротила собі віку. І ми листувалися далі — тільки війна урвала наше листування. Та після перемоги я знову одержав від неї листа: вона воювала, після війни одружилась, має двоє дітей.

Читачеві незрозуміло — чому я розповів про цей випадок?

Не для того, щоб підкреслити ще раз відповідальність, яку несе письменник за читача: адже в цьому випадку йдеться про випадкову відповідальність, яку безпідставно поклав читач на автора випадково прочитаної книги, а не про законну, глибоку, ідейну відповідальність, яку несе письменник — інженер людських душ — за свідомість читача, за формування його світогляду, його ідеології.

Але важливо, чому дівчина хотіла була покінчити з собою і що відвернуло її від такої думки.

Дівчина трагічно втратила батьків, обставини життя склались у неї так, що жила вона зовсім відлюдно, зустрічі з людьми були в неї випадкові, поверхові, чисто зовнішні. Вона не мала друзів, не жила й інтересами якогось колективу. Нікому було порадити дівчину, нікому їй було довіритись з своїм лихом, не було й від кого перейняти інтересом до життя.

Допоміг дівчині колектив. Колектив радянських людей зацікавився її особистим життям, вона стала далі учитись і працювати — в колективі. За інтересом до життя свого колективу прийшов і інтерес до життя взагалі, за поступовим прилученням до активної участі у житті колективу прийшла й загальна громадська активність: дівчина стала і корисним працівником, і повною мірою виявила свою активність в обороні інтересів народу, країни. Прийшло й особисте щастя — в коханому чоловікові і в любих дітях.

Сюжет для літературного твору?

Так. І дуже добрий сюжет — на цьому сюжеті письменник може розкрити самий смисл людського існування, розкрити й смисл нашого радянського життя. Особа і колектив: самітна і одірвана від колективу людина не може розв'язати складних проблем навіть у своєму особистому житті — особисті труднощі людина розв'язує в цілковитій залежності від своєї участі, своєї активності в загальному житті.

Сумніву нема: це може бути сюжетом літературного твору, і такий сюжет зовсім не новий в літературі — його використано вже багато разів.

Але таке розкриття взаємин людини і колективу в нашому радянському укладі, саме таке розкриття людського образу є не тільки можливим сюжетом, воно повинно бути за с а д о ю для кожного літературного твору.

Такий висновок я — літератор — зробив тоді, після випадку з дівчиною з Новосибірська. Висновок цей теж не претендує на оригінальність, звичайно, це аж ніяк не «відкриття» і очевидно — азбучна істина для кожного початкуючого сьогодні письменника. Але зробив я його для себе — як у своїй роботі підходити до розкриття людського образу. І він був для мене надзвичайно важливий бо я зробив такий висновок у надзвичайно відповідальний для моєї творчої роботи період: від «вигадки», яка до того панувала над моїми книгами, я переходив до «справжності». Від викладу інтерпретованих і персоніфікованих ідей, від показу тільки результатів людської діяльності, як це було в моїх перших науково-фантастичних романах, я переходив до розкриття світогляду людей і до заглиблення у внутрішній світ людини — осмислення почуттів, думок, поведінки людей в їх взаєминах з іншими людьми. Після формалістичних «експериментів», якими позначені були мої сатиричні романи і які призводили до ідейної плутанини, я тільки починав, власне, — нехай і після п'ятнадцяти років роботи в літературі — свою справжню письменницьку роботу.

Я жив тоді трилогією «Дитинство» — «Наші тайни» — «Вісімнадцятилітні».

Було це в період Першого з'їзду письменників СРСР у Москві.

Я прийшов до Першого з'їзду не тільки з книгами, недоліки яких або хибі та самий хибний метод написання яких — після справедливої партійної критики та висту-

пів партійної преси в питаннях літератури — зрозумів і усвідомив; я приходив і з книгами, в яких уже намагався підійти до найважливішої справи — опанування методу соціалістичного реалізму: в романі «Сорок вісім годин», в перших книгах автобіографічної трилогії.

І мені надзвичайно важливо було тоді почути думку читача про мою роботу — відчутти, як сприймає рядовий читач мою творчу перебудову.

От чому — трапилось так — стали для мене такими важливими й листи незнайомої дівчини з Новосибірська.

Я запитав її тоді — в першій же відповіді на її лист, в якому вона неждано зверталася з такими відвертими признаннями і так щиросердо розкривала душу — запитав, зворушений, але й здивований, чому вона так відверто говорить зі мною, людиною зовсім їй не відомою, чому така звірлива в своїх признаннях і чому поради шукає саме у мене, чужої для неї людини?

Вона відповіла тоді так. По-перше, вона — в Новосибірську, а я — в Харкові, це дуже далеко, вона певна, що нам ніколи не доведеться зустрітись. Тому вона не соромиться своїх признань. По-друге, вона прочитала мої книжки («Дитинство» і «Наші тайни»), і читання цих книжок вселило в неї «цілковиту довіру». Тому їй легко бути відвертою.

Довіра!

Великі слова написала та дівчина з Новосибірська!

Нема для письменника нічого більшого і дорожчого, як довіра читача.

Бо це означає, що читач і письменник порозумілись, що вони одностудці. Це означає, що письменник здобуває силу повести читача за собою.

Але особливо дороге висловлення тобі довіри, коли ти починаєш роботу, шукаєш вірних шляхів у роботі, потребуєш перевірити себе, прагнеш поради.

Свідомість, що читачка довірилась мені після читання книг, якими я починав свою нову путь в літературі, шукав і перевіряв себе, допомогла і мені перевірити себе.

Про книги, в яких я підходив до опанування методу соціалістичного реалізму, сказала потім своє слово критика, сказали своє слово і численні читачі на громадських обговореннях або в листах. Мені вказано на чимало недоліків, на багато помилок звернено увагу, відзначено й те, що вдалось.

Але дівчина з Новосибірська була першим читачем, який заговорив до мене про довіру, і мовою своєю вона теж допомогла мені ствердитись у своїх шуканнях.

Дівчина, довірившись, написала до мене — вона шукала в мене поради. Але, висловивши мені довіру, вона тим самим порадила мене.

Ось чому було таким важливим для мене це листування з читачем.

І ще: довіра читача покладає на письменника велику відповідальність за свою роботу і за читача. Усвідомлення відповідальності — це обов'язок виправдати довіру.

Але довіра читача дає, до того ж, письменникові змогу задушевно говорити з читачем про найважливіші справи сучасності і про найінтимніші риси сучасної людини. А саме така задушевна близькість з читачем — твоїм сучасником — шлях до збагачення реалістичного письменства. Письменник не просто здобуває матеріал через таку задушевну близькість — він входить у внутрішній світ читача, свого сучасника. Отже, здобуває силу відтворити його внутрішній світ, досягти найбільшої реалістичності і актуальності своїх книг і тим впливати на внутрішній світ читачів.

Адже метод соціалістичного реалізму — це зовсім не якісь там «формальні прийоми писання». Це — правдиве відтворення змісту та розкриття смислу сучасності в її історичній конкретності та історичній перспективі.

А це можливе лише через опанування великої науки життя — марксизму-ленінізму та через живі зв'язки з сучасниками.

ДРУГЕ ЖИТТЯ КНИГИ

Взимку 1944 року — невдовзі після визволення всієї України від фашистських окупантів — постукався до мене ввечері худорлявий, несміливий юнак і сказав, що приїхав з міста Жмеринки.

— В Жмеринці двадцять п'ять років тому, коли ще мене не було на світі, відбувалися події, які лягли в основу вашого роману «Вісімнадцятилітні» — пригадуєте? — запитав мене юнак, неначе я міг забути, де відбувалися події роману і де жили його герої, які були друзями моїх юнацьких літ.

Він зразу збагнув недоречність свого запитання і зніяковів. Щоб перебороти зніяковіння, він мерщій запитав:

— Пригадуєте, в тридцять дев'ятому році в Харкові комсомольці влаштували диспут про ваш роман «Вісімнадцятилітні», і поміж присутніх на диспуті виявилось кілька студентів-жмеринчан, які могли розповісти вам про дальшу долю декого з ваших героїв? Поміж них був і я. Мене звать М. Р.

Я впізнав М. Р., і мені було дуже приємно з ним знову побачитись.

— Я не встиг відійти з армією, — сумно сказав юнак, — і всі роки гітлерівської окупації провів поблизу Жмеринки, у тих місцях, де відбувалися події, описані в романі «Вісімнадцятилітні»...

Він знову сумно зітхнув, посміхнувся і закінчив:

— Отже, я пережив другу окупацію України в сорок першому році там, де ви пережили першу — вісімнадцятироку. Тому я вважав своїм обов'язком читача, тіль-

ки буде визволено Жмеринку, приїхати до вас, автора роману про вісімнадцятилітніх вісімнадцятого й дев'ятнадцятого років, і розповісти вам не тільки про вісімнадцятилітніх сорок першого та сорок другого років, але й про самий ваш роман у дні окупації... Ми його спалили...

— Спалили? — не зрозумів я. — Власне, як?

— Так трапилось. Іншого виходу не було...

Якийсь час я дивився на нього непорозуміло і тоді сказав:

— Знаєте що? Давайте все спочатку! І докладно.

І тоді юнак почав розповідати і розповідав усю ніч.

Але перед тим як коротко переказати зміст його розповіді, яка схвилювала мене до глибини душі, я мушу — бодай схематично — розповісти про те, звідки прийшов зміст роману «Вісімнадцятилітні».

Я жив у Жмеринці з 1913 до 1922 року. Там я учився в гімназії і закінчив її. В романі «Наші тайни» я намагався осмислити життя молодого покоління моїх сучасників, останнього дореволюційного покоління школярів. «Школа, війна, революція» — позначив я у підзаголовку роману, бо саме перша світова імперіалістична війна 14—18 рр. та Жовтнева революція ввели це покоління юнаків у життя. Переемогою Жовтневої революції закінчується роман «Наші тайни» — і юність героїв у цьому романі уривається на тому, хто з них і з чим прийшов на барикади жовтневих боїв. Участь мого покоління в громадянській війні — ось що мало тепер стати темою чергового роману з трилогії про моє покоління, яку я собі тоді задумав.

Я хотів показати, як у вирі громадянської війни, на полях класових битв кожний із юнаків зайняв своє класове місце і як у рядах свого класу пішов у дальше життя: одні — на роковану загибель, інші — на розквіт і повноцінне служіння своєму народові. Утворення комсомолу мало стати центральним фактором в сюжеті роману.

Роки громадянської війни я, отже, прожив у Жмеринці. На моїх очах відбувались усі найвидатніші події тих літ і всі незначні — також. Я відзначаю і незначні, бо часто-густо саме в незначній події захована деталь, яка є не просто відгомном, а яскравим виразом подій якнайважливіших. Я був очевидцем, а інколи й учасником, багатьох із тих подій. Я знав усі зміни влади тих часів, які були такі часті і такі скероминучі в цьому закуткові колишньої Російської імперії — між кордонами сусідніх,

буржуазних тоді, держав: Австро-Угорщини та Румунії спочатку, Румунії, Польщі й Угорщини пізніше. Я знав керенщину, Центральну раду, гетьманщину, німецьку окупацію, весь «букет» петлюрівщини в усіх її численних модифікаціях, знав денікінщину, врангелівщину і махновщину, знав окупацію білополяків та десятки формацій бандитської отаманщини. Я бачив усе моє покоління — всіх героїв мого роману — у вирі тих подій.

Здавалось би, що може бути простіше, як писати книгу про відомих мені людей і про події, очевидцем і учасником яких був я сам?

Та виявилось, що тоді, попервах, це було завдання не тільки трудне, але й нездійсненне. І головні труднощі полягали саме в тому, що писати треба було про відомих мені людей і про відомі мені події, — нехай це не сприйметься як парадокс.

Бо для себе — для «власного вжитку» — ти знаєш все і про всіх, але для того, щоб розповісти про це іншим, твоїх відомостей аж ніяк недостатньо. Особисті спостереження надто односторонні, вони часто бувають поглядом з «власної дзвіниці». Позначені тим «випадком», який давав тобі змогу спостерігати, твої враження також стали випадковими. А книга вимагає узагальнення і типізації.

Коли я почав розпитувати інших очевидців та учасників подій, це значно збагатило мою загальну поінформованість. Відомостей тепер у мене стало більше, але від того ці відомості не зробились... глибшими. Передо мною були лише окремі епізоди — нехай і барвисті, герої жили кожний своїм життям — нехай і привабливим, але все було лише хаосом фактів та описом вчинків людей у цих фактах, а смисл подій був зрозумілий далеко не завжди. Бракувало внутрішнього зв'язку поміж фактами, не було глибокої, внутрішньої сув'язі поміж учасниками подій.

Тоді я вдався до книг і загальних історичних матеріалів про ті часи в цілій нашій країні, зокрема в місцях, де мала розгортатись дія роману. Ці матеріали значно озброїли мене. Я осягнув смисл загальних історичних процесів і зокрема усвідомив значення подій, очевидцем яких був сам і в яких діяли мої герої. Але ясність у загальному все ж таки не розкрила мені до кінця кожну деталь: поведінка моїх героїв — живих, відомих мені людей — виглядала не завжди послідовно, багато їхніх вчинків були несподіваними.

І тоді я пішов в історичні архіви. Я сподівався натрапити на якісь матеріали, які б нехай прямо і не стосувалися моїх героїв, але які б кидали на їх діяльність промінь чи тінь, бодай тільки асоціативно висвітлювали в житті відомих мені людей не тільки їх вчинки, але й можливі почування та думки.

Мені пощастило. В республіканському історичному архіві я натрапив на архів німецької контррозвідки під час її діяльності на окупованій Україні. І в тому архіві знайшлося чимало матеріалів про місця, де розвивалась дія мого роману — Поділля, Вінниччина і Жмеринка зокрема. То були матеріали якраз про події, очевидцем яких я був сам. Але матеріал цей мав одну — основну для нього — рису: він висвітлював факти «з того боку» — очима ворога. В додаток до моїх відомостей з «цього боку» це освітлення надавало відомим мені епізодам надзвичайної рельєфності.

Дозволю собі навести бодай один приклад.

З історії громадянської війни відомо, що дев'ятнадцятого року під ударами Червоної Армії Петлюра з своїм військом тікав за кордон. В Жмеринці, яка влітку вісімнадцятого вславилася вже загальним страйком, а далі загальним повстанням проти німецьких окупантів та їх петлюрівської креатури, і на цей раз вибухло повстання. В повстанні знову взяли участь жмеринські робітники-залізничники та селяни довколишніх сіл, і повстання це мало на меті захопити самого Петлюру. Я був очевидцем і цього повстання. Воно закінчилось трагічно. На повсталих робітників і селян, як грім із ясного неба, нагло вночі напали численні полки петлюрівських «січовиків», що в цей час мали б держати фронт аж під Козятином. Їх зняли з фронту, щоб дати змогу Петлюрі з міністрами ретируватись у Польщу. «Січовики» приїхали поїздами, фронт був оголений, наступ Червоної Армії прискорився — і за два дні Червона Армія вже здобула Жмеринку; але тієї ночі жмеринське повстання було придушене, і Петлюра прослизнув-таки за кордон... З матеріалів німецької контррозвідки мені стали відомі причини: зрадники-націоналісти завчасу повідомили Петлюру і дали йому змогу зробити маневр.

Мені, очевидцеві, було відомо також, що разом із жмеринськими робітниками та селянами довколишніх сіл повстав проти Петлюри і... петлюрівський жмеринський

гарнізон, петлюрівська комендантська сотня міста Жмеринки разом з її командиром, петлюрівським комендантом, та його ад'ютантом.

Другого дня — після розгрому повстання — петлюрівці розстріляли їх обох за «зраду неньки України» та «головного отамана Симона Петлюри»...

Мені було незрозуміло, чому це так трапилось, що повстала проти Петлюри петлюрівська сотня на чолі з своїми двома командирами, петлюрівськими офіцерами?

Я знайшов відповідь на це в архіві контррозвідки. На кожного козака цієї петлюрівської сотні в контррозвідці була заведена особиста справа. З тих особистих справ, які лежали тепер передо мною, я довідався, що дев'яносто із ста «козаків» були під рубрикою «неблагонадійних»: за кожним були якісь «антидержавні» злочини — проти гетьмана, Петлюри та німців. Ці «злочини» були: спалення поміщицьких маєтків та захоплення поміщицької землі в сімнадцятому році, участь у повстанні проти німців в першій половині вісімнадцятого року, дезертирство ще з гетьманської армії і т. ін. Матеріали, якими я тепер володів, свідчили також, що за особами, які були тепер комендантом і його ад'ютантом у петлюрівській армії, ще за гетьманських часів німецька контррозвідка встановила пильну стежу, — кожнісінький їхній крок фіксувався звітами й повідомленнями гетьманських, німецьких та петлюрівських шпиків. За цими таємними повідомленнями — через систему розкритих пізніше німецькою контррозвідкою явок — мені стало відомо: «петлюрівським» комендантом та його ад'ютантом в «неблагонадійній» сотні були підпільники-більшовики...

Як ясно стало тепер мені, письменникові! Я й раніше знав цих людей, але я не знав с м и с л у подій і не був обізнаний з усім життям цих людей в усій його складності.

Аналогічне всебічне збагачення — і для визначення ролі героїв у подіях, і для розуміння самих подій — я мав тепер для всіх подій, які потрібно було описати в романі, і для всіх героїв майбутнього роману. Тепер я міг писати роман і відтворювати образи його героїв.

Можливо, мене запитає читач: хіба роман «Вісімнадцятилітні» — історичний роман, тобто роман, який точно відтворює події і змальовує лише справжніх, реальних героїв?

Ні. «Вісімнадцятилітні» не історичний роман, і герої його не є історичними постатями. Але герої його мають своїх прототипів, хоча окремі персонажі і є збірними. Для того ж, щоб досягти найбільшої реальності живого людського образу і розгорнути сюжет роману з найбільшою достовірністю, автор повинен осягти справжні історичні події та вивчити якнайповніше життя всього кола людей, з якого походять герої роману.

Автор повинен знати життя героя не тільки в хвилину дії, яка припадає на розвинуту в сюжеті ситуацію, але й раніше — в минулому, і на підставі цього побачити, логічно уявити — в майбутньому. Так само, як повинен не тільки бачити подію, але й розуміти, чому вона сталася та які її причини і яка її мета. Автор повинен подивитись вперед — у закономірний розвиток подій і в логічний розвиток особи героя. І він повинен судити описувані сучасні події і сучасних йому людей з верховин побаченого майбутнього.

Читач раз у раз — на масових зустрічах і в кожному листі — неодмінно запитує у мене про долю героїв роману «Вісімнадцятилітні». Що сталося з Сербіном? Чи жива Катря Крос? Що робить тепер Макар? Чи живі і що поробляють Зілов та Козубенко?

Такі запитання свідчать, що читач сприйняв роман реалістично. Бо для читача герої роману — люди живі, в реальному існуванні яких він не сумнівається.

Але важко відповідати на ці запитання. Адже кожий персонаж, навіть народжений справді з живої особи, є узагальненим. І, відповідаючи, хочеться не подавати відомості з біографії, фактичної чи можливої, а розповісти читачеві про розвиток цього типу і про розвиток самої ідеї, якій служили в романі герої.

Тим-то, мабуть, найкращою відповіддю на такі запитання і може бути те, що розповів мені про долю роману «Вісімнадцятилітні» в тій нашій розмові читач «Вісімнадцятилітніх» — М. Р.

Ось що розповів мені М. Р.

Залишившись на території, загарбаній гітлерівцями, М. Р. вирішив не сидіти згорнувши руки. Але — як боротись?

Як знайти підпілля або як зв'язатись з людьми, готовими до боротьби?

М. Р. мав примірник роману «Вісімнадцятилітні». І він вирішив давати його «почитати» товаришам. Коли книга поверталась, М. Р. розпитував про враження. Адже книга була теж про німецьку окупацію, і М. Р. та його товариші жили близько тих місць, які описані в романі. По реакції товариша, що прочитав роман, М. Р. судив про ступінь його готовності до того, щоб самому взяти участь у боротьбі. Намацати якусь підпільну організацію М. Р. не пощастило, але — в результаті читання роману — їх згуртувалось вже троє чи четверо, готових до боротьби. Це вже було ядро, і на порядку денному стали питання внутрішньої організації групи й програми її діяльності. Щодо проблеми поширення кадрів групи, то способом вербування був знову-таки взятий... роман: вони знову пустили книгу по руках читачів. Так утворилася значна підпільна група і почала діяти в районі колишніх дій роману «Вісімнадцятилітні». Вісімнадцятилітні сорок другого і сорок третього років ввійшли в боротьбу проти ворога-окупанта за допомогою роману про вісімнадцятилітніх вісімнадцятого року.

Пізніше — після ряду дій — ворожа контррозвідка натрапила-таки на слід підпільної групи. Були невдачі, були провали, була загибель товаришів. І зокрема ворожій контррозвідці стало відомо, що в справі організації та діяння підпілля відіграє якусь — точно не відомо яку — роль роман «Вісімнадцятилітні» та що примірник цієї книги мандрує поміж молоддю району. І тоді контррозвідка розпочала пошуки за книгою — по ній вона сподівалась розмотати і весь підпільний клубок. Книгу почали старанно ховати, бо по прізвищах героїв, які стали псевдонімами і паролями, контррозвідка могла б справді розкрити підпілля. Книгу передавали з дому в дім, а коло пошуків за нею все звужувалось. І, нарешті, книга повернулася знову до М. Р., який і пустив її в світ. Вона була в нього в кімнаті, коли його попередили, що йде з трусом сигуранца. Винести її геть він уже не мав змоги, але в грубці палахкотів огонь, і він мерщій сунув книгу, потріпану і засмальцьовану руками юних підпільників, у полум'я грубки...

Так закінчив своє друге життя один примірник роману «Вісімнадцятилітні». Це була славна смерть одного примірника, яка цим самим стверджувала право книги на життя.

Книга, написана про події двадцятип'ятилітньої давності і про людей, які на світі вже не жили, — була жива. Вона брала участь у боротьбі проти ворога, — це брали участь у боротьбі її герої.

Письменникові дуже часто ставлять запитання — котру з ваших книг ви самі любите найбільше? Це запитання пишуть в листах, висловлюють при випадковій розмові, і вже неодмінно знайдеш його в записках, одержаних на літературних вечорах.

І кожного разу письменник губиться, не добираючи, що відповісти. Легко дати відповідь на таке запитання тільки письменникові, який за своє літературне життя написав... одним одну книжку.

Шукаючи відповіді, письменники інколи вдаються до порівняння з материнською любов'ю. Справді: мати любить усіх своїх дітей — і здорових і хворих, і щасливих, і безталанних, і красунчиків, і бідолах, скривджених природою. Справді, було б дивно, коли б художник не любив своєї картини, композитор — своєї мелодії, архітектор — своєї споруди. Хіба можливо це — не любити свою працю? Очевидно, не люблять своїх витворів тільки халтурники, і байдужість до власного твору і є найпершою ознакою халтури.

І проте любов письменника до своєї книги невірно порівнювати з любов'ю матері до своєї дитини.

Свою книгу любиш, коли ідеї, виплекані в книзі, тобі дорогі над усе, коли пересвідчуєшся, що весь арсенал художніх засобів книги доконечно сприяє виявленню і ствердженню дорогих тобі ідей.

Свою книгу зненавиджуєш, коли усвідомлюєш, що ти не спромігся ствердити дорогу тобі ідею, що ти спотворив її, що гірше — сама ідея, яка була захопила тебе, невірна або й просто нужденна.

Це — велика письменницька катастрофа. І тут не зарадить ніхто і ніщо, — тільки самокритичність самого письменника. Але буває складніше: читач полюбив книгу, а автор зненавидів її, або — читач засуджує книгу, а ти вважаєш її найкращою з усього, що ти написав.

Це складніше, але це не катастрофа. Це тільки непорозуміння між письменником і читачем. І є спосіб зарадити такому непорозумінню. Вдумливий критик — друг читача і письменника, благородний рицар літератури — помирить

письменника з читачем. Помирить — якщо заговорить мовою, спільною і письменникові, і читачеві.

Критик — на сторожі однодумності письменника і читача. І саме критик оголошує війну письменникові від імені читачів, якщо письменникові не досягти з читачем однодумності.

Бо справжня любов письменника до своєї книги може — і має право — прийти тільки після любові до неї читача.

З моїх книг я найбільше люблю «Вісімнадцятилітні». Про цю книгу мені доводилося чути слова визнання і на диспутах, і в розмовах з читачами, і в листах читачів. Ці слова визнання — дорогі не тим, що хвалять книгу, а тим, що схвалюють її, — свідчать про однодумність автора і читача, однакове бачення світу і однакове сприймання його.

Але ще тому особливо я люблю роман «Вісімнадцятилітні», що після випадку біля Жмеринки він наче перестав бути тільки літературним твором: розділи його були наче оправлені в одну книгу разом із сторінками життя.

ЖИТТЯ ДОПИСУЄ ПОРТРЕТ ГЕРОЯ

Я хочу розповісти про одну зустріч, яка відмінна від інших тим, що була zarazом зустріччю і з читачем, і з персонажем книги.

Мова йде аж ніяк не про читача уявного і не про персонаж вигаданий: в обох випадках — і в подобі читача, і в прототипі персонажа книги — реальна, жива людина.

Хто читав роман «Наші тайни», той, мабуть, запам'ятав постать інспектора гімназії, прозваного гімназистами «вахмістр». Прозвали свого вихователя «вахмістром» юні герої роману «Наші тайни» не тільки тому, що своєю монументальною постаттю та всією своєю осанкою інспектор гімназії був дуже схожий на жандармського вахмістра в місті, де відбувалась дія роману. Інспектор був прозваний «вахмістром» і «жандармом» саме за свою поведінку з гімназистами та за всю свою систему «виховання» молодого покоління, які цілком відповідали поведенці жандармського вахмістра та його «системі» держати народ у покорі.

Нагадаю якнайкоротше характер і біографію персонажа роману «Наші тайни», інспектора, прозваного «вахмістром»: самодур, солдафон та запеклий «вихователь» молоді в душі оглушення; міцний стовп царського режиму та автор монархічної брошури «Трехсотлетие дома Романовых». Коли в дні Лютневої революції юні гімназисти, відчувши наближення соціальних змін, першим виявом своїх революційних настроїв вирішили були скинути з поста цього «блюстителя» їх душ, ненависний інспектор-чорносотенець раптом виявився... членом партії «трудовиків» і пояснив свою монархічну діяльність як «партійне маскування». За

умов керенщини це відновило його «авторитет», і цей «авторитет» дав йому ще ширшу змогу активно діяти — разом із своєю контрреволюційною партією — проти будь-яких революційних проявів, і зокрема якнайзапекліше душити потяг до національного визволення українців та поляків. Пізніше — у вирі громадянської війни — колишній інспектор сам об'явився завзятим українським націоналістом і невдовзі зайняв невеличкий пост у петлюрівському уряді. Після того він зник і з сюжету роману, і з самого нашого радянського життя, бо разом з вигнаним петлюрівським урядом емігрував за кордон, у білопанську Польщу.

Ні характер, ні біографія цього персонажа не вигадані. Саме таким і був останній інспектор у жмеринській гімназії.

Тридцять дев'ятого року настали великі дні визволення західних земель України. Один з моїх товаришів-письменників, повернувшись з визвольного походу Червоної Армії, якось при зустрічі сказав мені:

— А я вам привіз привіт. Зустрівся мені на Волині здоровенний такий чолов'яга, активіст нового життя в Галичині, учитель тамтешньої польської гімназії. Сам він родом з східних областей, але двадцять років тому, в час утворення Польської держави, опинився на Волині і там і застряг. То він каже, що ви — його учень, навіть улюблений учень, і в романі «Наші тайни» ви вивели його в образі інспектора гімназії. І каже, що хоча й гостро та дошкульно ви його описали і барви зачорнили, але він на вас не гнівається і просить переказати вам уклінний привіт...

«Щоб тебе чорт забрав разом з твоїм привітом, та ще й — «улюбленому учневі!» подумав я тоді.

Бо зненавидів я «вахмістра» замолоду і тепер не вірив, щоб міг колишній запеклий монархіст, а далі заядлий петлюривець, раптом перетворитися на «активіста нового життя».

І подумав я тоді так: діватись, мабуть, нікуди, от і вдає тепер старий пройда «зміновіхівця» та прорадянськи настроєного патріота.

Але допускав я й інший варіант: у вирі життя побачив старий дурень свої помилки, усвідомив свої гріхи і тепер, бодай на старості, шукає стежки до чесного життя.

Буває таке. І коли це так, то хай щастить...

Року сорок четвертого чи сорок п'ятого — вже наприкінці Вітчизняної війни — до мене в редакцію прийшов

якийсь молодик із своїми першими творами. Це було невдовзі після визволення всієї України від гітлерівських загартників, і молодик був з західних областей, з великого волинського міста. Ми поговорили з молодиком про його перші кроки в літературі, про перспективи його дальшої роботи і, прощаючися, молодик сказав:

— А ми з вами учні одного вчителя, і я вам привіз від нього привіт. За Польщі він викладав у нас у гімназії літературу, а сам він із східних областей, двадцять п'ять років тому, в час утворення Польської держави, опинився у нас на Волині та й так і застряг. Каже, ви його улюблений учень і в романі «Наші тайни» вивели ви його в образі інспектора гімназії. Каже, що хоча й гостро та дошкульно ви його описали і барви зачорнили, але він на вас не гнівається і просить переказати вам уклінний привіт...

Після того розповів мені молодик, що «пана-навчителя літератури» шанували учні-українці, бо — в умовах шовіністичного терору, коли будь-який національний український рух був під жорстокими утисками, — «пан-навчитель літератури» потаємно гуртував навколо себе учнів-українців і конспіративно ознайомлював їх з українською літературою, розпалюючи мрії про визволення України з-під білопольського ярма.

Здивувала ця розповідь мене дуже і, признатися, подумав я тоді так: чи не гуртував «пан-навчитель літератури» біля себе учнів-українців не так з метою виховати з них борців проти фашистського режиму Пілсудського, як для того, щоб, граючи на їх визвольних національних прагненнях, потягти їх у табір українських націоналістів?

Бо не міг я повірити, щоб колишній монархіст, а пізніше петлюрівець, та зробився раптом революційним діячем.

А втім, допускав я, що, можливо, в умовах утисків і терору фашистського режиму Пілсудського, давнішні погляди інспектора-вахмістра та вчителя-петлюрівця зазнали краху. Буває таке. І коли це так, хай щастить...

Років за два я ще раз — втретє — дістав привіт. І знову був це привіт від персонажа роману, який не «гнівається на автора роману, дарма що описаний гостро й дошкульно і барви дещо зачорнені...» Тільки був це привіт на цей раз вже не від колишнього інспектора і не від колишнього пана-навчителя, а від літературного співробітника обласної газети. Бо він на цей раз стару професію змінив —

занадто вже сумирна професія шкільного учителя в наш бурхливий час!..

Я висловив тоді свій подив: яка-то метаморфоза трапляється з людьми! З колишнього монархіста, з колишнього есера, колишнього націоналіста-петлюрівця перетворитися на активного діяча в народному житті!..

На це я дістав відповідь, яка ще збільшила моє здивування: колишній інспектор, есер та петлюрівець в час Вітчизняної війни, коли впала на західноукраїнські землі навала гітлерівських загарбників, неначе не мирився з фашистськими порядками, за що й був кинутий гітлерівцями до концтабору. Був би він і загинув там, коли б не вільний прихід Радянської Армії.

«Що ж,— подумав я тоді,— буває таке. Хай щастить...»

Зовсім невдовзі трапилось мені читати в газетах звіт про церковний собор, який відбувався з нагоди обрання нового патріарха православної церкви замість в бозі почилилого. Собор був великий, присутні були на ньому пастирі церкви з усіх кінців Радянського Союзу, а крім них, з'їхались і делегати від віруючих різних областей. В поіменному списку я прочитав, що поміж делегатів з Волині був і мій колишній інспектор.

І я прийняв це газетне сповіщення як черговий привіт мені, авторові «Наші тайни», не так від його читача на цей раз, як від його персонажа.

А втім, це не був останній привіт.

Якось на нараді молодих письменників до мене підійшов молодий товариш, про книгу якого мені довелося говорити в своїй доповіді. Ми говорили з ним про типове і нетипове в літературі, про путі і способи узагальнення художнього образу та про міру художнього домислу в характерах дійових осіб.

Товариш був волиняк, і, закінчивши розмову, він мені сказав:

— Не можу не переказати вам привіт від одного вашого знайомого, вашого заповзятого читача і zarazом персонажа одного з ваших романів. Він у нашому місті всім вуха намозолив, похваляючися, що ви його улюблений учень, і хоча ви й описали його самого надто гостро й дошкульно та зачорнили барви, але він на вас аж ніяк не гнівається, бо ж розуміє, що ви робили це з метою його образити, а виключно в інтересах літератури. При цій нагоді він, людина освічена як колишній викладач

літератури, завжди пояснює певні закони й таємниці компонування літературного твору: письменник, беручи від прототипу інколи лише риси зовнішності, додає до них характер іншої людини, доповнює рисами та фактами з біографії ще інших людей, домислює та вигадує, бо ж завдання літературного твору не просто фіксувати випадкові фрази, а узагальнювати їх та типізувати...

— Безперечно! — погодився я. — Тільки ж інколи трапляється так, що вирубаний просто з життя образ не потребує доповнення чи домислювання: він сам, живий і реальний, є водночас цілком узагальненим і типовим. Зокрема це стосується і нашого з вами спільного знайомого, від якого ви переказуєте мені привіт...

— Цілком слушно, — погодився і мій співбесідник, — доля цього персонажа тільки підтверджує це. Тільки привіту від нього я вам не переказував.

— А яка ж його доля? — поцікавився я.

Доля персонажа роману «Наші тайни», який став його читачем, справді була варта того, щоб про неї довідатися авторові: на цей раз трюк трансформації був неперевершений, хоча й завершеніший.

Колишній вердокам'яний російський монархіст, а пізніше есер і український націоналіст, держиморда в старій царській російській гімназії і пізніше організатор українського націоналістичного підпілля в гімназії польській, виявляється, був пізніше депутатом польського сейму і зокрема членом комісії, що розробляла фашистську конституцію Пілсудського. Ця конституція, як відомо, тяжким гнітом пригноблювала і польських, і українських, і білоруських трудящих в межах білопанської Польщі і залила кров'ю західні слов'янські землі... Викритий нині, цей гнобитель у сорока іпостасях був нарешті ізольований від народу за свою антинародну діяльність.

Тепер либонь прийшла й відповідь на законне запитання, яке, очевидно, виникало в кожного читача цього розділу книги і яке виникло перед автором — відразу ж, коли він одержав тільки перший «привіт» від колишнього персонажа роману.

Чому він передавав привіт? Чому він об'явився? Чому він не заховався знову, а навпаки — нагадував про своє існування, визнаючи навіть «слухність» авторської негативної характеристики, лише намагаючись її зм'якшити, лише силкуючись знайти «виправдання»?

Мені здається, відповідь ясна.

Він вдавав, що визнає менші провини, щоб заховати більші.

Він намагався заслонитися белетризованим літературним образом, в якому, як відомо, є домисел, можлива і гіперболізація, щоб приховати тим справжні, реальні, антинародні діла, в яких не було жодного «домислу», але які були насправді вельми гіперболічні проти белетристичного образу.

Автор, літератор, завжди може зробити з цього висновки для своєї роботи, і висновки — не лише політичні, але й творчі, не лише в плані ідейних завдань, але й в плані завдань літературної майстерності — про її цілковиту невід'ємність від ідеологічного звучання літературного твору.

Мені здається, ця «зустріч» з «читачем» і персонажем романа заразом дуже повчальна.

Вона має і свій, так би мовити, сюжетний інтерес: персонаж романа став його читачем і, волею життя, знову зайняв місце тільки... його персонажа.

Життєві факти часто виглядають неймовірними — неправдоподібною буває сама щирісінька правда. Письменник раз у раз міцно стримує свою фантазію, щоб не порушити правди, але ця правда буває куди складнішою та неймовірнішою від найхитріших вигадок у фабулі.

Але думаю, що коли створюєш образ людини в романі та уявляєш собі цей образ в його перспективі, в дальшому логічному розвитку, то це уявлення ні в якому разі не повинне йти від будь-яких домислів, воно повинне складатись на основі аналізу живих рис характеру та фактів поведінки, які прототип сам щедро дає авторові для спостереження.

ЯРЛИК БРАКУВАЛЬНИКА

Я одержав листа — і зразу зрозумів, що він від чита-ча: зворотна адреса засвідчувала, що пише мені невідома особа — студент Чумаченко А. з Кіровограда.

Я розпечатав конверт і вийняв дві сторінки, списані густо швидким діловим письмом.

Але на підлогу в цей час випав невеличкий клаптик паперу — завбільшки в поштову марку. Я підняв його і побачив, що то був друкарський ярлик, — усім відомі ці контрольні ярлики, які вкладаються до кожної книги з метою боротьби за якість поліграфічної продукції. На цих ярликах позначено номер контролера й значиться: «В разі виявлення будь-яких дефектів, прохання надіслати книгу до друкарні разом із цим ярликом».

Трапилось очевидне непорозуміння: недосвідчений чита-ч, виявивши в книзі поліграфічні дефекти, посилав яр-лик, замість друкарні, до письменника.

Та я побачив, що міркував надто поспішно, коли пере-читав листа: ярлик був адресований саме до мене, автора книги.

Ось що писав мені товариш Чумаченко — дозволяю собі навести його лист цілком — він має, здається мені, загальний інтерес:

«Шановний Юрій Смолич!

Цей ярлик треба відсилати на адресу книжкової фаб-рики разом із книгою, коли в ній помічено дефекти. Але я надсилаю цей ярлик вам, тому що дефекти в книзі з вашої вини. Я б міг перелічити (на щастя) дуже багато прекрас-

них місць і епізодів у вашій книзі, але пам'ятаю слова Леонардо да Вінчі: «Корисніший ворог, який відшукує ваші помилки, ніж друг, що хоче їх приховати». Звичайно, я не ворог, але й сентиментальним другом, який утримується завдати «прикрості», я бути не хочу.

Книгу «Наші тайни» я читав, коли був ще в 8-му класі, в 1938 році. Цей твір дуже вразив мене своєю не підробленою, сильною життєвою правдою. Пам'ятаю, я ходив хворий два дні після прочитання цієї книги. На юнацьку психіку і свідомість впав сильний удар, поштовх, який примусив замислитись над особистим і суспільним життям.

Мабуть, кожний свідомий хлопча чи дівча, які читали вашу книгу, повинні були переглянути (як ніколи раніше не переглядали!) свої тайни, своє відношення до всього і до всіх. Я не буду «розсипатись» в цьому питанні. Це вам, мабуть, відомо з численних до вас листів.

І от тепер, після Вітчизняної війни — чимало пізнавши в «школі життя» — тепер, коли я вже не хлопчик і вчусь в інституті, я випадково побачив у книжковій крамниці вашу книгу. Кажу відверто: я зрадив, немов побачив старого, дорогого друга дитинства. Це так і було. І мені ще раз захотілось побути сам на сам з книгою, яка мене так зворушила в свій час...

І що ж я бачу?

Перш за все, — чому в виданні 1947 року викинуто момент, коли Зілов — здається, після прослухання реферата Репетюка «Русская женщина и война», — прийшовши додому, розплакався? Не слід думати, що лише діти плачуть. Є такі хвилини в кожного (і у вас були) — при формуванні світогляду в юнацтві. Це був сильний момент, а ви його викинули.

Згоден, що добре зробили, викинувши сцену розбещеності гімназистів на селі. Це правильно. Але зовсім не вірно, що ви «підстригли» свій твір у тому місці, де Катря Крос повертається з балу разом із Бронькою Кульчицьким. В старому виданні це місце було. Тут ви дуже влучно підмітили рису юнацької психології, момент, так би мовити, душевного розладу, шторму гіркоти.

Але найзначніше ось що: навіщо Сербіна робити негативним?

Цей юнак цілком наш, чутлива, чесна людина.

Далі. Нащо закінчувати розділ «Справжня любов» так, як ви її закінчуєте в виданні 1947 року? В старому видан-

ні кінцем розділу було розчарування в сестрі-жалібниці, але ідеал чистого, чесного, дорогого все одно лишився жити в свідомості юнака. Тепер ви все тут гарненько «пригладили» і вважаєте, що так краще. Ні, не краще, а сентиментально вийшло. Чи, може, вам здалось, що мало позитивних рис у романі? Ні, їх досить. Чи, може, вам здається, що в житті так не буває? Ні, буває... Я відчув особисту образу від того, що ви зараз цей розділ «підстригли». Коротше кажучи, ви зіпсували одне з кращих, найсильніших місць у вашій книзі. Ви хотіли «підстригти» свою літературну «дитину», щоб, мовляв, було чепурніше, але вийшло так, що ви й вуха відрізали своїй дитині, «підстригаючи її».

На цьому кінчаю.

Вибачте за безладно написаного листа. Не вважайте тільки, що я невдоволений вашою книгою. Я просто дуже близько прийняв до серця (як кажуть) вашу книгу ще в юнацькі роки і тому пишу вам зараз такого листа. Я вашу книгу проробив, як курс анатомії (тобто докладно). Буду радий відповісти вам, якщо ви цього побажаєте.

З повагою до вас ваш читач, студент
Чумаченко А. М.»

Важливого листа написав мені товариш Чумаченко. Лист важливий по суті — для мене, автора книги, про яку мова. Але він важливий, здається мені, і для кожного письменника, кожного критика і кожного читача. Товариш Чумаченко, заперечуючи проти змін у перевиданнях роману «Наші тайни», висловлюючи свою незгоду, незадоволення, ба й обурення, водночас тим самим ставить істотні творчі питання. Мова про проблему переробок у перевиданнях відомих вже читачеві книг, мова про взаємодію між критикою та письменником, між письменником та читачем. Адже коли письменник береться готувати перевидання своєї книги і вирішає внести корективи та поробити зміни, то він має на увазі насамперед те, що з приводу першого видання книги сказала йому критика, сказали йому читачі, і, здебільшого, саме на підставі зауважень критики та думок читачів письменник вносить зміни в текст першого видання книги.

І от після саме таких змін — на підставі вимог критики та зауважень читачів — читач, який знає першу редакцію книги, не схвалює роботи письменника і вважає, що вона пішла на погіршення книги.

Студент Чумаченко вдумливий та чутливий, пристрасний та вимогливий читач. Він читає книгу, щоб пізнати світ, і він вимагає, щоб книга правдиво й барвисто розкривала цей світ перед ним.

Таке ставлення до книги — неоціненна риса читача, і риса ця притаманна саме радянському читачеві, радянській людині, яка законно, вільно і просто почуває себе господарем усіх справ у своїй країні, в житті свого народу.

Тому я вважаю себе зобов'язаним відповісти товаришеві Чумаченкові не особистим листом, а листом відкритим.

«Шановний товаришу Чумаченко!

З виходом книги у світ не закінчується робота над нею автора. Тільки тепер письменник працює над нею не сам, а спільно з читачем.

Невірно думати, що книга, будучи написана, тим самим вилілась як мистецький твір у цілком завершену і закам'янілу форму. Книга — не монумент ідеям, які в ній розвинуті, а дійове перетворення ідей, і ідей, які заховані в змісті книги, живуть далі і розвиваються. Література — жива річ, і вона надзвичайно чуйна, можливо, чуйніша за всі інші мистецтва. Вона блискавично реагує на життя. І тому зміни в подальших перевиданнях книги цілком законні і, безумовно, потрібні, — після них книга здобуває право на дальше життя.

Ці зміни можуть бути зумовлені різними причинами. Письменник удосконалює свою майстерність, поглиблює свій світогляд, бачить в житті нове або й усвідомлює, що він невірно вирішив в книзі якесь питання, отже — виправляє свою помилку. Читач також виносить свій присуд книзі, вимагає іншої інтерпретації фактів та явищ життя. Критик звертає увагу письменника на те, якою мірою художнє перетворення ідей в книзі відповідає самим ідеям. А головне, — час, сам неблаганний час, виступає найсуворішим і безкомпромісним критиком книги. Час — розвиток самого життя з тієї пори, як книга в своїй первинній редакції потрапила до рук читача, — вимагає змін. Бо в світлі перейденого часу, в ретроспективі — і події зробились виднішими, і людські образи в цих подіях стали виразнішими. Прожитий після виходу книги час дав змогу краще побачити, зрозуміти, отже, осмислити в художньому перетворенні і події, і людей.

І тому автор, випускаючи свою книгу повторним виданням у світ, вносить в неї потрібні зміни. Читач не повинен бути за це в претензії на письменника. Навпаки.

Це дуже трудно — вносити поправки до своєї книги й переробляти її, значно трудніше, ніж писати нову книгу. Письменника вже захопили нові ідеї, нові людські образи полонили його, він прагне сказати читачеві нове, ще не сказане слово — і пише нові книги. Дуже трудно знову входити в світ віддалених вже від тебе людських образів та в замкнуте вже коло подій і передумувати їх знову. А як трудно руйнувати живу тканину закінченої розповіді, де все стоїть на своїх місцях, і робити трансплантації в живому організмі сюжету! Скільки ідейних ускладнень і скільки чисто технологічних труднощів! І, головне, — хто правий, а хто ні — автор у своїх попередніх концепціях чи критик або читач в судженнях з приводу них? Автор сприймає від критиків та читачів лише ті зауваження, з якими погоджується, робить лише ті зміни, які, вірить він, підуть на поліпшення книги, на глибше й тонше розкриття ідей, закладених у змісті книги. Письменник приймає лише ті думки критиків та читачів, які він відчуває своїми власними думками.

Все це дуже важко, але все це письменник повинен виконати, бо книга, вийшовши в світ, вже не належить її авторові, — вона вже стала надбанням народу.

Ви схвалюєте частину змін, які я зробив у новій редакції романа «Наші тайни». Це мені дуже втішно, — отже, вони, очевидно, прийшлись до ладу. Але ви заперечуєте проти багатьох, обстоюючи, що в першій редакції було доладніше й вірніше.

Я не можу з вами погодитись.

Наприклад, ваше зауваження щодо образу Сербіна. Сербін, справді — і чесна, і чутлива людина. І він, безперечно, н а ш а людина, тобто в ті часи, ще до встановлення радянського ладу в нашій країні, він, юнак Сербін, проявляв у своєму характері риси, настрої й тенденції, які — з розвитком подій і його особи в цих подіях — повинні були логічно привести його в лави активних оборонців радянського ладу, активних його будівників. Така перспектива росту Сербіна. І проте саме з погляду цих перспектив, тобто з погляду м а й б у т ь о г о розвитку образу юнака Сербіна, автор не зовсім вірно змалював його в першій редакції романа. Автор надто поблажливо поставився до м'яко-

тілості Сербіна та його непевності у вирішенні для себе соціальних питань. Плин часу, розвиток подій, саме зростання всього покоління Сербіна та активна участь цього покоління в будівництві нового життя — все це дало підстави, право і потребу суворіше поставитись до хитань Сербіна в його юнацькій порі. Тим-то в новій редакції романа автор, аж ніяк не роблячи Сербіна «негативним», як це вам здається, посилив засудження поведінки Сербіна. Так оцінювали поведінку Сербіна і його власні товариші, які в ту пору були проти нього незрівнянно активніші, чітко визначали кожний для себе своє місце в житті і в класових битвах. І автор вважає, що він правий, ставши на позицію Сербінових сучасників, його власних товаришів. Бо саме так нетерпимо до хитань Сербіна поставився і сучасний читач — читач покоління Сербіна і покоління Сербінових дітей: про це він заявив авторові і в особистих листах, і при прилюдному обговоренні романа «Наші тайни».

Я не буду спинятись на вашому обстоюванні «права» Зілова на сльози, бо це непорозуміння. Ви сплутали: плакав (і в першому виданні романа «Наші тайни») не Зілов, а Жайворонок.

Але на ваш закид про надмірне «підстригання» та «пригладжування» я повинен відповісти.

Ви маєте рацію. «Підстригання» і «пригладжування», справді, вийшло надмірне — і в епізоді з Катрею Крос, і в епізоді з сестрою-жалібницею.

І не тільки вас так схвилювало місце в романі, де Катря Крос повертається після балу разом із Бронькою Кульчицьким.

От зовсім недавно, при випадковій зустрічі в Київському політехнічному інституті, розповів мені свої враження від читання романа «Наші тайни» один студент. Він теж сьогодні зовсім доросла людина, як і ви, став студентом після війни і перебування в армії, але читав «Наші тайни» перед війною, будучи ще школярем у сільській школі. Довгий час, проте, не стер з його пам'яті епізод насильства Броньки над Катрею. Навпаки, за його словами, цей епізод «залишився в його пам'яті на все життя» і навіть «виховав ставлення до жінки і до кохання». Він не перечитував роман тепер, і йому не відомо, що в нових виданнях цей епізод «підстрижений» та «пригладжений». І він признався мені, що — будучи тоді ще «зовсім маленьким сільським хлопчиком», перед яким були ще «закриті всі тайни ко-

хання»,— він, прочитавши сцену брутального поводження Броньки з Катрею, на все життя «зненавидів брутальне ставлення до дівчат», на все життя «дістав огиду до нечис- того, скотського потягу до жінки» і ввійшов у своє доросле життя «з мрією про кохання чисте, благородне й ideale».

Отже, цей епізод, дарма що прямо торкається найді- ткливіших, найінтимніших сторін життя, статевого пита- ння, не штовхнув юного читача в бік аморальності, а, навпа- ки, сприяв зміцненню його моральності.

Та потрібні зміни були виконані автором, очевидно, не скрізь вдало. Ви чутливо помітили це і висловили мені своє обурення, справедливо вболіваючи над обезглавленою дитиною під час стрижки її голови. В майбутньому переви- данні я зроблю нові поправки, але розділ «Справжня лю- бов» — як побачите в новому перевиданні роману — я зні- му з книги зовсім: він потворить образ Сербіна і самий реалістичний стиль книги.

Щире спасибі вам за ваш лист».

Випадок з правками в романі «Наші тайни» — не «не- щасний випадок». Чомусь повелось між критиків та редак- торів, де б не зайшла мова в романі про кохання, про лю- бовні взаємини між молодими людьми,— негайно хапатися за ножиці і стригти, негайно вмочати перо в чорнило і густо вимарувати, негайно відмивати добіла — і після того купання разом із водою вихлюпувати й саму дитину. По- велось так пригладжувати весь «любівний елемент» в бе- летристичних книжках, що можна подумати — не в кохан- ні утворюється родина, не від кохання народжуються ді- ти — наше майбутнє. Натуралізм — безідейний і антиху- дожній, і письменник повинен з ним суворо боротись, а критика повинна випалювати його розпеченим пером. Але не менш злочинно робити з кохання якийсь... «запретний плод», якусь... нездорову таємницю. Це — збіднення сили літератури. Гірше: це грабіж читача й завдання йому ду- шевної рани. Бо створення нездорової таємниці сприяє ви- хованню... аморальності. Це позбавляє юнака уміння бачи- ти життя в усіх його проявах, не завжди простих, а zde- більшого дуже складних.

Лист читача Чумаченка тільки свідчить, як потребує, як прагне і вимагає читач, щоб питання кохання й мораль- ності в коханні були якнайширше та якнайглибше — у ве- ликій чистоті — поставлені в літературі.

ДОЧКА ГЕРОЯ

Зустріч, про яку буде мова, трапилась недавно.

Я виходив, закінчивши роботу, з редакції, коли це секретарка доповіла, що на мене чекає ще один відвідувач, власне — відвідувачка, фахом лікар.

— Вона не каже, в якій справі: їй треба говорити з вами особисто.

В редакторський кабінет приходять різні люди, і відвідини незнайомої лікарки не могли викликати здивування.

В цей час передо мною спинилась дівчина в окулярах. Вона була дуже висока на зріст, ця дівчина, і окуляри на її носі були дуже примітні — величезні, округлі, в масивній роговій оправі.

— Ви не пізнаєте мене? — запитала дівчина.

Я подивився уважніше.

Але дівчина мерщій поправила себе, збентежено посміхнувшись та сердито махнувши на себе рукою:

— Я не так хотіла сказати...— Вона ніяковіла й губилась.— Я нікого не нагадую вам?

Я придивився до неї ще пильніше. Ні, я не пізнавав її, і вона мені нікого не нагадувала. Я бачив її вперше.

Тоді дівчина переборолала своє хвилювання й запитала знову:

— Ви пам'ятаєте Льолю М.?

Ім'я та прізвище були мені відомі. Правда, то були ім'я та прізвище з часів моєї юності, але ж забути їх я не міг.

— Це моя мама, а я її дочка,— сказала дівчина в окулярах.

Дочка!.. Певна річ, що пізнати дівчину я не міг аж ніяк: я знав Льолю багато років тому, коли вона ще й не збиралась виходити заміж — їй тоді тільки сповнилося вісімнадцять...

Отже, Льоля М.— моя давня приятелька, товариш моїх юних літ, співучасниця пережитого замолоду — існує на світі, і в неї є дочка в окулярах, за фахом лікар...

В таких випадках люди мого віку неодмінно скрикують приголомшено і з неприхованою досадою:

— Як плине час!..

З Льолею М. в юнацькі роки мені довелося брати спільну участь у подіях найбільш значущих для життя цілого нашого покоління,— в часи першої світової війни та в роки громадянської війни. Нам довелося спільно переживати пору нашого власного дозрівання в час становлення нових форм суспільного життя для нашого народу. Нам в парі довелося зазнавати і небезпек, коли ми разом працювали в загоні добровольців по боротьбі з висипним тифом, були санітарами під ворожим вогнем, а пізніше — акторами в червоноармійському театрі та в агітпоїзді на фронті в час громадянської війни. Багато розділів у романі «Вісімнадцятилітні» та повісті «Театр невідомого актора» я присвятив відтворенню тих подій, і риси Льолі М. жили в тих подіях, перетворені в образах героїнь мого покоління!

Юні, ми мріяли про наше майбутнє, намагались уявити його собі, боролись за нього, як уміли. Ми уявляли собі тоді — в наших мріях,— яке прийде після нас покоління і як житиме воно та будуватиме своє життя?.. І от тепер прийшов до мене посланець від цього прийдешнього покоління — неначе матеріалізовані й уособлені наші уявлення й мрії, які вже здійснились і ствердили себе в житті.

І, крім того, передо мною сиділа дочка персонажа моїх книг, яка прийшла в світ аж після того, як прототипи моїх персонажів уже прожили те життя, яке я описав у моїх книгах.

— Я прийшла до вас не тільки для того, щоб переказати привіт та розповісти про мою маму, якщо це вам буде цікаво, а ще й — як ваш читач. Мені б хотілось, коли ви дозволите, побалакати з вами про ваші книжки і, коли це для вас має значення, розповісти свої враження з приводу них...

Отже, передо мною сидів ще й читач.

І це був не звичайний читач. Не тільки моє покоління читало мої книги про себе. Книги, написані про юність мого покоління, читає молоде покоління — діти героїв книг. І читач нового покоління бажає висловити свою думку про ці книги. Це говоритиме наша сучасність про наше минуле.

Дівчина-лікар була не місцева. Вона приїхала до Києва в службове відрядження і мала незабаром вертатись до Дрогобича, де працювала в лікарні ортопедом-травматологом.

Розповідь дівчини про її матір була для мене дуже важлива: я не тільки довідувався, як живе тепер моя давня приятелька, — розкривалась доля героїні моєї книги. Отже, відбувалась наче перевірка здійснення наших мрій.

Розповідь дівчини про себе мала для мене не менший інтерес. З цієї розповіді я особливо виразно сприймав відстань між життям мого покоління та її покоління. В розмові з нею кожна риска нашої нової епохи я наче бачив зовсім зблизька. Здобутки нової епохи — соціалістичного життя — ставали передо мною враз в усій своїй новизні та в усій своїй величчю. Бо я ще розглядав уважно те, чого раніше, в пору моєї юності, не було і бути не могло — бачив здобутим і ствердженим, реальним і живим: тепер воно є! Ми щодня проходимо мимо найвидатніших фактів і явищ, про які людство мріяло віками і за які невідступно боролось, віддаючи на запеклу боротьбу найкращі свої сили. Такі факти і явища в нашому соціалістичному житті на кожному кроці. Вони і є свідченням постановки нового світу та народження нової людини. Дівчина розповідала мені прості речі: трудні роки дитинства, смерть батька, виховання коштом самотньої матері, закінчення середньої школи, здобуття вищої освіти, нарешті — практика лікаря у складній та тонкій медичній спеціальності. А я, слухаючи, бачив: знищення капіталістичного укладу життя та ствердження форм соціалістичних, боротьбу за визволення жінки, здобуття жіночої рівноправності, новий побут у родині, нове становище жінки в суспільстві — право на освіту, на працю, на саме життя.... Все, чого не мало моє покоління, про що воно мріяло і за що боролось.

Нехай не здадуться пишномовними ці міркування та тільки розчуленням — навіяні ними почуття. Молоде покоління цього не знає, але ми, старші віком, мимоволі порівнюємо старе і нове.

І от народжена і сформована в новому житті людина прийшла до мене з критикою моїх книг — книг, які я написав про минуле життя і які я пишу про життя нове, спрямоване в наше майбутнє.

Дівчина була ретельною читачкою. Вона, лікар, не була фахівцем літератури, але чудово уміла класифікувати мої книжки за їх напрямом та жанром. Вона уміла зробити широкий і досить глибокий огляд тематики романів та оповідань і з таким же успіхом давала оцінку формальним ознакам. Вона визначила три лінії в моїй белетристиці — цикл науково-фантастичних романів, цикл романів сатиричних та цикл біографічний. І вона прямо заявила, що «хоча й дуже подобаються їй науково-фантастичні романи та безперечно цікаві й добре зроблені романи сатиричні», вона особисто є прихильницею романів біографічних, — «найбільш реалістичних», як зазначила вона: «Дитинство», «Наші тайни», «Вісімнадцятилітні», «Театр невідомого актора». В тому минулому житті, описаному в цьому циклі, народилась мати дівчини. І дівчина хотіла знати — і знати якнайповніше — про життя, з якого мати прийшла, про життя, яким жило покоління, що породило її саму. Йй дороге було минуле — вона не хотіла бути безбатченком у соціальному житті. І їй особливо важливо було, що саме те покоління, яке породило її, було поколінням на зламі двох епох. Вона доконче хотіла знати, як відбувався цей злам у попередньому поколінні, — в його побуті, світогляді й психіці.

І вона вимагала від мене: ви, старші віком письменники, повинні вичерпно розкрити тему вашого покоління — покоління історичного, бо ж воно було першим, яке вступило в нову епоху.

— Писати про минулу епоху, — сказала вона, — обов'язок письменника, який народився в ту епоху. Це його обов'язок перед молодшими поколіннями, які не знали цієї епохи...

І раптом вона блиснула суворим поглядом крізь свої величезні окуляри:

— Але де ваш роман про моє покоління?

Я хотів був докладно відповісти, поважно аргументуючи, чому не написав книги про її покоління, та дівчина владно спинила мене. Вона взагалі мало давала мені говорити:

— Не кажіть далі! Ви скажете зараз: про ваше поко-

ліття нехай пишуть молоді письменники, бо вони є виразниками духовного життя свого покоління. Це невірнo! — Вона знову грізно блиснула окулярами.

— Але ж я цього не сказав...

— Все одно. Ви збирались так сказати.— І вона докірливо закінчила: — Про сучасність, про нову епоху повинні писати і письменники вашого покоління. Бо вам сучасне життя виразніше видно в усіх його деталях. Ви бачили стару епоху і маєте змогу з минулого подивитись на наше сучасне.

Я не скажу, щоб дівчина висловила мені нові, не чувані до того думки. Вимоги читача не розходились із вимогами, які ставлять до радянської літератури партія і народ. Але було особливо значуще, що ці вимоги ставила до письменника дочка героя його книг. Покоління, народжене героями наших книг, хотіло мати якнайбільше важливих для нього відомостей про епоху, яка передувала його приходу в життя. Але воно — молоде покоління — вимагало від літератора старшого покоління відобразити і його життя, життя молодого покоління.

І висловлювалася ця вимога в доволі-таки суворій та категоричній формі.

Ми порозумілися з дівчиною ось як.

В чому призначення письменника, його найперший обов'язок? В тому, щоб відтворити його епоху такою, як вона є,— описати суспільні рухи, історичні події, соціальні зміни, які відбулись в його дні, щоб розкрити перед читачем с м и с л цих рухів, подій і соціальних змін, щоб показати в них людину— в усіх змінах її внутрішнього світу, в її зростанні. Це розкриття важливе не тільки для читачів-сучасників,— тим, що допомагає їм у боротьбі за перебудову життя. Воно важливе і для майбутніх поколінь читачів: висвітлює, як зароджувалось в нашому минулому наше сучасне, і тим наснажує нове покоління в його боротьбі за майбутнє — за дальше удосконалення й поліпшення життя.

В цьому — завдання літератури, і це загальновідомо. Ми з дівчиною, прийшовши до такого висновку, не робили ніякого відкриття.

Але багато шляхів стелеться перед кожним літератором для виконання свого обов'язку, для здійснення свого призначення. І тут треба робити відкриття: котрий же з шляхів найкраще відповідатиме нахилам і силам письменника?

— Пишіть і про те, і про те,— сказала дівчина,— один роман про минуле, другий про сучасність, по черзі...

Але вона зразу ж з досадою махнула рукою і призналась:

— Здається, ми повертаємось до початку нашої розмови.

Тоді запропонував я.

Власне, то не була якась нова пропозиція. Я просто відкривав дівчині мої потаємні письменницькі мрії, мої творчі плани. Адже зі мною говорила дочка героя моїх книг — чи ж міг я мати від такого співрозмовника, від такої «довіреної особи» якісь секрети?

Трилогія «Дитинство», «Наші тайни», «Вісімнадцятилітні» не є завершений цикл. Це тільки перші три книги з вимріюваної епопеї про моє покоління,— задум, який підказав мені мій друг і мій читач Мате Залка. Я хотів би описати — і тільки тоді вважатиму, що виконав мій письменницький обов'язок — становлення мого покоління на грані нової епохи і його боротьбу за нову епоху, нові форми життя. В дні Жовтневої революції моему поколінню було сімнадцять-вісімнадцять років. В дні початку Великої Вітчизняної війни — стільки ж, ба й більше, років було дітям людей мого покоління. Сьогодні внуки мого покоління — в одному віці з героями трилогії, коли вони з'явилися на її перших сторінках. Саме цим — показом початку життя наших внуків — я б і хотів закінчити цикл романів про моє покоління Цикл людського життя.

Трилогія «Дитинство», «Наші тайни», «Вісімнадцятилітні» уривається на тому, що наше покоління активними бійцями входить в громадянську війну. Які процеси були далі, аж до наших днів?

Громадянська війна, роки відбудови, п'ятирічки — доба величних соціалістичних перетворень. Потім — Вітчизняна війна і будови комунізму після неї — нові світові обставини: поширення соціалістичного будівництва за межі нашої Батьківщини та зростання й перемоги сил демократії в цілому світі.

Я мрію розкрити ці процеси на показі і розвитку мого покоління: як жили й формувались та боремось зараз ми, як живуть, формуються і борються наші діти, як починають своє формування і готуються до боротьби діти наших дітей.

Страшно признаватися в таких широких задумах. Але

Хіба можливо відмовитись від спокуси відтворити велич нашого часу саме на судьбах людей, з якими ти водночас прийшов у життя, яких знаєш від пори перших проблісків свідомості, з якими разом формувався, з якими прожив усе життя?

Хіба не буде здійснення цього задуму найкращою відповіддю на ті вимоги, з якими прийшла до мене від імені свого покоління дівчина — дочка героїні моїх книг? Хіба в поєднанні обох тем — теми минулого і теми сучасного — не буде пряме виконання найпершого обов'язку письменника?..

Ми сиділи обоє схвильовані і мовчали. Я заглибився в свої хвилюючі думки, дівчина, можливо, зважувала, наскільки реальна ця мрія письменника.

Вона була обачна і, справді, зважувала, які можуть виникнути перешкоди на шляху здійснення мрій. Перемовчавши, вона сказала завбачливо:

— Але коли ви випустите черговий, четвертий у циклі, роман, то в ньому, очевидно, будуть події громадянської війни або зразу після неї, і до вас знову прийде з вимогою хтось такий, як от я, і почне дорікати вам, що ви відходите від сучасності й поринаєте в минуле...— Вона навіть зітхнула.— Мабуть, важко письменникові доводити свою мрію до кінця?

— Важко,— сказав я,— але я не чув, щоб творчі люди відмовлялись від своїх задумів через те, що їх важко здійснити. Письменник відмовляється від свого творчого задуму тільки тоді, коли переконується, що він невірний, хибний, не потрібний читачеві. Якщо він почуває, що вимріявана книга потрібна читачеві, то ніколи не відмовиться від свого задуму, які б труднощі не виникали в роботі. Тому найголовніше для письменника — щоб читач схвалив його задум.

— Я схвалюю! — сказала дівчина і зразу ж зачервонілася.— Пробачте,— перепросила вона,— я, здається, взяла на себе забагато: ваші читачі не вибирали мене своїм поважним представником.

Що я міг їй на це відповісти? Коли б я сказав, що кожний читач, який висловлює письменникові свою думку про його творчість,— повноважний і має право втрутись в роботу письменника, це б виглядало як галантна репліка. Але ж саме так і є насправді: саме в розмові з читачами письменник дістає схвалення або заперечення не

тільки виконаної роботи, написаної книги, але й книги задуманої. Сучасним буде не тільки той роман, який описує події сучасності. Сучасний той роман, який і події в минулому бачить очима сучасника. Але думку про свою роботу письменник повинен почути неодмінно від сучасної людини, яка вільна від тиску минулого.

Коли прийшла до мене дівчина в окулярах і запитала, чи я пізнаю її,— я її не впізнав. Бо бачив її вперше. Але, коли ми розговорились і я обізнався з її ділами й думками, я відразу впізнав її: зі мною говорила молода людина нашого часу.

Нерозривність її зв'язків з життям попереднього покоління була очевидна. Вона сама усвідомлювала їх і шанувала своє походження. Її біографія, дарма що й не позначена якимись видатними рисами, складалася слідом за величезними, найвидатнішими змінами, які відбулися в нашу епоху, і відображала своєрідні ознаки нашої радянської, соціалістичної дійсності. Її внутрішній світ був зовсім сучасний,— він виявляв нове, чого не було і не могло бути в минулому.

Коли зустрічаєшся з людиною, корисно шукати в її духовному обличчі знайомі риси минулого. Це дає змогу наочно бачити, як відходить у безвість старе життя. Але ще корисніше — безцінно! — спостерігати в ній риси нової, соціалістичної людини. Це не тільки обдаровує тебе радістю за ствердження форм нового життя, а й збагачує тебе, письменника, живим знанням людини нашої сучасності.

Я думаю, саме це знаходження рис сучасності і є початок творчої роботи письменника.

СИН ЧИТАЧА

З усіх моїх книг найбільших мук завдає мені роман «Вони не пройшли».

Роман «Вони не пройшли» закінчений за півроку до завершення війни — останню крапку поставлено 31 грудня 1944 року, — але й досі не минає, мабуть, дня, щоб я не повернувся думками до цієї книги.

Я ще раз і ще раз зважую її зміст, обдумую сюжет та фабулу, придивляюсь до поведінки героїв та їх характеристик, перевіряю, чи розвивається розповідь в плані генеральної ідеї роману, встановлюю всі очевидні мені недоліки та достоїнства книги — і в тисячний раз постає передо мною запитання: хто правий, хто має рацію, а хто ні?

Я мав багато зустрічей з читачами «Вони не пройшли»: зустрічався з колективами читачів і з окремими людьми, які в розмові сам на сам висловлювали мені свої враження. Я одержав і чимало листів від читачів — колгоспників, студентів, робітників.

Відгуки читача на книгу «Вони не пройшли» — позитивні.

Виступи критиків на книгу «Вони не пройшли», навіть тоді, коли не можуть не відзначити достоїнств книги, в багатьох зауваженнях негативні.

Чому така розбіжність? У чому річ?

Я далекий від того, щоб протиставляти думку критики думці читача і, взагалі, — читача критиці. Це невірно, і не в спробі такого нечесного протиставлення шукати істину.

Природно, що висловлює свою думку авторові і, особливо, пише йому листа найбільше той читач, який спри-

йняв книгу позитивно. Він захоплений і не може відмовити собі в бажанні подякувати авторові. І він, радянський читач, свідомий свого значення в літературному процесі: він вважає своїм обов'язком висловити своє схвалення, якщо книга варта того, бо знає, що цим він зміцнює вірну путь письменника.

Звичайно, читач може і помиляться. Він не цілком компетентний в усіх тонкощах, в усіх дрібницях — надто важливих дрібницях — письменницької майстерності та мистецтва літератури. Він не заглиблюється в спеціальний аналіз твору і може не добачати огріхів у творі, коли вага їх — кожного зокрема — менша проти сили загального враження від читання книги. Окремі читачі, до того ж — попри всю беззавітну любов до літератури та попри всю свою благородну безпосередність — можуть не бути ще на культурному рівні, достатньому для того, щоб спромогтися вірно оцінити об'єктивну ідейну та художню вагу мистецького твору. Адже мистецтво та література й покликані саме до того, щоб піднімати культуру читача — виховувати його, ширити його знання та глибити й зміцнювати світогляд.

Критик-фахівець бачить глибше, і зір його тонший. Він озброєний і умінням застосувати діалектичний метод пізнання до аналізу твору, і фаховою обізнаністю в питаннях літератури та тонкощах самої письменницької майстерності.

Звичайно, і до виступів критиків-фахівців треба підходити не безоглядно: критик може бути ще молодий і недостатньо кваліфікований, він може помиляться у своїх судженнях та в своїх висновках, може, як і письменник, підпасти під хибні впливи або й стати виразником ворожої ідеології. Він може бути і бездарою, і кон'юнктурником. Не кожний критик може бути остаточним арбітром.

Але ж справжній радянський критик говорить від імені читача і в ім'я інтересів читача. Мова критика та читача — це одна, спільна мова, мова народу.

Тим-то таке болісне для автора розходження думок критики і читачів.

Мені ясно: причину розходження думок критиків та читачів письменник повинен шукати насамперед в собі самому, в самій книзі, про яку мова — в романі «Вони не пройшли».

В книзі, отже, є вада.

Але саме яка?

Як важливо письменникові почути мову про свою книгу від людини, в якій би в єдиному погляді органічно сполучилась думка критика-фахівця і думка читача-ентузіаста!

Але перше ніж розповісти про зустріч із саме таким читачем, я мушу, бодай коротко, розповісти про те, що пишуть мені читачі.

Пишуть найбільше про Яна Пахола та Ольгу.

Ось, наприклад, що пише про Яна Пахола Я. Ш.— інженер з міста Мукачева:

«Тільки що, цілий вечір, мав розмову з Яном Пахолом. Не має значення, що по документах його ім'я звучить інакше. Головне, що ваш літературний герой живий і здоровий і що зображений він у обох романах так вірно, що його майже бачиш і завжди маєш змогу рівняти свого співбесідника до Пахолових рис — чесності, скромності, людяності.

Я — ваш земляк. Багато років перед війною жив та працював у Харкові й Києві. Зараз працюю у Львові, вже три роки. До Мукачева приїхав уперше, в службових справах. Їхав з однією думкою: «Я їду на батьківщину Яна Пахола!» Ходжу по вулицях цього міста і думаю: «Ось той Мукачів, про який стільки мріяв Пахол, про який він стільки розповідав!»

І, нарешті, ввечері, розмовляючи з випадковим знайомим, місцевим робітником, колишнім солдатом угорської армії, побачив і впізнав у ньому Яна...»

Отже, Ян Пахол «живий і здоровий» і досі — як сповіщає інженер Я. Ш. з батьківщини Яна Пахола, Мукачева. Радію з того двічі: що Пахол живий і здоровий сьогодні і що, отже, його образ у книзі — живий.

Щодо Ольги, то з сердешною Ольгою чимало непорозумінь.

Я одержав, наприклад, листа від дочки Ольги на прізвище теж Басаман, як і в героїні романа, за подвійним збігом обставин теж харків'янки, як і моя героїня. Її дочка в листі повідомляє мене: «Судьба моєї матері схожа на судьбу Ольги Басаман у романі», — третій збіг обставин, — і запитує мене: «Звідки ви почули про мою матір?..» А я не чув ніде, і прізвище та ім'я героїні романа вигадав.

Але адресу місця проживання (за сюжетом роману) героїні роману Ольги я не вигадав, а взяв справді з міста,

вулиці і будинку, в якому (за ходом розповіді) проживає героїня романа,— і це призвело до ряду непорозумінь і курйозів.

Мені потрібно було вказати точну адресу героїні тому, що весь хід подій романа розвивався в точно визначених місцях,— і важливий був не лише пейзаж, але й розташування околишніх будинків, напрямки вулиць, на яких відбувались події романа і якими в той час чи інший бік ішли і зустрічались дійові в романі особи. Оскільки дія романа відбувалася не в якомусь вигаданому місті, а в місті реальному — Харкові, то й не було потреби і було б невірно вигадувати якісь неіснуючі вулиці чи будинки. Я взяв вулицю і будинок, де проживала особа, яка, будучи учасницею і очевидцем всіх тих подій, розповідала мені про них. Я тільки змінив номер квартири, щоб не вводити в оману читача і не зробити прототипом героїні особу, яка мені розповідала. Я дав у романі номер квартири інший, більший, думаючи, що квартири під таким номером у будинку нема.

Та виявилось, що квартира під таким номером у будинку є.

І от які почалися непорозуміння.

В квартиру, яка в романі була визначена як квартира героїні романа, почали надходити листи від читачів.

Читачі писали не авторові книги — письменникові, щоб висловити свої враження й міркування з приводу книги. Читачі писали героїні романа, щоб виявити свої до неї почуття.

Писав солдат Радянської Армії з Берліна, в якого сестра була закатована гітлерівцями і загинула за обставин, подібних до обставин, в яких у романі розвивалося життя героїні романа. Він розпитував героїню, як же їй пощастило вийти живою з таких трудних обставин, як зараз живе і — чи жива вона? Він розповідав про свій сум, про своє горе і питав у героїні поради.

Писала група матросів з одного радянського корабля Чорноморського флоту. Моряки ставили питання просто: чим вони можуть допомогти героїні? Якої допомоги в житті потребує вона?

Писали інші. Розпитували, висловлювали співчуття, радили, просили поради.

Листи приходили на точну поштову адресу, інколи просто на ім'я героїні, інколи «пожилцям квартири номер такий-то» з проханням переслати героїні, якщо вона вибра-

лась, або сповістити її нову адресу, або бодай повідомити, яка доля героїні тепер.

Але ж... насправді такої особи на світі не було: це був лише белетристичний образ.

Листи одержувала інша жінка, яка проживала в цій квартирі, сама дуже дивуючись з усього цього непорозуміння, бо вже здавна, ще перед війною, вона мешкала... саме в цій квартирі. І тільки на час окупації міста вона, тоді школярка, виїздила разом з батьками. Але їй точно відомо було, хто проживав ці роки в її квартирі,— ті люди і їхні діла аж ніяк не були подібні до тих, які описувались в романі. Що вона могла відповісти допитливим читачам?

Потім місцеві читачі почали просто приходити. На стукіт у двері справжня мешканка відчиняла, і... читачі приймали саме її за героїню. Непорозуміння з'ясовувалися на порозі. Але не завжди: делегація піонерів, наприклад, прийшла до висновку, що справжня мешканка не признається тільки... «з скромності».

Потім трапилось зовсім веселе непорозуміння. Прийшов участковий міліціонер. Він теж прочитав книгу і, довідавшись з неї, що описувані в романі події відбувались в його районі (упущення по службі: участковий не догадався перевірити, чи героїня була прописана на вказаній в романі житлоплощі), участковий інспектор зацікавився місцем подій. Він уважно оглянув квартиру, констатував цілковиту точність опису та відповідність його до фактичного стану речей і був невимовно здивований, що навіть шафа «і досі» стояла на тому самому місці, як в час дії роману, затуляючи дверці до комірки, в якій переховувались персонажі роману від гітлерівських обшуків. Після того він зацікавився подробицями і почав розпитувати справжню мешканку про різні деталі минулих подій в «її» житті, цілком запанований сюжетом роману. Він був дуже розчарований, переконавшись, що перед ним не героїня роману і що всі події, отже, відбулися не в його районі.

Після ряду ще інших непорозумінь справжня мешканка квартири здогадалась звернутись до автора книги, який стільки «вгадав» на неї. Вона дуже просила автора... довести до відома читачів, що вона — не героїня роману і що не в її квартирі відбувались описані в романі події.

Користуючись нагодою, автор просить пробачення за турботи, щиро дякує за чуле ставлення справжньої мешканці квартири героїні роману і заявляє, що героїня роману

«Вони не пройшли» Ольга Басаман не проживала по тій адресі, яка зазначена в книзі.

Для чого я згадав цей курйоз?

Для того, щоб звернути увагу: читачі писали не авто-рові книги, висловлюючи свої враження та зауваження, схвалюючи чи критикуючи книгу,— читачі писали дійовій в романі, в белетристичному творі, особі.

В своїх листах, що їх написати може тільки радянська людина, активна в громадському житті й уважна до особистого життя інших, людина, яка не може не відгукнутись на явище, що привертає її увагу та хвилює її, читачі виявили найкращі риси радянської людини: патріотизм, товарицькість, бажання допомогти товаришеві і бажання підтримати його.

Але важливе й інше: читачі звертались до героя романа як до товариша; до белетристичного, реально не існуючого образу вони звертались як до живої істоти. Вони вірили, що така людина існує справді, жива і реальна.

А раз так, раз читач повірив у реальність літературного образу, то, виходить, образ — живий? Чому ж дехто з критиків не повірив у нього?

Адже саме тому і звернулись до Ольги читачі як до живої радянської людини, що побачили в ній ті риси, які притаманні і їм, радянським людям: патріотизм, непримирність до ворога, прагнення боротьби. Тому й повірили Ользі читачі, бо, очевидно, й самі повелися б так само за подібних обставин: вона залишилась сама, але бути пасивною, коли Батьківщину гноблять інтервенти, коли весь народ бореться проти них, вона не могла; вона починає свій опір в самотині одна, але водночас шукає, наполегливо шукає зв'язків з іншими організованими групами борців, бо розуміє, що тільки в організованій боротьбі користь від неї буде найбільша. Ольга шукає і знаходить, бо не може не знайти. Саме так і було. Так траплялось з багатьма радянськими людьми в час війни.

Отже, образ розкривається за типових обставин. А тільки це — розкриття образу за типових обставин — і може остаточно визначити типовість самого образу в літературному творі.

В чому ж тоді річ? Яка в книзі є вада, що спричинила прикре розходження думок читачів і декого з критиків?

От чому такою важливою була для мене зустріч з читачем, про яку я тепер розповім.

Ми зустрілися на відповідальних громадських зборах, і в перерві він заговорив зі мною. Це був старий більшовик, який все своє життя присвятив партії і народу.

— Я прочитав ваш роман «Вони не пройшли»,— сказав мені старий більшовик,— і, знаєте, як я його читав?

Я поцікавився, і він розповів:

— Я тяжко хворів, лікарі категорично заборонили мені будь-що читати, і жінка, що добре знала мою пристрасть до читання, залишаючи мене на ніч у моїй кімнаті, ніколи не забувала вимкнути всі лампи і особливо лампу біля мого ліжка. Ну, ясна річ, що й всі книжки, які були в кімнаті, виносились геть. Але я теж хитрий: мені пощастило заховати під матрац вашу книгу і ліхтарик. І цілі ночі — аж поки не дочитав до кінця — я читав вашу книгу, присвічуючи собі ліхтариком...

Він заливисто зареготав, радий поділитися зі мною своєю хитрістю і похвалитися з удачі. Він був напрочуд молодий душею і серцем, він був заповзятий молодик, цей читач вельми поважного віку.

— Дуже, дуже цікава книга,— закінчив він.— Знаєте, що особливо важливо у вашій книзі? Що ви підняли високо середню радянську людину. Вказали середній людині, яка, може, й не завжди як слід задумується над тим, що й вона здатна на високі й героїчні патріотичні вчинки. Адже таких, як ваша Ольга,— мільйони в нашому суспільстві. Мільйони читають і пізнають себе...

Я стояв перед читачем схвильований і збентежений. Адже саме для цього я й писав роман «Вони не пройшли», коли тільки задумав його: я ставив собі завдання... слово в слово — вказати середній людині, яка, може, й не завжди як слід задумується над тим, що й вона здатна на високі та героїчні патріотичні вчинки... Бо таких мільйони. Щоб мільйони прочитали про це... І те, що мій задум виклав мені просто і ясно — так точно його сприйнявши з книги,— читач, старий більшовик, це було мені найбільшим схваленням.

— Так! — резюмував читач.— Ви, можна сказати, зробили... державну справу...— Він потис мені руку і додав: — Вітаю вас...— І зразу ж він хитро примружився і посварився на мене пальцем: — Але маю і за що дуже вас насварити! Є, є за що вилаяти і ваш роман. По-перше...

Задеренчав дзвоник, і світло в залі погасло. Голова зборів постукав олівцем, продовжуючи далі засідання.

— Пробачте! — спохватився мій читач.— Ми домовимо потім. Зараз мені виступати...

Наша розмова — така важлива, найважливіша для мене — на тому урвалась. А мені так потрібно було почути саме про те, що в романі погано, за віщо слід мене насварити і вилаяти мій роман...

І я це почув — невдовзі... Почув, дарма що спеціально про роман «Вони не пройшли» не сказано було і півслова.

Колись, читаючи газету, я натрапив на рядки з приводу якогось фільму про відбудову Донбасу після гітлерівської руйнації, і раптом я побачив перед собою і мою книгу «Вони не пройшли», в якій мова була про підпільну боротьбу проти гітлерівців під час війни та тимчасової окупації.

В газеті писалось, що у фільмі відтворено лише один незначний епізод першого приступу до відбудови Донбасу, який не дає правильного уявлення про справжній розмах і значення здійснених радянською державою відбудовних робіт у Донецькому басейні. До того ж відбудова Донбасу займає в фільмі незначне місце, а головна увага віддана примітивному змалюванню всякого роду особистих переживань та побутових сцен...

І я не просто механічно підставляв інші слова, а, передумуючи ще раз і ще раз весь виклад роману «Вони не пройшли», читав для себе:

...Один незначний епізод... першого приступу до підпільної роботи... не дає правильного уявлення про справжній розмах і значення здійснених радянською державою і партією підготовчих і організаційних заходів для налагодження підпільної роботи проти фашистських загарбників. До того ж... головна увага віддана... примітивному зображенню всякого роду особистих переживань...

В цьому і була хиба роману «Вони не пройшли».

Я не згоден з критиками, які закидали мені, що в романі фігурує «маленький світ» однієї людини. Бо саме на це і був спрямований задум роману — показати, що радянська людина живе не ізольовано від народу навіть тоді, коли силою обставин відірвана від загального плину всенародної боротьби. Щоб показати це, я й мусив взяти спеціально під розгляд особисте життя людини, ввійти в цей «маленький світ», розкрити його, освітлити сяйвом віри в народ, сяйвом вірності народові, сяйвом прагнення ввійти в боротьбу і привести людину до участі в загальній боротьбі. Я це й зробив.

Це й був епізод — і таких було, певне, чимало — першого приступу до підпільної роботи.

Але я не розкрив повніше сув'язі особи і колективу, не показав конкретних зв'язків героїв із загальним плином боротьби, з боротьбою широких народних мас, організованих і піднятих партією та радянською державою. І тому роман і не давав правильного уявлення про справжній розмах і значення підпільної і партизанської боротьби проти загарбників.

І це недолік роману — поза тим, вдались чи не вдались авторові окремі герої книги в їх внутрішньому розкритті.

Письменник бере не просто «живий» образ, не просто «списує з життя» окремих дійових осіб. Та й не кожна «окрема» особа в житті має право на життя в художньому творі. Справа і не тільки в тому, щоб літературний образ був відтворений живо, щоб він був у романі живий. Образ в усіх його рисах, в усій його поведінці, в усіх його діях, помислах і почуттях повинен розкривати самий смисл нашого укладу життя.

Тоді — в типових обставинах — він і буде справді типовим.

Риси Ольги були типові, була типовою і її поведінка, тому привернув цей образ симпатії читачів, породив у читачів віру в реальність існування такої живої особи насправді.

Але типові обставини не були розкриті до кінця. Були розкриті, так би мовити, тільки «найближчі» обставини — обставини особистого побуту Ольги. А обставини великого масштабу — всенародність боротьби, організуюча роль партії в цій боротьбі — до кінця змальовані не були. До того ж, засоби художнього виявлення не скрізь були відповідні до його ідейного змісту. Деякі розділи, особливо перші¹, просякла певна літературщина, яка прийшла від справді надмірної уваги до всякого роду особистих переживань. І виявлені вони були, ці переживання, манірно — через некритичне ставлення до літературних ремінісценцій.

Вказавши мені на таку манірність в описі особистих переживань, читачка Л. П. І. з міста Осипенко, проте, високо оцінювала весь зміст та ідейність книги і закінчувала свій лист такими словами:

¹ Мова йде про перше видання роману.

«...Читая такие вещи (мова про «Вони не пройшли» та «Дитинство») в дитстві, мені хотілось зробитися краще, краще. Обов'язково дам прочесть своєму сину...»

Потім лист мав такий постскриптум:

«Может быть, это письмо не совсем тактично (читачка, очевидно, має на увазі «прикраси», яких вона завдала авторові, критикуючи його книгу), но вы, наверное, очень старенький и потому правильно поймете чувства, заставившие написать вам».

Так. Я вже не молодий. Але беру участь у творенні молоді літератури молодого народу, який несе молодість всьому людству, і сподіваюсь, читач зрозуміє почуття, яке дозволило мені опублікувати ці рядки з листа і всі інші листи читачів.

Бо, справді, кожна книгу треба писати тільки так, щоб молода мати, прочитавши її, захотіла порекомендувати цю книгу своєму синові, коли він підросте, захотіла передати йому чистоту змісту книги і силу її ідейності.

Бо книга виховує і сучасне, і майбутнє покоління. Отже, книга повинна бути і довговічною.

Мені здається, що вже в другій редакції я довів книгу до такого стану, коли син читачки може стати її читачем.

ПОЧАТОК І КІНЕЦЬ РОБОТИ НАД КНИГОЮ

З секретарем партійної організації колгоспу імені Сталіна ми зустрілись у самому колгоспі, але зустріч наша була випадкова.

Діло було наприкінці літа, колгосп імені Сталіна виконав план хлібозаготівель першим в області, і, почувши про це проїздом, ми заїхали подивитись на життя-буття славних колгоспників.

Ми знайшли голову колгоспу і секретаря парторганізації на будівництві нового колгоспного будинку культури. Голова підраховував будівельні матеріали, секретар розглядав графік робіт та вирішав питання, з якої бригади підсилити будівельну, щоб закінчити будівництво в строк.

Вони обидва були дуже заклопотані, і нам незручно було відривати їх від справ,— нема нічого гіршого, як відривати людей від роботи,— але ми й не збирались довго затримуватись і зразу попередили про це.

То не був колгосп-гігант — всього близько півтори тисячі гектарів орних ґрунтів, і не був він найпершим поміж найбагатших — рядовий колгосп-мільйонер. Всього добра колгоспного та заможності колгоспників ми, звичайно, не встигли побачити, та й не вганялись за тим, задовольнившись оглядом господарських дворич та відвідавши дві-три хати, які були з краю, щоб привітатися до людей та побалакати. Але ми були зачаровані величезною будівничою роботою, яку бачили скрізь, куди б не поткнулись.

Будівельні роботи в межах одним одного середнього колгоспу справді були грандіозні — і розмахом, і самим сенсом цих робіт.

Колгосп водночас будував: величезний, з театральним залом на п'ятсот місць та численними кімнатами гуртків Будинок культури; кам'яний корівник — з усіма найновішими удосконаленнями для такої споруди; телефонну станцію, поширюючи приміщення радіовузла, а також бурив артезіанський колодязь і збирався розпочати будівництво каналізаційного колектора. Певна річ, що всі інші важливі колгоспні споруди — школа, правління, електростанція та господарські будівлі — стояли вже на своїх місцях, якраз підготовлювані до побіжного осіннього ремонту. Біля газеїв в цю пору збивали куряву автомашини та вози, — закінчивши здавання хліба державі, колгосп засипав фонди і починав видачу зернових авансів на трудовні.

Самий колгосп розкинувся на невисокому, але розлогіму пагорбі над низиною, в якій за очеретами полискувало плесо ставка, і село було розплановано за лінійним принципом — дві-три вулиці вздовж та дві-три впоперек. В центрі між бульварів розташовано сільраду та правління, а понад широкими вулицями, в рясних та буйних яблуневих і вишневих садах, стояли чепурні і здебільшого не старі хати. Село було раніше в низині, на гнилих землях, а після колективізації поступово перенеслося сюди, на привілля й сухі ґрунти.

Я пригадую, як, оглянувши це все, ми висловили своє задоволення загальним станом життя-буття колгоспу та своє захоплення з приводу такої велетенської програми його будівельних робіт, і секретар парторганізації, посміхнувшись, відказав:

— А як же інакше? Треба ж вступати в комунізм...

І, трохи помовчавши, додав ще, так само лагідно посміхнувшись:

— Гарні б ми були, коли б пхалися в комунізм з сухарем у зубах, у драних свитах та з очеретяним свинарником...

Він знову замовк і задумався. В нього була така звичка — задумуватись після своїх слів перед тим, як повести мову далі. Він був, взагалі, дуже колоритний — всією своєю манерою говорити й поводитися, а також і самою зовнішністю — в юхтових витяжках на ногах, поруділих, доношуваних, мабуть, ще з війни, захисного кольору галіфе, суконному піджаку, застебнутому навіть у спеку на всі гудзики, та головному уборі, схожому спереду на кепку, а ззаду на картуз.

Оглянувши колгосп, ми рушили до саду біля правління, щоб поласувати яблуками та грушками, і секретар повернувся до своїх попередніх слів, щоб продовжити й розвинути свою думку.

Зміст його думки полягав у тому, що — не будемо гріхатити — є ще поміж відсталих колгоспів і такі, які намагаються саме таким способом «пропхатися» в комунізм: інші, мовляв, створять базу для комунізму, а ми собі «коло них», от і нам перепаде від їхнього багатства та щедрості, тобто комуністичного принципу розподілу, — і дивись, і ми заживемо в комуністичних достатках.

Він закінчив висловлення своїх думок коротким викладом програми дій на такий випадок: всі повинні прийти міцними та заможними в комунізм, без оглядання на заможнішого сусіда, а от міцніші та заможніші сусіди і повинні подавати приклад не тільки добрим словом та доброю поміччю в біді — як на буксирі, а постійним передаванням господарського досвіду та сприянням ідейному вихованню відстаючих сусідів, — як в одному строю. Ці міркування він наводив і як один із аргументів за об'єднання та укрупнення колгоспів.

І він закінчив:

— Отак і робимо. А щодо нашого колгоспу, то, коли придивитись, ми одною ногою таки в комунізмі.

І, справді, не треба було придивлятися аж надто пильно, щоб побачити це: колгосп вже зробив крок у комунізм.

А скільки тисяч таких колгоспів — колгоспів-середняків, не тільки найвидатніших — сьогодні вже зробили цей крок у нашій країні!

Як хочеться письменникові яскраво, барвисто й захоплююче написати про це.

А втім, у цьому і обов'язок сучасного письменника перед своїм народом, велетенську і героїчну працю якого література повинна оспівати, і перед усіма іншими народами, які будують соціалізм у себе, використовуючи наш досвід.

В таку хвилину, коли письменника затоплює наснажене й розбурхане живими спостереженнями відчуття єдності творчого бажання і творчого обов'язку (я думаю, що це і є натхнення!), він почуває себе найнещаснішою людиною поміж людей, якщо не має змоги негайно сісти до стола і взяти в руки перо,

І я вийняв записник, олівець і почав нотувати свої думки. Мені було ніяково, що це при людях, але хай вже вони пробачать мені...

Голова колгоспу скосив на мене око:

— Записуєте?..

В мові його була і певна повага до акту записування, але бриніла й непевна настороженість,— що він там собі записує і нащо воно йому?

Секретар теж кліпнув оком у мій бік. Коли ж я закінчив нотувати — похапцем, будь-як, аби не загубити важливу для мене думку, він кивнув на кишеню, куди я поклав блокнот, і запитав, доброзичливо, але й хитрувато підморгнувши:

— Вловили щось? Згодиться?..

Потім, трохи несміливо, явно непевний, чи таке запитання тактовно поставити:

— Для оповідання чи для роману?

Голова стрепенувся теж, пригадавши, що має діло з письменником.

— Вже як писатимете про наш колгосп, то, будь ласка, опишіть все точно, як є, щоб не було чогось там не так. Я можу вам і усі цифри показати, плани, і відчити... і протоколи засідань є... та й інші матеріали...

Він не був спеціально поінформований в літературних жанрах і не здогадувався, певна річ, що для белетриста найціннішим, найдорожчим матеріалом був він сам, такий, який є, та його товариш — секретар колгоспної партійної організації.

Але кожному письменникові відоме це ставлення читача до літературного твору, коли він, читач, або справа, яку робить читач, стають об'єктом інтересу письменника, а далі й суб'єктом у літературному творі. Скільки знає письменник неприємностей від непорозуміння!

Адже в такому випадку читач — неосвячений в таємниці законів літературного узагальнення та типізації — неодмінно і категорично вимагає максимальної відповідності фактам та абсолютної точності подій,— «щоб усе було, як є!»,— і тяжко ображається, коли буде «щось там не так», як у нас було. Дарма, що це «у нас» могло бути зовсім випадкове.

Складним є процес збирання й осягнення живого матеріалу; складне його опанування та узагальнення, ще складніше — художнє його перетворення в мистецький твір.

Але найскладніше — витримати достовірність розповіді. В жанрі нарису та документальної літератури це простіше: там факт сам промовляє за себе, треба тільки вміти побачити найвиразніший та найзмістовніший факт. В белетристиці життєвий факт стає лише джерелом, ба й приводом для створення художнього образу — узагальненого й типового, який буде носієм ідей твору. Тому достовірність белетристичного твору вивіряється не простою відповідністю якомусь справжньому факту, а відповідністю смислу та значенню багатьох фактів та подій. Достовірність у белетристиці не обов'язково точний опис того, що насправді було, а точне відтворення ідеї, яка захована в типових фактах та подіях, в яких би художніх описах та перетвореннях вона виявлена не була, нехай зовні неначе й не схожих на справжні факти й події. Художня правда — це узагальнення правди життєвих фактів, узагальнена суть подій, але аж ніяк не формальна «правдоподібність», хоч би й як була ця формальна, зовнішня правдоподібність «точна» в подробицях.

Я дозволив собі тут ці міркування тільки тому, що саме це й було змістом нашої дальшої розмови з головою та особливо секретарем парторганізації.

Розмова перекинулася на мої оповідання про партизанів Вітчизняної війни з погляду відповідності цих оповідань справжнім подіям. Власне, я тільки зараз пригадав, що справді ряд оповідань про партизанів я написав, взявши для них місцем дії саме ці місця, які були зовсім поблизу від колгоспу, в якому я зараз був.

Трапилось це так. Оповідання про партизанів я писав на підставі вивчення звітів командирів партизанських з'єднань та окремих партизанів і підпільників, що прибували з окупованої території України, та на підставі моїх з декотрими з них розмов. Ці люди були з різних місць України — з Чернігівщини, Харківщини, Київщини, Поділля. Я намагався в оповіданнях давати колорит тих місць, про які діставав відомості. Але додержати абсолютної точності не завжди було можливо через недостатність відомостей: адже оповідання писались в час війни, коли дії партизанів у цих районах і далі тривали! Та й, правду сказати, така точність і не була потрібна з міркувань художніх: я писав не звіт чи бодай нарис про той чи інший справжній факт, а белетристичний твір, в якому повинен був узагальнити саму суть подій. Я давав часто оповіданням подільські

прикмети тільки тому, що сам я з Поділля і подільські місця мені найкраще відомі — саме в них мені доводилось бачити партизанську боротьбу двадцять п'ять років раніше, в часи громадянської війни та першої німецької окупації. Можливо, таких подій, які я зараз описував, в ту хвилину в цих місцях і не було. Можливо. Але це не мало значення. Бо вся логіка подій, весь перебіг розвитку всенародної партизанської боротьби по всій окупованій території України, Білорусії та РРФСР засвідчував, що такі події і в цих місцях можливі і цілком закономірні. Я був правий як художник.

Та от виявилось тепер з розмови з секретарем та й з інших розмов, які мені довелося мати з місцевими людьми, що приблизно такі ж події, які були описані в моїх оповіданнях про ці місця, і насправді траплялись у цих місцях з невеличкими «поправками»: не ті люди брали в них участь, яких згадано, не в тих лісах чи не на тих цукроварнях мали місце такі факти, не завжди так чи починались, чи закінчувались події, як то описано в мене.

Це — на перший погляд — велика приємність для письменника: бач, який я далекоглядний та провидючий! Але в цьому збігові ще більше небезпеки для самої історичної правди: історична правда таким способом може бути переінакшена (слідом за викладом письменника) і викривлена.

Сьогодні, коли ми вже знаємо історичну правду і маємо змогу писати про справжні події партизанської боротьби в їх справжніх місцях, маємо змогу і повинні писати історичну правду, — я не маю права переінакшувати справжні події. Ще гірше те, що, писавши без цілковитої обізнаності з специфікою партизанської боротьби в час Вітчизняної війни, але будучи краще обізнаний з партизанською боротьбою часів громадянської війни, я мимоволі підпадав під вплив звичних уявлень та застарілих відомостей, переносив ті старі відомості та уявлення в сучасність і тим приходив інколи до помилок, ба й перекручень окремих моментів в партизанській боротьбі днів Вітчизняної війни. В цьому хіба моїх оповідань про партизанів, і перевірка часом повинна була зняти більшість із них з читання зразу ж по закінченні війни. Вони були формально правдоподібні, але не достовірні, — і це порушувало правду.

Отже, яким обачним повинен бути письменник у використанні фактів навіть для белетристичного твору!

Яка відповідальність падає на белетриста навіть при

створенні в розповіді кожного окремого епізоду, якого в точності не було в житті!

От чому мова — про достовірність.

З розмови з секретарем партійної організації колгоспу імені Сталіна, який був читачем кількох моїх книжок, я довідався також, що окремі мої твори читано колгоспникам вголос. Колгосп, як багато колгоспів на Україні, в довгі зимові вечори в приміщенні клубу, куди сходилися люди з усього села, практикував прилюдне голосне читання творів радянських письменників та класиків вітчизняної літератури.

Кому траплялось бути присутнім, ба й брати участь у такому голосному читанні, той знає, в якій атмосфері загальної уваги, серйозності та захоплення відбуваються ці затишні колгоспні вечори — вечори колгоспного колективного читання.

На ці вечори збирається по кілька десятків, ба й сотень колгоспників, — кількість присутніх визначається виключно розмірами приміщення. Приходять дівчата і хлопці, молодиці й поважні «дядьки», приходять навіть діди та бабусі. Буває, що дівчата й молодиці шиють, а хлопці й чоловіки плетуть сіті, буває, що люди і не завдають рукам ніякої роботи — просто сидять та й слухають, цілком віддавшись повісткуванню про людей і діла нашого часу, про життя в нашій країні та цілому світі, про людські радощі та людське горе, про боротьбу нашого народу і прогресивних людей всього світу за перемогу правди на землі та здійснення на землі комуністичних ідей.

Це велика радість для кожного письменника, книга якого читається вголос на вечорах колективного читання. Величність твоєї письменницької аудиторії стає особливо відчутною саме тут, як і сила художнього слова між людей.

Секретар сказав мені між іншим:

— Є тут у нас сліпа, бо стара дуже, бабка одна, неписьменна, бо була вже бабкою, як лікнеп увели. Так і вона, уявіть собі, вчащає на голосні читання художньої літератури. Каже, як з газети читають, так не все розбере, а як у людях представлено, то аж до серця доходить... Звісно, — посміхнувся секретар, — годі й заговорити з бабкою про те, що це тільки література, вона цілком впевнена, що все це перекази про те, як десь, колись отакечки-о насправді було. І питає, навіть: а чи нема там книжки й про людей з нашого колгоспу? Не може бути, щоб не було!

Повинно бути і про наших людей написано! А коли нема, так одпишіть негайно письменникам — нехай зразу й пишуть!..

Великі вимоги нашого народу до нас, письменників.

І наша література повинна виконати їх.

Словом, коли ми від'їздили з колгоспу імені Сталіна, ця вимога — написати роман і про колгосп імені Сталіна — була поставлена і передо мною.

Я не міг дати такої обіцянки.

Але я тоді, там же — ще в час розмови з головою й секретарем — вже почав писати нову річ.

Саме там у мене визріла думка написати цикл під загальною назвою «Розмови в дорозі».

Комунізм справді входить у наші двори. Він уже відчутний в кожному місті й селі, проникає в кожную шахту й завод, стоїть на порозі кожної домівки. Риси комунізму — в наших виробництвах, риси комунізму ми спостерігаємо на кожному кроці у взаєминах між людьми, рисами комунізму вже позначені вчинки радянських людей, — він міцно стверджується в свідомості, психіці й характері людини. Особливо хвилює спостереження комуністичних рис саме в колгоспному побуті, — крізь спредковічні приватновласницькі традиції комуністичним рисам найважче було прийти саме сюди. Зате яким буйним цвітом визорюють вони тепер, з усталенням соціалістичних форм сільського господарства та соціалістичних взаємин між сільськими господарями в сучасному колективізованому селі!

Щоб виразно бачити, як приходить новий світ, корисно подивитись, як відходить світ старий.

Кожна розмова, нехай навіть короткочасна, випадкова розмова з радянською людиною в колгоспному селі, насичена потужним виявом комуністичного зростання.

Ми, письменники, маємо багато таких — короткочасних і випадкових — розмов із стрічними людьми.

Я й вирішив записати ці розмови. Мені здається, опублікування таких розмов теж матиме значення в справі поширення комуністичної свідомості, в справі дальшого ствердження комуністичного світогляду людей.

Радянський письменник має право і повинен доводити до загального відома кожний спостережений ним факт ствердження комунізму, бо кожний такий факт — незчислено повторений — є скрізь у нашому житті. Він уже став масовим. Радянський письменник має право і повинен

звернути увагу широкого загалу на кожнісіньку відчуту ним комуністичну рису в радянській людині, бо ці риси вже є в кожній радянській людині. Вони, ці комуністичні риси, вже узагальнені самим життям, життя зробило їх типовими.

З усвідомлення цього (нехай це й буде відповідь і на зауваження голови, і на висловлення секретаря, і на вимогу неписьменної бабки) і виникло у мене вирішення написати цикл «Розмови в дорозі».

Я не знаю, що це за жанр. Можливо, це оповідання, можливо, це нариси, можливо, це щось на кшталт нарисів-оповідань. В усякому разі, це цілком достовірна література, навіть і тоді, коли місця дії та учасники подій переінакшені, ба й децю змінені проти якогось відомого факту або доповнені деталями з інших фактів.

Я хотів би, щоб читачеві було цікаво це читати.

Крім того, я маю й інші плани в напрямі творчого використання цих дорожніх записів та випадкових розмов. Ми, літератори, звемо це «накопиченням матеріалу».

Якщо мене питають, чи це є накопичення матеріалу для того, щоб написати роман про сучасне колгоспне соціалістичне село, яке прямим шляхом простує до комунізму, то я відповім запереченням: ні.

Я не вмію написати роман тільки про село, так само — тільки про місто.

І мені здається, що так і не треба писати.

Мені здається, що сучасний роман, який би не був його зміст, на якому б матеріалі не конкретизувався його сюжет — міста, села, заводу чи шахти, має виповідати з міст нашого сучасного радянського життя. Місто, село, завод, шахта — неодмінні елементи нашого життя, вони повинні бути й неодмінними компонентами сучасного роману.

Адже смисл художньої літератури — в показі соціальних процесів, в показі взаємин поміж усіма шарами суспільства, поміж усіма, різних периферій, людьми. Люди колгоспних ланів, люди індустріальних виробництв, люди соціалістичних міст і люди соціалістичних сіл — це герої наших романів. Щоб писати про завод, треба знати і село, щоб писати про село, треба знати і завод. Героїв нашого часу ми показуємо нашому сучасникові-читачеві сьогодні, тобто на тому етапі соціалістичних перетворень, коли особливо відчутно стирається різниця між інтелек-

туальною та фізичною працею, грані поміж містом і селом. Цей процес органічного зближення двох, віками роз'єднаних, периферій — надзвичайно важливий. Він є однією з найяскравіших ознак переходу від соціалізму до комунізму, і саме він спричиняє найвиразніші зміни в психіці сучасної людини. Наголошувати на показі та розкритті цього величюного процесу, здається мені, — найперше завдання радянської літератури, літератури методу соціалістичного реалізму. Отже, це й найперший обов'язок кожного літератора. Письменник повинен знати радянську людину в усіх її ділах, думках і почуттях, треба знати взаємини між усіма радянськими людьми, які б не були їх професії та уклад життя. Саме з показу й розкриття цього й постає справжній синтетичний, тобто найдовершеніший, роман.

Можливо, дія вимріюваного роману відбуватиметься не на заводі. Тим паче треба бути досконально обізнаним з життям робітника, його психікою, його світоглядом. Можливо, у вимріюваному романі не буде широко показане село. Тим паче, щоб мати право написати цей роман, треба насамперед вивчити саме село: життя, психіку і світогляд його людей та їх взаємини з іншими людьми.

Письменник має бачити світ очима всього народу. Тільки це дає йому право писати і зумовлює доцільність появи в світ нової книги.

Відомо, що найголовніше для письменника — це його безпосередня й активна участь у житті народу, його постійні й тісні взаємини з усіма людьми.

Мені здається, що коли письменник працює над новою книгою, він повинен зустрічатись не тільки з майбутніми героями книги, але й з майбутніми її читачами.

В цьому, здається мені, і початок, і кінець роботи письменника над книгою.

АНТОНІНА СЕМЕНІВНА

Ми слухали її розповідь з великою увагою і глибоко схвильовані. Її розповідь гортала перед нами сторінки книги великого життя — сторінки давні, інколи забуті, інколи нікому не відомі. Про велику людину вона розповідала нам просто й інтимно — про її буденне життя, і саме в цій простоті та буденності була велич життя людини.

В моїй схвильованості було і захоплення розповіддю, і глибока пошана до розповідачки — однолітки, подруги, близької людини генія нашої літератури.

Ми розмовляли з Антоніною Семенівною Макаровою — приятелькою Лесі Українки.

Нам кортіло поставити їй безліч запитань, але ми примушували себе утримуватись, щоб не робити Антоніні Семенівні прикро: в свої вісімдесят два роки Антоніна Семенівна сильно недочувала, з болісним напруженням дивилася на губи запитувача, силкуючись з самого поруху вуст відгадати запитання, — і не завжди розуміла. Коли ж доводилось гукати їй у вухо, це гнітило її і соромило вкрай.

Антоніна Семенівна взагалі була надміру соромлива — не знаю, чи зроду будши такої вдачі, чи тому, що соромилась своєї глухоти. Вона розповідала, опустивши очі долу, і шарілася, як дівчинка. Чимала купка листів — Лесиних листів до неї — лежала перед нею на столі, і, розповідаючи, вона інколи торкалась пальцями пожовклих, майже струхлявілих сторінок — торкалась ніжно й любовно, і пальці її від того доторку дрібно тремтіли. Ці листи, списані дрібними й чіткими літерами, нанизаними на рівні й густі ряд-

ки, — характерне мужнє й нервовє Лєсинє письмо — були адресовані до Антоніни Семенівни Макарової шістдесят і п'ятдесят років тому, але сьогодні — з глибини минулого століття, від великого серця невмирущого генія — вони були адресовані і до нас, нащадків.

Ми, троє письменників, приїхали сюди, в Гадяч, на урочистє відзначення пам'яті Панаса Мирного, але, почувши, що тут же, в Гадячі, проживає подруга Лєсина, товаришка її юних днів, вирішили побачити Антоніну Семенівну і поговорити з нею.

Антоніна Семенівна розповідала нам про своє перше знайомство з Лєсею — дівчиною на костурі, кволюю через тяжку хворобу фізично, але такою мужньою — наймужнішою — перед лицем соціальної несправедливості, такою незламною в своєму протесті, такою могутньою в своєму чарівному таланті. Дівчина Лєся була вже тоді славетною українською поетесою і пристрасним трибуном народного горя, але Антоніна Семенівна — теж дівчина тоді — нічого не відала про те: вона не знала, що Лєся — поетеса. Лєся була для неї тільки гарною, чарівною, великої душі і великого серця подружкою юних літ.

Потім Антоніна Семенівна почула вперше Лєсин вірш — з вуст самої Лєсі. Було то в час катання на човні на річці Пєслі біля Зеленого Гаю.

— Там тепер чудовий санаторій для туберкульозних збудувала Радянська влада, — перебила свою розповідь Антоніна Семенівна, і з її ока скотилась сльоза.

І ми зрозуміли цю сльозу: адже Лєся загинула передчасно саме через туберкульоз.

Стерши сльозу, Антоніна Семенівна почала розповідати, як любила життя Лєся, як вона хотіла жити, як вона запалювала усіх навколо цією пристрасною, невичерпною закоханістю в життя. Як вона ніколи не поскаржилась на свою тяжку хворобу, як вона раз — тільки один раз — зачарована красою природи над Пєслом, збуджена чарівністю погожого літнього дня, піднесена величчю просторів навколо — раптом, на одну мить, потуманіла чолом і гірко промовила:

— Коли б не хворо...

Лєся навіть не докінчила цього страшного слова, бо тоді вона вже знала про свою неминучу, невідворотну, передчасну і скору смерть, але вона не дозволяла собі навіть на хвилину занепасти духом. Бо не було в Лєсі нічого

дорожчого, нічого міцнішого за її дух — ним вона і жила.

Ми слухаємо розповідь Антоніни Семенівни, і перед нами живою встає світла Леся — в мороці темного, чорного віку, віку гноблення і несправедливості. Антоніна Семенівна розповідає про те, як, стоячи над течією ріки, запально декламує її Леся свої пристрасні вірші, а в моїй уяві встає Леся над течією бурхливого життя її часу з її огненним словом протесту і заклику, зверненням до всього народу і до цілого людства.

Саме така була творчість геніальної Лесі: вона промовляла до свого народу, і завжди це була мова до всього людства. Такою була не тільки велична поезія громадських мотивів у Лесі, такою була й її лірика: вона торкала струни найінтимнішого життя людини, промовляла до глибини її серця і прилучала це серце до всіх сердець, до поривів і ідей всього народу.

Та Леся була не тільки трибун. Антоніна Семенівна розкладає Лесині листи перед собою і, не торкаючись сторінок, водить пальцем над рядками. Вона зачитує нам цитати з Лесиних листів, особливо дорогі їй, особливо дорогі й нам, Лесиним нащадкам. Антоніна Семенівна — в той час молода народна вчителька, якій Лесина правда відкрила очі на життя, — написала Лесі листа з проханням навчити її жити, щоб бути якнайбільш корисною народові.

Леся відписала:

«Я багато думала над Вашим листом. Ви просите навчити Вас жить; ся просьба показує таке Ваше довір'я до мене, таку повагу, якої я, може, й не заслужила. Я сама, коли хочете, учусь жить, борюся з непевностями, з скептицизмом, думаю над своїм і чужим життям... Я рада допомогти Вам шукати дороги, піддержувати Вас, чим можу, але я не маю права сказати, що я можу навчити Вас жити».

Скромність і самокритичність, завжди такі притаманні великій Лесі, яскраво виявлені в цих рядках.

Але у Лесі скромність та самокритичність були дійові: Леся вчила жити людей, вона вчила все своє покоління своєю мужньою творчістю, вона не цуралась учити і кожну людину, яка зверталась до неї по допомогу, питала поради. І вона навчила жити Антоніну Семенівну Макарову — навчила її прожити чесне життя. Це вона, Леся, відкрила народній учительці Макаровій очі на сучасність,

це вона скритикувала перед нею весь тогочасний уклад, це вона в задушевних розмовах розкривала їй новий світ, це вона перша говорила молодій народній учительці про шляхи боротьби, про єднання інтелігенції з народом, про найперше значення робітничого класу в боротьбі проти буржуазії й царату — вона перша торкнулась і творів класиків марксизму.

І внаслідок саме науки життя, яку щедро давала Леся своїй молодій подрузі Тоні, учителька Тоня віддавала свої сили на роботу серед робітників, за що й зазнавала утисків від царської влади, будучи під наглядом поліції, підпадавши під труси й репресії.

Я дивлюсь на зігнуту бабусю передо мною, слухаю її тиху, але схвильовану розповідь — і з-за великого життя великої Лесі встає передо мною інше життя — маленької, скромної, але відданої своїй справі народної учительки, прогресивної інтелігентки минулого віку, відданої всією душею своєму народові, плоть від плоті якого вона є. І я бачу тисячі таких маленьких подвижників, які на своїх скромних постах допомагали мужньому класу робітників торувати шлях для нашого теперішнього життя. Вони були скромними, але відданими борцями за те, що вибороло вже наше покоління, теж борцями за перетворення життя, за соціалізм.

І думки, які виникають в час слухання розповіді бабусі, наповнюють душу і серце почуттями подяки до них, цих невідомих наших попередників, почуттям гордості за наш народ, за його важку і прекрасну, величну історію.

І найбільше, чого мені хочеться в ці хвилини, коли Антоніна Семенівна, ніяковіючи, розповідає про свою роботу в недільних школах, про свої зв'язки з прогресивними діячами, про свою посильну допомогу політичним засланням, підійти до неї, поцілувати її суху старечу руку з тремтливими пальцями, досі вкритими мозоликами, і сказати їй тільки одне слово:

— Спасибі!

Спасибі за те, що були подругою Лесі, спасибі і за те, що зберегли нам у чистоті й незайманості свої спогади про неї, спасибі і за те, що світлий спогад про Лесю зробили культом всього життя, спасибі і за те, що вчилися у Лесі, спасибі і за те, як прожили своє життя...

Багато «спасибі» хочеться висловити Антоніні Семенівні.

Ми сидимо довго, годину за годиною, і Антоніна Семенівна, не втомлюючись, розповідає про Лесю. І, слухаючи її, наче стоїш на порозі Лесиної хатинки і звідси, з порога Лесиної хатинки, бачиш життя цілого світу...

Потім ми прощаємось з Антоніною Семенівною. Я цілую їй руку — суху, старечу руку — і кажу тільки одне слово:

— Спасибі...

Антоніна Семенівна знову соромиться, але на мить затримує мою руку в своїй руці і раптом каже мені тихо, вкрай застидавшись:

— Спасибі й вам. За «Наші тайни». Я ж ваша читачка...

І тоді піяковію я. Моєю читачкою є людина, яка «читала» Лесю — з її власних уст. І я почуваю себе щасливим, а мою роботу кращою.

Сучасний літератор, письменник наших днів, не може жити творчим життям без леліяння в душі своїй образів великих літературних попередників.

Мені здається, сучасний письменник завжди живе з відчуттям безперервності літературного процесу — невідривності сучасної літератури від витворів великих попередників, прогресивних та революційно-демократичних письменників минулого, від творчості і життя великих зачинателів нашої радянської літератури.

Шевченко! Перед кожним із нас завжди і повсякденно в його творчому житті стоїть величний образ генія нашої літератури. Образ цей височіє як великий приклад. І він надзвичайно монолітний.

Цей образ вміщає в собі все: біографію письменника, його світогляд, ідейний світ його героїв, ідеологію його творів.

Великий кобзар не тільки не може бути «розділений» на людину взагалі і письменника зокрема, тобто на людину та його професію — в цьому образі неможливо відокремити автора від його творчості, письменника від його героїв.

Невіддільна не лише біографія письменника від його творчості, невіддільний його внутрішній світ від внутрішнього світулюблених ним людей.

І невіддільна вся епоха, в яку жив, працював і боровся Шевченко, від самого образу Тараса Григоровича Шевченка.

І хоча світогляд сучасного письменника, розвинутий проти Шевченкового світогляду пліном та розвитком життя за всю післяшевченківську епоху, перетворений і збагачений великим ленінським ученням, став незрівнянно ширший та глибший, чіткіший та виразніший, став усвідомлено-класовий, — в своєму світогляді сучасний письменник завжди знайде зернини світовідчужання та світорозуміння, які посіяв в його душі волелюбний сіяч-кобзар.

Наше покоління зійшло на високу гору — гору соціалізму, і ми бачимо далеко назад і далеко вперед, зір наш загострився, ми навчилися, як краще дивитись і придивлятися краще, ніж наші попередники. Але стремління наших вільних попередників прозирнути в далеке майбутнє, їхнє уміння дивитись, уміння підкорити цим своїм стремлінням все своє життя, залишається і для нас прикладом, як лишається прикладом і те, що багато з них з своєї гори уміли побачити гору, на якій стоїмо ми.

Звідси й іде безперервність літературного процесу.

А наші попередники в нашому поколінні? Наші попередники, яких наше покоління літераторів знає не тільки з їхніх творів та описів їх життя, але знало й особисто.

Який прекрасний приклад дають вони нам!

Дослідник життя і учитель життя Володимир Галактіонович Короленко.

Непримиренний борець проти влади людини над людиною, закоханий в свободу людини і чистоту та велич людського життя, зачинатель радянської літератури — Олексій Максимович Горький.

Войовничий руйнач старого світу і пристрасний трибун революції Володимир Володимирович Маяковський.

Микола Островський.

Призначення письменника велике. Письменник — це той, хто не може миритись з неправдою і виступає борцем проти неї. Письменник — це той, хто не може байдуже пройти мимо торжества правди і виступає її пристрасним пропагандистом і носієм.

Микола Островський колись говорив, що письменник є заразом і борець, і вчитель, він учить і словом, і своєю поведінкою, своїм життям, своєю особою.

Як гармонійно і натурально повинні поєднуватись сила і чистота ідейності творів письменника з його власною ідейною чистотою і силою. Тільки тоді в найбільшій мо-

ральній чистоті та в найвищому вияві ідейної сили stanno і герої в його творах.

Островський — наймолодший з наших попередників, тому особливо виразно ми бачимо його приклад.

Корчагін вийшов із образу самого Островського — з його життя, світогляду, діяльності, біографії. І переможно пішов сам у життя, ставши прикладом для молодших поколінь: бути таким, як Павка Корчагін, стало мрією і стремлінням кожного радянського юнака.

Островський особливо ясно ввійшов у літературу. Йому не тис на плечі тягар літературних традицій минулого, йому не доводилось відбиватись від впливів будь-яких старих, мертвих ідей, які тяглись хвостом за новоутворюваною молодістю радянською літературою. Він прийшов, народжений революцією, і сам став життєдайним революційним джерелом для інших.

Творчість і життя великих попередників, найстарших радянських письменників — Горького, Маяковського, Островського — теж є найяскравішим прикладом того, як нероздільні в письменника життя і творчість (згадаймо Макаренка), як письменник повинен бути прикладом — і творчістю, і життям — для своїх читачів.

Письменник повинен бути гідним своїх великих попередників, з рук яких він прийняв естафету боротьби за людину, людину нової епохи, нову людину. Так само, як повинен він бути гідним всієї історії свого народу, гідним сучасного і майбутнього свого народу.

Таким живе перед нами образ Лесі.

Таким зберегла його її читачка — Антоніна Семенівна. Такого образу письменника прагне читач.

І кожний письменник повинен ставити перед собою запитання: чи ж я так розумію мою діяльність — письменника, громадянина, людини?

ВІДПОВІДЬ НА ЗАПИТАННЯ

Читачі в листах до мене і в своїх виступах на конференціях, присвячених обговоренню роману, ставлять мені запитання: як я працював над романом «Світанок над морем», звідки я взяв матеріал і чи довго над ним працював?

Відповісти на ці запитання важко, а інколи й неможливо. Пишучи книгу, думаєш про її зміст, про суспільні явища і події, на основі яких снується розповідь, про людські образи, які народжуються і формуються в тих подіях та у взаєминах між собою, про ті ідеї, які постають із побаченого письменником і переказаного читачеві в книзі. І зовсім не задумуєшся над тим, як же ти роздобув матеріал, як дійшов до досягнення смислу подій, як намалював портрет дійової особи в романі абощо. Всі ці «виробничі» моменти літературної роботи або зразу забуваються, або й взагалі не спиняють уваги літератора. Письменник — не технолог, для якого найважливіший саме процес роблення речі: технолог вивчає процес роблення речі для того, щоб досягти максимальної його простоти й досконалості для масового застосування цього способу на інших виробництвах. Перед письменником таке завдання не стоїть: письменник пише книгу, щоразу бажаючи відкрити нове, а не готує для масового поширення «способи роблення книги». І, думається мені, жоден письменник не візьме на себе сміливість рекомендувати свій спосіб роботи іншим літераторам.

Тому я прошу поставитись поблажливо до тих недоліків, які будуть в моїй відповіді.

Події, описані в романі «Світанок над морем», не в сивій давнині, і не тільки записи та документи минулого є джерелом для їх відтворення. Події ці відбулися за пам'яті мого покоління, і досі живі ще їх сучасники.

Отже, відтворити самий літопис подій автор мав змогу — і був повинен — не тільки з історіографічних джерел, але й з живого джерела — з свідчень та розповідей очевидців.

Як це відбувалось — спробую розповісти.

Щодо того, чи довго я працював, то на це запитання мені особливо важко буде дати відповідь: я й сам не умію встановити це точно. Можливо, я працював півроку, можливо — три роки, а може бути — і всі тридцять п'ять літ, що проминули після цих подій до часу написання книги. Я кажу — тридцять п'ять літ — не алегорично: мовляв, саме протягом цих тридцяти п'яти років після революції відбувалось моє власне ідейне виховання, отже, і робота моя є плодом цього виховання. Звичайно, це — правда, це так і є. Але зараз я маю на увазі інше: справді, протягом цих років — інколи неусвідомлено, а інколи і цілком свідомо, з поставленою наперед поставленою метою — відбувався процес накопичення того матеріалу, що був мені потрібний для написання роману, якому по закінченні я дав назву «Світанок над морем».

Спробую розповісти докладніше і про це.

1

На початку тридцятих років мене захопив жанр публіцистики. Роман «Сорок вісім годин» був для мене, молодого літератора, насамперед школою опанування різних форм цього надзвичайно важливого і вельми трудного жанру художньої літератури. Після «Сорока восьми годин» я почав систематично виступати в пресі як публіцист, частково з статтями та нарисами, але переважно — в уподобаному жанрі памфлета. Мене вабив фейлетон і памфлет на міжнародну тему. Міжнародні обставини того часу — після узурпації гітлерівцями влади в Німеччині — були особливо складні. Я почав вивчати міждержавні взаємини.

Але як белетрист я в ті роки був цілком захоплений написанням того циклу романів, який пізніше критика

визначила як «біографічний» цикл. Це була «трилогія» «Дитинство» — «Наші тайни» — «Вісімнадцятилітні» та книга «Театр невідомого актора». Я беру в лапки слово «біографічний», бо біографічність цих книг умовна: уважний читач не міг не помітити, що справжня біографічність «Дитинства» значно зменшується в «Наших тайнах» і майже зовсім зникає в «Вісімнадцятилітніх», одна-че знову дається взнаки в повісті «Театр невідомого актора». Все це книги не так біографічні, тобто — про себе, як книги про оточення автора і тогочасні події, а зовнішня «біографічність», кінець кінцем, є тільки літературним прийомом, який дозволяє авторові заглибитися в інтимне життя героїв для того, щоб відтворити читачеві життя тогочасного молодого покоління найбільш переконливо. Я беру в лапки і слово «трилогія», бо сукупність романів «Дитинство» — «Наші тайни» — «Вісімнадцятилітні» далеко не відповідає літературно-канонічному розумінню терміну «трилогія»: адже наскрізно через ці три книги проходить лише внутрішній сюжет, а не фабула, як це буває в трилогіях, витриманих у літературних канонах, та й композиційно ці книги різні. Крім того, повість «Театр невідомого актора» відокремлена від трьох інших книг лише волею видавців, а не бажанням автора. Вона розвиває далі внутрішній сюжет про молоде покоління того часу і тому разом з іншими книгами зараз складає неначе тетралогію. Але тетралогією цей цикл теж не є, бо первісний задум автора був інакший: автор хотів послати юних героїв «Наших тайн» та «Вісімнадцятилітніх» далі розвивати свою судьбу — на Одеський плацдарм, на початку дев'ятого року, для участі в боротьбі народу проти другого походу іноземних інтервентів. Після цієї книги чергова книга із циклу мала показати моє покоління в двадцятому році в боротьбі проти третього походу інтервентів-білополяків. Моє покоління в боротьбі проти трьох інтервенцій, громадське становлення мого покоління на зламі двох епох, в революцію, — такий був первісний задум циклу.

Чому вийшло інакше і в романі «Світанок над морем» нема героїв «Наших тайн» та «Вісімнадцятилітніх» — про це мова далі.

В процесі роботи над циклом сама собою вимагала якнайпильнішої уваги інша тема — тема боротьби з українським буржуазним націоналізмом. Ця тема стала орга-

нічною в змісті циклу, бо молоді герої цих книг росли і формувались в ті часи, коли український буржуазний націоналізм був особливо войовничий: моє покоління замолodu змушене було розбиратись у складних обставинах національного життя того часу — стикатися з наступом націоналізму, виявляти його підступи в своєму оточенні і боротися проти нього разом з усім народом.

Вивчення і цієї теми вивело мене, літератора, з жанру тільки белетристичного: боротьба з українським буржуазним націоналізмом стала темою і тогочасних моїх публіцистичних виступів.

Таким чином, ці дві теми — тема міжнародних взаємин періоду після першої світової війни і тема злодіянь українського буржуазного націоналізму — стали основними темами, у вивчення яких я заглибився.

В роки Вітчизняної війни мені доводилося в різних жанрах — статтях, фейлетонах, оповіданнях і романі «Вони не пройшли» — торкатися обох цих тем і розвивати їх.

Але особливо заповзято віддався я опануванню цих тем в роки після війни. Міжнародна ситуація після другої світової війни надзвичайно ускладнилася — настала нова фаза взаємин у таборі імперіалістів, і це збудило мою гарячу цікавість. Український буржуазний націоналізм теж змінив свого німецького господаря на господаря американського, і це само по собі і, особливо в світлі зміни міждержавних взаємин, викликало особливий інтерес.

Я читав матеріали, які висвітлювали ці теми кожно окремо, але раз у раз і в найтіснішому їх сплетінні, прагнути максимально поширити свою обізнаність. Одначе скільки я не читав, скільки не збагачував в цьому напрямі свою бібліотеку, скільки не виступав з статтями, памфлетами і окремими брошурами на ці теми, я виразно відчував, що мені бракує глибших, науково-систематизованих знань.

Найкращий спосіб систематизації знань у певній галузі — відповідна спеціальна освіта. Але письменник не може закінчувати спеціальний вуз для вивчення кожної теми, яка його творчо захопила: довелося б письменникові закінчити всі вузи, які тільки є в країні. Людське життя для цього занадто коротке.

Я знайшов для себе інший вихід. З групою товаришів-літераторів, які прагнули глибше ознайомитися з міжна-

родним становищем, ми добились утворення в системі партійної освіти при Спілці письменників спеціального з твердою учбовою програмою, постійно діючого семінару міжнародних відносин та зовнішньої політики Радянського Союзу. Цей семінар проіснував три роки, зазнайомивши його учасників — кожного рівно в тій мірі, в якій він того прагнув,— з історією міжнародних відносин з днів першої світової війни до сьогодні, висвітлив взаємини між буржуазними країнами всередині імперіалістичного табору, висвітлив і зовнішню політику Радянського Союзу та народно-демократичних країн у боротьбі за мир і демократію в цілому світі.

В ході занять семінару учасники його систематично виступали з рефератами або в ролі опонентів референтам — і я добирав щоразу для своїх рефератів теми, які найближче підходили до тих тем, що хвилювали мене в першу чергу: версальська система, взаємини і суперечності між США, Англією та Францією в час світових воєн і нині, роль українського буржуазного націоналізму в підступних планах імперіалістичного табору проти табору демократії і миру абищо.

І от якось на обговоренні якогось реферата в нашому семінарі міжнародної політики один з товаришів письменників у своєму виступі висловив здивування з приводу того, що досі залишається поза увагою радянських письменників такий, нехай і недовгочасний, однак надзвичайно важливий історичний період, як роки боротьби трудящих проти окупації півдня України в 18—19-х роках англо-французькими інтервентами, що цей період особливо яскраво розкриває підступну організуючу роль імперіалістичних кіл США. І, звертаючись до мене, він раптом сказав:

— Це ваша тема, Юрію Корнійовичу. Вам про це й написати.

І так само раптом, несподівано для себе самого, я відповів:

— А я саме це й пишу.

Можливо, я сказав неправду, бо тоді я ще не писав роман «Світанок над морем». Але, можливо, я сказав тоді якраз правду. Адже саме над цією темою і матеріалом для неї я й працював довгий час. Тема ця справді була «моя», вона справді цікавила мене тоді більше за всі інші теми. Очевидно, якоюсь мірою я був уже й готовий до її

художнього втілення — процес накопичення матеріалу для неї, осмислення його в основному вже відбувся. Бо тоді ж таки,— поки товариш, який підштовхнув мене іти швидше туди, куди я й ішов, закінчував свій виступ,— перед моїми очима встав ряд живих людських образів, виник ряд епізодів з періоду англо-французької окупації 18—19 років, які були неначе прямою відповіддю моему ще не конкретизованому до того задумові — відповіддю на виразно локалізованому історичному матеріалі. Більше того: до кінця засідання того семінару в уяві моїй склався вже в основному і весь план роману: зміст його і сюжет.

Я зрозумів, що здійснити мій давній задум — викриття дій імперіалізму на його сучасному етапі — можливо і доцільно на показі його дій на попередніх історичних етапах, і таке викриття буде особливо переконливим для читача, коли автор гортатиме перед ним сторінки минулого нашої країни. Мене захопила ідея — показати народ у його постійному опорі і в боротьбі проти імперіалістичних загарбників. Мені пристрасно захотілося — гортаючи сторінки історії нашої країни — вказати сучасному читачеві ще раз на героїчні діла нашого народу, на його непереможність в обороні рідної землі, на його непримиренність до ворожих підступів, на його беззавітну любов до свободи і незалежності. Мене цілком полонила творча мрія: на незабутніх прикладах з нашого трудного минулого, коли країна наша лежала в розорі після виснажливої першої світової війни та в руїнах після шойно розгромленої народом першої австро-німецької окупації, нагадати сучасному читачеві, як наш тяжко зраний народ зразу ж піднявся проти нової, англо-французької, інтервенції і у волелюбстві та дивовижній витривалості своїй знайшов нові сили, щоб розгромити і цей новий замах іноземних загарбників та внутрішньої контрреволюції. На цих яскравих прикладах особливо виразно бачиш, як сили народу стократ множаться і тисячократно зростають, коли організовує їх партія пристрасних виразників і виконавців волі трудового народу — партія комуністів.

І тоді — ще на тому ж засіданні нашого семінару — в уяві моїй з глибин пам'яті виникла раптом картина давноминулого: живі образи з власних спогадів, з розповідей очевидців, з прочитаних книжок...

Багато років тому — невдовзі після визволення Одеси від іноземних загарбників та контрреволюційних банд — мені трапилося вперше побувати в цьому місті.

Два тижні в скрутних обставинах довелося мені провсти тоді поміж рибалок на березі, вантажників у Карантинній гавані та биндюжників на Привозі, поділяючи з ними їх важкий труд. Тоді я пізнав чимало нового в житті.

Довелося мені побувати тоді і в славетних одеських катакомбах — в колі людей більше як підозрілих; доводилося темної ночі стикатися на вулицях і з апашами, яких в ті часи зібралось в Одесі сила-силенна.

Я не був тоді ще письменником, не виробив ще своєї звички придивлятися пильно до всіх проявів життя, та й не умів спостерігати життя — не вмів бачити, що є найпершим і основним у професії письменника. Я просто жив, зустрічався з різними людьми, мав з ними такі-сякі взаємини — брав участь в їхньому житті, і зовсім не намагався спеціально запам'ятати все те, що бачив і чув, все те, що відбувалося довкола мене.

Але коли я тепер, більше як через тридцять років, подумав про написання книги, дія якої відбувається в Одесі того часу,— далеке, тридцятилітньої давності минуле враз сплило в моїй пам'яті і стало передо мною зовсім живе. І я міг вільно відтворювати тогочасний колорит, легко розбиратися в найдрібніших деталях нині вже забутого побуту.

Та не тільки ця, сказати б, пряма користь дає мені право робити висновок, що ті дні поневіряння та взаємини з низами тогочасного суспільства пішли для мене на добре. Доброго від того, я вважаю, було для мене значно більше.

Я побачив життя з самісінького низу, з найнижчого щабля тогочасної соціальної драбини. Тоді було це не дуже легко й приємно мені, а інколи й тяжко дошкуляло. Але згодом, зовсім невдовзі, в пору активного формування мого юнацького світогляду в вирі громадянської війни та пізніше, я виразно відчув і яскраво усвідомив, що саме це «бачення» життя знизу, погляд на всю соціальну піраміду з найнижчого її щабля, показало мені надзвичайно рельєфно всі горішні щаблі тогочасного суспільства.

Мабуть, саме цей раптовий погляд знизу вгору і став однією з причин пізнішого виходу мого в професію літера-

тора — професію, засновану на баченні і потребі переказати побачене іншим, що можливе лише при розгляданні речей, фактів та явищ з усіх поглядів, професію, скеровану на бажання допомогти іншим осмислити те, що вони бачать.

І вже напевне саме цей, нехай і короткочасний, погляд на тодішні одеські події поклав початок накопичення того, що ми, літератори, а слідом за нами й читачі наших книг, іменуємо «матеріалом» для книги: матеріал для роману «Світанок над морем» почав накопичуватися, нехай і неусвідомлено, саме тоді, і саме відтоді — нехай і несвідомо — почався процес критичного осмислення того, що я бачив на власні очі.

Розповіді очевидців тих подій цьому особливо допомогли.

3

Під час мого першого перебування в Одесі я почув від нових для мене людей чимало різних розповідей. Ці розповіді точилися невимушено — в довгі сонячні і солоні дні на гарячих плитах ланжеронівського берега, нескінченними чорними і холодними ночами у вогкому затишку скель Малого Фонтана й Аркадії, у глибоких печерах урвища над Арбузною гаванню або в похмурих підворіттях Польського узвозу.

І поміж тих розповідей особливо багато було про недавні часи іноземної окупації, про сліпу і дурну жорстокість заморських загарбників, про боротьбу одеських трудящих проти інтервентів та їх прислужників — білої і жовто-блакитної контрреволюції.

Події другої окупації не були для мене новиною. Англо-французькі інтервенти прийшли на південь України безпосередньо на зміну австро-німецьким окупантам. Боротьба проти австро-німців широким фронтом перекотилася перед тим через цілу Україну. Двомісячний страйк українських залізниць паралізував тоді армію інтервентів, але тісно зв'язав пролетаріат Києва й Одеси, і Жмеринський залізничний вузол — де я жив тоді і працював — відіграв у подіях антинімецької боротьби народу неабияку роль. Висадка англо-французького десанту в Одесі та провокація петлюрівської Директорії, що раптом оголосила себе владою на визволеній повсталім народом території і заповзя-

лася своїми гайдамацькими загонами роззброювати «збільшовизовані» частини повстанців, перешкодили відновленню та зміцненню Радянської влади на південних і західних просторах України. Чутки про англо-французький десант в Одесі надходили до нас, у Жмеринку, ще тоді, як жмеринські залізничники та селяни околиць сіл підняли повстання проти австро-німецьких окупантів та гетьманців, і пізніше, коли стверджено вже було владу місцевої робітничо-селянської Ради. Про утвердження на півдні влади нових, англо-французьких, окупантів я почув крізь марення в сипнотифозному бараці, де з санітара біля тифозних сам перетворився на хворого тифом.

Відомості ці поширювали очевидці, які прибували з Одеси до Жмеринки. І розповіді їхні були страшні: сотні англійських, французьких, італійських та грецьких кораблів увійшли в одеський порт, і мільйонна армія інтервентів — переможців непереможної в світову війну Німеччини! — грізною лавиною котиться з півдня на північ, щоб захопити Україну, здобути Москву і розчавити пролетарську революцію. Очевидці передавали жахливі подробиці. Армія інтервентів невразлива для куль, бо солдати її сидять у залізних потворах — тоді не знали ще «танках»; поперед залізних полків, розбомбардовуючи все з повітря, летять ескадрильї залізних шулік. Добре знані з часів світової війни бойові літаки лякали не тільки тим, що їх багато — тисячі, жахливо було те, що вони — теж залізні, в той час як нам досі відомі були лише літаки з брезенту на бамбукових тичках. І — найстрашніше: солдати армії інтервентів тілом — чорні, і не тільки палять усе вогнем та рубають мечем, а тут же, на полі бою, розпалюють багаття, засмажують і жеруть своїх полонених, віддаючи перевагу м'ясу більшовиків і взагалі червоних.

Отакі страшні розповіді привозили «очевидці».

Але водночас інші «очевидці», які теж пробивались до нас із загарбаної ворогом Одеси, приносили відомості зовсім протилежні. Іноземних кораблів в одеський порт ввійшло справді багато, — можливо, навіть не сотні, а тисячі, а за англо-французьким флотом поспішає ще й американський; десант вони висадили справді величезний, — мабуть, і не мільйон, а мільйонів із п'ять або десять; і справді, армія суне на залізних танках та залізних літаках, як правда й те, що окупаційні солдати — чорні з лиця: Франція спорядила в експедицію африканський ле-

гіон, наwerbований з племен негрів-канібалів. Та,— потішали ці «очевидці»,— владу над тими канібалами держать звичайні собі білі люди — французькі офіцери, і важко собі уявити людей симпатичніших від тих французьких «лейтенантів, капітенів та колонелів»: походжають вони по одеських вулицях у лайкових рукавичках, приязно посміхаються до кожного і приказують притому «пардон»,— це «очевидці» чули на власні вуха. І ажніякісінького страхіття — за свідченням цих «очевидців» — в Одесі не було. Якраз навпаки: аж он коли прийшов до Одеси справжнісінький рай земний! В церквах правлять подячні молебні вранці і ввечері; по крамницях повнісінько різного краму — мадаполаму на білизну, наприклад, продають скільки завгодно без будь-якого обмеження; а хліб — з білої американської муки хліб! — лежить горами просто на тротуарах: підходь, бери і плати один франк — ціна одна, скільки б не набрати буханок в оберемок. Більшовицьку владу притому скасовано і проклято навіки.

Теперішній читач відразу визначить, що і ті, і ті «суперечливі» розповіді поширювались провокаторами, агентами контрреволюції, щоб посіяти паніку серед народу і заронити в душу голодних спокусу покуштувати дешевого і в необмеженій кількості американського хліба. Але сучасники тих подій в масі своїй не були ще такими прозорливими та політично освіченими, і провокації щастило інколи сіяти свої отруйні зерна.

На честь Жмеринки — робітничого містечка в глухому закутку південного заходу нашої вітчизни між кордонами тоді двох сусідніх буржуазних держав — треба сказати, що всі ці тереветі вона сприймала скептично, критично і з намаганням дошукатися істини. Жмеринка — найбільший залізничний вузол на залізничній колії Київ — Одеса — в однаковій мірі тяжіла і до Києва, і до Одеси, цих двох найбільших міст на Україні, таких неподібних в ті часи, навіть протилежних одне одному всім своїм побутом. Жмеринчани були наполовину киянами, наполовину одеситами: кожний жмеринський машиніст чи кондуктор — а це і був основний контингент жмеринчан — в своєму черговому службовому рейсі з залізничним маршрутом неодмінно бував і в Києві, і в Одесі. Світова інформація теж приходила в Жмеринку з двох джерел — з київського і з одеського: половина читала «Киевскую мысль», друга половина — «Одесские новости». Можливо, киево-одеські

впливи на Жмеринку того часу слід і тлумачити так своєрідно: Київ був «мислею», Одеса — новинами, з Одеси надходили сенсації, з Києва — їх спростування, офіційний Київ формулював оцінку подій, «неофіційна» Одеса постачала сумніви. Але Київ був відрізаний фронтом боротьби між більшовиками і петлюрівцями, а в самому Києві сиділа петлюрівська Директорія — як «офіційна влада». Провокаційні перекази одеських «очевидців» петлюрівці були схильні підтримувати. І тільки здоровий глузд жмеринського робітника-залізничника, найбільшим авторитетом для якого від Жовтня 1917 року були більшовики, нехай і загнані тепер глибоко в підпілля, допомагав йому критично розібратися в сенсаційних повідомленнях очевидців-провокаторів. Робітничка Жмеринка склала власну оцінку подіям на півдні: на зміну австро-німецьким загарбникам ідуть загарбники франко-англо-американські, мета у загарбників може бути тільки одна — гарбати, і ніякий новий загарбник не може бути кращий від попереднього. А всі деталі з «американським» хлібом, з одного боку, чи з пожиранням людей, з другого, — тільки суміш ворожої провокації з «одеською» звичкою до брехливих сенсацій.

В такому дусі знав досі про англо-французьку окупацію півдня і я.

Але тепер, в самій Одесі, нехай і трохи згодом після подій, я чув розповіді не від провокаторів, а від справжніх очевидців, місцевих жителів, які пережили всі ті події і навіть брали в них якусь участь. І слухав я ці розповіді вже після того, коли з газет та інших джерел знав загальну політичну оцінку подій, дану після того, як події ці були вичерпані й окупація розгромлена.

Справжні очевидці в своїх розповідях давали, так би мовити, точну довідку: негри не їли людей, але французькі офіцери, оті самі, що говорили до кожного «пардон», вкупі з офіцерами англійськими та контррозвідниками з американської місії, кинули в тюрми тисячі людей, запідозрених у більшовизмі, ще більше людей вони розстріляли, повісили або потопили в морі з брилою ракушняка на ший; місцеве населення окупантами було пограбоване, утиснуте і приречене на загибель від голоду: американський хліб ніколи й не прибував, навпаки, — чимдуж вивозився український хліб і цукор американськими, англійськими і французькими пароплавами; і народ — трудове населення

Одеси — відповідав лютим інтервентам такою ж лютою і непримиренною боротьбою: кожен камінь на бруку одеських вулиць зрошений кров'ю, пролитою у визвольних боях.

Це був, так би мовити, фактичний бік справи.

Але крім відомостей фактичних, ще більше дістав я відомостей романтичних. Я почув про те, як переховувалися люди від лютування окупантів у катакомбах, що широко, на десятки кілометрів, розкинулися під містом; як звідти, з катакомб, з-під землі, з'являлися летючі загони народних месників і завдавали безжальних ударів сторопілим воякам-інтервентам. Організовували ту підземну, підпільну боротьбу відважні одеські більшовики, і особливо славі діла чинили загиблій в боях більшовицький керівник Смирнов-Ласточкін та живий і досі (тобто в 1919 році), повитий народною славою комбриг Котовський, що й досі трощить біляків. Правда, у ті часи Котовський ще не був комбригом і не виблискував шаблею на вороному огирі поперед своєї славної кінноти, а плазував на животі під землею по тісних і темних лазах катакомб — оцих самих катакомб, у яких ми сиділи в цю хвилину разом із розповідачем. Він пробирався по катакомбах, щоб вистрибнути десь раптом із вуличного каналізаційного люка і вдарити каменем по голові французького офіцера; щоб з гуртом своїх хлопців наскочити нагло на тюрму і випустити на волю всіх арештантів-більшовиків; щоб переодягтися у білу машинку та фрак, прийти в ресторан, заповнений французькими та денікінськими офіцерами, загрожуючи бомбою-лимонкою в руці, запропонувати всім їм роздягтися і, вбравшись тут же в їх уніформу, — спокійно ввійти в приміщення контррозвідки і розстріляти на місці всіх захоплених там контррозвідників.

Було так чи не було?

Я не вважав за потрібне роздумувати над тим, де правда, а де вигадка в розповідях цих чергових очевидців. З мене досить було того, що так могло бути, що так, кінець кінцем, повинно було бути, бо ж нині став очевидним результат подібних героїчних і відчайдушних дій: інтервентів розгромлено і окупацію розтрощено. Мене цілком переконувала ця наявність результату, але ще більше захоплювала, — отже й переконувала, — сама романтичність переказу.

Дивувало мене, власне, тільки одне. Розповіді нових очевидців аж ніяк не відповідали не тільки колишнім розповідям перших очевидців, але й відомостям з офіціальних джерел — газет або лекцій агітпросвіту — про події англо-французької окупації в Одесі. І ще більше дивувало, що нові мої знайомці — очевидці-розповідачі — розповідали тільки епізоди, в яких вони самі брали активну участь, вірніше — відігравали особливо помітну, видатну, героїчну роль: щаслива переможна розв'язка події завжди залежала саме від їх кмітливості, їх хитрощів або від їх одчайдушної відваги. Про щось інше, крім згадуваного епізоду, або тим паче про загальний стан, який був на той час в цілому місті, ба й на сусідній вулиці міста, мої нові очевидці нічого повідати не могли.

Порозмисливши, я пояснив це собі так: будучи тоді цілком захоплений своєю участю в якійсь одній події, розповідач не бачив та й не міг бачити нічого іншого, крім того, що було зовсім поблизу від нього. Хіба можна поставити це йому в докір? Хіба можна дорікати героєві, який своїми руками розкидав і знищив два десятки розлючених ворогів, за те, що в запалі бою не помітив він, як за рогом інший герой так само голими руками винищив три, ба й чотири десятки нападників?

Я, повторюю, не був тоді ще письменником, та й ніколи б не наважився й мріяти про таку недосяжну, надлюдську, здавалося мені тоді, професію спеціально «богом визначених обранців»,— хоч потай і пописував вірші, ба й чималенькі прозові та драматичні «полотна»,— і не потребував шукати критерію для критичної оцінки почутого.

Я просто захоплювався і— хоча й не наслідювався уявити себе в ролі письменника — одначе, пригадую, не раз із потаємною заздрістю до «богом визначених обранців» нишком зв'ярявся собі: коли б я був письменником, неодмінно б записав почуте від людей і створив би щось на кшталт «Войны и мира» Льва Толстого.

Та була то тільки мрія, мрія безплотна і — я був зовсім певний того — безплідна. І швидко я про неї забув, як взагалі примеркли в мой пам'яті розповіді про англо-французьку окупацію Одеси...

Років п'ятнадцять пізніше я ціле літо прожив в Одесі, на березі між Ланжероном і Отрадою, в курені рибалок — корінних одеситів. На той час я був уже письменником, опублікував не одну книжку і в Одесі бував за минулі

роки не раз, але, захоплений іншими творчими задумами, не звертався думками до подій 18—19 років. І раптом мене знову потягло до цього матеріалу, бо якраз над циклом романів про громадянську війну я саме розпочав роботу. Познайомитися з одеським матеріалом якнайближче — і було метою мого приїзду в Одесу. Оселитися я вирішив не в самому місті, а на околиці, серед простих людей, до міста, в бібліотеку й музеї, я міг їздити, щоб вивчати історіографічний матеріал, а від людей я хотів почути безпосередні спогади про ті часи. Господар рибальського куреня, в якому я оселився, старий рибалка-професіонал Петро Васильович та його друг-напарник дядя Миша, монтер з електростанції, який до міста ходив тільки на роботу, а ранок, вечір та ніч був на березі коло рибальської снасті або у запливі,— добре пам'ятали часи англо-французької окупації і навіть були найактивнішими учасниками самої боротьби проти окупантів у бойових підпільних загонах. Принаймні так вони, очевидці, розповідали.

Багато тоді розповіли вони мені — і в морі в час вранішніх чи вечірніх запливів за кефаллю, і в час готування та ремонту снасті на березі, і вільними вечорами за склянкою мутного сквирського вина під традиційну вуджену скумбрію з помідорами.

Надзвичайно цікаві, змістовні і романтичні були ті розповіді. Тільки ж — дивна річ! — і вони зовсім різнилися від розповідей очевидців попередніх, які я чув п'ятнадцять років тому. Спільним у нових розповідях нових очевидців із попередніми розповідями було тільки те, що тепер основними персонажами, активними учасниками, ба й головними організаторами, від яких безпосередньо залежало таке чи інше вирішення подій, були знову-таки самі розповідачі — Петро Васильович та дядя Миша. Вони, виявляється, були в найтісніших зв'язках і в ширій, водою нерозливній дружбі з Смирновим-Ласточкіним та Котовським. З ними, з Ласточкіним і Котовським, вони пили сквирське під скумбрію з помідорами — точнісінько так, як оце зараз зо мною. Саме з ними, з Петром Васильовичем та дядею Мишею, Ласточкін і Котовський обговорювали організацію всіх операцій проти англо-французів, це ж вони, Петро Васильович і дядя Миша, і підказували Ласточкіну та Котовському найкращий варіант вирішення. Вони ж, Петро Васильович та дядя Миша,

брали на себе і виконання найбільш відповідальних та трудних операцій; і найбільш героїчні подвиги притому — про які згадувалося тепер знехотя і відмахуючись, із скромно потупленими очима, як завжди говорять про себе,— вчинили теж вони, Петро Васильович та дядя Миша...

Правда, одного прекрасного ранку характер розповідей Петра Васильовича та дяді Миші, чергових очевидців, раптом докорінно змінився, як, проте, змінився відтоді і весь характер наших відносин. З того нещасливого ранку мої друзі-рибалки з Ланжерону раптом замість товариського «ти» почали говорити до мене офіційне «ви» і замість звичайного, звичного на одеських берегах звертання по імені — «дядя Юра», почали величати мене урочисто — Юрієм Корнійовичем. Справа в тому, що коли я з рюкзаком за плечима попросився до куреня Петра Васильовича «на жительство» і до його рибальського коша на «складчину», я не признався в своїй професії письменника. Просто сказав, що я службовець у відпустці, і це цілком задовольнило мого господаря. Він навіть не поцікавився, яка ж моя «служба». Досить було того, що ми разом готували смачно, разом ходили у заплив, разом варили юшку з бичків, по черзі чистили після юшки казанок піском та носили прісну воду з берега. Ця спільність і нероздільність у праці і побуті негайно ж розкрила передо мною душі напарників до дна... Але напередодні того нещасливого ранку я дістав на пошті до запитання сигнальний екземпляр моєї нової книги, роману «Вісімнадцятилітні», приніс його і сунув у свій рюкзак. Петрові Васильовичу вранці потрібна стала голка, щоб пришити собі гудзика, голка — це відомо було всім — була тільки у мене, і Петро Васильович почав шукати її в моєму рюкзаку. Тут він і натрапив на книжку, загорнуту в бандероль, на якій написано ім'я та прізвище адресата — Юрію Корнійовичу Смоличу. Точнісінько таке ж ім'я та прізвище — Юрій Смолич — стояло на обгортці роману. Інкогніто моє було розкрито, і Петро Васильович з дядею Мишею враз сповнилися до мене невимовної пошани. Помахом чарівної палички я неначе перетворився враз в зовсім іншу людину. Тепер чистити казанок мені не дозволено, а коли я взяв відро, щоб чимчикувати по воду — за цілий кілометр до колонки біля Лермонтовського санаторію, дядя Миша

вихопив у мене відро з рук і, поправляючи галстук на за-
яложеній, місяць не праній сорочці (цього галстука він не
знімав ніколи, навіть у спеку, навіть уночі, коли спав,
бо боявся застуди), погордливо заявив мені, що «робочих
рук у їхньому коші (весь кіш — це було троє разом зо
мною) вистачить на «мелочі життя» і без того, щоб ка-
ляти іржавим залізом руки, які тримають тонке перо на-
тхнення, таке дорогецінне для сучасного і майбутнього
покоління нашого народу! «Чи ви гадаєте, що ми люди ма-
локультурні? — з обуренням запитав дядя Миша.—Так
я вам скажу, що я читав навіть Пушкіна, того самого, що
стоїть на Миколаївському бульварі візаві дюка Рішельє!..»
На цьому наше щире приятелювання і закінчилось. Тепер
я вже перестав бути нормальною людиною, рівною і в
труді, і при столі, бо від праці мене відсторонили, а за
обідом підсували найліпші шматки,— мене перестали
щиро любити, мене тільки від усього серця поважали
і шанували.

Дуже приємно, що люди так шанують професію літе-
ратора, але ж літератори — теж звичайні собі люди, і то-
вариська приязнь для них дорожча від пишної шаноби.

В спеку другого дня, коли дядя Миша подався «в дол-
жність» на свою електростанцію, а Петро Васильович за-
снув після вранішнього запливу, я тихенько склав свій
рюкзак і нишком зник з милої «хавіри» між Ланжеро-
ном і Отрадою.

З цієї пригоди я зробив для себе висновок, святий на
все моє даліше письменницьке життя: ніколи не призна-
ватися, що ти письменник, і особливо — коли сподіваєшся
почути живе слово від живих людей. З письменником
люди говорять не так, як з усіма іншими людьми: вільно
чи невільно вони намагаються самі «оформити» для нього
«матеріал» або просто ніяково замовкають.

Щодо мого чергового здивування, що й ці, чергові,
очевидці — коли вони говорили ще зі мною як з люди-
ною, а не як з письменником,— розповідали про минулі
події по-інакшому, ніж попередні чергові очевидці, і ста-
вили в центрі подій самих себе, то висновок у мене був
готовий вже й раніше. Очевидець — навіть тоді, коли він
і справді очевидець, а не звичайний базікало,— розпо-
відаючи про минуле, неодмінно поставить себе в центрі
подій, про які розповідає. Людина розповідає з тієї пози-
ції, в якій була в хвилину події,— і з іншої позиції розпо-

вісти не може, бо це було б чистісінькою брехнею. І, натурально, розповідач саме з такої, своєї, позиції кидає свій погляд на інші події або інших учасників події, про яку розповідає. Він групує всіх інших учасників, а за ними і всі інші події довкола себе самого і таким чином навіть мимоволі ставить себе у центрі подій.

Отже, слухати, думаю я, треба в сіх очевидців, одначе ставитися до їхніх розповідей слід критично,— скромно проминаючи питання про роль у події самого розповідача. Для встановлення ж істини найкраще зіставляти, навіть протиставляти, розповіді кількох різних очевидців. Істина народжується з суперечки, казали древні мудреці. Коли ж суперечки нема, то — з метою встановлення істини — годиться пустити в конфлікт ті відомості про факт, які довелося тобі почути в різних розповідях.

Повернувшись з Одеси, я зразу ж сів писати, використовуючи матеріал, почерпнутий з розповідей Петра Васильовича і дяді Миші. Того року я написав повість, наступного — кіносценарій, ще за рік — п'єсу.

Всі ці три речі — і повість, і сценарій, і п'єса — і досі лежать у моїй шухляді неопубліковані.

Неопублікування нової закінченої речі не завжди є творчою невдачею автора: викінчивши річ і критично оцінивши її, автор, буває, сам раптом усвідомлює, що написана річ не відповідає творчому задумові, що йому не вдалося впоратися з поставленими перед собою завданнями, що річ вийшла слабка — окремими або й усіма елементами. І автор ховає невдалий рукопис у свій літературний архів. Автор в процесі написання цієї речі зробив крок уперед і з нової досягнутої творчої вершини зумів сам побачити вади щойно написаної книги. Книга вийшла невдала, але зміцнів авторський самокритицизм, отже, відбулося безперечне творче зростання.

Я не опублікував згаданих речей тому, що сам визнав їх невдалими. Корінь невдачі полягав у тому, що, захопившись самими людськими характерами — справді цікавими — співрозмовників, автор всю свою творчу увагу віддав саме цим, нехай і справді цікавим, одначе зовсім не таким уже й типовим постатям Петра Васильовича та дяді Миші,— надто захопився відтворенням місцевого колориту, зійшов з шляху літератури на стежку жанрового побутописання, а суспільні явища і самі події, учасниками яких були «герої», не осмислив. Автор був «на повіді»

в «очевидців», і всі ці три речі — і повість, і сценарій, і п'єса — через те й впали в натуралізм.

Вони не стали самостійними літературними творами, вони залишилися тільки «матеріалом», придатним лише для критичного використання в дальших літературних роботах, стали одним із можливих «джерел».

І тепер — через багато років, — коли я, озброєний вже певним знанням історичного минулого, знову повернувся думками до подій 18—19 рр. в Одесі, це забуте і закинуте джерело почало раптом бити живою водою. Воно було ще замулене і засмічене неперевереними відомостями та некритичним колись сприйняттям фактів, одначе біг з нього струмок живої води — образи живих людей і живі факти.

4

Коли опрацьовуєш для роману сучасну тему, то власні спостереження і особливо особиста участь у подіях та особисте знання учасників подій мають для письменника надзвичайну цінність. Це загальновідомо. Коли ж працюєш над темою з минулого, над історичним матеріалом, то, звичайно, основним джерелом для письменника є історіографічний матеріал: документи епохи і друковані видання про ті часи.

Коли мені самому стало очевидно, що я не просто вивчаю дії американського імперіалізму та взаємини всередині табору імперіалістів, що я не просто ознайомлююсь із злочинними українських буржуазних націоналістів нині і в минулому, що я не випадково цікавлюсь подіями періоду англо-французької інтервенції 18—19 років на Україні, а пишу на основі цього роману, на цей час «баланс» моєї поінформованості в цих питаннях був приблизно такий.

Я перечитав статті, промови та виступи Леніна і Сталіна, спеціально присвячені інтервенції на півдні України в 18—19 рр., інтервенціям імперіалістів на півночі, півдні, сході й заході нашої країни, твори пізнішого періоду, в яких мова поверталася до років громадянської війни, перечитав також і все те, що написано Леніним про дії імперіалістів — від громадянської війни і пізніше.

Я ознайомився з іншими джерелами до історії нашої країни в роки громадянської війни (том I Історії громадянської війни, видання Інституту історії Академії наук тощо), а також — з відповідними матеріалами з таких видань, як «Летопись революции», «Красный архив» та «Былое»; обізнався також з тими, які мені пощастило роздобути, офіційними виданнями часів громадянської війни та пізнішого часу, які були присвячені питанням інтервенції або, хоч і не були пов'язані безпосередньо з інтервенціями, однак відтворювали загальні обставини того часу в нашій країні.

Я переглянув чимало мемуарів (виданих у свій час або збережених досі в рукописах по різних архівах) різних діячів періоду громадянської війни, зокрема і деякого з учасників боротьби проти англо-французької інтервенції 18—19 років на півдні України.

Мемуари, тобто записи живих свідків,— надзвичайно цікавий для читача літературний жанр.— для історика і для письменника є найдорогоціннішим скарбом! Мемуари гортають перед прийдешніми поколіннями сторінки нашого минулого в записах живих — записах душі і серця сучасників і учасників подій. Цей надзвичайно важливий жанр літератури, на жаль, занепав в останні роки через дивовижну неувважність до нього з боку наших видавництв. Занепад цього прекрасного жанру літератури призводить до збіднення наших відомостей про пережите і — що особливо погано — зв'яже по руках і ногах наших майбутніх істориків в їх науковій діяльності, збіднить майбутніх письменників у їх творчій роботі. Нашим видавцям слід налагодити широке перевидання мемуарів часів громадянської війни і організувати спеціальні серії видань записів учасників Вітчизняної війни та учасників нашого мирного будівництва комунізму.

Я ознайомився по бібліотеках, архівах та музеях з різним документальним матеріалом (зведення, рапорти, накази, оголошення, особисті документи тощо), що залишився після розгрому англо-французької окупації півдня України, та фотографічними матеріалами — на жаль, зовсім бідними — про перебування армії англо-французьких інтервентів та їх білих і жовто-блакитних найманців на Україні.

Найбільшої шкоди цим цінним наочним матеріалом завдано загибеллю одеського Музею революції, експонати

якого були закопані, коли наші війська в сорок першому році тимчасово залишали Одесу, але були знайдені фашистськими вандалами і знищені всі до останньої фотографії, справді — до останньої, бо збереглася тільки одна фотографія.

Я уважно переглянув також збірки листівок, які підпільний Обласком КП(б)У видавав у ті часи для місцевого населення, для білогвардійців та петлюрівців і для солдатів окупаційних армій (французькою, польською, сербською мовами), а також майже повний комплект підпільної газети «Коммунист», яка видавалася двома мовами — російською та французькою.

До моїх рук потрапив і найцінніший для письменника матеріал, який особливо відчутно відтворює самий дух доби та особливо виразно відживлює деталі минулого життя. Це — комплекти місцевих одеських газет періоду англо-французької окупації. Мені пощастило знайти в спеціальних фондах майже повні комплекти газет «Одесские новости», «Маленькие одесские новости», «Одесская почта» та окремі номери одеських газет «Нові шляхи», «Проюг» («Промышленность юга»), «Южная Русь», «Родная страна», «Одесский листок». Все це видання ворожі, контрреволюційні або ж обивательські, буржуазно-ліберальницькі. Та не статейний матеріал, який свідчить тільки про ступінь звірячої, хижої ненависті буржуазії і контрреволюції до більшовиків та взагалі будь-якої демократії, цікавий і цінний для сучасного дослідника. Найцінніше в цих виданнях — точна хронологія подій, запис пригод у місті, інтерв'ю керівників інтервенції та діячів прислужницького самоврядування міста і особливо оголошення того часу — від пропозицій купівлі та продажу і адрес підприємств аж до програм театрів та кіносеансів. Ці деталі — найточніші локально і хронологічно — особливо яскраво і барвисто відновлюють перед нашим сучасником характер і зміст тогочасного життя.

Нарешті, крім усіх перелічених точних історіографічних матеріалів та матеріалів публіцистичних, що по-різному інтерпретували події того часу, в моїй пам'яті збереглись деякі власні спогади про той час, давні і новіші спогади «очевидців», перекази від інших людей, а також і легенди, створені народом про події і людей того часу.

Моя поінформованість у спеціальному питанні дій англійських, французьких і особливо американських імпе-

ріалістів (в час першої світової війни, в час громадянської війни, в період між двома війнами, в час другої світової війни та в наші дні), а також знайомство з усякими підступами їхніх найманців — українських буржуазних націоналістів — ґрунтувалися насамперед на читанні всієї, доволі-таки значної за обсягом (принаймні я набив цими виданнями в своїй хаті цілу шафу), спеціальної політичної літератури, яку наші сучасні спеціальні видавництва (Політвидав СРСР насамперед) видають досить ретельно. Все це книги наших радянських авторів. До них слід додати і книжки іноземних авторів-комуністів або й не комуністів, але об'єктивних учених та громадських діячів, ворогів війни і прихильників миру, які після другої світової війни виступають з критикою капіталістичної системи й буржуазного ладу та викриттям діяльності імперіалістів. Чимало таких книг видано в СРСР у перекладі на російську мову.

Крім того, я переглянув спеціальні видання минулих років (бібліотека «Революція в мемуарах білих», мемуари діячів Версальської конференції 19 року, особливо записки полковника Хауза), а також закордонні видання, які я зміг дістати — книги, написані білоемігрантами та українськими буржуазними націоналістами. Автори цих видань мимоволі піднімають завісу над залаштунковою частиною своєї облудної і мерзенної діяльності, старанно приховану ними у своїх деклараціях. Цим викривається чимало дипломатичних актів та стратегічних ходів іноземних імперіалістів, з цього виникають своєрідні (очима прихильника!) характеристики діячів інтервенції та контрреволюції, які допомагають відтворити живі подоби цих діячів ворожого табору. Невдахи-попихачі з усією силою роздратування та люті ображеного лакузи, що вболіває над загибеллю його холуйських сподівань, огризаяються на своїх панів-покровителів, імперіалістів, викриваючи їх «помилки», намагаючись обвинуватити саме їх у провалі, а себе виправдати. Це до кінця викриває будь-які таємні плани їх господарів та остаточно домальовує їх хиже обличчя.

Отже, такий в основному був «баланс» моєї поінформованості, той «багаж», з яким я розпочав писати роман.

Все це був хаос різноманітних відомостей. Після трирічної роботи в семінарі міжнародних відносин хаос цей значною мірою «розклався по полицках» — систематизу-

вася, і «самосистематизація» ця була, можливо, достатньою для мене, публіциста: вона орієнтувала мене, давала напрямки для пізнання, вказувала, де і як знайти той чи інший потрібний матеріал, і давала змогу скомпонувати потрібну фактичну довідку — із статистичними, географічними чи номіналістичними даними.

Та для белетриста цього було ще замало. Белетристу потрібне не тільки джерело для постійного самоінформування, а ще й такий рівень освоєння матеріалу, який би створював ґрунт для художніх узагальнень. Групування матеріалу провідними ідейними лініями, звичайно, потрібне, але ще більш потрібна така конкретизація всіх відомостей та фактів, щоб почалося «бачення» подій в живих людських образах — крізь взаємини між відживленими в уяві тогочасними людьми. Люди — у взаєминах між собою, і факти — в їх прямій залежності від людей, які творять їх, як відомо, є основним джерелом художньої літератури. Я думаю, саме з осягнення такого рівня конкретизації на підставі загальної поінформованості, з того, що інколи нашою професійною письменницькою мовою ми звемо «вживанням в образ», і починається усвідомлений вже, однак ще попередній, підготовчий, період роботи белетриста над книгою.

Я думаю, що такий рівень конкретизації матеріалу встановився в моїй роботі тоді, коли в уяві зіставилися ті живі — з власних спогадів та розповідей учасників — відомості з відомостями точними, здобутими з історіографічних джерел, коли на основі точної поінформованості, здобутої з праць класиків марксизму-ленінізму та історичної науки, я критично осмислив відомі мені раніше життєві факти.

Тоді зразу і почався творчий «запій»: тепер я жив тільки романом і зразу ж сів за стіл — писати.

І коли за довгі роки літературної роботи я вже виробив собі свою систему працювати — писати тільки у вранішні години, до обіду, а вечірній час використовувати лише на готування матеріалів для вранішньої роботи, — то на цей раз я не відходив від стола і вранці, і ввечері, і вночі. Я писав по дванадцять-п'ятнадцять годин щоденно, відриваючись тільки для того, щоб піти в бібліотеку чи архів за потрібними конкретними довідками.

Цей творчий «запій» — суперечний вироблений вже роками системі роботи, зовсім одмінний від роботи над

іншими романами — тривав шість місяців, і за ці шість місяців я виконав усю підготовчу роботу і переписав роман «Світанок над морем» сам, своєю рукою, два рази.

Повертаюсь до сказаного раніше: мені хотілося героїв «Наших тайн» та «Вісімнадцятилітніх» послати для дальшого творення своєї біографії в Одесу, в події англо-французької окупації 18—19 років. Але той, хто читав «Світанок над морем» і знає трилогію, бачить, що ні один з героїв трилогії не діє в «Світанку над морем». Роман «Світанок» — і фабулою, і внутрішнім сюжетом — зовсім не пов'язаний з трилогією.

Чому?

Тому що героя не можна привести за вуха і примусом «загнати» в кожний матеріал. Конкретний історичний матеріал сам визначає собі героїв. Живе життя вимагає подати деяких героїв у максимальній історичній точності, інших — домислених — домислювати і відживляти в живих подіях минулого, в живих, визначених тими подіями, стосунках між собою. Компонування матеріалу подій 18—19 років в Одесі умисне довкола наперед визначених героїв, механічно перенесених з попередніх літературних робіт, де були вони органічним компонентом і живим учасником подій, призвело б до літературщини, а не літератури, стало б фальшем, художньою брехнею — брехнею, була б вона вдала, правдоподібна та ймовірна чи невдала, неправдоподібна і неймовірна. Стали б фальшивими не тільки вони, герої, виглядали б фальшивими події, описувані в книзі, ідеї, піднесені в ній.

Закон художньої правди не дає авторові права на це.

5

Загальновідомо, що кожний письменник працює по-своєму: немає якихось усталених нормативів творчої літературної роботи, нема точних правил для всіх літераторів, не може бути й загальних приписів.

Зрозуміло також, що кожний письменник в результаті багаторічної роботи виробляє для себе свою систему роботи над книгою.

Та, здобувши певні звички в роботі, виробивши для себе свою систему, письменник — мені здається, що так буває у кожного письменника, — раз у раз порушує свою власну систему залежно від книги, над якою працює.

Я, скажімо, теж давно вже встановив для себе певну систему роботи, однак щоразу, майже кожну нову книгу, пишу дещо по-інакшому, не так, як попередню. Незмінною — та й то лише в основному — залишається тільки техніка писання та організація робочого часу, все інше зазнає обов'язкових змін. Значимий життєвий матеріал, живі людські образи, які полонять увагу, сюжет, який постає з міжлюдських взаємин, і завдання, які ставляться наперед, завжди самі визначають той чи інший спосіб опанування матеріалом, той чи інший спосіб перетворення його.

Коли (дуже давно, тільки починаючи літературну роботу) я писав науково-фантастичні романи, то попередній, початковий, період роботи над книгою починався з формулювання наукової проблеми та компоювання можливої фабули. Аж тоді конструювалися, саме конструювалися, людські подоби, які б могли стати виразниками протилежних напрямків у вирішенні наукової проблеми. Ці людські подоби зводилися, саме зводилися, довільно автором для сутички, яка й мала замінити собою боротьбу протилежностей, скажімо точніше, с и м у л ю в а т и к о н ф л і к т, у розв'язанні якого і мало ствердитися вірне (на авторову думку) рішення проблеми.

Це був творчий процес штучний, і в результаті його виходила літературщина, а не література, бо в людських образах та взаєминах між людьми шукалося не так внутрішньої художньої правди, як зовнішньої правдоподібності. Автору це швидко набридло, — автор досягнув штучність такого творчого методу, і, не обізнаний достатньо з науковими проблемами, не знаючи по-справжньому і людей, які науку творять, отже й неспроможний поводитися інакше і з науковими проблемами, і з людьми, що борються за здійснення тих проблем, автор зовсім покинув писати науково-фантастичні романи.

Коли згодом я написав і опублікував цикл романів сатиричних, то усвідомив уже, що основне в літературі — людина, і якоюсь мірою навчився вже добирати, саме добирати, з життя прототипи. Та лихо в тім, що матеріал був новий, а творчий метод залишався старий: автор в ту пору не умів розкрити справжню боротьбу між людьми, що були носіями різних соціальних ідей та традицій, і, задовольняючися і далі тільки формальною симуляцією конфлікту, не умів, отже, розкрити в боротьбі між людьми

і соціальну ідею, яка перемагає. В сполученні з оголеним літературним прийомом це давало результат чисто формалістичний. Тому й підготовчий період роботи над книгою починався не з вивчення життя — людей, фактів та явищ, а тільки з формулювання тих ідей, які б слід подати читачеві. До цих ідей добиралися й їх виразники — представники певної соціальної категорії, та різні факти, які б здатні були «довести» ідею.

Романи з циклу, який критика іменує «біографічним», нарешті стали книгами реалістичного письма. Живе життя — люди, факти і явища — осягнуте з різних джерел: з особистих взаємин з людьми, з особистої участі в життєвих подіях, з власних спостережень і з чужих переказів, та й з літературних джерел, заволоділо тоді увагою автора. Здавалося, самі люди вимагали: подумай над нашою долею, розберись у наших взаєминах, осмисли наш побут, допоможи нам самим усвідомити наші вчинки, відтвори осмислено наше життя перед широким загалом, перед читачем, — зроби це, і це повинно допомогти розуміти людину за різних обставин, розбиратися в її характері і поведінці, в діяльності, думках і почуттях, допоможе, отже, розібратися людям в цілому історичному періоді, в якому ми живемо, діємо, мислимо і чуємо, тобто допоможе людині йти вперед.

Звичайно, в ході роботи над книгою має неабияке значення і сама техніка роботи.

Практично техніка письменницької роботи, роботи письменника-прозаїка, починається, як здається мені, з записної книжки. Щодо мене, то мені рідко коли щастить обійтися одною записною книжкою: в процесі роботи над кожним романом у мене набирається кілька записних книжок. До одної я записую все, що стосується мови задуманої книги: міркування щодо специфіки побудови всієї мовної тканини повіствування (лексика, синтаксис тощо), міркування щодо персоніфікації мови кожної майбутньої дійової особи, уподобані приказки, вирази, ідіоми абощо. До другої — все, що може стосуватися характеристики майбутніх дійових осіб: елементи світогляду й риси характерів, специфіку поведінки і ставлення до інших дійових осіб, притаманні їм думки про події і факти та їх роль в описуваних подіях, передбачувану долю в розгортанні сюжетних перипетій і таке інше. До третьої — нотуються потрібні історичні факти, суспільні події описуваного періоду, різні версії од-

ного факту, перекази інших людей і таке інше. До четвертої — необхідні довідки, виписки з інших книг, цитати; до цього записника завжди сама собою приліплюється ще й папка з вирізками з газет. Ще до п'ятого записника потрапляють різні деталі, загальні спостереження, а інколи і випадковий матеріал, який ніби й не має прямого відношення до теми, ніби й не потрібний конкретно, однак, хто його знає, нехай буде собі занотований, — якесь немов передчуття примушує закарбувати в пам'яті і це: здебільшого ці «випадкові» нотатки стають у пригоді, знаходять собі місце, використовуються, і часто виявляється, що вони були особливо потрібні.

Хочеться навести один приклад.

Років за два до того, як я надумав писати роман, що дістав пізніше назву «Світанок над морем», я знову жив літо в Одесі, закінчуючи роботу над книгою «Розмова з читачем». Одного разу, стоячи на високому дикому березі, я милувався чайками над морем: вони то знімалися високо вгору, то падали вниз, сідаючи на гребені хвиль, неначе полоскались у них, але не хапали рибчину, щоб полетіти з нею ген до свого гнізда, а завмирили спокійно, похитуючись на коливанні прибою. Поруч зі мною спинився рибалка — то був відомий на цьому березі старий рибалка — справжнісінький старий «морський вовк». Він теж довго придивлявся до чайок над морем, потім промовив — ні до кого, просто сам до себе: «Чайки сідають на воду, буде на морі погода» — і пішов геть.

Це звучало як вірш, як рядки з якоїсь відомої, але забутої пісні, і було в цих словах щось особливе, морське, романтичне; слова ці врізалися мені в пам'ять. Я неодноразово після того проказував собі цей поетичний вираз, — ні до чого, просто так: він був мені чимось милий, він був мені для чогось неначе потрібний, тільки я не міг вловити його зв'язку з моїми бажаннями, настроєм чи думками.

Такий докучливий вираз треба записати — просто для того, щоб позбутися його, подібне докучливе слово, будучи записане, забувається. Можливо, в письменника тут діє підсвідомо своєрідна письменницька «ощадливість»: повторюєш, щоб не забути, запишеш — не загубиться, отже, відпадає й потреба повторювати його собі. Я записав ці слова, і запис цей інколи потрапляв мені перед очі, я пе-

речитував його, і він знову хвилював мене: я відчував, що він мені потрібний, тільки я не знав — для чого.

І от пізніше, коли вже я працював над романом про інтервенцію 18—19 року в Одесі, в якихось матеріалах про одеське підпілля того часу я натрапив на цей вираз як один із паролів і відзвівів, що вживалися між одеськими підпільниками. Я негайно використав його для такої ж функції в романі.

Та згодом, коли робота над романом пішла вже «вглиб», я почав відчувати, що вираз цей набирає більшого значення: він якоюсь мірою виповідав зміст і відбивав настрої всієї книги. Адже цей віршований вираз, ці рядки з забутої пісні неначе віддавали колорит роману (морського роману), відбивали характери людей, які їх вимовляли (жителі морського узбережжя), малювали своєрідність вдачі цих людей (певна романтична піднесеність), нарешті, несли у собі конкретну дійову функцію (пароль між підпільниками). Все це й підносило його значимість: він міг, він повинен був стати якимсь організуючим компонентом роману.

В той час я задумувався вже над назвою майбутньої книги. Назва, бажано, щоб, бодай якоюсь мірою, віддавала зміст і колорит твору, назва, бажано, щоб була при книзі функціональною. Уподобаний вираз відповідав таким вимогам, він тільки розпадався надвое: першу книгу роману я назвав першим рядком: «Чайки сідають на воду» — це був пароль, другу — другим рядком: «Буде на морі погода» — це був відзвів. Пароль і відзвів, як назва, — це мені заїмпонувало: адже в першій частині роману в основному відбувалося накопичення сил опору інтервентам, в другій — розгорталась боротьба в ім'я перемоги.

Так цей вираз і став назвою роману.

Пізніше обидві книги об'єднала ще й спільна назва: «Світанок над морем».

Саме на світанку — по поведінці чайок — рибалка завбачує погоду на день.

І боротьба народу проти іноземних загарбників та контрреволюції була світанком нового вільного життя.

Але повертаюсь до техніки, до записних книжок.

В роботі над романом «Світанок над морем» зібраний матеріал був занадто великим, щоб уміститися в записні книжечки. Сотні людських образів — учасників подій, самий надзвичайно складний перебіг подій, нерозривний зв'язок цих подій на Одесько-херсонсько-миколаївському плац-

дармі з загальним розгортанням подій на той час на всій Україні, на території всієї соціалістичної Вітчизни, ба й в цілому світі, нарешті, зв'язок цих подій з діями кліки воїновничих імперіалістів і оцінка цього зв'язку, аналіз його.

Записними книжками на цей раз автор не міг обійтися. Величезний накопичений матеріал вимагав якоїсь ділової систематизації, щоб не заблудити серед сили-силенної різних відомостей, висновків та спостережень, як у густому лісі.

Тому підготовчий період роботи над романом я почав з двох попередніх, одночасно паралельно виконуваних, робіт: з складання «зведеного календаря» та з писання, сказати б, «книги судеб».

«Зведений календар» складався з двох частин.

Частину першу становив «графік» — великий аркуш паперу, відповідно пографлений. До першої графи були записані хронологічно всі найвидатніші події, які сталися в період між листопадом 18-го та квітнем 19 років в Одесі та Миколаєві і Херсоні, що також були захоплені інтервентами. До суміжної графи були записані найвидатніші події, які в цей же час відбувалися на всій Україні, в першу чергу — в Києві, Харкові, Катеринославі, Полтаві і Чернігові. До третьої графи, аналогічно — події, які в той же час відбувалися на території РРФСР, в першу чергу в Москві та по тих місцях, де одночасно були інші іноземні інтервенції: Мурманськ, Архангельськ, Далекий Схід, Середня Азія, Кавказ. Четверта графа була приділена деяким світовим подіям — до неї заносилися тогочасні акти іноземної дипломатії, заходи готування мирної конференції в Версалі, а також ті факти, які виявляли рух антиімперіалістичної боротьби в країнах капіталу.

Цей графік давав авторові змогу, не відриваючись для шукання дат і зіставлення фактів, швидко в процесі роботи зорієнтуватися, як і чим жила наша країна в ту пору, допомагав знайти залежність однієї події від іншої.

Частина друга зведеного календаря являла собою цілу картотеку. Кожний день цих п'яти місяців (листопад, 1918 — квітень, 1919) мав свою картку, і на цю картку з усіх можливих джерел (історичних документів, теперішніх історіографічних видань, тогочасних газет, архівних матеріалів, різних мемуарів тощо) записувалося всі події, які відбувалися в цей день в Одесі, Одеській області, Херсоні та Миколаєві.

Таким чином, автор — не гаючи часу на розшукування по джерелах, яких здебільшого під рукою і не було, бо були вони не в бібліотеці автора, а в музеях, архівах, бібліотеках та по різних виданнях,— здобував змогу щохвилини відновити в пам'яті, що відбувалося в місцях дії роману кожного дня.

То була величезна робота — складання картотеки, вона забрала чимало енергії, але ще більше вона зекономила енергії й часу в роботі. А головне, це дало можливість максимально дотримуватися хронологічної достовірності.

Щодо «книги судєб», то складання її почалося примітивно: з великої алфавітної книги, до якої поіменно записувалися усі можливі і майбутні дійові особи роману. Це були імена справжніх учасників подій — і нашого, і ворожого табору, і до кожного прізвища подавалися короткі інформації про нього, а також відзначалися сторінки книги чи аркуші інших матеріалів, в яких в разі потреби можливо знайти докладніші відомості. Звичайно, переважна частина цих «можливих» персонажів не була «введена в дію»: автор не писав історії подій, він писав тільки роман, у якому і факти, і людські образи узагальнюються. Право на самостійну появу в романі здобували лише ті живі прототипи, які відіграли в подіях вирішальну роль.

До «книги судєб» самі собою додалися більш поширені записи — своєрідні характеристики майбутніх центральних персонажів. Фабула роману авторові ще не була ясна,— навряд, щоб можливо і потрібно було вигадувати фабулу книги наперед: її має визначити в процесі писання самий розворот подій та взаємини між дійовими особами,— але роль тієї чи іншої центральної дійової особи була вже авторові виразна, висвітлювався вже на підставі здобутих матеріалів і характер майбутнього персонажа. Тому автор, не загадуючи ще, як уляжуться події в романі, тимчасом випишував для себе робочий портрет майбутньої дійової особи. То виходили психологічно-побутові або політично-памфлетні етюди.

Ясна річ, що в процесі підготовчої роботи над романом автор відчував потребу, та й обов'язок,— бо описувані в романі події відбулися на пам'яті нашого покоління,— добре обізнатися з місцем дії. Це стало потрібне для живого уявлення подій і поведінки героїв, для відтворення людей в обставинах тогочасного побуту, взагалі для живого відтворення всієї тогочасності. Історичні місця за тридцять

п'ять років значно змінилися, ще більше змінилися відносини між людьми, людський побут і самі люди; автор повинен був, легко орієнтуючись в тих місцях у сучасному їх стані, змалювати читачеві ці місця такими, якими вони були колись. Це було потрібно і для того, щоб додержати в романі колишньої топографії, а вона теж зазнала змін,— навіть назви вулиць змінилися з того часу всі, а відновити в романі треба було старі назви, інколи загублені в пам'яті сучасників, і вказати точні колишні адреси (місця різних подій у місті, розташування тогочасних урядових інституцій, адреси підпільних явок абощо).

Довелося знову виїхати в Одесу і з двома планами міста, планом сьогоднішньої Одеси і планом Одеси тогочасної, звіряючи їх, обійти всі магістралі міста, всі місця історичних подій та всі адреси, які тільки могли стати потрібними в повістванні.

Разом з тим я взявся за читання книжок про тодішню Одесу, та й взагалі про Одесу старих часів,— книжок різних жанрів, від довідників та історіографічних видань до белетристики. Ці книги змістом своїм або окремими непримітними на першій погляд дрібницями, побутовими обставинами, епізодами, людськими характеристиками відтворювали для автора дух і подих того часу.

Все це було шукання достовірності і колориту.

Власне, тільки після здійснення всіх цих — попередніх, підготовчих — робіт автор здобуває право писати роман.

Так почалося писання роману «Світанок над морем»— робота письменника при столі.

Але це вже такий період творчої роботи, розповісти про який я не вмію.

Хіба можливо розповісти, як з усього освоєного матеріалу, з осмислення суті подій, з уявлення живих образів учасників вийшли герої роману, виникли перипетії їх життя та боротьби, відтворилися тогочасні обставини і рядками слів лягли на аркуші паперу?

6

В процесі роботи над романом, звичайно, виникало чимало труднощів, з'являлося багато запитань, відповідь на які потрібно було знайти негайно, щоб піти далі, або

поставали їй такі творчі проблеми, без розв'язання яких напередодні було б і починати роботу.

Нема ні змоги, ані потреби спинятися зараз докладно на всіх цих питаннях.

Я дозволю собі тільки — для прикладу — поділитися з читачем думками про одну з найскладніших творчих проблем, що постала передо мною, і розповісти читачеві, як і чом у саме так вирішив її автор.

Це — проблема образу головного героя романа, коли він, герой, є особою історичною.

Мова — про Григорія Івановича Котовського.

При відтворенні образу Котовського в романі «Світанок над морем» автор був поставлений в надзвичайно трудне становище.

В пам'яті народу свято зберігається світлий образ полум'яного борця і славетного комбрига — воєначальника і організатора мас — Котовського. Саме таким хотів би відтворити в своїй книзі славнозвісного героя і автор. Однак автор змушений був змалювати Котовського тільки як відважного диверсанта, бійця-одиначку.

Справа в тому, що дія романа припадає на той період — кінець 1918 і початок 1919 року, — який передував тому періодові, в якому Григорій Котовський прославився як популярний у масах революційний діяч і видатний воєначальник. В дні одеського підпілля під час англо-французької окупації Котовський був трохи інакшим, ніж знає його з пам'яті широкий загал, — інакшими були його дії, інакшою була його роль у подіях, інакші й риси давалися взнаки в його характері. В 1917, 1918 та на початку 1919 років Котовський не був у жє «легендарним експропріатором» періоду 1907—1915 років, яким знає його допитливий читач, знайомий з його біографією, або той, кому доводилося чути давні перекази та легенди про «бессарабського месника». Та не був він ще і знаменитим командиром котовців, яким увійшов у революційну історію нашого народу. 1917, 1918 та 1919 роки були якраз зламним періодом у біографії Котовського: збагативши свій світогляд у взаєминах з революціонерами по тюрмах та у другому засланні, з якого він щойно вдруге втік, здобувши революційний досвід у подіях Лютневої революції 1917 року та на барикадах Жовтневої революції, коли він був бійцем-червоногвардійцем, Котовський вже зрозумів безперспективність бунтарської боротьби месником-одиначкою, усвідомив потребу організованої

боротьби трудящих проти капіталізму і, розібравшись в тогочасних міжпартійних чварах дрібнобуржуазних партій, зрозумів, що доля його може бути пов'язана тільки з більшовиками, виразниками прагнень трудящих і борцями за соціалістичне перетворення життя. І він став до боротьби в лавах більшовиків: на початку вісімнадцятого року, в час боротьби проти австро-німецьких окупантів, він разом з більшовиками піднімав повстання і організовував партизанські загони. З партизанськими ж, більшовицькими, загонами він відступав з України під натиском німців та петлюрівців, прибув до Москви і знову повернувся з Москви на Україну для участі в боротьбі проти нових, англо-французьких, інтервентів: він був тоді ще позапартійним, але путівку одержав від ЦК РКП(б).

Одначе в період англо-французької окупації в Одесі Котовський не виступав відкрито як організатор мас. Ця надзвичайно важлива риса в образі Котовського особливо розвинулась пізніше, починаючи з другої половини 1919 року, коли він вивів батальйони одеських більшовиків та бессарабських партизанів з лещат білогвардійського та петлюрівського оточення і дістав від командування Червоної Армії доручення організувати кавалерійський полк, а далі й бригаду, з якою, піднімаючи за собою хвилю місцевих повстань, громив білогвардійців, петлюрівців та білополиків. Більшовицьке керівництво підпілля в окупованій французами Одесі визначило Котовському іншу роль.

У дні другої окупації Одеси, в 1918—1919 році, Котовський працював у підпіллі і був суворо законспірований. Виступати відкрито Котовський тоді не міг: його знала вся Одеса, а разом з тим знали і всі провокатори та шпики сімнадцяти іноземних та білогвардійських контррозвідок. Вдачею своєю Котовський був дуже схожий на іншого славетного в нашій історії підпільника-більшовика, що діяв у ті роки на Кавказі — грузина Камо. Ці риси його характеру яскраво проявлялись давніше, в дореволюційні роки, коли ще був Котовський «легендарним експропріатором»: він мав нахил діяти самостійно і був обдарований яскравим акторським талантом — неабиякими здібностями до перетілення, винятковим умінням міняти свою зовнішність. Саме ці риси в характері Котовського і використовувало більшовицьке підпілля. З глибокого підпілля — то в подобі поміщика Золотарьова, то в подобі негодіанта

Гершка Берковича, то лікаря-терапевта з Базарної вулиці і ще в багатьох подобах — Котовський, з доручення підпільного комітету і особисто Смирнова-Ласточкина, здійснював раптові одчайдушні нальоти, чинив диверсійні акти та провадив активну розвідку. Діяв він здебільшого сам один, рідко використовуючи двох-трьох найближчих товаришів, ще рідше очолюючи цілу групу, і тільки наостанку дістав від підпільного комітету доручення — зібрати та організувати партизанський загін для участі в загальному повстанні проти інтервентів, для чого і відбув у наддністрянські плавні. А втім, інші джерела наводять на висновок, що подався Котовський до Бессарабії з інших причин: шпиги інтервентів таки вистежили його, і він змушений був перекинутися за Дністер, щоб заховати свої сліди.

Отже, ні організатором мас, ні воєначальником Котовський в цей період не був, був він тільки відважним диверсантом, але найгісніше був зв'язаний в цей період з більшовицьким підпіллям, і більшовики у підпіллі саме виховували, формували особу Котовського, готували його для тої ролі, в якій він і проявив себе пізніше, ввійшовши в пам'ять народу навічно.

З усього цього й зрозуміло, які саме труднощі стояли перед автором в роботі над образом Котовського в романі «Світанок над морем».

Звичайно, відважна діяльність хороброго бійця-одиночки в умовах підпілля дуже приваблива і спокуслива для художника. Та не романтичність подібного образу штовхала автора на те, щоб змалювати таким Котовського в романі: саме такий образ в період кінця 1918 і початку 1919 року був правдою і саме такі функції Котовського в умовах підпілля були міцним — логічним і переконливим — кільцем у ланцюгу дальшого розвитку живого образу Котовського від колишнього «легендарного експропріатора» до народного героя і славного воєначальника, яким закарбувався цей образ в серцях потомків.

Цілком зрозуміло, що автор зобов'язаний був показати діяльність Котовського такою, якою вона і була в дійсності. Але робити це автор був повинен з позицій розкриття самої суті образу, тобто змальовуючи основні риси, які визначають його характер, знаходячи і акцентуючи в характері ті тенденції, які пізніше яскраво проявлять себе в загальновідомому історичному образі, тлумачачи його поведінку в описуваний час з погляду дальшого розвитку

образу і дальших подій в його житті, так би мовити — в перспективі.

Розкриваючи образ Котовського в перспективі його зростання, з погляду розкриття самої суті образу, автор дозволив собі також — і вважає себе вправі це зробити — трохи порушити хронологію подій, в яких розкривається образ Котовського. Дія роману закінчується 5 квітня 1919 року — днем повстання в Одесі і евакуацією військ інтервентів; партизанський загін Котовського в цей день ще не вийшов із плавнів Дністра. Але автор вводить загін Котовського в дію саме в цей день. Таким чином, «день народження славної в віках кінноти Котовського» припадає на цю дату: кіннота Котовського «врубається» в загарбану інтервентами Одесу саме в день всенародного повстання.

Така одна з проблем, що постала передо мною в процесі роботи над романом «Світанок над морем», і таким чином вона вирішена.

Автор не вважав себе вправі порушувати історичну правду і вважає обов'язком письменника — йти за героєм по всіх етапах його розвитку, навіть по етапах, які незначе й суперечать остаточному окресленню історичного образу. Письменник не може погодитись на те, щоб, відтворюючи історичне минуле, показувати його не так, як насправді було, а так, як хотілося б, щоб воно відбувалося, — такий «метод» зображення «бажаного», а не справжнього, вже давно засуджений нашою партійною критикою і відкинутий, як протилежний завданням літератури соціалістичного реалізму.

Приступаючи до змалювання образу Котовського, я, певна річ, ознайомився з усіма, які міг добути, історіографічними та документальними джерелами. Щодо зовнішності Котовського та дрібних рисочок його вдачі, то значно допомогло те, що мені пощастило бачити Котовського особисто — в дні громадянської війни, невдовзі після одеської епопеї.

Мені здається, що вдало чи невдало, але в основному я відповів на поставлене мені запитання — розповів, де я брав матеріал для роману і як та чи довго над ним працював.

ЗАПИТАННЯ, НА ЯКЕ НЕ МОЖНА ВІДПОВІСТИ

Вперше мені поставили це запитання, коли я — тоді ще зовсім молодий літератор — виступав, теж, можливо, вперше, перед великою аудиторією читачів. Було то в Будинку Червоної Армії — на конференції читачів-червоноармійців.

Відтоді, коли б не доводилось виступати перед аудиторією і з кого б вона не складалась — студентів, робітників, колгоспників, інтелігентів, це запитання майже щоразу фігурує в записках із зали.

І вже неодмінно знаходиш його в листі кожного читача:

«Під впливом яких письменників ви почали писати і хто з російських письменників мав вплив на вашу творчість?»

Я зовсім зніяковів тоді, коли в перший раз почув це запитання, бо мав на той час заледве дві-три книжки, і годі було мені розібратись у впливах на мою «творчість».

Але й тепер, коли в мене за плечима багато років літературної роботи і коли на полиці в моїй шафі стоїть кілька десятків видань, я не вмю добре відповісти.

Коли мені, українському радянському письменникові, ставлять запитання — яке значення для мене має російська література — я, признатись, гублюсь.

Адже сказати треба так багато, що думок і почуттів не збереш і у велику книгу.

Адже все мое життя — з тієї пори, як я почав розуміти довколишній світ, а тим паче від тієї пори, коли я вперше взяв перо в руки, — пронизане життєдайним сянням прекрасної, ні з якою іншою незрівняної, російської літератури.

Першу пісню в дитинстві я почув — українську. Але

коли я пригадую себе вже за стінами мого дому, на вулиці, поміж людей — ще на непевних дитячих ніжках, — то згадка теж починається з пісень, які я тоді чув, але то були пісні і українські, і російські.

Я вчився в дореволюційній російській гімназії. Викладання російської мови і російської літератури, правду сказати, було поставлено в класичних гімназіях непогано. Але, звичайно, не програмний курс історії та теорії словесності виховував у нас, юнаків, інтерес і любов до російського письменства. Їх виховували передові педагоги, щиро закохані в російську літературу, беззавітно віддані своїй педагогічній справі — справжні служителі краси, народності і справедливості. Але не забудьмо, за яких то було часів і з якої школи вони виходили самі... Шана і дяка їм за те, що все ж таки спромоглися навчити нас любити російську літературу, — то був справжній подвиг, і в цьому їх велична прогресивна роль. Шана і дяка їм за те, що допомогли розібратися у величезних скарбах російської літератури, за те, що зверх нужденної хрестоматійної програми словесності вони, поза курсом, захопили нас, юнаків, прочитати творів російської літератури в сто раз більше!.. Я закінчував гімназію (поганеньку, провінціальну гімназійку), прочитавши в основному російську класику та досить широко ознайомлений і з сучасною мені на ту пору російською літературою. А сучасною мені за моїх юнацьких років була російська література Толстого, Чехова, Горького.

Я пригадую, як гірко оплакували смерть Чехова в нашій родині; Чехова — улюбленого письменника і Чехова — любий спогад юнацтва батьків: батько вчився з Чеховим в університеті.

Я пригадую, як малолітнім школярем — захоплений не тільки родинним, але й загальним, всеросійським, збудженням, — болісно переживав зникнення Льва Миколайовича з дому, стежив по газетах (чи не вперше тоді я й взявся до читання газет?) за його останніми годинами на станції Астаф'єво і слідом за старшокласниками пішов з уроків у день його смерті з чорним кепком на срібному гімназичному гербі. Очевидно, то й був перший юнацький соціальний протест.

А років три пізніше, вже в старших класах гімназії, за «сочинение» на «вільну» тему — «Непротивление злу» — дістав одиницю і кілька годин кар'єра: одиницю за те, що наємівся заперечувати Львові Миколайовичу Толстому

і намагався довести абсурдність і антигромадськість непротивенства злу, а карцер — за самий вибір теми: хоча вибір і був оголошений «вільним», а не «курсним», однак обирати для теми «сочинения» крамольні твори Толстого було... невільно.

І все моє свідоме життя з перших шкільних років було овіяне юнацьким захопленням романтичною постаттю Максима Горького, закоханням у животрепетний реалізм його письма, в його ідеї протесту і боротьби. Елементи для свого світогляду наше покоління — я говорю про демократичну частину нашого покоління — черпало саме з творів великого Буревісника.

В старших класах гімназії, звичайно, поза гімназичним курсом, але під впливом прогресивної частини педагогів та насамперед батьків, я разом з найближчими духовно товаришами був захоплений Добролюбовим. А також...

Ні, я не берусь тільки перераховувати всіх улюблених російських авторів, на чіх творах наше покоління зростало і формувалось. Їх так багато, і про кожного хочеться сказати — чому!

Тоді ж я почав і писати: в середніх класах гімназії — російською мовою, в старших — українською.

Ми, юнаки, не були «безпристрасними» в нашій любові до тодішньої російської літератури. Ми любили її «з пристрастями»: ми висміювали Надсона, тяжко ненавиділи Гіппіус, а Ігор Северянін викликав у нас подив, і ми не знали — що воно і до чого?

Адже дум наших володарем був Белінський.

Українські книжки почали ходити поміж нас, школярів, тільки в старших класах — потаємно, як нелегальна література. То були часи найсуворішої царської реакції, і за Шевченкового «Кобзаря» можна було вилетіти з гімназії.

Інтерес до української літератури був у нас жадібний і пристрасний, впливаючи з самого життя: з відчуття своєї приналежності до українського народу, з життя в цьому народі і за його звичаями, з близькості до його інтересів, з любові до мови, яку довкола чуєш від людей, але яка суворо заборонена в державному, громадському та навчальному вжитку. І особливо посилилось це тяжіння саме в роки першої світової війни — в зв'язку з волелюбними, ба й революційними віяннями, які проникали навіть крізь мури царської школи під безпосереднім впливом життя в місті, розташованому зовсім поблизу фронту.

Але не тільки ці умови живили наш інтерес до української літератури.

До ознайомлення з творами української літератури штовхала нас і сама, улюблена нами, російська література. Могутнім поштовхом було читання російських творів на українському матеріалі — Данилевського, Короленка і знову — Горького. Цікаво відзначити, що не тільки в творах Короленка, а й в оповіданнях Горького ми знаходили український елемент, черпали інтерес до українського життя.

Я не можу пригадати зараз, кого я раніше почав читати: Шевченка чи Пушкіна? Я тільки точно пам'ятаю, що саме це були перші, зразу після дитячих казок, книжки, які я сам прочитав, і пам'ятаю, що я читав одночасно Пушкіна, Гоголя і Шевченка. І було то зовсім на світанку мого життя — ще до вступу в школу. В Шевченка я прочитав тоді поезію, в Пушкіна — поезію і «Капітанську дочку», а в Гоголя — «Вечори на хуторі поблизу Диканьки» та «Страшну помсту», «Мертві душі» я читав уже пізніше, навчаючись у школі.

Пригадую, коли від творів Шевченка і Гоголя я перейшов згодом знову до творів Пушкіна, то раптом зробив для себе відкриття, що «Полтава» Пушкіна написана російською мовою!..

Читавши дитиною «Полтаву» Пушкіна і «Гайдамаків» Шевченка, а надто оповідання Гоголя разом із ними, я не відчув ще існування двох мов — російської і української. Очевидно, тоді для мене існувала неначе одна мова, тільки ж з своєрідним різноманітним словником відповідно до теми і матеріалу. Отже, осмислення російської та української — як двох літератур — прийшло до мене тільки в шкільні роки.

За юних літ я захоплювався театром — і українським, і російським (Островський!), потім сам якийсь час був актором — не тільки в українському, але й в російському театрі. Але до театру мене вабив не поклик до сценічного мистецтва, не бажання бути актором, а потяг до літератури, мрія стати драматургом. В часи громадянської війни, коли, будучи актором, я їздив з агітпоїздом по фронту і виступав як читець-декламатор, я читав поряд Шевченка, Франка, Тичину, Рилеєва, Бедного, Маяковського. І водночас пробував робити і свої скороспілі «фронтіві» тексти «драматизацій». Признаюсь, вони в основному будувались

на народних жартівливих піснях та блідому переспівуванні перейменованих вище поетів.

Писати я почав, очевидно, під впливом російської літератури.

Але це невірно буде казати «під впливом»: я просто змалку жив і розвивався в атмосфері російської літератури, в її радісному і піднесеному для мене звучанні й сянні.

І російська література зробилась для мене ще дорожчою та ріднішою, коли я став літератором, радянським письменником.

Я не вмію поставити окремо процес розвитку радянської російської літератури і процес розвитку радянської літератури української. Я думаю, що це — один процес: процес єдиної радянської літератури, літератури багатонаціональної, багаті своєю різнонаціональністю, могутньої здійсненням великої дружби народів.

Як визначити «вплив»?

Хіба може бути такий письменник, на якого не впливав би геній Толстого?

Хіба може бути такий радянський письменник — якою б мовою він не писав, — який би не вбирав в себе жадібно всі величезні багатства сучасної радянської літератури, найпередовішої, найбільш ідейної літератури в світі?

Хіба не впливають одна на одну всі радянські літератури, які несуть людуству невмирущі перетворювальні ідеї Леніна?

Але — професіонально — можна говорити і про прямий «вплив».

Трилогію «Дитинство», «Наші тайни», «Вісімнадцятилітні» — найдорожчі мені мої книжки — я задумував у розмовах з угорським пролетарським письменником Мате Залка, а писав під складною «комбінацією» впливів, цілком усвідомлюваних ще тоді, коли тільки вимріявалось написання цих книжок.

Ось ці впливи: Короленко — «История моего современника», Гарін — «Детство Тэмы», «Гимназисты», «Студенты», «Инженеры», Толстой — «Детство», «Отрочество» і «Юность».

Щодо «Театру невідомого актора» або цієї книги, що я зараз пишу, — «Розмова з читачем», а також іще деяких задуманих книжок, які всі разом також мають скласти цикл, то думка про написання цих книг нав'яна мені безпосередньо в час читання і перечитування Горького.

Незрівнянно трудніше говорити про вплив — навіть чисто «професіональний» вплив — творів сучасних радянських письменників. Важче тому, що розвиваємось ми разом — в одному процесі і в постійній дружбі.

Вірніше буде говорити про захоплення, яке викликає буйне зростання російської радянської літератури соціалістичного реалізму. Про творчу «заздрість», яку викликають в тобі книги твоїх колег, російських письменників, породжуючи в тобі творче натхнення, творче дерзання, упертість в опануванні майстерності.

Яка це радість — і яке творче наснаження — читати книги твого сучасника Шолохова!

Які творчі плани, плідні думки і бажання змагатись навівають тобі книги Фадєєва, Федіна, Гладкова, Каверіна або Паустовського і ще багатьох і багатьох товаришів з старшого покоління.

З яким піднесенням — захоплений відчуттям зародження і твоєї нової книги — закриваєш ти прочитану першу книгу вперше чуваного, «молодого» автора, скажімо Е. Гріна або А. Рибаківа.

З якою жадібністю береш у руки твори художньої белетризованої мемуаристики, що нині так широко розвивається в російській літературі, прийшовши в літературу з кола «бувалих» людей, скажімо — Вершигори, Федорова — про час війни або Галіна — з днів будівництва.

Саме в російській літературі за останні роки з'явилося чимало творів про працю — на цю найтруднішу, будемо говорити прямо, літературну тему.

І саме російська радянська література по-справжньому, глибоко і натхненно, повнокровно і виразно починає розкривати людину в труді — сучасну людину, наділену комуністичними рисами.

І в цьому, можливо, найвище досягнення російської літератури.

Все це благотворно впливає і на твою роботу. Здобутки російської радянської літератури творчо збагачують кожного радянського письменника, якою б мовою він не писав.

Останнім часом я більше працюю в жанрі публіцистики.

Публіцистичні статті, які я пишу, стилістично і всіма іншими ознаками жанру не мають нічого спільного з публіцистичними творами, скажімо, Еренбурга, цього блискучого публіциста в нашій сучасній радянській літературі. Але,

звичайно, публіцистика Еренбурга — постійне «джерело зарядки» і для моїх спроб у жанрі публіцистики.

Памфлети, які я пишу, завжди тільки на міжнародні теми. Але класичні памфлети на «внутрішні» теми Щедрина — не тільки насолода для читання, це — і школа для кожного сучасного публіциста. Хіба тут може бути мова про «вплив»?

Я не поет і не пишу віршів.

Але я не міг би писати і прози, коли б не любив російської і української поезії, коли б не зачитувався віршами Прокоф'єва, Твардовського чи Ісаковського — поетів російських, так само як і Кулешова чи Танка — поетів білоруських.

Я можу без кінця говорити про російську літературу та про її значення для мене.

Але я не вмію відповісти як слід на запитання — як на мою роботу впливає російська література і хто з російських письменників впливає на мене більше чи менше.

Без російської літератури я б не зростав — і як людина, громадянин, і як літератор.

Я думаю — і я цього зовсім певний, — що без російської літератури, прогресивної за старих часів і найпередовішої соціалістичної в наші часи, не зросла б уся наша українська література — сучасна, радянська, як не зростала й класична, передова.

Перша книга

Статті про перші книги молодих повістярів

Перша книга!

Годі й говорити, яке значення має для молодого письменника його перша книга. Годі й говорити, яке значення має й розмова з молодим письменником про його першу книгу.

Такій розмові і присвячено ці сторінки — розмові з українськими літераторами, що в роки 1946, 1950 та 1955 виступили перед читачем з своїми першими великими прозовими творами.

Першою книгою молодий письменник неначе виставляє свою оригінальну, свою власну творчу заявку на загальному шляху літератури; першою книгою він дістає й неначе путівку в літературне життя від читача.

Щоб після цієї заявки молодому письменникові послася добрий шлях у літературу — народові нашому на користь, молодому письменникові, крім схвалення його роботи від читача, потрібна ще й увага від цілої літературної громадськості.

Сказати про першу спробу молодого письменника своє слово повинен кожний письменник більшого творчого досвіду. Нехай це слово буде і в полемічному запалі, нехай в цьому слові будуть тільки дискусійні думки, нехай ці думки відбиватимуть тільки особисті погляди письменника відповідно до його творчих позицій та його стилю, нехай ті висловлення породять і суперечку, — істина знайдеться в суперечці, і шукає її нехай сам молодий, до якого сказано слово.

Немає-бо окремо «літератури молодих» і «літератури старших», є тільки єдиний літературний процес у сучасному поколінні літераторів. Цей процес вбирає в себе все, що знайде потрібним, із літератури попередніх поколінь, і все, що буде гідне того, передасть у літературу покоління прийдешнього.

Говорити про творчість молодих літераторів — це говорити про майбутнє всієї нашої літератури і творити її.

МОЛОДА ПРОЗА, 1946

Література українського народу, що, піднятий Жовтневою революцією та роками соціалістичного будівництва, дошкульно скривджений загарбниками та міцно загартований в визвольній боротьбі радянських країн, іде нині широким шляхом піднесення після воєнної та моральної перемоги над фашизмом, повинна бути гідною сил і снаги, жертв та перемог свого народу.

Перший післявоєнний сорок шостий рік проминув, — гляньмо ж на прозу сорок шостого року. Попри зрозумілу в перший післявоєнний, сутужний рік бідність на нові романи й повісті, попри хибні в окремих творах, опублікованих зопалу недостатньо самокритичними авторами й надрукованих недостатньо принципіальними редакторами, ми повинні сказати: українська проза перший же післявоєнний рік пройшла на піднесенні! Бо ж зрозуміло кожному, хто розуміє літературний процес: основна риса літератури на піднесенні — це поява та ствердження нових імен. З новими-бо голосами приходять у літературу нові ідеї, нові мистецькі якості, молодими силами література багатіє, а жоден з попередніх передвоєнних років не давав українській прозі стількох молодих талановитих письменників, які саме сорок шостий рік.

Поміж нових імен у великій прозі сорок шостого року — у жанрі романа і повісті — ми бачимо насамперед Олеся Гончара, Віктора Некрасова і Василя Козаченка.

Ми не вперше чуємо ці імена, вони прийшли в літературу — як і приходять прозаїк — не з шкільної лави, а дозрілими людьми з багатим життєвим досвідом і пробували

свої пера в поезії та новелістиці ще в передвоєнні роки. Але перші великі книжки вони опублікували сорок шостого року, і ці книжки такі, що маємо право сказати: на ваші плечі, товариші, лягає тепер прекрасний тягар поступу нашої літератури!

Я не маю на меті піддавати розглядові й поцінуванню книжки товаришів: про перші книжки кожного з них критика вже сказала немало, хоча й не забагато, — бо про радісне явище в літературі можна і треба говорити без кінця. Я маю на меті інше: я — прозаїк — хочу поділитись деякими думками з кожним із них, прозаїків, з кожним із них у мене є про що поперечатись. Цілком очевидно, що в своїх міркуваннях я буду дискусійний. Але я дозволяю це собі, бо всі ми виступимо в сорок сьомому році з новими книжками, і, можливо, дискусія стане всім нам у пригоді при роботі над нашими новими творами.

СЛОВО ДО ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Є книжки цілком пристойні — грамотні й читабельні — про які одначе не хочеться сказати й слова, доброго чи поганого. Книжки ті в процесі читання можуть навіть захопити фабулою або цілком вірно викладають загальновідомі й вельми корисні істини, але вони не родять у читача ані думок, ані почуттів. Їх зміст живе тільки разом із шрифтом, яким вони надруковані, і — прочитані — вони забуваються з легким серцем. То книги — мертвонароджені й заживо поховані.

Але є книги — хороші чи й не до кінця довершені, — про які в кожного читача знайдеться що сказати: він або пристрасно підхопить думки й почування автора, або так само пристрасно їм заперечить. Такі книги залишаються жити в читачеві, і читач не спиняється на позиції сюжету, на якій автор урвав свою розповідь: читач додумує книгу далі, уявляє собі дальшу долю героїв, розвиває ідеї, кинуті автором наче з трибуни, хвилюється хвилюваннями автора. Це — живі книги, і часто — невмирущі. І вони входять у справжню літературу навіть тоді, якщо критика не визнає їх шедеврами, якщо вони не є довершеними якоюсь стороною літературної майстерності.

Коли розгортаєш першу книгу молодого письменника, завжди хвилюєшся — яка ж буде вона? Перша книга мо-

же бути і вдалою, і невдалою, це визначить літературна дискусія. Але живою чи мертвою вона народилась, це визначається зразу, і про це не може бути двох різних думок.

Тисяча дев'ятсот сорок шостим роком Олесь Гончар позначив «Альпи» та «Голубий Дунай» — дві книги свого першого роману. Що найбільш хвилює в цих книжках? — Люди! Брянський. Хома Хаецький. Шовкун. Воронцов. Козаков. Багіров. Брати Блаженки. Інші.

Не будемо применшувати: радянських людей, які стали персонажами його повістей, Гончар показав читачеві прекрасно. Письменник зробив більше, ніж тільки вдало розкрив характери людей, які стали персонажами його повістей: він зумів показати читачеві, що ж це означає — бути радянською людиною.

Можливо, людські образи в повістях Гончара ще не домальовані до кінця, читач з нетерпінням чекатиме їх вивершення в дальших частинах роману. Можливо, в портретах є різкі риси, тьмяніші барви, ба й «білі плями» в характерах. Дарма! Красою цих людей читач уже зачарований, їх душевні якості стали вже близькі читачеві, і «генеральну лінію» їх життя Гончар уже провів.

Гончар уміє бачити в людині добре і уміє знайти типову своєю «хорошістю» людину — людину, яку зустрів кожний із нас не раз на своїх життєвих шляхах. Персонажі Гончара дивляться на життя широкими й зіркими очима, вони вбирають в себе життя повною мірою і так само сповна віддають його своєму оточенню, отже — і читачеві. Вони думають і почувають, і не тільки самий сенс нашого радянського життя їм достоту зрозумілий, — вони самі і є сенсом нашого радянського життя, бо вони думають думками народу і почувають його почуттями.

Прекрасно, що Гончар — як відзначає критика — вирішив «проблему» показу позитивного героя. Але ще краще те, що він цієї проблеми, власне, й не «вирішав». «Ліплення людських образів» у нього позбавлене будь-якого «конструювання»: в романі просто діють наче вихоплені з життя реальні люди, які, проте, самі й є зібранням найяскравіших рис радянської людини. Письменник нічого не «вирішає» і «не конструює», — він просто вказує читачеві на героя нашого часу.

Життя героїв «Альп» і «Голубого Дунаю» не легке: війна не фейєрверк з трасуючих куль. Героям Гончара дово-

диться зазнавати і злигоднів війни, і важкого солдатського труда. І тому вони так невимушено розкриваються перед читачем. В «Альпах» є таке речення: «Може, тому вона, Батьківщина, для нас стає усе дорожча, усе прекрасніша, чим більше злигоднів ми зазнаємо за неї». В цій, децю невірній думці (бо не тільки тому дорожчою й прекраснішою стає для нас Батьківщина, що ми зазнаємо за неї злигоднів), в цьому, децю кострубато поетизованому реченні можна, проте, шукати ключ до показу героїв. Письменник веде героїв через труднощі й злигодні війни і показує, як мужніють та зростають герої, як у таких трудних обставинах зростає їх вірність Батьківщині та відданість справі визвольної боротьби і як самі вони — герої — починають усвідомлювати свою відданість, бачити і цінити її. Хома Хаєцький, на якому, можливо, найбільш виразно й показано зростання людини, в своїх ділах з першого кроку відданий Батьківщині, але сам побачити свою відданість, усвідомити її, ба й філософськи осмислити, щоб зуміти викласти іншим, він спромагається лише в результаті свого зростання: він і прийшов у повістування патріотом, а не раптом зробився ним, але в ході повістування він стверджує перед читачем свою любов до Батьківщини як свій світогляд. І тому — логічно — слідом за героїчними вчинками виникає в нього потреба — саме потреба! — пропагувати свої ідеї патріота радянської соціалістичної країни.

Зростання Хаєцького тому особливо переконливе для читача, що подається на сторінках романа без надужиття. Люди в книгах Гончара — напрочуд людяні. І героїзм та людяність радянської людини письменник розкриває різними шляхами і рисами інколи суперечними. Герої Гончара і ліричні, і суворі. Вони і відважні, і розсудливі. Велике і мале для них однаково значуще. Вони віддають життя за перемогу над фашизмом, за визволення пригнічених народів Європи, але вони уміють і подарувати дітям зелене каштанове деревце, не рубаючи його, щоб встановити міномети, а встановити міномети так, щоб деревце залишилось ціле і діти — після війни — бавилися під його крилатою тінню. Герої Гончара — воїни найжорстокішої з битв, вони щохвилини готові віддати життя, і віддають, але жоден з них не думає про загибель. Їх думання — тільки в життя, тільки вперед, тільки в майбутнє, і світ вони бачать — вже після війни.

От є ще один роман, теж перша книга, київського письменника Некрасова «В окопах Сталинграда». Цей роман теж прекрасно розкриває людей. Матеріалом ці книжки не-наче різні: вони написані про два різні періоди війни — час відступу і час наступу, оборона Сталинграда і здобуття Будапешта,— і тому напрочуд доповнюють одна одну. Їх і читати треба так: спочатку Некрасова, потім Гончара. Некрасов прекрасно відтворив боротьбу за останній метр, на якому закінчився тимчасовий відхід радянських армій. Гончар прекрасно описав сотні кілометрів, якими в наваль-ному наступі пройшла Радянська Армія-визволителька по землях Європи. Книга Некрасова потрясає змістом, вра-жає нюансами, і окремими літературними якостями вона де в чому стоїть вище книжок Гончара. Але книжки Гончара мають якраз те, чого бракує книзі Некрасова: силу уза-гальнення, глибину осмислення. Мужні, патріотичні радян-ські бійці героїчно воюють і в книзі Некрасова, і в книжках Гончара. Але герої Некрасова — довершено розкриті в їх інтимних рисах — бачать перед собою тільки передній край ворога проти того метра, який своїм життям вони оборо-няють, вони шукають способу ворога повалити і змести з лиця землі, і — змітають. А герої Гончара бачать перед собою весь світ і думають про його дальшу долю. І це — не тому, що масштаб їх бойових дій більший географічно — від кордонів Батьківщини до останнього рубежу, не тому, що вони семимильними кроками переможців пройшли пів-Європи. А тому, що Некрасов обернув своїх героїв «собі всередину», а Гончар показав їх «із себе» — на весь шир: широкий погляд, велике серце героя — якості, без яких людина лишається розкритою неповно. Герої Некрасова теж мають ці риси, про них читач догадується, цих рис не може не бути — вся діяльність цих людей засвідчує це, але Некрасов не завдав собі труда розкрити їх. А Гончар саме на це й спрямував свій хист романіста: показати ра-дянську людину на весь зріст, всю глибину її душі, весь шир її світогляду. І зробив це через той же «інтим», вправ-ним майстром якого в першій же книзі зарекомендував себе Некрасов. Не тільки показ прекрасної діяльності героїв і не тільки розкриття їх чарівних душ стало художнім зав-данням романіста Гончара, романіст Гончар поставив собі завдання — осмислити діяння та душевну глибину героїв. Власне, це й є справжній і єдино вірний метод повістяр-ства. Гончар — добре чи, може, ще й не скрізь довершено

опанувавши цей метод,— першими ж своїми книгами став на вірний шлях соціалістичного реалізму. Щастя йому!

А раз так, то до творчості Гончара ми мусимо поставитись особливо уважно і маємо право бути особливо суворими у вимогах.

Тим-то я тут же роблю Гончарові закид: генеральний задум свого роману в двох перших книгах епопеї Гончар ще не вивершив. Адже прихід Радянської Армії в Європу був актом благотворним не тільки тому, що це був героїчний, бойовий, визвольний похід. Народи Європи від Карпат і Балкан до Альп та Ельби й Балтійського моря воочію побачили радянську людину— і це штовхнуло, збурило їх власну свідомість. Радянська людина в шинелі фронтовика побачила закаламучену до того облудним парламентаризмом та фальшивими буржуазними демократіями Європу— і звідтам, з «європейського туману», глянула ясним оком на свій рідний дім, прекрасний, ясний, виразно видимий з віддалення, з країн інших соціальних систем. Це збагатило саму радянську людину. Гончар виразно розкрив самовідчуття радянської людини на землях облудного парламентаризму й фальшивих буржуазних демократій; письменник показав ціну радянської людини і соціалістичної ідеї, показав, як радянська людина любить цю ідею, плакає її і віддана їй беззавітно, як високо ставить вона її і як любить свій рідний дім саме за те, що в цьому домі панує її ідея. Але Гончар обмежився лише шкіцевими малюнками (на кшталт нарисів про ковалів, що підковують коней розвідникам— в «Альпах», або музиканта Ференца— в «Голубому Дунаю») там, де повинен на високій ноті зазвучати заключний акорд величної симфонії: радянська людина й Європа! Збуреної визвольним приходом Радянської Армії простої людини на землях облудного парламентаризму та фальшивих демократій— письменник ще не показав.

Не знаю, чи згодний буде зо мною товариш Гончар, не знаю, може, ця моя думка викличе незгоду інших, кому дорога книжка Гончара, але я почуваю потребу і обов'язок висловити її зараз, коли Гончар працює над третьою, заключною частиною роману.

Наша дотеперішня українська проза терпить від того, що наші романи— прозаїків старшого покоління— переважно звуженого тематичного горизонту. Ми здебільшого беремо окрему проблему, обмежуємось описом якоїсь ді-

лянки нашого життя — і не виходимо за її межі. Наша проза майже не має синтетичного роману, де б наше життя розкривалося в усіх його компонентах. Нехай мене не зрозуміють так, що я закликаю героїв наших книжок з легкістю кінематографічною стрибати з одних обставин в інші, скажімо — з колгоспу на завод, з затишку кабінету на вулицю, з етичних проблем в естетику, з політичної дії в тайни науки чи техніки, з родини в чисте поле, з Північного полюса в надра землі. Я не кличу ні до еkleктики, ні до формального монтажу і не маю на думці, щоб автор борсався в описуванні й вивіданні всіх ознак та всіх ідей нашого часу. Я розумію синтетичність прози в тому, що герой роману повинен бачити перед собою весь світ, а не лише власну персону чи тільки людей однієї з ним виробничої периферії, щоб він мислив усіма звивинами свого мозку і почував усіма своїми почуваннями. Щоб крізь світогляд героя читач побачив усі елементи нашого довколишнього життя, щоб герой мав стосунки з усіма шарами суспільства, а всі шари суспільства — з ним. Щоб письменник не був вузьким «фахівцем» обгородженої високими парканами «теми», яка б ця тема значна не була. В романі має відбиватись все життя — чи відображене через світогляд одного героя, чи через боротьбу світоглядів багатьох героїв, — то справа авторського задуму, сюжету, стилю й прийому.

Я знаю, що висловлюю дискусійні думки і висловлюю їх хаотично, так би мовити, для першого разу. Але це є мої думки, і я їх висловлюю.

Письменник Гончар — так вчувається мені — якраз має нахил до синтетичного роману. Брянський — герой для синтетичного роману. Хому Хаєцького я теж бачу, коли він, демобілізований, повернеться в свій рідний колгосп. Але я можу побачити його і солдатом нашої армії, що залишається на німецьких землях радянської зони. Я уявляю собі Хому і в зміненому фахові після війни: на будівництві або головою сільради. Гончар написав Хому так, що його можна побачити в будь-якій ситуації. Це і є початок шляху до створення синтетичного роману.

Тяжіння до «синтетичності» виказує себе і в тому, які багаті у Гончара варіації його генеральної теми в романі. Низка воєнних тем проходить через роман Гончара. Ми бачимо показ взаємин між радянським офіцером і солдатом — товаришами в бою, але — командиром і бійцем. Ми бачимо показ чудесного бойового побратимства, яке зо-

станеться побратимством на все життя і в мирному труді. Взаємини Хаєцького і роти, Багірова і роти — кращі сторінки, які є зараз в нашій літературі про відчуття бойового колективу кожним бійцем. Непогано накреслена (ще тільки накреслена) і друга сторона цих взаємин: рота і дівчина Шура, наречена загиблого Брянського. І логічно виникає підтема вірності Батьківщині і жіночої чистоти. Віра в народ, як в особисте щастя (Шура), тільки зароджується на сторінках «Голубого Дунаю», але почувається, що ця тема ростиме в третій частині. Тема нероздільності особистого і громадського формує, проте, не лише світогляд Шури, а й інших персонажів роману.

Проза, як відомо, — мистецтво інтелектуальне. Але особливо важлива саме емоціональна сила прози: саме цим, емоціональною силою, завойовує проза читача. Тому й така важлива поетичність прози.

Повісті Гончара — поетичні. Правда, критика закидала Гончарові деяку декларативність — і я поділяю цей закид. Але, коли Гончарові закидають «публіцистичність», я гаряче повстаю проти такого закиду.

Короткий відступ про це. В літературі є сноби, які, певна річ, не заперечують проти існування в природі самого жанру публіцистики, однак цідять крізь зуби «фе», коли наглядять і в белетристичному творі бодай якісь ознаки «публіцистичності». І вони кладуть категоричне вето на використання в красному письменстві елементів публіцистичного жанру. Вони кажуть: це «в лоб», це «публіцистика», — немовби художня література позбавлена права на прямий удар і повинна завжди шукати тільки якихось «обхідних маневрів», немовби мистецька форма — це якісь манівці, а не найбільш довершена форма прямого удару.

Придивімося пильніше до подібних заперечень. Повелося вважати «публіцистичними» ті місця художнього твору, де мова заходить про питання політики або взагалі розвивається в сфері зовсім конкретних соціально-політичних категорій. Повелося вважати, що ці категорії лише тоді сприйме читач, якщо вони будуть перетворені в категорії етичні, естетичні або моральні, якщо будуть вони ускладнені всім арсеналом художніх інтерпретацій — «чуденнями», образами, метафорами, епітетами абощо. Коротко кажучи, ці погляди можна розшифрувати так: в белетристиці можна вести мову тільки про життя і смерть, любов і ненависть, мораль і побут, природу й пейзаж. Це не-

вірні, хибні погляди. Такі літературні смаки і погляди склалися внаслідок невірнього сприймання традицій старого часу, і зокрема літератури буржуазної, особливо в стані її занепаду, коли вона, якщо й не проголошує цього прямо, то все одно по суті перетворюється в «мистецтво для мистецтва». Літературні сноби в такому випадку охоче посилаються на зразки класичної літератури, але бачать класичну літературу ізольовано від епохи, в яку вона творилась, і від людей, які її творили. Тому й нашу сучасну літературу вони, свідомо чи несвідомо, теж ізолюють від реальної дійсності та реальної людини наших днів. Вони просто не хочуть почути, про що і як говорять сучасні люди між собою. Вони не хочуть побачити, що і любов, і сприйняття природи, і вирішення моральних проблем, і весь побут сучасної людини невід'ємні від усього змісту нашого сучасного життя. А щодо, скажімо, політики — в зовсім «лобовому» розумінні цього терміну, — то вона ж достеменно наповнює життя сучасної людини. Прислухаймося до звичайних, не декларативних, зовсім «хатніх» розмов наших сучасників: про питання політики сучасні люди, можливо, говорять між собою більше, аніж про всі інші елементи життя. Такий наш час, така наша сучасна людина: час «політичний», і людина політична. Уявіть собі будь-яку відому вам людину, яка б у своєму побуті — між виконанням громадських чи державних функцій, між працею і відпочинком, з друзями, з товаришами, знайомими і рідними — не розмовляла б, скажімо, про проблеми післявоєнного миру, про підступи реакційних урядів, про народження нових демократій в країнах дружніх нам народів, про покарання злочинців війни чи про наденні справи соціалістичного будівництва у нас, за новим п'ятирічним планом? Є такі люди в природі? Нема. Політика, інтерес до соціально-політичних питань проймає життя сучасної людини, і навіть веселі коханці нашого часу говорять між собою не тільки про солов'їв, але й, скажімо, про дискримінацію негрів на півдні Сполучених Штатів Америки чи про бешкетництво паліїв нової війни, яке може завдати удару мирному кохання. Чи може, чи має право сучасний письменник пройти мимо цього, абстрагувати від цього сучасних людей, яких він виводить героями своїх книжок?

Звичайно, можна і треба говорити про чуття міри або умілість письменника, коли він вдається до тих тем, ба й

прийомів, які літературні сноби резервують лише за публіцистикою. Але ж чуття міри, такт та умілість однаково обов'язкові для всіх жанрів літератури і для всіх елементів кожного художнього твору — і для розкриття соціально-політичних категорій, і для розв'язання етичних чи естетичних проблем, і для опису кохання.

Публіцистична інтерпретація ідей в художньому творі здійснюється здебільшого через прямі авторські сентенції, через діалоги між дійовими особами, через монолог дійової особи — байдуже, внутрішній чи драматизований, — або через авторське ставлення до описуваних подій, фактів та вчинків і ідей персонажів. І від авторського такту та майстерності треба вимагати, щоб своїми сентенціями, які б вони не були розумні, автор не надокучав читачеві; щоб у діалогах чи монологіях автор пильнував абсолютної реальності ідей та цілковитої відповідності їх wypowiedання мові, характерові, світоглядіві, ба й культурному рівневі персонажів; щоб ставлення автора до описуваного ним відчувалося «між рядків», а не складалося в спеціальні трактати й не оберталось у милування з себе самого. Письменник ніколи не повинен змішувати свого героя з самим собою. Ось основне, що, на мою думку, визначає «правомочність» публіцистичного елемента в романі. Ось що визначає і силу його впливу. А без публіцистичного звучання сучасний роман, на мою думку, взагалі неможливий, як неможливий, скажімо, фейлетон без конкретного об'єкта удару.

«Публіцистичний елемент» в «Альпах» ще іноді шкутильгає, з погляду поставлених вимог, але вже в «Голубому Дунаю» ми пересвідчуємось, що автор і з цим елементом, як і з іншими елементами мистецтва літератури, дає собі раду: його публіцистика доречна, переконлива, жива і без надужиття, в тканині повісткування вона органічна, відтворюючи правдиво широкий світогляд, інтелектуальність та далекоглядність радянської людини на війні.

Взагалі, важливо відзначити безперечну еволюцію Гончара від повісті «Альпи» до повісті «Голубий Дунай». Не тільки стрункішою стала композиція, а саме осмислення поведінки, думок і почувань героїв сягнуло більшої глибини. Якщо в «Альпах» чимало місць повісткування ще не підносилося над рівень особистих записок автора, лише переданих героєві ім'ярек, то в «Голубому Дунаю» Гончар вже міцно опановує методом перетворення. Зростання по-

вістяра виразно відчутне навіть у мові. Примітивні прийоми першої книги — розцвічення мовних засобів, поставлені інколи на котурни образи, аж надто барвисті епітеги — майже зовсім зникають в «Голубому Дунаю». Вже зовсім рідко натрапляєш на «самозвучне речення», фальшиву поетизацію виразів, на синоніми, не притаманні категорії вислову. Натомість з'явилися сильні, однослівні образи, ударне, коротке речення високої питомої ваги, скромні й суворі метафори. З радістю констатуєш, що Гончар стверджує в своєму стилі не літературні ремінісценції, не формальні традиції, нехай і Грінченківського, словника, не якісь археологічні шедеври, а лексику й синтаксис мови сучасної нам людини. З радістю констатуєш, що Гончар відчув і усвідомив деякі недоладності свого мовного арсеналу в першій книзі і, зробивши відповідні творчі висновки, зразу пішов далі. І тому віриш, що він не заговорить ніколи мовою «з чужого плеча», а знайде мову, властиву саме його стилеві, і це буде — мова наших сучасників.

Гончар пройшов сам всю ту путь, якою пройшли герої його книжок, — в боях від кордонів Вітчизни до останнього рубежу війни. Хай це буде талановитому письменникові дороговказом для дальшої літературної роботи! Письменник тільки тоді дасть читачеві цікавий, важливий і значущий твір, вартий уваги народу і корисний народові, якщо сам буде учасником всенародних справ — великих і малих, коли сам ітимає крок у крок із своїми героями, активними учасниками життя, в війні чи в мирному труді. І хай літера «Л» — прекрасна деталь, яку так любовно показав він у цьому романі, — світить йому на його добре початому літературному шляху.

СУПЕРЕЧКА З ВАСИЛЕМ КОЗАЧЕНКОМ

Можливо, Василь Козаченко зовсім не є письменником «воєнної теми», дарма що всі три повісті, які він опублікував майже одночасно, — «Ціна життя», «Атестат зрілості», «Серце матері», — опоетизовують збройну боротьбу радянських людей, оспівують їх славні перемоги у війні. Козаченко сильніше узагальнює смисл мирного трудового життя, аніж смисл війни — загарбницької, яку ми ненавидимо, і визвольної, яку ми звеличуємо. Тема війни ствердила Козаченка в літературі, але так само ствердила в

письменникові й журу за мирним життям, тяжіння до теми миру. Письменник сам пройшов війну солдатом, підпільником, партизаном; воєнне життя країни, воєнний подвиг народу збагатили його духовне життя, загострили його зір, навчили виразніше бачити світ. В цьому світі письменник побачив і війну, і мир. Про війну він не міг не написати, але побачив краще мир. В повістях Козаченка, написаних про війну, найкращими сторінками є сторінки про мирні якості воюючих людей. Згадаймо хоч би Наталку в повісті «Серце матері». І навіть на сторінках, написаних тільки про війну, про бої, про своєрідну військову специфіку, найкраще блищать риси, виховані в радянських людей мирним побутом і мирним трудом. Я думаю, що саме від Козаченка треба чекати великого полотна про мирне, творче життя нашого народу після війни.

Козаченко — письменник глибокоідейний, цілеспрямований, письменник чітких ідеологічних концепцій, і в своїх концепціях він завжди актуальний. Тому «тема» не просто «веде» Козаченка, — темою Козаченко володіє і уміє взяти її широко в подіях. Але тему війни Козаченко осмислює вузько, осмислює тільки конкретні факти, без широкого узагальнення теми.

В трьох чималих повістях, написаних про війну, Козаченко додивився з усіх боків до війни, яку провадив радянський народ. Він описав перший період війни — час відступу, оспівав і другий період — переможний наступ і перемогу. Він побачив у тій війні і армію, і партизанів, і підпілля, і — найвиразніше — простих радянських людей в їх незламному опорі загарбникові та в пристрасній боротьбі не лише за своє життя, а за свої ідеї, за ствердження своїх ідей. Він розуміє визвольну війну вірно: не просто, як бій чи низку боїв, а як опір народу, як вияв народних сил і самої ідейності народу.

Але визвольну війну радянського народу письменник побачив якість окремо від боротьби всіх антифашистських, прогресивних сил проти світової реакції. Проти гітлерівського фашизму воював мало не весь світ — прогресивні, демократичні сили народів і патріоти інших ідеологій. Але перемога — в результаті цієї боротьби — ствердила в низці країн нові соціальні системи: нові демократії. Невірно було б закликати письменника неодмінно писати й про це — письменник сам обирає собі тему, сам розв'язує її, володіючи тим чи іншим матеріалом. Але ж були не просто

взаємодії в стратегічних операціях війни, були й взаємини радянської ідеології з іншими ідеологіями, що воювали проти фашистських загарбників. Не відобразити цього якоюсь мірою в антифашистських повістях, тим паче побудованих на матеріалі війни, яку провадив саме радянський народ, носій визвольної, інтернаціоналістичної, комуністичної ідеології,— це збіднити ідейне вирішення теми антифашистської війни, це не додати ще одної барви до перемоги саме радянського народу, саме комуністичної ідеології.

Широкого й глибокого узагальнення теми особливо хочеться шукати саме в книжках Козаченка, бо Козаченко володіє дуже цінною якістю повістяря: він уміє показати зростання героя. Хіба не зростає просто на наших очах Юрко в «Атестаті зрілості»? Хіба не зростає — просто неждано — не юнка, якій самою природою, так би мовити, і призначено зростати, а поважна, ба й підстаркувата баба Наталка в «Серці матері»? Бо Козаченко розкриває читачеві не вікове, біологічне, зростання людини, а ідейне зростання індивідуума. Власне, показ зростання і є внутрішньою темою не тільки кожної з названих книжок, а є творчою темою письменника Козаченка,— так мені здається. Кожний письменник є письменником якоїсь власної теми. Козаченко — письменник теми зростання.

Три повісті опублікував Василь Козаченко протягом року, і кожна написана краще, вправніше за попередню: письменник іде вперед! Так — в творчому поступуванні — він входить у велику прозу, в жанр повістярства. Від книги до книги письменник збувається притаманних йому при початку літературницьких хиб, робить для себе відкриття в літературній техніці та вдало застосовує ці відкриття в своїх чергових книжках. Від книги до книги визначається й зростання самого світогляду письменника. Письменник — нехай не звучить це парадоксом — від книги до книги здобуває уміння розуміти себе самого, навчається, так би мовити, розпізнавати себе серед інших літераторів, отже, визначає свої власні мистецькі позиції на спільних для нашої радянської літератури соціалістичного реалізму ідейних позиціях. Цим письменник не просто сам виходить на вищий рівень — цим він виводить на вищий рівень всю літературу.

Але Козаченко ще не визначив свого стилю. Читаймо пильніше «Атестат зрілості» й «Серце матері»,— як бор-

сається ще молодий прозаїк, хапаючись то за такі, то за сьакі, раз у раз не просто різні, а й суперечні стильові прийоми.

Я не буду посилатись на повість «Ціна життя». Правдиво описуючи наш радянський світ під час війни, розкриваючи в ньому радянську людину — на тій же темі зростання, ця повість — перша з трьох книг — ще далека від літературної досконалості. Це тільки величенький ґрунт чорноземлі, навіть не суціль зораної, і зело на ній ще не скрізь проросло. В цій повісті такий же хаос подій, думок та почуттів, як і хаос стильових прийомів і мовних засобів. «Ціна життя» — ідейно насичена книжка, але молороду повістярєві вона стала тільки трампліном для дальшого поступу в «Атестаті зрілості» та «Серці матері».

Тисячі письменників творили перед нами літературу. У міру потреби ми збагачуємось у нашій творчості з їх досвіду, опановуючи критично всю літературну спадщину. Метод соціалістичного реалізму дає безліч варіантів літературного письма, мабуть, стільки варіантів, скільки залишиться, переживши нас, письменників, наших книжок, створених за методом соціалістичного реалізму. Але умовно — з усією грубістю, яку дозволяє робоча, професійна розмова поміж письменниками-прозаїками, — я дозволю собі визначити дві основні, на мою думку, так би мовити, манери письма. В одній манері — розкриття внутрішнього світу героя, визначеного його характером та впливом на нього зовнішнього світу, є самим предметом, прямою темою твору. В другій манері — розкриття внутрішнього світу героя та його характеру є засобом показу саме світу зовнішнього, який і є прямою темою твору. Кожна з цих манер, природно, визначає собі і різні системи художніх засобів.

Я не збираюсь агітувати Козаченка чи будь-кого за одну з цих двох манер. Але мені здається, що письменник визначає для себе свідомо — і наперед, — до якої манери він схиляється в своєму творі, і це, натурально, позначається й на стильових прийомах автора. Козаченко, мабуть, ще не задумувався над цим — і матеріал інколи стає дужчим від письменника. «Дужчими» від автора стають і його персонажі — це не парадокс, це професійна, виробнича письменницька термінологія. Інколи персонаж починає водити рукою письменника, і тоді автор, звичайно, перестає критично ставитись до персонажа. А хто ж, як

не письменник, і є першим критиком людських образів, що стають героями його книжок? Це ж він — письменник — засуджує або стверджує та оспівує їх!

Коли говорити про літературні традиції, то Козаченкове письмо не від Коцюбинського, а скоріше від Мирного, Грінченка, Нечуя. Це особливо відчувається, коли Козаченко вдається до опису села і діяти в повіствуванні починають селяни. Старосвітські традиції непокоять і мучать письменника — він прагне від них одірватись. Йому щастить. І зразу йому раптом не щастить: від старосвітського він потрапляє раптом у вишукану модернізацію, яка для нас, сучасників, теж давно вже стала такою ж старосвітською.

Ось — тікаючи від пасивної, описової фрази і добираючи активної, дійової форми вислову,— Козаченко починає сипати словами-реченнями. «Пішла» — речення. «Прийшла» — знову речення. «Стала» — речення, і «сіла» — знову речення. Такими «реченнями» засипано Козаченкову мову. Суть таких речень аж ніяк не відповідає динаміці короткого удару. Всі ці однослівні речення «динамічні» зовсім не своєю внутрішньою, образною силою: внутрішньо вони пасивні й споглядальні. Динамічність їхня — тільки зовнішня, тільки формальна. І вони цілком походять від тих архаїчних, безособових речень, які справді полюбили Грінченка, Нечуй, ба й Мирний. Звичайно, в багатстві нашого українського синтаксису безособове речення має своє місце, і колись ця форма мала велике поширення. Але ж кожному овочеві свій час і кожній речі — своє місце. А зловживання цією формою архаїзує мову, одвертаючи її від сучасної, що в наш час більше підкоряється законам конкретних людських взаємин, конкретних людських висловів, ба й самій граматиці, ніж то було за старих часів в степах України «времен Очакова і покороенья Крыма», коли ще не було ні авіації, ні залізниць, ні автотранспорту, ба й ліквідації неписьменності. Сучасний колгоспник скаже: «Прийїхала машина», — а не «щось приїхало», як сказала б його прабабка, прислухаючись до гуркоту на шляху, дарма що їй добре відомо, що їхати шляхом може тільки віз-драбиняк, бо в ті часи нічим іншим і не їздили. Тому й прикре в мові Козаченка (а не тільки в мові його персонажів) таке надмірне накопичення (а не тільки вживання де слід) отаких безособових речень. Ця форма потрапила до Козаченка не тільки як архаїзм, але

й від некритичного ставлення до «стилізаторства», властивого письменникам-модерністам першої чверті нашого століття. Хочеться, щоб Козаченко задумався над цим.

Коли мова заходить про сільський персонаж, особливо якщо цей персонаж перебуває в пригніченому душевному стані, Козаченко полюбляє вдаватись до архаїчного пісенного складу речення або зловживає перестановкою слів: «думи важкі», «питання пекучі», «думка тоскна», — замість «важкі думи», «пекучі питання», «тоскна думка». Хто його знає — архаїзм це чи данина модернізації.

Звичайно, без внутрішнього ритму художня проза неможлива, як неможлива без неприхованого ритму поезія. Але нема нічого більш протиприродного в прозі, як римування, ба й ритмування на пісенний лад. Пісенний ритм у прозі зовсім не насичує її емоційно, він завжди залишиться тільки зовнішнім прийомом. Це — тільки естетизування. І далеко не всі читачі дістають від цього естетичну насолоду. Мені здається, що сучасному читачеві, звиклому в житті до мови конкретної і дійової, така формальна плінність мови заважає стежити за змістом і драматизмом. Нехай це тривіально, але ще раз скажу: літературна мова повинна бути якнайближчою до живої мови сучасників. В цьому і справді сила її впливу на читача, в цьому, коли хочете, і її культурна місія: по ній обізнаною з нашим часом прийдемо наступне покоління. І взагалі — нема у прози більшого ворога, як «високий штиль».

Проте мені здається, що Козаченко вдається до засобів «високого штилю» зовсім не тому, що є принципіальним його поборником, а тільки тому, що матеріал стає дужчим від нього, дужчим від автора стає персонаж. Сільський персонаж став дужчим і потяг за собою не тільки своє сучасне ество, але й старі традиції показу сільського персонажа — як показували сільський персонаж наші літературні прадіди і діди.

А втім, сучасний персонаж теж інколи переборює Козаченка.

Ви дочитуєте в «Серці матері» розділ, де описується доля баби Наталки, і переходите до чергового розділу «Сергій». І ви з подивом, але полегшено зітхаєте. Що трапилось? Чи це той же автор писав і цей розділ?

Писав його той же автор, Козаченко, але стильовий ключ цього розділу раптом зовсім одмінний. Читка, не довга і не коротка фраза — без вишуканої «надкорот-

кості», але й без претензійної пісенності; мова цілком сучасна й з пошаною до граматики: підмет став на місце, присудок також. В чому справа? Справа в тому, що герой цього розділу, Сергій,— матрос, і він аж ніяк не бажає висловлюватись мовою предків. Та Сергій не тільки сам висловлюється мовою, одмінною від мови своєї матері, Наталки, що, безперечно, так і повинно бути, але й впливає на автора, позичаючи йому свій стильовий ключ для всього викладу розділу. Персонаж, звичайно, завжди якоюсь мірою впливає на авторову мову, але коли цей вплив настільки дужий, що змінює самий стиль автора, то починаєш думати, що в автора виросла нова рука. Вплив матроса Сергія на письменника Козаченка благодотворний і бажаний. Але критичного ставлення до персонажа авторові ще бракувало, і він дозволяє навіть матросові Сергієві інколи перебрати через край. Запалившись від характеру бравого моряка, автор, наприклад, в трагічні хвилини нав'язує й лейтенантові, що впав у море з палаючого корабля і пливе тяжко поранений, тримаючи скриньку з документами та матеріалами розвідки, щоб порятувати їх і виконати свій обов'язок до кінця,— зовсім не властиве ні його характерові, ані ситуації, ба й самому характерові матроса Сергія, блазнювання: «Лягайте на паралельний курс,— наказує він матросові поруч,— і повний вперед!» Коли ж рана надто дошкуляє йому, він відмовляється від допомоги матроса і просить «викинути його за борт».

Козаченко має гострий зір. Він уміє бачити. А уміння бачити — найперша якість письменника. Але ж є ще й друга якість письменника, без якої перша не діє: уміння бачене відтворити, показати читачеві те, що побачив письменник. Та відтворити — аж ніяк не означає просто примусити героя «діяти», створити цікаву фабулу розвитку подій. Відтворити — означає розкрити героя, його душевний світ. А розкрити — це зіставити героя з зовнішнім світом. Зіставляння героя з зовнішнім світом відбувається при кожному його вчинкові, при кожній його думці, при кожному його порухові, навіть тоді, коли герой на самоті веде внутрішній монолог. Герой реагує на світ, і світ реагує на героя,— це дає життя літературному персонажеві! В повісті «Ціна життя» та й в наступних повістях «Атестат зрілості» чи «Серце матері» Козаченкові це не завжди вдається. Звідси — суміш так званих «дійових» шматків з шматками просто переповідальними, ба й з чисто

авторськими відступами — задля пояснення всього того, що відтворити, розкрити авторові не вдалося. І тоді починає здаватись, що повісті Козаченка — це ще тільки брили, пообтесувані в самих контурах, за якими тільки відгадуєш грані майбутнього мистецького твору: кайло вже відколело ці брили від скелі життя, долото вже обрубало їх, але різак скульптора ще їх не торкнувся.

До «конспектування» Козаченко вдається не лише там, де белетриста перемагає історіограф і наче робить до тексту виноску петитом. Письменник інколи «конспектує» і самий внутрішній світ героя. Полюбляючи те, що нашою професійною письменницькою мовою звано внутрішнім монологом, Козаченко в цьому внутрішньому монологі похапцем переказує «зміст» переживань та думань героя. Перечитайте з цього погляду внутрішні монологи Наталки, — в них значна частина повісті.

А втім, може, це така манера письма? Але й в такій манері викликає заперечення «конспектування» самому характеру дійових осіб. Почитаймо на сторінці сімдесятій в повісті «Атестат зрілості» про товаришів Юрка. Автор обмежується характеристикою: «дотепний Толя Білан», «обережний Вітя», — і вони починають жити далі в повісті, не виявляючи притому ні особливої дотепності, ані видатної обережності, тому мертвими й залишаються на сторінках оповідання. Це нагадує петитну виноску в колишньому гімназичному курсі середньої історії Іванова: «Пылкий Антоний полюбил коварную царицу Клеопатру», — і далі викладається все, що потрібно знати гімназістам п'ятого класу про Антонія та Клеопатру, але нічим не виявляється ні «пылкости» Антонія, ані «коварства» Клеопатри.

Козаченко конспектує навіть героя повісті. Герой «Атестата зрілості» Юрко, зростаючи, — це зростання автор показав яскраво та переконливо, — приходять, нарешті, в партизанський загін. Далі автор сухо повідомляє: «За короткий час Юрко став у загоні своєю людиною. Його любили, як друга, поважали, як дорослого й рівного, за сміливість, витривалість і кмітливість». Певна річ, попередній опис зростання Юрка дає підстави передчувати в його характері саме такі риси, але ж читач справедливо вимагає: подай сюди його кмітливість, витривалість та сміливість, щоб і ми поважали його, як дорослого й рівного бійцям, щоб і ми полюбали його, як друга... Таке конспектування в фіналах повістей взагалі властиве Козачен-

кові. Але це не розв'язки, це тільки епілоги. І здається, що автор поспішає, бо треба «закругляться», як промовцеві, коли вичерпується регламент.

Я думаю, взагалі, що «закруглення» оповідання наприкінці суперечить самій природі красного письменства. Роман, повість, оповідання зовсім не повинні неодмінно «вичерпати» себе. Вони повинні дати розв'язання конфліктів, наголосити концепції, але зовсім не повинні на тому й «закінчитись». Фінал роману чи повісті — тільки джерело нових ідей, нових думань і почувань для утворення нових концепцій та конфліктів. Мистецький твір своїм фіналом повинен дати читачеві поштовх для дальшого думання й почування. Фінал повісті повинен запліднити читача і автора теж. У кожному творі красного письменства закладено зерно твору нового: інформативний характер фіналу, вичерпуючи судиби героїв і не запліднюючи нових думок, вбиває це.

А Василю Козаченку ще так багато треба сказати читачеві: він має що сказати, уміє розповісти і першими ж книгами зразу знайшов свого читача! Він впевнено йде в велику прозу, і на цій прекрасній, нехай і трудній путі хочеться не тільки побажати йому успіху, але й одвернути від нього те, що може стати успіхові на перешкоді.

МОЛОДА ПРОЗА, 1950

Наша література, і зокрема проза, не може поскаржитись на нестачу нових, молодих сил. За п'ять післявоєнних років з першими книжками виступили на Україні близько 50 нових прозаїків. Це — величезна цифра: за весь час існування української літератури від давніх-давен не було такого, щоб в цьому, на мій погляд найкапітальнішому, жанрі — в прозі — щороку пересічно з'являлося до 10 нових перших книг.

Не можна не згадати й про те, що в останні роки і ряд поетів виступили — і виступили вдало — в прозовому жанрі. Поет Стельмах опублікував дві перші частини своєї величезної епопеї «На нашій землі», а з двома наступними частинами широкий читач зможе зазнайомитись ще цього року. Поет Муратов викінчив повість про буковинське село. Молодий поет Дашкієв написав роман науково-фантастичний.

Що насамперед потрібно сказати про нашу молоду прозу? Творчість молодих письменників, які тільки входять у літературу, вся спрямована на опанування методу соціалістичного реалізму. Молодий письменник прагне розібратись в нашій сучасній соціалістичній дійсності, прагне побачити в ній риси нашого комуністичного майбутнього, знаходить їх і виступає їх співцем. Молодий письменник усвідомлює прекрасну лєнінську тезу партійності літератури і прагне бути борцем за побудову комунізму, слугою народу, виразником народних сподівань.

Саме з цього погляду хочеться висловити деякі критичні зауваження авторам перших книг, хоча ця розмова

і не претендує на вичерпність, а порушить лише окремі дискусійні питання.

Які загальні риси характеризують творчість молодих прозаїків в їх перших книжках?

Патріотизм. Поезія праці. Ствердження колективізму. Боротьба за комуністичну ідейність радянських людей.

Тематичне охоплення нашого життя в перших книгах молодих прозаїків доволі широке. Майже всі перші книжки прозаїків присвячені порі мирного післявоєнного будівництва — і це дуже добре. Одна книга продовжує тему війни й перемоги, і ще в двох-трьох тема війни виникає ретроспективно — як заспів або як необхідний за ходом розвитку дії екскурс в минуле.

Але якщо говорити про розроблення теми мирного післявоєнного соціалістичного будівництва, то тут маємо дивне співвідношення: майже всі книги трактують тему колгоспного будівництва і тільки одна-дві розгортають свій сюжет на матеріалі індустріальному.

Характерно також, що ряд книжок прямо присвячений або якоюсь мірою обіймає тему возз'єднання всіх українських земель в єдиній Радянській соціалістичній державі та будівництва соціалізму в молодих радянських областях: Чорнобривець, Лозовий, Хорунжий, почасти Петльованний та Єніна. Очевидно, це цілком природно: така видатна історична подія, як возз'єднання, не могла не викликати творчого натхнення молодих письменників.

Дуже важливо, що молоді письменники широко ставлять тему приходу нових соціалістичних форм на землі, пригноблені до того капіталізмом, буржуазними та фашистськими державами. Це розширення теми — соціалізм перемагає капіталізм — намічено в трилогії Чорнобривця, цілком такому поворотові теми присвячено збірку Чабанівського. З викривальним памфлетом проти капіталізму виступив у книзі своїх цікавих подорожніх нарисів Гайдаєнко.

* * *

Я почну з найбільш «вузького» місця. Бо це «вузьке» місце якраз на найбільш важливому напрямку розвитку нашої літератури.

Мова про тему нашого робітничого класу.

Життя нашого робітничого класу, тема могутнього будівництва соціалістичної індустрії, як відомо, широко під-

нята в нашій літературі — в жанрі нарису. Чимало талановитих нарисовців — письменників та журналістів — виступають, розвиваючи цю тему, на сторінках наших журналів та газет. Значний крок в опануванні теми робітничого класу зроблено і в нашій драматургії, — успіх у глядача останньої п'єси Олександра Корнійчука «Макар Діброва» тому якнайкращий приклад. Не малі досягнення в опануванні цієї теми і в українській радянській поезії, в творах поетів і старшого, і молодшого покоління.

Письменники-прозаїки старшого покоління, на жаль, мало порадували радянського читача видатними творами, в яких би на весь зріст став герой нашого часу — радянський робітник, робітник-новатор, робітник-творець, робітник, якого не відрізниш від інженера або ученого, робітник-патріот, який всю силу своєї любові до соціалістичної Вітчизни, до свого народу вкладає в свою творчу, натхненну працю, робітник-комуніст, який несе усім народам світу вірець нового, соціалістичного відношення до праці, який демонструє людству риси нової, комуністичної людини. Письменники-прозаїки середнього покоління активніші в цій справі, вони частіше звертаються до проблем соціалістичного індустріального будівництва в нашій країні: двоє українських прозаїків середнього покоління — товариші Гуреїв та Баш — цілком присвятили свою творчість робітничій, так званій індустріальній темі. Гуреїв — Криворіжжю, Баш — Дніпрельстанові. Але в величезному обсягові нашої літератури та й з огляду на чималі письменницькі кадри та сили — це ще краплина в морі.

Тим-то великою радістю і видатною подією в радянській літературі на Україні була поява молодого письменника-інженера Попова з його романом «Сталь і шлак». Поява роману Попова важлива ще й тим, що ще раз наголосила перед усіма українськими письменниками, а зокрема і перед молодим поколінням, яке тільки вступає в літературу, конечну потребу якнайширше відтворити в літературі життя нашого робітничого класу та індустріальне соціалістичне будівництво. І — правду сказати — літературна громадськість чекала, що саме з молодого покоління, саме від авторів перших книг матимемо незабаром нові й нові твори такого спрямування.

Сподівання ці не стали марними, але поки що і молоді покоління не дало книг, які б могли стати поруч із книгою Попова, та й увага молодого покоління до робітни-

чого класу й індустріального будівництва аж ніяк не достатня.

Власне, тільки два молоді прозаїки за останній час виступили із сюжетами з життя робітничого класу — товариші Дмитро Ткач та Петро Єфімов. Де-не-де бринить ця тема в окремих оповіданнях молодих, скажімо — в Бориса Левіна.

Єфімов поставив перед собою величезне завдання: дати історію вугільного Донбасу від передреволюційних часів та до наших днів. Поки що ми маємо лише першу частину, яка охоплює дореволюційний період та початок громадянської війни.

Ткач поставив перед собою скромніше завдання: в своїй книзі «Плем'я дужих» обмежився лише періодом відбудовної роботи після гітлерівської руйнації. Те, що він взяв тематично Криворіжжя, надає його праці особливої ваги — Криворіжжя весь час, на жаль, стоїть якось осторонь інтересів українських письменників, і досі, крім Ткача та Гурєєва, ніхто про Криворіжжя не писав. Але сьогоднішнього Криворіжжя не показав і Ткач, як не показав сьогоднішнього Донбасу Єфімов.

Люди Донбасу в книзі Єфімова ще тільки накреслені. Про живі образи героїв Донбасу на підставі книги Єфімова ще годі й говорити: вони і віком своїм, так би мовити, ще не доросли, бо Єфімов описав нам поки що їх дитинство та юність, і виявом своїм теж перебувають, сказати б, в ембріональному стані, бо Єфімову ще багато і багато треба працювати і над опануванням матеріалу, і над збагаченням своєї майстерності, яка сьогодні ще на низькому рівні, і над своїм ідейним озброєнням. Письменник повинен поширити свій світогляд для художнього втілення такого відповідального матеріалу, як історія Донбасу, історія робітничого класу в Донбасі.

Люди Криворіжжя в книзі Ткача виразніші, і діла їх показніші. Цьому чимало сприяло те, що Ткач взяв конкретний і дуже навантажений великими справами період — кінець війни й відбудова Кривого Рога. Особливої цікавості додало повісті Ткача й те, що він обрав для кола своїх героїв молоде покоління, яке тільки прийшло вчитися будувати. Це допомогло авторові показати зростання людини, показати формування будівника соціалізму, розкрити живі людські образи в русі й в становленні. Повість Ткача тим хороша, що автор зумів живо описати

комсомол і показати в живій дії величезну роль партії в організації й будівництві нашого життя.

Окремі герої повісті Ткача запам'ятались нашим читачем. І це — найкраща їй похвала.

Але читач закриває книгу Ткача все ж таки з незадоволенням. Читач незадоволений автором тому, що він тільки-тільки почав писати і раптом поставив крапку. Читач полюбив Миколу Гуртового, а автор не хоче йому далі про Миколу Гуртового розповідати. Читач хоче бачити Миколу Гуртового сьогодні — на Криворіжжі відбудованому, механізованому, на Криворіжжі, яке зробило велетенський крок вперед, і читати про те, що ж зробив для такого буйного розквіту Криворіжжя Микола Гуртовий.

Минуло вже три роки, як Ткач написав «Плем'я духих», — і читач ніколи йому не простить, що він так і покинув своє плем'я і забув про нього. Читач простить Ткачеві тільки тоді, коли Ткач виступить знову з книгою про Кривбас. А читач — суворий: він може і зовсім забути письменника!

І література ставить до товариша Ткача ще одну вимогу: зростати! Перша книга Ткача має свої достоїнства, але не менше має вона і недоліків. Ці недоліки походять, головним чином, від недостатнього опанування письменницькою майстерністю, вони і в мові, і в стилістиці, і в композиції та, головне, — в творенні людського образу й недостатньому умінні узагальнювати. Дальші роботи товариша Ткача — на тому ж рівні, а подекуди і на нижчому рівні, ніж була його перша книга. Саме це примушує ще раз і ще раз нагадувати товаришеві Ткачу про потребу підняти на вищий рівень! Не кожний письменник спроможний опанувати цю найважчу тему — тему робітничого класу, а Ткач виявився спроможним. Тепер — працювати й далі в цьому жанрі, і працювати краще, ніж почав, — обов'язок письменника Ткача перед читачем, перед народом, перед партією.

* * *

Колгоспне життя й будівництво є основним змістом в перших книжках молодих письменників. Серед двох десятків перших книг тільки за останні півтора року добрий десяток присвячений саме цій темі, і вирішується ця тема і в романах — навіть у трилогії — і в повістях, і в оповіданнях.

Та я хочу почати з книги нарисів «Сади цвітуть» Івана Волошина.

Велич, силу й красу колгоспного будівництва й колгоспного життя, велич, силу й красу колгоспних людей-трудівників малює читачеві ця скромна книжечка в зеленій дешевенькій оправі з білим цвітом заголовка на ній.

Ми давно знаємо Івана Волошина — журналіста, живописця, публіциста. Часто читаємо його вдумливі нариси й пристрасні публіцистичні статті в центральних газетах. Але тільки зараз, в п'ятдесятому році, він виступає з першою своєю книгою. Яка скромність і самокритичність автора! І — яка ця книга молода!

В книзі зібрано хронологічно нариси за останні п'ять років. Читайте їх не вроздріб, як читали в газетах, а читайте в ряд: ви читаєте справжній літопис відродження життя на зруйнованій гітлерівцями Україні, про відбудову й величезну розбудову колгоспного села. Ви побачите — інколи, правда, скупю, але завжди вдумливо змальованих — всіх людей нашого села. Комсомольців і комуністів. Дітей і дідів. Ланкових і бригадирів. Голів колгоспів і голів райвиконкомів. Трактористів і комбайнерів. Мічуринців і технологів. Та кого ви тільки не побачите — в живих, рухливих портретах, в їх прекрасній дії, в їх великих патріотичних ділах!

Ви побуваєте скрізь — по всій Україні — і вдихнете аромат її полів, лісів, лук, нап'єтесь води з її річок і криниць.

Книгу Івана Волошина надзвичайно цікаво читати, дарма що автор дуже скупий на будь-які літературні «красивості» чи літературні «прийоми». Книга написана в спокійному, але вельми розважливому, вдумливому тоні. Автор все бачить і уміє бачити. Але, побачивши, він уміє і спокійно, без претензій, без спинання на котурні все це по-діловому і звірливо, як найкращому другові, розповісти читачеві.

Я думаю, що в особі Івана Волошина ми маємо одного з найталановитіших українських живописців-публіцистів, а нариси й статті його, зібрані до купи, читаються, справді, як захоплюючий роман.

Чому?

Тому, що силою правди автор цілком запановує увагою читача. А побачити правду, розповісти її, зачарувати нею — автор уміє.

І цьому умінню чимало сприяє не тільки глибока ідейність та чітка партійність самого автора, не тільки його гострий зір літератора, а ще й його прекрасна, проста, народна мова, його глибока ліричність, його принакний, поетичний талант.

* * *

Найкрупнішою не тільки за обсягом, але й за ідейним та творчим масштабом поміж перших книг останнього часу є, безперечно, трилогія Степана Чорнобривця «Визволена земля». Читач знає з трилогії дві повісті: «Визволення» та «Возз'єднання».

В першій частині («Визволення») автор малює злиденне, безпросвітне життя західноукраїнських селян під панською Польщею, боротьбу передової частини селянства, очолюваної комуністами та співчуваючими їм, за соціальне й національне визволення. Закінчується ця повість, перша частина задуманої трилогії, історичними вересневими подіями 39 року, коли Радянська Армія-визволителька приходить на західноукраїнські землі, виконуючи волю радянського народу — взяти під захист життя й майно єдинокровних західноукраїнських братів.

В другій частині («Возз'єднання») автор розгортає картину будівництва нового життя на визволених західноукраїнських землях, змальовує активність, ініціативність та духовне зростання західноукраїнського селянства, його прагнення возз'єднатися з матір'ю Радянською Україною в складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Закінчується ця повість, друга частина трилогії, історичними подіями — возз'єднанням західноукраїнських земель та початком будівництва соціалізму в молодих радянських областях.

В центрі обох частин — жива, реальна постать бідака-селянина Антона Глушука. Автор спромігся створити сильний, переконливий, повнокровний — реалістичний — образ. Антін Глушук — жива людина, написана без фальші, без надужиття, виразно індивідуалізована — і в той же час образ цей починає звучати як образ узагальнений, символічний. Антін Глушук — знедолений, визискуваний український хлібороб-бідак в Галичині, але в той же час Антін Глушук підіймається як узагальнений образ селянина-бідака в капіталістичній країні, як уособлена селянська доля в капіталістичній системі.

Сила й ідейно-художнє значення цього образу не тільки в якихось особливих якостях — хоча і ці якості «мистецької особливості» відчутні в образі Антона Глущука, створеного Степаном Чорнобривцем, — особлива сила і особливе ідейно-художнє значення образу Антона Глущука в тому, що він не «самодостатній», не змальований ізольовано від народу і дійсності. Навпаки, цей образ розкривається саме в подіях свого часу, у взаєминах з людьми свого кола і у взаєминах з людьми противного, ворожого кола — і внутрішній світ, заглиблення в себе самого Антона Глущука є відбиттям страждань, думок, почуттів і мрій людей його класу. І два покоління західноукраїнських селян-бідаків встають у повісті перед читачем — живими, реалістичними постатями.

Письменникові пощастило дати й виразний начерк образів місцевих комуністів: підпільника робітника-комуніста машиніста Мармуру та революційну молодь, яка тягнеться до комуністів і стає комуністами — Івана Глущука, Франку Гординську, Василя Боринця та Михася Семка. Ці постаті — скажемо прямо — вийшли в автора ще схематичні, але в основу їх покладено живі риси, і не виникає сумніву, що автор, попрацювавши ще над трилогією, доводячи її до кінця, доведе до завершення і ці постаті, силою художньої переконливості образів поставить їх поряд з Антоном Глущуком.

Ідейна цілеспрямованість твору дала авторові змогу в основному вірно та правдиво спрямувати розвиток сюжету: розквіт народних сил, визволених з-під кормиги експлуататорів, ідейне зростання бідаків-трудівників та поширення їх світогляду від вузьковласницького селянського до широкогромадського, колективного і соціалістичного. І це зростання людини, яка мріяла раніш тільки про клаптик земельки для себе, до державного діяча, який боліє справами всього народу та державними потребами, — значне досягнення романа. Автор показує справжнє лице куркульства та націоналістичної контрреволюції — як основних реакційних сил у західноукраїнському селі. Йому не вдалося тільки знайти тут нові барви — його націоналісти вже бачені, його куркулі вже читані в інших книжках.

Степан Чорнобривець, живо й барвисто змалювавши велику групу західноукраїнських селян, в той же час не зумів повнокровно змалювати радянських людей, які прийшли в перших лавах визволителів на західноукраїнські

землі. Військовий комендант села Руського, радянський офіцер Марко Артёмов — є найкрупніший в повісті, так би мовити, представник радянського народу, який діє на сторінках книги поміж західноукраїнських селян. Автор дає йому вірне місце, навіть наділив його деякими вірними рисами. Але вийшла лише в кращому разі вірна схема, схема, за якою б автор повинен був виписати живий людський образ, але не виписав. Адже саме Артёмов мав би розкрити перед селянином-галичанином всю специфіку радянського життя, повинен був би показати риси характеру, властиві саме радянським людям, які відбивають те нове, що дала людському характерові соціалістична система організації життя. Артёмов — блідий образ, хоча й симпатичний чоловіча, і, головне, Артёмов, власне, не відіграє ролі в формуванні нового світогляду Глушука та всіх інших молодих радянських громадян та й не завжди вірно поводить ся на своєму місці — більше командуючи, аніж організуючи.

Невдача автора в змалюванні постаті Артёмова дуже відчутна в повісті «Возз'єднання», бо ця невдача знижує ідейну силу повісті. Адже її ідейна сила якраз в показі перетворення життя на західних землях України, в розкритті сили впливу радянських людей на молодих радянських громадян Західної України.

Треба думати, що автор в третій, ще невідомій частині трилогії, створивши образи радянських людей на західних землях України — в конкретній, активній дії розкриє їх організуючу роль. Але разом з тим треба вимагати, щоб автор, дописуючи третю частину, водночас повернувся ще раз і до другої частини і збагатив образ Артёмова, ширше показавши його діяльність та глибше розкривши його внутрішній світ — світ радянської соціалістичної людини — на подіях, епізодах та зустрічах з галичанами в перші дні приходу Радянської Армії на західноукраїнські землі.

Менш значним і менш відчутним, та все-таки недоліком — особливо першої частини «Визволення» — є те, що автор, зосередивши всю свою увагу на постаті Глушука та його кола, знехтував, так би мовити, самим тлом, на якому виписана картина життя Глушука й глушуків, — знехтував описом і розкриттям життя панської Польщі, в умовах якої розвивається сюжет. Адже Польща до 39 року — Польща Пілсудського — буржуазна держава фашист-

ського типу, і відмахуватись від розкриття внутрішніх протиріч та викриття неподобств і мракобісся буржуазної, фашистського типу, держави ніяк не можна. Ми маємо і сьогодні, після війни, ряд таких держав в імперіалістичному таборі, отже, не маємо права забувати про небезпеку для справи миру, яка таїться в цих державах, не маємо права забувати про потворність, яка захована в самій суті капіталістичної, побудованої на експлуатації та дискримінації, держави.

Мені здається, що, вивершуючи свою трилогію, Чорнобривець повинен повернутись і до першої частини «Визволення» і відповідно ідейно її збагатити.

Чорнобривцеві пощастило в перших двох частинах яскраво і переконливо показати глибоку популярність самої ідеї возз'єднання західних українських земель з Радянською Україною, віддавнє всенародне прагнення до того трудящих Західної України, любов до Радянського Союзу й розуміння його як історичної вітчизни українців; йому пощастило також розкрити, яку роль у боротьбі за національне й соціальне визволення та возз'єднання з Радянською Україною відіграли в Галичині місцеві комуністи, пощастило узагальнити революціонізуюче значення самого факту існування Радянського Союзу для народів, що живуть в близькому сусідстві з СРСР.

Тому ми вправі чекати і вимагати від Чорнобривця, щоб він довів написані вже і опубліковані частини трилогії до найвищого ідейного звучання, а в третій, завершальній, частині трилогії розкрив революціонізуюче значення існування країни побудованого соціалізму для народів світу та наголосив роль Радянського Союзу в боротьбі за мир в усьому світі. Напряму трилогії дає підстави чекати цього від Чорнобривця, а його молоде, але безсумнівне обдаровання дає право і вимагати цього від нього.

Ми вправі також вимагати від Чорнобривця наполегливо попрацювати над своєю майстерністю. Багато, дуже багато «гріхів першої літературної молодості» йому ще треба перебороти, щоб оволодіти досконально пером художника.

Хочеться звернути увагу товариша Чорнобривця на окремі вади його пера. Товариш Чорнобривець може погодитись чи не погодитись з думками щодо цього, але — всяку критичну думку завжди треба вислухати, критично її обдумати та зробити з неї свої висновки.

Чорнобривець пише дуже нерівно. В його повістванні немає плавності. І особливо дошкуляє, коли (надто в повісті «Возз'єднання») мало не кожний розділ починається після обриву попереднього, — інакше нова новела, що не має зв'язку з попередньою розповіддю. І лише після затягнутої експозиції нового розділу читач знову повертається до плину розповіді і попередніх подій. Це шматує повісткування, і це дає повісті непотрібний, якийсь імпресіоністичний намул.

Немає також і стилістичної плавності. Розділи починаються в різному, одмінному стилістичному ключі. Деякі з них немов написані різними авторами, бо зовсім різний внутрішній ритм прози. І вже зовсім викликає подив місцями несподіване і недоречне формальне штукарство.

Звідки взялася і нащо здалася товаришу Чорнобривцеві, скажімо, така рвана фразеологія на початку VII розділу повісті «Возз'єднання» (цитую за журналом «Вітчизна» № 9, 1949 року, стор. 37):

«Надвечір'я. Заліг вітер. Червоніє, жевріє захід...» — і так далі до кінця абзаца. А другий абзац: «Сонце сходить червоно. Гасне промінь. Вулицею пройшла череда худоби. Пробігли вівці. Не чути вигуків пастухів. Тихо. Лунко...» — і так далі, до кінця абзаца.

Чорнобривець вдається до певної стилізації мови галичан. Проти такої стилізації — для віддання місцевого колориту — не можна заперечувати, якщо письменником керує почуття міри й смак. Чорнобривець не зловживає галицькими провінціалізмами — цього йому закинути не можна. Але самий спосіб його «стилізації мови персонажів» вже надто примітивний. Він, кінець кінцем, зводиться тільки до того, що кожнісіньке речення в мові галичанина починається з «то»... «То сказав мені... То зробив... То я й кажу... То ходімо, отже...» і т. д. і т. п. Нема слів, це «то» характерне для мови галичан, але нащо цим зловживати, зводячи галицький мовний колорит мало не до анекдота?

Інколи Чорнобривець вживає слова, не подумавши наперед, чи в характері дійової особи вживання цього слова, чи може — в той час і за тих обставин — ця особа вжити таке слово. Адже мова персонажів індивідуалізується не тільки за їх «біологічним» характером, а насамперед за часом і соціальною категорією персонажа. Чорнобривець не оволодів ще умінням індивідуалізувати й характе-

ризувати мову дійових осіб,— таке зауваження хочеться зробити йому і щодо змісту висловів персонажів, і щодо форми, тобто лексики в цьому випадкові.

Гнат Яворський — робітник, комуніст — при всьому тому, що він людина передова, не міг в 39 році, ще до визвольного походу Радянської Армії на Західну Україну, так висловлювати свої сподівання й думки:

«Коли польська армія виявиться нездатною чинити опір фашистській армії, що більш імовірно, то ми всіма наявними і можливими засобами боротимемося за визволення західноукраїнських земель як від польського панства, так і від німецько-фашистської окупації, аж до возз'єднання в єдину Радянську українську державу».

Він не міг висловити цю думку — та ще й такими словами — в той час, він не міг саме так її сформулювати, він не міг навіть вжити термін «возз'єднання», бо цей термін з'явився дещо пізніше, будучи вперше опублікований в офіційному документі про возз'єднання.

Черствою, канцелярською мовою висловлюється Гнат Яворський — людина напрочуд жива й життєздатна, за характеристикою самого автора.

Саме поряд з капітальною працею Чорнобривця треба говорити про зовсім невеличку книжечку Василя Лозового «В долині Стрипи».

Формально книжка Лозового — це записки бувалої людини про бачене, про знане, про те життя, безпосереднім і активним учасником якого автор був сам.

Змістом своїм книжка Лозового наче продовжує дві перші частини Чорнобривця: у Чорнобривця було визволення Західної України та возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною, а в Лозового — будівництво соціалізму, становлення соціалістичної людини в західних областях України. Ці величні процеси розкриваються в книзі Лозового на темі колгоспного будівництва. Сам автор, як можна зрозуміти з книги, за фахом садівник, агроном, і його діяльність, його власне зростання теж розкривається в самісінькому вирі буяння нового, соціалістичного життя в Галичині, бо автор-агроном організує колгосп і проходить з ним прекрасну і величну путь будівництва.

Книга, отже, має подвійну цінність. Автор патетично зображує самий процес становлення соціалізму в західних областях, живо і переконливо малює образи людей — за-

хідноукраїнських селяків-одноосібників, які осягають сенс колективних соціалістичних форм господарювання, борються за встановлення цих форм, віддають цій боротьбі своє життя, велетенськи зростають у цій боротьбі і перемагають, піднімаючи за собою все ширші та ширші шари народу. І водночас автор з суворою самокритичністю дивиться на себе самого, на своє власне життя і розкриває перед читачем із зворушливою відвертістю свою власну душу, розповідає про те, як і він бере участь у будівництві нового життя, показує, як соціалістичне життя перетворює його самого. І сам автор — так би мовити, перед очима читача — зростає, розвивається, гартується, стає обома ногами на ґрунт соціалізму, стає радянською людиною.

Книга Лозового написана від «я» і про «я». Але це «я» — не займенник в книзі Лозового, і в його «яканні» нема й крихти самомилування. В цьому «яканні» — с а м о к р и т и к а молодій радянській людині, в його «я» — бачення світу живими молодими очима, і за цим «я» стоїть могутнє «ми» — сотні й тисячі людей західноукраїнських земель, які дорослими, сформованими в умовах капіталістичної країни людьми прийшли молодими громадянами в свою нову, радянську Батьківщину, теж уже дорослу, сформовану, що побудувала вже соціалізм. Це «я» розкриває — як же відбувалося перетворення людини, як вдруге народжувалися на світ люди.

Книга в своїх описах виявляє силу народної ініціативи, а в людських образах — велич зростання людини.

Як часто, на жаль, ми говоримо: в основу книги покладено прекрасний матеріал, але авторові не пощастило опанувати цей матеріал і зробити свою книгу гідною величній життєвій правді.

Я вважаю, що в цьому випадку ми маємо підстави не повторювати цієї гіркої фрази, а навпаки, з радістю сказати: ось книга, яка гідна життєвої правди, бо автор опанував прекрасний матеріал, який покладений в її основу.

Як хочеться, щоб «В долині Стрипи» не було тільки щасливим випадком у біографії товариша Лозового, як це часом буває з авторами-початківцями, які пишуть першу книжку про те, що їм самим довелось пережити! Як хочеться, щоб і дальші книжки Василя Лозового так само хвилювали, як і перша, щоб вони були одна від одної кращі й сильніші, одна від одної глибші й змістовніші, одна від одної ширше охоплювали життя. Як хочеться,

щоб в ім'я цього товариш Лозовий з усією серйозністю віддався літературі, не залишаючи своєї основної професії агронома! Бо ще багато і багато і життєвого досвіду, і літературної майстерності треба здобути товаришеві Лозовому, щоб після цієї першої проби пера — проби вдалої — стати справжнім майстром літератури, письменником, щоб з-під його пера виходили не тільки виразні силуети, а повнокровні образи людей.

* * *

Особливо помітною поміж повістей, присвячених колгоспному будівництву, серед перших книг є, як мені здається, повість Семена Жураховича «Дорога вірних».

Повість Семена Жураховича «Дорога вірних» починається добре знайомим і дуже поширеним у післявоєнній прозі мотивом — фронтовики повертаються з війни і беруться до мирної праці. Дія повісті відбувається в колгоспі — і на протязі повісті читач бачить весь процес відбудови колгоспу після фашистської руйнації, повернення колгоспові його колишньої сили і дальший розвиток, який має всі дані перевищити довоєнний рівень.

В розгортанні показу процесу відбудови й будівництва колгоспного життя автор спромагається змалювати читачеві ряд виразних та цікавих людських образів: Петро Кобзар, парторг Сидорчук, Скиба, Перепелиця, Ковальчук, жінки — Катерина, Марія. Кожний з цих людських образів несе в собі характерні риси радянських людей, трудівників колгоспних ланів, всі разом вони складають міцний, животворчий колектив, у великі діла якого читач не може не повірити. Це справді дорога вірних.

Самий мотив заспіву повісті, який і далі бринить лейтмотивом повісті, — повернення фронтовиків з війни та їх мирні діла — мотив, який починає вже докучати, занадто часто вживаний, в повісті Жураховича однак не викликає заперечення, бо авторові пощастило перетворити його з формальної зачіпки для повісткування на рушійну силу сюжету, зробити органічним компонентом змісту. Автор викохує ідею: радянський трудівник — солдат і в війні, і в мирній праці, фронтовик лишається фронтовиком на передньому краї боротьби і в мирному будівництві. Ця ідея має собі гарне завершення в прикінцевому епізоді — в образі секретаря обкому партії, колишнього генерала, особи,

правда, епізодичної, але виписаної виразно. Приємно те, що автор не пішов і тут невірним шляхом утворення якоїсь «касти» колишніх фронтовиків: він, так би мовити, поширив свою ідею — читач сприймає весь актив колгоспу як фронтовиків, застрільників будівництва нового життя. Це також слід відзначити як вдалу рису повісті й удачу автора.

Всі ці безсумнівні позитивні якості повісті одначе не загуляють її огріхів. Мені здається, автор схибив, малюючи негативний образ Василя Кулика.

Колгосп, колгоспний актив, кожний чесний трудівник колгоспних ланів не може стерпіти в лавах колгоспу ледаря й пройдисвіта, тим паче людини, вороже настроєної до колгоспного ладу. Але викликає здивування ставлення колгоспників до Кулика і саме розв'язання його лінії в сюжеті.

Як змальований Кулик? Куркульська натура, ворог усього колективного, соціалістичного, зрадник і потенційний запроданець, який не став поліцаєм тільки через своє боягузтво або тому, що не встиг, а далі — шкідник, зривник колгоспного будівництва.

Коли б автор напочатку ввів Кулика в дію в благопристойній подобі, прихованим, а далі, на протязі дії, в сюжетних перипетіях — в ділах Кулика, в його взаєминах з іншими персонажами, від епізоду до епізоду поступово розвінчав, викривши і його мерзевні дії, і його класову природу, постать Кулика, ба й його величезна питома вага в сюжеті не викликали б заперечення. Бо ворог, справді, діє підступно — його викривають і демаскують.

Але автор зробив не так: він зразу ж, з перших же слів, змалював Кулика вичерпно — негідником, ворогом колгоспного життя і всієї радянської дійсності, і саме таким пустив його гуляти — розглагольствувати, діяти й шкодити на протязі всієї повісті.

Те, що Кулик — негідник, чужа людина, знає не тільки сам автор, це абсолютно зрозуміло з перших же сторінок повісті читачеві, про це знають всі дійові особи повісті і особливо Петро Кобзар — людина світла, чесна і принципіальна. Що ж вони роблять, як вони реагують на таку людину в їх колі?

Терплять його. Весь час про нього тільки й говорять, придивляються, висловлюють своє незадоволення, обурення,

лають Кулика, не довіряють йому і не люблять його, але терплять.

І сам автор чимдуж допомагає невірному ставленню персонажів до Кулика, і не тільки тим, що занадто довго затримує його в дії, а й тим, що приділяє Куликові аж занадто багато уваги. Кулик перетворюється на центральний персонаж повісті,— тільки про Кулика й мови у всіх інших дійових осіб! Виростає якась «проблема Кулика», і автор «залазить в душу» Куликові, цілі сторінки присвячує описові внутрішнього світу Кулика, розглядові його дрібновласницьких інстинктів, його куркульського світогляду, ба й його «переживанням» та «катуванням»,— «мукам» його душі і серця. Це було б доречно, коли б Кулик був хисткий, непевний елемент, якого ще була б надія повернути на вірну путь. Але ні, Кулик не хитається, він просто ворог, як сказано автором наперед, ворог непоправний, він ненавидить радянський лад. Для чого ж копіряться в гною його спекулянтських, куркульських та зрадницьких «переживань»?

Думається мені, що Кулик нашкодив і центральному персонажу повісті—Петру Кобзареві. По-перше, на Кобзаря падає найгустіша тінь за невикриття Кулика, бо саме Кобзареві Кулик найбільш ясний від самого початку, отже, й найбільше звинувачення в бракові пильності падає саме на Кобзаря—чесну і благородну людину. По-друге, прийом «гальмування» в розвитку образу Кулика позначився і на постаті Кобзаря, навіть без зв'язку з Куликом. Цей авторський прийом «гальмування» розвитку повісті—свідомий прийом чи випадкова невірність молодого белетриста—механічно застосовано і до Кобзаря. Кобзар має таку гарну експозицію, з такою, так би мовити, доброю рекомендацією автора входить в повість, такими виразними й сильними мазками змальований від самого початку, що читач чекає бурхливого зростання цього персонажа. Однак автор невідомо чому раз у раз затримує зростання Кобзаря, місцями навіть наділяє його не те щоб сумнівами, а якоюсь непевністю. І робиться це для того, щоб «виконати», так би мовити, «наперед складений» автором план повісті: отаке питання колгоспного будівництва зараз буде поставлене автором (причому, як же ставитися до людей, що залишалися при німцях?), і зразу, негайно ж, бо, відчувається, автор побоюється, щоб хтось не знайшов невірної відповіді,— іде

авторська відповідь (ставитися треба так і так, в такому випадкові позитивно, а в такому негативно). Або — як чинити, коли в колгоспі бракує тягла? І зразу — в репліках персонажів та в дійовому малюнку — відповідь: чинити слід так і так або отак і отак.

Таким чином, план повісті, авторський «прийом» надто оголено, а літературний твір не терпить оголеності прийому: оголеність прийому знижує довіря читача. А довіря читача — найцінніше, що має письменник.

Дуже близька по змісту до повісті «Дорога вірних» і повість Миколи Зарудного «Мої земляки».

Зав'язавши сюжет про те, як ланкова комсомолка Надійка не зуміла виконати свого зобов'язання товаришеві Хрущову і збрала замість шестисот центнерів буряка тільки триста, Микола Зарудний на протязі своєї, не такої вже й великої, повісті розкриває перед читачем життя й боротьбу за врожаї людей рядового нашого колгоспу. Цінність опису в тому, що автор показує колгосп сьогодні, на новому етапі розвитку колгоспного господарювання — після відбудови, — коли перед колгоспами партія і уряд поставили нові завдання. Ми читаємо повість і бачимо колгосп, в якому, можливо, самі були тільки вчора.

Безперечне знання матеріалу та злободенність його, а також показ розв'язання самих проблем колгоспного будівництва та господарювання і взагалі висвітлення колгоспного життя в усіх, так би мовити, позиціях є позитивними якостями повісті.

І все ж таки незадоволення залишається після того, коли дочитуєш і цю повість до кінця.

В усіх подробицях охоплює товариш Зарудний життя колгоспу, який він описує. Соціалістичне змагання, питання агротехніки — від глибокої оранки до передплужників, питання тваринництва — від птахферми до свиноферми, боротьба з сільськогосподарськими шкідниками, а також будівництво колгоспної електростанції, потім — робота стінгазети, голосні читання художньої літератури і ще багато чого старанно фіксує автор в своїй книзі. І все це, справді, є те, чим живе кожний наш колгосп і без чого життя колгоспу неможливе.

Але чи означає це, що автор широко охопив колгоспне життя, чи означає такий докладний в усіх подробицях опис — широкий показ колгоспного будівництва?

В повістванні накреслено ряд цікавих людських образів. Ланкові Надійка та Галина, коваль Латвин — секретар колгоспної парторганізації — і особливо Олександр Кременний — безногий тракторист, ветеран Вітчизняної війни — ці люди працюють добре, наполегливі в роботі, найперші для них саме громадські інтереси, вони справжні патріоти, вони морально чисті і хочуть самі йти вперед і вести вперед весь колектив. Автор зовсім точно знає, які саме риси найкраще зафіксувати в людських образах, щоб образи ці блищали своєю позитивністю.

Але чи означає це, що автор справді г л и б о к о розкрив образ радянського хлібороба-колгоспника, показав читачеві характери справжніх радянських людей?

Чому трапилось так, що сумлінно описано все і в усіх подробицях, що всі люди наділені прекрасними рисами і роблять прекрасні вчинки, що взагалі все вивершується вірно і правильно, все на своїх місцях і в висловлених твердженнях нема ні сучка, ні задоринки, а читати це не цікаво?

Я хочу спробувати відповісти на ці запитання так:

тому, що автор не розкриває життя в його розвитковій та в образах людей, які його творять, — в їх ідеях, почуваннях, взаєминах між собою та спільній боротьбі, а тільки м о р а л і з у є з приводу усього цього;

тому, що факти навіть у нарисі вимагають художнього перетворення, що ж казати про оповідання, повість — жанр б е л е т р и с т и ч н и й? Красне письменство тим і відрізняється від інших видів письменства, що воно насамперед художньо у з а г а л ь н ю є і не потребує накопичення подробиць, воно задовольняється скупкою, але виразною деталлю, яка спроможна ілюструвати ідейне спрямування, і розкривати характер дійової особи, і нести в собі силу інших великих ідейно-художніх навантажень.

Не в тому ш и р о к е охоплення колгоспного життя та будівництва, що описано чисто всі подробиці колгоспного круглодобового побуту, а в тому, що весь зміст і с м и с л колгоспного життя й будівництва розкрито в и ч е р п н о — нехай і на одній якійсь ділянці колгоспного життя-буття, нехай і на якійсь одним одній проблемі колгоспного будівництва.

Не в тому г л и б и н а розкриття образу радянського хлібороба-колгоспника, що — без руху й без розвитку — з а ф і к с о в а н о усі можливі позитивні риси радянської

людини, нарівно розподілені поміж усіма учасниками лицедійства, а в тому, що максимально показано їх внутрішній світ і розкрито взаємини поміж людьми в зіткненні цих людей нехай і на одним одній якійсь справі, на вирішенні одним одної якоїсь проблеми з колгоспного будівництва, байдуже — бурякосіяння, тваринництва чи будівництва електростанції.

Художній твір не може бути тільки інвентаризацією людських рис, нехай і найкращих, людських вчинків, нехай і найблагородніших, або виробничих процесів, нехай найцікавіших. Художній твір є виявлення суперечностей, зіткнення характерів, боротьба поглядів. Соціалістичний реалізм бачить життя неодмінно в русі, а не в стійкій позиції, нехай і вдало та докладно зафіксованій. Бо саме в цьому русі письменник знаходить риси майбутнього і стає пропагатором цих рис у сучасному.

Мова не про рух формальний, так би мовити, механічний, — в повісті цей рух є: від засівкампанії через усі процеси сільськогосподарських робіт до збиральної і здачі хліба державі або від одного засідання до других зборів та третьої наради. Мова про рух самих людських образів, їх розвиток, їх зростання, мова про рух самих ідей, їх збагачення, їх ускладнення.

Хочеться застерегти молодих письменників від «планової прямолінійності», яка нагадує обов'язковий для гімназистів класичних гімназій план «письменных ответов» — хрю.

Хрюя — це план літературного твору, якого сліпо додержувались схоласти. Він мав такі обов'язкові для ствердження ідеї твору частини:

1. Діктум кум ляде авторіс — вступ із хвалою авторові чи ідеї.
2. Перифразіс — інші можливі тлумачення ідеї чи сюжету.
3. Етіологія — розвиток сюжету.
4. Контраріум — доказ від противного.
5. Сіміле — подібність.
6. Екземпліум — приклад.
7. Тестімоніум — констатація вірності висунутої ідеї.
8. Конклюдізіум — заключення, резюме, висновок.

Приблизно саме за таким планом автор раз у раз подає читачеві окремі положення в книзі, коли хоче довести до свідомості читача якусь тезу.

Повість Віри Єніної «Голубий потік» описує похід альпіністів на вершину гори; і увага автора сконцентрована на пригодах молоді, яка бере участь в альпіністському поході. Та літературний інтерес повісті Єніної не в альпінізмі і не в пригодах її доволі-таки схематичних героїв-альпіністів. Літературний інтерес повісті в тому, що події розгортаються в горах Закарпаття, в подіях цих беруть участь місцеві, закарпатські, люди і досить широко описано природу й побут Закарпаття. Показ молоді радянської області в художній літературі сам по собі важливий і піднімає інтерес до твору.

Достоїнствами повісті є те, що природу Закарпаття описано барвисто, що читач черпає з книги чимало пізнавального матеріалу про побут закарпатських трудівників, що автор зумів показати виховний вплив радянських людей на людей Закарпаття, які ще так недавно жили й формувалися в умовах буржуазної країни.

Але саме в цих «плюсах» заховано і один, на мою думку, «мінус» повісті.

Книжка вийшла з друку в 48 році, і автор будує повісткування так, що описувані події неначе тоді ж, приблизно в той саме час, і відбуваються, тобто через два-три роки після приєднання Закарпаття до Радянської України. За ці два-три роки в Закарпатті відбулися величезні зміни: утворився і ствердився радянський апарат, почалось широке соціалістичне будівництво, організувались перші колгоспи, стали до ладу перші індустріальні підприємства та розквітли новобудови; рисами радянської людини позначилися й характери закарпатців. Але саме цього й не відчувається в повісті Єніної. Образи закарпатців змальовані автором такими, якими вони були, могли бути ще в перші дні приєднання Закарпаття — десь в сорок п'ятому році. І сприймати їх саме такими сьогодні, коли читаєш книгу, після п'яти років радянського життя на Закарпатті, коли Закарпатська область суціль колективізована і поміж закарпатців чимало є й Героїв Соціалістичної Праці — передових людей нашої епохи, — прикро.

Звичайно, елемент часу, коли письменник пише про молоді радянські землі, в нашу епоху, коли кожний день змінює людину і день у день молода радянська людина зростає, дуже утруднює роботу письменника, який готує свою книгу не на один день, а на довгі роки. Але автор

в такому випадкові мусив би бодай наголосити виразно «минулість» описуваного стану речей, дати певну ретроспекцію в описові побуту, а особливо в змалюванні характерів людей.

* * *

Поміж перших книжок молодих авторів, які вийшли у видавництві «Радянський письменник», ми маємо і збірки оповідань: «Буковинські оповідання» Хорунжого, «Сходить сонце» Бориса Левіна, «Двоє» Петльованого та кілька оповідань Єніної в книжці «Голубий потік».

Після війни, в час якої ми мали бурхливий розвиток оповідання, наша література явно збідніла на оповідання, на цю чудову і надзвичайно потрібну в швидкому темпі розвитку нашого життя літературну форму. Хороше оповідання, а ми знаємо хороші оповідання Яновського, Василевської, Гончара, Рибака,— рідкість на сторінках наших і товстих, і тонких журналів, на шпальтах наших центральних та обласних газет, в радіотрансляціях.

Ось чому з таким нетерпінням гортаеш сторінки свіжих номерів журналів, шукаючи в них нового оповідання, ось чому з хвилюванням розгортаєм кожную нову збірку оповідань, особливо якщо вона належить перу молодого, ще не відомого автора.

Молоді новелісти мають якнайкращі наміри — в центрі їх уваги радянська людина. Всі оповідання молодих новелістів спрямовані на те, щоб звернути увагу читача на благородні риси радянської людини й сприяти таким чином вихованню цих благодетельних рис. Вони оспівують патріотизм, ідейність, комуністичну цілеспрямованість радянської людини, вони наголошують відважність, наполегливість, колективістичність, талановитість в характері радянської людини — і малюють так радянську людину і в бою, і в труді.

Але...

...але — що характерне для оповідань Хорунжого, Левіна, Петльованого та інших?

Коли сюжет оповідання розгортається на воєнному епізоді, оповідання читається з цікавістю і герої його яскраво виказує свої якості. Коли ж сюжет оповідання розгортається в буднях мирної праці, оповідання здебільшого тягнеться поповзом, нецікаво, і герої його невиразні, бліді, схематичні.

В чому справа?

Справа в тому, на мою думку, що новелісти для своєї малої оповідальної форми — для твору на кілька сторінок — застосовують здебільшого манеру письма великого літературного полотна — повісті, романа. В повісті й романі герой розвивається повільно — від епізоду до епізоду — в довгих і складних взаєминах з іншими персонажами, в довгих і складних перипетіях фабули, і до того ж — при широкій можливості героя залишитись на сторінках книги перед читачем сам на сам. Образ в повісті і романі народжується та розкривається і зростає поступово, і в плінні довгої розповіді є стільки засобів для його руху, розвитку й зростання! А в оповіданні в одним одному епізоді образ повинен встати живий, динамічний, в русі, розвиткові й зростанні. Велика сила майстерності потрібна для створення людського образу в новелі. А без людського образу новела мертва.

Такої сили майстерності наші молоді новелісти ще не здобули. Вони здебільшого показують в оповіданні героя в статичі.

І тому, коли дія відбувається в умовах війни, коли вибирається для оповідання яскравий епізод, незвичайне положення, виняткова ситуація, оповідання читається з інтересом, і герой в ній виразний і яскравий самим своїм *в ч и н к о м*. Ситуація, так би мовити, вивозить. Коли ж дія оповідання відбувається в умовах мирного життя і автор не може добрати в спокійному мирному ході подій яскравої, що сама за себе промовляє, ситуації, незвичайного й виняткового положення, то й герой — які б його поривання не були високі — представлений перед читачем статично. Оповідання виходить бліде, нецікаве, а на місці людини тільки її патентована схема.

Всі ми знаємо, що невірно і шкідливо розуміти літературне новаторство як шукання якихось там *ф о р м а л ь н и х* витівок. Новаторство — справа ідейна. Новаторство в новелі зовсім не в тому, щоб добирати незвичайне, виняткове, само по собі барвисте. Новаторство в новелі не в тому, щоб користати з щасливих несподіванок, з витонченої інтриги, карколомної фабули чи там з якихось нежданих та пікантних психорефлексій. Це — путь «мистецтва для мистецтва» та декадентщини. Новаторство в новелі в тому, щоб показати читачеві зміни в людській

психіці, спричинені змінами в соціальних відносинах, показати ці нові соціальні відносини, відобразити наше життя в його нових проявах, підняти нові ідеї: втручання в усі галузі життя — в природу, науку, техніку — окремої людини, людського колективу. Людина в змінених соціальних обставинах — над усе.

Тоді людський образ не буде статичний, тоді йому не потрібні будуть ні карколомні події, ані незвичайні ситуації, щоб захопити читача. Він захопить своєю правдивістю, своєю життєвістю, своїм змістом.

От новели Левіна, побудовані на воєнних епізодах, читаються не без інтересу, і в кожній з них він описує видатний подвиг радянської людини. Закрийте на хвилину рядки, в яких описано цей видатний, справді великий подвиг, — що ми знаємо про того, хто цей подвиг вчинив? Нічого. Тільки ім'я та по батькові або прізвище. В кращому випадку — ще біографічна довідка про походження і місце служби. А чим живе ця людина, які її інтереси, на чому розвивається її інтелект, в яких стосунках вона з колективом, про що мріє герой, і чи мріє він? Цього автор не показує ні своїм словом, ні діями героя. Ситуація показна, виняткова, але коли розібратись у ній, то вона вся створена або на випадковій зустрічі, або на абсолютній винятковості обставин, або на несподіванці, або навіть на неймовірності.

Через те я вважаю, що воєнні новели Левіна — дарма що вони і читаються з певним інтересом і подвиги описують видатні, — не розкривають перспективи для автора. Не з них виросте його майстерність. Вона має зрости з його новел післявоєнної, мирної теми, де випадок не відіграє вирішальної ролі, де рухає сюжет не виняткова ситуація, де плін життєвих фактів іде закономірно й розвивається логічно. Читати ці новели Левіна не так цікаво. Це тому, що Левін не зумів ще заглибитись у внутрішній світ своїх героїв.

Точнісінько те ж саме треба сказати і про перші оповідання Петльованого. Правда, інколи воєнні ситуації замінюються іншим «самогральним» моментом — прикарпатським колоритом, — а в деяких оповіданнях грають обидва моменти: і воєнна ситуація, і прикарпатський колорит, дарма — герой... лишається поза грою!

Спроби розкриття людського характеру є в оповіданнях Хорунжого. Наприклад, старий Юрій Яремчук в опо-

віданні «Золота Зірка» — це вже зростаючий герой, людина з бодай трохи, але розкритим внутрішнім світом. Але й в цьому оповіданні Хорунжий не обійшовся без штучної ситуації, якою є знаходження Зірки Героя Радянського Союзу. Стиль оповідання нерівний, мова, хоч і багатша від мови Левіна, все ж таки бідна.

Книги оповідань, про які зараз мова, — це не тільки перші книги початкуючих новелістів, це взагалі перші спроби молодих авторів у літературі. Вони не зовсім вдалі, але дуже добре, що вони є і що вони виявили молодих літераторів, у яких, безперечно, є всі дані для дальшої літературної роботи, в жанрі оповідання зокрема.

* * *

Перша книжка Чабанівського «Свіжа скиба» складається з оповідань про будівництво нового життя в країнах народної демократії — Румунії та Болгарії. Вона має, гадаю я, неабияке політичне значення, бо вона показує, як переможно здійснюються на землях країн народної демократії соціалістичні принципи організації життя — перші паростки будівництва соціалізму. Вона малює, як поширюється на наших сусідів великий і прекрасний досвід нашої Вітчизни, країни побудованого соціалізму, як наша соціалістична культура день у день проникає в глибші й глибші народні шари дружніх нам демократичних держав.

Чабанівський — здібний і зіркий літератор. Він розкриває перед читачем яскраві, переконливі факти і здебільшого вміє про них розповісти.

Варто тільки зробити авторові закид, що він теж здебільшого обмежується виявленням, так би мовити, об'єктивних даних — обставин, але нехтує заглибленням у внутрішній світ героя.

Це інколи — і не раз — призводить до того, що оповідання, створене на інтересних спостереженнях, інтересно побудоване в своїй схемі, стає непереконливим. Як наприклад, можна послатись хоч би на оповідання «Господар республіки». Для того щоб це оповідання здобуло всі якості переконливого літературного твору, автор повинен був глибше, ба й ширше показати самий процес становлення людини — зростання старого Ніколає Петреску, — інакше, бо читач сприймає його призначення на по-

саду директора заводу в новій демократичній Румунії тільки як своєрідну «ефектну» ідеологічну кінцівку.

Читач — людина життєвого досвіду — запитає автора: а чи досить того, що Петреску один раз за часів панування в Румунії фашистів взяв участь у саботажі, щоб довірити йому таку важливу справу, щоб взагалі довіритись йому? Треба було авторові глибше розкрити ідейний світ Петреску і виразніше показати його зв'язки з людьми.

Саме таке зауваження — поглиблення людського образу і показ зв'язків особи з колективом — можна зробити майже до кожного оповідання в книзі «Свіжа скиба».

Наші молоді прозаїки пробують свої сили і в надзвичайно важливому жанрі — в літературі для дітей.

Герой Радянського Союзу, командир одного з партизанських загонів під час Вітчизняної війни Юрій Збанацький опублікував повість для юнацтва «Таємниця Соколиного бору». В цій своїй першій повісті автор розповідає про героїчні діла юних патріотів — піонерів — в боротьбі проти фашистських насильників. Юні патріоти виконують доручення партизанів, здійснюють їх зв'язок з міськими запільниками, діють як підпільні агітатори у власному селі.

Автор — сам маючи великий досвід у партизанській та підпільній роботі, за фахом учитель — зумів написати книгу ідейно цілеспрямовану, на доброму літературному рівні і педагогічно витриману. Його юні герої не позначені тим «авангардизмом», яким позначались діти-герої в багатьох інших книжках наших дитячих письменників. Юні патріоти в книзі Збанацького діють в найтіснішому зв'язку з дорослими й досвідченими керівниками, і дії їх цілком реальні — в силу їх можливостей.

Сюжет книги приваблює своєю правдивістю, і, можливо, тільки дещо повільний темп розвитку фабули — з довгими розмовами та описовими відступами, з надмірним розумуванням дітей, схильних, як відомо, більше до конкретних дій, а не до їх довгого обмізкування, — знижує літературні якості твору.

Поява книги Юрія Збанацького свідчить, що в літературу, і зокрема в літературу для юнацтва, прийшов новий талановитий письменник.

А це дуже важливо, бо значення літератури для дітей велике й виключне, але приплив нових письменницьких сил в жанр дитячої прози йде поки що надто повільно.

Варто відзначити один важливий, як мені здається, момент у самому складі молодих письменників, авторів перших книг: нині автори перших книг, молоді прозаїки, в переважній більшості не молодики, не юні віком, а дорослі люди. Дуже добре, що до творення нашої молоді прози беруться люди чималого життєвого досвіду — бувають і люди: більшість товаришів пройшли війну, всі товариші — самі безпосередні учасники будівництва на різних його ділянках: агрономи, інженери, учителі, журналісти. Словом, літературна молодь сьогодні не може йти ні в яке порівняння з літературною молоддю двадцять-тридцять років тому. Сьогодні в літературу йдуть змужнілі люди, люди широкого ідейного світогляду, відчутної політичної підготовки та культурного рівня і чималих знань. Тому легко і просто сьогодні висловлювати нашої літературній молоді — просто в вічі — свої думки про її роботу, говорити їй про потребу дальшого поглибленого оволодіння марксистською діалектикою, поширення своєї культури, дальшого наполегливого удосконалення літературної майстерності.

Володіння усіма засобами художньої форми — це найважливіше питання, бо в ньому — судьба ідейних задумів автора: опанування художньою формою, усіма засобами художнього вияву потрібне для якнайкращого вияву ідей, закладених у твір. Це питання сили вияву ідей та сили впливу на читача. Отже, це питання аж ніяк не якоесь формальне, а питання — ідейне. Невірно і хибно відокремлювати ідейність твору від його художності. Ці питання взаємодіють: ідейність збагачує художність твору, художність твору допомагає ширше, глибше її переконливіше розкритися ідейному змісту. Художня форма не існує сама по собі і не є чимось застиглим, визначеним раз і назавжди: вона завжди визначається змістом, стаючи виразом його внутрішньої суті.

Справа опанування формою мистецького твору — справа першорядної ваги для кожного літератора, якому дорогі завдання літератури, дорогі ті ідеї, які він хоче явити світові в своїй творчості. І оволодіння літературною майстерністю ні в якому разі не є якоюсь специфічною «студійною» справою. Оволодіння літературною майстерністю завжди йде слід у слід і нерозривно з опануванням жи-

вим матеріалом. Знання життя — життєвий досвід — перша умова для роботи письменника, перший крок і в справі оволодіння літературною майстерністю. Знання матеріалу, який лягає в основу твоєї книги, завжди повинно бути максимальне. І не тільки тому, що незнання неодмінно прирече твою роботу на загибель, а ще й тому, що — не знаючи описуваного життя досконало — ти тим самим вводиш читача в оману. Читач суворий: він ніколи не простить письменникові натяжки, фальші, брехні. Читач — він надзвичайно зіркий і чутливий: він бачить, знає і розуміє все. Письменник живе і працює завжди з цим неодмінним, притаганим його професії почуттям: читач дивиться на мене, читач слідує за кожною моєю думкою, за кожним моїм словом! Читач завжди зо мною, біля мене, в мені. От я описую події, які, здається мені, ніхто, крім мене, не бачив і не знає, і — здається мені — я зараз роблю для читача «відкриття». Омана! Я ніякого відкриття не роблю. Читач теж був при тих подіях, бачив і збагнув їх. Більше — він навіть брав у них участь. Може, він не був, не бачив, не приймав участі? Може. Але я все ж таки буду думати — і мушу думати — що він був, бачив і брав якнайактивнішу участь. Тільки в такому разі — з таким відчуттям — я не введу читача в оману і не втрачу його довір'я до себе. Отже, ми були з читачем разом при тих подіях, разом усе пережили, що переживають герої книги, тепер моя справа, письменника, вказати читачеві на особливо важливі моменти, спинити його увагу на головних і вирішальних вузлах подій, виявити йому найяскравіші деталі, які розкриють зміст та сенс подій, звірливо поділитись з читачем своїми спостереженнями про те, як риси в характері людини змінюються, як людина зростає у взаєминах з іншими людьми. Письменник разом із читачем бачить нашу сучасність, разом з ним змінює її, беручи активну участь у будівництві.

Так, здається мені, відбувається опанування методом соціалістичного реалізму.

Література української соціалістичної нації нині на великому піднесенні. Під керівництвом Комуністичної партії викрито підступи буржуазного націоналізму та безрідного космополітизму, аполітичності та безідейності, схиляння перед іноземщиною та бездушний формалізм. Українська радянська література стала гострою і дошкульною для ворогів зброєю партії. Останні роки дали читачеві ряд ви-

датних творів в українській прозі, і радісно говорити, що поміж тих видатних творів — чимало творів саме молодих письменників, авторів перших книг.

Перед молодими письменниками, авторами перших книг, не стоять якісь особливі, окремі завдання. Перед ними стоять всі ті завдання, які стоять перед усією українською літературою, перед усіма літературами радянських народів. До опанування високостей ідейності та художності треба закликати молодих письменників разом з усією радянською літературою.

Молодим письменникам є в кого переймати великий творчий досвід: перед ними і багата спадщина української класичної літератури, високоідейні та високохудожні твори наших великих письменників-демократів, і пристрасні, сповнені гарячої любові до нашого соціалістичного сьогодні та нашого комуністичного майбутнього кращі твори сучасних радянських українських письменників. Перед ними — найбагатша спадщина прогресивної, передової класичної російської літератури в найкращих зразках російських письменників-демократів. Перед ними й найпередовіша в світі, величезна за обсягом і найбагатша своєю ідейністю та художніми досягненнями сучасна радянська російська література.

Дружба народів — це найвеличніша тема в нашій літературі, але це zarazом і основний принцип у творенні наших радянських літератур, заснованих на взаємозбагаченні. Провідна роль російської літератури — і зокрема російської прози — безсумнівна, і кожний молодий прозаїк, дбаючи про своє духовне збагачення, про гартування своєї майстерності, насамперед повинен звертатись саме до блискучих зразків, які дає нам література російського народу.

Навіть побіжний огляд перших книжок молодих авторів дає підстави твердити, що проза наша має надійний резерв, що на поповнення нашої української прози зростають свіжі й обдаровані молоді сили, що в кадрах молодих прозаїків закладено сили для піднесення української радянської прози іще на вищий щабель.

Щоб це піднесення стало реальним, перед кожним молодим прозаїком стоїть завдання дальшого, ширшого й глибшого опанування великим ученням Маркса—Леніна, поширення свого тематичного кругозору, опанування найважливішою темою робітничого класу, глибшого пізнання

життя та розкриття внутрішнього світу радянських людей, а також постійного удосконалення своєї майстерності. Наша проза повинна бути достойна свого читача, свого народу, могутньої партії, яка керує будівництвом нашого життя у велику епоху переходу від соціалізму до комунізму.

МОЛОДА ПРОЗА, 1955

В цій статті буде мова про романи і повісті наших наймолодших прозаїків, які на протязі п'ятдесят п'ятого і частково п'ятдесят четвертого року, за рік, що минув після Третього українського та Другого Всесоюзного з'їздів радянських письменників, виступили з першими книгами.

Я не літературознавець і не критик. Тому ця стаття не буде науковою розвідкою, яка має широко охопити весь процес або глибоко вивчити котрийсь із окремих творів.

Я ні в якому разі і не педагог. Тому читач хай не чекає від мене повчальних сентенцій або інструктажу, як писати романи, повісті й оповідання.

Мені, письменникові-прозаїкові, не годиться повчати інших письменників, нехай і молодших; та й доктринерство противне самій природі мистецтва.

Вважаю також, що ніякий виступ на літературні теми не може бути цілком «об'єктивним»: він неминуче відіб'є погляди та смаки автора.

Тому хотілося б, щоб викладені в цій статті міркування сприймалися тільки як мої особисті думки.

Якщо мені доведеться висловити думку, від якої все-таки відгонитиме моралізаторством, то це трапиться тільки тому, що моє завдання я розумію так: звернути увагу всієї нашої літературної громадськості, кожного письменника зокрема і автора твору насамперед, на ті факти і явища в нашій молодій прозі, які видаються мені особливо примітними та значущими — відрадними або, навпаки, загрозливими, і заслуговують або підтримки, або, навпаки, осуду.

У своєму зверненні до Другого Всесоюзного з'їзду радянських письменників Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу констатував, що за роки після Першого з'їзду письменників радянська література здобула визначні успіхи. Радянський читач дістав художні твори, в яких «правдиво відображено пафос будівництва соціалізму, безприкладні подвиги радянських патріотів у суворі роки Вітчизняної війни, трудовий героїзм нашого народу в боротьбі за післявоєнну відбудову господарства».

І водночас Центральний Комітет звернув увагу літераторів на те, що після побудови соціалізму в нашій країні перед радянським народом постають ще величніші перетворювальні завдання періоду поступового переходу від соціалізму до комунізму, звернув нашу особливу увагу на те, що нині світове змагання між соціалізмом та капіталізмом розгортається на дедалі ширшій міжнародній арені, а реакційні та агресивні кола в світі дедалі більше злобляться та лютішають в своєму опорі поширенню соціалістичних ідей та практики будівництва соціалізму. «За таких умов,— вказує нам Центральний Комітет,— незмірно зростає суспільно-перетворювальна та виховно-активна роль радянської художньої літератури».

Цим і визначаються в основному ті вимоги, які нині ставить перед літературою наша партія:

«Художня література, як і всі інші види мистецтва, покликана надихати радянських людей на творчу працю і на подолання всіх труднощів та недоліків, які виникають на цьому шляху, на велику справу побудови комунізму».

Таке — генеральне — завдання стоїть і перед нашою радянською прозою — старшою чи молодшою, належною перу досвідченого майстра слова чи тільки першою спробою молодого початківця. Література «молодих» не існує окремо від літератури «старих». Література — це єдиний творчий процес, в ньому немає старших класів, середніх, молодших і підготовчих. Читач бере в руки книжку, і йому байдуже, перша це книга молодика чи, може, остання — старого «метра»; йому байдуже, скільки авторові років і який його літературний стаж. Кожнісінька книга, яка виходить у світ, повинна повністю відповідати високим вимогам, що їх ставить до літератури читач, народ, партія.

І тільки з висоти цих, однакових для всіх письменників і для кожної книги високих вимог маємо право і повинні оцінювати ми кожну нову книгу.

І треба зразу визнати, що занадто часто ми робимо знижку «на молодість» авторові першої книги. Як часто ми кажемо так: «У творі є відчутні недоліки, але ж автор — молодий, і це йому можна дарувати...»

Хибна і шкідлива практика! З нею треба рішуче покінчити!

Молодому треба, звичайно, допомогти там, де він хибить через свою недосвідченість, вказати йому на недолік і підказати, як той недолік перебороти; треба неодмінно відзначити, в чому його успіх, де він спромігся на здобутки, допомогти йому зорієнтуватися в своїх власних можливостях; можна ще... позаздрити молодому, що він, мовляв, іде на ярмарок, а ти вже з ярмарку, та й по тому. Індульгенцією на літературні огріхи і гріхи молодість ніколи бути не може. Молодому не можна і не треба нічого прощати!

Адже молодий ні в якому разі не означає гірший, слабший. Молоде покоління завжди вбирає в себе досвід попередніх поколінь, критично освоює його, розвиває і підносить надбання на вищій щабель, іде вгору, вперед — тільки вгору, тільки вперед: в цьому закон розвитку, запорака процвітання культури.

Тільки ту літературу, яка йде в ногу з вимогами часу, яка разом з народом і епохою робить крок уперед, можна назвати справді молодю, незалежно від того, скільки років її творцям. Всяка інша, яка відстає від вимог сучасності, яка повторює попереднє і тупцює на місці, не буде літературою молодю, хоч би автори її були й зовсім молодого, комсомольського віку. Вона все одно буде тільки відстаюю, і формальна, «вікова» її молодість буде тільки її передчасним в'яненням.

Значні позитивні якості показує сьогодні творчість наймолодшого покоління нашої прози, і радієш серцем за майбутнє нашої літератури... Але... тим прикріше в загальній масі опублікованих перших книжок бачити водночас рясні недоліки, огріхи та — що гріха таїти — нехай і не катастрофічні, будемо сподіватися, але — провали! І провали — неприпустимі з погляду того рівня, якого вже досягла в цілому наша сучасна радянська проза перед сорокаліттям Жовтневої революції.

Я почну з мови.

«Слово, моя ти єдина зброе...»

Як прекрасно визначила наше мистецтво літератури велика поетеса нашого народу — великий моволобець, чарівна, мужня і знедолена Леся Українка! Слово — творчість — це, справді, наша письменницька зброя, і, до того ж, ця зброя в наших, письменницьких, руках — єдина зброя.

Вигострю, виточу зброю іскристу,
Скільки достане снаги мені й хисту...

Гострити пашу зброю — творчість, мову — наш обов'язок: в цьому місія художньої літератури — виводити мову свого народу на верховини; в цьому і наш професійний інтерес, щоб найповніше, найточніше і найтонше довести до свідомості читача те, що ми хочемо повідати йому в наших творах; в цьому, нарешті, наша невід'ємна прикмета: „ми ж, літератори, — ніщо без мови, без її краси та сили, без найдосконалішого володіння нею, як чутливим музичним інструментом, що діє дужче від будь-якого музичного інструмента, бо промовляє і до серця, і до розуму, проникає в людську душу і крізь емоціональну, і крізь інтелектуальну сферу впливу.

Знедолена, утиснута в своїх літературних і громадських діяннях суворими умовами реакційного режиму, ще й напрочуд самокритична до своєї творчості, велика поетеса із скорботою, але й незламною вірою співала:

...Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.
Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброе моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукамі!

Оці невідомі брати, за якими тужила Леся, — це ж ми, сподівані месники і вояки проти катів, це ж нам заповіла мужня громадянка-поетеса нашого народу прийняти її зброю, кинутись одважно до бою і чинити це краще, ніж здатні були робити її кволі руки, її мужній талант!

Чи ж добре виконуємо ми Лесин заповіт? Чи краще служить нам наша зброя?

Ні. Коли залишити тимчасом на боці питання про зміст наших творів, про їх ідейність, то, мусимо визнати, наша

зброя — слово — служить нам гірше, ніж служила вона Лесі, служила корифеям нашої літератури в минулому.

Ми занехаяли нашу мову, ми раз у раз навіть паплюжимо її та засмічуємо, ми не тільки не удосконалюємо, а, навпаки, спрощуємо її, робимо примітивною, важкою взагалі для сприймання, робимо колуном-сокирою, яким тільки трошити пеньки, а не тонким інструментом, якому проникати в найпотаємніші закутки людської душі.

І результат від цього вельми сумний: ми втрачаємо контакт з читачем. А коли втрачається контакт з читачем, то пропадає зміст наших творів, які б великі ідеї, хороші думки та інші благі поривання не вкладали ми в наші книжки.

Не може бути безмовної літератури, не може бути художньої прози без любові до поетичної мови; а недорікуватий, малописьменний письменник не рицар прекрасного образу літератури, а її найлютіший ворог.

Нам, прозаїкам старшого покоління, в цій справі можна адресувати чимало докорів. Відомо, що в горнилі боротьби за радянську соціалістичну культуру, отже, й за розвиток нашої української літературної мови, було у нас чимало зривів. Некритичне освоєння мовної спадщини попередників та замилювання в стародавніх мовних традиціях породжували де в кого з нашого покоління схильність до архаїзації мови, отже, призводили до відриву від мовного потоку сучасності. Інші, навпаки, в шуканні найбільшого відповідника сучасній розмовній практиці засмічували мову діалектизмами, канцеляризмами, неорганічною іноземщиною. Ще інші вдавались до формалістичних експериментів — штучної модернізації та декадентщини. Вороги нашої радянської культури і взагалі всього соціалістичного шляху розвитку українського народу — українські буржуазні націоналісти та безрідні космополіти — намагались використати такі збочення в нашій літературній мові з антинародною, зрадницькою метою: відірвати літературну мову від мови народу з тим, щоб спробувати таким мерзенним способом творити своє чорне діло «відрубності», тобто відриву українського народу від народу російського на єдиному, спільному історичному шляху.

З великою радістю констатуємо ми тепер, що українська радянська література з честю вийшла з цієї складної боротьби. Відрубано зальоти мовних інтервентів, виметено декадентщину, пережито й нахил до архаїзації, українська

літературна мова стала на єдино вірний шлях свого розвитку: це — шлях освоєння та використання невичерпних багатств народної мови, збагаченої та поширеної ще здобутками сучасної мовної практики українського народу та всіх братніх соціалістичних націй.

І коли сьогодні ми розгортаємо на першій сторінці першу книжку молодого письменника, ми з хвилюванням придивляємось насамперед до його мови. Адже сьогодні молодий письменник приходить в літературу не з вузьких, специфічно «інтелігентських» кіл, а з гущі народу, з робітників і селян, але приходить не з освітнім цензом в межах церковноприходської чи початкової школи, а майже виключно — з вищою освітою.

Що ж читаємо на першій сторінці першої книги, скажімо, молодого письменника Слободянюка? Ось як починає він свою повість «Сонячна долина»:

«Понад шляхом, попід кремезними, гіллястими карагачами і молодими чинарами, срібними переливами дзюрчить арик».

На перший погляд неначебто все гаразд, навіть маємо поетично змальований пейзаж. Але ж придивімося пильніше: таж у реченні з дванадцяти слів є вісім орудних відмінків! Своєрідний «аблятівус абсолютус». Але ж пише Слободянюк не латинською, а українською мовою. А втім, не можна бути певним, що це мова українська, коли прочитаєш таке речення в повісті «Сонячна долина»: «Нашо мати таку жінку, чий піс буде задертий вище твоєї голови». Або кальку з російського прислів'я «Не май сто рублів, а май сто друзів».

Подібна, м'яко кажучи, неуважність, — а свідчить вона заразом і про недостатню грамотність, і про відсутність закоханості в рідну мову, — на жаль, характеризує не самого тільки Слободянюка: це вада майже всієї нашої модої прози.

Чому так? Звідки це? Адже любов до літератури починається саме з закоханості в мову.

Чим пояснити той сумний факт, що молоді письменники — люди переважно з вищою освітою, — тільки починаючи свій шлях в літературу, тобто в царство мови, не задумуються серйозно над тим, що мова в літературі — основне; чому не використовують і тих широких можливостей, які має сучасне молоде покоління для опанування

мови, — джерела народної мови, літературу художню і спеціальну лінгвістичну, класичну спадщину і таке інше?

Я думаю, що поміж причин особливо даються взнаки дві:

По-перше, це — недорозвинене почуття відповідальності за ту справу, яку ти робиш, легковажне ставлення до своєї професії.

По-друге, це — одрив від народної мови, нехтування щоденною розмовною практикою твого народу.

В результаті і маємо засмічення мови прозових творів неоконкретними канцеляризмами, непотрібними русизмами, примітивним калькуванням ідіом, лексику бідну, а синтаксис — не український.

Молоді прозаїки Симакович, Виговський і Мушкетик рясно вживають українське «останній» в російському розумінні «остальной», а не «последний», замість сказати по-українському «інші», «решта» абощо.

Мушкетик примушує запорожця казати «у моїй присутності», а Виговський пише «одержите свободу», і вже їм зовсім невтямки, що «западня» українською мовою точніше означає западину, вибалок серед рівного степу, там, де запала земля, а зовсім не «пастку», як треба було б сказати, щоб віддати українською мовою російське «ловушка».

У Слободянюка мова особливо засмічена, відзначається дивовижною неписьменністю, і дивно, що ж робив редактор книги «Сонячна долина», який не тільки не порадив авторові, де, що і як переробити в книзі, щоб краще розкрити її зміст, а навіть не спромігся звернути його увагу на кричущі мовні ляпсуси?

Те ж саме треба сказати і про редактора книги Симаковича «Маяки». Не буду наводити окремих мовних огріхів, яких в повісті Симаковича не менше, ніж у повісті Слободянюка, і які б мав усунути редактор книги, коли б серйозно поставився до своєї роботи. Хочу вказати на інший дефект мови Симаковича: на її жанрову бідність. Власне, «жанр», тобто відтворення побуту, дається Симаковичу не так погано: візьміть хоч би діалоги та монологи діда Капусти. Але коли треба віддати жарт, тим паче шарж, то жарт у Симаковича виходить не смішний, а гротеск — просто вульгарний: зверніть увагу на епізоди в Одесі або на епізод затримання на баштані бандита. З персоніфікацією дійових осіб у Симаковича справа стоїть взагалі зле: куркулі, наприклад, всі говорять однією якоюсь «середньо-

куркульською», плакатною мовою. Ще гірше, коли Симаківичу треба висловити якусь абстрактну ідею. Тут він зовсім губить специфіку української мови: діалог в таких випадках стає примітивно лобовим, а відавторські сентенції викладаються сірою канцелярською мовою.

Та рівнем незнання і калічення мови всіх перевершує П. Максименко в своїй повісті «Влас Друзь», надрукованій у п'ятій книзі альманаха «Вогні Придніпров'я». Російське «в случає чого» він сліпо віддає по-українському «на випадок чого» і таким способом примітивного калькування з російської на українську пише, власне, всю свою повість. Не знаючи ж ні української, ні російської мови, а до того ж недбало ставлячись до своєї праці, Максименко лінується подивитись у словник бодай іноземних слів. Тим-то, пишучи про те, як починав роботу колгоспний гурток, він каже, що роботу він починав «зі всім етикетом». Поза тим, що «етикет» можна, взагалі, додержувати, на край — підтримувати, але «з ним» ні в якому разі нічого не можна робити, — це специфічне слово потрапило у Максименка зовсім не в свій ряд, бо колгосп ніколи і ні за яких обставин «етикету» не буде додержувати: це слово вживається тільки для визначення порядку та норм поведження при дворі монархів, у відносинах між дипломатами або у великопанських аристократичних салонах, тільки в тому випадку, коли мова йде про якусь пишну процедуру.

Я не буду наводити інших мовних шедеврів з повісті Максименка, щоб надміру не ганьбити його. Наведу лише один приклад, щоб продемонструвати, як люто мститься авторові мовний огріх, призводячи до безглуздя.

Ось автор розповідає, як тракторист Друзь, притомившись після нічної оранки, заночував на полі у копиці; туди ж, у копицю, як почало дощити, вместилася, а потім і заснула біля Друзя обліковець Катя. Друзь серед ночі прокинувся і вирішив працювати далі. Ось що він робить і яка його поведінка:

«Трохи полежавши, він обережно укрит дівчину соломою, виліз з копиці, затулив дірку, поїжачився і пішов до трактора».

Російською мовою кажучи, Максименко хотів сказати, що Друзь «поежился», але по-українському вийшло, що Друзь настовбурчив неіснуючі в нього їжачі шпильки, оцетинився, так би мовити, і в такому неприродному стані пішов до трактора.

Попри всю неприродність такого стану в людини, тут незнання мови й сліпе калькування ще й змінило і самий характер героя.

З українського тексту виходить, що Друзь дуже розлютився, а йому просто було холодно, він змерз.

З українського тексту виходить, що Друзь вдачі сердитої, а він насправді вдачі лагідної.

Коли отакі прикрі казуси поєднати з усіма іншими огріхами й гріхами мови Максименка, то в результаті читачеві пропонується читати книгу, писану якимсь дивним «суржиком». Вчитати його не може ні українець, ні росіянин, — книгу Максименка читач кине, але ж — з легкої руки Максименка — в читача може створитись взагалі упередженість, а то й зневага до української літератури чи мови. Отже, завдано прикрості українській мові, завдано прикрості читачеві, завдано прикрості й самому авторові, бо змістом своїм повість виявляє в авторові людину зірку і вдумливу.

Максименко погано знає мову. Це прикро, але це ще не катастрофа: він людина здібна і далі опанує мову добре, якщо поставиться до цього з належною серйозністю. Але чи ж потрібно було публікувати повість, якщо вона в такому непристойному вигляді? Чи не краще було б редакторові допомогти Максименкові й серйозно попрацювати з ним? Адже способів такої допомоги є не один. Можна було, вказавши Максименкові на всі недоліки і провали в мові, повернути рукопис, щоб він ще раз його переписав. Можна було сісти разом з ним і спільно виправити та переробити текст. Коли ж опублікування повісті Максименка з тих чи інших причин «не терпело отлагательства» — в перекладі на українську мову за методом Максименка чи Слободянюка це б звучало «не зазнавало відкладу», — то редактор міг би вдатись і до крайнього, найгіршого для автора, способу допомоги: взяв би перо і сам виправив усі мовні огріхи.

Редактор не вдався ні до одного з цих можливих способів. І тому я вважаю, що й відповідальність за цю катастрофу слід поділити між автором та редактором не нарівно: більшу частину відповідальності покласти саме на редактора, який пишеться, до того ж, «відповідальний редактор».

Зрозуміло, з якою радістю гортаєш сторінку за сторінкою, поспішаючи за автором, коли в руки тобі потрапляє

книга, писана чистою, образною і поетичною мовою. Як гарно читати такі книжки і як глибоко проникає автор в душу читача, як легко він доносить до читача свої ідеї саме тому, що викладено їх простою, народною дохідливою мовою. Я маю на увазі повість Василя Земляка «Рідна сторона». Сила його колоритної мови ще й в тому, що в ній тонко, з почуттям міри віддано місцевий діалект, але при тому аж ніяк не порушено загальних нормативів літературної мови.

Без особливо прикрого почуття закриваєш, прочитавши, і книгу молодого письменника Федора Залати — роман «На юге». Федір Залата пише російською мовою, але події, змальовані в його романі, розвиваються на Україні, в південних таврійських степах, і дійові особи роману — поспіль українці. Таким чином, перед письменником стояло завдання відтворити український колорит засобами російської мови, щоб дійові особи висловлювались російською мовою, але читач відчував, що говорять вони взагалі мовою українською. Ми знаємо, яке це важке творче і лінгвістичне завдання, — додержати, щоб українські селяни в російському тексті не перетворилися раптом на селян великоруських з-під Рязані чи з-під Вологди. На мою думку, Ф. Залата в основному впорався з цим завданням, коли не рахувати окремих огріхів — надто вже специфічних слів селянського побуту або окремих невдало підібраних чи сконструйованих прислів'їв.

Видно, що Залата шанує обидві мови — і ту, якою пише, і ту, яка є рідною для його персонажів; він розуміє, що відтворення національного характеру людини — це могутній чинник у створенні самого людського образу. Тому він намагається не трансплантувати механічно з однієї мови на другу, не калькувати прислів'їв та ідіом, а добирати їм влучних відповідників. Хоча це вдається йому і не завжди, але в основному мова його книги не ображає ні російського, ні українського читача. Невдала мовна практика багатьох російських письменників, що пишуть про Україну, та особливо практика перекладів з української на російську мову (своєрідне «денаціоналізування» мови), на його книзі позначилися незрівнянно менше, ніж на книгах інших російських письменників на Україні.

Проблема мови в творах російських письменників, які живуть на Україні і вибирають сюжети з українського життя, — проблема дуже важлива і стоїть дуже гостро. На ро-

сійських письменників на Україні покладено, сказати б, подвійну відповідальність: вони репрезентують перед широким російським читачем українське життя, а перед широким українським читачем виступають представниками російської літератури. Такі ж подвійні і вимоги до них: їх твори мають стояти на одному рівні з загальною російською літературою і водночас розкривати перед російським читачем специфічний український сюжет та колорит. І зовсім не випадково, що російські прозаїки, які працюють і публікують свої твори на Україні, не так вже часто виходять на всесоюзний ринок і перевидаються в російських видавництвах. Бо мовою творів своїх вони не завжди задовольняють обидві ці вимоги.

Щоб закінчити ці міркування про мову, я хочу спинитись ще на одному питанні: на мові книжок, писаних про наше минуле — недавнє і давнє.

Ці книжки теж рясніють різноманітними мовними огріхами, але я спинюсь на огріхах одного, так би мовити, порядку — на зміщенні в часі мовних висловів, а з тим і самих понять, які стоять за тими висловами, — і це дезорієнтує читача.

Наприклад, Д. Коваленко в своєму романі «Остап» пише, що шахтарі в тисяча дев'ятсот дванадцятому році одержували «зарплату», а школярі в дев'ятсот п'ятнадцятому році для редагування шкільного журналу обрали «редколегію». А товариш Симакович у «Маяках» пише, що на початку вісімнадцятого року його герой влаштовує у себе в селі «звіздини», замість хрестити свого маленького сина. Такий факт, що політично активний селянин на початку вісімнадцятого року не хрестив свою дитину, звичайно, міг бути, хоча й не густо, але самого терміну «звіздини» тоді ще не було.

І вже зовсім зле виходить у повісті Ю. Мушкетика «Семен Палій», коли запорозькі козаки та посполиті в діалогах між собою вживають такі слова й вислови, як «біженці» (замість «втікачі»), «ні з місця!» (замість «стій!») та багато інших трансплантованих з нашої сучасності висловів, а в польських жовнірів підстаршина раптом дістає ранг «унтера».

Дивно, чому редактор книги Ю. Мушкетика не звернув уваги автора на мовні огріхи. А зробити це було конче потрібно, бо мова в книзі Мушкетика місцями звulьгаризована, — осучаснено не тільки окремі вирази, а саму

будову мови, лад думок, отже, й психологічний склад персонажів сімнадцятого віку.

Перед Ю. Мушкетиком стояло дуже складне завдання — відтворити мову сімнадцятого століття, писати з наближенням до мови трьохсотлітньої давності, пильнуючи того, щоб тебе розумів сучасний пересічний читач, — завдання надзвичайно трудне. Але воно неминуче встає перед кожним письменником, який береться за сюжети з нашої давнини, і раз Ю. Мушкетик взявся за це, то ніяких знижок на «молодість», на те, що це, мовляв, «перша» книжка, читач йому не дасть.

Закінчуючи цю частину статті, я адресую до молодих прозаїків прохання вирішити якнайшвидше ще одну... астрономічну проблему. Справа в тому, що майже в кожному романі і повісті для створення відповідного настрою в дійових осіб або для здійснення широкого мистецького мазка на пейзажі неодмінно закликаються небесні світила: планети, зорі і цілі сузір'я. Перевагу віддається Чумацькому Шляху, а також Возу — інколи Великому, а інколи і Малому. В книжках молодих прозаїків ці сузір'я дістають чимало назв: і Чумацький Шлях, і Чумацька Дорога, і Млечна Путь, і навіть Молочний Шлях (у Слободянюка) та — Великий Віз, Малий Віз, Велика Ведмедиця і Мала Ведмедиця і навіть Великий Віз у парі з Малою Ведмедицею.

Цю астрономічну проблему — під яким псевдонімом небесні світила мають світити закоханим — треба вирішити невідкладно.

* * *

Основою літератури соціалістичного реалізму, неодмінною і найпершою умовою творення прози на теми нашої сучасності є глибоке, всебічне та активне знання життя.

Для молодих літераторів, які приходять в радянську прозу із своїми першими книжками, ця вимога ніяк не знижується, навпаки — може бути тільки збільшена. Бо молодий письменник приходять у літературу з самих глибин сучасного життя, беручи в ньому особисто активну участь.

Справді-бо, погляньмо, хто молоді автори, які на протязі останніх двох років виступили з першими книжками прози?

Інженер, штурман далекого плавання, агроном, учитель,

офіцер, робітник-будівельник, журналіст і так далі — люди різноманітних професій, які прийшли в літературу не з «башти з слонової кістки», а з колгоспних ланів та соціалістичних будов нашої Батьківщини.

Цілком зрозуміло, що відповідно до цього молоді прозаїки приносять у літературу і сюжети своїх книг — з різних ділянок нашого сучасного життя.

І яких тільки образів не знайдемо на сторінках молоді прози!

Колгоспники і колгоспниці, працівники МТС і сільська інтелігенція, робітники в заводських цехах і на величких будовах комунізму, інженери й агрономи, учителі і школярі, вчені й студенти, солдати й офіцери, матроси і капітани, рибалки і садівники, і, звичайно, журналісти, бо кілька молодих письменників прийшли в художню прозу з журналістики і кожний з них не зміг утриматись, щоб «по знайомству» не просунути «зайцем» у роман ще раз і ще раз і свого брата-репортера.

Та сучасною темою не вичерпується творчість молодих прозаїків, вони заглядають і в минуле — і в сиву давнину, і в переддень Жовтневої революції, і в часи громадянської війни, і в період початку соціалістичної індустріалізації та колективізації, і в дні Вітчизняної війни.

І галерея образів молоді прози поширюється. Виходять гетьмани, запорожці і посполиті, кріпаки і заробітчани, шахтарі на перших копальнях дореволюційного Донбасу і солдати першої світової війни, відважні борці на барикадах Жовтня і перші колективізатори, червоногвардійці і партизани Вітчизняної війни.

Образ радянської людини, і зокрема комуніста, в її минулому, на полі бою і на полі праці, проходить основним в цій галереї образів молоді прози.

І це треба відзначити, як відчутне досягнення молоді прози.

Чи дає це право констатувати, що молодий літератор приходить у літературу із знанням життя?

Очевидно, так, точніше — якоюсь мірою так. Бо з всебічного охоплення творами сучасної літератури різних галузей життя і починається, власне, виконання завдань, поставлених перед літературою народом і партією. Бо тематичний обсяг прози та широке відтворення образів радянських людей є безперечним свідченням повнокровності і снаги художньої літератури.

Та для того, щоб мати право признати за молодим поколінням письменницьких лав знання життя, треба ще придивитися пильніше, як же втручається в життя молодий прозаїк, як він відтворює його і як розкриває характери наших сучасників? На жаль, тут маємо менше підстав твердити, що молодий прозаїк приходить у літературу з глибоким знанням життя.

Справа в тому, що переважна більшість авторів відтворюють наше сучасне життя якимось звужено і однобічно.

Справді-бо, чи можна твердити, що автор знає життя, коли він вивчив або пізнав з власного досвіду якусь одну галузь будівництва або й тільки котрусь одну професію і в своїй книзі висвітлює тільки це без осмислення цілого соціального процесу нашої сучасності?

Якщо, скажімо, В. Кисельов пише про надзвичайно важливу справу — будівництво газопроводу в західних областях України, змальовує коло будівників та їх взаємини в процесі будівництва і особливо проблеми електрозварювання, — то він чомусь нехтує тим, що будівництво це здійснюється на території західних областей, недооцінює того видатного значення, яке відігравав самий процес будівництва для людей молодих радянських земель, та ще й зразу після закінчення війни. Зрозуміло, що основні кадри і керівних, інженерних працівників, і кваліфікованих робітників на цьому будівництві були із східних областей України та з Росії. Але ж на масових роботах — нехай спочатку в ролі різноробів, а далі й дістаючи технічну кваліфікацію, — робили місцеві люди, втягуючися таким чином в процес соціалістичного перетворення, перетворюючи і свій світогляд. Не менше значення відігравали і взаємини будівників із околишніми молодими колгоспами, допомагаючи їм, гартуючи колгоспників, зокрема і в боротьбі проти підступів отруйного буржуазного націоналізму та не ліквідованої тоді ще бандерівщини. А в романі В. Кисельова «Большие заботы» колгоспна периферія взагалі майже відсутня, якщо не рахувати згадки про існуючу поблизу МТС, деякі аж надто ретельні керівники якої крадуть на будівництві «електроди» для своїх потреб. Місцеві ж люди тільки згадуються як аморфна маса чи виникають в гумористичному, нехай і дещо забарвленому лірикою, образі одним одного різнороба або в образі... бандерівця, брата самого Мельника, націоналістичного заводиaki.

Не доводиться говорити, як шкідливо це політично, як знижує ідейно всю книгу, як збіднює її художньо і як одриває від життя, дарма що написано її на найактуальнішу тему і дія відбувається в самій гущі творчої соціалістичної праці, в одному з найважливіших соціально-перетворювальних вузлів нашої дійсності.

Хіба — попри всі достоїнства цієї книги — є підстави твердити, що автор її знає життя?

Або візьмемо інший приклад.

В. Бережний пише книгу про різні справи в житті колгоспу, зокрема — про відносини між передовою частиною колгоспної інтелігенції та відсталими керівниками, попутно висвітлюючи — не без знання справи, очевидно, — різні процеси сільськогосподарських робіт та проблеми колгоспного будівництва. Чи маємо ми підстави говорити, що В. Бережний знає життя, якщо розв'язання всіх визначених автором тем (крім теми любовної) відбувається замкнено в межах колгоспу, без розкриття взаємин з, так би мовити, «позаколгоспною периферією», без відображення, отже, загальнодержавного значення колгоспного будівництва?

Я думаю, що ні за В. Кисельовим, ні за В. Бережним не можна признати знання життя, незважаючи на те, що В. Бережний знає процеси і проблеми сільського господарства, а В. Кисельов — процеси і проблеми електрозварювання, які і є основною темою його роману.

Я не збираюся тут спеціально гудити жанр «колгоспного» чи жанр «виробничого» роману — такі схоластичні терміни ще існують в нашому літературознавстві, як існують в літературній практиці і романи тільки про колгосп чи тільки про завод. Хоча для себе особисто я категорично відкидаю можливість і потребу існування в літературі таких обмежених, «сектантських», антихудожніх жанрів: у самій природі цих «жанрів» криється небезпека протиставлення села місту, які, вважаю я, завжди треба показувати неодмінно у взаємодіянні.

Ліпити образ сучасної людини — нехай це також буде тільки моєю особистою думкою — не можна тільки в специфіці виробничих процесів, байдуже сільських чи індустриальних. Як би широко не креслити коло діяльності людини на її виробництві, в межах її професії, все одно це буде вузьке, і для ока читача, не компетентного в даному виробничому процесі, це коло буде майже невидиме, якщо

не пересічеться воно з іншими колами діяльності цієї людини та людей інших професій, інших виробничих периферій. Образ сучасної людини в художній літературі стане живим, активним і дійовим тільки тоді, коли житиметься з усього широкого і різноманітного нашого життя, коли — сказати принагідно до книжок Кисельова й Бережного — перед очима в колгоспника буде індустрія, а перед очима індустріального робітника — колгоспне село.

Хочеться з цієї нагоди нагадати прозаїкам Кисельову, Бережному, Слободянюку, Максименкові ще одну загальноновідому істину: завдання літератури полягає зовсім не в описові виробничих процесів, сільськогосподарських чи індустріальних. Письменник може знати чи не знати той чи інший виробничий процес; краще, звичайно, коли знатиме, але всіх можливих виробничих процесів — а їх теж тьма — ні письменник, ані читач все одно не пізнають. А от знати людей, бачити, як розвивається їх внутрішній світ, і не тільки при тих же виробничих процесах, а в широких, різноманітних взаєминах з іншими людьми, бо тільки тоді стане повноцінним і повнокровним образ трудівника, — цього прагне читач, і знати це письменник повинен неодмінно. Бо це й буде тим, що ми іменуємо — знання життя.

Я вважаю — підкреслю, що це знову тільки моя особиста думка, — що така творча мета — розкриття образу сучасної радянської людини в вузлі взаємодіяння різних периферій нашого багатогранного життя, в взаєминах різних соціальних прошарків — це є творча проблема куди важливіша, ніж усі казуїстичні й формалістичні розмови про дозування позитивного та негативного, лакування та паплюження, конфліктність та безконфліктність, які запозвзято точилися на сторінках нашої літературної преси.

Але повернімося до питання про знання життя.

Чимало з молодих прозаїків перші свої книжки написали на власному досвіді.

Це, безперечно, добре. На власному досвіді краще опануєш життя, бо втручаєшся в його процеси активно; і тому книжки, писані з власного досвіду, виходять живими — з плоттю і кров'ю.

Життєвий досвід виразно відчувається в книжках Залати, Земляка, Ткачук, Кисельова, Баграновського, навіть у творах Слободянюка й Бережного він відчутний.

Але, здається мені, що в зв'язку з цим слід заговорити і про певну небезпеку. Небезпека ця криється, здається

мені, в певній «біографічності», власне — «автобіографічності» книжок.

Звичайно, є велика принципова різниця між чисто автобіографічним повісткуванням і використанням власного життєвого досвіду для створення широкого художнього полотна. В першому випадку зір письменника звернений більше на себе самого, на власну участь у подіях або на вигадану третю особу, за якою фактично ховається сам автор. Події і весь світ довкола він розглядає очима цієї умовної третьої особи, а насправді — своїми власними очима. В другому випадку спостережений життєвий матеріал, хоча й не знеособлюється в сприйманні, а перетворюється відповідно до авторського осмислення, однак є тільки приводом для широкого узагальнення, побудованого на всебічному розгляді фактів, явищ, людської діяльності та людських характерів, і для створення експресивного сюжету на широкому соціальному тлі.

Так чинить, наприклад, Федір Залата, коли малює часи початку соціалістичної колективізації: широке, узагальнене полотно його роману відтворює нам той історичний період в житті нашого народу і дає велику галерею живих образів людей тієї доби. Відчувається не тільки добре вивчення матеріалу, але й особиста причетність автора до описуваних подій. І при всьому тому роман «На юге» аж ніяк не біографічний, дарма що в окремих персонажах і не приховуються автобіографічні штрихи.

А от в романі Кисельова чи повісті Бережного автобіографічних штрихів ви не знайдете, а проте своєрідна вузля «біографічність» відчутно дає себе взнаки. Можливо, трапилось це через те, що ці автори не зуміли перебороти в собі спокуси ввести в коло дійових осіб людину своєї, журналістської професії. Професія журналіста, звичайно, багато допомогла авторам зібрати й опанувати матеріал, але постать журналіста серед дійових осіб стала на заваді створенню узагальненого художнього полотна, в якому б люди зналися і водилися між собою відповідно внутрішній логіці розвитку образів, без того, щоб журналіст штовхав їх носами, куди йому заманеться, або й — виконуючи роль слуги просценіума в театрі дель арте — примусом зіштовхував їх одного з одним в ім'я створення отого sacramentalного конфлікту.

Справа, звичайно, не в одіозності постаті журналіста — постать ця зовсім не одіозна, і не в «яканні», яке прори-

вається в прямій формі чи завуальованій маскою белетризованої третьої особи формі,— «якати» можна, якщо твоєму «я» є що сказати читачеві в його розмові з дійовими особами. Справа в іншому: ставши позад облюбованого персонажа, автор мимоволі «біографізує» повісткування, тобто звужує його, збіднює, женучись за химерною псевдодостовірністю: письменницьке «бачення» його не виходить за межі того, що міг побачити облюбований персонаж і сам автор особисто; а відтворювати лише те, що міг побачити автор на власні очі,— це ще замало для створення великого прозового полотна. Для великого прозового твору потрібне бачення багатьма очима, потрібно зважити матеріал — події, факти, людські образи — з поглядів різних, і ідентичних твоєму власному, і протилежних, антагоністичних, навіть — ворожих. Бо інакше обрії повісткування вужчають, і бачить автор лише якийсь один куток життя, а все інше залишається в сутінку або просто підмінюється інформаціями, переказами, конспектуванням, подаванням різноманітних, органічно противних художній літературі довідок.

Так трапилось, якоюсь мірою, і з повістю Ольги Ткачук — книгою загалом надзвичайно цікавою, про яку мова буде нижче докладно: мені невідомо, чи є в цій повісті автобіографічний елемент, але звужена «біографічність» її відчутна і, на жаль, дещо знижує її цінність, призводячи до низки художніх зривів, про які теж мова буде нижче.

Стоячи перед фактом не завжди вмілого поводження з набутим життєвим досвідом, але надаючи особливого значення багатству письменницької біографії, життєвому досвіду письменника, хочеться сказати молодим прозаїкам:

— Збагачайте, збагачайте свій життєвий досвід, пишіть свою біографію — тільки не в своїх книжках, а в своїх ділах, не покладайтеся тільки на власні очі, позичайте очі і в інших, а з набутим у власному житті будьте ощадні, не витрачайте його передчасно і не хизуйтеся ним!

Хочеться при тому нагадати, що в світовій літературі, звичайно, можна знайти факти, коли прозаїки починали свій літературний шлях з книг автобіографічних, правда, трапляється це здебільшого в тих випадках, коли письменник починає на схилі свого віку; але найчастіше такі перші книжки були й останніми книжками цих письменників. Не тому, що автор вмирав, а тому, що автор на тому й вичерпував себе. Отож краще, мабуть, почекаати, накопичити

ще життєвого досвіду, опублікувати десяток або й два-три романи і аж тоді братися і до автобіографії, притому, бажано,— в мемуарах.

* * *

Образ трудівника є основним образом всієї радянської прози, основним є він і в творах молодих прозаїків, які ми тут розглядаємо.

Та зразу ж доводиться застерегти, що значно переважає образ трудівника колгоспних полів, а трудівник індустріальний відходить неначе на другий і третій план. Лише в небагатьох книжках, присвячених колгоспному будівництву, знайдемо ми образ, так би мовити, робітника-одинака, здебільшого — колишнього робітника, який працює тепер у колгоспі, або, інколи, молодого колгоспника, що готується стати робітником. Образи наших сучасних радянських трудівників на шахтах і заводах ми знаходимо лише в книгах, спеціально присвячених індустріальній темі. І в цьому знову маємо прикрий результат отого штучного, антихудожнього та й шкідливого розподілу на «колгоспні» та «виробничі» романи, виходить якось так, що в нашій соціалістичній, робітничо-селянській державі робітник і селянин живуть ніби кожний сам по собі.

До цього прикрого висновку додамо ще не менш прикрий: поміж двох десятків повістей і романів, що вийшли першими книжками молодих прозаїків на протязі 1954—55 рр., маємо тільки... дві, присвячені нашому сучасному робітникові — будівникові комунізму.

Робітничому класу, як бачимо, знову не поталанило, і поталанило ще менше, як у минулі роки, бо ж хоч і як недостатньо відтворено образи робітників за весь час у нашій радянській літературі на Україні, а все ж таки в минулі роки поряд з книжками письменників старшого покоління — Собка, Гуреева, Строковського, Баша, Білінова, Шутова, Попова, Торіна, Шумила — прийшли саме з робітничою темою і створили в своїх перших книжках образи сучасних робітників і молоді письменники: Вольний, Іонов, Волош, Довнар, Цмокаленко, Зорич, Черкашина та інші.

Отже, теперішнє молоде поповнення радянської прози на Україні майже не внесло своєї творчої пайки на «оплату», так би мовити, несплатного боргу української літера-

тури перед робітничим класом. Заклик із звернення Центрального Комітету нашої партії до Другого з'їзду радянських письменників — «створити правдиві й яскраві образи наших славних сучасників, які вирішають колосальні завдання безперервного зростання нашої важкої індустрії», — не знайшов належної відповіді серед літературної молоді, яка приходить в українську прозу.

Які ж дві речі молодих письменників з життя робітничого класу ми маємо зараз?

Це — «Вогні Нової Каховки» — щоденник робітника-монтажника з Дніпробуду Павла Цокоти та згаданий вже роман Володимира Кисельова «Большие заботы» про будівництво газопроводу Дашава — Київ.

Щоденник робітника-монтажника Павла Цокоти цікавий насамперед не самими записами про будівництво греблі та другої гідроелектростанції на Дніпрі, а цікавий тим, що з записів виростає перед читачем образ самого автора, сучасного молодого радянського робітника: його думки, прагнення, інтереси, внутрішній світ. Сам не чекаючи того, автор у своєму щоденнику перетворився на головного героя повіствування, дарма що нічого особливо героїчного він начебто і не здійснює: просто працює на будівництві і на будівництві ж вчиться. В цьому безперечна цінність щоденника: перед нами виростає, нехай і схематично ще, образ сучасної молодої людини, своєрідний, можливий тільки в умовах соціалістичної країни, образ молодого робітника, вдумливого, пристрасного, який свою роботу сприймає як творчість і не розуміє її в будь-якому відриві від усього суспільного життя, молодика освіченого, але жадібного до більшого і більшого заглиблення своєї освіти, загальної своєї культури.

Власне, цим — зародженням теми стирання грані між фізичною та розумовою працею — і вичерпується інтерес книги «Вогні Нової Каховки», бо, будучи ще зовсім невправним у літературі, молодий автор-робітник не спромігся створити в своїх записах повноцінні людські характери, — образи своїх товаришів по роботі, не спромігся відобразити повно й життя колективу, хоча опис самого «антуражу» будівництва вийшов у нього і непогано.

Зовсім інакше треба говорити про роман Володимира Кисельова.

Дія книги розгортається на великому будівництві нашої країни, здійсненому в перші ж роки після Вітчизняної

війни. Нічого й казати, як це прекрасно, що в поле зору молодого автора впала така важлива тема і такий багатющий матеріал. В нашій літературі такі книжки трапляються не часто. Вже тільки в цьому — неабияка цінність книги.

Та, на жаль, роман «Большие заботы» несе на собі весь тягар усіх тих вад, які властиві штучному жанру «виробничого» романа, тобто твору, зосередженого тематично в специфічних виробничих процесах, переобтяженого виробничими подробицями, несе і ще одну, традиційну для такого жанру, ваду — ваду сюжетного трафарету. В романі, як і в багатьох інших виробничих романах, діє штампована схема людських відносин або, точніше, схема взаємин «должностных» осіб: правильний, з деякими промахами директор, відсталий головний інженер, не позбавлений, проте, і деяких достоїнств, передовий робітник-новатор, який, звичайно, де в чому хибить, і молодий інженер-новатор, який допомагає робітникові-новаторові, сам є новатором, хоча теж де в чому хибить, і який, кінець кінцем, тобто під фінал роману, стає головним інженером на місці усунутого поганого головного інженера. З цим, звичайно, сполучається і розв'язання любовних труднощів і для робітника-новатора, і для інженера-новатора, які, труднощі, були автором дбайливо сконструйовані і підсунуті героям у найвідповідальніші хвилини виконання виробничої програми. Звичайно також, що розплутати всі вузли і ліквідувати всі труднощі — і виробничі, і любовні — покликаний парторг будівництва, особа «приємна в усіх відношеннях» і позитивна, певна річ, яка коли й має негативну рису, то тільки, так би мовити... теж позитивного порядку: його хиба в тому, що сам хоче зробити все і за всіх.

Схема в романі, правда, облагороджується індустріальними обставинами — обставинами свіжими, пізнавально-цікавими: будівництво газопроводу — нове в літературі, якщо не шукати аналогій з відомим романом Ажаєва. Я не спеціаліст у справах електрозварювання, не знаю, чи все тут у автора до ладу, але мушу признатись, що з великим інтересом стежив за розвитком саме цієї лінії повіствування, яка включає в себе і історію боротьби новатора Топорова за свій винахід. Облагороджуються — і облагороджуються по-справжньому — штампи і трафарети роману й тим, що окремі дійові особи, які існують в романі поза

схемою,— і, можливо, саме тому, що існують вони поза цією схемою,— вириваються із лабетів штампа і справді чарують читача своєю оригінальністю й соковитістю. Такий, наприклад, образ старого будівельника, колишнього верхолаза-монтажника Сулими, привабливий, виразний характер, який, на жаль, в сюжеті активної ролі не відіграє. Чарує образ Сулими своєю романтичністю, дарма що сам по собі цей підстаркуватий вже чоловік зовсім простий і, на перший погляд, навіть буденний. Але образ цей надзвичайно характерний, типовий для наших творчих соціалістичних буднів. Це — своєрідний, зумовлений дійсністю наших великих індустріальних будов, вічний мандрівник, який кочує з одного великого будівництва на інше. На кожному новому будівництві він вирішує осісти і зажити відповідним до його віку нормальним, спокійним життям, навіть вселяється вже в прекрасну квартиру, надану йому, як знатній на будівництві людині, але тільки розташується, як біс непосидючості, біс професіонального неспокою і творчої жадібності, біс тривоги за загальнодержавні справи та будівничу романтика ветерана перших п'ятирічок вже виривають його з кубелечка і кидають далеко, за тисячі кілометрів, на нове будівництво. Сулима — поет нашої будівничої дійсності, хоча віршів і не пише, піонер-освоювач нових земель, хоча до землі ніякого відношення і не має. Цей другорядний, навіть третьорядний персонаж романа, на мою думку, є найціннішим образом серед численних дійових осіб романа Кисельова.

Проте згаданими вище недоліками всі вади «Больших забот» не вичерпуються. Відчуваючи, очевидно, потребу дати читачеві відпочити від проблем електрозварювання, автор вирішив через кожний десяток сторінок давати йому коротеньку відпустку і з цією метою переобтяжив ще повісткування силою-силенною всяких непотрібних, з ходом сюжету не пов'язаних, дрібниць: журналістська професіональна «всебічність» тут йому стала неначе в пригоді, але зразу й помстилася: доконала повісткування зовсім. Таким «непотребом» у романі є низка бічних сюжетиків, на зразок всієї родинної історії Оксани та її чоловіка — критика-космополіта; низка недоречних епізодиків, на зразок кумедної пригоди Миколи з смердючим одорантом; докучливі дискусії то про архітектуру, то про малярство, то про журналістику (характерно, що нахил до таких дискусій маємо і в другому романі, де фігурує постать

журналіста, — в «Зеленому морі» Бережного!). Але, не задовольняючись і цим, Кисельов ще вводить — для тієї ж «розрядки» — хорові співи, грання на баяні, декламацію і багато іншого. Все це, звичайно, має вигляд театральних інтермедій та реприз, внутрішнього світу людських образів воно не збагачує, як розраховував на те автор, а тільки нівечить архітекtonіку твору, а герої твору починають справляти враження людей поверхових і «нахватаних».

І взагалі, милування дрібницями — з виглядом, що ці дрібниці значущі, вся ця фетишизація дрібничок створюють «псевдопсихологізм» повіствування і заводять романіста на манівці естетства.

У мене немає сумніву в тому, що коли автор готуватиме свій роман до перевидання, він повинен не тільки серйозно переробити книгу, але повинен знищити без жалю і всі відступи з усіма «оньорами», які розраховані на те, щоб продемонструвати авторову «ученість». Думаю також, що заведення в роман дійових осіб з місцевих людей та взагалі переміщення сюжету роману з безповітряного простору на землю західних областей, де й відбувається, за свідченням автора, дія роману, допомогло б авторові перебороти і відзначені вище схему, штамп і трафарет.

* * *

Якщо мова зайшла про схему й трафарет, то, само собою, треба переходити до так званого «колгоспного жанру».

Я знову повторюю, що не збираюся спеціально гудити цей жанр, — можливо, він і має право на існування, бо, справді, є низка специфічних проблем колгоспного будівництва та своєрідних взаємин між трудівниками колгоспного сектора життя. Я тільки хочу ще раз підкреслити, що і ці специфічні проблеми, і своєрідні між трудівниками колгоспного села, на мою думку, доречніше ставити і розв'язувати не відірвано від усіх інших периферій цілого життя Радянської країни, від усіх інших справ соціалістичного перетворення, а, так би мовити, в загальнодержавному порядку, а образи трудівників колгоспного села, на мою думку, тільки тоді можуть бути розкриті вповні і повнокровно, коли розкривати їх перед читачем у сто-

сунках з іншими колами радянських трудівників, у взаємодіянні трудівників міста з трудівниками села.

Саме тому й стає прикро від читання колгоспних романів та повістей молодих письменників, що вони знову відтворюють колгоспне життя ізольовано. І, певна річ, повторюють всі хиби раніше опублікованих аналогічних колгоспних романів, повторюють так точно, неначе не проминуло цих кілька останніх років, не було вересневого Пленуму ЦК, не відбулося величних змін в організації нашого колективного соціалістичного господарства, а з тим і в світоглядах самих колгоспників, неначе молоді прозаїки давно вже не заглядали до колгоспів і не читали ні партійної преси, ні навіть критичних статей в наших літературних журналах та газетах.

Звичайно, література на кожному етапі свого розвитку не є безбатченком: вона неодмінно перетравлює набуток попередніх літературних етапів, вбирає в себе досвід старших літературних поколінь. Цілком очевидно, що молоді прозаїки виховувалися не тільки на класичній літературній спадщині, але не проминули й доробку старшого покоління радянських літераторів. Це дуже втішно, не тому що нам, «старикам», це лестить, а тому, що неможливо літературі йти вперед, не осягнувши пройденого на попередніх стапах. Але невтішно те, що шлях, перейдений літературою в попередні роки, творчість письменників, старшого покоління, зокрема в царині «колгоспного» романа, молоді, початкуючі літератори сприйняли без належного критичного осмислення. Тим-то й вийшло так, що всі колишні помилки, огріхи й промахи письменників старшого покоління, зокрема в царині «колгоспного» романа, вони знову повторюють в своїх щойно виданих, нових — перших — книжках. В них читач знову знайде і «лакування», і «безконфліктність», і «традиційні схеми», і вульгарну соціологізацію. Словом, прозу молодих прозаїків на колгоспну тему аж ніяк не можна признати новаторською, але штампів і трафарету в їхніх творах є скільки завгодно.

Винні в цьому насамперед, звичайно, ми — старше покоління радянських письменників, бо з наших рук пішов цей штамп і трафарет, бо це ми «винайшли» й традиційні схеми для «колгоспного» романа. Але наша літературна молодь, на жаль, «самовіддано» поділяє з нами цю провину, не піднісши до критичного освоєння нашої минулої творчої практики, не відштовхнувшись від наших ко-

лишніх помилок і не пішовши вперед, а йти вперед для молодого покоління завжди обов'язково.

Адресую ці гіркі закиди цілком до товаришів Слободянюка (повість «Сонячна долина»), Бережного (повість «Зелене море»), Максименка (повість «Влас Другь») і якоюсь мірою до Земляка (повість «Рідна сторона»).

Слободянюк, звичайно, може сказати: дозвольте, я ще можу погодитись з тим, що ви мені закидаєте трафарет і штамп, бо справді в моїй «Сонячній долині» є і відсталий агроном-консерватор, і поруч із ним передовий новатор, а між ними — секретар райкому партії, що підтримує ініціативу передовиків. Але ж саме так буває в житті: це, мовляв, правда життя, а ніякий літературний трафарет.

Ні, відповім я Слободянюку, в житті так, звичайно, буває і таке зіставлення передовиків та назадників не може бути заборонене для літератури, бо взагалі заборонених зіставлень чи сюжетів нема. Вся справа лише в тому, щоб все це стало художньою правдою, а поки воно не стане художньою правдою, воно залишиться тільки трафаретом і штампом, запозиченим з старих зразків. А художня правда може вирости тільки з правдиво відтворених і психологічно обґрунтованих взаємин між людьми, взаємин — гострих, антагоністичних навіть, які автор осмислює, ідучи від типових явищ, а не від окремих фактів.

Дозвольте, скаже тоді товариш Слободянюк, але ж саме такі антагоністичні взаємини між людьми і показані в повісті — і не тільки у виробничих процесах, які я описав старанно, так що на підставі моєї повісті можна навіть скласти інструкції хліборобам, а й в площині людського конфлікту, особливо, сказати б, пікантного, бо конфлікт цей розвивається між відсталим батьком Нурмаджаном та його передовим сином, комсомольцем.

Я відповім на це: вірно! Цей конфлікт чи, вірніше — псевдоконфлікт є, є і зворушлива рожева кінцівка до нього: Нурмаджан, кінець кінцем, благополучно перевиховується. Але ж це якраз і є трафарет і штамп, жований і пережований в низці попередніх аналогічних творів ваших старших попередників, і хоча в житті так теж буває, читач вам не повірить, бо, повторивши стару схему, автор не сказав жодного нового слова. Він навіть не зважив на ці процеси, які відбулися і відбуваються нині в колгоспах після історичної вересневої постанови ЦК і відображення яких мало при-

мусити автора зовсім по-інакшому розповісти про взаємини між активом і пасивом у колгоспному житті.

І тоді товариш Слободянюк обуриться і в гніві рече: я ж збирав матеріал для повісті давно і спеціально відзначив це, поставивши під останнім словом твору точну дату: 1947—1950 рік! Я ж юридично не міг відгукнутися на зміни, які трапились після вересневого Пленуму, що відбувся в 1953 році. А нове в людських відносинах я дав! Хіба не є вічно новим, вічно молодим, невмирущим кохання, про яке стільки говориться на сторінках моєї повісті? І говориться в різних варіаціях: одна пара кохається і еднається в суворій фронтовій боротьбі, а друга — друга навіть не пара, а трикутник: Карим кохає Саламат, а Саламат кохає Романа, це повинно особливо хвилювати чуле серце читача. До того ж,— додасть автор повісті особливо значуще,— ви не звернули, мабуть, уваги на те, що узбек Назар кохає українку Галю — і вони еднаються, а українець Роман кохає узбечку Саламат — вони також еднаються: дружба народів, яку я показую в дії — на взаємодопомозі двох колгоспів, українського та узбецького, що є основним сюжетом моєї повісті, дістає значне посилення, сплітаючи особисті судьби людей різних націй в одну спільну судьбу.

Я відповім на це:

По першому пункту нашої суперечки. Ви збирали матеріал п'ять і вісім років тому, але ж підписали вашу книгу до друку в... п'ятдесят четвертому році,— невже ж таки, випускаючи її в світ через рік після вересневого Пленуму, ви не відчули потреби, навіть обов'язку, переглянути ще раз ваші концепції і поновити матеріал?

По другому пункту. Дружбу народів ви, справді, показали у вашій книзі в дії — у взаємодопомозі та взаємодіянні двох колгоспів, узбецького і українського. І це — велика позитивна якість вашої повісті, що, власне, і робить її гідною уваги читача. За це вам велике спасибі. І те, що узбек з україною та українець з узбечкою кохаються і створюють сім'ї, теж добре, це також достоїнство вашої книги. Але ж подивіться, що ви зробили з самим коханням: адже діє кохання у вашій повісті не стільки як схильність двох сердець, власне — двічі двох сердець, а більше — як тільки ідеологічний постулат. І це, на жаль, завдає дошкульного удару цьому вічно новому і вічно молодому, невмирущому почуттю. Мало того, ви вбили в

колодочки схеми, ущемили це велике людське почуття тим, що підійшли до нього якось утилітарно, перетворивши на якусь своєрідну панацею: Роман щасливо кохає і, натхнений коханням, добре працює, а Карим кохає нещасливо і з горя теж починає працювати ще краще. Це, до речі, також штамп, навіть — два штампи. Крім того, дозволяє запитати вас від імені закоханих, яких непокоїть проблема кохання в зв'язку з їх ставленням до праці, яке їм рекомендовано кохання, щоб виконувати норми праці, щасливе чи нещасливе? «Аби людина працювала добре!» несамохіль складається відповідь на це. А чому Карим, кінець кінцем, відступається від Саламат? Через безнадію? Образу? Чи благородно бажаючи добра і щастя своїй коханій, нехай і в парі з іншим, з Романом? Ні. Найбільше на нього подіяв аргумент Таджикихон про дружбу народів. Чи ж можна так вульгаризувати великі ідеї?

Щоб дістати право вийти на сторінки художнього твору, кохання повинне пройти через випробування і труднощі у відносинах між людьми, що кохаються, в самому коханні, а не тільки в будь-яких інших, нехай і дуже поважних справах. В художньому творі кохання без випробувань є мертвим. А втім, так буває і в житті.

Тематичний обсяг повісті Слободянюка дуже широкий. Маємо і тему дружби народів, і роль партії, і освоєння цільних земель, і будівництво нового каналу, і переймання досвіду передовиків, і винахідництво, і допомогу колгоспові, і перевиконання старих норм, і сполучення професій, і стійкість в опорі стихійному лиху, і проблему кукурудзи, і ще багато іншого.

Авторові не завжди щастить пов'язати всі ці тематичні нитки в один вузол, тому й повість композиційно крихка.

І все ж таки, попри всі згадані недоліки і спірні моменти, її позитивні якості — розгортання теми дружби народів, показ дійової взаємодопомоги колгоспів тощо — дають повісті право на життя. Хороша якість Слободянюка як прозаїка в тому, що він береться за широке охоплення життя, за всебічне опанування матеріалу.

Про книгу В. Бережного «Зелене море» скажу коротше, бо все те, що адресовано до Слободянюка, значною мірою треба адресувати і до Бережного. Книга Бережного, кінець кінцем, теж нічим не гірша за раніше опубліковані «колгоспні» повісті і такою ж мірою повторює недоліки цих давніших повістей на перейденому вже етапі розвитку на-

шої літератури. А раз це так, то й означає це, що книга такою ж мірою відстає від життя.

В повісті Бережного є, проте, дуже привабливий людський образ ініціативного, зростаючого колгоспного інтелігента, закоханого в удосконалення, зокрема — техніку, прозваного «колінжем», колгоспним інженером, — Максима Лисового. Я не можу погодитись з тим цілковитим осудом, якому піддано цей образ на сторінках «Літературної газети». Критик має рацію: на шляху діяльності Максима виникають труднощі лише специфічно винахідницького порядку — як вирішити ту чи іншу технічну проблему, і відсутні або незначні труднощі у відносинах з людьми. Тому в його більше «мрійницькій», аніж «діловій» діяльності, якщо можна так сказати, Максим здається якимсь малоактивним, незважаючи на всю його велику творчу активність і тим паче на деяку «анархістичність» в необдуманих вчинках. Але, на мою думку, образ задуманий цікаво, і наділено його виразними рисами оригінального людського характеру. Такий образ можна — і варто — поставити в центрі, тільки авторові слід би подумати над внутрішньою логікою образу та оборонити його від деяких зовнішніх, придуманих автором, завад.

Що я маю на увазі?

Максим кохає вірним, платонічним коханням свою фронтову подругу Людмилу. Людмила відсутня на протязі всієї повісті — читач навіть має підстави думати, що Людмили нема, що вона загинула чи забула Максима і тільки Максим міцно вірить, що вона є, мусить бути, буде!

Хороше і чаруюче почуття проходить перед читачем в книзі, без сумніву, облагороджуючи і його, читачеві, почуття. І от Людмила знайшлась, вона недалеко, в Києві. І тут тонкість у зображенні кохання Максима зраджує автора, і внутрішня логіка в розвиткові образу Максима губиться. Ви думаєте, пристрасний Максим полинув нестримно до Людмили? Ні, він зробив це через довший час. Чому? Може, тому, що в його характері пристрасність сполучається з нерішучістю, соромливістю, вайлуватістю або він не певний у почутті Людмили і хоче перевірити, чи збереглося воно, як і в нього? Теж ні. Автор примушує Максима застудитися, перехворіти, а коли він видужує, то не може поїхати до знайденої коханої, бо... його затримують невідкладні справи в колгоспі. Обов'язок, так би мовити, пересилує порив кохання. Буває, звичайно, й так,

що треба, щоб обов'язок пересилив порив кохання. Але така риса повинна бути виразно виявлена в характері героя, такий його вчинок повинен бути підготовлений внутрішньою логікою розвитку образу. А внутрішньою логікою підготовлено якраз інше, протилежне — пристрасну нестримність Максима. Таким чином, на кінець, коли кохання здобуто, воно автором зводиться нанівець.

Щодо зовнішніх перешкод для розвитку образу Максима, то йдуть вони від другої Людмили — Шпильової — спиритної, але легковажної, поверхової журналістки, яку, до речі, автор виставляє мало не взірцем для людей журналістської професії, але яку, на мою думку, не варто держати в штаті редакції газети. І зовсім не тому, що вона самочинно поїхала не туди, куди її послала редакція: можливо, це недозволене порушення робочої дисципліни, а може, й прояв доброї ініціативи, — не в тому річ. А тому, що і причини для зміни маршруту відряджених були недостатньо поважні, і професійно Людмила Шпильова — верхогляд та борзописець. В повісті вона взагалі ні до чого, — звідси її напевне треба звільнити за власним бажанням, бо душевно це бідна схема, а в сюжеті — «деус екс махіна», чортик на табакерці, який з'являється для того, щоб підставити і свої рижки, коли авторові бракує сил здвигнути з місця загальмований плин фабули. Відіграючи роль знову ж таки «слуги просценіума», як і всі інші журналісти у «виробничих» повістях та романах, вона тільки збиває автора на формальне вирішення творчих завдань і своєю жіночою метушливістю руйнує композицію повісті.

Думаю, що перед В. Бережним ще тільки стоїть завдання — написати повість «Зелене море» з постаттю колінжа Максима в центрі.

Тепер я хочу перейти до повісті Василя Земляка «Рідна сторона», яка, поза всякими сумнівами, є кращою поміж усіх книжок на колгоспну тему і взагалі, попри всі недоліки, вдалою, доброю книгою.

Мені здається, що повість «Рідна сторона» може бути яскравим прикладом того, що навіть схема безсила зв'язати талановиті руки.

Адже, погляньмо, — схема міцно чіпляється за Земляка. В «Рідній стороні» теж діє традиційне протиставлення двох колгоспів — передового і відсталого; теж є молодий новатор, який щойно закінчив інститут і зарекомендовує себе розумнішим від усіх досвідчених працівників.

Навіть прізвиська своїм героям Земляк добирає також за традицією авторського присуду над особою героя: якщо ти відсталий голова колгоспу, то ти — Тупчак, якщо голова райвиконкому — переродженець, то — Стійвода і таке інше.

В фіналі повісті теж маємо новоутворений вже за ці два-три роки трафарет: справа не ладиться, але відбувається вересневий Пленум; змін, які вніс він у колгоспне життя, ще не відтворено, але позитивні персонажі завершують повісткування своїм піднесеним настроєм, сповнені припливу нових сил і з світлою вірою в майбутнє.

Чому ж, проте, ми з неослабним інтересом читаємо «Рідну сторону» Земляка?

Тому, що на її сторінках буває живе життя.

Як вдається авторові досягти цього?

Дуже просто.

По-перше, очі в Земляка зіркі і мова влучна. Земляк знає мову, любить її і вміє з нею поводитися, використовуючи її могутню силу впливу на людину, навіть у деталях — в описах природи, колгоспного побуту чи людської поведінки.

По-друге, він знає людей, вміє підглядіти в них сокровенне і розповісти читачеві так, що читач і сам починає бачити цих людей перед собою. Зверність увагу, як Земляк вводить у дію кожного нового персонажа при першій його появі на сторінках книги. Він репрезентує його одним-двома реченнями, але в тих коротких реченнях неодмінно виражена така людська риса, яка властива тільки цій особі і нікому більше; і ця риса така динамічна, що стає наче ключем для дальшого розкриття людської особи, своєрідної, по-своєму неповторної, в кожному разі — єдиної поміж усіх інших дійових осіб.

І третє, Земляк зводить у взаєминах саме ці людські характери, а не тільки їх алегоричні подобі, зводить людей у проявах їх своєрідних людських вдач, а не якісь алгебраїчні значки, відповідні до сюжетної, наперед розробленої розстановки лицедіїв або до прямого розташування класових сил, зводить людей, а не їх посади чи їх паспорти. Автор збагнув внутрішній світ своїх героїв, опанував внутрішню логіку розвитку образу — і тому його герої чинять не з примхи автора, а підкоряючись залізнюму велінню власного характеру.

І от удача, ідейна і художня удача Земляка, на мою думку, в тому, що він дає зіткнення таких виразно визна-

чених характерів, які несуть на собі весь тягар своєї на-тури і свого життя, дає зіткнення біографій цих людей. Згадайте прогресуючі біографії Бурчака, Мурової, Зої, згадайте деградуючі біографії Тупчака, Стейводи,— ось що зводить автор, як мінуси і плюси електричного струму, і тому від їх зіткнення відбувається розрядка: спалахує іскра, блискавка, мигідем висвітлюючи все довкола, гуркоче грім, який чути і глухим.

Правда, в цій першій книзі Землякові вистачило снаги лише для основних персонажів повісті. Всі інші дійові особи, другорядні та епізодичні, будучи, за манерою автора, виразно репрезентовані при першій появі, так далі першої репрезентації і не йдуть, залишаються в статистиці, вони такі ж на останній сторінці, як і на першій.

Оце незростання другорядних дійових осіб, статичність їх є відчутним недоліком повісті Земляка, що знижує загалом високий рівень книги. Чимало прислужилася такому зниженню і дещо імпресіоністична манера Земляка в будові композиції, яка походить не від прихильності Земляка до імпресіонізму, а просто від недостатньої ще вправності, від невміння будувати річ у цілому. Невміння будувати річ у цілому призвело ще й до того, що в першій половині автор узяв розгін, власне, для великого художнього полотна, але другу частину він зіжмакав, проказав скоромовкою, наче тільки переказ дальшого змісту книги.

І ще хочеться сказати В. Землякові, що — дивна річ! — йому так добре дається легкий, я б сказав, навіть веселий стиль викладу, іронія в описах людей, м'який гумор, а от місця, де потрібно виявити сатиричне ставлення автора, зазнають провалу. Грубим шаржем є епізод, у якому Товкач добирає свою делегацію до міністра або коли Крутя забирає нарешті міліція; а суд над негідниками впадає вже в справжній гротеск, невластивий загальній манері письма Земляка, трапляються і недоречні вульгаризації.

Землякові ще багато треба працювати над собою: загнuzдати, так би мовити, свій талант і збагачувати його, нещадно-самокритично зважуючи всі свої успіхи та неуспіхи. Але в нього, як свідчить його перша книга, є всі дані для того, щоб усе, що треба, здобути, і все, що непотрібне, перебороти. Земляк прийшов в українську прозу, щоб у ній і залишитись.

Побажаємо ж йому успіху і суворого ставлення до себе.

До згаданих книжок на тему колгоспного життя і будівництва близько стоїть і роман Федора Залати «На юге», хоча він такою ж мірою близький і до іншої групи — до книжок, що відтворюють час громадянської війни, про які мова буде далі. Бо епопея Залати охоплює великий період: громадянську війну, час утворення ттосів, період суцільної колективізації та початок першої п'ятирічки.

Треба сказати прямо — не легке творче завдання поставив собі товариш Залата для першої книги. Творче завдання для автора ускладнювалося ще й тим, що на цю тему — і громадянської війни, і перших початків соціалістичної колективізації — в радянській літературі створено вже чимало книг, і поміж них чимало книг хороших, дуже хороших і навіть видатної світової слави.

Федір Залата не побоювся цього, і добре зробив: попри всі численні недоліки роману, автор все ж таки дав читачеві варту уваги книгу.

Роман «На юге» відтворює боротьбу за Радянську владу на українському Півдні, де значною була сила куркулів, але не слабшим був і незможницький, бідняцький та батрацький сільський актив. Залата змальовує куркуля в його опорі новому життю трудового народу — на всіх етапах боротьби: спочатку відкритої збройної, далі — провокаційної, шкідницької та диверсійної. Змальований у романі і середняк — в його спершу непевній, а далі все міцніючій позиції підтримання Радянської влади і боротьби за соціалістичний лад разом з бідняками і в спілці з міським пролетаріатом. Зокрема значну увагу автор приділяє сільській молоді, її формуванню й зростанню в процесі розгортання революції, показує народження сільського комсомолу, його героїчну роль у громадянській війні та в часи колективізації.

Але інтерес та цінність роману зовсім не в певному пригодницькому флері, накинutoму на сюжет з суворої правди життя. Кінець кінцем, якщо придивитись пильно до отих силкувань автора «розгорнути захоплюючу фабулу», то мусимо прийти до висновку, що Залата тут не такий уже й митець. Адже використовує він задля цього найбільш примітивні прийоми, скомпрометовані навіть у «сищицьких» романах. Всі сюжетні ходи і повороти відбуваються у Зала-

ти неодмінно на підслуховуванні, на випадкових зустрічах, на збігові обставин. Випадково перестрілися Степан з Іваном, і це відгортає крайчик завіси над другим життям куркуленка Степана; випадково Льошка пізнає колишнього офіцера-контррозвідника в його новій, легальній за часів непу, подобі; умисне, білими нитками, зшиті всі зустрічі Стронського з Перешейкіним; Маринка — дочка розстріляної комуністки, яка далі стає неначе дочкою контррозвідниці, що убила її матір та привласнила її партквиток, — дізнається про це лише завдяки нескінченному збігові обставин та через цілу серію випадковостей, а фіктивна її мати тимчасом в парі з Стронським дістає змогу здійснити свою кайнову справу. І, нарешті, друга поява Буруна — прекрасного реалістичного образу комуніста часів громадянської війни, що відбувається наприкінці для розкриття Петрової та її банди і здійснення правильної лінії Центрального Комітету в колгоспному будівництві, — ця поява теж штучна.

Весь цей флер авантюристики з відповідними для неї формальними прийомами автор накинув на роман, побоюючись, щоб читачеві не було нудно прочитати щось із тисячу сторінок його книги.

І глибоко помилився: все, що поза авантюристикою, читати інтересно і пізнавально важливо, а от там, де надібуєш фальшивий формальний поворот, там дратуєшся. Вигадка — непогана штука, але правда життя завжди краща, «хитріша» за всяку вигадку, до того ж — коли вигадувати, то вже так, щоб і комар носа не підточив!

Цього Залаті забракувало, і комар таки дошкуляє.

Ще одне. Починає свою розповідь автор якимось несміливо — навіть конструкція речення на початку в нього якась не така точна, не такі виразні й характеристики. Але далі, від частини до частини, розповідь міцніє, вправність автора зростає в процесі самої роботи над книгою. Але — дивна річ! — в міру того, як міцнішає голос автора, як починають зростати його герої, — починають просякати в книгу Залати і літературні «відходи», літературна «потолоч»: позначається некритичне освоєння інших літературних зразків, словом, починає, наче бур'ян у полі, засіяному непротруєним зерном, перти всіляка літературщина. Пробивається милування натуралістичними подробицями, проростає вульгарна псевдопсихологізація незначних вчинків з претензією на ефект, на афористичність та але-

горичність, буїно розцвітає схильність надавати фальшивої значущості зовсім незначним фактам. Нехай би сам товариш Залата порівняв, як сильно грає в нього інколи деталь, наприклад — розмова Кущина з конем, як подібний, повторений епізод — розмова Муся з горобцем — справляє хоча й відчутне, але вже значно слабше враження, і як на ніщо обертається, тільки на черговий літературницький викрутас, — розмова Кузьміна з мухою, ще й натуралістично огидна: із смаковитим одриванням її крилець.

Отаким способом літературний кінь Залати на очах у читача перетворюється тільки в... муху. Літературщина показала свої зуби, а зуби ті фальшиві.

Певна річ, що, перетворивши коня на муху, автор легко пускається берега і, не шкодуючи вже витрат, шмалить дрібненькі літературні еківоки. Лютий куркуль Дрофа, спокійно і розсудливо готуючи убивство комуніста Конопеля, певна річ, ніжно голубить свого кота; осіння муха, але вже інша — через дев'ятнадцять сторінок після трагічної загибелі свого собрата, мухи літньої, — потрапляє в павутиння і одчайдушно там дзижчить, запекло символізуючи, що героїчна колись комсомолка Вустина потрапила в лабеті куркулів. І, паренті, — десятки інших прикладів пропускаю — старий Кущин, виразний, живий образ одноосібника, який пристрасно мріє про нове життя, власного життя не шкодував у боях за Радянську владу, всім еством ненавидить куркульню, але не може вирватись з-під її впливу через свою від них залежність та непоборне тяжіння до власної земельки, — цей чудовий дядько, ідучи нарешті в колгосп, вирішує вбити і свого вірного пса Пірата, що стеріг його нужденну власність, — «за ненадобністю», так би мовити, і щоб цим ніби символічно показати, що зле почуття власності переборено. Та рука в нього на доброго пса не піднімається, відбувається тільки ще одна розмова — після розмови з конем, котом, горобцем та мухами, — розмова людини з собакою, і Пірат... трагічно гине, розчавлений, звичайно... колесами першого трактора, що перерорює дрібновласницькі межі. Так символ колективізації покінчив з символом дрібновласництва!

Йї-право, в кожному окремому випадку все це було б, може, і непогано, коли б не претендувало на многозначущу й глибокодумну символіку. Невже автор не відчув, що таке ставлення деталі на котурни, така псевдопсихологізація її

здрібнює образ, здрібнює і саму ідею, яку автор з такою пристрасстю розгортає перед читачем?

Отака страшна шкода від літературщини, яка, на жаль, приходиться інколи у твори письменника воднораз із зростанням його загальної майстерності як своєрідний «накладний видаток», як покидьки літератури.

Хибне розуміння психологічного розкриття образу героя, впадання в натуралізм призводить не лише до художніх промахів, а прямо і безпосередньо — до ідейних зривів, штовхаючи автора на об'єктивістські позиції. В правильному стремлінні відійти від грубого шаблону, уникнути примітивного «блянш е нуар» у розкритті класових протиривностей автор починає втрачати почуття міри, і міри саме класового світогляду. Захопившись «олюдненням» постатей куркулів, Дрофи та Нечипаса, — щоб вони не вийшли, мовляв, трафаретними машкарами пузатих куркулів з плаката (бажання, звичайно, законне і вірне), автор, проте, так залюблено поринає в опис тяжких людських переживань — переживань куркулів у час їх розкуркулення, — вдається до такого натуралістичного опису їх психічних, ба й фізичних травм унаслідок цих переживань, що весь арсенал доступних йому художніх засобів мобілізує на те, щоб викликати жалість — надмірну, кликушеську жалість — до цих людиноподібних хижаків, які все своє життя самі не жаліли ні поту, ні крові, ні життя експлуатованих ними односельців. Нічого й казати, що таке художнє адвокатство, підсилене ще й правдивим описом непривабливого, злиденного першого господарства новоутвореного колгоспу та невдалих перших спроб молодих колгоспників, сторонню і хитку людину може призвести до висновку: «Ай-ай-ай, і до чого ж довела живих людей ота колективізація!» Нема сумніву, що автор такого висновку не хоче, але невміння поводитись з деталлю і через те спадання в натуралізм дається взнаки дуже прикро.

І це особливо прикро тому, що характери тих же куркулів, Дрофи та Нечипаса, загалом зліплені міцно і правдиво.

Цікаві образи сільських комуністів Конопеля і Кузьміна — першого ентузіаста колективізації, гарячої голови, що зопалу може наробити багато шкоди. Цікава біографія комсомолки Вустини, показана в її взаєминах з лютим куркуленком Степаном: як тяжко це їй самій, який шалений чинить вона опір, як збіги обставин постають проти неї,

як сприймають її поведінку люди довкола і яке лихо виходить з цього, коли сердешна дівчина стає без вини винуватою.

На кінець хочу адресувати до Федора Залати одне запитання, власне — висловити подив.

В романі «На юге» барвисто викривається антинародні зlodіяння білої контрреволюції на півдні України під час громадянської війни та в період колективізації. В цей же час там не менш активною була і контрреволюція жовто-блакитна. Чому її в романі нема? Куди вона поділася? Адже картина тогочасного життя — картина всіх труднощів революційної боротьби та її славних перемог — виходить неповною.

Всі ці зауваження я вважав за свій обов'язок висловити, бо книга «На юге» загалом цікава, значуща і має в собі багато даних, які свідчать, що автор її стане справжнім майстром радянської прози.

* * *

Події громадянської війни — крім романа Федора Залати — знаходять своє відображення ще в двох перших романах цього року — «Маяки» Симаковича та «Остап» Коваленка.

Симакович описує події громадянської війни в українському селі на Волині, Коваленко — в робітничому, шахтарському колі, на Донбасі.

Коли нагадати, що Залата розкривав ці події на півдні України, то бачимо, що тему громадянської війни трьома першими книгами 1955 р. взято «в облогу» з трьох підступів — з заходу, сходу і півдня, і є всі підстави сподіватися, що 1956 року — останнього перед славним сорокаліттям Жовтневої революції року — ця тема потрапить у повне «оточення» українських літераторів і наступ на неї буде розвинутий фронтальний.

Обидва романи — і Симаковича, і Коваленка — закінчуються кінцем дев'ятого року, але починаються вони в різний час. Симакович вводить у дію своїх героїв прямо в переддень революції, в окопах першої світової війни; Коваленко — дещо раніше, перед війною, роблячи екскурс і в більш віддалене минуле — революцію 1905 р., і навіть ще далі — в період бурхливого наступу хижачького капіталу, вітчизняного й іноземного, на донецькі надра.

В рецензіях і статтях, які досі з'явилися на романи Си-

маковича і Коваленка, є чимало слухних зауважень, з яких авторам неодмінно треба скористатись. Та, на мою думку, зауважень автори дістали недостатньо,— вони торкаються тільки окремих недоліків і не роблять ніяких узагальнень, а ці книги потребують критики суворішої.

І Симакович, і Коваленко намагались дати історичні факти, які ввійшли в сюжети їх романів, не у відриві від загального плину історичних подій на всій Україні. Так, звичайно, і треба чинити прозаїкові, який пише книгу на матеріалі важливого історичного періоду. Одначе для того, щоб в художній прозі дати читачеві загальну картину плину історичних подій, зовсім не треба і навіть антихудожньо буде давати повний історичний нарис. Белетристика — не історіографія і предметом своїм, як відомо, має не так події, як людей в цих подіях. Тому всі способи й прийоми письменницької майстерності в історичному романі спрямовуються на те, щоб «цілий океан показати в краплі води», через частку розкрити ціле, через невеличку деталь відтворити велике, щоб через одну людину представити цілу верству людей, в одному історичному факті розкрити цілий соціальний процес і водночас — в кожнісінькій подробиці повісткування віддзеркалити, відтворити, дати відчуті читачеві цілу епоху.

Коваленко і Симакович забули про це, або не знали, або, можливо, знали і не забули, та — не спромоглись.

Обидва автори зовсім не погано осягли матеріал, на окремі неладності їх уже вказувалося, про деякі я скажу пізніше; обидва сумлінно вистудіювали навіть календар подій; обидва в основному вірно ухопили політичний смисл фактів і в основному точно здійснили в сюжеті розташування класових сил. Можна навіть не сумніватися, що і Коваленко, і Симакович задовільно склали б іспити, можливо, й на кандидатів історичних наук на цю тему, а от іспиту на повістярів в своїх романах вони... не склали. Методика наукової праці і художній метод зовсім різні речі.

В чому ж схибили молоді повістярі?

В тому насамперед, що потонули в інформативних відступах, місцями перетворюючи повісткування майже в історіографічний нарис.

Коваленко пішов лінією максимального примітиву. Вся словесна тканина його розповіді розпадається, власне, на два потоки: потік переказу від автора і потік діалогів. Притому відавторський текст у Коваленка не виявляє ав-

торського осмислення подій, авторського до них прямого ставлення, що є цілком законним публіцистичним прийомом у художній прозі. А діалог — в переважній його частині — може бути названий «діалогом» тільки умовно, тільки тому, що поперед абзаца поставлено тире. Бо діалог у Коваленка має, кінець кінцем, одне призначення — інформувати читача про те, що відбувається і що відбулося раніше. Коваленків «діалог» майже позбавлений основної своєї ознаки — динамічного насичення: він не відбиває внутрішньої колізії, не виявляє ні характеру персонажа, який говорить, ні його внутрішнього світу, ні будь-яких інших соціальних, національних, ба й біологічних особливостей цієї особи. Відхилень від такого «нейтрального» діалогування, тобто справжніх драматизованих діалогів, у грубезній книзі Коваленка дуже мало. Щодо потоку неприховано інформативного, то місцями він з сякого-такого пристойного переказу впадає в зовсім непристойний в художньому творі телеграфний, мало не стенографічний стиль. Хто не полінується, нехай погляне бодай на сторінку восьму — це при самому початку книги, — і не важко буде уявити собі, яким же стає цей спосіб телеграфування від автора до читача вже перед фіналом, коли розповідь треба чимдуж закінчувати.

Скидається на те, що Коваленко натрапив на цікавий і цінний, але занадто докладно написаний матеріал — історію однієї шахти — і поспішає його переказати. Притому залізний закон добору в художній прозі йому зовсім не відомий.

Відчувши нарешті, що читачеві стає нудно, автор раптом кидається в інший бік: ні сіло ні впало в другій половині роману виникає щось подібне до біографічних нотаток з життя шахтаря — молодика, хлопчика Остапа, — якому, до речі, на початку книги років вісім, а в кінці років сімнадцять, але характером він залишається до кінця абсолютно рівний, придитинений, — і тоді ще більш несподівано, поміж телеграфних повідомлень про історичні події громадянської війни, прохоплюється в розповідь карколомна авантюристика типу колишніх «Червоних дияволят», аж ніяк не сумісна з побутово-епічним заспівом на початку роману.

Тут при всій своїй схильності до широких інформацій Коваленко подає невірні подробиці тогочасного життя. Ну, де таке видано, щоб під час першої світової війни, ще й в

окопах на фронті піхотною ротою командував... полковник? За статутом старої армії ротою командував капітан, а на позиціях в окопах таке командування практично здійснював найчастіше прапорщик, вчорашній гімназист. Неможливо також, щоб «закон божий» у школі — не початковий, а городській викладав не піп, а цивільна людина. Недоречно й українського шовініста в сімнадцятому році, до Жовтневої революції, іменувати «буржуазним націоналістом», — поняття таке, звичайно, тоді було, але цей термін з'явився дещо пізніше, за пам'яті сучасних комсомольців: тоді вживалися визначення «шовініст», «сепаратист», «націоналіст» або що.

Я не буду розглядати недоліки та хиби художнього порядку в книзі Коваленка, — в цьому просто нема потреби. Автор виявив цілковиту свою непідготовленість до повістарства. Матеріал, який він знає, дуже цінний, і опанував його він старанно, та й, очевидно, чимало почерпнув із власного досвіду. Але щоб матеріал цей став надбанням і художньої літератури, авторові, мабуть, краще було б вдатися до іншого жанру — теж жанру художньої літератури, але більше притаманного його обдарованню, — до жанру мемуаристики: я певний, що в авторських записках, споминах, мемуарах весь цей матеріал міг би стати і художньою прозою. Обрати жанр, який органічно відповідає матеріалові, твоїй позиції до нього і твоїм можливостям, — це дуже важлива справа: значною мірою це визначає творчу удачу чи невдачу.

Дещо інакше стоїть справа з романом Симаковича.

Сірість повісті «Маяки» значною мірою пояснюється, здається мені, тим, що автор, взявши місцем дії конкретне село на Волині, село Маяки, півселював одначе характерні місцеві особливості і змалював село Маяки як якесь «середньопропорційне» українське село. справа не в тому, що знехтувано специфікою волинської етнографії, яка б, до речі, подана в міру, була б зовсім не зайвою, справа в тому, що події громадянської війни в глухому волинському Поліссі проходили своєрідно, — вони скрізь проходили своєрідно, — і така місцева своєрідність являє особливий інтерес, коли письменник прагне відтворити типові явища за типових обставин. А Симакович зрікся виразу такої своєрідності. Тому й книга не набула свого власного обличчя, зробилась неначе муляжем подій, а не живим відтворенням епохи громадянської війни.

Такий нахил підмінити загальником конкретні факти призводить, проте, не тільки до художньої блідості, але й до деяких історичних натяжок та перекручень, що, звичайно, знижує ідейне звучання книги.

Наведу приклад. В романі серед основної групи персонажів діє робітник-залізничник Шпак, і це дуже добре. Власне, було б добре, коли б автор не заспокоївся на тому, прийшовши, очевидно, до висновку, що раз є персонаж-робітник, то з пролетарською лінією все в порядку, в порядку все й з розташуванням класових сил та роллю партії, бо ж Шпак — більшовик. Та самого загального «представництва» класових сил для художнього твору ще замало. І на цьому випадку ми бачимо це особливо наочно. Адже ми знаємо, що в перші часи громадянської війни запевнято намагались просякти в лави робітництва та підкорити його своєму впливові меншовики, а на Україні двічі підступно діяла ще й специфічна націоналістична, петлюрівського толку, українська соціал-демократія. В Здолбунові, Дубні, Сарнах, де відбувається дія роману Симаковича, ці антинародні підступи соціал-зрадників мали особливе значення, відчутно утруднюючи справу перемоги пролетарської революції, і це значною мірою сприяло і тому, що петлюрівщина у цих місцях трималася особливо довго. Не відбити таких зрадницьких спроб розколоти інтернаціональну єдність пролетаріату, не виявити складності процесів революційної боротьби проти зради і запроданства — не дозволяє ні історія, ні художня правда, тим паче що в боротьбі проти цих антинародних тенденцій та ворожих зальотів міцніла й гартувалася партія більшовиків на Україні, приходили їй перемоги пролетаріату в єднанні з сільською біднотою, з цілим трудовим селянством. Симакович це обминув, легко скинувши петлюрівщину самим сільським куркулям та міським підпанкам, обійшов трагізм облуреного націоналістами селянина та й певних груп дрібноміського робітництва: Симакович пішов легкою стежкою вульгарного соціологізму, — дає читачеві облегшену, лаковану схему класової боротьби замість трудної, але переконливої правди.

Від цього пішли й інші хиби. В романі дія пов'язана з крупними залізничними вузлами тодішнього західного прикордоння — Здолбуново, Сарни, і автор, звичайно, не міг обминути всеукраїнського двомісячного залізничного страйку — видатної історичної події того часу, бо страйк цей,

паралізувавши нерви країни, був першим могутнім всенародним ударом по гетьманщині та австро-німецькому окупаційному режиму, розхитав їх і, власне, став основним поштовхом до скорого падіння української монархії та іноземної окупації України. Видатне історичне значення цього страйку було в тому, що він згуртував і пролетарські сили, і сили трудового села та трудової інтелігенції — в їх опорі, протесті й активній акції проти гнобителів. Але Симакович погано розібрався в характері страйку та й в самому його перебігу, він не показав найважливіших процесів, які відбулися під час того страйку серед робітництва українського Правобережжя — залізничників, пролетарів індустриальних центрів та зайшлих із сіл сезонних робітників численних тут цукроварень, змазав провокаційну роль профспілок, керівництво якими було узурповано меншовиками та націоналістами, не відобразив абсолютного ствердження з тої пори авторитету більшовицької партії. Він замінив все це зведенням на котурни персональної ролі Шпака в Здолбунові — на тій підставі, що Шпак, мовляв, більшовик. І вийшло якось так, що всеукраїнський страйк, який захопив усю Україну від того ж Здолбунова до Одеси і від Жмеринки до Катеринослава й Харкова з Донбасом і який масово організувала Комуністична партія, пішов наче з легкої руки Шпака. А Шпак той — постать в романі переважно декларативна — взагалі легко одривається від перебігу подій.

Додам до цього, — мабуть, щоб полегшити собі завдання, — Симакович зовсім обминув контрреволюційні білопольські сили, які гуртувалися на Волині, обминув зокрема й білопольсько-петлюрівський конфлікт того часу (чвари між білопольськими легіонами та петлюрівськими отаманчиками), не виявив підступної ролі керенщини та соціал-угодовщини, зважуючи все вульгарно-соціологічним методом на плечі абстрактної «буржуазії».

Поруч із цим — щоб, очевидно, вище піднести патріотичний стиль повіствування, — автор охоче вдається до, так би мовити, летючих аргументів, нехтуючи тим, що робить «ідеологічні патяжки». Він наполегливо, де тулиться і де не тулиться, зловживає посиленнями, здебільшого недоречними, на Пугачова, Разіна, на 1812 рік з поразкою Наполеона, на Переяславську Раду тощо; про ці історичні аналогії згадує залюбки навіть старий дід-баштанник, а селя-

нин Карпо навіть сина свого іменує Богданом — на честь Богдана Хмельницького та возз'єднання України.

А втім, товариш Симакович взагалі доволіно поводить-ся з історичними подробицями.

Симакович, наприклад, пише, що в жовтні місяці 1917 р. в Києві діяли як опора Центральної ради «синьожупанники». Як же це могло трапитись, коли в 1917 р. Росія, в складі якої була тоді Україна, перебувала ще в стані війни з Австрією та Німеччиною, а «синьожупанники» — це точне найменування армійської частини, і були вони німецьким формуванням української націоналістичної збройної сили з військовополонених українців російської армії в німецьких таборах, як «сірожупанники» — в австрійських. Один з загонів «синьожупанників» під командуванням Коновальця справді вийшов із таборів, але пізніше — і на Волинь, а не в Київ. У Києві ж «синьожупанники», як опора Центральної ради, з'явилися лише наприкінці березня 1918 р., коли Центральна рада привела на Україну німецьких окупантів.

Чорт з ними, з «синьожупанниками», звичайно, не така вже й біда, якщо наплутати щось у їхній ганебній історії, все одно вона — суцільна чорна зрада! Але річ у тому, що від такого переміщення в часі викривляються історичні події і особливо їх соціальний, класовий зміст. А саме: у 1917 році Центральна рада не мала ще спеціальної регулярної армії, як збройної сили українського націоналізму, були тоді лише окремі, сконцентровані в Києві, зовсім дрібні групки «січовиків» чи «гайдамаків», на які годі було спертися. А пробувала спертись Центральна рада на «українізовані» фронтові частини російської армії, що складалися з солдатів-фронтовиків, які винесли на своїх плечах весь тягар трьохлітньої фронтової імперіалістичної війни. В цих частинах ішов бурхливий процес класового розшарування і класового усвідомлення, частини ці на лихо Центральної ради, розкладалися, більшовицьке слово відкривало їм правду про Центральну раду та націоналістів, і коли дійшло до діла, то ці частини — цілого Південно-Західного фронту — повстали проти самої ж Центральної ради, за випятком зовсім незначної кількості деморалізованих полків. Гнаца повсталим народом, Центральна рада і наживала п'ятами на кордон, де й «позичила» в німецької імперіалістичної воєнщини підготовлених для неї «синьожупанників». Симакович сплутав «синьожупанників» з так званими «вільними козаками» — доволі широко розкинутої по Ук-

раїні самодіяльної, добровільної куркульської збройної організації, що повстала в середині 1917 р. і на яку Центральна рада і пробувала 1917 р. спертися. А плутати тут не треба тому, що куркульське — добровільне, а не мобілізоване — «вільне козацтво» якраз і виявляло класовий характер Центральної ради та й визначало, певна річ, її класову, спрямовану проти трудових верств, політику. До речі, керівником «вільного козацтва» був генерал Скоропадський, який потім і став гетьманом, виразником куркульсько-поміщицьких інтересів та інтересів української буржуазії, а організатором — «ідеолог» націоналістичних інтересів українського куркульства, зубр українського буржуазного націоналізму Тютюнник.

Симаковичу, раз він взявся малювати боротьбу українського народу проти націоналістів, і зокрема Центральної ради та петлюрівщини, варто було заглибитись в ці моменти. І тоді б розвінчання та компрометація націоналістів та петлюрівщини були б виразні та переконливі і не треба було б пов'язувати українських націоналістів з Мишкою Япончиком, вдаватись до банальної історії кохання петлюрівця Печериці з Ларисою або до блатного гротеска типу «Весілля в Малинівці» — з ліквідацією дідами-баштанниками петлюрівського гайдамаки Блоха.

Псує книгу Симаковича, подібно до книги Коваленка, ще й ота схильність до інформативних відступів та переказів скоромовкою. І переказує своїми словами Симакович не тільки різні суспільні події, що відбуваються, так би мовити, поза розвитком основного сюжету, а навіть такі речі, як історію кохання, наприклад, історію кохання Ониська до Варки. Замінити переказом дійовий матеріал, особливо такий, як кохання, означає зовсім змазати цю лінію. А змазувати її не варто, бо, по-перше, це само по собі цікаво, по-друге, непорозуміння Ониська з Настею та залицяння до Христі-куркулівни зав'язує в романі класовий конфлікт між двома братами, суспільна путь яких пролягала різними шляхами.

* * *

Тепер кілька думок про повість Ольги Ткачук «Назустріч волі».

Цей твір особливо примітний тим, що з'явився на зовсім ще не піднятій цілині і має широкому українському читачеві маловідомий йому недавній побут Волині — місце-

вості, що пройшла із східними областями України довговіковий спільний шлях під царським пануванням, але після того на два десятки літ була відірвана від тіла матері України білопольськими імперіалістичними загарбниками.

Слідом за Гаврилюком, Тудором, Галаном, Козланюком, що своїми талановитими пензлями, малюючи жорстокі класові битви, поклали виразні, яскраві мазки на картину соціального життя Галичини напередодні її возз'єднання з УРСР, Ольга Ткачук своєю м'якою жіночою рукою торкається майже не перегорнутих ще сторінок — побуту дрібноінтелігентської української родини. З великим соціальним пафосом і чималою силою виображення пише Ткачук про трагедію сім'ї Тихончуків, і сила її тонкопсихологічної прози, її таланту в тому, що розв'язати цей вузол вона зуміла не лише в історії побутових, родинних взаємин, а — крізь побут та родинні справи — розкрила весь соціальний світ, в якому жили, не жили — ниділи і пропадали її герої. За безхитрою розповіддю про злощастя сім'ї учителя Тихончука на загарбаних українських землях в шляхетській Польщі видно у великому масштабі всю людиноненавистницьку, людинобивчу систему буржуазного суспільства, всю його безвихідь і всю його мерзенну гидь. У буржуазному суспільстві трудовій людині жити — зась! аж волає кожне чергове злощастя сердешних Тихончуків, і автор уміє показати це без надужиття, без зайвого лементу, без накопичення зайвих подробиць — тонко й виразно. І сам собою приходить висновок, що для того, щоб людина могла жити, треба буржуазне суспільство ламати, а щоб його зламати, треба боротись — іти в боротьбу!

Постаті героїв, яких з великим співчуттям до їх злигоднів та хвилюванням за їх долю виписує Ткачук, здається мені, закарбуються надовго в пам'яті і душі кожного, хто прочитав книгу. Не можна забути ні образу старого бідолашного вчителя Тихончука, ні його сердешної, погинутої обивательським болотом дружини, з якої б за інших обставин вийшла непогана інтелігентна трудівниця і матір. Не забудеться скривджене, знівечене, загублене життя самітної молодої, а там і старої, дівчини Софії. Не забути і двох Тихончукових дочок — Любочки та Надійки, долі яких такі різні. Про долю цих людей не можна читати без глибокого хвилювання.

В книзі Ольги Ткачук є ще ряд цікавих людських образів меншого масштабу і меншої поетичної сили, але вираз-

них і зворушливих. Насамперед це — сільський учитель Семенюк, комуніст, активний і діючий навіть на смертному одрі.

Але...— просто з боєм душевним вимовляєш це «але»,— авторці не пощастило довести свою книгу на такому високому рівні до кінця. В другій половині книга раптом починає спадати — спадає змістом, майстерністю, цілим своїм тоном. І трапляється це тоді, коли авторка починає розповідати про революційну боротьбу в Польщі. Обмеживши коло революційного активу студентським середовищем,— що невірно, бо основу революційного руху складав у Польщі робітничий клас, як ми знаємо, міцний і організований,— авторка, проте, і в студентському колі революціонерів не зуміла дати собі ради. Враз перед читачем починають миготіти одне за одним нові і нові прізвища, самі, власне, прізвища, бо за тими прізвищами немає людських характерів, рівних описаним щойно Тихончукам. Ці прізвища не встигаєш запам'ятати, але запам'ятати їх взагалі важко, бо автор переходить з своєї тонкої психологічної прози на швидке конспектування викладу книги, на довідки та інформації і поспішає, поспішає чимдуж довести своїх героїв до дня визволення західних земель України. І в цьому маленькому бігові на очах у читача меркнуть так добре виписані характери, пригасає психологічний малюнок, в'януть барви розповіді, неначе в'яне, гасне і меркне сам авторів талант.

Ні, це, звичайно, не так. Справа лише в тому, що революційне життя авторці було мало відоме, а осягти його по матеріалах вона не зуміла, справа ще в тому, що вона дуже поспішала — не закінчити, а довести до «щасливого розв'язання» свою повість. І почуття письменницької самокритики ще в неї не загартоване.

Ольга Ткачук — з усього видно — серйозний, вдумливий прозаїк, і я не дозволяю зародитися бодай найменшому сумніву в тому, що вона зрозуміє, можливо вже зрозуміла, свою необачність, свою помилку. І вона не дозволить, щоб її «Назустріч волі» і в окремому виданні вийшла в такому ж недоопрацьованому вигляді, як опублікована в журналі. Ткачук треба «дотягти» всю повість до того рівня, на якому виписано трагедію Тихончуків.

І коли Ткачук це робитиме, то нехай її увага спиниться ще на одному дуже важливому моменті, який дошкульно б'є по ідейності її твору. Справа в тому, що всі стражденні в повісті — українці, і це не було б особливо протиприрод-

но, бо ж Ткачук і розповідає спеціально про українську родину і українську інтелігенцію в Польщі. Але ж це починає зовсім інакше виглядати, коли звернути увагу на те, що всі негідники і мерзотники в повісті — поляки. Бліді постаті позитивних у повісті поляків неспроможні порушити це прикре зіставлення, дарма що всі ті мерзотники — це обивателі, реакціонери, панівна класова верства. Невже-таки серед класу експлуататорів чи прислужників буржуазії зірке око письменниці не помітило і виразних личин «своїх» кривих? Згаданий в повісті куркуль-українець теж справи не рятує, бо образ його виписаний блідо. Образи, які проходять у повісті під знаком українського націоналізму, з цього погляду теж не можуть задовольнити, бо, скажімо, захоплена націоналістичними мріяннями студентка Орися є скоріше жертвою, а не речником українського націоналізму і, кінець кінцем, вона теж є не пропащою: зміна соціальних умов мала б спрямувати її на інший шлях, на зміну своїх захоплень, на зближення з інтересами народу.

Огидні постаті українських буржуазних націоналістів не були б обов'язковими в розповіді — не дуже приємно їх виписувати! — коли б не були вони зовсім реальним, фактичним компонентом того гідкого життя, яке описує нам авторка, коли б не були вірними посіпаками польської буржуазії. Раз письменник взявся показати життя і шир, і глиб, то в умовах життя під Великопольщею він не може обминути розкриття справжньої каїнової ролі українських буржуазних націоналістів.

Хотілося б, щоб товаришка Ткачук зважила на це і не спустила б з ока, коли доводитиме повість до цілковитого вивершення. Від такої глибокої і соковитої прози, як проза Ткачук, ми маємо право цього зажадати.

* * *

Наш огляд книжок молодих прозаїків буде не повний, якщо не сказати про повість Юрія Мушкетика «Семен Палій». Хоча про цю книгу і з'явилося вже чимало критичних статей і Мушкетик в них, очевидно, вже розібрався, ми все ж таки не обминемо «Семена Палія», бо дуже це важливий факт, що молодий письменник у першій же своїй роботі взявся до такої відповідальної та, що гріха таїти,

трудної і для досвідченого майстра літератури теми з нашого історичного минулого.

Буржуазна історіографія, ідучи за антиісторичними, націоналістичними концепціями школки Грушевського, дуже заплутала літературу про минуле нашого народу, намагаючись штовхнути її на сепаратистський шлях, і тому кожна нова правдива робота про наше минуле — зокрема й твір художньої літератури — має виняткову цінність.

Юрій Мушкетик, поставивши в центрі своєї розповіді світлу в народній пам'яті постать народного ватажка Семена Палія, взяв під пильне око і іншу, чорну постать нашої історії — зрадника Мазепу. Буржуазні історіографи в своїх зрадницьких намаганнях нав'язати українському народові зрадницькі концепції ворожості до Росії, російського народу і всього російського з усіх сил пнулися змалювати Мазепу своїм націоналістичним «божком», і відомо, скільки лиха наробили вони своєю провокаційною, підступною злодіяльністю.

Мушкетик влучно протиставляє Мазепі Семена Палія, і йому не забракувало таланту, щоб постать народного ватажка, продовжувача справи Богдана Хмельницького, зліпити виразно і сильно. В читача всі симпатії, поза всяким сумнівом, лишаються на боці Палія, вся антипатія і ненависть справедливо скеровуються проти Мазепи.

Сила концепції повісті ще й в тому, що в ній відтворено історичну правду: за Палієм — народ, за ним і героїчні постаті простих козаків, такі, як Гусак, Максим, Мизан. Мазепу автор розвінчує як інтригана, як людину честолюбну та своєкорисливу, як виразника прагнень лише крупної козацької старшини, як, кінець кінцем, агента іноземних загарбників.

Тільки, здається мені, Мушкетик не зробив ще одного для повного, правдивого змалювання чорного образу Мазепи, для того, щоб твір його став ідейно повноцінним. Непереконливо розкрита сама історія зради Мазепи. За Мушкетиком, прямим поштовхом до факту зради був лист пані Дольської (інспіратора «шведської» партії в Польщі), а ґрунт для того, щоб ступив Мазепа на дорогу зради, підготувала, власне, честолюбна образа гетьмана за те, що був він ніби не оцінений царем по-справжньому і незаслужено принижений, опинившись під началом Меншикова. Нехай і так, нехай це й справді було приводом до здійснення зради, але історик, а за ним і художник, повинні виявити

перед читачем не лише «привід», а самі причини факту. А причини були значно глибші й складніші: вони були в самому рабовласницькому світогляді Мазепи, в його ідеології виразника інтересів крупних магнатів, в його прагненні претендента на абсолютну монархічну владу над українським народом, отже, в його політичних симпатіях, а з ними і в дипломатичному дворушництві. Про все це можна знайти згадки в повісті Мушкетика, але ж саме це треба було покласти в основу образу, щоб повно відтворити історичну правду. І саме від цього повести і прямі, а не побічні причини найчорнішої в історії України гетьманської зради. Так принаймні мені здається. Погляньте, як зараз непідготовлено, навіть несподівано, звучить у книзі виголошена Мазепою ціла «програма» відриву України від Росії. А треба, щоб вона стала лише завершенням повністю вже розкритого політичного «кредо» Мазепи.

Ще хочеться порадиги товаришеві Мушкетіку пильно придивитися до стилю свого повіствування. Не згадуючи про те, що в тексті трапляються недогляди,— на зразок того, що сідають грати в карти, а... оголошують «шах»,— в повіствуванні є чимало мовних огріхів. Звісно, витримати мову в стилі минувшини з тим, щоб не відриватися і від розуміння сучасного читача,— це справа не легка, але раз взявся, то вже держись — пильнуй і лексики, і синтаксису, не зловживай архаїкою, але й сучасних слівець, особливо із словника перекладачів РАТАУ, в мовну тканину аж ніяк не допускай! Дається також знаки і добре дошкуляє читачеві деякий спрощений, примітивний, сказати б — «лубочний», псевдореалізм повіствування типу «історичних» видань книготорговця Губанова, на взірець «Битвы русских с кабардинцами», основною ознакою яких було легковажне спрощування історичних фактів, примітивізація внутрішнього світу героїв і натомість яскраві контрастні барви в змалюванні зовнішності. Такої «лубочності» Мушкетіку слід обов'язково позбутися, якщо він хоче, щоб книга його залишилася на полицях бібліотек, та й щоб і самому на схилі літературного віку не соромно було перечитати свою першу книгу.

Солідна і важлива робота, яку виконав Мушкетик, варта того, щоб до неї повернутися авторові ще раз, і, можливо, для другого разу краще буде покласти перед собою не готовий рукопис, а зовсім чистий папір і переписати повість ще раз з початку до кінця.

Партизанська бібліотека радянської літератури теж поповнилась ще одною новою книгою: записками славного партизанського ватажка, Героя Радянського Союзу, генерал-майора Сабурова — «За ліній фронту», здійснений в літературній співдружбі з Лопатіним.

Не вдаючись у розгляд специфічних літературних достоїнств чи, може, недоліків цієї книги, мушу одначе відзначити принагідно, що, на мою думку, в галерею незабутніх образів радянських літературних героїв повинні ввійти такі живі характери з книги Сабурова, як партизанський командир Рева, як партизанська мати Петрівна, як партизан Васька Волчок та інші герої епопеї «За ліній фронту». Повинні ввійти навіть такі епізодичні в книзі, але великої соціальної ваги людські образи, як, наприклад, старий Струков з його «полком» («полком» старий колгоспник іменував свою численну родину, якою, власне, і командував на користь партизанській боротьбі, як добрий полководець) або, скажімо, численні в записках образи радянських юнаків і дівчат, як-от героїчний Ванюша та інші. Чимало епізодів у книзі вражають силою художнього впливу, що походить саме з глибини ідейного насичення описуваної події. Як на особливо яскравий приклад хочеться послатись на епізод з читанням номера газети «Правда» в селищі Червона Слобода в Брянських лісах, оточених гітлерівськими загарбниками. Таких епізодів у книзі чимало, вони яскраво розкривають патріотичні настрої радянських людей на окупованій гітлерівцями території.

Але мені, письменникові-прозаїку, хочеться поділитись кількома думками, які виникають, коли читаєш записки партизанського керівника.

От уже не перший рік доводиться чути — в критичних статтях, у розмовах з редакторами, при обговоренні творчих планів письменників, а найбільше, коли готують свої редакційні портфелі видавці, — годі, мовляв, писати про війну, пишть зараз про мирний післявоєнний час, про працю і побут нашої країни сьогодні!

Що й казати: тема нашої сучасності, тема будівництва комунізму та образ радянської людини — будівника комунізму в її героїчному мирному труді — генеральна тема радянської літератури сьогодні. Радянська література в великому боргу перед читачем, і докори критики й читача на

адресу письменників — цілком справедливі. Творча увага радянських літераторів справді повинна бути спрямована в першу чергу на цю найважливішу тему сучасної літератури.

Але чи означає це, що радянська література вже сплатила свій борг читачеві у висвітленні теми минулої Вітчизняної війни?

Ні. Радянська література дала народові десятки прекрасних — ідейних і талановитих — книг про війну, на сторінках цих книг створено сотні незабутніх живих образів радянських людей в дні війни, одначе цей історичний, високогероїчний період у житті радянського народу ще далеко не висвітлений, не перетворений художньо, і тема Вітчизняної війни ще далеко не вичерпана. Я думаю, що ця велика тема не буде вичерпана ніколи.

Та й чи може таке бути, щоб якась тема могла бути «вичерпаною», могла стати непотрібною, неважливою, другорядною?

Ні. Ніяка тема ніколи не живе сама в собі. Тема живе тільки в її здійсненні. Тема книги стає другорядною, неважливою, непотрібною тільки тоді, коли її погано розроблено, коли її спалюжено, коли на її основі виріс хирлявий покруч — блідий, сірий твір.

Я думаю, що всякі розмови про тематичну «циклічність» — розмови невірні, схоластичні, шкідливі.

Що специфічна тема партизанської війни ще далеко і далеко не «вичерпана», що й сьогодні, в мирний післявоєнний час, вона лишається однією з найважливіших, найцінніших та найцікавіших тем радянської літератури, може прекрасно засвідчити ще раз саме книга Сабурова «За ліній фронту».

Книга Сабурова з'явилася в світ після появи й успіху в широкого читача ряду інших творів про партизанів у Вітчизняній війні, написаних самими ж партизанами — книг Ковпака, Вершигори, Федорова, Козлова, Ігнат'єва, Лінькова, Збанацького та інших, — і одначе читається вона з неослабним інтересом, і, читаючи її, радієш саме з нових знань про нею опису, неначе вперше розгортаєш літопис партизанського руху: ідейно-виховний вплив цієї книги на читача безсумнівний. Бо книга ця не просто публікує нові, не відомі досі факти й події з часів партизанської боротьби, не тільки малює нові образи героїчних радянських людей в битві проти гітлерівських загарбників та розкриває нові

людські характери,— вона ще раз, по-новому, розкриває саму тему.

Особливо цікавим у розкритті теми в книзі Сабурова є не просто протиставлення ідеологій, а зіткнення психіки радянської людини і психіки фашистської «надлюдини» або, поправніше сказати — «недолюдини». Таке зіткнення виразно намічене в цій першій книзі «За линией фронта» і, цілком очевидно, має бути глибоко виявлене в книзі другій, що видно з тих сюжетних зав'язок, які в першій книзі підготовлюють розворот сюжету для книги другої.

Отже, книга Сабурова свідчить, що перед нашою літературою стоїть завдання не тільки не «кінчати» з темою війни, а, навпаки, ще раз і ще раз повертатись до неї, знову і знову писати: чимраз ширше, чимраз глибше, чимраз проникливіше.

Книги про війну повинні бути на лінії літературного фронту сьогодні. І поміж них на лінію літератури повинні виходити книги, що належать до жанру саме м е м у а р н о ї літератури.

Значення мемуаристики величезне. Без перебільшення можна сказати, що молоді покоління знайомляться з минулим свого народу, пізнають найтонші нюанси історичного минулого, здобувають найживіше висвітлення минулих подій значною мірою саме з мемуарної літератури, і часто — навіть більше, ніж з найвидатніших творів літератури художньої. Жанр мемуаристики — одна з найцінніших галузей літератури.

Ми знаємо, якою багатою була колись мемуаристика в російській літературі. Від Герценівських «Былое и думы» починаючи, російська література записів піднялась на особливо високий рівень. Відтоді російська мемуаристика стала на путь не тільки літописної фіксації фактів та їх висвітлення з особистого погляду автора-мемуариста, а на путь широкого охоплення історичного періоду і проникнення в саму суть суспільних явищ. Бібліотека російської мемуарної літератури, створена найвидатнішими російськими мислителями, творцями і умільцями, нараховує сотні найцінніших книг, що яскраво відтворюють нам, нащадкам, минуле нашої країни і є найглибшим відтворенням епох, пережитих нашим народом.

І з прикрістю доводиться констатувати, що наша радянська література зовсім несправедливо і безпідставно

занехала цей найважливіший соціально-побутовий, соціально-політичний, соціально-інтимний жанр літератури.

Довгий час мемуарного жанру майже зовсім не існувало в нашій радянській літературі. Серед видавців і редакторів, серед критиків і літературознавців поширилось навіть зневажливе ставлення до цього жанру. Деякі літературознавці навіть сьогодні виступають із заявами, що мемуарний жанр «вмер», що взагалі такого жанру «нема» і бути «не може», а саме слово «мемуаристика» є словом мало не крамольним.

Нема сумніву, що такс хибне й шкідливе, формалістичне ставлення до цього жанру походить з гнилих джерел вульгаризаторства.

На щастя, саме життя вщент руйнує всі ці схоластичні теревені. Жанр мемуарної літератури в післявоєнні роки почав особливо поширюватися в радянській літературі. Радянський читач знає чимало цікавих і цінних записів «бувалих людей» — радянських будівників, людей великого практичного досвіду. Ми читаємо залюбки записки і голів колгоспів, і робітників-новаторів, і діячів науки чи митців, і старих революціонерів, і воїнів Радянської Армії. Книги ці здебільшого точно цілеспрямовані: в полі зору авторів записок стоїть здебільшого їх праця — рукою їх водить бажання поділитися з широкою громадськістю, з молодшими поколіннями досвідом своєї роботи або громадської діяльності. Але раз у раз книги ці «переростають» своє пряме завдання, виходять за межі поставленої професійної теми, трактують загальні явища нашого суспільного життя і стають цікавими не тільки для фахівців, але й для широкого читацького загалу.

І треба сказати, що чи не початок відродженню цього занедбаного довгий час жанру поклали в післявоєнний час саме партизани Вітчизняної війни — керівники партизанського руху. Книга Сабурова продовжує цей великий, плідний труд героїв визвольної боротьби.

І коли читаєш сьогодні книгу Сабурова — мемуари, написані на рівні художнього узагальнення, ще раз і ще раз хочеться підняти голос за найширше відродження жанру мемуаристики, цього прескрасного літературного жанру, що і сучасникам розкриває події в їх найглибшій, найвідчутнішій деталізації, і для наступних поколінь залишить висвітлення епохи очима її сучасника — в найтонших нюансах.

Нема ніякого сумніву, що жанр мемуаристики житиме і житиме, незважаючи на те, що видавці його не «планують», редактори «не радять» літераторам, а літературознавці відмовляють цьому жанру в самому праві на існування.

Партизани і воїни, будівники комунізму — новатори виробництва і передовики колгоспних ланів, розвідники надр і мандрівники, науковці і митці — творчі радянські люди — повинні залишити і залишать для наступних поколінь свої записки, які висвітлюватимуть «тонкощі» та «секрети» їх творчого життя і осмислюватимуть суспільні явища, свідками і учасниками яких вони є. І це збагатить нашу вітчизняну літературу надзвичайно цінним — хвилюючим і читабельним — жанром літератури пізнання.

Показ партії, партійного керівництва, самої організуючої ролі партії в житті нашого народу — одне з найважливіших завдань кожного твору радянської літератури. І як часто доводиться читати в критичних статтях справедливі докори авторам гарних і навіть найкращих книжок, що вирішити до кінця цю проблему в своєму творі вони таки не спромоглися. Бо раз у раз навіть досвідчені майстри літератури вдаються до резонерства, впадають у схему, підміняють живий процес ідеологічними конструкціями, а живі людські відносини — програмними деклараціями. В наших книгах часто замість глибокого показу організуючої ролі партії в цілому процесі нашого радянського життя з'являється поставлений на котурни схематичний образ комуніста на відповідальному партійному посту, що діє в сюжеті книги, власне, і не як організатор — в живій дії, в живих взаєминах з іншими людьми, в своєму власному живому характері, — а тільки в наперед визначеній ролі непохибного судді всього вірного і невірного, що відбувається довкола, всіх правильних та неправильних вчинків інших дійових осіб у повіствуванні. Діє, власне, «посада», а не людина. І ще частіше трапляється, що письменник просто «вставляє» в повіствування епізоди чи образи, що дістають спеціальне «навантаження» — «розкривати» роль партії, «визначати» «функцію» комуніста, і дарма, що епізоди ці чи образи самі по собі вірні і «зроблені» з належною літературною вправністю, одначе, не будучи органічними в сюжеті, так і лишаються тільки вставними епізодами та образами, істотно не пов'язаними з цілою канвою повіствування.

Великою радістю для цілої літератури є ті твори, яким не властиві подібні вади.

З цього погляду книга Сабурова являє особливий інтерес.

В книзі Сабурова ми маємо непоганий приклад живого, простого і правдивого показу організуючої ролі партії в такому великому ділі, як партизанський рух у Вітчизняній війні, маємо яскраві образи комуністів — організаторів і виконавців справи боротьби у великому всенародному русі проти німецько-фашистських загарбників.

Сабуров теж присвячує чимало сторінок своєї книги спеціальному показові партійної роботи, чимало є сторінок, присвячених розкриттю взаємин поміж комуністами та комуністів з цілим колективом, є в книзі і живі образи партійних керівників. Але ці епізоди і ці образи ніколи не «випадають» із загального повісткування — вони є органічним елементом цілого викладу.

Чому це так?

А тому, що автор книги «За линею фронту» описує весь процес боротьби і, так би мовити, згори донизу, тобто від найвищого організуючого партійного центру, через усі нитки взаємин і зв'язків аж до партійних організаторів в самих низах, в найширших народних масах. І маси народні показує саме в їх зв'язках з комуністами. Читач бачить повсякденне керівництво партії партійним підпіллям і відчуває його навіть тоді, коли — в силу обставин партизанської боротьби — зв'язки партійного підпілля з партійними центрами уриваються. Читач бачить, як партійне підпілля діє в найширших позапартійних масах і разом з цими масами, виявляючи їх настрої і спрямовуючи їх, тому що утворення партією партизанських загонів показано як волевиявлення широких народних мас. З записок партизанського керівника читачеві виразно видно, що там, де є радянський народ, там є глибоке довір'я до Комуністичної партії, там, де є радянські люди, там є шукання партії, а раз є шукання партії — є партія, хоч би боротьба відбувалась в найглухіших, відрізаних ворогом від «великої землі» закутках «малої» партизанської землі. Народ, партизани, партійне підпілля показані автором як одне ціле і нероздільне: народ вірить партії, партія вірить в народ, народ спирається на партію, партія спирається на народ.

Вдалих показ організуючої ролі партії, єдності народу

з партією, партійної діяльності комуністів — одна з найбільших удач книги «За линией фронта».

Читач, я думаю, з нетерпінням чекатиме на появу другої частини, в якій — як це видно з опублікованих уривків, з розповіді автора перед письменницьким колективом — автор має показати дії партизанського загону на українській землі, має розкрити перед читачем ще одну, не зачеплену досі в інших партизанських записках тему: підступні дії англійської та американської розвідувальної агентури під час війни на території Радянського Союзу. Англо-американська агентура діяла проти радянського народу і на користь гітлерівщині саме в той час, коли уряди Англії та США були союзниками Радянського Союзу в його війні проти гітлерівської Німеччини. Викриття підступних і провокаційних дій англо-американської агентури має зробити другу частину книги «За линией фронта» особливо цікавою.

* * *

Закінчуючи цей огляд, мені хотілося б відзначити, що декілька з перших книжок минулого року присвячені важливій темі, яка стоїть зараз в центрі радянської громадськості — темі виховання дітей: піонерське і комсомольське життя, школа і навіть питання педагогіки.

Поміж книг цього плану в першу чергу слід говорити про капітальну працю Баграновського «Дорога призвання», про повість Михайла Миценка «Медалісти» та Славіна «Откровенний разговор», а також про пов'язані з цією темою повісті Чепіжного «Ребята с Пролетарки», Виговського «Вогонь юного серця», Кошового «Поруч з батьками». Сюди ж прилучаються і книжки на різні теми в специфічній трактовці для дітей — Боженка, Бабанського, Ганни Матійко, Леоніда Залати та інших.

У величезному романі «Дорога призвання» Баграновський ставить важливу тему — колектив і особа, і розв'язує її в двох, так би мовити, схрещених і взаємодіючих планах: колектив школярів і колектив учителів. І було б хуждожне розв'язання цих проблем цікавим і цінним, коли б основні ідеї твору, його сюжетні мотиви і доля його героїв не потопали б у докучливому, скрупульозному розгляді не так педагогічних, як учбових питань з царини любих авторіві суфіксів і флексій, морфології та синтаксису, сло-

вом — граматики. Автор з такою настирливістю примушує читача завчати всі правила правопису (корисна справа, нічого не скажеш), що дивуєшся, як автор, у своїй педагогічній справі, очевидно, новатор (про те судити, звичайно, педагогам), у методиці організації художнього слова виказує себе на практиці запеклим прибічником панівного колись у старорежимній школі методу «задалбливання»! Закривши дочитану книгу, так і кортить розлінувати останню сторінку в «дві косі», взяти шкільне перо № 86 і каліграфічно написати посвяту:

«Вельмишановному авторові, товаришеві Баграновському, привіт від скасованої сорок років тому літери «ять».

Перевантаження романа зовсім специфічними граматичними питаннями лягає на повісткування важким тягарем, а дидактичність манери письма значно звужує коло його читачів. Педагог-словесник, я не сумніваюсь, з інтересом прочитає роман, педагоги іншого академічного профілю гортатимуть сторінки поспіхом, добираючись до завершення сюжетної концепції, а от школярі, яким особливо варто було б почитати цей роман, ті спіткнуться на першому ж розгляді «полногласного «оло» і «неполногласного «ле» і вже до приставок «воз, из, низ, раз» перед «капете-хаткою» так, очевидно, і не дійдуть — втечуть з уроку чи пак — покинуть книжку недочитаною.

Очевидно, коли товариш Баграновський працював над романом «Дорога призначення», йому треба було покласти перед собою відразу два зошити: в один записувати сюжетні перипетії, а в другий — граматичні завдання, і вийшло б тоді в результаті аж дві корисні книги: роман і підручник, а то маємо і се і те, а вірніше — ні се ні те.

В книгу художньої прози треба вкладати не те, що цікаво авторові, навіть його надміру хвилює, а те, що буде цікаво читачеві і, по змозі, — найширшому колу читачів, а не якийсь одній вузькій категорії.

Тему колективу і особи ставить у своїй шкільній повісті «Медалісти» і Михайло Миценко. На книжку Миценка з'явилося вже чимало рецензій, рецензенти відзначають «свіжість» і «корисність» повісті, і всі поспіль, наче змовившись, додають вкінці, що коли автор зважить на всі зауваження, то книга... і так далі, словом, — радять авторові ще попрацювати над повістю.

Так от, коли Миценко, критично сприйнявши інколи суперечливі поради критиків, працюватиме далі над повістю,

я б хотів, щоб він зважив і на деякі мої думки. Іван Басок, Люба Жадан і Тамара Росткова — центральні дійові особи повісті — милі й симпатичні хлоп'ята та дівчатка, і люди вийдуть з них, очевидно, гарні, можливо, допоможуть вони у своєму житті перевиховати ще не одного Валентина Чепуренка. Але ж вони — десятикласники, тобто юнаки призовного віку і дівчата, які обирають депутатів до Рад, тобто дорослі люди, а в повісті Миценка вони нагадують малюків. Похвально, що вони дбають за відмінну учобу, але ж поза своїми специфічними школярськими справами вони не мають ширших громадських інтересів. Дуже добре, що вони так турбуються про долю свого товариша і прагнуть вирвати його з лабетів честолюбства, але ж живуть вони у замкненому колі тільки свого шкільного колективу. Чи ж вірно це? І чи треба, щоб було так? Невже наша шкільна молодь така інфантильна, а коло її інтересів таке вузьке, я б сказав, навіть обмежене? І неже колективізм лише в тому, щоб бути нехай і добрим членом, але тільки твого вузького колективу? Так, школа закладає зародки колективізму, але ж на порозі широкого життя, в сімнадцять і вісімнадцять років, молода людина має вже бути збагачена стосунками і з усім широким довколишнім життям. Принаймні так мені здається.

Таке саме зауваження хочеться адресувати і до Славіна. Правда, в його повісті «Откровенный разговор» діють молодші школярі — семикласники, але ж мова йде про перехід із піонерів у комсомол — теж на порозі повнокровного юнацького життя. Чотирнадцятилітні персонажі книги Славіна, на моє враження, придитинені проти свого віку, дарма що повісткування побудовано від першої особи, як певний «самоаналіз» хлопчика, своєрідна юнацька «сповідь», тобто з наміром «осерйознити» цю відверту розмову. Це «осерйознення» має вигляд інколи штучний: устами хлопчика промовляє інша, доросліша людина, яка стоїть за його спиною, щоб виховувати його, а внутрішній світ піонера Олександра Юровського, натурально, по-хлоп'ячому, честолюбного, залишається дитячим, молодшим від його чотирнадцяти і п'ятнадцяти літ.

До речі, в основному тема повісті Славіна — теж колектив і особа. Звичайно, це — одна з найважливіших тем у справі виховання нашої молоді, але неже ж таки це — єдина тема? Таж і в інших книжках, на яких поставлено цей — не знаю, чи справді потрібний, — напис «Для дітей

середнього і старшого віку», трактується здебільшого тільки ця тема. Чи немає в цьому загрози — засушити, навіть «оказьонити» нашу юнацьку літературу? І чи тільки цим шляхом — прямою, оголеною постановкою теми «Особа і колектив» — найкраще виховувати почуття колективізму в молодому індивідуумі?

Адресую це запитання і до молодих письменників, і до письменників старших, що пишуть для юного читача, а також і до педагогів та комсомольських керівників на-самперед.

І ще одно. Хороші, милі й симпатичні «позитивні» герої повістей Миценка і Славіна, але ж... «паїньки» вони, — так і хочеться погладити їх по голівці і поставити їм п'ять за поведінку.

Не знаю, може, моя думка буде і еретичною, але я зовсім певний, що не в образі «паїньки» треба малювати нашого молодого позитивного героя. Чи не «скучно» буде наслідувати його нашим молодим читачам? Мені здається, що малювати героя книг для юнацтва треба в боротьбі, в змаганні, в суперечках і в усій суперечливості його натури, а такої «суперечливості» не може не бути, адже мо-лода людина, дитина не «земноводне», а складний духовний організм, істота

Правда, буває й таке, що, твердо засвоївши тезу про те, що молодь треба показувати в боротьбі, активним учасником всенародного життя, автор передає куті меду і допус-кається іншої помилки.

Маю на увазі книгу Володимира Виговського «Вогонь юного серця». На книзі цій стоїть застережливий напис: «Розповідь документальна». Очевидно, напис цей треба розуміти так: якщо з'являються сумніви у читача або критика, що все описане в книзі насправді так і було, автор може подати нотаріально засвідчену документацію. Дивний, їй-право, спосіб відстоювати художню правду в художньому творі!

І от, незважаючи на таку мобілізацію юридичних засобів, авторові все одно не віриш: пригоди юного партизана Вовки сприймаєш тільки як вигадку, до того ж не завжди переконливу.

І це дуже жаль, бо автор з щирим хвилюванням розповідає про патріотичні та справді героїчні діла юного школяра, який залишився без батьків на території, окупованій фашистами, пробував сам дошкуляти гітлерівцям,

як умів, тоді зв'язався з підпільниками і партизанами і почав виконувати роль зв'язкового, а далі й відповідальні та небезпечні завдання партійного підпілля.

Дуже можливо, що все і насправді відбувалося саме так, як записано «документально» у книзі Виговського — в житті часто бувають випадки зовсім неначе неправдоподібні. Але в тому й полягає принципова різниця між автобіографією чи анкетною в особистій справі та художнім твором, що в життєпису треба писати все точно так, як було насправді, нічого не змінюючи, хай хоч і як це здаватиметься неправдоподібним, а для того, щоб факти ці перетворились на переконливий компонент художнього твору, їх треба осмислити, в сюжетному розвитку переконливо мотивувати, узагальнити відповідно до інших, аналогічних фактів, розкрити, так би мовити, їх закономірність. А коли не зробити так, то справді достовірний факт здаватиметься неправдоподібним і сприйматиметься з недовірою. Життя має право на неправдоподібність, але художній твір такого права не має.

Та не тільки це є відчутним недоліком «документальної» повісті Виговського. Другим таким же відчутним недоліком, який походить прямисінько від першого, є те, що автор, захопившись героїчними ділами свого юного героя, поставив його в повісті неначе вище від усіх — кмітливішим, активнішим від діючих у повісті підпільників та партизанів, і допустився, таким чином, шкідливого в літературі для юнацтва «авангардизму».

Треба взагалі відзначити, що відчутні недоліки, а то й пряма неповноцінність та хибність багатьох нових книжок для юнацтва раз у раз проходять через ці два полюси — або герої-діти змальовуються розумнішими та всією своєю роллю вищими від дорослих — «вундеркіндами», або, навпаки — надміру придитиненими «недорослями». Коли ж у центрі сюжету творів для дітей та його рушійною силою стає проблема виховання та перевиховання «негативних» юних персонажів, то автори не тільки перетворюють своїх позитивних юних героїв в менторів, але часто вдаються і до прямого викладу спірок у педагогічній науці про методи й систему виховання, вкладаючи цю спірку в уста не тільки персонажів-педагогів, а й персонажів-школярів. Наприклад, в повісті Чепіжного «Ребята с Пролетарки» це вже починає відгонити горезвісною «педологією», що в творах для дітей абсолютно недоречно.

В таких випадках хочеться порадити юним читачам читати краще не книжки, писані спеціально для дітей, а звичайну «дорослу» літературу. Я глибоко переконаний, що юному читачеві так само, як і дорослому, цікаво і корисно буде читати «Назустріч волі» Ткачук, «Рідну сторону» Земляка або «На юге» Федора Залати, не кажучи вже про всю іншу сучасну радянську літературу. І видавцям варто було б особливо подбати про видання для юнацтва книжок із життя та побуту радянської країни і країн зарубіжних, які поширюють світогляд читача, малюючи йому людей в праці і боротьбі. Поміж першах книжок молодих авторів є й така книжка — «Австралійська трагедія» Петра Гуцала, радянського моряка, що побував на морях і океанах та різних суходолах світу. Подорожні записи — цей прекрасний, захоплюючий в читанні та найцінніший пізнавально жанр — у Гуцала, правда, дещо переобтяжений довідковим матеріалом, а законна тенденційність переростає інколи в примітивну, лобову «політграмотність», одначе потворність життя й укладу в капіталістичних країнах, образи зубрів капіталізму і трудових людей, зустрінутих на морських шляхах, а особливо сама романтика життя і роботи колективу радянських мореплавців, відірваних від рідної землі на довгі місяці, — все це є прекрасним читабельним матеріалом і для дорослого, і для юного радянського читача.

* * *

В своєму огляді творчості молодих я говорив про «велику прозу» — романи і повісті, не торкаючись меншої форми — оповідання.

Той факт, що поміж оглянутих книжок чимало є недозвершених, свідчить насамперед про недостатню підготовку — творчу і загальну життєву — авторів цих книжок. Опанувати професійну майстерність, опанувати основи великої науки марксизму-ленінізму, осмислювати великі перетворювальні процеси соціального життя і брати в них особисту активну участь — ось єдиний шлях, який може вивести літераторів на вищий ідейний і творчий рівень.

Проза — трудний і трудомікий літературний жанр. Адже так багато треба вміти, так багато знати і так багато спостерігати і вивчати нового й нового, щоб здобути право

систи до нової книги! І щоразу, хоч би до того ти написав вже і двадцять, і тридцять романів, починаючи нову книгу, ти почуваш себе нездарою, хлопчаком, літературним початківцем.

Написати повість або роман — це все одно, що побудувати новий будинок. Побудувати великий — на багато поверхів і, до того ж, без архітектурницьких «излишеств» — новий будинок. Але будинки ставлять великі колективи будівельників — і землекопи, і каменярі, і монтажники, і слюсарі, і теслярі, і інженери, а роман ти будуєш один — сам від початку до кінця виконуєш всі виробничі процеси. Тобі самому треба знайти поклади глини й піску, накопати їх, змішати в потрібній пропорції, замісити, зліпити цеглу, опалити її і привезти на будівельний майданчик. Самому треба виготовити і архітектурний проект, всі розрахунки і робочі креслення. Самому за цим планом треба починати і будівництво — без техніки і машинізації, без екскаваторів, транспортерів, кранів, навіть без примітивної лебідки. На своїх власних плечах треба перти цеглу на дванадцятий поверх і своїми руками класти цеглину до цеглини в ряд. І не раз, не двічі, а десять і двадцять разів — раптом руйнувати зведені поверхи і починати все спочатку. А потім же треба покласти ще перекриття, настелити підлоги, поставити вікна та двері, і за деревиною їздити самому в ліс, самому тесати її та обточувати. Внутрішні опорядкувальні роботи теж треба виконати тільки самому — та так, щоб жити в цьому будинку було зручно і вигідно. А тоді можна і заселяти будинок. А нові пожильці починають сваритися між собою, змагатися за ліпшу та вигіднішу житлоплощу — і спіркам між ними повинен давати лад знову тільки ти один, сам. А потім тебе віддадуть... під суд — суд критики і читача.

Той факт, що поміж книжок є книжки нудні, сірі, нужденні, може свідчити не тільки про неготовність їх авторів до випуску першої книги, він може свідчити і про непридатність автора взагалі до літературної творчої роботи: можливо, його життєвий трудовий шлях має пролягти через інші царини діяльності і творчості, де він виявить себе обдарованим, підготовленим і цінним діячем. І тільки почуття суворої самокритичності, вимогливості до своєї роботи може допомогти товаришеві розібратись у собі самому, зрозуміти себе і своє покликання і, в разі потреби, навіть змінити свій життєвий напрям. Адже не секрет, що деякі

молоді, обдаровані для якоїсь іншої творчої діяльності люди часто спокушаються «легким», як їм здається, письменницьким «хлібом» та «летючою», як їм здається, письменницькою славою — і з таких меркантильних та честолюбних побудників беруться до пера. Я глибоко певний, що таких серед авторів розглянутих перших книг нема. Але при цій нагоді хочеться ще раз і ще раз нагадати молодим письменникам і особливо — молодим прозаїкам, що література — це, по-перше, труд, по-друге, — труд і, по-третє, теж — труд. Тільки праця формує з покликання талант, тільки цілковита чесна самовідданість літературній праці, сполучена з активною участю у громадському житті твого народу, дають право і забезпечують письменникові право на його відповідальний і почесний труд. Письменник — це державний і партійний діяч, інакше-бо він не може бути слугою народу. І хто цього не розуміє або, розуміючи, нехтує цим, той не має права бути письменником. Тому не побудувати високий та гарний, ясний та прекрасний будинок повісті чи романа, будинок людських характерів і людських пристрастей, людських біографій і людських судєб, будинок світогляду нової людини на оновленій землі — радянської людини на соціалістичній землі.

НА ШЛЯХУ ДО ПЕРШОЇ КНИГИ

Редакція журналу «Дніпро» звернулась до мене з проханням написати для журналу, як я, письменник старшого покоління, працюю з письменниками-початківцями.

Цим редакція зробила мені велику честь, надаючи сторінки журналу для того, щоб я поділився досвідом з літературною молоддю, в руках якої майбутнє нашої літератури. Але цим редакція завдала мені і великої прикрості.

Справа в тому, що матеріалу про взаємини з початківцями у мене, як і в кожного письменника, назбиралось багатенько. Якби описати все це, вийшов би грубенький томик, який, можливо, для вузького кола зацікавлених осіб являв би певний інтерес. Але він не викликав би інтересу в редакції журналу. Не тільки тому, що в журналі не вистачило б сторінок, а тому, що цінність літературних публікацій, як і кожного літературного твору, ніколи не буває в описі всього, що під руку попадеться, цінність завжди — в розкритті найхарактернішого та найважливішого, цікавого і потрібного найширшому колу.

Отже, належить вибрати найважливіше та найхарактерніше і мені. Але як визначити, що саме має найбільшу вагу? Що має бути критерієм добору? Людина, про яку мова, чи — річ, яку вона зробила? Адже ні для кого не секрет, що в нашому мистецькому бутті вага цих двох елементів творчого процесу — автор та його твір — не завжди рівноцінна. Скільки ми знаємо прикладів, коли цікаву, важливу і цінну книгу пише автор, з яким нудно просидіти в одній хаті півгодини, з якого не витягнеш живого слова і побут якого вражає своєю буденністю. І навпаки —

як багато ми, люди літературного кола, знаємо найцікавіших співбесідників, людей багатющого життєвого досвіду, людей, мова яких аж іскриться дотепом і позначається глибиною думки, але які, проте, взявши перо в руки, не вміють стулити двох слів докупи.

Про що цікавіше написати — про те, скажімо, як письменникові-початківцеві не вдалося написати книгу, дарма що він мав прекрасний життєвий матеріал, чи про те, як письменникові-початківцеві пощастило написати добру книгу, дарма що матеріал у нього був не особливо яскравий?

Кого, нарешті, вибрати? Адже за довгі роки літературної та редакторської роботи я перечитав тисячі рукописів початківців, листувався з сотнями, а десятки приходили до мене для душевних розмов.

Хто, справді, цікавіший від інших?

Та поважна жінка — бухгалтер на шахті в Донбасі, яка описала своє справді інтересне життя і, діставши від мене листа з констатацією, що вона має літературне обдаровання, раптом безоглядно кинула все — роботу, службові, громадські, ба й родинні обов'язки, поламала враз усе своє життя і приїхала до мене, щоб відітти почати нове, письменницьке життя, не уявляючи собі та й не роздумуючи над тим, яке її творче майбутнє.

Чи та, пристрасної закоханості в природу та неабиякого знання явищ природи, мрійлива й запальна дівчина, яка надсилала мені талановиті прозові й віршовані мініатюри, присвячені оспівуванню явищ природи, розкриттю значення їх для людей та славленню ролі людини у використанні й перетворенні природи, яка, не будучи ніколи в редакції, на відстані закохала в себе одного з редакторів журналу, де друкувались її опуси, але яка виявилась насправді дійшлим містифікатором?

Може, темою визначити перевагу одного рукопису перед іншими?

Тоді яку ж саме тему визнати за найважливішу? Колгоспне будівництво? Соціалістична індустрія? Партизани у Вітчизняній війні? Ремісничє училище в Донбасі?.. Вони однаково важливі, всі ці теми. Ще краще — якщо вони сплітаються між собою в одне органічне ціле, одну синтетичну тему — для широкого і глибокого показу нашої багатогранної сучасності. Бо всі ці теми існують тільки для того, щоб показати одне і тільки одне — сучасну радян-

ську людину, що збудувала соціалізм і тепер буде комунізм.

Мені здається також, що важливі, надзвичайно важливі, і всі ті незчисленні спроби описати в віршах, оповіданнях, п'єсах та романах кохання. Чому б я мав нехтувати цією найчастішою темою перших творів початківців у всіх літературних жанрах — поезії, прозі чи драматургії? Тільки в творах одного жанру — в творах критиків — ця тема не має належної пошани.

Про що, нарешті, я маю писати в своїй статті — про знання життя письменниками-початківцями чи про уміння перетворити життєвий досвід в літературний твір?

Я вирішую так.

За останній рік поміж віршів та оповідань початківців, які мені довелося перечитати, було чотири романи, — я вибираю тільки цю, велику форму — роман. Я напишу тільки про ці чотири романи і про цих чотирьох авторів. І в цьому є, як мені здається, прямий сенс. Бо трапилось так, що вони, власне, охоплюють основні теми і жанри літератури. Один роман — історичний: він охоплює історію боротьби трудящих на західноукраїнських землях за соціальне і національне визволення — від її початку аж до наших днів будівництва соціалізму на західних землях України. Другий роман присвячений життю, боротьбі й праці індустріальних робітників, і дія розгортається в дні війни та в наші дні на українському заводі. Третій роман описує життя, учобу та працю сучасного студентства в його взаєминах з усім життям і насамперед колгоспним селом, для роботи в якому студенти-агрономи себе готують. Четвертий роман — науково-фантастичний: він розглядає вельми цікаву і важливу проблему боротьби проти рака. І всі чотири розкривають перед читачем цілу галерею — в колективах і в індивідуальному житті — наших радянських людей.

Ви бачите, яка багата і потенціально могутня наша сучасна література? Багатство нашої літератури не тільки в творах, які вже вийшли з-під пера письменників і лежать на столі перед читачем, її багатство — і в тих творах, які ще не дописані, в тих письменниках, які ще в літературу не прийшли, але от-от вже прийдуть, вже приходять, ідуть. Як сміливо і яким певним кроком вони йдуть! Який широкий діапазон життєвого матеріалу, яке широке охоплення літературних жанрів! Повірте нам — старшим письменникам і редакторам, що риються день у день у горах

рукописів початківців, відхиляють їх, повертають на переробку, креслять і роблять поправки, гудять бездар і захоплюються новими талантами,— повірте: в надрах цієї гори вже грає проти світла не відшліфованими ще гранями чимало діамантів. В літературному садку репетують вже дужим криком здорові й повної ваги літературні діти.

Я не подаватиму назв книг, про які буде мова: ці книги сьогодні ще не стали літературними фактами. Так само — замість прізвищ я ставитиму тільки ініціали,— нащо заважати дальшій праці товаришів передчасним заведенням у реєстри?

Кожний з нас, письменників старшого покоління, завжди безмежно щасливий, коли в літературу входить той, кому тобі доводилось давати поради, сяк-так в міру своїх сил допомагати на шляху до літератури. Опублікування першої книги початківця — свято не тільки для читача, для літератури, для молодого автора, але й для старшого письменника.

Т о в а р и ш К.

Товариш К. подзвонив по телефону і попросив дозволу зайти до мене. На моє запитання — в якій справі — він зам'явся і не зумів відповісти ясно. І я відразу зрозумів, що дзвонить початківець і саме — з віршами.

Поети-початківці дуже сміливо надсилають по пошті грубезні пакети з віршами — з проханням прочитати їх якнайшвидше і дати відповідь якнайширшу, але, коли приходять особисто — ніяковіють і признаються в своєму служінні музам аж після довгої і трудної розмови про все, що завгодно, окрім поезії. Минулого року я раптом одержав з Казахстану по пошті накладною платною посилку на шість кілограмів з віршами одного поета-початківця. Коли ж він об'явився в Києві, то насамперед прийшов до мене в редакцію до початку робочого дня і поклав на столі величезний букет квітів, потім послав мені додому поетичне послання, щось на зразок оди на мою честь, і лише після того відвідав мене. Ми говорили кілька годин — про медицину, до якої поет був причетний професійно, про природу, в яку поет був безтямно закоханий, про західні країни, в яких поетові довелося побувати в лавах Радянської Армії, і ще про багато справ, але він так і не заговорив про поезію. Про поезію ми заговорили аж через

кілька місяців, коли він удруге приїхав у Київ. Шестикілограмовий рукопис лежить у мене і досі,— вірші поета талановиті, але сумбурні. Поет схильний у віршах до манії величності, але це дивно сполучається у нього з соромливістю в натурі.

Я аж ніяк не хочу бодай скількись асоціювати цього милого чудія з усією масою поетів-початківців: я розповів це тільки як живий анекдот. Але я адресую розповідь цього випадку до інших поетів-початківців з чисто діловою метою: товариші, коли посилаєте свої твори, не шліть усе, що ви пишете, шукаючи себе в літературі та удосконалюючись в оволодінні майстерством, присилайте тільки те, що ви можете одібрати як найкраще, на вашу сувору, самокритичну оцінку.

Коли товариш К. зайшов до мене, я з першого погляду зрозумів, що помилився: передо мною був безперечно прозаїк. Товариш К. тримав у руці шість пухленьких зошитів (загальних зошитів!), років йому було не більше двадцяти — і за все своє життя він не міг встигнути написати таку кількість віршів. Передо мною безсумнівно був молодий прозаїк з романом.

А втім, мій здогад був вірний лише наполовину: К. був таки поет, вірші писав змалку і публікував їх спочатку в шкільних, а далі в інститутських стінгазетах,— він готувався стати інженером механізації сільського господарства. Але ті шість зошитів, які він зараз тримав у руці, були справді списані прозою. Шість зошитів — то був початок роману, який К. в час літніх вакацій цього року вирішив написати. Тепер він хотів, щоб я прочитав початок і порадив би, як йому довести діло до кінця: сам К. заплутався в своєму романі і не знав, як же йому завершити свій роман. Йому здавалося, що до кінця роману залишається ще зошитів шість.

Пригадую, я сказав тоді товаришеві К.:

— Поки не знаєш кінця, нема і початку. Поки не відчув та не обмізкував задуманої речі до кінця, ніколи не сідай писати її початок.

— Я розумію,— сказав товариш К. сумно,— можна заплутатись.

— Напевне заплутаєтесь,— поправив я.

Товариш К. тяжко зітхнув:

— І тоді доводиться переписувати та переписувати початок...

Тут я мав уже заперечити:

— Переписувати та переписувати — це навіть дуже і дуже добре. Роблячи це, доводиш написане до максимальної, на яку ти здатний, досконалості. Письменник, навіть найталановитіший, перше ніж подати роман, повість чи оповідання до друку, неодмінно перепише його разів три-чотири. Переписування — дійовий метод самокритики: переписуючи, бачиш свої хиби і виправляєш їх. Але я кажу про інше: якщо ти починаєш писати, не уявляючи собі кінця, це означає тільки, що тобі взагалі нічого писати

— Як так? Мені стільки хочеться сказати...

Мій співбесідник був навіть ображений. Але я мусив довести свою думку до кінця:

— Вам, справді, хочеться багато сказати, і все ж таки сказати вам нічого. Роман, повість, оповідання — це ідея, виражена складним мистецьким твором. А як же може існувати ідея з початком, але без кінця? Отже, ніякої ідеї й нема. Є тільки побачений, але не збагнений до кінця життєвий факт, є захоплення окремими спостереженнями в житті подій або людьми, є ще, можливо, фантазія або ліричне піднесення. І є гірше: самомилування, тобто закоханість у свої власні почування та спостереження, а не бажання розкрити життя, показати його людям в його, може, й невидимих на перший погляд, але виразних та значущих змінах, повідати людям про нове, що з'явилося в житті, оспівати його красу і захопити людей вашою ідеєю.

Товариш К. похнюпився. Щоб заспокоїти його, я взяв його зошити і почав гортати.

Думка про те, що принести на консультацію літературний твір треба тільки тоді, як він дописаний до кінця, не виникла у мене тільки тепер, після багаторічної письменницької та редакторської роботи — як практичний з неї висновок. Коли я тільки починав писати, я теж не давав нікому читати написане, аж поки не поставлю останню крапку. Я не міг показати будь-кому незакінчений твір. І це, я вважаю, вірно. Річ не існує, доки вона не завершена. Можливо, я не задоволений тим, що я написав, можливо, я не знаю, як мені його вивершити. Але ж я приношу твір, щоб дістати пораду, — якою ж вона може бути, якщо я не довів до кінця те, про що хочу мати думку компетентної людини? Навіть коли я не знаю, як же мені вибратися з того, що я понаписував, як мені звести кінці з кінцями, я все одно повинен їх звести, як можу, як

умію,— і тоді нехай дістану на це найсуворіший присуд, який нехай знищить все або переверне все догори ногами, але ж тільки тоді може у мене з'явитись ясність, розуміння, в чому я схибив і як мені не схибити.

Я гортав сторінки рукопису К.— і жах обіймав мене: шість зошитів були списані густо дрібним письмом — де чорнилом, а де й олівцем.

А мій гість тимчасом виправдувався, пояснюючи, чому рукопис не надрукований на машинці, а писаний від руки, і чому він не встиг довести діло до кінця. Твір, мовляв, не докінчений тому, що півтора місяця літніх вакацій — замалий час для написання роману.

Певна річ, за півтора місяця написати роман неможливо. Але не в цьому справа. Справа в тому, що неможливо і невірно писати романи саме в час вакацій. Я, правда, знаю, що є такі прозаїки, які цілий рік ходять, як вони кажуть, накоплюючи матеріал, а потім купують путівку на два місяці в санаторій і справді повертаються з санаторію з написаною річчю. Щодо мене, то я не розумію такого способу роботи і засуджую його категорично. Знаю, що більшість прозаїків такого ж погляду. Прозаїк не може — і не повинен — працювати нападами, як навіжений, тільки в хвилини «сошествія на нього святого духу» — натхнення. Прозаїк працює систематично, день у день, щодня. І якщо з якоїсь причини — нагальних невідкладних справ, хвороби або що — він не сів до свого столу бодай один день, то за цей день він відстав у своїй роботі, від себе самого значно більше, як на один день.

Я веду мову не лише про технологію письменницької майстерності, коли заперечую проти написання романів тільки на дозвіллі. Я веду мову про саму суть літературної майстерності: невірно працювати на дозвіллі, це буде не натхнення праця, а жалюгідне дилетантство. Радянський письменник — слуга народної літератури, виразник ідей і почуттів трудівників, сам постійний і діяльний учасник життя — так не працює. Він не ізолює себе від життя ніколи — навіть тоді, коли цілком захоплений черговою працею. Він працює завжди і, може, найбільше саме тоді, як йому «ніколи». І це зовсім не парадокс. Це — факт, правдивість якого можна легко перевірити, зазнайомившись з тим, як працюють радянські письменники. Ми справді найкраще працюємо саме тоді, коли все навколишнє життя, активними учасниками якого ми є, ставить до нас свої

якнайістотніші вимоги. Звичайно, треба навчитись планувати своє власне життя, нормувати свою працю і розподіляти робочий час. Але коли цього часу справді не лишається, прозаїк працює «зверхурочно» — нехай навіть на шкоду розвагам чи відпочинку. І нічого страшного в цьому нема. Бо тільки тоді, коли ти працюєш в постійних і безпосередніх стосунках з життям, відданий усім проявам життя, тобто усьому тому, що ми звемо «поточним життям», не ховаючись від нього, не абстрагуючись від нього, не порушуючи усіх інших обов'язків, які покладає на тебе твій службовий, громадський, партійний стан,— тільки тоді ти писатимеш як справжній виразник життя, справжній виразник читацьких інтересів. Саме цей невідрив від усього життя в усіх його проявах і надихає письменника; саме це робить зір його гострим, а думку гінкою. Саме це збагачує письменника творчо, саме це робить його «злим» до роботи.

Товариш К. знову почав виправдуватись: академічні години, праця в лабораторіях, кількість спеціальної літератури, яку треба перечитувати, комсомольська робота, навантаження по профкому і таке інше — де вже тут час для систематичного писання?

Але я був невмолимий: саме тому, що у вас є академічна робота, праця в лабораторіях, гора книжок, які неодмінно треба прочитати, комсомольські обов'язки, профнавантаження та все інше, саме тому ви й можете систематично віддаватись письменницькій діяльності. Нащо ви тоді були б потрібні літературі і що нове й розумне могли б сказати читачеві, коли б ви цурались цього буденного, кипучого життя?

Після цієї тиради я все ж таки спробував сказати, що у мене навряд чи знайдеться час, щоб перечитати рукопис, ще й такий нерозбірливий.

Товариш К. охоче запропонував прочитати мені рукопис вголос.

— Ага! — грізно відгукнувся я.— У вас, отже, є час, щоб втішатися читанням мені своїх творів, і академічна, лабораторна, комсомольська та професійна робота вам не заважає?.. Ні, я можу читати тільки сам, бачачи у творі все на власні очі.

Я справді погано розумію, коли мені читають вголос, увага моя перекидається на власні думки, та й така вже

моя багаторічна редакторська звичка — я працюю очима, а не вухом.

І товариш К. пішов, а я залишився з його рукописом.

Початок роману К. не викликав у мене захоплення. По-перше, для того, щоб пробитись до його змісту, треба було не тільки переборювати нерозбірливе письмо, а ще й пробиватись крізь силу дратівливих мовних огріхів та орфографічних помилок. Але ще трудніше було проникнути в зміст крізь сухість та черствість рясних «канцелярських» зворотів, щедро оздоблених високопарною вітєватістю. Коли ж додати до цього нескінченні описи природи в «високому стилі» претензійної красивості та таку ж рясну і таку ж докучливу претензію на афористичність невичерпних авторських сентенцій, не завжди глибокодумних, то можна зрозуміти, що зміст повісті був захований за сьома печатками та чотирнадцятьма замками.

Але головне було навіть не в цьому. Вся ота високопарність, вітєватість, претензійність та нестримна «афористичність» були притаманні і центральному персонажеві повісті, її головному героєві. Повість і була, власне, ні чим іншим, як с а м о м и л у в а н н я м її героя. Ще гірше: цей герой тільки те й робив у повісті, що всіх повчав. Він повчав усіх — свою кохану дівчину, її батьків, її родичів, її подруг, усіх своїх знайомих, усіх незнайомих, з якими випадково зустрічався на сторінках шести загальних зошитів, усіх своїх товаришів, які, безперечно, були розумніші за нього, а також, будучи студентом, і всю професуру описуваного в повісті вузу. Не маючи ніякого життєвого досвіду, він однак чудово розбирався в усіх складностях життя; маючи зроду не більше двадцяти років, висловлювався тільки менторським тоном. Він був безапеляційний, мав готову сентенцію на перший-ліпший випадок, був взагалі істотою виключною — такий собі вундеркінд-недоросток.

Це велика письменницька невдача — створити такого головного героя повісті. Бо це означає, що його нема зо всім.

І дивно: ця абсолютна нежиттєвість і ходульність головного героя сполучалась в повісті з безумовно цікавим і безумовно важливим загальним змістом. Коли запліщити очі на всю ту мішуру, про яку йшла мова, то в основу повісті було покладене живе, реальне — змістове й бурхливе — життя нашої студентської молоді, жит-

тя нашого радянського вузу — в усій його багатогранності. Перед очима проходили одна за одною картинки — зіпсовані, викривлені літературним несмаком, але вражаючі правдивістю, простотою та змістовністю самого факту, картинки студентського навчання, громадської діяльності та комсомольської роботи — в аудиторіях та лабораторіях інституту, в кімнатах та коридорах гуртожитку або в підшефному селі. Було і творче горіння молодих ентузіастів науки, і їх молоде завзяття в боротьбі проти антинаукових теорій, і їх нетерпимість до викривлень у побуті та в тому, що ми звемо «особисте життя». І ще серйозніше: зміст повісті відгукався на важливі процеси в ідеологічній боротьбі — на боротьбу матеріалістичної мічурінської науки проти антинаукового вейсманізму-морганізму.

Але всі ці безперечні цінності глибоко потопали серед словесної мішури, вульгарної соціології та спрощеності в трактуванні любовних перипетій.

Ясно було: авторові бракує загальної культури — не просто письменницького уміння (це — також!), а саме — загальної культури, загальної освіченості, загальної політичної підготовки. І саме це завело його на манівці низькопробного філософування та кинуло в обійми дешевої літературщини.

І стало ясно ще: автор повинен мати це — здобути ґрунтовну політичну підготовку, досягти широку освіту, піднести свою культуру. Це дасть йому змогу самому зрозуміти свої хиби, вади й огріхи.

І тоді студент К. обов'язково напише саме цей роман.

Відомо, що письменницька професія вабить багатьох. Але не завжди це правдивий потяг до письменства, не завжди це справді — поклик. Є порожня графоманія, буває хворобливе самовеличання та честолюбство, трапляється чисто обивательська завидющість — заздрість до немовбито легкого й «незвичайного» життя. Відомо, що це зовсім не так. Письменницьке життя — трудове життя. І як всяке трудове життя — коли любиш свій труд — воно прекрасне, бо, як і усякій іншій любуєшся й роботі, ти віддаєшся їй цілком, усім еством, усіма помислами й усіма ділами. Письменник для літератури, а не література для письменника. Не будемо боятись таких високих слів — вони не пишномовні. Література — служіння народові,

його інтересам, його прагненням, піднесенню народного життя.

Краще не «іти в письменники», якщо ти не умієш розуміти літературну діяльність, невтомну працю як подвиг. Берись писати тільки тоді, коли вже прийшло відчуття, що ти вже не можеш не писати. Це могутнє і непоборне почуття. Тоді бажання написати вимріяну річ застуге тобі все інше, думки про виношений твір заповоняють тебе цілком. Коли ти живеш тільки думками і відчуженнями твоїх уявних героїв,— отоді ти здобув право писати. Тоді — сідай і пиши.

Я дозволив собі ці, для стороннього ока, може, й претензійні, міркування тому, що вони стосуються безпосередньо товариша К. Я зрозумів, що товариш К. справді вже не міг не писати, але він ще не був підготовлений для письменницької роботи.

Товариш К. ще не здобув головного — і найпершого — в письменницькому майстерстві: уміння бачити життя.

Що це таке — уміння бачити?

Ми часом зустрічаємось з людьми, які прожили велике й змістовне життя, які були очевидцями, ба й учасниками визначних подій, але які — на ваше прохання розповісти про ці події — не можуть стулити двох слів докупи. Вони добре розуміють сенс і усвідомлюють значення подій — висловлюють це чітко й конкретно, але не перекажуть самих подій бодай схематично, дарма що й самі відіграли неабияку роль у розвиткові цих подій. Вони — активні, діяльні, талановиті люди, які здатні вершити великі діла і будувати життя, але для них важливе тільки значення подій, а не їх перебіг. Про них ніяк не скажеш, що вони не уміють бачити життя, бо ж вони чудово бачать його зміст, але вони позбавлені дару спостережливості або — за великим недобачаючи малого — нехтують спостереженням подробиць.

Але є й зовсім інакші люди. Це люди, які можуть розповідати без кінця. Вони якнайдокладніше повідають вам і про саму подію, і про свою участь у ній. Вони розкажуть, що та як відбувалось, де і коли трапилось, хто і чому був при тому, яка стояла погода і котра була година. Вони не забудуть найменшої дрібнички і десятки разів повернуться назад, прагнучи, щоб розповідь була якнайповніша, та сотні разів поправлять себе, намагаючись якнайточніше відтворити все, що їм довелось спостерегти, а надто — в чому

взяти участь. Вислухавши таку розповідь, ви матимете ґрунтовне уявлення про перебіг епізоду і особливо про участь у ньому розповідача.

Але спробуйте такому розповідачеві дати перо в руки і попросіть його записати те, що він розповів.

Тут бувають два варіанти.

Найчастіше розповідач відкладе перо, не записавши й двох рядків. Він вміє непогано розповідати, але він не обдарований літературними здібностями.

В іншому випадкові розповідач сумлінно — на десятках сторінок — запише все, що розповів, запише точно, слово в слово, як розповідав, але, дарма що буде це точно його розповідь, тільки записана на папері, вона втратить свою привабливість, весь свій колорит, всю барвистість живої мови і стане безбарвним, сухим протоколом. І з написаного, так само, як перед тим з розказаного, ви не второпаете, в чому ж сенс події, яке ж її, власне, значення.

Товариш, який розповідав вам, бачив багато, але — б а ч и т и він не уміє. Він розповів все, що пройшло перед його очима, — все вряд і найточніше, але в цій докладній, дріб'язковій розповіді він не зумів розкрити найголовніше. За подробицями й дрібницями — за малим — він не побачив великого.

А тимчасом йому зовсім не потрібно було розповідати все так докладно та дріб'язково, йому досить було розповісти якусь важливу деталь, яка розкриває всю подію, характеризує її, визначає її зміст і її вагу — і цього було б досить, щоб ви, слухаючи, склали собі не тільки загальне уявлення про подію, а й зрозуміли її сенс та її значення. У м і т и б а ч и т и — це означає побачити зміст події, а не незначні подробиці її перебігу, у м і т и р о з п о в і с т и — це означає відтворити ту деталь або ті деталі, виразні й яскраві, які розкривають зміст події, а не описують тільки її перебіг — її зовнішність, так би мовити.

Товариш К. на початку свого роману записав усе, що впадало йому в око з студентського життя, — значне і незначне, важливе і неважливе, велике і дрібне. Він записав усе вряд, не задумуючись над тим, яку мету має записування епізоду і яку рису студентського життя розкриває — і чи розкриває — записаний факт. Він накопичив дрібниць, подробиць або й просто незначного дріб'язку, які не розкривають студентського життя, не характеризують нікого з описуваних у романі персонажів.

Буває, правда, ще один тип людей, які не вміють бачити життя. І це — найгірший випадок. Це — ті люди, які, розповідаючи про будь-що, навіть про найвизначніші, історичної ваги, події, розповідають, власне, не про ці події, а про себе самих у цих подіях: що робили вони, як вони поводитися та яким чином впливали на хід самої події. Ясно: той, хто дивиться тільки на себе, той, хто бачить тільки себе, — не дивиться більше ні на кого, а коли й дивиться, то бачити не зуміє. Той, хто розповідає тільки про себе, зовсім не уміє бачити життя. В житті — для письменника принаймні — треба бачити не себе в подіях, а події без себе. Брати активну участь у житті, бути завжди цілком у життєвому процесі — і його активним учасником, — але не милуватися своєю власною персоною, своєю власною участю в житті — основне, чи не найголовніше, правило в письменницькій діяльності.

Товариш К., описуючи студентське життя, в якому жив і активним учасником якого був, бачив насамперед у ньому себе самого: свої вчинки, свої думки, свої почуття. Саме тому він і не зумів побачити найголовнішого у житті, а пішов по його задах — почав писати книгу на припоні власних переживань. Саме тому і не зумів довести її до кінця — йому нічим було закінчити.

Це — найнебезпечніша путь у літературі. Вона веде тільки до самомилування, не до літератури, а від літератури.

Я розповів свої враження від перегляду романа товаришеві К. при нашому другому побаченні. Признаюсь — я говорив, дещо зм'якшуючи свої висновки. Не тому, що мені не хотілось образити товариша К. А тому, що мені не хотілось злякати його, не хотілось сполохати його потяг до літератури. Товариш К., безперечно, не позбавлений нахилу до літератури. Йому треба було допомогти, і найпершою допомогою було — сказати правду про всі його хиби та вади. Але ні в якому разі не треба було відштовхнути його від його нахилу.

Ми говорили з товаришем К. про те, що ніколи не треба повзти від факту до факту, а треба вибирати факти, які є схрещенням, вузлами подій, треба вибирати головне і відкидати другорядне. Ми говорили про те, що не в резонерстві ідейна сила романа, а в розкритті ідей, і розкриття ідей відбувається зовсім не через довільний їх переказ, а неодмінно ді й о в и м способом: через виявлення думок, почуттів та вчинків дійових осіб.

Я говорив про літературу і літературщину, про простоту і спрощення, про правду і правдоподібність, про правдивість та манірність — багато про що, важливе і вельми принципіальне в нашому літературному ремеслі. Я коротко виклав і деякі теоретичні питання і деякі практичні правила в письменстві. Я засудив докучливий прийом — тільки з'являється в повіствуванні нова дійова особа, автор негайно ж доводить до відома читача біографію нової дійової особи, замість того щоб поінформувати про всі важливі етапи в біографії цієї особи в загальному контексті принагідно до діяння персонажа в сюжеті роману.

Товариш К. неохоче погоджувався з моїми зауваженнями і пообіцяв застосувати їх при закінченні книги та виправленні вже написаного початку.

На це я категорично заперечив. Я порадив товаришеві К. не виправляти початок, а написати його наново: якщо він справді згодний і приймає мої зауваження, то нехай сяде і, систематично працюючи, почне писати роман наново спочатку.

Товариш К. погодився з цим, і на тому ми попрощались. Ми домовились, що до кінця написаний роман товариш К. принесе знову до мене.

Я був здивований, коли товариш К. з'явився до мене не через рік чи принаймні півроку, а за три-чотири місяці.

Він поклав передо мною на стіл кілька великих зошитів. Це був роман, і на цей раз дописаний до кінця.

Тепер я взявся його читати особливо уважно, навіть — причепливо. Адже була це вже друга редакція, плід подвійної праці, ще й після наших розмов. Я хотів бачити в цій другій редакції і зростання товариша К., і здійснення усіх тих моїх зауважень, які товариш К. прийняв як критику на першу його спробу.

Рукопис на цей раз теж був не друкований на машинці, а писаний від руки, сторінки були списані тим же дрібним, правда, дещо чіткішим та охайнішим письмом.

Але — в основному — це й були усі зміни проти першого пису.

В цій, другій, редакції були, правда, викинуті ті шматки, проти яких трапилось мені заперечити в першій редакції, але аналогічні, достоту подібні шматки з'явилися у другій частині роману — тоді, в першій редакції, ще не написаній.

Мовні огріхи в першій редакції, на які трапилось мені вказати пальцем, були, правда, в тих місцях виправлені, але точнісінько такі ж мовні огріхи з'явилися у другій половині книги, яка при першій розмові ще не була написана. Далі траплялись деякі поправки в місцях, про які були між нами розмови при першому побаченні, але їх не було в аналогічних місцях, на які мені не трапилось вказати пальцем.

Це були дуже сумні враження. Отже, наші розмови пішли в основному намарне. Конкретні поправки, вказані пальцем, відмічені олівцем, товариш К. прийняв — і ті місця виправив. Але він зробив це чисто механічно — очевидно, просто скоряючись моєму авторитетові. Для себе він не зробив висновку, в чому сенс цих поправок, не обдумав, до чого вони спрямовані.

В чому річ? Чому?

Поставився неухважно чи — не зумів?

І тут раптом мене взяв сумнів.

Може, я вже занадто суворо підійшов до рукопису?

У мене не було сумніву про те, що головний герой написаний невірною. Але мене взяв сумнів: хто правий в питанні інтерпретації ідей та характеризувannya інших людських образів — я чи товариш К.?

Я стояв на тому, що правий — я.

Товариш К. дуже цікавився моєю думкою. Він дзвонив мені мало не щодня, довідуючись, чи я вже прочитав і що я на цей раз скажу. Я відчував, що товаришеві К. самому його роман дуже подобається.

Але я відповідав товаришеві К., що ще не дочитав романа, дарма що я його вже дочитав. Я все ще обдумував, зважував думки автора, порівнював їх до своїх, знаходив між ними розбіжність — і далі залишався на тому, що правий все ж таки я.

Отже, годі було мучити товариша К.

Я попросив його зайти до мене.

Коли товариш К. зайшов до мене, він зразу ж кинувся з запитанням — ну як, ну що?

Але я у відповідь запитав товариша К.:

— В гуртожитку, крім вас, у кімнаті скільки ще живе товаришів?

— Трое, крім мене.

— Вони читали ваш роман?

— Ні.

— Тоді от вам ваш рукопис, дайте його по черзі усім трьом вашим товаришам по кімнаті — нехай прочитають. Тоді я прийду до вас, і ми поговоримо усі вп'ятох. До того я не скажу вам жодного слова.

Товариш пішов зовсім збентежений. Але я був невмолимий. Якщо у мене з'явився сумнів, я не міг говорити свій висновок і — можливо — збивати ним молодого автора з путі. Література не забавка, і відповідальність за молодого, початкуючого письменника — це відповідальність і перед ним, і перед цілою літературою.

За кілька днів товариш К. захоплено повідомив мене, що на мою ідею товариші радо відгукнулись і читають один за одним, передаючи один одному прочитаний листок. Але ж чутка про це пішла і по сусідніх кімнатах гуртожитку, сусідні кімнати теж захотіли прочитати роман їх товариша і взяти участь в обговоренні разом зо мною. Товариш К. запитував — чи не буду я заперечувати?

Я відказав, що нічого проти не матиму — скільки б товаришів не прочитали роман, хоч би й цілий інститут. І додав: якщо поза академічною, лабораторною, комсомольською, профспівковою та всякою іншою роботою у товаришів буде на те час.

Час, виявляється, був. За якихось два тижні товариш К. повідомив, що роман його перечитали вже товаришів тридцять — аж до членів бюро комсомольської організації — і чи не буду я заперечувати, коли ми обговорення влаштуємо не в кімнаті гуртожитку, бо там усі не вмістяться, а в аудиторії інституту.

— Гаразд! — сказав я.

То було незвичайне і надзвичайне обговорення рукопису романа.

Надзвичайне воно було тому, що обговорювалось не так самий роман, як життя, яке стало матеріалом для романа. Отже, це було й найкращим обговоренням саме романа про це життя. Нам, письменникам, не завжди щастить мати таке обговорення своїх книжок. Ми обговорюємо свої книги надто академічно. А тут було повне, найповніше обговорення самої теми, перетворення її в художній твір, самого художнього твору і його відповідності життю. І участь у цьому обговоренні взяли самі прототипи персонажів романа.

Мушу прямо сказати: товаришеві К. не повелось.

Виступило душ двадцять його товаришів, і кожний з них мав до автора серйозну претензію.

Що особливо вразило мене: товариші, які виступали, звертали увагу здебільшого саме на те, на що звернув свою увагу і я і про що ми з товаришем К. вже говорили. І претензії, які пред'являлись йому в обговоренні не літературами, були в основному ті самі, які пред'являв йому і я — літератор. Тільки товариші студенти висловлювали свої незадоволення більш різко і більш нетерпимо.

Якщо я, наприклад, говорив перед тим товаришеві К., що неприпустимо, коли його головний герой весь час резонерствує, моралізує і всіх повчає, не маючи на те ні права, ні підстав, бо і сентенції його не скрізь вірні, і вчинки не завжди правильні, — то тут товариші говорили просто: К. написав роман, в якому герой хоче всіх перевиховати, а треба переписати роман так, щоб усі інші персонажі перевиховали саме головного героя.

Товариш К. дістав чимало зауважень на тому обговоренні, і більшість з них, на мою думку, була справедлива. Не справедливі були лише інколи висновки: деякі товариші засуджували не тільки твір, але й відмовляли авторові в будь-яких здібностях до прози.

Я не погоджувався з цим категорично. І, виступивши — попри відзначення усіх хиб романа та вад автора, — обстоював безсумнівне обдаровання товариша К. до прози.

У мене немає ніякого сумніву, що коли товариш К. пересилить в собі біль, якого йому завдало це обговорення, та образу, яку цей біль породив (а він повинен пересилити цей біль і цю образу, якщо він насправді любить літературу і хоче їй вірно служити!), і зважить серйозно все, що сказали йому товариші, то він зможе написати цей роман — саме цей — і безперечно його не а п и ш е.

Але у мене є ще один — вельми відрадний висновок: я вважаю, що саме це обговорення повинно було навчити товариша К. по-справжньому бачити життя. Бо обговорювали роман, висловлювали свої думки, свої погляди, тобто відкривали своє бачення цього життя, його ж товариші, які живуть цим же життям, які бачать з ним разом це життя. І саме це — здобуття уміння бачити — і буде першим вірним кроком товариша К. на письменницькій путі.

Не могу не сказати тут і про те, що ж дало мені це

обговорення та й уся робота над романом товариша К. Дуже багато: я мав нагоду ще раз відчути силу студентського колективу, високі літературні смаки нашої студентської молоді.

Т о в а р и ш С.

То було ще в дні війни, у недавно визволеному Києві,— до мене зайшов офіцер у формі танкіста. Він мав дві справи до мене. По-перше, він приніс кілька оповідань і просив їх прочитати — чи не підійдуть вони для журналу «Україна»; по-друге, він був, як і я, харків'янин, працював до війни на одному з харківських індустріальних велетнів, і йому просто хотілось поговорити зо мною.

Ми багато говорили з товаришем С. в ту нашу з ним першу зустріч. Ми згадували наш рідний Харків, і я слухав розповіді воїна про фронтові діла. Ми мріяли, щò буде після війни, після нашої перемоги. І ми ділилися своїми думками про літературу. Танкіст С. був пристрасно закоханий у літературу і мріяв писати. Йому було багато чого сказати читачеві — він був робітник одного з найбільших в нашій країні заводів, і він із зброєю пройшов дороги війни.

З-поміж принесених шести чи семи оповідань я вибрав тільки одне — інші були ще в зовсім зародковому стані, та й те одне потребувало ще чималої роботи. У товариша С. було знання життя, був безперечний хист, але не було уміння компонувати розповідь так, щоб її було не тільки цікаво слухати, але й цікаво читати. Технологією літературної майстерності він ще не оволодів. Ми поговорили про загальні принципи будови оповідання і про конкретні необхідні переробки в одібраному оповіданні. Товариш С. пообіцяв виправити оповідання, яке мені загалом сподобалось,— воно було написане про солдата, що повернувся з війни в свій зруйнований колгосп,— і сказав, що вишле мені його з дороги. Він був у Києві проїздом, поспішаючи, за дорученням командування, у глибокий тил, на Урал, на завод, який виробляв танки.

І справді, за кілька днів я одержав оповідання з Москви.

Після того від товариша С.—крім його листівки по приїзді на Урал — не було ніяких відомостей.

І лише в останні дні війни товариш С. знову з'явився

до мене: він був ще у військовій одежі, але вже цивільний. Товариша С. демобілізували, бо він був потрібний рідному заводу. Товариш С. і радів, і журився з несподіваної зміни життя: жаль було кидати бойових друзів і фронтову сім'ю, але радісно було знову повернутися в рідну сім'ю свого заводу. Але й тут — в цій радості — була своя журба: рідний завод працював ще в евакуації, побудувавшись в дні війни на Уралі вдруге, а товаришеві С. страшенно хотілось бути на Україні — він тужив за рідним містом, а, головне, він хотів якнайтісніше зв'язатися з українською літературою, а з далекого Уралу — він розумів це — було важкувато і підтримувати зв'язок з українськими письменниками та журналами, і особливо жити повним життям відбудованої України.

Характерно: товариш С. сприйняв все це саме як письменник — він розповідав мені не про себе, свої почуття, а про весь колектив заводу, про інших своїх заводських товаришів. Йому добре було відоме життя рідного заводу, вдруге побудованого на сході, добре зрозумілі настрої товаришів по заводу, бо трапилось так, що, приїхавши отоді з фронту за танками на далекий уральський завод, товариш С. несподівано для себе... опинився якраз на рідному заводі. Це його рідний завод — своєчасно евакуйований на Урал і поставлений там силами заводського колективу та уральських робітників, — послав його частини на фронт танки громити ворога, і це на нього, на рідний завод, його, виявляється, відрядили тоді.

Признаюсь, слухаючи це, я згоряв у лютий письменницькій заздрості: яку тему кидало в руки саме життя! Яку надзвичайну тему, в якій, наче в фокусі фотоапарата, збирались і переломлювались всі — всі — промені війни! Фронт, тил, нерозривність фронту і тилу, всенародність нашої Вітчизняної війни, прекрасні судьби людей одного заводського колективу і в війні, і в труді, можливість розкрити перед читачем не тільки окремих людей, але родини радянських людей, — не виповісти кількома словами, який багатющий матеріал, які великі ідеї, яких людей давало письменникові в руки саме життя. Матеріал, ідеї, люди — то були найбільш типові люди, ідеї і матеріал нашого часу!

Я признаюсь у моїх заздрощах і не соромлюсь цього: благородне і чесне почуття письменницької заздрості. В цій заздрості — величезна творча наснага.

Але передо мною сиділа теж не стороння людина, а письменник. І що передо мною сидів саме письменник — було яскраво відчутно з його розповіді: він бачив не свої власні переживання, а життя колективу заводу, розумів його зміст і його значення. Він захоплено розповідав про все бачене, шукав у ньому противенств і умів побачити ці противенства, знаходив людей і умів оцінити їх діяльність. І він просив моєї поради, — а що, коли написати йому про це роман?

— Пишіть! І негайно! — тільки й міг порадити я.

Товариш С. висловлював свої сумніви: він тільки-тільки починає літературну роботу, він написав досі лише кілька оповідань, та й ті недовершені, а тут — роман! Чи подужає він?

Ми довго говорили тоді з товаришем С. Про романи і про те, як їх пишуть.

Потім товариш С. пішов... і зник знову на рік, а може, й два.

Років за два товариш С. подзвонив мені по телефону. То була міжміська телефонна розмова: товариш С. повернувся на Україну і працює журналістом в газеті в одному з обласних міст, з якого оце і дзвонить. Він повідомляв, що працює над романом, про який між нами була мова.

Ще за рік товариш С. — ми листувалися з ним вряди-годи — приїхав у Київ і поклав передо мною свій роман.

Я дозволю собі опублікувати тут лист, який я написав тоді товаришеві С., перечитавши рукопис; звичайно — лист подаю в великому скороченні, звертаючи увагу лише на найважливіші місця книги, які мають, мені здається, інтерес для всіх початківців, а не лише для товариша С. З товаришем С. ми й без того багато вже говорили.

«Шановний товаришу С.!

Ми не вперше з Вами балакаємо, знаю Ваше серйозне ставлення до літератури та до Вашої участі в ній, — тому викладатиму свої думки просто, без манівців, без побоювання, що образитеся на інколи, можливо, дошкульне зауваження. Але гадаю, що й Вам хочеться почути від мене не репліки заради годиться, а мою щирі думку.

Ваша повість не припала мені до серця. Я бачу в ній ряд хиб, бачу невірні концепції, а чимало дрібних наче, але по суті принципіальних, огріхів по ходу повісті свідчать про те, що робота Ваша ще далеко не завершена.

Умовимось наперед: автор повинен критично підходити до зауважень, які дістав від рецензента, і зауваження рецензента аж ніяк не можуть бути імперативом для автора; однак до кожного, навіть на перший погляд наче незначного і невірного, зауваження автор повинен ставитись з усією серйозністю, глибоко обдумати його і ніколи — ніколи! — жодне зауваження не залишити зовсім поза увагою. Я висловлюватиму свої думки на підставі того враження, яке справила на мене повість, не задумуючись над тим, сприймете Ви мою думку чи не сприймете: нехай мої зауваження стануть Вам матеріалом для розмислу, а висновки з цього розмислу зробіть самі.

В будові повісті я вбачаю три лінії організації сюжету: «проблема» повернення на Україну робітників, евакуйованих в час війни на Урал; показ виробничого процесу й життя робітничого колективу на машинобудівному заводі; «дилема» кохання Сергія — Клава чи Паня? Ці три лінії, організуючи сюжет, дають кожна свою, але тісно й органічно сплетену з іншими фабулу. Крім того, виклад повісті насичено чималою дозою, так би мовити, філософських узагальнень, які Ви висловлюєте залюбки з приводу будь-якого положення в повісті чи й поза сюжетом повісті.

Відзначаю насамперед, що вибір людського й життєвого матеріалу зроблений Вами надзвичайно вдало. Робітник, як персонаж, і сюжет з робітничого життя є ще рідкими гостями на сторінках повістей і романів. Зразу кажу Вам: йдіть саме цим шляхом! Ви — на вірному шляху в шуканні сюжетів. Відзначаю й друге: Ви знаєте те, про що пишете, Ви володієте матеріалом з заводського життя, з робітничого побуту — Вам, безперечно, і карти в руки для писання повісті чи романа з робітничої тематики. І це дуже втішно: це дає впевненість у тому, що робітничая тема приходить в нашу літературу вірним шляхом — через авторів, які самі йдуть в літературу з робітничого середовища.

Я почну з останньої з трьох, визначених попереду, сюжетних ліній, — даруйте, що так «хірургічно» розтинаю Ваш твір, але ж Вам потрібні не загальні фрази, а конкретні поради, інколи, можливо, навіть «технологічні».

Ви розв'язуєте цю сюжетну концепцію «перемогою» Клави. Це дуже добре. І не тому, що Клава чимсь краща від Пані. А тому, що в образі Клави — перше кохання. Перемагає перше кохання, дарма що була розлука

протягом мало не десятка років, дарма що за ці роки було чимало такого, що відштовхувало Сергія і Клаву, дарма що у Клави було вирішення ніколи не повернутись до Сергія, бо в ній жила о б р а з а к о х а н н я. Все це дає в романі о с п і в у в а н н я першого кохання. Це романтично, це зворушливо, це просто — добре і порядно, це, нарешті, має прямий виховний ефект. Отже, розв'язка вірна і гарна. Але вона дещо знижена і... зіпсована. По-перше, з'явився... трикутник — Сергій — Клава — Паня. Повірте мені, що цей «трикутник» — старий, заложений... Нічого страшного в ньому нема, але він... пошлуватий, він знижує і Паню, і Клаву, і Сергія — отже, знижує і всю повість. Уникніть його! Прошу Вас. Це піднесе повість, облагородить її, одірве від поганих літературних ремінісценцій! Уникніть його, не порушуючи близькості між Клавою і Сергієм, між Сергієм і Панею. Це надзвичайно важко, незрівнянно важче, як іти торованою стежкою затріпаних в літературі трикутників. Але це т р е б а зробити, — новаторство нашої літератури і в тому, щоб уникати буржуазних канонів, утверджуючи нові принципи нашого життя, отже, й нові взаємини між людьми. Не протиставляйте Паню Клаві! Поза усім сказаним, перед Вами, як автором, ще одна небезпека: читач буде співчувати Пані, новій, молодій людині, образіві нашої сучасної молоді радянської жінки — і він буде правий. Але через це Ваша вірна в принципі побудова, яка ґрунтується на торжестві першого кохання, викличе у читача неприязнь до Клави. Може, я вдаюся в надмірні «тонкощі», але не нехтуймо цими тонкощами, бо в основі їх, під ними лежить правильне почуття нашої сучасної людини, Вашого читача, який хоче любити — і повинен любити — людину свого кола, свого покоління, своєї формації: Паню! Подумайте над цим усім. А роздумуючи, не пропустіть мимо уваги ще один мотив, який є все ж таки рушійною силою в цій сюжетній концепції: смерть Клавиної матері п о л е г ш у є їй вирішення залишитись з Сергієм. Це — погано. Цього треба уникнути.

Друга сюжетна концепція — виробництво в усьому комплексі показу виробничих моментів: взаємини між робітниками в робітничому колективі, взаємини з керівництвом заводу й партійним керівництвом та весь робочий побут.

Працю треба показувати не довгими описами, а яскравими деталями, щоб опис був цікавий, пізнавальний для

того, хто такого виробництва не знає, та конкретно, — щоб опис захопив і того, хто в даному виробництві працює. А цього можна досягти тільки виявом не помітних на перший погляд, але завжди захованих у взаєминах виробників драматичних колізій, — їх умовно називаємо «конфліктами», але, по суті, «конфліктування» може і не бути. Такий опис праці захоплює всіх читачів: і тих, що не знають виробництва, і того, хто сам працює у цьому виді виробництва. Але Ви йдете переважно лінією описів і сентенцій з приводу них. Ви настійно (і, признаюсь, докучливо) нагадуєте про невиконання плану, про труднощі, які стоять на перешкоді, про переборення цих труднощів і виконання плану, але Ви не спиняєтесь над тим, як же діють люди в цьому випадку, як вони зв'язані між собою в тих діях. У Вас нема розкриття в дійовій формі переборення отих труднощів. Аргументи про те, що продуктивність підвищилась в зв'язку з тим, що звернено увагу на поліпшення побутових умов робітників, — поважні, важливі і реальні (воно, справді, так і є, — це підвищує продуктивність праці), але тільки їх замало, і не можна тільки такими «економічними» заходами підвищувати продуктивність. Є ще галузь свідомості, глибокої ідейності радянських людей. Завжди ми відчуваємо керівну і спрямовуючу роль в організації виробничого колективу. Ви не забуваєте про це: партії Ви приділяєте багато уваги. Ви вимагаєте від людей, щоб вони були свідомими, і люди в повісті — це кращі, ідейні люди. Але все це не перетворено в дійовий вияв, а проходить тільки в сентенціях і через це перестає бути рушійною силою, лишаючись здебільшого моралізуванням. Це не просто знижує ідейну і художню цінність повісті, це зводить нанівець її сприймання: читачеві це буде просто нудно. Зверніть увагу на те, як Ви подаєте керівництво. Ви вірно приділяєте цьому велику увагу — і директор, і профспілка, і партія — від низової організації аж до районної та обласної. Але чи впало Вам в око те, що партію Ви показуєте не так у діях комуністів, як у розмовах керівників з рядовими комуністами, нарадах керівництва, засіданнях, зборах партійних організацій? Все це доречно, бо в цьому житті партії теж. Але тільки цього замало. Зверніть увагу і на те, що коли йде партійний керівник в позавиробниче життя, в побут, у прості взаємини з людьми, то це, по-перше, трапляється з доручення партійної організації (мова йде про втручання в побут Бориса),

яка вже помітила елементи розкладу в житті Бориса, а, по-друге, партійний керівник виступає тоді як резонер, який розглагольствує з приводу того, що Борис десь там загуляв, не прийшов додому спати і це засмутило жінку... Дуже добре, що парторганізація доручила своєму керівникові заглянути і сюди, в побут Бориса, але погано, що автор повісті не зумів раніше побачити к о н ф л і к т Бориса із справжніми, чистими, твердими комуністами. Ось тут починався б справжній — дійовий — показ комуніста, партії, ролі партії в усьому нашому житті.

Вам властива, взагалі, одна нехороша манера, яка йде, на мою думку, від літературної недосвідченості і якої дуже легко позбутися — досить тільки помітити її. Ви висловлюєте якусь гостру думку, щось схоже на «ідейну хибу» або «єресь», і зразу беретесь заповзято її спростовувати, доводити її неправильність. Доводите. Здебільшого доводите невдало — звульгаризованими, примітивними аргументаціями з початкової «політграмоти». В результаті маємо таку картину: «єресь» висловлено, «докази» проти неї примітивні і просто малоцікаві, читаєч, отже, лишається не до кінця переконаний. А придивишся пильно, бачиш, що не треба було і спиняти увагу на цій «єресі», яка зовсім не випливає з концепції повісті, не пов'язана з нею і вставлена автором механічно — для фальшивої «глибокодумності», щоб цілий контекст здавався, мовляв, «більш інтелектуальним». Так у Вас трапляється раз у раз по ходу повісті з безліччю всяких дрібних «єресей». Але так трапилось у Вас і з важливою справою. Ви не раз наголошуєте невірність відокремлення особистого від громадського — для того, щоб (резонерствуючи) доводити шкідливість цього. А подумайте: може, краще буде в позитивних образах або катастрофах негативних образів просто показати органічне злиття особистих і громадських інтересів у нашої радянської людини! Це краще і переконливіше, ніж вдаватися у хащі «теоретичного» переборення антитези («розривності» особистого і громадського), ще й не маючи якихось особливо виразних, яскравих художніх аргументацій. Ми шукаємо протиріччя, але ні в якому разі не треба загадувати собі наперед негативну тезу з нехай і благородним завданням її розбити, раз ця теза не є властива концепції твору, як пізніше довідуємось з повісткування. Я говорю про все це мовою теоретизування, бо Ви не раз на протязі повісті вдаєтесь саме до такої мови, а про за-

лишки протиріч при соціалізмі навіть провадите на сторінках повісті спеціальну дискусію з самим собою,— з самим собою, я це підкреслюю, бо «уста» персонажів тут беруть участь чисто формально, а читач, дозвольте запевнити Вас, не візьме і взагалі ніякої участі. Бо читач хоче і вправі вимагати від Вас, письменника, художнього образу, людини, її дії, мови, думок та взаємин з іншими людьми, а не авторських сентенцій: художній твір — це художнє виявлення ідей, а не їх конспективний виклад. Тут повинен діяти на читача образний світ, а не, нехай і сумлінний, виклад «пророблених» автором дуже поважних і важливих матеріалів.

Принагідно до цього я хочу сказати ще про таке: Вам заважає дрібниця. Ви загромождуєте повість дрібницями, і настільки, що інколи робите Ваших персонажів, дуже хороших і симпатичних людей, дріб'язковими. Навіщо Ви їх так ображаєте? Ви подивіться, скільки уваги Ви приділяєте розмовам про елементи хатнього побуту, про всякі речі домашнього вжитку, про одягу, їжу, фокстроти там і таке інше. Ваші персонажі — люди працьовитого життя, люди великих і видатних трудів, люди багатого життєвого досвіду, люди світлої і цілеспрямованої ідейності, а вони часто-густо або висловлюють «сентенції» (це — в кращому разі), або всі розмови між собою наповнюють другорядними життєвими справами, яких в житті людини не обійти, але які не є змістом і сенсом її життя.

У Вас є ще невміння розпізнати, де влучна для сильного художнього вияву промовиста д е т а л ь (крізь яку виявляється істотна риса людини, соціальне оточення, епоха, і яка діє), а де просто натуралістична подробиця, яка на світі існує і не є «протизаконною», але яка сама по собі нічого не доповнює ні до портрета людини, ні до розкриття взаємин між людьми (що і є головним сенсом літературного твору).

Тепер ще кілька слів про першу сюжетну лінію: «проблему» повернення на Україну евакуйованих під час війни.

Сьогодні цієї «проблеми» вже не існує,— життя вже давно розв'язало її. Тим паче Ви повинні висвітлити розв'язання цієї «проблеми» з цілковитою відповідністю історичній правді.

Україна і Урал — одна соціалістична Вітчизна. Протиставляти їх — невірно. Навпаки, Ви маєте дуже слушну нагоду ще раз показати поєднання і нерозривність у ра-

лянської людини любові до рідного краю із любов'ю до всієї Вітчизни. Потяг людини повернутись до рідних місць цілком природний. Але ще дужчі в радянської людини-патріота почуття державної свідомості, почуття громадських і партійних обов'язків. Це наймогутніші патріотичні почуття. Зрозумійте, що невірно шукати тут «особисте» й «громадське» — вони завжди єдині в радянської людини, а протиставленням, бодай найменшим, «особистого» і «громадського» Ви просто ображаєте радянського патріота, — яке б для кожного окремого випадку не було вирішення (залишитись чи повернутись?).

Ви поглиблюєте свою помилку ще й тим, що висуваєте раптом «економічні» мотиви. Слів нема, — це дуже добре, що українці, евакуйовані з України, на Уралі зустріли дбайливе піклування і, зокрема, позачергово діставали квартири. То була не просто «вигода» для заводу, зацікавленого затримати у себе кваліфіковану робочу силу, то був вияв дружби народів, вияв піклування партії й народу про кожну радянську людину.

Робітники українських заводів, перебазованих на Урал, віддано і героїчно працювали на оборону радянської Вітчизни в тилу, а мільйони інших українців в цей час — слідом за Радянською Армією-визволителькою — повертались додому на Україну, приходили в свої поруйновані міста й села, на згарища рідних домівок і віддано, героїчно працювали, відбудовуючи свій колгосп, свій завод, своє місто. І вони були такі ж чисті серцем, міцні духом і незламні своєю комуністичною ідейністю — радянські патріоти, як і ті, які залишались ще на Уралі, своєю патріотичною працею допомагаючи армії громити й добивати ворога.

Так було, і інакше бути не могло. Для радянського патріота ніколи не вирішував і не вирішує жодну справу тільки, так би мовити, «економічний» бік, хоча він і важить дуже багато. Я певний, що саме так думаєте і Ви. Але Вам не пощастило вірно відтворити минуле — вирішення «проблеми», яку давно і вірно вирішило саме життя.

Я висловив свої думки і прошу пробачити, якщо чимсь дошкулив Вам. Справа в тому, що запально говориш тоді, коли є з приводу чого говорити, і я б хотів, щоб Ви задумались над тим, що я вважаю невірним у Вашій поведінці.

Я б хотів також, щоб Ви перечитали і передумали всю Вашу повість від слова до слова і щоб не обмежились тільки окремими поправками чи вставками, а — переписали всю повість від початку до кінця. Коли ж трапиться, що Ви відкладете її, щоб полежала, а сядете за нову книгу, то й це буде дуже добре, — і я б хотів тоді, щоб мої міркування не дали Вам спокою і під час праці над новою книгою...»

Саме на цьому я уриваю публікування листа до товариша С. Я хочу наголосити: найгостріша критика написаної речі, невдача роботи над першою книгою, навіть цілковитий неуспіх першої книги ні в якому разі не повинні обірвати в молодого літератора його бажання, його рішення писати. Навпаки — саме гостра критика і повинна підносити це бажання, гартувати це рішення. Бо вона підносить, гартує і творчо збагачує автора. Вона примушує його замислитись над своєю роботою, скеровує його увагу на те, чого він сам у творчому горінні не добачив, розкриває перед ним інший погляд на ідеї й сюжети, що захопили його, — виховує в ньому почуття самокритики. А самокритика для письменника — це все, і насамперед в самокритичному ставленні до своїх творів починається справжня письменницька робота, народжується письменник.

Нехай кожний початківець знає: мало хто з письменників увійшов у літературу своїм першим твором, ще менше випадків — коли перший твір не зазнав великих змін, переробок, поправок після суворої критики. А здебільшого письменник перед тим, як опублікувати свій новий твір, відкладе його геть, заховає в далеку шухляду. В цьому — боротьба письменника за свою майстерність, в цьому гартування його відповідальності, в цьому — зростання нашої літератури.

Але товариш С. — дарма що не опублікував ще своєї першої книги — зростає як справжній письменник. Він не залишив праці над романом, про який була мова. Він переписав його в новій редакції. Він наполегливо хоче дійти поставленої мети.

Я б хотів, щоб ця друга редакція стала достойна друку. Але, можливо, і друга редакція не зразу буде завершеним твором. Можливо, і над нею товариша С. чекає ще праця і праця. Щастя йому: він, справді, любить літературу, і йому є що сказати нове.

Але якщо цей роман все ж таки не вдасться С., я певний, що він не опустить рук. Він розповів мені вже нову тему, новий сюжет, здобув новий матеріал для іншої книги. І у мене немає ніякого сумніву, що коли він не зуміє, може, застосувати здобутий досвід для переробки першої книги, то він зуміє скористатися з нього, коли писатиме нову.

Т о в а р и ш к а О.

Я не знав особисто товаришку О., коли до мене потрапив рукопис її книги. Це була перша книга товаришки О., але це був солідний рукопис на півтисячі сторінок.

Та значною була ця праця не тільки за своїм обсягом, але й за своїм задумом.

Автор поставив собі завдання дати широкий опис боротьби робітничого класу і трудового селянства Галичини — від часів першої світової війни (1914—1918 рр.) і аж до наших днів.

Як і слід було чекати, автор особливу увагу зосередив на показі керівної, організуючої ролі Комуністичної партії у визвольній боротьбі. Центральна група персонажів роману — робітники-комуністи на нафтових промислах Дрогобича та комуністи-селяни в гірських селах Прикарпаття. Між ними триває постійний зв'язок, і діяльність комуністів розкривається в постійних і непослабних зв'язках з масами робітників та трудового селянства Галичини.

В романі в основному вдало показано шлях його головного героя. Роман розкриває зростання класової свідомості трудівника. Герой роману — хлопець з бідняцької селянської родини, пауперизованої поміщицькою та куркульською експлуатацією, — потрапляє на нафтові промисли, на завод, здобуває робочу кваліфікацію. Там зростає і його класова свідомість. Пізніше, внаслідок економічної кризи в панській Польщі, що руйнує промисловість, він знову повертається в село, але повертається вже свідомим пролетарем: він пройшов гарт боротьби, він став комсомольцем, потім комуністом. На село він приходив тепер не тільки в шуканнях будь-якого заробітку, але й маючи доручення Комуністичної партії вести конкретну роботу між селян. Він гуртує навколо себе сільський актив, бореться і проти державної влади капіталістів, і проти куркулів та націоналістів. Здобувши великий авторитет поміж трудового селянства, підіймає селян на повстання.

Але незабаром героя повстання ув'язнюють. В дні визволення Західної України Радянською Армією він повертається з тюрми, організує перший колгосп. Коли навала гітлерівського фашизму обрушується на СРСР, герой іде в гори, утворює партизанський загін і не складає зброї до години перемоги над гітлерівською Німеччиною.

Щоб вірно розкрити шлях головного героя, треба знати всю епоху, в яку розвивається його діяльність. А епоха роману товаришки О.— найважливіша в житті й розвитку українського народу. Це — епоха боротьби за соціальне і національне визволення, перемоги над силами реакції, утворення Радянської влади, воз'єднання українських земель, боротьби за соціалізм і становлення в людині нової, соціалістичної свідомості; епоха великих справ — перетворення життя і перетворення людини.

Перед товаришкою О. постало виключно складне завдання: розкрити цю епоху життя українського народу не на вільних землях Радянської України, а саме на західно-українських землях, тоді ще загарбаних польським панством, розкрити цю епоху в образах людей, які прагнуть і добиваються соціальної і національної волі, запалені прикладом всього українського народу, що в по цей бік Збруча — виборює собі свободу і буде своє вільне соціалістичне життя. Для цього автор повинен був добре вивчити життя Галичини в усіх складних сплетіннях національно-визвольної боротьби.

Глибоку пошану викликає сама сміливість автора взяти на себе таке відповідальне завдання для своєї першої книги.

На жаль, автору ще не вдалося вийти переможцем у великій битві з матеріалом.

Історична тема — нехай буде вона з давно минулого чи з недавніх часів — ставить до автора найсуворіші вимоги.

Адже застосування методу соціалістичного реалізму до недавніх історичних подій означає не просто сумнівний опис подій, які передували нашому сучасному. Розглядаючи минуле, ми бачимо, як народжувалось в ньому наше сучасне, в історичних процесах минулого ми вбачаємо зародки майбутнього.

Ти взявся розповісти історичну правду, і ти розповідаєш її сучасникові. Ти розповідаєш сьогодні, коли минуле після дальшого розвитку історичних подій, з вершини сьогоднішнього дня, стало тобі і читачеві виразнішим, ясні-

шим, зрозумілішим, коли ти бачиш результати минулих подій, і ти, і читач краще розумієте самий сенс і саме значення цих подій. Ти не маєш права на будь-який найдрібніший огріх, якого ти ще міг допуститися в час перебігу подій, ще не осягнувши тоді їх до кінця. В історичному романі ти виступаєш суддею минулого, речником сучасного і провісником майбутнього.

Товаришка О. зуміла багато історичних подій подати в марксистському висвітленні. Але вона недостатньо ознайомилась із специфікою місцевого життя, — і це призвело до огріхів. А огріх, який би не був він малий, неодмінно руйнує і саму вірність бачення.

Товаришка О., безумовно, літературно обдарована людина. Але вона не опанувала ще досконало словом, і літературна недосконалість твору помстилась авторові на розкритті самого змісту роману, а це також руйнує вірність відтворення історичних подій.

Я наведу тут лише один приклад до щойно висловленої тези про те, як недостатнє вивчення своєрідних умов місцевого життя і огріхи внаслідок цього руйнують і саму вірність бачення історичних подій.

Український буржуазний націоналізм — вірний слуга войовничого імперіалізму, — як відомо, намагався перетворити землі Західної України на плацдарм наступу фашизму на соціалістичні здобутки всього українського народу. Даючи в романі широкий показ життя в Західній Україні, змальовуючи картину соціальної і національної визвольної боротьби на її землях, не тільки не можна обминати мерзенні дії українських буржуазних націоналістів — бо це було б кричущим порушенням історичної правди, — а навпаки, потрібно глибоко розкрити буржуазний націоналізм в його класовій природі, його антинаціональність, ворожість до народу — щоб художнім словом затаврувати всю його каїнову роль в історії боротьби трудящих західних земель України за своє соціальне й національне визволення, за возз'єднання з матір'ю — Радянською Україною.

В романі товаришки О., в другій його частині, де розповідається вже про часи Вітчизняної війни, показано зрадницьку діяльність українсько-німецьких націоналістів, їх прями зв'язки з іноземною реакцією, їх холопське вислужування перед гітлерівцями. В романі вірно показано підлі акції організацій українських націоналістів — ка-

ральні загопи, утворення фашистських військових загонів, провокаційні дії УПА в її «двобічній діяльності» — немовби проти гітлерівців, а насправді проти радянської держави та радянських людей. Але в першій частині роману, яка охоплює період від 1918 року до днів історичного воз'єднання, автор відтворив лише «акції» націоналістів пори громадянської війни на Україні. Далі ж він губить нитку намотування націоналістичного клубка, навіть уриває її — пославши на випадкову загибель куркуля-націоналіста, випущеного з військових організацій українських націоналістів у село з спеціальним завданням підривної роботи. Ворог вмирає, напорювшись на свої власні вила, що, очевидно, треба приймати як певний «символ», який, проте, до читача не доходить та й в основі своїй невірний. Ніякої «акції» цей резидент націоналістів, власне, не здійснює. В романі не показано також всієї підступної антинародної діяльності націоналістів в усьому періоді між війнами. Історія каже нам протилежне: діяльність націоналістів завжди і постійно завдавала величезної шкоди українському народові на західних землях України, зриваючи всенародність боротьби за визволення. Автор не побачив як слід підлої зрадницької діяльності українських націоналістів в довоєнний період, зокрема не показав мерзенних підступів уніатських попів, агентів Ватикану, що, прикриваючися своєю пеначебто опозицією до польського уряду, нібито боротьбою за національне визволення, насправді намагались спрямувати боротьбу українців тільки в річище національного протесту й відвернути їх від боротьби за соціальне визволення, тобто зірвати всю справу визвольної боротьби. Автор не розвінчав усієї безперестанної антинародної «діяльності» українського буржуазного націоналізму, уособленого в куркулях, уніатських попах, всіляких контрреволюційних недобитках, на всьому протязі історії західних земель України. Все це зруйнувало вірність відтворення історичного процесу, викривило історичну правду, бо український буржуазний націоналізм є виявом класової акції українського куркульства та буржуазії. Інша річ, що націоналізм, як це завжди буває з внутрішньою контрреволюцією, використовується іноземною контрреволюцією, міжнародним імперіалізмом.

Я, звичайно, не переповідастиму тут усіх хиб та огривів роману. Я тільки хочу — в розвиток другої тези про те, що недосконалість форми твору мстить на авторів, руй-

нуючи вірність самого змісту твору,—звернути увагу на ті хиби, які характерні для багатьох перших книг початківців.

Товаришка О. будує весь виклад книги як чергування епізодів та коротких переказів подій, які сталися між епізодами. Одну частину подій вона розкриває в дійовій формі, а другу частину тільки конспектує. Самий принцип побудови художнього твору в такому плані дошкуляє при читанні: він гальмує розвиток дії, аморфні переповідальні шматки зривають ефективність попередніх дійових епізодів — і самий роман перетворюється на щось подібне до інсценізації історичних подій з риторичними авторськими ремарками. Таким постійним конспектуванням подій (взагалі, конспектування не є засіб для художнього твору), ще й докучливими авторськими сентенціями автор намагається примітивно нав'язати свою думку читачеві, замість розкрити її, цю свою думку, через думання, відчуття та діяння персонажів роману. І читач починає нарікати на автора, читач перестає сприймати дійових осіб роману як живі образи,— він починає дивитись на них, як на пішаків, яких перед його очима автор пересуває на шахматній дошці для здійснення свого плану. Читач втрачає безпосередність відчуття образів і ідей твору, починає вбачати «умисність» і в дійових епізодах. Так через недосконалість форми твору втрачає свою силу і його зміст.

Автор забуває, а може й не знає того, що діалог — це дія, хоч і виявлена засобами розмови. Діалог завжди повинен розкривати і суть розмови, і взаємини між тими, хто розмовляє, а також і характер кожного з співрозмовників. А тимчасом автор вдається до діалога здебільшого тільки для того, щоб подати читачеві певну довідку про події, які відбуваються поза місцем дії. Інформаційна функція діалога в прозовому творі безперечна, але вичерпувати діалог тільки завданням інформації не вірно: це обмежує художні засоби автора, збіднює художню насиченість твору, мертвить живі образи людей в романі.

Мова — це жива людина. Кожна людина має свій, притаманний їй, своєрідний спосіб висловлювання, дарма що з усіма іншими людьми одної з нею національності говорить одною мовою. Мова людини нерозривно зв'язана з її мисленням. Загальнонаціональний характер мови не виключає її індивідуальних особливостей у людей. В мові людини виявляється її ідейний світ, її соціальний стан, її

професія, її характер, її темперамент, її душевний стан в цю хвилину, нарешті. Тому і в романі мова кожної дійової особи повинна бути персоніфікована, тобто належати тільки їй, будучи одмінна від мови інших персонажів. Читач повинен по мові пізнавати кожну дійову особу,— по конструкції речення, по характерних зворотах, по темпу та інтонації, інколи навіть по окремих словах.

Товаришка О. забуває про це або, може, й не знає цього. Всі люди, які діють в сюжеті роману, говорять одною, приблизною, так би мовити, однаковою для всіх мовою — без індивідуалізації.

Мова — і дійових осіб, і всього викладу — в художньому творі повинна також точно відтворювати час і місце дії: не можна вживати вислови, які з'явилися недавно, якщо ти розповідаєш про час, коли цих висловів у мові ще не було.

А дійові особи в романі товаришки О., розповідаючи про події минулого, вживають нових слів, які в ті часи навіть не існували. Та й сам автор, товаришка О., у своїх авторських відступах вдається часто до мовних висловів, не відповідних природі речей, про які вона говорить. І від цього опис подій втрачає свою вірогідність, свою життєвість, свою реалістичність.

Мова — зброя письменника. Мовою промовляє літературний твір до серця і розуму читача.

Знати мову, уміти володіти мовою — це найперше для людини, яка бере перо в руки, щоб вивістити іншим людям свої почування і свої думки, щоб пробудити в людях їх почування і їх думки.

Я радий, що товаришка О. сприйняла критику її книги, дарма що критика була якнайсуворіша. Це більшу радість викликає те, що товаришка О. вміє самокритично поставитися до своєї роботи і запалена бажанням свої помилки рішуче і до кінця виправити.

Саме це дає підстави сподіватися, що капітальна праця товаришки О. буде вивершена і товаришка О. прийде в українську радянську літературу та займе своє місце поміж нашими романістами.

Т о в а р и ш Д.

Товариша Д. я знав як молодого поета,— останні два-три роки на сторінках журналів починали з'являтися його ліричні вірші.

І раптом товариш Д. прибув до мене і поклав на стіл грубезний рукопис науково-фантастичного роману.

Годі й говорити про те, який важливий це жанр — наукова фантастика, годі й доводити, як це прикро, що досі важливі наукові проблеми не мають своїх оспівувачів, своїх мрійників у літературі, що великий поступ радянської науки не опоетизовується, недостатньо популяризується серед молоді.

Той факт, що автором науково-фантастичного роману — після такої довгої перерви в цьому жанрі в нашій літературі — виступає саме молодий літератор, який щойно після війни тільки-тільки розпочинає свою літературну роботу (ліричними віршами), і науково-фантастичний роман є, власне, його першою книгою, — факт неабиякої ваги.

Адже жанр наукової фантастики — вельми складний і трудний літературний жанр: робота в цьому жанрі вимагає не тільки знання життя, не тільки літературної майстерності, але й всебічної і ґрунтовної наукової підготовки.

Адже саме в жанрі наукової фантастики, який все ще перебуває під значним впливом традицій буржуазної літератури, особливо потрібний новатор!

Прямо скажу: з хвилюванням перегорнув я першу сторінку рукопису товариша Д.

І прямо скажу: ще з більшим хвилюванням я перегорнув останню сторінку рукопису.

Бо я перечитав рукопис книги, який, безперечно, може бути надрукований — і книга ця буде цікава читачеві, потрібна й корисна справі популяризації науки, плідна і мріями про дальший розвиток наукових проблем. Бо я зазнаючися з письменником, який безперечно може і буде писати науково-фантастичні книги.

І саме тому я написав для видавництва «розносну» рецензію на книгу товариша Д.

Товариша Д. захопили найважливіші наукові проблеми — і їм присвятив він свій роман. І в оволодінні науковим матеріалом товариш Д. показав себе аж ніяк не дилетантом, а компетентним знавцем.

Як же не радіти і не вітати товариша Д.?

Товариш Д. виявився і не вузьким «фахівцем» наукової теми, в романі він не трактує наукові теорії в одриві від життя і взаємин між людьми, він зумів зв'язати всі напрямки роману — специфічно-науковий, соціальний та по-

літичний — в один міцний вузол, розкрити в єдиному процесі.

Як же не вітати товариша Д. і не радіти за нашу літературу?

Товариш Д. зумів опанувати складну наукову тему і зумів у романі не просто викласти її, а — інтерпретувати: він виявив різні течії в цій царині науки і показав їх боротьбу між собою, він спромігся дати вірне марксистське тлумачення цій боротьбі, як боротьбі двох світоглядів у науці — світогляду матеріалістичного і світогляду ідеалістичного. Боротьба двох наукових теорій, змагання наукових проблем породили боротьбу ідей. Боротьба ідей дала гостре політичне насичення роману і породила нові проблеми — виховання, навчання та гартування молодих кадрів радянської науки. І дійове розв'язання цих проблем своєю чергою породило ряд проблем іншого порядку — моральних, етичних, побутових, — які постали із взаємин між старшим і молодим поколінням радянських учених. Схрещення, сплетіння, конфліктування цих численних ідей та проблем і утворили сюжет роману — складний, суперечливий сюжет.

Читати роман товариша Д. можна лише одним махом, не одриваючися від захоплюючої, сповненої незвичайних пригод у шаленому льоті розвитку дії, фабули.

І все ж таки в наших розмовах з товаришем Д. я говорив йому тільки гіркі слова.

Книга мала безліч хиб, — я вказав товаришеві Д. на всі, які тільки зміг побачити. То були хиби мовні, стилістичні, композиційні, то були хиби гірші: хибне бачення життєвих явищ і хибне їх відтворення, фальшиве характеризування людей і фальшиві взаємини між людьми, гіперболізація окремих якостей людини і невірне визначення ролі окремої людини в колективі. Роман взагалі треба було написати наново, бо, написаний різними планами, він не держався купи, бо, коли б просто правити усі хиби й огріхи по рукопису, важко було б відшукати неправлений текст.

Але не за це найдужче лаяв я товариша Д. — бо все це піддається правленню і, безперечно, буде виправлене. Я лаяв найдужче товариша Д. — і лаятиму знов — саме за те, чого він не виправить у романі.

Прозаїк Д. — людина молода, талановита й освічена — взявся за вельми важливий в літературі жанр, сумлінно опанував наукову тему, охопив великий комплекс актуаль-

них наукових проблем і виявив це в складних і важливих явищах нашої реальної живої радянської дійсності, важливих взаєминах між радянськими людьми, виступив як палкий прибічник передової, прогресивної матеріалістичної теорії в науці, виступив і як палкий оспівувач нових, соціалістичних взаємин між людьми, виступив, отже, як новатор.

Але — маючи такі якості і володіючи так матеріалом — товариш Д. однак не визнав за потрібне так само сумлінно і творчо підійти до самої літератури і не виступив в ній своїм романом теж як новатор.

Товариш Д. просто пішов слід у слід за відомими вже йому зразками в нашій вітчизняній та світовій літературі, поплентався старим, битим, торованим шляхом і віддався в полон старим традиціям.

Справді-бо, чому одвіку встановилася така «традиція», що науково-фантастичні романи пишуть неодмінно в пригодницькому плані? Безперечно, пригодницький план має всі права на існування в радянській літературі, пригодницький план має чимало своїх особливих, дуже важливих цінностей, до пригодницького плану у нас незаслужено знижено увагу і навіть виробилося дещо презирливе ставлення поміж письменників, а надто — критиків. І це дуже прикро і шкідливо: пригодницький жанр у літературі, надто в літературі для молодого читача, повинен неодмінно існувати, всебічно підтримуватися і розвиватися. Але — чому все-таки популяризація досягнень науки, вирішення наукових проблем і пропаганда наукових перспектив повинні бути віддані тільки пригодницькому жанрові?

Чи не прямим завданням радянського літератора, який присвячує себе безпосередньому служінню радянській науці, є шукання нових способів для вияву жанру? Чи не обов'язком радянського літератора, який віддається жанрові наукової фантастики, є стати новатором у цьому жанрі?

Мені здається, що в нашій сучасній радянській літературі — літературі соціалістичного реалізму — жанр наукової фантастики має шукати дороги до читача не тільки через пригодництво, а, може, насамперед через поглиблення і загострення наукової проблематики, через шукання конфліктів у самій науці, через показ взаємин між людьми, що науку творять, через розкриття великих перспектив на-

шої науки. Мені здається, що в цьому жанрі радянський письменник повинен шукати сюжети, які виростають з досягнень та проблем радянської науки, виникають із зіткнення цих проблем з життям, світоглядом людей, які будують комунізм.

Саме такий матеріал — досягнення і проблеми радянської науки, зіткнення цих досягнень та проблем з життям, будівництвом та взаєминами між людьми, бачення перспективи розвитку науки та життя — і опанував, здається мені, товариш Д. Але, на жаль, з легким серцем, не переболівши болями нашої літератури, товариш Д. віддав цей прекрасний сам по собі і добре ним опанований матеріал на поталу традиційному для науково-фантастичного жанру пригоспиту. Товариш Д. міг зробити, але не зробив. Товариш Д. міг і повинен був стати новатором, але не схотів і не став.

Це не знищило книги, але це — знизило її.

Товариш Д., безперечно, виправить, переробить роман, і він буде цілком пристойним науково-фантастичним романом. Але замість стати значним літературним явищем, яким могла і повинна бути книга товариша Д., вона буде в такому разі тільки черговим літературним фактом. Замість стати новаторською книгою, вона може лише зайняти чергове місце на полиці величезної бібліотеки наукової фантастики, розпочатої, скажімо, ще Жюлем Верном і продовжуваної на полі української літератури з ським-таким успіхом, скажімо, і автором цих рядків.

Я закликаю товариша Д. — молодого, вдумливого і талановитого — а разом з ним і усіх інших молодих літераторів, які бажають присвятити свою літературну роботу радянській науці, серйозно задуматися над цими судженнями, висловленими від пристрасного уболівання за науково-фантастичний жанр у нашій літературі.

Чотири неопубліковані рукописи, про які мова, — це тільки незначна частка величезної кількості прозових творів, що перебувають у портфелях видавництва, по редакціях журналів, у кабінеті молодого автора або у старших письменників на руках. Літературний творчий процес нині охоплює найширші кола молоді.

Думки про твори молодих товаришів виникли у мене при читанні рукописів на підставі власного творчого досвіду. Мені здається, що це не тільки право, але й обов'язок кожного письменника.

Не можна стримати бажання сказати свою думку про книгу молодого письменника, про його першу книгу, коли дивишся на нашу сучасну літературу, на нашу сучасну прозу зокрема. Ми маємо зараз в українській радянській літературі величезне буяння творчих сил. В українську літературу йдуть нові й нові молоді творчі кадри. Їх багато, і вони багаті.

Про багатство нашої молоді прози свідчить не тільки її кількість, про це свідчить насамперед її тематична та жанрова різноманітність. Твори молодих прозаїків—відомі вже читачеві чи не відомі, бо ще не опубліковані,—широко охоплюють наше сучасне життя. Молоді прозаїки також пробують свої сили на різних жанрових напрямках. І що найголовніше — твори молодих прозаїків ідейно насичені, непримиренні до ворожої ідеології, наступальні своєю цілеспрямованістю. А ідейність книги, устремління письменника своєю книгою збагатити ідейно читача — це найбільше багатство літератури, і саме вона — ідейність книги — забезпечує дальший розвиток літератури, накопичення всіх інших багатств літературного твору, зміцнення та зростання майстерності.

Певна річ, перші книги молодих прозаїків мають ще багато недоліків. Але це недоліки зростання, це недоліки від зрослих вимог до літературного твору. Бо наша література нині вийшла на такий ідейно-художній рівень, що ми вправі вимагати і від першої книги молодого письменника високого ідейного і високого художнього рівня. Високим-бо став ідейний рівень та культурний розвиток нашого радянського читача.

І коли перечитуєш багато рукописів молодих письменників, коли від одного до другого твору стежиш за тим, як творче дерзання охоплює все більше коло найважливіших питань нашої сучасності, як око письменника бачить щораз більше живих образів наших сучасників, як чимраз більше рис нової, комуністичної людини розкривається в тих образах перед читачем і як чимраз довершенишим стає самий художній показ нашого життя та наших людей — то радісне хвилювання охоплює тебе, не залишаючи ніякого сумніву в тому, що наша молода проза спроможна виконати поставлені перед нею серйозні завдання.

А завдання ці молоді письменники усвідомлюють: показати людству величезні перетворення в нашій країні, що

простоє до комунізму, показати людям світу комуністичну людину, яка є їх творцем.

Я думаю, що наша проза, яка досягла такого розвитку за ці роки, зараз, вбираючи в себе нові й нові творчі сили, стоїть перед новим етапом буйного розквіту.

1950

ПРО МОВУ

Стиль кожного письменника, складаючись на основі єдиної національної мови, відрізняється одначе від стилю інших письменників, і це дає нам підстави говорити про мову того чи іншого письменника. Ми говоримо: мова Шевченка, мова Франка, мова Мирного.

Одначе і мови усіх письменників — мова художніх творів, яку ми умовно звемо літературною мовою, — відрізняються якоюсь мірою від широковживаної розмовної мови, яку ми, теж умовно, але цілком справедливо, звемо — народною.

Природність цієї відмінності мови літературної від мови народної всім зрозуміла, не варто на цьому затримуватись, плутати цих визначень не треба, це також ясно кожному, але так само зрозуміло і ясно кожному, що літературна мова утворюється неосмінно на основі мови народної.

І так само, думаю я, кожний письменник повинен знати, ніколи не забувати і добре усвідомлювати, що кожна національна мова розвивається в могутньому прагненні якнайбільше зблизити мову народну і мову літературну. Саме в цьому має бути її найбільша довершеність, саме в цьому буде її найбільша сила й могутність.

Тому, здається мені, потрібно насамперед домогтись цілковитої ясності у справі взаємодіяння народної та літературної мови, а також в усвідомленні ролі письменника в цьому процесі взаємодіяння.

Не знаю, чи безпомилкове моє твердження, але я думаю, що українська національна мова у величному процесі

зближення народної та літературної мов перебуває нині у вигідному становищі. В українській національній мові, на мій погляд, ця близькість доволі значна.

Причин такого стану, очевидно, багато. Поміж тих причин є, звичайно, і позитивні, і негативні.

Сталося це, по-перше, в результаті колишнього, до революції, процесу штучного гальмування розвитку української літературної мови — через довголітні, вікові адміністративні заборони української літературної мови. Це, на мою думку, одна з дуже відчутних негативних причин, що довгий час обумовлювала й певне відставання української літературної мови. Процес цей, проте, не міг в свій час не викликати протидію, яка таїла в собі й деякі позитивні наслідки. Бо, як наслідок цього, водночас із штучним збідненням літературної мови відбувався процес буйного розвитку мови народної взагалі і зокрема усних форм літературної творчості — думи, пісні, казки абощо, які надзвичайно збагатили народну мову: її словник, її образність, скарбницю її ідіом. Таким чином, сама народна мова значно наблизилась до літературної мови.

Сталося це також і тому — тепер говоримо про найзначнішу позитивну причину, — що основоположники української літературної мови ясними очима дивились на світ, мету літератури бачили в служінні народові, отже, й літературну мову розуміли тільки як виплід мови народної. Слідом за Котляревським та Квіткою — піонерами творення української літературної мови, які стояли на позиціях найширшого використання народних джерел, — прийшов у світ геніальний співець народної волі і правди, засновник революційно-демократичної української літератури та великий мовотворець українського народу Тарас Шевченко. Великий Шевченко не робив якогось фетиша з народної лексики, як це пробували робити пізніше різні вульгаризатори, шовіністи й націоналісти. Шевченко любовно і безмежно талановито викохував народність літературної мови, не цураючись благодворних впливів інших мов, і зокрема російської мови. Свій могутній талант він віддавав на те, щоб саме народну мову зробити літературною мовою української нації. Бо мову він любив не як естет, а як борець, і потрібна вона йому була не для самоилування, а як зброя в боротьбі проти сваволі й рабства, на яку він піднімав весь український народ у братстві з іншими слов'янськими народами. Бо йому треба бу-

ло, щоб кожне слово літературного твору дійшло до душі й серця кожної людини в народі.

Могутній талант і чудова діяльність Шевченка, здається мені,— найбільша причина близькості української народної та літературної мови, яку ми маємо зараз.

Як ми знаємо, вся післяшевченківська боротьба за українську мову відбувалась саме як боротьба за Шевченкову мову, тобто за народність літературної мови, за народність і української національної мови. Ця боротьба почалась ще в шевченківські часи (відрив від народності в мові уособлював, як відомо, Пантелеймон Куліш), запекло точилась і після Шевченка до революції — проти згаданих вище позицій лженародності, націоналізму та декадентства, заспілкованого з контрреволюцією; була вона і пізніше, майже до наших днів,— забагато честі згадувати ще раз всіх отих мовопсувателів. І хоча й щастило інколи тим націоналістичним і космополітичним пігмеям дещо нашкочити літературній мові,— радянська література змела їх геть, а в народній мові від їх мовопсувательства не залишилося і сліду.

Народна українська мова народила шевченківську літературну мову, і саме тому нам так вільно тепер іти далі й далі в справі збагачення нашої мови, в боротьбі за найбільше зближення народної і літературної мов, іти, отже, вірним шляхом творення національної мови українського народу.

Що в цій перспективі взаємодіяння здається найголовнішим мені, не фахівцеві-мовознавцеві, а письменниково-практикові літературного процесу?

Це — питання впливу мови народної на мову літературну і, навпаки, мови літературної на мову народну.

Мені здається, що коли говоримо про діяння мови народної на мову літературну, то ми, письменники, насамперед маємо на думці впливи, які йдуть від обласних діалектів.

Коли ж ми говоримо про діяння літературної мови на народну, то тут перед нами виникають питання впливу класичної спадщини, а також питання словотворення, архаїзмів, іншомовних слів — в лексиці та деяких конструктивних змін — у синтаксису.

Щодо ставлення до обласних діалектів, то зрозуміло, що обласні діалекти — в загальноісторичному процесі — можуть так чи інакше діяти на збагачення національної

мови, але тільки за умов непорушного додержання граматичного кодексу та перевірки окремих слів або ідіом нормами національної мови, тобто за умов їх загальної зрозумілості.

І мені здається, що якраз ми, письменники, і мусимо бути в першу чергу тими «бракувальниками», які стоять на сторожі процесу приймання чи відхилення тих чи інших діалектизмів. Зрозуміло, що на кожного з нас це покладає величезну відповідальність. Кожний з нас на цьому посту повинен бути озброєний глибоким знанням науки про мову і бути видатним знавцем своєї рідної мови та її діалектів також.

Якийсь час раніше поміж радянських письменників — не кажучи вже про письменників дореволюційних — була поширена доволі примітивна тенденція до широкого запровадження в літературну мову діалектизмів. До возз'єднання України книги, які видавались у західних областях, в масі своїй писалися діалектом. Та й поміж письменників східних областей були «аматори» викохування діалектів — чи то сумських, чи то подільських, чи то чернігівських абощо. Тепер такої тенденції давно нема: ми бачимо, що й ці письменники стають на шлях суворого критичного ставлення до мови своїх творів. Одначе окремі слова або специфічні обласні вирази все ж таки раз у раз фігурують у мові того чи іншого письменника. І трапляється це не випадково: письменник цілком свідомо запроваджує обласне слово і категорично відстоює його право на існування. Письменник доводить потребу вживання цього слова для найбільш точного виразу своєї думки, для найбільш характерного змалювання живого образу або для найбільш барвистого відтворення місцевого колориту. Я сумніваюсь, щоб знайшовся бодай один письменник, у якого не було б з такого приводу суперечок, а інколи запеклих боїв з літредакторами.

Як же бути? Хто правий?

Правий, звичайно, літредактор. Він стоїть на сторожі чистоти національної мови. Інша річ, якщо літредактор не великий знавець мови — тільки начотчик і талмудист — і старання його спрямовуються не до очищення мови, а тільки до її збіднення. Такого літредактора треба негайно замінити іншим.

Має рацію одначе раз у раз і письменник. І не завжди йому слід складати зброю в «бою» з літредактором. Я ду-

маю, що в ряді випадків слово з обласного діалекту має право на життя, може бути застосовано в художній літературі і збільшує силу художнього впливу, не завдаючи ніякої шкоди національній мові.

Але і письменник, і редактор повинні бути дуже суворими до кожного такого діалектизму.

Я вважаю, що ось які міркування мають передусім керувати і письменником, і редактором:

1. Тільки те з обласних слів має право на появу в літературній мові, яке визначає зовсім конкретну річ або конкретне поняття. Всяке абстрактне поняття повинне неодмінно мати коріння в національній мові.

2. Але вислів чи термін цей — через своє кореневе походження — повинні бути зрозумілими всім, хто говорить українською мовою.

3. Слово, яке може бути незрозумілим значній частині людей, що говорять українською мовою, можна допустити лише в рідких випадках, коли цього вимагає характеристика дійової особи або змалювання місцевості, — як елемент побуту, пейзажу або як своєрідна «довідка» про місце походження дійової особи. Трапляється це здебільшого в прямій мові дійових осіб — в монологі чи діалозі, — а не в авторських міркуваннях. Але завжди, кожного разу, доцільність вживання такого слова може бути вирішена, тільки виходячи з цілого контексту.

Можливі, звичайно, ще інші випадки використання діалектизмів, — про те мають сказати своє слово фахівці-мовознавці. В кожному разі, я — як письменник — вважаю, що обласне слово в літературній мові само по собі не живе, воно може жити — в разі потреби — тільки в контексті. Причому контекст повинен внутрішньо пояснювати значення цього слова.

І письменник, і редактор повинні завжди пам'ятати, що кожний діалектизм — це кіл, забитий між літературним твором і широким читачем, а багато діалектизмів — це вже буде частокіл, і ця огорожа може зовсім заслонити письменника від його читача. А відрив від читача — це смерть для літературного твору, тяжка рана для цілої літератури.

Щодо жаргону, то мені здається, що немає потреби довго спинятись на питанні. Справа зовсім ясна: всякий жаргон, як квінтесенція якогось діалекту, повинен нещадно виганятись з літературної мови.

Найважливіше для письменника — щоб його книгу чи-

тали найширші кола людей, мільйони. Слова в мові письменника, які відгородять його від читача,— вороги письменника. Але вони є й ворогами нашої мови, бо через літературну мову вони негайно ж повертаються до читача, проникають в національну мову, засмічують її, гальмують і процес зближення мови літературної і мови народної.

Коли ми говоримо про впливи мови літературної на мову народну, то нині — за умов загальної письменності в нашій країні — нам точно відомі всі річища діяння мови літературної. Доречно буде нагадати, які ж це річища: радіо, преса, школа, кіно, театр, книга. Це — могутні річища! Але й ми — могутні, бо ці річища в наших руках. Ми маємо змогу впливати на нашу мову через ці річища — ширячи потрібну термінологію, накидаючи мові нові доречні слова, запроваджуючи той чи інший доладний мовний зворот. Ми, письменники, маємо велику силу в своїх руках, але тим більша і наша відповідальність перед нашою мовою, перед нашим народом.

Тому перший висновок, який треба зробити, це — жодної випадковості не повинно бути в мові письменника! Письменник повинен свідомо ставитись до мови своїх творів, бо тим і відрізняється, здається мені, мова літературна від мови народної, що народна є результат великого історичного стихійного процесу, а мова літературна є мова організована. Її свідомо організує письменник у своєму творі.

Це й визначає видатну роль письменника в процесі взаємодіяння мов народної та літературної.

Борючись за чистоту української літературної мови, радянські письменники вигнали з літератури декадентщину та інші види космополітичного та націоналістичного мовопсування. І в цій боротьбі сучасна українська літературна мова мобілізує, так би мовити, всі можливості української мови.

Питання впливів класичної спадщини на сучасну літературну мову — дуже важливе питання. Коли ми маємо на увазі нашу демократичну, прогресивну, революційну спадщину, то йдеться про благодіючі впливи. Наші прогресивні попередники — збирачі української мови — залишили нам дорогоцінні мовні скарби. Ми черпаємо і будемо ще багато черпати з мовних скарбів Шевченка, Франка, Лесі Українки, Коцюбинського, Мирного і всіх великих попередників. Це ясно кожному. Але в такій же мірі ми

повинні бути свідомі того, що епохи лягли між нашим часом і часом наших прогресивних попередників — і в живій мові відбулися найважливіші зміни. Ясна річ, що ми ніяк не можемо писати про сучасний колгосп, використовуючи, скажімо, лише словник Панаса Мирного, хоча й багатий та прекрасний його словник; не можемо й використовувати тільки синтаксис Мирного, дарма що синтаксис його мови — правдивий синтаксис народної мови. Життя внесло зміни і в словник, і в синтаксис, збагатило й удосконалило їх. І ті письменники, які в цій справі тільки оглядаються назад, роблять велику помилку, бо завдають шкоди національній мові.

Я не фахівець-мовознавець, та й не є предметом цієї статті розгляд специфічних питань граматики чи синтаксису, тому не спинятимуся докладно на змінах, які сталися в нашому синтаксисі за останні часи, а тільки для прикладу пошлюсь на те, як під впливом живої розмовної народної мови наших сучасників — ми менше й менше ставимо дієслово в кінці речення, — значно менше, ніж ставили його класики нашої літератури, або вдаємось незрівнянно рідше до безособових зворотів, ніж це робив, скажімо, Мирний.

Я згадав ці приклади тому, що хочу сказати: зачаровані чудовими мовними багатствами нашої класичної спадщини, ми, сучасні радянські письменники, повинні, проте, ні на хвилину не забувати про вимоги нашої сучасності.

Особливо гостро стає перед кожним із нас ця вимога, коли ми стикаємося з діянням на нашу літературну мову слів або граматичних зворотів, що аж ніяк не властиві нашій мові органічно і ламають мову, намагаючись інколи пробитись у літературу, а через неї і в народну мову, — а саме: мовних елементів з архівів канцелярського або з панелі вуличного жаргонів.

Звернімося до мови наших прогресивних попередників; наші прогресивні попередники ніколи не підпадали під ці жалюгідні й огидні впливи, дарма що обставини для просякнення таких впливів були за їх часів надто сприятливі. Як зберіг чистоту української мови Тарас Григорович, навіть будиши відірваний мало не десяток років від рідної землі, живучи серед багатомовного гурту солдатів у пустелі Середньої Азії!

Не біймося збагачення нашої сучасної мови під впливом часу — звідки б це збагачення не йшло: з мови на-

родної чи мови літературної. Не біймося й сприймо йому! Але біймося збіднення нашої мови й засмічення її — звідки б це засмічення не йшло: з чужорідних джерел чи й з мертвої архаїки нашої рідної мови.

Про засмічення літературної мови, а через неї і мови народної, треба говорити багато, але я хочу спинитись зараз тільки на одному — вузькому, але, як мені здається, важливому питанні — питанні вживання іншомовних слів. Це питання неначебно в принципі цілком ясне, але так само можна сказати, що на практиці воно цілком заплутане.

Говорячи про іншомовні слова, я маю на увазі й слова з іноземних мов — англійської, німецької, французької тощо, а також іншомовні, але не іноземні — з мов радянських народів. Цілком зрозуміло, що підхід до цих двох категорій не завжди може бути однаковий, а здебільшого навпаки — якраз протилежний.

Історія літератури дає нам безсумнівні приклади, що найбільш живучою, невмирущою лишається мова тих письменників, які якнайбільше уникали іноземних слів. Переконливий приклад в російській літературі — це мова Пушкіна. Не менш переконливі приклади і в українській літературі: мова Шевченка, Мирного, Карпенка-Карого, Коцюбинського. В їх мові — крім необхідних специфічних наукових термінів — ми майже не знаходимо слів англійських, німецьких, французьких. Зате вони ніколи не обмежують себе, використовуючи в разі потреби основний словниковий фонд російської мови або й інших слов'янських мов. Коли спробувати зробити узагальнення, то приходимо до висновку: найкраще обходяться без іноземщини в мові своїх творів якраз письменники-реалісти, і саме їх мова найбільш живуча і найбільш близька для розуміння широким читацьким, тобто народним, масам.

Навпаки, найменш зрозуміла народним масам і найшвидше відмирає мова письменників — нереалістів. І саме в їх мові — мові служителів різних «ізмів»: символістів, модерністів, футуристів абощо — ми бачимо безмежне засмічення іноземщиною. Всі ці декаденти та формалісти заводили в мову своїх творів величезну кількість іншомовних — і неодмінно іноземних — слів, і кожний з цих літературницьких напрямків робив це цілком свідомо, з визначеною метою, маючи навіть певну «програму» мовопсування.

Символісти робили це, стверджуючи свою облудну тезу «мистецтва для мистецтва», в прагненні відірвати мистецтво від реального життя і завести його в захмарні далі.

Модерністи декларували свою антинародну настанову — наблизити українське мистецтво й літературу до так званої європейської цивілізації та здійснити буржуазну «європеїзацію» української культури.

Фуруристи практично здійснювали ту ж саму антинародну практику, прикриваючись пишними фразами про потребу «асиміляції» мов і, взагалі, архіреволюційною, а по суті космополітичною, фразеологією про потребу створення «інтернаціональної» мови. Можливо, саме фуруристи найбільше вправлялись і в намаганні теоретично обгрунтувати своє мовопсування своїми «теоріями» про створення «міжнародної» мови.

Відомо, що в живій мові всім їм не пощастило здійснити будь-яких змін,— жива мова відкинула геть усе їхнє штукарство та всі мовні диверсії, хоча деякі сліди, особливо якраз сліди плазування перед іноземщиною, подекуди ще залишились,— і наше завдання ці сліди якнайшвидше знищити.

В нашій сучасній практиці існує, власне, два цілком протилежні крайні ставлення до проблеми використання іншомовних слів. І ці два напрямки збігаються, власне, з загальним ставленням до поширення практичного словника української мови.

Один крайній напрямок категорично повстає проти будь-якого збагачення словника іншомовними, ба й щиронародними українськими словами, якщо цих слів не знайти в офіційному академічному словнику видання 1948 року.

Другий крайній напрямок щодо вживання слів іншомовних поширений між людьми, які просто погано знають свою мову та лінуються її знати. Ці люди, не добравши потрібного слова в своїй рідній мові, хапаються за перше-ліпше слово з будь-якої іншої мови, яка, мовляв, напхвата, і недбало запроваджують це слово в свою мовну практику. Ніяких теоретичних обгрунтувань вони здебільшого не мають. Але трапляються інколи й теоретики такої практики, які, якщо їх зачепити, почнуть доводити потребу й законність широкого заведення в мову іншомовних слів на тій, мовляв, підставі, що це сприяє взаємо-

розумінню людей різних мов та різних націй поміж собою.

Цілком зрозуміло, що тут ми маємо не турботи про мову — загальнолюдську, тим паче свою рідну, а тільки холодне, байдуже, зневажливе до неї ставлення.

Питання «створення» одної спільної міжнародної мови не стоїть перед людством на порядку денному. Ми живемо ще в епоху існування мов національних, є свідками практики буржуазних націй в їх імперіалістичній політиці поневолювати і підкоряти собі інші нації та їх намагання асимілювати мови пригноблених націй. Отже, перед прогресивними, революційними силами суспільства, які борються проти імперіалізму і співчувають визвольній боротьбі пригноблених народів, цілком природно стоїть завдання — сприяти розвитку їх національних мов.

У нас, в радянських соціалістичних країнах, де на основі здійснення диктатури пролетаріату вже побудовано вільне співробітництво соціалістичних націй, де на основі дружби народів, тобто дружби і вільного співробітництва соціалістичних націй, творення культури — соціалістичної змістом та національної формою — іде єдиним соціалістичним процесом, що ґрунтується на максимальному розвитку соціалістичного змісту культур та плеканні національних форм культури кожного радянського народу, — у нас, в радянській дійсності, між народами, що будують комунізм, утворилися вже умови цілковитого братерського співробітництва радянських соціалістичних націй. Отже, у нас, в радянській дійсності, національні мови радянських народів вже мають можливість в разі потреби збагачувати одна одну в порядку співробітництва.

Тобто в шуканні нових слів ми можемо і повинні вільно користати з мовних багатств братніх радянських народів і насамперед з мови народу найпередовішої та найдужчої культури, народу російського, особливо, думаю, в частині термінології абстрактних понять.

Це, здається мені, єдино правильна настанова для українського радянського письменника в питанні використання іншомовних слів — з словника братніх радянських та братніх слов'янських народів, які нині прилучились до будівництва соціалізму і стали на шлях перетворення з націй буржуазних у нації соціалістичні.

Але яке ж має бути ставлення до слів іншомовних — іноземних, з інших світових мов?

Щоб відповісти на це запитання, потрібно, здається мені, попереду поставити ще одне запитання і відповісти раніше на нього.

Звідки потрапляють у мову іноземні слова?

Путі їх приходу, звісно, найрізноманітніші, але, здається мені, в основному вони приходять такими чотирма шляхами:

1. Слово з'являється з новоствореною річчю, коли ця нова річ створена за межами нашої землі: річ приходить разом із своїм ім'ям. Це завжди конкретне слово, іменник. Наприклад: мотоцикл.

2. Слово є абстрактним чи філософським терміном і приходить із словника тієї мови, в якій воно вперше з'явилось. Наприклад: комунізм.

Цілком зрозуміло, що ніхто ніколи не заперечуватиме проти таких слів. Вони стають зрозумілі найширшим народним масам, широке народне вживання не тільки узаконює ці слова в своїй мові, а робить їх органічними в живій мові. Шлях таких слів у мову цілком законний і законірний, і вони збагачують мову. Нікому ніколи й на думку не могло б спастись шукати чи придумувати для визначення поняття «комунізм» якесь інше слово. Так само і для речі «мотоцикл» ніхто не придумуватиме якогось там «самонера».

Але є ще, як мені здається, два шляхи, якими потрапляють іноземні слова в нашу мову. Це:

3. Коли іноземне слово механічно запроваджується в мову через незнання рідної мови або через згадані вище лінощі та непошану до рідної мови, а також через байдужість до того — зрозуміють тебе в народі чи не зрозуміють. Слово є в рідній мові, — його треба тільки знайти. Або слово може бути створене з невичерпного джерела основного словника рідної мови, з кореневого мовного багатства. Але — лінки!

Наприклад, ми довгий час занадто широко й омонімічно вживали слово «лозунг» або перекладали його занадто звужено «гасло», аж поки не пішли за прикладом російської мовної практики і не спинились на живому народному слові, що цілком відповідає російському «призыв» — з а к л и к! Слово «гасло» від цього теж тільки виграло, бо знову здобуло своє втрачене точне визначення, ближче до «сигнал», в розумінні «подати знак».

I, нарешті:

4. Іноземне слово з'являється внаслідок звичайнісінького й огидного низькопоклонства перед іноземщиною. Є визначення для цього слова в живій народній мові, і воно зрозуміле всім без винятку, але «іноземність» цього слова, його, так би мовити, «західність» — аж надто імпує снобові з дрібнобуржуазними уподобаннями за душею. І з'являються ці слова здебільшого якраз з «салонного» жаргону і найчастіше потрапляють в коло людей, одірваних від будь-якого виробничого процесу.

Мені здається, що ці обидва шляхи проникнення в мову іноземних слів — і шлях низькопоклонства перед іноземщиною, і шлях лінощів та байдужості до рідної мови — обидва шляхи незаконні, і на цих шляхах ми, письменники, повинні виставити наші збройні застави: тут боротьба проти іноземних слів повинна бути безжална й жорстока.

Коли письменникові відразу бракує слова з рідної мови, він насамперед повинен заповзятю покопатися в основному словнику — в словнику живої розмовної мови, а не тільки в книжці-словнику, — і спробувати знайти відповідник чи бодай корінь для словотворення. Ніяких «мокроступів» чи «самоперів» нам не треба, але «заклик» замість «лозунга» нам потрібний. Не знайшовши в рідній мові, письменник має право і повинен вдатися до мовних багатств інших народів.

Наша література соціалістична змістом і національна формою. Національні, народні відзнаки мови важливі для близькості літератури з народом, для цілковитого розуміння літератури народом. Зрозумілість наших творів читачеві, тобто народові, повинна бути цілковитою.

ЧАСТИНА ДРУГА

ЩО СТАЛОСЯ НА ПРОЦЕСІ ПЕТЕНА

1945, серпень

Нагадаємо:

15 серпня 1945 року, о 4 годині 27 хвилин, у Парижі, в залі Палацу юстиції на бульварі Сен-Мішель Верховний суд Франції оголосив смертний вирок Філіппу Петену.

Після двадцятиденного процесу — з допитом підсудного й п'ятдесяти чотирьох свідків, з виступом прокурора та трьох оборонців — нарада членів суду тяглась шість годин. Читання судової ухвали тривало двадцять хвилин. В залі засвічено велику парадну жирандоль, але місця для публіки потопали в сутінку. Всі стояли: п'ятдесят солдатів охорони, п'ятдесят членів суду та стряпчих, п'ятдесят журналістів, п'ятдесят чотири свідки, два особистих лікарі підсудного, одна особиста підсудного сестра-жалібниця, один його особистий пастор і шістдесят чоловік публіки. Підсудний сидів. Присуд мав три пакти: конфіскація майна, позбавлення прав і смерть.

Вирок — смерть — пролунав в абсолютній тиші залу суду; двісті шістдесят дев'ять присутніх мовчали, вислухавши смертний вирок тому, хто іменувався маршалом Франції. Але за хвилину грім оплесків вибухнув за мурами Палацу юстиції — на тротуарі, на брукові — і покотився вниз по бульвару Сен-Мішель. Тисячний натовп вистояв там цілу ніч. Парижани вітали справедливу кару тому, хто на чолі уряду Віші повалив Францію в морок ганьби і нещастя.

Оплески ще не вщухли — там, на бульварі Сен-Мішель, — коли голова суду докінчив читання судової ухвали:

«Верховний суд одночасно рекомендує, щоб у зв'язку з похилим віком засудженого винесений йому смертний вирок виконаний не був...»

(Мине сорок вісім годин, і тодішній голова французького Тимчасового уряду, генерал де-Голль, замінить смертний вирок на довічне ув'язнення...)

А тимчасом Філіпп Петен, що слухав вирок сидячи, зводиться і виходить із залу. Він простує до своєї кімнати в будинку суду — і там все вже готове до виїзду. Коротка меса в присутності дружини, — і, оточений охороною (на випадок ексцесу), Петен виходить на вулицю. Перед під'їздом вже чекає синя санітарна машина з червоним хрестом. У супроводі двох інших машин синій лімузин рушає вниз по бульвару.

Потім засуджений вилетів літаком у напрямі до Пуртале...

Вранішні номери газети «Юманіте» і «Фронт насьональ» — слідом за оплесками, що пролунали на бульварі Сен-Мішель, слідом за всім французьким народом — вітали справедливий вирок і вимагали виконати його.

Ще три місяці перед тим — на опит французького Інституту громадської думки — шістдесят дев'ять процентів опитаних у різних районах Франції відповіли безкомпромісно: так, Петен винен і його слід покарати. За ці три місяці і час судового процесу так відповів би на це запитання кожний француз. Адже справа не в тому, прийде смерть на голову Петена завтра на гільйотині чи за якийсь час у снігах Піренеїв, — справа в тому, що присуд народу може бути лише безкомпромісний, справа в тому, що найбільший в історії Франції злочинець повинен бути безжально покараний за зраду, за найтяжчий злочин перед вітчизною. І саме ця кара буде разом і виявом найвищої справедливості.

Але не так думають у Франції ті газети, що, як і в минулому, стоять лише на сторожі інтересів «двохсот сімейств», що орієнтуються на реакційні кола в Америці, що відбивають настрої профашистських елементів країни. Газета «Епок» взагалі обізвала вирок «дурістю». Газета «Фігаро», ще не знаючи, що за два дні генерал де-Голль скасує смертну кару і замінить її довічним ув'язненням, висловила впевненість, що «маршал», — так, саме «маршал», бо редактор, очевидно, не захотів дочитати присуд до того місця, де говориться про позбавлення прав, — що маршал не буде

залишений на зиму в Пуртале. «У форті Пуртале, — повідомляє газета, — падає сніг аж шість чи сім місяців протягом року, температура там раз у раз знижується аж до двадцяти градусів, і примушувати маршала бути там — це означає прискорити його смерть...»

Треба думати, що коли в'язень Філіпп Петен схопить нежить і чхне, газета «Фігаро» запропонує визначити йому місце ув'язнення в Ніцці або Сен-Себастьяно. Газета «Фігаро» — така милосерда.

Не милосердя керує позицією «Фігаро». За милосердям газети «Фігаро» криється просто невизнання вироку, виправдання зради Петена і цілковита однодумність з Петеном в усіх його прогітлерівських діяннях. Це ясно кожному французькому патріотові і кожному антифашистові в обох півкулях землі.

Ганебна і злочинна діяльність Філіппа Петена загальновідома. Ім'я Петена вже давно — ще з першого дня боротьби французьких сил внутрішнього опору — пишеться не з великої, а з маленької літери, як і ім'я його норвезького колеги Квіслінга. Бо ім'я Петена, як і ім'я Квіслінга, стало символом зради й запродавства, символом продажу вітчизни й співробітництва з її ворогом.

Обвинувальний акт констатував:

Петен був учасником змови проти республіки. Цій змові сприяло персмир'я, яке Петен підписав. Петен допомагав зміцненню гітлерівської воєнної машини. Петен передав Японії Індо-Китай. Петен забезпечував армії держав осі в Лівії. Петен наказав французьким військам відкрити вогонь по союзниках на Мадагаскарі. І в Північній Африці також. Петен створив спеціальні суди для антифашистів. Петен запровадив і здійснював расовий закон.

Зрада Петена — це 150 000 розстріляних французьких заложників. Це — 750 000 французьких робітників, засланих у гітлерівське рабство. Це — 10 000 політичних в'язнів, патріотів-французів. Це — 120 000 висланих з Франції до гітлерівських катівень за расовою ознакою.

Діяльність маршала на самочинно захопленому посту глави Франції була скерована на знищення республіки. Його лозунг і лозунг його поплічників: «Всі нещастя від республіки і від демократії!»

Ось точні вислови Філіппа Петена з його особистих звернень до французького народу некупованої Франції:

«Я повторюю щоранку, що ми переможені, що Франція повинна відмовитись від претензій, на які ми більше не маємо права!»

Це — до французів, які плекали мрію про визволення Франції і чинили опір німецьким загарбникам.

«Беручи участь у хрестовому поході, який очолила Німеччина, і заслуживши таким чином подяку світу, ви візьмете участь у врятуванні нас від більшовицької небезпеки!»

Це — до французького легіону, який Петен споряджав проти СРСР.

«Будьте певні, що ви працюєте для Франції!»

Це — до французів, загнаних з наказу Петена на рабську працю в гітлерівську Німеччину.

Мова не про те, що Петенові ближче до серця фашизм, ніж більшовизм. Мова не про те, що він мріяв про здійснення і здійснював хрестовий похід проти СРСР. Мова й не про те, що для виконання своєї антидемократичної програми Петен вдавався до горезвісної провокації — спекуляції фантомом «більшовицької небезпеки». Мова іде не про те. Мова про зраду маршала Франції — Франції.

І прокурор точно визначив ціну зради Петена.

Це, по-перше, шкода, заподіяна інтересам вітчизни. Це, по-друге, приниження вітчизни перед лицем всього світу. Це, по-третє, прихована боротьба проти союзників. Це, на решті, намагання примусити націю взяти участь у встановленні в Європі фашистського гітлерівського «нового порядку».

Обвинувальний акт склав генеральний прокурор Франції. Але його рукою писав увесь французький народ. А з французьким народом таке обвинувачення підпишуть і всі ті народи, які не поклали зброї перед гітлерівською навалою, які прийняли її удар на свої груди, розтрошили її і — перемогли. Таке обвинувачення підпишуть і всі народи, волю яким здобуто нескоримістю і боротьбою проти фашистських загарбників.

Його не підпишуть лише петенівці та квіслінгівці всіх країн.

Філіпп Петен вислухав обвинувальний акт, сидівши в кріслі при невеличкому столику, на якому були розкладені його «документи». На Петені була повна форма маршала Франції, і біля нього незмінно чергували два особистих лікарі і одна особиста сестра-жалібниця — на випадок зомління. Петен тримався погордливо, відмовився відпові-

дати і вдавав, що нічого не чує. Він не пізнавав міністрів свого ж, вішівського, «кабінету» і питав про них в оборонців: «А це хто такий?»

І він заявив, що... хотів порятувати французький народ.

Хотів порятувати Францію... співробітничавши з тим, хто загарбав і занастив Францію.

Петен віддав Францію гітлерівцям і служив загарбнику.

Цього заперечити не може навіть Петен. Він спмагається тільки — з висоти свого збезчещеного маршальського мундира — величаво проголосити:

«Франція й історія розсудять і ухвалять справедливий присуд!»

Яка сенсаційна поза і яка жалюгідна спроба настрахати громадську думку! Старий Петен вдає, ніби не розуміє, що він стоїть перед лицем саме Франції, що присуд йому виносить сама історія. Але виносить його — сьогодні.

А втім, Петен має підстави розраховувати не лише на майбутнього археолога, але й на декого з сучасних колабораціоністів. Мова не про словоблуддя «Епок» чи «Фігаро». Мова не про слова, а про діла. А діла Париж у дні процесу Петена знає такі: чиясь таємнича рука розкидала довкола будинку, де відбувався суд, прокламації з закликком вимагати виправдання Петена і з вихвалянням всієї діяльності Петена. Закінчувались прокламації фашистськими лозунгами. І одночасно паризька поліція розкрила таємну фашистську організацію, що мала величезні (найбільші поміж усіх досі виявлених) склади зброї. Слідство встановило, що зброєю завезено з... Іспанії. З тієї самої Іспанії, в якій головою держави — кат Франко. Той самий Франко, який був учнем Петена в академії, при уряді якого Петен був у Іспанії послом і у вітальні в якого Петен і завів свої найінтимніші знайомства з німецькими фашистами.

Фашистські недобитки у Франції, як бачимо, охоче складають зброю. Але вони складають її... в склади. Щоб готуватися до реваншу.

А втім, це нелегальні дії фашистів.

Подивимось на легальні діла — в межах французької юстиції.

Процес Петена — суд над найбільшим в історії Франції державним злочинцем, суд над зрадником, якого обвинувачує весь народ, — відбувся в Палаці юстиції... найменшо-

му на весь Париж залі, всього на двісті п'ятдесят осіб. Журналісти змушені були чергуватись, а для публіки зоставлено всього... шістдесят місць. Все зроблено для того, щоб закрити цей процес для народу.

Кількість свідків оборони становила на процесі аж сорок. Кількість свідків обвинувачення лише... чотирнадцять... Але і поміж тих чотирнадцяти не було вдів та сиріт тих жертв, які Петен віддав Гітлерові на поталу і страту, не було й тих, хто сам зазнав на собі руку Петена і, чудом врятований, щойно повернувся з таборів смерті в Дахау чи Бухенвальді.

Виступи сторін на процесі були більше схожі на парламентські дебати, а ще більше — на академічні суперечки на засіданні комісії підстаркуватих істориків, аніж на безсторонні свідчення та обвинувальні слова.

Тактика оборони полягала в тому, щоб старанно уникнути запитань, які йдуть до суті справи, і всіма способами дискредитувати суддів та свідків обвинувачення.

А допит злочинця війни Лавалю, залученого в ролі свідка, був зведений до самооборони Лавалю і виправдання його кайнових дій. Сенс свідчень Лавалю французькі газети визначили як романс: «Все зітер час»,— дії маршала, мовляв, уже недійсні, а розстріляних закопано в землю.

Основним аргументом Петена і його сподвижників є твердження, що він провадив «подвійну гру», що він своїми діями «намагався бути корисним Франції та союзникам...»

Припустімо, що Петен справді провадив шулерську подвійну гру — в ім'я полегшення страждань укоханого ним французького народу,— як він каже. Але як же тоді сполучити мету цієї гри з... розстрілами в'язників, із засланням у рабство, з політичними в'язнями і з висилкою за рабовим законом? Як сполучити вболівання Петена про перемогу союзників з... передачею гітлерівцям баз у Сирії, з наказом французькій армії в Африці чинити опір союзникам, з організацією легіону добровольців для боротьби проти союзників?

Подвійна це чи не подвійна гра, але Франція стала жертвою страшної гри. Акт обвинувачення відзначив, що двозначність цієї гри стала ширмою для зради і запродавства.

Тоді оборонці вийняли хусточки і приклали їх до очей. Цирковий атракціон не відбувся через негоду, казуїстика

не пройняла серцець, і вони вдалися до сентиментів. Було проголошено, що, за свідченням якогось лікаря, маршал Франції бував сповна свідомості лише вранці, дві-три години, а ввечері підписував усе, що б йому не підклали. Цей аргумент зал зустрів реготом, а глухий Петен на цей раз почув і в ажитації обурено замахав руками.

Тоді оборонці кинулись до останнього. Вони почали вихваляти старі заслуги маршала. Вони щедро приписували йому великі вчинки, яких він не робив, і робили з нього героя там, де він чинив, як боягуз. Йому приписали навіть оборону Вердена, дарма що історія вже засвідчила, що саме Петен не хотів обороняти Верден і доводив тодішньому командуванню, що Францію все одно чекає поразка.

Петен завжди пророкував Франції тільки поразку. Це був маршал, який не вірив своїй армії. Йому завжди здавалось, що його солдати такі ж боягузи, як він сам. Петен пророкував поразку Франції й у війну 1914—18 років. Але то була не просто невіра в сили свого народу. То була ненависть до демократії. Пізніше, ставши головою вищої Військової Ради Франції та військовим міністром — в час між двома війнами, — Петен не озброїв французької армії, не підготував збройних сил Франції для опору фашистській агресії. Ще пізніше, ставши послом Франції до франкістської Іспанії, Петен плів між франкістською Іспанією, муссолінівською Італією і гітлерівською Німеччиною сіть, в якій хотів заплутати Францію і виволокти її на фашистський бережок.

Виправдання — чи пак засудження — Петена тривало двадцять днів. Час цілком достатній на те, щоб засудити всіх злочинців війни. Це був світового значення процес — в залі Палацу юстиції на бульварі Сен-Мішель.

Ми — сторонні, але не безсторонні спостерігачі — можемо зробити з цього лише один висновок: світ є свідком спроби наступу на післявоєнний мир. Сили реакції та профашистські елементи у Франції на процесі Петена провели розвідку боєм.

Але — хто дав команду на цю бойову операцію після війни?

Впала завіса над найбільшим зловісним процесом в історії Франції. Демократична Франція дивується з вироку Верховного суду. Французький народ захоплений творчою працею, відроджуючи країну після злої фашистської навали. Ніщо не спроможне спинити його і перешкодити йому.

Бо на арені історії французький народ не самотній — з ним демократії всього світу. Але французький народ і народи, які лили свою кров у боротьбі проти фашизму, засуджують не тільки Петена, але й суд над Петеном.

Фашизм розтрощений і повалений. Але знищити фашизм — це значить не тільки розбити воєнну машину фашистських держав і скинути їх уряди. Треба виполоти корінь і вилущити зерно фашизму, куди б воно закинута не було. Цього вимагають нації, які віддали боротьбі мільйони синів і значну частину своїх народних достатків. Цього вимагає кожна чесна людина, яка не хоче, щоб у світ знову прийшов жах загарбницької війни, жах «порядку», який тримається на неволі і рабстві.

Кров'ю одного мерзенного зрадника не оплатити ганьби цілої нації, загибелі сотні тисяч патріотів і мук цілого народу. Але й не про «оплату» мова, коли йде справедливий, народний суд. Не почуття помсти керує судом над зрадниками: судом керують закони й інтереси боротьби — з самим злом війни і з самим лихом фашизму. Намагання підмінити позиції безкомпромісного осуду псевдовеликодушністю та сентиментальним милосердям — це не що інше, як дбання про збереження решток розгромленого фашизму. Бо дати в своєму серці місце жалю і співчуттю до поваленого й знедоленого фашиста — це все одно, що дати в своїй душі місце самому фашизму. А це й створює найкращі умови для викохування нових паростків фашистських «ідеологій» — плацдарм для фашистського реваншу.

У Парижі, на бульварі Сен-Мішель в Палаці юстиції — на процесі Петена — сталося саме це. І сталося з благословення американського військового командування за два тижні до остаточного закінчення другої світової війни і перемоги над гітлерівським союзником — імперіалістичною Японією.

Це й був перший «мирний» акт нового президента США Гаррі Трумена. Цим він і декларував перед цілим світом початок своєї «мирної» політики.

Зрадника батьківщини фактично амністовано, злочинця проти суверенітету свого народу — підтримано, профашистські сили вирішено зберегти, небезпеку нової імперіалістичної війни залишити над світом.

Оце й сталося на процесі Петена.

І людство записує це першим пунктом в своєму обвинувальному акті проти паліїв нової війни.

Д. К. М.

1947, вересень

На другій сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй вчинено дипломатичну диверсію. Дипломата-диверсанта піймано на гарячому; ім'я його — Джордж Кетлетт Маршалл, 1880 року народження, син торговця, освіта військова, стаж сорок п'ять років, по демобілізації в 1946 році займав посаду державного секретаря (тобто міністра закордонних справ) Сполучених Штатів Америки. На другій сесії Генеральної Асамблеї ООН він очолював делегацію США, представляючи, отже й запроваджуючи в життя, зовнішню політику долара й атомної бомби.

Диверсію здійснено не бомбою, не динамітом, ба й не пістолетними пострілами. Її здійснено сухим, монотонним і дещо нуднуватим, як повідомляють спеціальні кореспонденти, голосом.

Сухим, монотонним і дещо нуднуватим голосом — від імені Сполучених Штатів Америки — містер Маршалл подав скромну пропозицію: утворити «Тимчасовий комітет у питаннях миру і безпеки».

Здається, ясно: утворення такого органу в організації ООН поруч з Радою Безпеки може бути потрібне тільки для того, щоб знайти спосіб обминати ухвали Ради Безпеки, де діє вето кожної з великих держав-переможниць. Це зрозуміло навіть ворожій до проявів будь-якого демократизму і лібералізму англійській газеті «Санді таймс». «Пропозиція Маршалла, — пише газета, — повинна привести до утворення всередині ООН фактично окремої організації, яка охопить усі країни, крім Росії та країн Східної Європи, і буде повноважна ухвалювати свої власні рішення».

Здається, ясно: пропозиція Маршалла суперечить принципам, меті й завданням ООН, вона веде не до зміцнення миру та безпеки, а до підриву їх, скерована на те, щоб внести розбрат в коло народів і створити блок сателітів США. Отже, курс керівників зовнішньої політики США є нічим іншим, як відкритими атаками на єдність великих держав. Газета «Руде право» — орган вільної демократії визволеної у горнилі війни від фашистського свавілля Чехословаччини — констатує: «США або хочуть розігнати ООН, або виключити з них СРСР».

Проста людина щойно пережила найстрашнішу війну. Вона запитує: а як же мир? Адже Організацію Об'єднаних Націй утворено задля досягання миру поміж державами на землі? Хто ж мені тепер дасть гарантію безпеки?

Але декому це подобається. Фінансовий щотижневик «Берронс» — орган американських капіталістів, міркуючи про можливий розкол між членами ООН внаслідок вищезгаданої та інших пропозицій Маршалла, так висловлюється з приводу перспектив бізнесу після другої сесії Генеральної Асамблеї: «Якщо це станеться, то економічне співробітництво між західними країнами та переозброєння буде провадитися прискореними темпами. Світ буде одверто поділений на дві половини, і наша половина з цілковитою ясністю зрозуміє необхідність невинного зміцнення сил. В перекладі на ділову мову це означає, що у нас буде б у м, викликаний переозброєнням. Поставки зброї не обмежаться тоді тільки тією зброєю, яку використовують США, а буде поставляться і зброя, яка може бути із зиском використана в Західній Європі та районі Тихого океану».

Ясно. Виступ Маршалла цілком відповідає інтересам американських монополій, що жадають зберегти й помножити свої колосальні прибутки. В цьому й є сенс диверсії, вчиненої на сесії Генеральної Асамблеї державним секретарем, тобто міністром закордонних справ США, містером Джорджем Кетлеттом Маршаллом.

Ім'я Джорджа К. Маршалла усім відоме. Воно стало відомим саме зараз, у післявоєнний, так би мовити, мирний час, хоча стати відомим йому б годилося не тепер, у мирний час, а саме в час війни. Адже генерал Маршалл з першого до останнього дня війни очолював американську армію, займаючи пост начальника генерального штабу США.

Але світові стала відомою лише одна «доблесть» Маршалла на полі брані: генерал Маршалл разом з Черчиллем несе відповідальність за ганебне, умисне відтягування відкриття другого фронту, тобто бойових операцій союзних англо-американських армій на європейському континенті.

І от тому, хто готував чорний день Перемозі, хто затягував хід війни, зволікав з бойовими діями і відсунув годину перемоги, щоб пролити більше крові солдатів свого союзника, по закінченні війни вручають справу будівництва миру. Президент Трумен призначив Маршалла керівником зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки.

Американська преса, щойно генерал Маршалл був призначений на міністерський пост, заповзялася виправдувати цей акт і чимдуж доводити, нібито генерал Маршалл, хоч і провоював усе своє життя, аж ніяк не войовничої, а зовсім «мирної та миролюбної» вдачі: він полюбає прогулянки верхи, партію в теніс та робер бриджу. Буржуазні борзописці пнулися з шкури, щоб притьмом упередити світову opinію. Підстави для такої запобігливості борзописців вже були — і не лише в світовій громадській думці, а й в громадській думці Америки. Зрозуміло, чому буржуазні борзописці наділяли Маршалла ангельськими доброчинствами. Адже воєнізація державного апарату після закінчення війни зразу занепокоїла широкі кола американської громадськості. Навіть сенатор Тейлор, виступивши на зборах національної гільдії юристів у Лос-Анжелосі, з тривогою говорив про те, що «Трумен зачарований військовими», що «військові встановили свій контроль над державним департаментом», що «військові загрожують самому американському народові», що «військові стають чимраз могутнішими і мають перед собою зразок фашизму, який намічений для них Гітлером та Муссоліні». Отож борзописці американських газет і картали заповзято «страхопудів» та «невір» і вмовляли простих людей аж ніяк не вбачати в призначенні войовничого генерала на пост мирного державного секретаря символу войовничості правителів США в міжнародній політиці.

Ми сприймаємо цей акт аж ніяк не символічно, а зовсім реалістично. Призначення військового спеціаліста, тактика і стратега, на пост керівника зовнішньою політикою США — акт, очевидно, цілком логічний.

У двері капіталізму стукає смерть, і вмираючому — ох, як не хочеться відчиняти двері! Монополістичному американському капіталові на порозі його одряхління — на новому етапі розвитку світових економічних взаємин — ох, як потрібно «відчинити двері»... всіх країн, але щільно причинити свої. Та смерть не мнеться за порогом, вона залазить на дах і гуде в комин, в трубу. Щоб не вилетіти за смертю в трубу, щоб не впустити смерть, щоб настрахати її, шамани капіталізму зчиняють галас, б'ють у бубни пропаганди і брязкотять залізками — зброєю: в Північному океані будуються авіабази, дредноути пришвартовуються в Середземному морі, чанкайшістським хунхузам поставляють снаряди, турецькі башибузуки дістають військово спорядження найновіших зразків. Мілітаризм є невід'ємним компонентом політики монополістичного капіталу, і її трубадуром стає генерал із сорокап'ятилітнім армійським стажем. Тридцять років він спеціалізувався на дислокації військових сил, писав польові накази й складав плани бойових дій. На сотнях дислокацій, наказів та планів, виданих генеральним штабом США, стоять ці ініціали, що стверджують їх, — Д. К. М. Тепер лиховісні ініціали — Д. К. М. — стоятимуть на дислокаціях світової економіки, на планах дипломатичної стратегії американської реакції.

Ми не будемо применшувати військових якостей генерала Маршалла. Він наш, так би мовити, старий фронтвий знайомець ще по другому фронту, і, по знайомству, ми будемо до нього справедливі. В послужний список генерала Маршалла історія записала із цілковитою об'єктивністю: генерал завжди був прибічником збільшення американської армії, і прийнятий в сороковому році конгресом США закон про запровадження військового зобов'язання був внесений в конгрес саме ним — Д. К. М. Історія записала також: Маршалл завжди був натхненником ведення американських воєн не на американському континенті: законопроект, який дозволив президентові США посилати американські війська за межі Західної півкулі, теж позначено ініціалами Д. К. М.

Бойовий соратник містера Маршалла, сер Уїнстон Черчілль, був у той час вельми захоплений діяльністю генерала. На останній нараді з офіцерами американського штабу в березні 1946 року сер Уїнстон Черчілль висловив своє захоплення тим, як у час війни була створена американська армія:

«Це було чудо організації: темпи, якими невеличка американська армія, що налічувала перед війною всього кілька сот тисяч чоловік, була перетворена у величезну силу числом у кілька мільйонів солдатів, можна назвати чудом воєнної історії. Начальником генерального штабу США з першого дня війни був генерал Джордж Маршалл».

А втім, генерал Маршалл і тепер, демобілізувавшись, у післявоєнний, так би мовити, час завзято дбає про збереження та збільшення агресивних сил США. В листі до всіх офіцерів США, де викладались основи організації американської армії після війни — написаному теж після війни — він настирно нагадував, що «збереження армії воєнного часу може бути потрібне протягом довгого часу після війни...»

Але війну закінчено, настав мирний час, і генерал Маршалл подався у відставку. Трумен передоручив іншим, недемобілізованим, військовим спеціалістам займатися справами американських військ та воєнізацією населення США чи дислокуванням американської армії в усьому світі — всякі там перевезення в США демонтованих німецьких воєнних заводів разом із німецькими ж військовими спеціалістами, всякі там воєнні інтервенції США в інші країни, всякі там випробування нових видів зброї, всякі там організації американських військових баз за межами Сполучених Штатів — від Північного Льодовитого океану до Середземномор'я, від Атлантики до Тихого океану. А містера Маршалла, як керівника зовнішньої «мирної» політики США, містер Трумен обтяжив справами «виключно мирними»: підтримка Чан Кай-ші і гомінданівської контрреволюції в Китаї, потурання загарбницьким війнам в Індонезії, невтручання в агресивні готування Франко, постачання зброї грецьким фашистам, воєнізація Туреччини і ще багато-багато всіляких «мирних» справ мирного часу в мирній політиці США, що їх, як відомо, миролюбні народи вже прозвали атомною політикою.

Щождо атомної бомби, коли вже про неї мова, то програма наукової роботи і удосконалення озброєнь, завдяки якій «ми, — як хвалиться офіціальний біограф генерала Маршалла містер Дс-Вірл, — створили атому бомбу», теж підписана цими сакраментальними ініціалами Д. К. М., тобто Джордж Кетлетт Маршалл.

Збереження великих збройних сил та володіння атомною бомбою — це два нарідні камені у воєнній концепції

мирного Маршалла. Ще в жовтні 1945 року на засіданні конгресу Маршалл заявив, що «США в майбутньому повинні мати збройні сили, які можливо буде привести в стан бойової готовності протягом кількох тижнів», що «атомна бомба... збільшує необхідність великої ударної сили на самому початку війни».

Тим-то і зрозуміла позиція Маршалла в справі контролю над виробництвом атомної енергії, яку він зайняв на другій сесії Генеральної Асамблеї. В своєму виступі Маршалл недвозначно дав зрозуміти, що коли пропозиції США не будуть прийняті (а вони, як відомо, передбачають створення світового атомного концерну під егідою й під цілковитим контролем США), то США взагалі відмовляться від виконання рішень Генеральної Асамблеї в цій справі.

Як бачимо, Маршалл хоча вже й у відставці, але пильнує інтересів військової справи. Він був вірним служачою на посту начальника генерального штабу американської армії, він організував війну на зиск американським бізнесменам: вони заробили мільйони доларів, злупивши їх з своїх же союзників, армії яких воювали, свою ж американську армію цей стратег зумів повести в наступ, зберігши її сили і кров, та й примноживши долари воєнних промисловців,— так би мовити, аж під завісу.

Чи не з розрахунком на чужу кров; чужі зусилля, але власний зиск та тріумфальний похід під звуки фанфар, Маршалл будує політику США, спираючись на долар і атомну бомбу? Він керівник зовнішньої політики США. Але він не її шеф. Він знову тільки вірний служача. Він вірно служить тим же інтересам — своєкористя, збагачення, експлуатації, інтересам войовничого монополістичного капіталу, імперіалізму.

Він служить вірно. Дипломатична кар'єра Маршалла почалась не на сесіях Асамблеї і не на посту державного секретаря США. Вона почалась раніше, зразу ж після залишення ним армії, і чи не тому пішов з армії Маршалл, що мала початися його кар'єра політика? Адже на другий день після залишення військової служби Маршалл був призначений президентом Труменом його, президента, спеціальним представником у Китаї. Маршалл тоді був навантажений надзвичайною місією: розв'язати протягом стількох років нерозв'язну китайську «проблему», припинити, мовляв, майже чверть століття неприпинювану в Китаї

громадянську війну. Місія Маршалла, як відомо, провалилась. Але вона й провалилась саме тому, що Маршалла було послано підтримати реакцію — фашистський гоміндан. Він від'їхав з Китаю тому, що народ повстав проти гоміндану. Він втік, підкинувши кату китайського народу Чан Кай-ші і гомінданівським хунхузам американських доларів та американської зброї. Але то зовсім не був «провал» новака на поприщі дипломатії, як намагались пояснити деякі ліберальні американські газети в той час. Прослідкуємо за дипломатичною біографією Маршалла, що пишеться достеменно на наших очах із швидкістю воїстину надзвичайною. Протягом півтора року: Італія, Середземномор'я, позиція в іспанському питанні, позиція в індонезійському питанні, Греція, Туреччина, Схід, Західні зони Німеччини, переміщені особи, Рур... Все це — кривава історія «мирної», післявоєнної сучасності. Все це — сторінки в біографії молодого дипломата, старого генерала Маршалла.

Розгін американськими окупаційними частинами корейських демократичних організацій в 1947 році та численні арешти серед демократично настроєного населення Кореї — Маршалл у своєму виступі на Асамблеї змалював як намагання США... «прискорити утворення демократичного уряду» в Кореї. Вивірений спосіб, старий прийом: дипломат дбає зберегти своє алібі! Збройну підтримку Англією та США грецької монархо-фашистської політики, скерованої проти грецького народу, Маршалл пояснює як... «протицію» тій «нелегальній допомозі, яку нібито подають грецьким партизанам сили Болгарії та Албанії». Теж відомий злодійський прийом: спійманий на гарячому, злодій кидається навтікача і репетує: «Держіть злодія!»

В офіційній біографії Маршалла, вельми патетично виписаній і оздобленій вищезгаданим Де-Вірлом, барвисто описується один випадок з життя-буття Маршалла, який у самому заголовку нестримний і нескромний біограф так і найменував: «Перші проблиски генія».

Історична подія, про яку мова, трапилась наприкінці 1913 року, в час перебування Маршалла, тоді ще молодого лейтенанта, в тридцятому пішому полку на Філіппінах. Командуючий Філіппінською військовою округою генерал Белл провадив маневр. Сигнал подано, війська вийшли на марш. І раптом виявилось, що самого плану маневрів нема: детально розроблений план маневрів тримав у голові

начальник штабу військової округи, людина виключної пам'яті, але кволого здоров'я. І от він тяжко захворів. Що робити? Війська рушили, треба давати польовий наказ. Генерал Белл рвав і метав. «Йолопи! — ревів генерал, тупаючи ногами на тремтячих, переляканих штабістів,— хто ж тепер складе план?» В цю хвилину чи то на очі, чи то під ноги генералові підвернувся високий, худий і зовсім безбарвний юнак в офіцерській тужурці з лейтенантськими відзнаками. То була наймізерніша особа поміж присутніх— помічник ад'ютанта по адміністративній частині. «Може, цей черв'як складе план?» — ревів генерал, виливаючи свій гнів і намагаючись якнайдошкульніше принизити своїх підлеглих.— Лейтенант! — заревів він.— Ви можете скласти польовий наказ?!» — «Йес, сер!— відповів нуднуватим, як відзначає біограф, голосом лейтенант.— Мені здається, можу».— «Тоді сідайте і пишть!» грюкнув кулаком генерал. «Слухаю, сер», сказав лейтенант і попросив дозволу звернутись до молодших від генерала рангом командирів полків і батальйонів. Одного по одному він опитав їх, встановив деталі, з'ясував загальну ситуацію, подивився на карту місцевості і почав диктувати. Коли наказ було написано, його негайно передали в частини— іншого наказу не було,— і маневри пішли собі, як їм належить.

Після закінчення маневрів генерал Белл скликав старших офіцерів і звернувся до них з такими словами:

«Панове, я скликав вас, щоб сповістити надзвичайний випадок. Як вам відомо, я з молодих літ беру участь у військових операціях на цих островах і знаю їх уздовж і впоперек. Я бачив чимало планів оборони Маніли, а деякі складав особисто. І все ж таки найкращим є той, що зараз у моїх руках. Він написаний олівцем і був продиктований на місці лейтенантом піхоти, несподівано залученим до цієї справи. Прізвище його Джордж Кетлетт Маршалл. Ось його ініціали Д. К. М.»

І генерал Белл висловив думку, що лейтенант Маршалл є «найбільшим військовим генієм Америки з часів Стоутуелла Джексона».

Залишимо на сумлінні покійного генерала Белла його патетичність провінціала і відзначимо лише, що нині здійснювати зовнішню «мирну» політику США доручено тому, хто з перших своїх кроків у житті претендує на звання воєнного генія Америки.

Що ж бачимо ми тепер, спостерігаючи містера Джорджа Кетлетта Маршалла, заклопотаного справами миру, а не війни? Лейтенант від дипломатії, але з сорокап'ятилітнім стажем армійського служачки і штабіста, він знову виявив неабиякий хист, тільки зняв генеральські еполети і взявся до упорядкування світу на «мирний» лад. Він дістав наказ, сказав «Йес!», розпитався у старших рангом фахівців і склав план. Це не пробіск генія, це слухняність вірного служачки. План маневрів зачарував колись старосвітського генерала Белла, бо був — проти всіх інших відомих йому планів — зовсім одмінний: досі плани маневрів складались як плани оборони, а лейтенант написав польовий наказ наступальних дій.

Маршалл ще в армії спеціалізувався на складанні саме планів наступальних дій, точніше — наступальних дій американської армії, дислокованої за межами території США, в колоніях або в країнах «сфери», в яких США підтримували колоніальний режим. Він став фахівцем планування інтервенцій. Він здобув чималий досвід загірбання жару чужими руками і довів його до абсолютної віртуозності в період війни проти німецького фашизму. Що не кажіть, — три роки не відкривати наступальних дій армії — це й є наступальна дія політики. Це — безприкладний бізнес, бізнес воєнний і бізнес фінансовий! Як американським бізнесменам не доручити такому фахівцеві справи зовнішньої політики? І вони доручають: скласти план оволодіння світом! Йес! План складено і позначено тим же шифром Д. К. М.

Здібності Маршалла у військовій справі — це не солдафонська прямолінійність ефрейтора Шікельгубера, вознесеного на верховини керівництва арміями, щоб стати могольником своїх армій. Вознесений на верховини вседержавної політики, вірний служачка-штабіст Маршалл діє за тим же стилем американського стратега наступальних дій: «кров ваша, консерви наші». План Маршалла — це не план Трумена. Там ми мали примітив, стиль клерка і бакалійника, запуреного носом у касову книгу і контокоренто. Ставши підставною особою політики монополістів на посту президента, він подивився у сальдо і взявся розморожувати мертвий капітал: ось вам — долари, а нам — життя ваших солдатів, яких ми пошлемо завойовувати долари для нас. Так можна купити бездомних російських білогвардійців чи українських націоналістів, грецьких фашистів, ту-

рецьких башибузуків, чанкайшістських хунхузів,— а треба ж підкорити весь світ! План Маршалла — це дальше удосконалення плану Трумена. План Маршалла хитріший, розмах його куди більший. Маршалл воліє вкласти долари в економіку сплундрованої війною Європи. Старий генерал почуває себе як у штабі перед операцією великого масштабу: він мобілізує нові контингенти, нагромаджує вогневі засоби, поширює периферію ремонту армії та фуражування. Треба ж якнайбільше число країн поставити під американську гвинтівку і взяти на американське консервне постачання. «Кров ваша, консерви наші!»,— ви поляжете костями на бойовищах за наші інтереси, але не печальтесь: ваша економіка зостанеться жити, вона зостанеться у нас у кишені, ми споживемо за вас зиск від вашої, жаданої для нас, перемоги! Хіба ви не знаєте, що ми добре вміємо загрибати жар чужими руками?

«Краще послати долари тепер, аніж солдатів потім. Можливо, США не зможуть самі уникнути війни, але вони матимуть союзників, бази, людей!» так сказав про план Маршалла радник державного департаменту США містер Макнат у своєму недавньому виступі в Клівленді.

Американський журналіст Макс Лернер, вихваляючи план Маршалла на сторінках газети «П. М.», писав: «В доктрині Маршалла нічого не сказано про військову допомогу: доктрина має на меті лише економічний бік справи. Вона не шукає, як це робила доктрина Трумена, де на світовій карті є пункти, небезпечні з погляду просочування комуністів, щоб скерувати туди американську допомогу. Вона намагається підсумувати економічні потреби цілого континенту і запропонувати допомогу для задоволення цих потреб».

Доктрину Трумена, доктрину Маршалла прості люди вже розкусили, збagnули їх сенс, зрозуміли, що це тільки різні умовні назви одного й того ж, в суті своїй незмінного плану наступу американського монополістського капіталу на економіку Європи, на незалежність європейських країн, на свободу європейських народів,— плану наступу американської і світової реакції на нові європейські демократії. Обвинувачуючи «кліку великих воєнних промисловців» у тому, що вона прагне поневолити американський народ за фашистським зразком, згаданий вище американський сенатор Тейлор говорив: «Мілітаристи прагнуть довести справу до розриву з Росією, а уряд США в цей

час провадить таку зовнішню політику, яка б примусила росіян самих вжити заходів проти тих, хто загрожує їх інтересам». Така «політика», як відомо, зветься провокаційною. На ній теж стоять ініціали Д. К. М.

Газета «Руде право» в статті під назвою «Доларова атака на Об'єднані Нації» пише:

«Виступ державного секретаря США Маршалла розкрив другу частину його плану, яка має на меті встановити американський контроль над ООН шляхом так званого голосування за допомогою більшості країн, які чекають від Вашингтона доларової допомоги. Якщо на конференції в Парижі, де, як відомо, почалось обговорення плану Маршалла, було розкрито, що метою плану є встановити американський контроль над Західною Європою і насамперед над Руром, то зараз для всіх стає очевидною друга спроба — встановити панування долара над ООН».

Так, Маршалл — керівник зовнішньої, мирної політики США — справді хоче «миру». Він хоче, щоб запанували «тишь, гладь и божья благодать» у всьому світі, підкореному інтересам американського долара і підвладному реакційній соціальній системі США, оснований на визиску трудящих капіталістами та «зверхності» раси «стопроцентних американців». В цьому сенс політики Маршалла, яка нічим не відрізняється від програми «життєвого простору» спочилого в бозі пімецького фюрера та всіх його маревних і людожерських теорій. Вона відрізняється хіба тим, що фюрер осатаніло речтував: «Війна!» — і грохкав важкими залізними танками на дорогах з Берліна, а Маршалл нудним голосом тягне: «Мир!» — і по трасах з Вашингтона пурхає янголочком миру, із знаком долара, — \$, кокетливо вигнутим на кшталт пальмової гілочки миру, в руках та віражними лопатями атомної бомби замість крилець — за спиною.

У зв'язку з призначенням Маршалла на пост державного секретаря США американська газета «Стар», вихваляючи якості нового міністра, писала: «Одна якість вирізняє Маршалла з-поміж інших людей. Це його здатність з неймовірною відданістю присвячувати себе тим завданням, які йому доручають». Мусимо поділити і цю характеристику Маршалла. Старий служака Маршалл з неймовірною, справді, відданістю присвятив себе справі запровадження в життя доларової та атомної політики, яку йому доручили американські монополісти.

Колись Маршалл, щойно призначений на пост начальника штабу американської армії, раптом ні сіло ні впало скликав конференцію американських негритянських журналістів. Він звернувся до негрів із зворушливою промовою про «новий сенс спільної долі, яким пройнялись вільні люди всіх рас під впливом війни».

То був тривіальний трюк — адже контингенти американської армії густо поповнювались неграми і треба було робити з них солдатів. Але є щось спільне в цьому трюкові та крокодилячих сльозах з патетичними фразами в плані Маршалла про спільну долю народів Європи, зруйнованих війною, і про потребу піднести економіку Європи з допомогою США.

Невже Маршалл і його хазяї сподіваються, що їм хтось, крім куплених неоквіслінгів та запеклих фашистів, повірить?

Політиці Маршалла не вірять самі американці, навіть недемократичні кола США. Газета «Нью-Йорк таймс», що її аж ніяк не запідозриш у симпатіях до визвольної боротьби народів світу, колись, оцінюючи провал «однобічного американського посередництва в Китаї», уособленого Маршаллом, писала:

«Маршалл не зміг роздивитись, що справжня боротьба в Китаї полягає в боротьбі прогресу проти феодальної диктатури, в шуканні політичних, економічних і соціальних свобод, які перебувають під загрозою знищення».

Газета зробила резюме:

«Помилкою Маршалла є переоцінка здатності гоміндану відновити економіку Китаю та недооцінка сил комуністів до опору».

Ми думаємо, що ця «помилка» поширюється не лише на китайську місію Маршалла, а взагалі властива йому, як і всій політиці правлячих кіл США: у своїх маячних планах вони переоцінюють сили реакції і недооцінюють сили опору, які так зросли, зміцніли й загартувались в горнілі визвольної війни.

Ще будши генералом, Маршалл любив похвалитися своєю толерантністю до «вільного висловлення» думки, зокрема до преси, заявляючи, що не боїться критики, яка вільна так чи інак розцінювати його діяльність. Оперуючи притаманною йому термінологією штабіста, він тоді сказав: «Щодо мене, то я вважаю пресу найкращим генеральним інспектором».

Ми скористаємось з люб'язного запрошення Маршала висловлювати вільно свої думки з приводу його діяльності і приймаємо на себе запропоновану нам роль «генерального інспектора». І ми кажемо: генерал Маршалл колись зволикав з відкриттям другого фронту, тепер міністр Маршалл поспішає з відкриттям третьої світової війни.

І він хотів би і на її планах поставити ці лиховісні ініціали — Д. К. М.!

ЧОРНИЙ БОБ З ЦІНЦІННАТІ

1948, січень

Як відомо, в Сполучених Штатах Америки що чотири роки відбуваються чергові вибори президента.

Серед інших висуває свою кандидатуру і досить відомий сенатор від штату Огайо, Роберт Альфонсо Тафт — «Боб», як позаочі кличуть його в кулуарах конгресу, «Чорний Боб», як кажуть на нього, стискаючи кулаки, в робітничих родинах по всій федерації від Детройта до Нового Орлеана і від Лос-Анжелоса до Філадельфії.

Біографи натякають на «династичну традицію»: Бобові Тафту на роду написано стати президентом — адже в США вже не раз було, що президентські сини теж робилися президентами. А Бобового батька, президента Вільяма Тафта, главу фінансової династії в Цінціннаті, вірного слугу фінансових магнатів Рокфеллера, Дюпона та інших, у Сполучених Штатах не забули і досі. То ж він і був зачинателем буйно розквітлої нині імперіалістичної «дипломатії долара». То ж він, проклятий в обох Америках — Північній і Південній,— був ініціатором перетворення «Міжнародного союзу американських республік» у «Пан-американський союз», що став слухняним зняряддям панування Уолл-стріту над латино-американськими республіками.

Біографи дошуковуються і «високого», «божественного» призначення Тафта-молодшого: малолітнього Боба возили колись в Рим, у Ватикан (Тафти — вірні католики), і папа, Пій ...надцятий, узрівши це янгольської подобі маленятко (цю янгольську зовнішність зберіг і досі підстаркуватий

Боб), розчулився, пустив сльозу, поблагословив президентське малятко і пророкував йому, що він теж зробиться президентом. Бобові було тоді тільки тринадцять років. Але слова папи, за свідченням біографів, молодий нащадок сприйняв цілком серйозно. Справді-бо: чому б не бути президентом і йому, раз його татко доскочив президента? Адже відомо з різдвяних оповідань, що в США навіть різдвяний хлопчик, замерзаючи з коробкою сірників на вулиці у різдвяну ніч, потім неодмінно стає або мільйонером, або президентом, як кому до вподоби.

Закінчивши університет і здобувши адвокатський диплом, Тафт ринувся в спекуляцію, примножив чималі батькові капітали, справді став мільйонером і тоді скорим курсом розпочав свою політичну кар'єру — в партії республіканців (заповіданій теж від батька). Починаючи з 1921 року, він тричі переобирався в законодавчу палату рідного штату Огайо, а в останньому скликанні федерального конгресу — він уже і сенатор США. Відзначимо: на двох за ці роки всеамериканських з'їздах республіканської партії в поданнях від блоку великих підприємців, що входять у так звану «велику стару партію», вже двічі висувалась його кандидатура на пост президента. Сенатор Тафт, як пишуть біографи, є не тільки «штурмовим командиром» «старої гвардії» в сенаті, але визначає всю політику республіканців, бо він голова «стратегічного комітету» партії. І не дурно, аж ніяк не жартома, сказав недавно один ліберальний сенатор журналістові Трістраму Коффіну: «Коли я не знаю, як мені голосувати по якомусь законопроекті, я завжди поглядаю на Боба і голосую не так, як він. Повірте, він мене ще ні разу не підвів». «Цей заповзятий президентський син задає тон у Вашингтоні», пустив дотеп інший журналіст, Фред Роделл.

Треба признатися, містер Тафт у своїй політичній діяльності виявляє справді дивовижну енергію. Він неодмінно виступає в кожнісінькому питанні, що торкається, певна річ, прибутків. Гугнявим, дещо презирливим тоном професора-невдахи, що читає лекції не дуже здібним студентам десь у провінціальному коледжі Середнього заходу, поглядаючи непохвально крізь свої окуляри в залізній оправі, сенатор Тафт виступає докладно і веломовно навіть тоді, коли в залі сенату за своїми пюпітрами дрімає півтора десятка очманілих «дежурних» конгресменів. В його мові рясніють улюблені республіканцями слова і фрази, що

давно втратили в США свій реальний сенс: «свобода», «вільна ініціатива», «регламентування» — слова і фрази, в яких сконденсовано всю облудність цієї політики.

Сенатор Тафт бере участь мало не в усіх комісіях сенату, включаючи навіть спеціальну комісію по реконструкції скляного даху над залом засідань сенату. Він член таких важливих комісій, як комісія в справах банків та грошового обігу, в справах праці й освіти, фінансова комісія та комісія післявоєнного планування й економічної політики. Увага містера Тафта зосереджена виключно на економічних питаннях, і саме на економічних питаннях внутрішнього життя США: з сенатором Ванденбергом, депутатом республіканців від штату Мічіган, Тафт поділяє і керівництво партією республіканців, і проведення її політики в сенаті. Ванденберг займається справами зовнішньої політики, Тафт — внутрішньої. Але останніми роками Тафт керує не лише республіканцями, але й їх спільниками — консервативними демократами, визначаючи і їх позиції в усіх заходах найширшого діапазону: від управління по контролю над ринковими цінами (яке Тафт розгромив) аж до антиробітничого законодавства, яке він завжди підтримує і яке й увінчалось чорним, реакційним законом, що за нього автор і дістав прізвисько Чорного Боба.

Цей лихої слави закон — закон Тафта—Хартлі — видано в США для п'ятнадцяти мільйонів членів американських профспілок, але сьогодні про цей закон знають — і з обуренням проклинають його — десятки мільйонів трудящих цілого світу.

Закон Тафта—Хартлі є найяскравішим показом того, що ж саме несе трудящим у своєму експансіоністському наступі на світ політика американських монополістів та американська буржуазна «демократія».

Американські профспілкові лідери з АФП (Американської федерації праці) бідкаються, що, мовляв, закон Тафта—Хартлі складено в стилі такої юридичної абракадабри і такий морочливий для розуміння, що ним просто надзвичайно важко керуватись, — і саме це утруднює обстоювання профспілкових інтересів.

Справді, закон Тафта—Хартлі — чималенький томик на сотню сторінок — складений з усією витонченістю юридичного словоблудства, і кожнісінька сторінка його глумачить лише про відповідальність, підсудність та пенітенціарні заходи. Але нехай би профспілкові лідери з АФП

не морочили голови п'ятнадцяти мільйонам членів профспілок: закон Тафта—Хартлі ясний, як білий день, якщо можна назвати білим днем чорну ніч, яку накидає на життя та працю американських робітників цей варварський закон. Сенс цього закону легко визначити чотирма словами: напад на робітничий клас! Це — перша атомна бомба, яку вже кинуту на робітничий клас Америки монополістами Уолл-стріту!

Закон Тафта—Хартлі забороняє:

«Закликати, спонукати або підбурювати робітників будь-якого підприємства до участі в страйках з метою... присилувати будь-якого підприємця або ремісника...»

Закон погрожує:

«Кожна особа, яка перебуває на державній службі і візьме участь у страйку, негайно звільняється з місця праці, втрачає статус державного службовця і не підлягає прийняттю назад на роботу протягом трьох років».

Закон тут же пояснює, що ж, власне, треба розуміти під терміном «страйк»:

«Термін «страйк» поширюється на всякий страйк або іншу форму припинення роботи робітниками (в тому числі і припинення роботи в зв'язку з закінченням строку колективного договору) і на всяку змову щодо уповільнення роботи або інше будь-яке порушення трудового процесу робітниками».

Крім страйку, що під ним, як бачимо, розуміється будь-яка форма обстоювання робітниками своїх прав, закон Тафта забороняє ще багато чого; наприклад: витратити добровільно зібрані профспілкові кошти на будь-яку агітацію або, скажімо, обирати комуністів на керівні пости профспілкового руху.

Отже, класова суть закону Тафта—Хартлі та його мета: оборонити не робітника від підприємця, а підприємця від робітника, знищивши свободу колективних договорів і тим давши підприємцям право тримати зарплату на найнижчому рівні, заборонивши робітникам боротися за свої права і дозволивши підприємцям за це притягати робітника до суду. Закон, отже, сам розкрив свою підступну, провокаційну суть: підбурити робітника проти робітничої самоорганізації, захистити перед судом штрейкбрехера, розколоти і знищити (в профспілковій чи будь-якій іншій формі) рух робітничої самоорганізації та обстоювання робітництвом своїх прав і інтересів.

Таким чином, закон Тафта—Хартлі розкриває і саму суть пресловутої американської демократії.

І світові стає ясным, чому американські робітники дали сенаторові-республіканцеві від штату Огайо Роберту Альфонсу Тафту прізвисько Чорного Боба. Виразником найчорнішої реакції, агентом диктатури капіталу, лідером наступу Уолл-стріту на робітничий клас виступає цей президентський син і вічний кандидат у президенти. Обличчя ката з вишкіреними зубами визирає з сторінок цього чорного закону.

В природі, за свідченням біографів, обличчя цього ката має такий вигляд:

«Коли сенатор Тафт,— пише Трістрам Коффіні,— після доброго сніданку проходить по коридору, він здається кмітливим і лагідним малятком. В його очах — щаслива задоволена посмішка, на його щоках западають доброзичливі ямочки, а лискуча, напівлиса голова робить його достоту схожим на херувимчика».

Папа ...надцятий свого часу не марно впав у релігійний транс, узрівши цього різдяного янголика.

Містер Роберт Тафт протягом усього свого свідомого життя був на диво логічний і напрочуд послідовний. Почавши свою адвокатську кар'єру з справ на користь великих підприємців, він і далі завжди стояв на сторожі інтересів магнатів капіталу, завжди вдавався до провокаційних демагогічних засобів, завжди виступав проти інтересів трудящих. Почавши свою політичну кар'єру і сенаторську місію в штаті Огайо, він насамперед виступив проти законопроекту, що передбачає зменшення оплати за комунальні послуги, цим і почалась його антинародна діяльність. Другим кроком в його антинародній діяльності в сенаті був виступ за законопроект, що знижував податкові ставки для трестів. Ставши сенатором США, він неухильно дотримувався свого принципу, одверто висловленого ним в інтерв'ю: «Влада повинна належати торговельно-промислому світові».

І відтоді вславився в сенаті містер Тафт саме тим, що завжди виступає п р о т и. Він виступав проти всіх, які б вони не були, пропозицій президента Рузвельта. Він виступав проти самого рузвельтівського «нового курсу», мету якого містер Тафт трактував як бажання «замінити американський економічний і політичний лад таким ладом, який неухильно приведе до соціалізму», хоч насправді Рузвельт

тільки обмежував владу монополій. Але «влада монополій» — то й є «святая святих» містера Тафта, і тому він виступав у сенаті Рузвельтівських часів завжди тільки проти, і був лише один випадок, коли він виступив за антипрофспілковий закон Сміта—Коннелі (предтеча чорного тафтівського закону).

Ось чорний список дій Чорного Боба в сенаті США під час війни проти фашизму і гітлерівської Німеччини.

Коли Рузвельт перед вступом США у війну вимагав на випадок війни додаткових повноважень для президента, Тафт виступив проти, заявивши, що такий акт приведе до соціалізму, який пізніше буде важко ліквідувати.

Тафт виступив проти вступу США у війну з гітлерівською Німеччиною, заявивши, що «війна гірше німецької перемоги».

Він виступив проти загального військового обов'язку під час війни.

Він виступив проти поставок по ленд-лізу.

І — проти оподаткування надмірних прибутків монополій, що збагачувались на війні.

Він виступив проти торговельних угод на основі взаємопостачання.

І — розгромив бюро регулювання цін, що до певної міри стримувало спекулятивну вакханалію.

Вчора Чорний Боб провів чорний закон проти профспілок, а сьогодні він уже гримить на всі Сполучені Штати Америки з чорним закликком до американського народу: «Їжте менше, ви западто багато їсте!» Він репетує про це, мовляв, з метою відвернення кризи і адресується з цим цинічним закликком до напівголодних, низькооплачуваних робітників, напівбезробітних і безробітних зовсім.

З своїх традиційних ізоляціоністських позицій Тафт виступив був відразу навіть проти доктрини Трумена, вдаючись все до того ж демагогічного провокаційного прийому — грати на почуттях простих людей. Але він негайно отямився і підняв руку за — за допомогу фашистській Туреччині та монархо-фашистському урядові в Греції, коли збагнув, у чому справа і побачив антидемократичне, антинародне вістря доктрини Трумена і плану Маршалла.

І тепер, сьогодні, містер Тафт вже має за що виступати. Віднині він уже виступає за. І ось його позитивна програма для розвитку економіки США: «Щоб американська економіка ще довгі роки зберігалася на висо-

кому рівні, потрібно якнайбільше розвинути дві галузі промисловості». Які? — Виробництво літаків і радіо.

Чорний Боб добре знає, на яких галузях промисловості держатиметься майбутня війна.

Добродушний Фред Роделл гірко викрикує:

«І як це могло статися, що наймогутнішою постаттю в органах влади країни став суб'єкт, який не хоче зважати ні на робітничі профспілки, ні на народи інших країн, людина, мозок якої схожий на портфель комерсанта?»

Наївний журналіст дивується: чому містер Тафт так піклується про літаки та радіо — неодмінні аксесуари війни, проти кого він, запеклий ізоляціоніст, збирається воювати?

Ми не будемо давати відповіді на це наївне запитання, дуже характерне, проте, для не прозрілої ще частини американської громадськості. Ми відішлемо за відповіддю до виступів американських же прогресивних радіокоментаторів на недавньому радіофорумі, влаштованому з нагоди прийняття чорного закону Тафта—Хартлі.

Радіокоментатор Річард Хаттелер:

«Негайно, слідом за прийняттям закону, голова АФП Уільям Грім заявив, що він рекомендує скерувати всі заходи АФП на те, щоб робітники давали підписку, що вони не займаються комуністичною діяльністю».

«Національне управління по трудових конфліктах негайно ж ухвалило, що воно подаватиме свою допомогу лише тим профспілкам, члени яких дадуть такого роду підписку».

Радіокоментатор Седрік Фостер:

«Суддя Девідсон у штаті Техас розпочав судову справу проти профспілкового лідера Едвіна Елліота, обвинувачуваного в комуністичній діяльності. Суддя заявив, що спілка, яка не підпише антикомуністичних зобов'язань, не матиме права укладати колективні договори».

Характерно, що прогресивні американські журналісти, відзначаючи, що закон Тафта—Хартлі спрямований насамперед проти комуністів, нагадують читачам, що містер Тафт, автор його, є давнім, непоправним і запеклим ненависником влади трудящих СРСР.

Характерно також, що містер Тафт — завзятий, як ми знаємо, противник загального військового обов'язку в США під час війни проти гітлерівської Німеччини, який виступав проти всіх заходів поширення масштабів оборо-

ни в Америці,— сьогодні не виступає про те мілітаризації, яка запроваджується зараз в американських профспілках та взагалі в усьому побуті й економіці США. Він не виступає про те того, що в США вже створено понад півтисячі резервних частин, а поза територією США будуються десятки воєнних баз для армії Сполучених Штатів. Чорний Боб не виступає про те цього. Бо Чорний Боб схвалив інтервенціоністський план Маршалла й пристав до компанії паліїв війни.

Ми добре пам'ятаємо, як утверджував своє панування в Німеччині гітлеризм. У зовнішній політиці Гітлер роздухував провокації і йшов на неприховані агресивні дії. Всередині країни в цей час бушував терор проти прогресивної частини німецького народу, проти його демократичних елементів, проти робітничого класу та його авангарду — комуністів — насамперед. Одночасно, слідом за будівництвом воєнних об'єктів, провадилась і прихована, і неприхована мілітаризація.

Чи не аналогічну картину маємо ми зараз у Сполучених Штатах Америки? Агресивні плани і дії Трумена з Маршаллом в зовнішній політиці США відомі всім. Одночасно — за планом Трумена з Тафтом — розгортається терористична діяльність всередині країни. І Тафт — представник крайнього правого крила, політичний спадкоємець Герберта Гувера, в якому втілились прагнення ультра-реакційних кіл США,— хоче бути лідером в цій антинародній, каїновій справі. Він мріє про президентське крісло.

Фред Роделл гірко і наївно запитує: невже Тафт сподівається колись зібрати потрібну кількість голосів? Адже п'ятнадцять мільйонів робітників ненавидять містера Тафта!

Ми відповімо: містер Тафт і не розраховує на ці голоси.

Джерело сили Тафта — в Уолл-стріті, в його грошах, в його складній і страшній машині підкупу, підступу, провокацій та корупції. Джерело сили Тафта — в блоку реакційних кіл південних штатів, які відверто розраховують на нього. Джерело натхнення Тафта — в американському фашизмі, що скаженіє чимраз більше.

Але Чорний Боб завжди помиляється в своїх сподіваннях. До п'ятнадцяти мільйонів членів профспілок у Сполучених Штатах додаються ще сили десятків мільйонів простих

людей, трудівників міст і ферм, одностайних з робітничим класом у ненависті до кліки уолл-стрітських монополістів, маршаллівських інтервенціоністів, труменівських імперіалістів. Драконівські заходи «викорінення антиамериканської діяльності» розширили ці сили: дія народжує протидію! Антинародний, чорний закон Тафта—Хартлі ще дужче поглибив опозиційні настрої американських простих людей: сили внутрішнього опору реакції зростають день у день, з кожним актом, спрямованим проти прав і життєвих інтересів народу.

Так чорний закон виріє могилу Чорному Бобові і чорному світові.

МОРРИСОН І ДВА СВІТИ

1948, березень

ПОПУЛЯРНІСТЬ НЕПОПУЛЯРНІСТІ

Останнім часом містер Герберт Моррісон, заступник прем'єр-міністра Британської імперії, став прямо-таки найвідомішою особою на все королівство.

Коли свій виступ на мітингу в Лондоні 8 лютого 1948 року містер Моррісон закінчив сакраментальними словами: «Наша мета — зробити нашу країну справді нашою!», — зал відповів вигуками: «Так не продавайте її Америці!» Після того зринув такий свист, виск і вереск, що, за свідченням репортерів, більше вже нічого не можна було почути.

Поміркована англійська газета «Ньюс кронікл» з цього приводу помірковано відзначила: «Це була найтрудніша аудиторія, з якою доводилось зустрічатися лорду — голові ради — чи будь-якому міністрові з того часу, як уряд прийшов до влади».

Уряд, як відомо, в Англії тепер лейбористський, лорд — голова ради — лейбористський лідер, а згадана аудиторія на цей раз теж була суцільно лейбористська.

А втім, таке шикарне освістування масою членів своєї ж власної партії лейбористський лідер Моррісон чує вже не вперше. У 1947 році його так само заповзято освітали співпартійці, коли мова йшла про невиконання програми націоналізації великої промисловості; в 1946 році — коли мова зайшла про незгоду лейбористського керівництва на злиття партії лейбористів з партією комуністів. Моррісона

освистують систематично й віртуозно, — освистують партійні лейбористські «низи», освистують — в ширшому масштабі — всі прогресивні англійці. Моррісон так звик до свисту, що одного разу навіть виступив спеціально на тему про освистування його персони. Ще в 1943 році, будучи під час війни міністром внутрішніх справ і внутрішньої безпеки Англії, він з претензією на патентовану англійську, мореного дуба цинічну дотепність, сказав:

«Я, їй-право, найбільш непопулярна особа в усій Англії. Мені доводиться кидати чоловіків у тюрму, а їх жінок примусом посилати на роботи в пожежні команди. Гідно подиву, що досі мене не лінчували, а тільки інколи освистують».

Справді, це таки гідно подиву.

Але «популярність непопулярності» містера Моррісона з тих часів безмежно зросла і далі зростає день у день. І найперша причина її, мабуть, у тому, що коли тоді, як містер Моррісон був міністром внутрішніх справ та внутрішньої безпеки Англії, в небезпечі були саме внутрішні справи Англії, то тепер, коли містер Моррісон став заступником англійського прем'єра, небезпека поширилась і на зовнішні справи Англії і загрожує поширитись на весь світ.

ДО ДЖЕРЕЛ БІОГРАФІЇ ГЕРБЕРТА МОРРИСОНА

Одного туманного вечора в шинку над Темзою — років з сорок тому — після другої пінти пива натхненний бакалійний прикажчик, якого бармен кликав запросто Гер, раптом оголосив себе запеклим фабіанцем і наробив бешкету. Вечір був суботній, в шинку було завізно: знайшлись, отже, прихильники різних політичних течій — і п'яному фабіанцеві хтось набив добру гулю на черепі. Про дальші події в житті Гера Моррісона його офіційні біографи розповідають особливо зворушливо. Трапилось так, що невдовзі хитнув через поріг цього шинку вуличний френолог, який в боротьбі за власне існування мацає охочим голови і — тільки за шість пенсів — пророкує охочим їх прийдешнє. Бакалійному прикажчикові теж закортіло заглянути в своє невиразне майбутнє. Він вийняв останні шість пенсів і підставив голову. Голова була як голова, нічим наче й непримітна, але раптом під пальці служителя невизнаних муз і невиразних наук потрапила гуля. Сердешний френо-

лог не відав про недавнє і, так би мовити, об'єктивнє походження гулі, і це ввело окультні науки в непростиму оману. Служитель цих наук прорік необережні слова, які й погубили сердешного пацієнта. Він сказав: «Якщо ти використаєш свою голову, тобі належить велике майбутнє!»

Отже, щоб мати велике майбутнє, треба було використати голову. Але — як використати?

Стати центр-форвардом футбольної команди і різати головою шути у ворожий гол? Чи це пророкування слід прийняти алегорично, кинутися сторчголов у вир життя, розштовхуючи лобом, тім'ям, маківкою всіх суперників навсібіч, і пробивати собі лобом шлях у невідоме, але велике майбутнє?

Натхненний прикажчик не спав багато ночей і нарешті вирішив зробитися соціалістом. Він покинув прилавок бакалійної крамнички і вступив клерком у відділ розповсюдження невеликої соціалістичної газетки.

Таким трохи дивним, аж ніяк не спертим на життєвий досвід і тим паче на участь у громадській боротьбі шляхом, прийшов Герберт Моррісон до соціал-демократії. Зрозуміло, що в лавах соціалістів Моррісон тримався якнайдалі від лівого крила. Його суперечки з лівицею (гуля давно заросла, але відразу до фабіанства залишилась на все життя) зробили Моррісона більш відомим у правих колах лейбористів. Йому вдалося здобути собі визнання «непримиренного» завдяки трюковій з... «відмовою» піти в армію під час першої світової війни. І в цьому був початок його популярності. Пікантність трюку полягала в тому, що в армію Моррісона і не призывали... через відсутність одного ока, втраченого ще в дитинстві. Так почалося велике майбутнє Моррісона, віщоване йому вуличним френологом за шість пенсів.

Згодом Моррісон став лідером «середнього курсу» в англійському лейборизмі. Мета цього курсу — прийти до влади; тактика — прийдемо до влади, тоді розберемося. В 1945 році, наобіцявши англійському народові сім кіп соціалістичних перспектив — аж до націоналізації великої промисловості, лейбористи до влади таки прийшли. Прийшовши, обіцянки свої заховали в жилетну кишеньку. Вони обіцяли негайно відбудувати военні руїни Англії і насамперед житловий фонд, споруджуючи щороку по чотириста тисяч будинків. Прийшовши, негайно зменшили програму до ста сорока тисяч. І не виконали її. Вони обіцяли наро-

дові розквіт промисловості і передусім достаток товарів широкого вжитку та продовольства, на яке так зголодніли люди за час війни. Прийшовши, зменшили норми пайків по картках, а за американські консерви сплачують золотом. Вони запевняли, що покладуть край реакційній політиці попереднього консервативного уряду в колоніях і щодо так званих «нижчих» рас. Прийшовши, продовжують нацьковувати малі нації одна на одну — на Близькому і на Далекому Сході. Вони присягались, що всю свою політику скеровуватимуть на боротьбу за тривалий мир в усюму світі. Прийшовши, чимдуж зривають цю боротьбу. І чимдуж постачають озброєння реакційним урядам в Греції, Туреччині, Китаї — в співдружбі з конквістадорами нью-йоркського Уолл-стріту.

Таке — перед лицем сучасників — є «велике майбутнє» Герберта Моррісона, віщоване йому за шість пенсів.

МОРРИСОН І КОМУНІСТИ

Антирадянські виступи Моррісона самі по собі, зрозуміло, не можуть викликати здивування: не він перший, не він і останній. Антирадянське спрямування офіційної англійської політики відоме здавна — відколи стоїть радянський світ. Лейборист Моррісон навіть мало оригінальний в своїх антирадянських вихватках. Робив так Чемберлен, робив Черчилль, чому, справді, має пасти задніх Моррісон у хвилини, коли він переживає уже своє «велике майбутнє»? «Новаторство» Моррісона полягає хіба тільки в тому, що, оббріуючи Радянський Союз і радянський народ, він zarazом обливає брудом і всі країни народної демократії, в яких народи почали жити власним життям, категорично відмовившись танцювати під англо-американську дудку. Певна річ, як і належить старому «соціалістові», свої інсинуації Моррісон супроводжує барвистою демагогією і поливає крокодилячими слізьми з жалісним тужінням, що все це (тобто капості, які він виголошує) він вимовляє «не так з гнівом, як з сумом». З крокодилячими слізьми він мішає й щирі над світлою для нього пам'яттю фашистських колабораціоністів, засуджених народами, на кшталт болгарського зрадника Петкова. Після того він починає біснуватись з приводу того, що престиж СРСР перед народами світу зростає, а всі антинародні підступи в країнах народної демократії та провокації проти Країни

Рад — зриваються і провалюються. Оригінальним у неоригінальних виступах Моррісона можна вважати хіба тільки те, що він не обмежує себе питаннями поточної політики, а вдається, так би мовити, і до наукових джерел. Його антикомуністичні плітки сповнені паплюження марксизму — для вящого переконання лейбористських партійних «низів». Ці екзерциції не становлять для Моррісона особливих труднощів, бо в паплюженні і спотворенні марксизму він вправляється ось уже четвертий десяток літ — з того часу, як зробився дрібним клерком у дрібній соціалістичній газетці.

Гаррі Полліт, відповідаючи на антирадянські виступи Моррісона на мітингу в Ронті, засвідчив: «Моррісон добився свого становища в лейбористській партії саме тим, що взяв на себе роль провідника антикомунізму».

В 1946 році, коли зайшла була мова в лейбористських низах про можливе об'єднання партії комуністів Англії з партією англійських лейбористів, лідер лейбористської правіці Герберт Моррісон заявив, що між ним і комуністами лежить безодня. Орудуючи давно відомими, з черчіллівської кишені взятими, брехнями про те, що «компартія Англії контролюється з-за кордону» і що «компартії організують змови», Моррісон категорично відхилив пропозицію комуністів пліч-о-пліч боротися проти капіталізму за інтереси робітничого класу. Гаррі Полліт тоді ж дав вичерпну кваліфікацію Моррісону: «Соціал-демократи типу Моррісона завжди спрямовують своє жало не проти капіталізму, а проти революційних елементів робітничого класу».

Дивно було б, звичайно, чекати, щоб Моррісон у цьому випадку спрямував своє жало проти капіталізму, коли вся політика нинішнього уряду Англії, який він очолює, перед очима цілого світу контролюється з-за кордону, у самої цитаделі світового капіталізму, з Уолл-стріту, і саме звідтам організовується нова змова проти миру в усьому світі.

МОРРИСОН І КОНСЕРВАТОРИ

Лейбористи та консерватори, як відомо, — дві найбільш поширені в сучасній Англії партії, що весь час, відколи відсунуті зовсім на задній план ліберали, провадять між собою боротьбу за владу в сучасній Англії. І це запекла та непримиренна боротьба: консерватори ніколи ще не

чули доброго слова від лейбористів; не чули доброго слова від консерваторів тим паче і лейбористи.

Перше добре слово від консерваторів почув саме лейборист Моррісон, і про це, мабуть, варто розповісти окремо.

В грудні сорок сьомого року в палаті громад під час дебатів про потребу скоротити строк, на який палата лордів має право затримувати остаточне затвердження законів (з двох років до одного), раптом, як Пилип з конопель, вихопився лейборист Х'юджес і запропонував цей строк скоротити до... одного місяця. Тоді негайно забрав слово шокований Моррісон і, гнівно блиснувши своїм єдиним оком, категорично одвів ідею скорочення строку з двох років до одного, а пропозицію свого партійного колеги — про один місяць — з обуренням затаврував як... «комуністичне безумство» (слово «комунізм» Моррісон взагалі вживає тільки як лайку — замість архаїчного «тисяча чортів і одна відьма!»). Однак Х'юджес у боргу не залишився і тут же з чималою дозою єхидства нагадав Моррісону, що не далі як тридцять шість років тому він, Моррісон, і починав свою політичну кар'єру з того, що вимагав... взагалі скасування такої консервативної інституції, як палата лордів. Моррісон знизав плечима і відповів, що це відповідає дійсності: справді, тридцять шість років тому, будиши ще наївним неофітом, він вимагав скасування палату лордів. Але тепер, ставши при владі, в світлі свого парламентського досвіду, він мусить висловити категоричний сумнів щодо доцільності такого... «комуністичного» (тисяча чортів і одна відьма!) безумства.

Ми б не відновлювали в пам'яті цей дрібний епізод, коли б слідом за вищенаведеною відповіддю Моррісона не взяв слово консерватор Макі. Лідер консервативної партії Макі чемно подякував Моррісону за те, що він не послухався «комуністичного» виступу свого партійного колеги.

То було перше добре слово, почуте лейбористом від консерватора. Щодо дальших добрих слів, то вони прозвучали з сторінок англійських газет.

«Дейлі мейл»: «Лейбористські лідери із запізненням плентаються за далекоглядним державним діячем Черчіллем...» — і газета висловила своє щире обурення з приводу того, що «Моррісон краде лаври у консервативної партії».

«Дейлі телеграф енд Морнінг пост»: «Промова Моррісона сподобалась консерваторам більше, ніж його власній партії».

Що власній партії антирадянський виступ Моррісона не сподобався, це нам відомо: адже «низи» вказаної партії освистали його. Але не менш важливо відзначити, що рівно через чотири дні після промови Моррісона член консервативної партії Гарольд Макміллан, виступаючи в Майнхеді, заявив:

«Англійський лейбористський уряд виявив загрозу комунізму всередині країни і за її межами. Дуже втішно, що наші міністри починають прозрівати. Якщо вони й далі проводитимуть рішення політику, вони, без сумніву, матимуть підтримку і від консерваторів, і від лейбористів».

Так поставлено крапку над боротьбою між лейбористами і консерваторами.

Крапку цю поставив лейборист Моррісон.

Бо виразником спільних реакційних інтересів і лібералів, і консерваторів стала правиця партії лейбористів.

МОРРИСОН І ЛЕЙБОРИСТИ

В лейбористській партії є, звичайно, і лівиця, і правиця.

Як відомо здавна, навіть п'яному важко точно встановити, де кінчається ліва і де починається права сторона. Але на сучасному етапі історії англійського лейборизму, коли — не так в силу відомої євангельської тези, як в силу середпартійної лейбористської антитези: ліва (низи) не завжди відає, що чинить права (уряд), — ліву і праву сторони можливо визначити майже з абсолютною точністю: права правує в уряді, ліва їй свище.

Про що говорять у себе на з'їздах лейбористські партійні лідери, а з ними і Моррісон, громлячи партійних бунтівників?

Вони доводять згубність широкої націоналізації і, навпаки, цінність приватної ініціативи. Вони обстоюють потребу заінтересованості промисловців у прибутковості підприємств і, навпаки, неминучість для робітничого класу — жертв. При тому дійшлий демагог Моррісон особливо полюбляє посилатися на «свободу», «демократію», «відповідальність за світове керівництво в економіці, політиці й

моралі», на «силу Англії, яка захована в її народі, в до-
свіді цього народу і в його практиці демократизму».

Про що ніколи не говорять лейбористські партійні лі-
дери, а з ними і Моррісон?

Про необхідність обмежити прибутки промисловців,
про потребу приборкати монополістів, що зривають захо-
ди навіть куцої націоналізації, про боротьбу з прогресив-
ним зростанням ринкових цін, про підвищення зарплатні
робітникам, про застосування однакової плати за однако-
ву роботу і ще багато з того, про що лементувала демаго-
гічна програма лейбористів перед виборами в 1945 році.

Діяльність Моррісона разом з іншими правими ліде-
рами лейборизму на чолі уряду Англії є цілковитою про-
тилежністю самій програмі лейбористської партії в її бо-
дай декларуванні «соціалістичних» ідеалів.

А втім, Моррісон не соромиться навіть прилюдно зрі-
катися своїх «ідеалів». Мова йде не лише про згадуваний
вище курйоз із скасуванням палати лордів. Бувши, ска-
жімо, торік в Америці, Моррісон заявив журналістам, ці-
кавим знати, як це так, що лейборист любісінько працює
міністром... короля: «Чим більше я спостерігаю функції
монархії,—сказав Моррісон,—тим більше враження справ-
ляє на мене її значення». Як відомо, значення американ-
ського капіталізму справило тоді на Моррісона теж таке
враження, що він став завзятим прихильником плану Мар-
шалла — експансіоністського наступу монополістичного
американського капіталу на Європу, зокрема на Англію.

Колись, на світанку туманної юності, Моррісон назвав
першу світову війну — імперіалістичною, і це дало йому
популярність у лейбористських колах того часу. Тепер —
разом з іншими лейбористськими лідерами, ставши при
владі,— Моррісон очолює політику сучасного англійсько-
го імперіалізму і є агентом імперіалізму американського.

Чи не ренегат часом містер Моррісон?

Якщо мовити про робітничий клас, то містера Моррі-
сона, певна річ, не можна назвати ренегатом. Бо Моррі-
сон ніколи не боровся за потреби робітничого класу, ні-
коли не виражав його інтересів, ба й, зрештою, навіть не
походить з робітничого класу, присусідившись до програ-
ми поміркованого «соціалізму» десь за прилавком бака-
лійної крамнички. Але Моррісон, безперечно, є ренегатом
своєї лейбористської партії, яка бодай в своїх програмах
стверджує бодай прагнення до бодай поміркованого «со-

ціалізму». Моррісон є, безперечно, зрадником лейбористської маси, яка вже починає прозрівати, бачити світ очима без полуди, вбачати в тому світі — два світи і, вздрівши на межі тих двох світів приземкувату фігурку Моррісона, закладає два пальці в рот і свище.

Невдаха Моррісон сліпо наслідує давно відому і дуже небезпечну традицію соціал-демократичних лідерів, які пристосували радикальні погляди своєї юності до вимог «коаліцій». Він просто мавпує добре відомих Макдональда, Сноудена або Джиммі Томаса. Влучно сказав про Моррісона журналіст Дерек Картун, говорячи на сторінках «Дейлі уоркер» про труднощі лейбористських міністрів:

«Труднощі Моррісона полягають лише в тому, що йому трудно позбутись тієї системи, силою якої він прийшов до влади».

ЧИМ ВІДРІЗНЯЄТЬСЯ ГЕРБЕРТ МОРРІСОН ВІД СВОГО БАТЬКА, АБО: МОРРІСОН І АНГЛІЯ, МОРРІСОН І США

Батько Моррісона був полісменом.

Моррісон, ставши в роки війни міністром внутрішніх справ і внутрішньої безпеки, зробився, отже, найвищим начальником над усіма полісменами Англії.

Різниця, як бачимо, хоча й не принципіальна, але велика — хоч би в самих масштабах. Старий бобі Моррісон, мабуть, просльозився б, якби побачив свого сина на такому високому поліційному посту. Син став велетнем, а батько був пігмей.

Справді-бо, ну що міг робити старий бобі Моррісон?

Тягав п'яних у поліцію, ловив дрібних злодюжок, охороняв зрадників-штрейкбрехерів від пікетів страйкарів. Потім ставав собі на розі двох вулиць, піднімав праву руку, спиняв потік кебів та кабриолетів і, вказуючи вільний прохід лівою рукою, ввічливо приказував: пліз, леді, пліз, джентльмени!

Герберт (після відомого з його біографії випадку з гулею) з п'яними справ не має. Поліцію й тюрми він завантажує, певна річ, у більших масштабах, але й іншими способами. До поліції він спроваджує боржників, яких викидають на вулицю домовласники. В тюрми він заганяє страйкарів або й комуністів, якщо пощастить обвинуватити їх у державній змові. Але Герберт у рівній мірі слідкує

і за розвантаженням тюрем: главу англійських фашистів Мослі він з тюрми, наприклад, випустив.

Не доводиться Гербертові власними руками і лупцювати безробітних: він навіть не носить з собою гумової палиці. Хіба власними руками всіх перелупцюєш? В сучасній Англії безробітних аж надто багато. Для палиць і лупцювання існують бобі-моррісони, а міністр Моррісон забезпечує другий бік справи: посиленими темпами і широкими масштабами він постачає Англії безробітних. В результаті невиконання лейбористським урядом програми будівництва вже утворилася неабияка армія безробітних, і ця армія незабаром має ще побільшитись коштом припливу свіжих контингентів із суднобудівної та моторобудівної промисловості, які, зіткнувшись із серйозними, нерозв'язними для лейбористського соціал-угодництва труднощами безпланового господарювання, вже згортають своє виробництво.

Не ганяється Герберт і за дрібними злодюжками, що тягають носові хустинки з кишень вуличних прохожих. Але не ганяється він і за тими злодіями великого масштабу, які обома руками залазять у всі кишені англійського споживача. Ціни на продукти в Англії день у день зростають, спекулянти на чорному ринку витягають з англійця останній гріш, а «форточники» з-за океану в цей час наводняють Англію сухим молоком, сухими яйцями, сухими фруктами та підмоченою голлівудською кінопродукцією й кінопровокацією. Герберт тільки виймає з кишені англійського банку — з золотого запасу — золоті фунти і кладе їх на американську бочку.

Але щодо штрейкбрехерів, то мусимо визнати правду: Герберт не охороняє їх від страйкарів. Замість кустарницького, дрібного покровительства дрібним групкам штрейкбрехерів тут і там, він у широкому масштабі транспортує прямисінько з Бізонії «переміщених» осіб — переміщає в Англію андерсівців, четників, усташів та бандерівців — і ставить їх на роботу на англійські заводи замість англійських робітників, які наважуються бодай подумати про страйк.

Щождо найбільш імпозантної і показної функції бобі — права рука вгору, стоп автобуси і тролейбуси, пліз, леді, пліз, джентльмени! — то й цю функцію Герберт Моррісон поширив, так би мовити, до світових масштабів. Він піднімає праву руку — спиняє економічну відбудову в кра-

інах Західної Європи (і у себе в Англії також), потім робить елегантний і гостинний жест лівою рукою і при тому показує: пліз, план Маршалла, пліз, доктрина Трумена! Потім робить ефектний поворот, стає лицем проти руху нових демократій, піднімає праву руку, намагаючись спинити потік визвольної боротьби народів, а лівою рукою в цей час — армадам військових кораблів і торговельних кораблів з військовим спорядженням «зроблено в США!» — гостинно показує шлях у Грецію, Туреччину, Іран, Китай і, взагалі, на Близький і на Далекий Схід: пліз!

У старого бобі Моррісона була незavidна професія поліція, але він тільки стояв на розі двох вулиць на своєму посту. Герберт Моррісон теж стоїть на своєму посту, тільки пост цей не на розі двох вулиць, а на розі двох світів — світу імперіалістичного і світу антиімперіалістичного — і дивиться. Але око в Моррісона не своє власне: око в Моррісона щиро американське. Батько Моррісона лупцював безробітних гумовою палицею, але принаймні не продавав Англію іншим державам. Герберт безробітних не лупцює, але батьківщину свою вже продав. «Не продавайте Англію Америці!» засвістала йому його власна партія.

Гаррі Полліт сказав:

«Моррісон і його колеги знають, що вони роблять. Вони діють не наосліп, вони — свідомі партнери в політиці, яка означає забезпечення світового панування американського капіталу як засобу, за допомогою якого можна уповільнити рух робітничого класу до справжнього соціалізму».

Зрадник інтересів робітничого класу і слуга своїх океанських панів, Моррісон, що близько сорока років подвизається в «середньому курсі» соціал-демократії — курсі соціал-угодуництва — в Англії, заміряється вийти на широкі загальноєвропейські, а коли вдасться — і світові простори, і у великих масштабах провадити свою зрадницьку політику. Він мріє ще раз спровокувати соціал-лакеїв капіталу на хрестовий похід проти соціалізму, соціалізму не «абстрактного», а справжнього і реального, побудованого в радянській країні і будованого в країнах народних демократій.

Моррісон сьогодні стоїть на своєму посту, на розі двох світів, і піднімає руку, щоб спробувати спинити робітни-

чий рух, щоб спробувати спинити рух демократії, боротьбу за визволення, і каже: «Пліз, імперіалізм!»

Бо так наказує йому дядя Сем з Уолл-стріту.

А що, коли дядя з Уолл-стріту наказе далі, і Моррісон, не використавши як слід своєї голови, піднесе руку, щоб спробувати спинити мир і сказати: «Пліз, війна!»?

Треба думати, що в ту хвилину таки урветься терпець занадто довготерпеливого англійського народу, народ сам підніме руку, візьме Моррісона за карк, підштовхне коліном і скаже:

— Пліз, Моррісон, пліз, звідки прийшов!

І наставить йому другу гулю.

СЛУГА ТРЬОХ ПАНІВ

1949, березень

Події в Китаї хвилюють весь світ.

Волелюбні народи світу, трудящі всіх країн, усі прості люди із захопленням стежили і стежать за тим, як героїчний китайський народ розгромив гомінданівські полчища і розпочав велетенське будівництво нового життя.

Але події в Китаї хвилюють і Уолл-стріт в Нью-Йорку та Білий дім у Вашингтоні. Уолл-стріт і правляча у Вашингтоні кліка реакціонерів кладуть на майбутню труну з живим трупом Чан Кай-ші лаврові вінки, політи гіркими, щирими слізьми.

«О! — патетично волав у своїй епітафії бард американської реакції газета «Нью-Йорк таймс»,— генералісимум Чан Кай-ші залишив Нанкін, як людина, що зазнала поразки, але його ім'я великими літерами вписане в історію Китаю!»

А вашінгтонський офіціоз газета «Вашінгтон пост» гірко побивається над незасипаною могилою:

«Безсторонні історики належно оцінять величезні заслуги Чан Кай-ші перед Сполученими Штатами!»

Досі в безсторонній історії людства і поміж усіх порядних людей вважалося, що найсправедливішим і єдиним мірилом величі тих, хто стоїть на чолі керівництва країни, є лише заслуги перед рідною країною і перед своїм народом; «заслуги» перед іншою країною, коли вони суперечать інтересам свого народу, безстороння історія завжди вважала тільки мерзенною зрадою. Які ж «заслуги»

містера Чан Кай-ші (беручи до уваги його декларовані заслуги перед США, не відмовимо йому в цьому скромному — містер!) може відзначити безстороння історія?

БЕЗСТОРОННЯ ІСТОРІЯ

Звідки взявся Чан Кай-ші?

Сам Чан Кай-ші в опублікованій за його підписом книзі «Доля Китаю» твердить, що він — «прямий нащадок імператора Веня з найдревнішої династії Чжо».

Проте китайський історик Чень Бо-да в розвідці, виданій у 1946 році, засвідчує, що пущьверинок з родини Чан на ймення Кай-ші народився в селі Чжікою в провінції Чжецзян. Батько Чан Кай-ші мав там відкуп на торгівлю сіллю і славився як загребуший кровосос. Охоплена, крім своєї купецької жадоби збагачення, ще й звичайним для глитаїв прагненням до влади й гонором, ця солона акула відправила свого майбутнього спадкоємця в науку до Японії. Саме там здобув Чан Кай-ші закінчену військову освіту.

З Японії штабний офіцер Чан Кай-ші спішно повернувся на батьківщину, коли великий демократ-революціонер, вождь китайського народу Сун Ят-сен підніс прапор народної революції. Сили реакції, бачачи небезпечне для себе зміцнення демократичної, революційної частини гоміндану, чимдуж поспішали захопити керівництво країною і ринули в гоміндан, щоб зірвати його зсередини. Молодий японський офіцер Чан Кай-ші саме тоді поспішно вступив у гоміндан.

Сун Ят-сен в цей час заходився створювати збройні сили для оборони завоювань революції та поглиблення їх, і він бачив у гомінданівцеві Чан Кай-ші кваліфікованого військового фахівця, яких так потребувала народно-революційна армія в період своєї організації. І Чан Кай-ші був призначений начальником військової академії. Але він хотів не кафедри і класної дошки, а прагнув слави і збройних перемог. Так дістав Чан Кай-ші призначення в Північному поході проти китайської реакції, на яку покладав великі надії японський імперіалізм, що вже виробив свою програму завоювання Азії.

Чан Кай-ші повернувся додому не тільки боронити батьківські достатки: глитайської крамниці для «блискучого» японського офіцера було замало. Він розумів, що

багатство у феодальній країні приходять через володіння землею і панування над прибутковими відкупам. Купцям і землевласникам легко було зробити виразником своїх загарбницьких прагнень того, хто сам прагнув стати власником і купцем. Але Чан Кай-ші мріяв стати найбільшим власником і найбагатшим купцем. І він розумів, що дійти цього можна, тільки досягнувши влади. Чан Кай-ші марив здобути владу, захист якої японськими багнетами вважався йому найбільш гарантованим.

І Чан Кай-ші зірвав Північний похід народно-революційних армій, коли тріумф революції був уже близький. Ставши командуючим, він використав свій пост тільки для того, щоб вчинити контрреволюційний заколот проти народних принципів Сун Ят-сена, проти лівого крила гоміндану, проти комуністів, які скеровували гоміндан на революційний шлях в ім'я національного і соціального визволення китайського народу. Чан Кай-ші захопив владу в свої руки. Змови, перевороти, захоплення влади — все це входило спеціальною дисципліною в навчальну програму вищих японських військових шкіл. Чан Кай-ші захистив японську «дисертацію» і виконав диверсію міжнародної реакції, стривоженої перемогами революційних народних сил, керіваних комуністами.

Три дороги лежали тепер перед зрадником батьківщини, і це не було роздоріжжя: всі дороги зрадника — шлях зради.

Першою дорогою вела куркульська жадоба до збагачення: все покласти у власну кишеню! Це була натура глитайського сінка Чан Кай-ші, і це були надії китайського купецтва й поміщицтва, яких він представляв.

Другою дорогою вела наука, якою він досконало оволодів на шкільній лаві, а пізніше — за закритими дверима таємних канцелярій японського імперіалізму: наука торгівлі не просто сіллю, а всією батьківщиною, народом, який дав тобі життя, але кров якого можна перетворити в дзвінку золоту валюту. Це було завдання самого хазяїна — японського імперіалізму.

А третьою дорогою вела ненависть лакея міжнародного імперіалізму до поривань китайського народу завоювати свободу і незалежність для своєї країни. Приборкати революційні сили Китаю, знищити провід народного визвольного руху — комуністів, а тоді піти в похід проти країни, де будується комунізм, проти СРСР, — така третя до-

рога, вказана зрадникові свого народу міжнародною реакцією та її конкретними виразниками і вчора, і сьогодні, про яких мову треба буде повести окремо.

Але які ж мав зрадник Чан Кай-ші на всіх трьох дорогах зради «заслуги»?

«ЗАСЛУГИ» ЧАН КАЙ-ШІ ПЕРЕД КИТАЙСЬКИМ НАРОДОМ

Спільниками Чан Кай-ші в його зраді 1927 року під час контрреволюційної змови і перевороту були Кун Сен-лі, Сун Цзи-вень та брати Чен Го-фу та Чен Лі-фу.

Ці чотири імені — Чан, Кун, Сун і Чен — стали з того часу втіленням контрреволюційної диктатури, яка розтоптала принципи Сун Ят-сена, зірвала єдиний національно-революційний фронт, залила кров'ю весь Китай і розчинила двері країни іноземному імперіалізмові.

Всі вони — куни, суні, чени і чани — до 1927 року не були такими вже великими багатіями. Бувши землевласниками, купцями та маклерами, всі вони разом, купно, «не коштували», як люблять казати американці, і одного мільйона американських доларів. В 1949 році, через двадцять років зради і панування, багатства чанів, сунів, кунів і ченів купно становлять 20 мільярдів — якщо обчислювати в тих же американських доларах.

Яке ж джерело таких велетенських багатств? — виникає після справедливого обурення законне здивування.

Відповідь на це може викликати ще більший подив і ще дужче обурення. Прибутки чотирьох родин, очолюваних Чан Кай-ші, ідуть безпосередньо від громадянської війни, яку ці зрадники і кати китайського народу вели безперестанку всі двадцять років.

Чотирма бистрими і повноводними ручаями течуть з цього джерела фінанси в кишені чанів, сунів, кунів і ченів. Один ручай — банки, другий — торгівля, третій — промисловість, четвертий — землеволодіння.

Маючи в своїх руках чотири основних банки Китаю, чотири родини, очолювані Чан Кай-ші, використовують усі можливості для викачування грошей з населення. Збирання податків і спекуляція на прибутках від позик, випуск паперових грошей і спекуляція іноземною валютою, торгівля зброєю, в якій чотири родини виступають перед Сполученими Штатами як представники держави, а в Китаї

як приватні особи,— ось короткий перелік методів збагачення цих зрадників китайського народу.

Отже, за двадцять років диктатури Чан Кай-ші кожний з чотирьохсот п'ятдесяти мільйонів китайців зробився данником чотирьох родин. В цьому найперша «заслуга» Чан Кай-ші перед кожним китайцем.

Китайський учений Чен Хан-сен однак приходить до висновку, що «монополія чотирьох має найбільше характер торговий».

І це не тільки тому, що кожний з них — Чан, Сун, Кун, Чен — особисто очолює свою власну торгову компанію. Користуючись державною владою, Чан Кай-ші разом з іншими змовниками самі видають закони про принципи торгівлі, самі нормують придбання сировини, самі встановлюють оптові ціни і самі перепродують, бо ж і ринкові ціни встановлюють вони самі через державний апарат.

Отже, кожний з чотирьохсот п'ятдесяти мільйонів китайців зробився покупцем у чотирьох родин, очолюваних лихварем Чан Кай-ші. В цьому друга його «заслуга» перед кожним китайцем.

Китайська промисловість слідом за китайською торгівлею теж потрапила до загребущих рук олігархії, очолюваної Чан Кай-ші.

Чотирьом родинам мало прибутків з власної промисловості. Будучи головою так званої «Комісії національних ресурсів», Чан Кай-ші разом із своїми колегами по грабуванню китайського народу перетворив «державну» промисловість у джерело свого збагачення.

Прибутки від державних промислових підприємств, як і весь зиск від діяльності голови «державної» комісії — планування, розподілу замовлень, встановлення цін на сировину і цін на готову продукцію та надання привілеїв іноземній продукції,— також ідуть у касу Чан Кай-ші та його присних. А кожний китайський робітник (позбавлений навіть права оборони власних інтересів через заборону профспілок і запровадження «кругової поруки» робітничого колективу на виробництві) перебував у стані голоду.

Така, мабуть, третя «заслуга» Чан Кай-ші перед китайським народом.

Чи треба додавати до цього, що за роки диктатури Чан Кай-ші чотири родини зробились і найкрупнішими феодалами, загарбавши значну частину всієї орної площі Китаю?

Це за їх «рахунок» 60 мільйонів селян не мають землі. Це за їх «рахунок» сільське господарство Китаю дійшло до найвищого ступеня деградації. Це завдяки їм у Китаї — переважно аграрній країні — в зовнішньо-торговому балансі на першому місці стоїть довіз з-за кордону продуктів харчування, на якому заробляють знову ті ж чотири родини на чолі з Чан Кай-ші.

В цьому, отже, четверта «заслуга» Чан Кай-ші перед китайським народом.

І хоча про «заслуги» Чан Кай-ші перед розореним, пограбованим і катованим ним китайським народом — на цій першій дорозі зради — можна сказати ще дуже багато, варто спинити увагу на інших дорогах зради і подивитись, які ж його заслуги там?

ЗАСЛУГИ ЧАН КАЙ-ШІ ПЕРЕД ЯПОНСЬКИМ ІМПЕРІАЛІЗМОМ

Цілоком очевидно, що не фінансових спекуляцій, не торгових операцій і навіть не способів експлуатації робітників та селян вчили в свій час юнкера Чан Кай-ші у вищій японській школі в Токіо. Спекуляції, операції та експлуатацію можна віднести цілоком за рахунок самої природи і талантів глитая та власника, широко розвинутих у колі поплічників по гнобленню народу. У вищій японській школі в Токіо й таємних японських канцеляріях юнкера і офіцера Чан Кай-ші вчили, крім військової науки, ще й способи зради і способи вірної служби своїм панам.

Нам не відомо, за скільки ієн згодився продавати свою вітчизну Японії Чан Кай-ші, буди гульвісою-юнкером, але нам відомо, скільки раз він продавав її Японії, ставши сатрапом.

Дебютом на ниві запроданства були підла змова 1927 року і контрреволюційний переворот, що встромив ніж у спину революції. В тому був прямий зиск для японського імперіалізму.

Щодо пізніших заслуг перед японським імперіалізмом агента японського імперіалізму Чан Кай-ші, то їх можна просто виписувати з послужного списку гомінданівського генераліссимуса Чан Кай-ші.

Коли японські імперіалісти в 1931 році захопили Маньчжурію, нанкінський уряд під проводом Чан Кай-ші обмежився офіціальним протестом на кшталт «нота бене».

Коли пізніше японські агресори напали на Шанхай, нанкінський уряд під проводом Чан Кай-ші не вжив ніяких оборонних заходів.

Коли японські окупанти оголосили в 1932 році про утворення «Маньчжоу-Го» і коронували свою маріонетку Пу-і, нанкінський уряд з Чан Кай-ші на чолі не виявив до маньчжурських справ ніякого інтересу.

Коли ж у 1933 році знахабнілі японські загарбники ринулись у Північний Китай, в провінцію Жехе, то виявилось, що військові частини нанкінського уряду не мають зброї, ані боеприпасів. Їм довелося просто віддати захоплені території інтервентам.

Коли ж пізніше японці підійшли до Великої китайської стіни і китайські війська таки вчинили опір, щоб не пустити інтервентів у глиб Китаю, Чан Кай-ші не послав своїм військам підмоги, а розпочав з японським командуванням таємні переговори в Пекіні, які й завершилися прийняттям гомінданівським урядом найганебніших умов.

Цими умовами китайські армії зобов'язувались відійти, а японцям надавалось право контролювати цей відхід. Ця угода узаконювала японську агресію, забороняла китайцям воювати проти інтервентів-японців, але примушувала китайців воювати проти китайців: нанкінська поліція мала карати патріотів, які повстали проти загарбників.

Історія знає мало подібних зрадницьких актів. На такий акт може піти лише прямий агент агресора. Таким агентом агресора і був сам «командуючий» тодішньою китайською армією Чан Кай-ші.

Але ця зрада була лише початком великої зради. День у день японці збільшували свої вимоги — і на всі вимоги окупантів Чан Кай-ші відповідав згодою: його армії воювали не проти японців, а проти китайців, які насмілювались повставати проти японців; його підданці, китайці, купували лише японські товари; його поліція закривала китайські газети за висловлювання антияпонських настроїв, звільняла китайських урядовців, які не хотіли виконувати наказів японських окупантів, біла і кидала в тюрми патріотично настроєних студентів та робітників. Єдине, чого добився від японців Чан Кай-ші, це щоб вони клеїли на свої листи, відправляювані в Китай, не японські, а... китайські марки!

А втім, у ту війну проти Японії китайські війська таки

розпочали свій наступ. Це було тоді, як антияпонська армія Фин Юй-сяна у Внутрішній Монголії дала японським частинам доброї відсічі. Тоді Чан Кай-ші швидко й метко ударив з тилу... по армії Фин Юй-сяна. Армія Фин Юй-сяна була розгромлена... військами Чан Кай-ші, рештки її роззброєні. І японці заволоділи Чахаром.

Комуністи не раз пропонували Чан Кай-ші діяти проти японських загарбників разом. Але він відмовлявся навіть розглядати ці пропозиції. Крім того, саме тоді його армії, яким не вистачало для війни проти японців зброї й боєприпасів, здійснювали похід за походом проти демократичних південно-західних районів Китаю.

Бо агент японського імперіалізму Чан Кай-ші мав дві вказівки від свого пана: дати дорогу японському наступові для завоювання Китаю і знешкодити діяльність комуністів, найстрашнішу для імперіалізму.

Чан Кай-ші не дуже й приховував свою прояпонську позицію, як не приховував він своєї ненависті до комунізму. Коли в 1936 році йому довелося в Сіані виступити з промовою перед курсантами військової школи, він обидві частини своєї зрадницької антинародної програми зумів вкласти в одним одне і зовсім коротке речення:

«Не японці, а комуністи — ось найбільший і найнебезпечніший ворог!»

Що ж поробляв Чан Кай-ші, коли японці розв'язали велику війну проти Китаю в 1937 році?

Прийнявши «екс офіцію» угоду з компартією про спільну боротьбу проти японських агресорів, Чан Кай-ші на-самперед блокував... славну Восьму армію, керовану комуністами, а на Четверту, теж керовану комуністами, армію він зрадницьки напав; партизанські загони він роззброював, а комуністів розстрілював, засилав у тюрми й концтабори. Гомінданівська преса провадила тоді шалену антикомуністичну кампанію, патріотичні організації розганялись, антияпонськи настроєні урядовці звільнялись, а в центральні установи і в самий гомінданівський апарат були допущені японські шпигуни.

І ще одна характерна цитата з книги китайського ученого Чен Бо-да:

«В розпалі війни з Японією контрабанда являла собою один з видів торговельної діяльності чотирьох феодалних і компрадорських родин. З одного боку, вони в інтересах ворога займалися транспортуванням та продажем товарів

ворога всередині країни, а з другого боку — накопичували товари, потрібні народові, і відправляли їх ворогові».

Такі «скромні» заслуги Чан Кай-ші перед японським імперіалізмом.

ПРИСТОЙНІСТЬ, ЧЕСНІСТЬ, БЕЗ ОРІСЛИВІСТЬ І СОРОМ

Портрет найбільшого в нашу епоху зрадника і найкравішого в наші дні ката буде недомальований, якщо не згадати про ту отруту, якою він намагався (бурхливе зростання народного визвольного руху в Китаї засвідчило, що, звичайно, марно!) отруїти душу китайця.

Три принципи Сун Ят-сена — «Національність, Демократія, Народний добробут» — Чан Кай-ші розтоптав, реформи, запроваджені Сун Ят-сеном, він скасував. Але популярність великого китайського демократа-революціонера була в Китаї така велика, що Чан Кай-ші наважився на найбільшу підлість: він написав ім'я Сун Ят-сена на своєму, заляпаному брудом і залитому кров'ю китайського народу гомінданівському прапорі.

Сун Ят-сен не був пролетарським революціонером, але він почав розуміти роль робітничого руху і збагнув, що основною рушійною силою революції є спілка усіх патріотичних елементів, згуртованих довкола робітничо-селянського блоку. З молодією компартією Китаю Сун Ят-сен був у спілці. Все своє життя Сун Ят-сен боровся за демократичну китайську республіку і, умираючи, заповів вільному Китаєві бути в дружбі й союзі з Радянською країною. На заклики Сун Ят-сена, як відомо, піднявся трудовий китайський народ.

Зразу ж після свого контрреволюційного виступу й узурпації влади Чан Кай-ші проголосив початок «руху за нове життя». І відтоді гомінданівські пропагандисти взяли створювати «ідеологію» цього руху: прикриваючись авторитетом сунятсенівського учення та спотворюючи філософські погляди Сун Ят-сена конфуціанськими моральми з неприховано фашистськими висновками, чанкайшістські молодчики заповзято зіпили «нову китайську мораль».

Основний смисл цієї «моралі» спрямований на те, щоб «душу людини» відірвати від матеріального буття і всі устремління її спрямувати в «потойбічний» світ. Таким ганебним способом гомінданівська «ідеологія» намагалася відвернути увагу китайського народу від соціального життя,

громадських інтересів, політичної активності та примирити трудівника-китайця з нестерпно важким його станом і побутом. Всі заходи і засоби цього «учення» спрямовані на те, щоб ослабити волю до боротьби, і на завершення всієї цієї підлої отрути «для душі» в гомінданівській «ідеології» впливає стара, як самий капіталістичний світ, мораль капіталістичного світу: світ складається з «сильних» і «кволих». Ясна річ, що рекомендується «кволим» бути в постійній підлеглисті «сильним», бо без них вони «не зможуть існувати». Виправдання панування реакції — такий смисл «соціології» Чан Кай-ші, у викладі гомінданівського ідеолога Чен Лі-фу.

А втім, Чан Кай-ші і сам виступає в ролі філософа-ідеолога. Він навіть написав книгу під назвою «Судьби Китаю». В цій книзі він «створив» власну «філософію», яку іменує «філософією дії». «Дії», які він пропонує застосувати китайцеві в його житті, він формулює в чотирьох принципах: додержання пристойності, чесність, безкорисливість і почуття сорому. Цілком очевидно, що і тут, в своїх філософських вправах, Чан Кай-ші намагається здерти з кожного китайця все, що той має і чого сам Чан Кай-ші ніколи не мав. Бо народ він грабує безчесно, з двадцятилітньої громадянської війни має неабияку користь, бреше безсоромно і на службі іноземному імперіалізму давно вже втратив всяку пристойність.

ЗАСЛУГИ „МІСТЕРА“ ЧАН КАЙ-ШІ ПЕРЕД УОЛЛ-СТРИТОМ

Про те, який апетит мають на Китай американські монополісти, можна судити хоч би з слів колишнього (під час війни) керівника Управління в справах військового виробництва в США містера Дональда Нельсона, сказаних на зборах каліфорнійських промисловців:

«Американські промисловці повинні вважати, що Китай входить у промислові кордони США».

Волю та прагнення монополістів з Уолл-стріту виконувати та здійснювати Чан Кай-ші.

Для того, щоб держати Чан Кай-ші в цілковитій покорі, а також і для безпосереднього постійного зв'язку з американськими монополістами та політиками, існує дружина Чан Кай-ші, «мадам Чан Кай-ші», як знає її вся Америка.

Мадам Чан Кай-ші, народившись у Китаї, двадцять

років прожила в Америці й повернулась в Китай в 1927 році (саме тоді, коли Чан Кай-ші захоплював владу) в ролі «християнського місіонера». Вона, як свідчить американський журналіст Стіл, «була такою американкою, що їй довелося наново знайомитися з своєю країною і навіть спочатку вивчати китайську мову». Для остаточної її характеристики можна послатись також на записки американського генерала Стіллуела, що в роки останньої війни командував арміями США в Китаї. Він свідчить: «Мадам має сильний вплив на Чан Кай-ші, і здебільшого у вірному (1) напрямі. Не раз вона подавала мені велику допомогу».

Чай Кан-ші якось сказав про свою дружину: «Вона для мене дорожча за двадцять дивізій». Безперечно, для монополістів з Уолл-стріту і для виконавців політики американських імперіалістів вона ще дорожча. Бо роль і завдання цього «місіонера» не тільки бути комісіонером по продажу американських товарів у Китаї, але й впливати на Чан Кай-ші в його внутрішній антинародній політиці та підтримувати його бойовий, проамериканський дух.

Містер і місіс Чан Кай-ші широко розчинили двері для американських монополістів. Вони видали закони, згідно з якими американські корпорації були звільнені від сплати податків китайському урядові. Американські товари, до того ж, здебільшого не обкладалися митом. А — за китайськими даними — в усьому імпорті в Китай 90% належали Америці. Американські фірми монополізували тоді також і експорт китайських товарів в Америку. На чолі корпорації, що здійснює цей експорт, стояли мадам Чан Кай-ші і американський генерал, який в час війни командував американською авіацією в Китаї. (Не марно «воював» цей воїн-комівояжер!)

Китайський публіцист Ю Су писав: «Китайська національна промисловість абсолютно задушена імпортними товарами. Фактично чимало галузей китайської промисловості вже зазнали краху».

І в усіх китайських підприємствах, належних Чан Кай-ші чи комусь із сунів, кунів та ченів, неодмінно бере участь американський капітал.

Ми не будемо підраховувати прибутки американських монополій з їх китайських операцій, але кожному ясно, яка величезна заслуга містера і місіс Чан Кай-ші перед американськими монополістами.

І тому зрозуміло, чому такі сльози проливають зараз американські бізнесмени над незасипаною могилою живого трупа Чан Кай-ші.

Але зрозуміло також і те незадоволення, яке висловлюють тепер, крім монополістів, і американські політики, бо саме тут і зарита американська собака. Бо американський імперіалізм дав тоді Чан Кай-ші позик на загальну суму шість мільярдів американських доларів і в цю суму насамперед входила вартість воєнних матеріалів для ведення громадянської війни, війни проти Народної визвольної армії, керованої комуністами.

Бо інтереси американського бізнесмена та інтереси американського політика напрочуд єдині: вибити останню копійку з кожної китайської душі і спробувати вбити в цій душі прагнення до волі й незалежності.

Але китайський народ не схилився перед сучасними рабовласниками. Під керівництвом Комуністичної партії він підніс прапор народно-визвольної боротьби. Тому цитадель капіталізму, Уолл-стріт і Вашингтон, абсолютно єдині в своєму прагненні знищити комуністів. Таке завдання дістав від американської реакції зрадник китайського народу Чан Кай-ші, але його він... так і не виконав. Сили китайського народу нагромадилися і зміцнили в його незламній боротьбі, і успіхи китайської Народної визвольної армії були такі величезні, що американські реакціонери повісили ніс на квінту.

«Юнайтед Стейтс ньюс енд уорлд ріпорт» прямо признається:

«Подана в минулому допомога Китаю не знищила комуністів. Факти свідчать, що й нинішня допомога не діє на них».

Американський «добрий хазяїн» для виправдання себе самого перед очима усієї своєї банди ще може з кислою міною пробачити ганебний неуспіх свого вірного пса:

«Чан Кай-ші боровся з комуністами протягом 21 року. Враховуючи величезні витрати, які недавно ми зробили для досягнення цієї мети в Європі, він заслуговує більше наших похвал, ніж осуду...» (Офіціоз «Вашінгтон пост»).

Але навіть американські реакціонери на сторінках «Нью-Йорк таймс» не можуть не визнати з гірким розчаруванням, що провал Чан Кай-ші — «це страшна поразка традиційної політики США на Далекому Сході», і песи-

містично закінчують, що «шанси американців на відновлення становища в Китаї дуже обмежені».

Так, вони дуже обмежені. Або вірніше — їх зовсім нема. Заслуги містера Чан Кай-ші перед своїм головним паном — американським імперіалізмом — закінчились. І марно реакціонери з газети «Нью-Йорк таймс» сподіваються, що «оскільки він може здобути добру науку з катастрофи, то можливо, що ми ще знову побачимо його в центрі світових подій». Величезні успіхи китайського народу в його героїчній боротьбі за своє визволення, велетенський крок, який зробив демократичний Китай своїми перемогами і над бандами чанкайшістських головорізів та японо-американських найманців, і в будівництві нового, демократичного життя, це лише перший його крок: широкою, вільною ходою простує китайський народ в соціалізм і збудує його.

Полум'я пожеж визвольної боротьби охоплює Далекий Схід. Ця пожежа випалить не тільки зрадників народів і гнобителів — вона випалить й іноземних загарбників, вона запалить землю під ногами самого імперіалізму, звідки б він не йшов.

Такі світові події відбулися перед сорок дев'ятим роком у Китаї. Щождо сподівання паліїв війни побачити в «центрі світових подій» знову криваву постать Чан Кай-ші, то цього ката можна буде побачити хіба що на лаві підсудних, як злочинця № 1, а потім на шибениці.

ХАРАКІРІ ПО-АМЕРИКАНСЬКОМУ

1951, травень

«Харакірі» — слово японське, і вживається його для визначення специфічного акту, характерного для морального кодексу саме старої японської аристократії. Акт цей був широко відомий за часів середньовіччя, але подекуди зберігся в побуті японських самураїв і до нових часів.

Ми дозволимо собі вдатися до цього специфічного японського терміну тому, що людина, про яку буде мова в прямому зв'язку з харакірі, зажила такої «японської» слави, що, навіть не будши японцем, почала прозиватися останнього часу (тобто з часу американської окупації Японії) зовсім недвозначно, і додамо — не безпідставно — «некоронованим імператором» Японії. Мова про американського генерала Макартура.

Словники пояснюють:

«Харакірі — поширений в Японії спосіб самогубства, завдяки якому самурай дістає змогу порятувати свою зганьблену честь, коли справа, яку він робить, зазнає неуспіху. Наприклад, коли воєначальник програє битву. Харакірі може бути й формою страти для осіб з найвищих класів і тоді здійснюється з великою пишнотою. Засуджений сідає долі і перед лицем урядових свідків бере урочисто подану йому шаблю, якою й розтинає собі живіт, випускаючи кишки. Після того його найближчий друг відрубав йому голову мечем».

Так здійснюється харакірі по-японському.

Зовсім інакше здійснюється харакірі по-американському.

Харакірі по-американському має таку саму мету: поря-

тувати честь, теж застосовується для страти високопоставлених осіб, і випускання кишок відбувається також з не меншою урочистістю. Одначе вся процедура здійснюється, так би мовити, в зворотному порядку: спочатку найближчий друг відрубує засудженому голову, а тоді — в присутності урядових осіб — страченій особі подають урочисто ніж і пропонують, постфактум, власноручно випустити собі кишки. Зворотну, так би мовити, трактовку, має і сама мета страти: не порятувати «честь» особи в зв'язку з провалом справи, а навпаки — порятувати «честь» самої справи, проваливши задля цього особу.

Тобто йдеться не про те, щоб порятувати зганьблену честь воєначальника, який програв битву, а, навпаки, спаплюживши про око людське погорілого воєначальника, спробувати замазати програш битви з тим, щоб битву провадити далі в більших масштабах.

Президент США Трумен, як відомо, дав абшит генералу Макартуру. Обставлено цей акт з максимальною пишнотою, і абшигованому генералу було запропоновано в присутності урядових осіб — тобто перед обома палатами конгресу США — здійснити урочисте харакірі.

Харакірі відбувалося, звичайно, по-американському. Спочатку найперший друг (президент Трумен) відрубав невдасі голову, тобто звільнив з посади «некоронованого імператора»; потім бідоласі був вручений ніж для урочистого випускання кишок, тобто виступу із самобичуванням і визнанням своєї вини в поразці американських військ у Кореї, а разом з тим і американської політики в Азії.

Саме так було задумано містером Труменом: зобразити кризу американської зовнішньої політики, як якусь «особисту кризу» генерала Макартура, поклавши на нього всю відповідальність за ту політику, яку він, невдаха, провадив з відома, згоди, ба й за прямими вказівками правлячих кіл США, тобто самого містера Трумена.

Задля здійснення такої престижиджитатії був пущений в хід трюк з арсеналу затасканої шулерської містифікації: чорна масть на очах запаморочених роззяв має перетворитися на червону! Для цього, як відомо, карти складаються сорочкою до сорочки: тара-бара, але-пассе — чорна програє, червона виграє!

Безпосередній привід для ефектного звільнення битого в Кореї американського генерала був, звичайно, підібраний якнайбільш вигідний для правлячої імперіалістичної кліки.

Макартура звільнялося нібито в зв'язку з заявою, яку він зробив 24 березня. В тій заяві невдаха-генерал, як відомо, привселюдно виляпав прихований курс американських імперіалістів на поширення агресії на Далекому Сході. Він погрожував повітряним бомбардуванням Маньчжурії та перенесенням воєнних дій на територію Китаю. В «програмі» Макартура було, до того ж, озброєння чанкайшістських молодчиків, законсервованих на Тайвані, та використання їх у бойових операціях і проти Кореї, і проти Китаю. Коментуючи цю «програму Макартура», орган банкірських кіл США «Уолл-стріт джорнел» писав: «Макартур мав на меті усунути труднощі малої війни через організацію війни великої!» Як бачимо, центральний орган американських монополістів уперше сказав правду, хоча й не повідав світові ніякої новини, бо ж усім людям на світі давно відомо, що американський генерал Макартур — запеклий палій війни. Одначе правду цю було сказано з далекосяжними розрахунками. Адже кліка американських монополістів добре знає, що народи війни не хочуть, і цих зростаючих антивоєнних настроїв поміж народів світу, і зокрема й американського народу, боїться, як власної смерті. Тому й пнуться вони із шкури геть, щоб замилити очі простим людям на своє заповзятє розпалювання нової світової війни. Чи ж не пустити ще раз туману, а заразом спробувати на тому тумані зробити добрий бізнес?.. Не хочете війни? Паліїв війни не любите? Та біється ж бога, то ж він, капосний генерал,— палій війни і війну любить. А ми собі — миролюбці та миротворці! Він — бека, а ми — цяця! Але-пассе-гоп!

І містер Трумен, з розпорядження уолл-стрітівських верховодів, негайно усунув генерала Макартура, знявши його з усіх видів японо-імператорського «довольствія». Усунув так спішно, що забув навіть повідомити самого генерала. Бідолаха довідався про свій абшит з радіоприймача — між джазом та рекламою кока-кола.

Але саме на цьому трюкові престижиджитатор Трумен і погорів.

Жару піддав йому сам Макартур.

Викликаний на конгрес для завершення харакірі, абшитований генерал, бачте, вдався в амбіцію і не схотів випускати собі кишки. Натомість почав своїми довжелезними, загребушними руками вимотувати кишки... із самого Трумена.

В своїй промові перед конгресом Макартур теж, звичайно, не повідав світові нічого нового. Ті ж заявлені інсинуації проти СРСР, ті ж теревені про «червоний імперіалізм» та «комуністичну агресію», ті ж молитви про хрестовий похід проти волі народів та незалежності націй, ті ж божевільні марення про світове панування США. Але разом із тим гонористий генерал визнав за потрібне нагадати ще раз конгресові свою «програму». «Програма» ця, нівроку, така собі: Формоза (Тайвань) ні за яких обставин не повинна опинитись «під контролем комуністів», економічна блокада Китаю повинна бути посилена, воєнно-морську блокаду Китаю повинно негайно запровадити, понад китайським узбережжям та над територією Маньчжурії широко провадити аерофотозйомки (розвідку), а чанкайшістські війська на Тайвані підтримати військовим спорядженням, знявши заборону використання їх для війни...

Тягнувши довгу кишку з президента Трумена, генерал Макартур наполегливо нагадував конгресові, що «програма» його була відома урядові США і залюбки підтримувана цим урядом, зокрема і його главою, президентом Труменом.

Справді-бо: хіба наказ про загарбання Формози (Тайваню) підписав не президент Трумен? Хіба економічну блокаду Китаю роздував найзаповзятіше не той же президент, розіславши аж тридцятьом країнам меморандум із закликком ввести економічні та політичні санкції проти Китаю? Військово-морський американський флот блокував і донині блокує береги Китаю — теж, як відомо, за розпорядженням американського президента. Американські військові літаки не тільки фотографують територію Китаю, але й кидають на неї бомби, — також не без його відомо. І вже ні один дурень у світі не повірить, що озброєння чанкайшістських бандитів на Тайвані американською зброєю здійснюється за спиною пана президента.

Макартур так і сказав: «Погляди мої цілком поділялися всіма керівниками, які мали відношення до корейської кампанії, зокрема і нашою об'єднаною групою начальників штабів».

Трумен хотів зробити характері Макартуру, але Макартур зробив характері Трумену.

Тільки що характері це не порятувало ні «честі» Макартура, ні «честі» Трумена, ані честі самої «справи» —

мерзенної агресії США у Кореї та стремління поширити агресивні заходи і на Китай.

Хапаючись за розпоротий живіт, Трумен негайно ж після виступу Макартура в конгресі наказав міністерству оборони США опублікувати спеціальну заяву, в якій сказано, що відставку Макартура було прийнято «з цілковитої згоди об'єднаної групи начальників штабів».

Кому трапляється їздити трамваем в години «пік», тому, мабуть, доводилось чути колись трамвайну дискусію:

«Не штовхайтесь!» — «Це ви штовхаєтесь!» — «Сякий-такий!» — «Від якого-такого чую!»

А втім, генерал Макартур не просто сякий-такий. Він, до того ж, і неабиякий лірик. Свій одіозний виступ перед конгресом він закінчив — у найточнішому перекладі — такими словами:

«Я пам'ятаю приспів одної популярної солдатської пісні, яку співали за старих часів. В тому приспіві гордо співається про те, що старі солдати ніколи не вмирають, вони зникають. Подібно до старого солдата з пісні, я зникаю. Прощайте!»

І на тому генерал Макартур — зник.

Це ефектне зникнення було таке добіса сценічне, фотографічне і кінематографічне, що Голлівуд негайно оповістив в газетах, що пропонує безробітному генералові 3 800 доларів за поденну роботу в його кіностудії за виконання в патріотичному фільмі ролі старого генерала, який не вмирає, а зникає. Відомостей про те, дав чи не дав згоду на цю спокусливу пропозицію генерал Макартур, поки що в світовій пресі немає.

Але дозволимо собі запитати лірика-людожера, який пролив моря крові в Кореї, чому він похваляється, чим він вславився і яке має право називати себе старим солдатом?

Генерал Макартур справді відслужив в армії аж 52 роки. Але за ці п'ятдесят два роки армійської служби Макартур не прославився особистою хоробрістю, бувши ще молодим офіцером, не прославився й виграшем великих битв, бувши старим генералом. Вся його воєнна слава вичерпується придушенням Філіппін та заведенням там режиму колоніального розбою; втечею з Філіппін після першого ж бою з японськими десантними частинами: свавіллям американського сатрапа в окупованій після другої світової

війни Японії; амністією японських воєнних злочинців; ремілітаризацією Японії та кривавою авантюрою в Кореї, яка закінчилася для нього так безславно і такою ганьбою вкрила Сполучені Штати Америки.

Генералу Макартуру нема чого хвалитися славою солдата. Але він по правді може похвалитися неславою розбійника і похвастати своєю вірною службою крайнім колам американських імперіалістів: він справді був ретельним і запопадливим виконавцем агресивної політики США, хижого загарбництва та кривавих інтервенцій.

Ці заслуги генерала кліка американських імперіалістів вельми цінує. Реакційні газети нині присвячують йому пристрасні панегірики. Група промисловців і фінансистів повідомляє, що збирається висунути його кандидатуру на президентських виборах 52 року. Члени конгресу, за незначним винятком, засвідчують свою солідарність з його поглядами. Сенатор Тафт заявив представникам преси, що «давно вже схвалив політику Макартура». А деякі сенатори-республіканці висловлюються за негайне прийняття «програми Макартура», навіть коли вона... «має означати війну з Радянським Союзом».

В час радіодискусії, присвяченої обговоренню політики Макартура, сенатор-республіканець Кейпгарт сказав сенаторам-демократам Гемфрі та Лимену, що вони, виступаючи проти політики Макартура, «підтримують червоний Китай». На це Гемфрі озвався: «Ви самі сучий син!» Кейпгарт не поліз за словом до кишені, а зразу заїхав Гемфрі у вухо. Тоді Лимен заїхав у вухо Кейпгарту. Після того всі троє поскидали піджаки і тут же, в приміщенні радіостудії, вчинили бійку за всіма правилами боксу. Газети «Нью-Йорк таймс» та «Нью-Йорк геральд трибюн» дали широкий опис цього раунду. У звіті газети точно визначено вагу кожного з бійців, їх зріст та класифікацію ударів. Зазначено також, на якій хвилині Лимен накивав п'ятами і на якій секунді Кейпгарт нокаутував Гемфрі.

Цей епізод був би тільки смішним, як промовистий прояв ідіотизму американського «способу життя», коли б він не був прекрасною ілюстрацією єдності обох сторін: і тих, хто за Макартура, і тих, хто проти нього.

Генерал мав рацію, коли адресував до своєї персони приспів пісні про не вмирання, а тільки зникнення: він має підстави розраховувати, що буде ще покліканий до виконання своєї ролі кривавого ката, бо палієм війни він як був,

так і лишається — точнісінько, як і його «найперший друг» містер Трумен, який і рубав йому голову мечем, виконуючи церемонію характері. Бо, власне, ніяких розходжень між ними як не було, так і нема.

Це відзначає сама американська преса.

Газета «Нью-Йорк геральд трібюн» заявляє, що між урядом Трумена і генералом Макартуром панує згода в усіх основних питаннях і їх розходження «торкаються скоріше тактики, ніж стратегії, скоріше методу, аніж суті політики».

Аналогічно «Нью-Йорк таймс» пише, що між урядом Трумена та генералом Макартуром розходження існують тільки в питанні, «які методи найкраще підходять для боротьби з комунізмом».

А втім, нащо посилатись на міркування газет, коли краще буде послатись на авторитет самого Трумена. В його виступі з приводу звільнення Макартура знаходимо такі промовисті слова:

«Зміна в командуванні на Далекому Сході не означає ніякої зміни політики США. Ми будемо продовжувати війну в Кореї з енергією і рішучістю, щоб довести війну до швидкого і успішного завершення».

Проголошення незмінності політики США на Далекому Сході свідчить, що й без Макартура політика агресії, як найбільш яскравий вираз політичного курсу американського імперіалізму, залишається основою зовнішньої політики правлячих кіл США.

Правлячі кола США бачать вихід із тупика, в який вони зайшли із своєю політикою і в який вони завели країну,— не в припиненні агресії в Кореї та мирному врегулюванні корейського питання, а, навпаки, в поширенні агресії.

Недурно «Нью-Йорк таймс» в передовій 20 квітня писала:

«Мова не про втихомирнення, мова про те, щоб вибрати поле бою».

Саме цим і заклопотаний нині Трумен, президент США.

Діяльність Трумена в чорному ділі розпалювання нової світової війни, звичайно, загальновідома. Одначе додамо, що саме в дні найбільшого рейваху навколо «справи Макартура» президент США сповістив світові дві чергові новини: США готують військовий договір з Японією, і США досягли попередньої згоди з Австралією та Новою

Зеландією про укладення агресивного Тихоокеанського пакту, до якого в подальшому має приєднатись і Японія...

Містер Трумен, таким чином, значно поширює на практиці засуджену ним у теорії «програму Макартура».

Генерала Макартура прогнано тільки тому, що він виявився нездатним на посту палія війни номер один. Палієм номер один буде особисто президент Трумен.

Для цього й робилося харакірі по-американському.

Де робиться харакірі і які путі-дороги ведуть до останнього місця на самогубство-страту?

В Японії харакірі робиться в храмі на високій горі, і самураї рушають у свою останню путь спеціальною стежкою — вона так і зветься «стежка самураїв».

В Америці харакірі можна робити будь-де, хоч би й в самому конгресі. Стежка — марення про світове панування, політика агресій, розпалювання війни.

Але містера Трумена і його хазяїв з Уолл-стріту нічого не навчило харакірі, яке вимушений був зробити собі в підвалі своєї чорної канцелярії фашистський ватажок Адольф Гітлер.

Американські палії війни чимдуж поспішають стежкою Гітлера.

ГЕНЕРАЛ-ЧУМА

1952, травень

Новим командуючим армії Атлантичного блоку призначено американського генерала Метью Б. Ріджуея.

Коли цей історичний акт відбувся і став відомий на обох берегах Атлантичного океану, дрібний французький негодіант Жак Барб'є за чаркою передобіднього абсенту запитав свого друга, безробітного винороба:

— А чому саме Ріджуей?

Про французького негодіанта Жака Барб'є нам відомо зовсім не багато. Душа його перебуває в стані збентеження і пригнічення. Утиснутий навалом американського імпорту до Франції, Жак Барб'є стоїть на порозі краху і, очевидно, змушений буде ліквідувати своє «галантерейне депо». Однак сангвінічна й оптимістична вдача парижанина ще дає йому сили на замилювання собі очей: він і досі заспокоює себе сподіванням на кращі часи. Тихий і домовитий Барб'є смертельно боїться нової війни. Однак підписати Стокгольмську відозву він відмовився, побоюючись накликати на себе незадоволення поліції і особливо таємних американських агентів. Ця смирна овечка позирає на янкі-окупантів вовком, однак, задурена американською ж пропагандою, не менше боїться і «більшовицької експансії та агресії», яка нібито має неодмінно націоналізувати його погоріле «депо».

Друг його, винороб, зробився безробітним тому, що французьке виноробство теж давно вже згортається, не витримуючи конкуренції з американськими бізнесменами типа «бутлегерів», які заливають Францію безмитними іспанськими та німецькими винами, а особливо — кока-кола.

Запитання Жака Барб'є, звичайно, наївне.

Але спробуємо допомогти його безробітному другові

задовольнити наївну цікавість ще одного — під тиском американського економічного преса в Європі — кандидата у банкроти і безробітні.

Є підстави думати, що призначення Ріджуея не випадкове, що американські мілітаристи добре зважили, чому призначити саме Ріджуея, бо генерал такого типу на посту командуючого армії американських ландскнехтів якнайбільше підходить імперіалістам США в їх агресивних загарбницьких планах розпалювання нової війни.

Коли Макартур, колишній командуючий армії американських, під маркою ООН, агресорів в Азії, в зв'язку з поразкою американських військ у корейській війні та через те, що привселюдно виляпав потаємні плани імперіалістів США про поширення війни в Кореї на весь азіатський континент, був усунутий, президент Трумен, замість епітафії над незасипаною могилою живого генеральського трупа, заявив:

«Зміна командування на Далекому Сході не означає ніякої зміни політики США. Ми будемо продовжувати війну в Кореї з енергією і рішучістю, щоб довести війну до швидкого і успішного завершення».

І призначив продовжувати війну в Кореї з енергією і рішучістю — генерала Ріджуея.

Коли Ейзенхауер, недавній командуючий армії американських, під маркою Атлантичного блоку агресорів у Європі, в зв'язку з наміром висунути свою кандидатуру на пост президента змушений був залишити свій пост, Трумен теж висловив запевнення в тому, що «зміна командування не є зміною політики» та що «організація Атлантичної армії буде здійснюватись ще наполегливіше».

І призначив замість генерала Ейзенхауера — генерала Ріджуея.

Зіставлення цих двох фактів дає підстави поставити одне зовсім логічне запитання:

— Що то за таке цабе генерал Ріджуей, що ним затикають усі діри, і чому саме він от уже другий раз на протязі одного року має рятувати американську воєнну політику, коли вона зазнає провалу?

Логічною відповіддю на це запитання, цілком очевидно, мало б бути тільки одне: генерал Ріджуей — найкращий з усіх американських генералів, геній американського мілітаризму, бог американської вояччини.

Даймо, що це так.

Які ж такі вояцькі заслуги має генерал Ріджуей?

Беремо біографічну довідку про генерала Ріджуея, опубліковану ще до його призначення на пост командуючого Атлантичною армією, ба й до його призначення на пост командуючого американською армією в Кореї, але вже після другої світової війни. Довідуємось, що генералу Ріджуею нині під шістдесят, що він високий, ставний, огрядний, зовнішністю схожий на циркового атлета. Перший офіцерський чин — лейтенанта — одержав у тисяча дев'ятсот сімнадцятому році. Вперше потрапив в зону воєнних дій, тобто на фронт чи десь поблизу фронту, аж на двадцять п'ятому році служби, у тисяча дев'ятсот сорок другому році. Нагороджений аргентинським орденом, за що — невідомо, але з рук фашистського диктаторчика в Аргентині, Перрона. Однак нічого про бойові діла генерала й полководця Метью Б. Ріджуея в його власній, офіційній, біографії не сказано. Просто сказано, що він — славнозвісний.

Чим, власне, вславляються генерали?

Перемогами на полі брані.

А чим вславляються полководці?

Здобутками воєнної стратегії, які забезпечують перемоги на полі брані.

Перемогами на полі брані і здобутками воєнної стратегії аж до закінчення другої світової війни проти гітлерівського фашизму славнозвісний американський генерал Ріджуей, як видно з його ж біографії, опублікованої до корейської кампанії, не вславився.

Тоді виникає цілком законна цікавість: а чим, взагалі, вславляються всі інші славнозвісні американські генерали?

Які перемоги на полі брані та які здобутки воєнної стратегії повили славою імена бодай таких загальновідомих американських генералів, як, скажімо, Маршалл чи Макартур?

Джордж К. Маршалл свої молоді офіцерські чини одержав в американських колоніях, виконуючи поліційну службу в колоніальних військах. Відомий світові Маршалл став з того часу, як у минулу війну зайняв пост начальника штабу американської армії. І на цьому посту, справді, прославився тим, що — на замовлення бізнесменів з Уолл-стріту та з наказу політиків з Вашингтона — вихитрився... не ввести американську армію в бій аж до останніх місяців чотирирічної війни. Однак справжня слава вояка при-

йшла до нього вже аж після того, як він вийшов у відставку і зайняв пост державного секретаря (міністра закордонних справ) США. Він тоді заповзято підтримував, живив і намагався всіляко ширити боротьбу контрреволюційних гомінданівських армій повсталого за волю і незалежність китайського народу. А також і тим, що організував американо-англійську інтервенцію в Грецію для кривавого придушення визвольної боротьби грецьких патріотів. Словом, вславився він, як найперший спеціаліст інтервенціоністських війн. Проте в історію Маршалл увійшов навіть і не за це, а за те, що є автором лихопомного «плану Маршалла» — плану пограбування післявоєнної Європи — задля збагачення американських монополій, плану удушення національного суверенітету європейських країн задля ствердження американського над ними панування, плану мілітаризації європейських держав задля здійснення завойовницьких і загарбницьких марень агресорів-імперіалістів США.

Але за всю свою багатолітню діяльність військового служачи і «полководця» генерал Маршалл жодної перемоги на полі брані не здобув і не здобував, не керував жодною битвою, ба навіть не брав участі в жодному бою.

Щодо генерала Макарттура, то вся його кар'єра «полководця» пов'язана з американською колонією, Філіппінами. Генерал Макарттур, будиши намісником США на Філіппінах, весь свій геній полководця спрямував на виконання замовлень американських монополістів та наказів американських політиків щодо «опанування економікою Філіппін». За довголітню свою діяльність на цьому поприщі генерал Макарттур всіма способами — адміністративним тиском і поліційним терором, економічним шантажем і солдафонськими погрозами — добився ліквідації будь-яких ознак самостійності Філіппін, знищив усю національну філіппінську економіку і зв'язав філіппінське господарство по руках і ногах, перетворивши цей багатющий край в джерело сировини для американської промисловості та ринку збуту для американської торгівлі. Водночас він здійснив також воєнне укріплення Філіппінських островів, перетворюючи їх на воєнний плацдарм США проти азіатського континенту — Японії, Росії, Кореї, Малайського архіпелагу. В історію він увійшов, як найперший спеціаліст по колоніальному загарбанню та придушенню будь-якої визвольної боротьби в загарбаній країні.

Але за всю свою багатолітню військову кар'єру генерал Макартур не здобув жодної перемоги на полі брані, не керував жодною битвою, не брав участі в жодному бою.

Лише раз за життя трапилось йому стежити за боєм здалеку, буквально — «з пташиного польоту». Це було в перші дні війни, коли він тікав літаком з Філіппін — в перший же день нападу японців на його «укріплення» на Філіппінах. Вирізвавши в короткому бою покинутих генералом напризволяще солдатів, вони легко здобули створений генералом «укріплений» американський форпост.

Тепер стає принаймні зрозуміло, що американські «полководці» здобувають свою «славу» не в боях.

Ріджуей, як відомо, змінив Макаурта на посту американського гаулейтера Японії, яким Макартур став після другої світової війни, і слідом за Макатуром прославився гнобленням японського народу, приборканням будь-яких демократичних настроїв, придушенням національного життя і знищенням національного суверенітету японського народу, словом, на перетворенні Японії в справжнісіньку півколонію США.

Отже, генерал Ріджуей є вихованцем генералів Маршала та Макаурта і типовим представником «школи» Маршала — Макаурта — «школи» окупації, загарбання і ведення колоніальних війн.

Саме такі генерали, отакі «спеціалісти» запровадження колоніального режиму, і потрібні американським імперіалістам на посту агресивної Атлантичної армії в Європі. Бо мета цієї вимріюваної в хворобливому маренні загарбницької війни — завоювати Європу, підкорити її цілком США і встановити в ній колоніальний режим.

Ось чому насамперед, сердешний мсьє Жак Барб'є, американські палії війни і призначають нині генерала Ріджуея. Американські імперіалісти марять не змагатися з вами, французьким неогоціантом, імпортом, як з конкурентом, а просто — змести з лиця землі ваше плюгаве «галантерейне депо», підтягти надії на вас американські штани американськими ж підтяжками і зробити з вас щось на кшталт рікші, як і уготовано звичайному рабу в сучасних цивілізованих колоніях.

Такі є марення американських імперіалістів щодо запроєктованого ними «раю на землі», згідно з американським «способом життя», — на час «після» роздмухуваної ними третьої світової війни.

Але це ще, певна річ, не всі причини для призначення саме Ріджуея на пост командуючого Атлантичною армією, яку готують для нової світової війни. Раз війну американські імперіалісти розпалюють, то, треба думати, вони сподіваються і виграти її, в кожному разі — готуються вести її.

Отут — саме для ведення і готування цієї війни — і важливі особливо «колоніальні» якості Ріджуея-полководця.

Певна річ, генерал із «славою» вояка, який ніколи і не воював, не може претендувати на особливу популярність поміж тих головорізів, яких закликають класти живот свій на олтар бойових звитяг у колоніальній війні.

Та чи ж американським бізнесменом журитись за тим? «Бойову славу» перед головорізами можна створити невідкладно. І генералові Ріджуеєві — за останній місяць, тільки-но його призначено на пост головного вояка, — американські газети створили «бойову славу», в п'ятдесят другому році кожнісінький номер американських газет сповнений якнайяскравіших описів бойових звитяг «славного полководця» генерала Ріджуея. Про бойові звитяги генерала в корейській кампанії газети пишуть щось не дуже охоче, бо, як відомо, звитяг тих щось і не видно. Зате газетні шпальти рясніють панеґіриками генералові Ріджуеєві за його блискучий полководницький геній... в час минулої світової війни. Аж тепер, бачте, виявилосся — ні в час війни, ані зразу після неї про це ніхто не обмовився й словом, — що генерал Ріджуеєв був «одним із головних організаторів» «битви» за Європу в минулій світовій війні.

Роль не лише генерала Ріджуея, а й взагалі всієї американської армії в пресловутій «битві за Європу» загальновідома: вона ніяка. Свою участь у тій битві війська США, як відомо, почали аж тоді, як Радянська Армія вже ступила на територію Німеччини та її сателітів, женучи фашистського звіра в його барліг, у Берлін. І, почавши, зразу ж потрапили в «арденський конфуз», який був би закінчився для них цілковитою катастрофою, коли б переляканий Черчілль не запросив слізно допомоги в радянського командування. Могутнім ударом через Польщу і Пруссію радянські армії, відтягнувши на себе всі головні сили фашистської воєнної машини, визволили американців з арденської пастки і дали змогу американським воякам вільно котити автомобілями по західних територіях Німеччини, не зустрічаючи ніякого опору, лише гарячі вітання переляканих гітлерівських молодчиків.

Але, як бачите, діло це давнє, для американського читача — далеке-заокеанське,— і американські бізнесмени від пера брешуть, як їм заманеться.

А щоб посилити ще популярність генерала саме перед солдатами майбутньої армії, американські демагоги-мілітаристи рекламують нині Ріджуея як «генерала-солдата», як друга і турботливого «батька» солдатам.

Треба признати, що підстави до того, справді, подав сам генерал Ріджуей.

Хитрючий, як лис, генерал Ріджуей, діставши призначення до дійової армії в Корею після довголітнього сидіння на затишній штабній роботі і добре знаючи, як солдати на фронті не полюбують «штабних щурів», насамперед заходився нищити свій власний штабний ореол. Прибувши до Кореї, він почав з того, що віддав наказ про скорочення штабних апаратів і посилку на фронт штабістів, всілякими способами рекламуючи своє негативне ставлення до офіцерів та батьківську любов до солдатів.

Щоб продемонструвати це наочно, він наказав першим ділом збільшити харчовий раціон солдата і на ящиках з додатковими галетами, консервами, сигаретами та віскі ліпити ярлики з адресами... штабів та офіцерських їдалень. Таким чином, було створено враження, що генерал відібрав смачне в штабістів і взагалі офіцерів і передав його солдатам.

В умовах фронту такий демагогічний фортель не міг не мати впливу на психіку солдата-фронтовика. Тим паче, що джоні-зарізяку таким способом «купити» зовсім не важко.

А втім, аж ніяк не тому американські палії війни спинили свій вибір на генералові Ріджуєєві. Причини цього вибору значно поважніші. Головні причини в тому, що генерал Ріджуей справді прославився «доблестями» в Кореї. Згадувана вище давня біографія Ріджуея далеко не повна. Власне, тоді, як писалося цю біографію, біографії в Ріджуея ще й не було. Справжня біографія Ріджуея і почалась, власне, в Кореї,— і написав він її прискореним темпом за цей останній рік корейської кампанії.

Ріджуей, бачте, створив нову «тактику» ведення війни.

І створив він цю «тактику», саме намагаючись ліквідувати провал Макартура — ганебний відступ американської армії з півночі Кореї аж на південь влітку 1951 року.

Після зриву п'ятдесят першого року наступальних дій

американської армії в Кореї, коли американські вояки переконалися, що з усією своєю технікою та першокласним військовим спорядженням вони неспроможні зломити опір маленького, але героїчного народу, який бореться за свою незалежність і демократичний уклад життя, американська воєнщина вирішила перейти до інших способів ведення війни. Ці «нові» способи ведення війни і припало застосувати новому командуючому американської армії в Кореї генералові Ріджуею.

Ріджуей — замість тактики здобуття боем територій противника — перейшов до тактики... «винищення людського потенціалу противника на територіях, які контролює противник», — так формулюють цей «новий спосіб ведення війни» нові, сьгоднішні, біографи Ріджуея та американські воєнні ідеологи.

Практично, звичайною людською мовою, це означає: безнастанні масирувані авіаційні нальоти на глибокий тил противника, нещадне руйнування мирних жител та певонних підприємств, безжальне винищення мирних жителів, жінок, стариків і дітей, найширше застосування зброї для масового нищення людей — напалму, отруйних газів, бактерій.

З легкої руки Ріджуея американські мракобіси вихваляють тепер саме цю тактику, як найбільш вигідну, найбільш жадану для агресорів США, як тактику, що дає змогу «зломити опір противника, ощаджуючи власні людські ресурси та, головне, зберігаючи малопошкодженими матеріальні ресурси противника».

Саме таку тактику пропагують нині американські мракобіси для вимріюваної ними великої, тобто нової, світової війни — на території Азії і Європи.

Тактику війни проти мирного населення.

Генерал Ріджуей, справді, ввійшов-таки в історію. Ввійшов, як найчорніша постать американського мілітаризму. Це він перший з-поміж мілітаристів застосував наймерзеннішу «нову зброю» — засоби бактеріологічної війни.

Весь світ нині, всі прості і чесні люди світу до глибини душі обурені застосуванням у підлій війні проти корейського народу бактеріологічної зброї. Мільйони простих і чесних людей в цілому світі протестують нині проти цього варварського, дикунського, нелюдського способу ведення війни — отруєння людей, тварин, рослин, цілої території мікробами найстрашніших хвороб.

І це саме генерал Ріджуей з незліченних ескадрилій американських літаків засипає зараз корейську землю вошами, павуками, мухами, комахами, зараженими тифом, сибіркою, чумою. Він заражає людей, їжу, воду й повітря.

Цим американські мілітаристи гадають «виграти» корейську кампанію.

Цим американські імперіалісти гадають настрахати народи по інших країнах, готуючи «психологічний» ґрунт для розв'язання нової світової війни.

До «атомної дипломатії» вони приплюсовують тепер «бактерійну дипломатію».

І саме тому призначають командувати американською агресивною армією Атлантичного блоку ката Ріджуея — полководця вошей, генерала-чуму, який діє у війні тифозною тактикою та стратегією спірохети.

Кат Ріджуей вславився, проте, не лише арміями вошей, щурів і павуків. Він нажив «слави» і іншими, найціннішими для хижаків-загарбників, діями.

Кат Ріджуей «вславився» улаштуванням величезних, розрахованих для ув'язнення цілого народу, концентраційних таборів і найширшим і удосконаленим застосуванням у цих таборах досвіду гітлерівських освенцімів та майданеків. У таборах Ріджуея процвітає масовий терор катування, знущання, убивства. В таборах Ріджуея процвітає мерзенна провокація — примусова мобілізація полонених і кидання їх під кулеметами в наступ поперед «своїх» частин як заслін.

Кат Ріджуей «вславився» ще й тим, що широко застосовує повітряні нальоти — бомбардування й сіяння бактерій — на територію країни, з якою не перебуває в стані війни, але яка межує з країною противника і з надрів народної симпатії якої йде моральна й людська допомога знедоленим корейським патріотам: Ріджуей бомбардує й закидає мікробами Північний Китай.

Кат Ріджуей «вславився» порушенням всіх і всяких принципів людяності у веденні війни.

Ще «вславився» кат Ріджуей тим, що порушує всі і всякі принципи міжнародних зносин і договорів. Він порушує договори, підписані США з іншими країнами-переможницями в минулій війні проти гітлерівського фашизму, і, певна річ, всі угоди з країнами-переможеними. Це він підготував укладання між США та Японією кабального «мирного договору», який позбавляє Японію суверенітету,

та «адміністративної угоди», яка перетворює Японію на півколонію США.

В Японії він випустив сто шістьдесят тисяч воєнних злочинців на волю, пустив у хід японську воєнну промисловість і відродив японську армію.

З Японії він прийняв до себе на службу японських спеціалістів бактеріологічної війни.

Залишаючи нині Японію — в зв'язку з призначенням в Європу, — генерал-чума передав своєму наступникові двадцять приготованих ним крупних воєнних баз і сотні менших — аеродромів, воєнно-морських баз, радарних установок, чумних розплідників тощо.

Він заявив: «Японія буде складовою частиною оборонного пояса проти комунізму в західній частині Тихого океану».

Слово «оборонного» слід розуміти — наступального.

І генерал-чума подався до Європи, де йому приготовано застібнути пряжку цього «пояса», яким американські імперіалісти підперізують земну кулю — по кордонах Радянської Країни та країн народної демократії.

Історія засвідчує дивний факт: агресори ніколи не вмійють глянути ні назад, ні вперед.

Американські агресори не вмійють врахувати досвід їх попередника — гітлерівського фашистського агресора і його рокованого безславного кінця.

Так само не вмійють вони врахувати і зростаючого, могутнього і могутнішого день у день протесту найширших мас, борців за мир проти війни, табору антиімперіалістичних сил.

Застосування страшної бактеріологічної зброї не зломало твердості і рішучості героїчного корейського народу: він навчився нейтралізувати страшну смертоносну зброю.

Однодушність народів і всіх простих людей в опорі паліям війни знейтралізує і всі інші мерзенні підступи паліїв війни і імперіалістичних агресорів.

Кінець Гітлера рокований і їм.

Історія засвідчує.

Особливо, коли саме творення історії — в руках народів.

Генерал-чума і полководець вошей, кат Ріджуей не впише «слави» на останніх сторінках своєї біографії.

Бо проти підступів імперіалістів-загарбників стоять сотні мільйонів найпередовішого людства.

ВОРОГ ЛЮДСТВА

1951, квітень

Неможливо скласти повний список злодіянь американського імперіалізму.

На суді над клікою американських імперіалістів прокурор буде в скрутному стані. Коли він зажадає включити в свою обвинувальну промову всі акти злочинної діяльності американських імперіалістів — всі мерзенні факти грабінництва, убивства, провокацій, всі підступні дії, спрямовані проти волі й суверенітету народів, — судовий процес затримається на довший час. Потрібні будуть, можливо, місяці, щоб тільки зачитати обвинувальний акт з тисячами пунктів звинувачення.

Американські імперіалісти — купка уолл-стрітських магнатів, їх політична агентура на постах державного керівництва США та їх маріонетки в урядах і наймити в суспільному житті інших буржуазних країн — ходять на волі й чинять свої криваві злодіяння. Але суд народів — суд простих і чесних людей в усьому світі — вже триває! Він триває день у день, щогодини і щохвилини: кожний новий факт злочинної діяльності імперіалістів — ще одне свідчення в обвинуваченні, кожне викриття їх нового підступу — ще один параграф в обвинувальному акті, кожний новий протест людей доброї волі в країнах світу — нове пристрасне слово в промові прокурора, звернене до цілого людства. Завдання всякого судового процесу — викрити злочин, засудити його і покарати злочинця. Завдання суду народів, який відбувається нині в цілому світі — на всесвітніх конгресах і національних з'їздах прихильників миру, на нара-

дах робітників проти ремілітаризації, на всіх громадських зібраннях, в прогресивній пресі, в кожній родині, в серці кожної чесної людини — викривати кожну злочинну дію американських імперіалістів і саму злочинну суть американського імперіалізму перед цілим світом і перед кожнісінькою людиною в світі. В єдності простих людей, яким дорогий загальний мир, які над усе цінять волю і які дбають про добробут народу та життя і щастя своїх дітей, в силі народного єднання і вселюдського протесту — і є найсуворіший осуд американського імперіалізму, безжалібно засудження американських імперіалістів і єдино вірний шлях до знешкодження цього найлютішого ворога народів.

Страшна і огидна практика сучасного американського бізнесмена-політика — жандарма народів, хижака, лихваря і гангстера — відбувається нині перед нашими очима.

Але кривава і вся історія американського імперіалізму. Вона є історією страхітливих кривавих злочинів, як визначив це В. І. Ленін.

Найвразливіше кричуще злодіяння американських імперіалістів — підлий напад на Корею, заливання кров'ю корейського народу його землі, спалення напалмом його жителів, нелюдське катування корейських дітей, жінок і стариків; ці страшні події глибоко хвилюють серце кожної чесної людини в світі і сповнюють обуренням, протестом і рішучістю до опору зухвалим агресорам. Людство бачить, що підла акція американських імперіалістів поєднується з іншими, такими ж мерзенними, хоча й меншими по масштабу актами нахабної агресії американського імперіалізму — загарбницькими діями на території Китаю, у В'єтнамі, Малайї, Філіппінах, Бірмі та інших місцях південно-східної Азії. Людство знає і спрямування цих агресивних дій: американські імперіалісти намагаються створити плацдарм для прямого нападу на Китайську Народну Республіку та на Союз Радянських Соціалістичних Республік, прагнуть розпалити пожежу нової світової війни.

І людство розуміє сенс політики американських імперіалістів: здобути світове панування, створити світову американську імперію, спинити будівництво комунізму й соціалізму, придушити будь-яку демократію, підкорити собі всі народи і обернути трудящих усього світу в своїх безсловесних рабів.

Це — відомий вже і вікопомний шлях німецького імперіалізму і гітлерівського фашизму, тільки в більших мас-

штабах і здійснюваний ще жорстокішими, ще більш нелюдськими способами.

«Мала» американська війна в Кореї — як її звуть американські політики — вже й зараз дає великі прибутки американським торговцям смертю, магнатам з Уолл-стріту. Президент Трумен в одному з своїх численних, і як завжди мерзенних, виступів наприкінці минулого року заявив, що річні прибутки американських корпорацій від початку війни в Кореї треба обчислити в сорок мільярдів доларів. Немає сумніву, що сьогодні — через півроку після цієї заяви американського президента — наведена цифра потребує значної поправки на збільшення: масштаби війни в Кореї за цей час зросли, ще більше розрослися й масштаби воєнних готувань США. Якщо в п'ятдесятому році в бюджеті США на воєнні витрати були передбачені колосальні асигнування — 68 процентів всього бюджету! — то в п'ятдесят першому треба чекати ще значного збільшення, про що свідчать постійні і настійні вимоги президента Трумена перед конгресом США. А саму динаміку зростання воєнних готувань США можна осягнути, порівнявши питому вагу воєнних асигнувань США за останнє десятиріччя: витрати на війну в 49 році, коли США не вели ні «великої», ані «малої» війни, були майже в чотирнадцять разів більші проти витрат 39 року, коли США готувались вступити і вступали в другу світову, «велику» війну проти гітлерівської Німеччини.

«Страшна річ! — скаже кожна чесна людина в світі. — Люди гинуть, цілі народи і величезні країни зазнають розору, а Америка на тому багатіє!»

Так, для народних мас в усьому світі війна є найбільшим лихом, але для банкірів і промисловців США війна — джерело казкового збагачення.

Величезні були прибутки американських фінансових і промислових корпорацій від другої світової війни в ході самої війни. Мова про офіційні дані Федерального банку США, мова про «чисті» прибутки. Мало не шістьдесят мільярдів чистогану, «зароблених» саме в той час, коли держави заливались кров'ю під п'ятою гітлерівських загарбників, коли народи вели беззавітну боротьбу проти фашизму! Але цім прибутки американських мародерів і торговців смертю від другої світової війни аж ніяк не вичерпуються. Адже після війни США «відбудовують» воєнні руїни в країнах Західної Європи і «допомагають» захід-

ним державам «вийти з економічних труднощів», які утворилися в результаті другої світової війни. Чисті прибутки американських бізнесменів від цієї «відбудови» та «допомоги» ще остаточно не обчислені, бо й досі тривають, наростаючи кресендо. Але вже й зараз — тільки за п'ять-шість років після війни — вони значно перевищили той багатомільярдний зиск, який мали американські бізнесмени в ході війни під час самого бою. Сьогодні в США, окрім чималенької банди «дрібних мільйонерів» та групки «дрібних мільярдерів», існує п'ятдесят шість велетенських корпорацій, загальна сума активу яких становить 135 мільярдів доларів. І всі до одної ці корпорації, разом із «дрібними» підручними мільярдерами та мільйонерами, «працюють» на «відбудову» післявоєнних руїн в Західній Європі, Азії, Африці й Південній Америці, інвестуючи свої капітали в промисловість країн за межами США.

А втім, це річ не нова: після першої світової війни 1914—1918 рр. Уолл-стріт таким же способом «підробляв» на розорі держав у першій світовій війні, зокрема переможеної Німеччини. Сімдесят процентів усіх внесків у «відбудову» тодішньої Німеччини зробили теж бізнесмени з Уолл-стріту і поклали на тому в кишеню десятки мільярдів доларів. І робили це ті ж самі, добре відомі нам і нині, американські золоті королі — Морган, Рокфеллер, Дюпон чи Форд та їхні, не менш відомі нині, «діячі» — Гувер, Даллес, Гарріман, Тафт. Правда, містер Трумен тоді ще тільки торгував підтяжками.

Та він надолужує чимдуж і нині приймає від Уолл-стріту замовлення на смерть у першому-ліпшому закуткові земної кулі.

Повелося поміж нетямущих людей думати, що Сполучені Штати Америки забагатіли на тому, що протягом довгого часу США взагалі не воювали: інші держави у війнах поміж собою убожіли, а США, ізолювавшись та користуючи з усіх вигод «мирного» життя, розвивались, розквітали й збагачувались.

Це вірно тільки наполовину, — наполовину США, справді, як бачимо, забагатіли на мародерстві під час війн поміж іншими державами та на «допомозі» у відбудові після тих війн і переможеному, і переможцеві. Але багатіли американські капіталісти не лише на чужих війнах, а й на своїх власних. Історія США — це історія неспинного лиття крові, і кожне прибуткове підприємство в країні Жовтого

Диявола побудоване на костях загублених ним живих людей. Омана, що США кілька десятиліть після війни за незалежність не вели війн. Вони майже безперервно вели «малі» та «поліційні» війни — в усіх кутках земної кулі, завжди на чужих територіях, завойовуючи колонії, та проти країн, які не бажали добровільно скоритись експансії США. Народ, який не хотів скоритись американському доларові, завжди діставав у груди американську кулю або американський багнет. За ті десятиліття, які в офіційній історії США повелося вважати «мирним часом», США, як красномовно свідчить офіційна ж «історія американської армії», провели сто чотирнадцять «малих» війн із загальною кількістю кровопролитних боїв — 8 600! І були то зовсім не війни «на однакових умовах» сторін, були то найбільше каральні експедиції, в яких американські вояки, озброєні найдосконалішою як на той час військовою технікою, просто винищували мирних та беззбройних тубільців.

США ще до першої світової війни розвинули свою промисловість за рахунок позик, довгострокових кредитів ззовні і пограбування прилеглих до неї держав та островів.

На той час хижі магнати Уолл-стріту вже привласнили собі острови значної частини Океанії, значну частину островів Атлантики, підкорили Філіппіни, загарбали Центральну Америку, пограбували добренько Канаду, обікрали Південну Америку і проникли якоюсь мірою на Далекий і Середній Схід євразійського материка та закидали свої загарбуші руки на Китай та країни Середнього Сходу.

То був триумфальний похід Жовтого Диявола — долар!

На час закінчення другої світової війни капіталістичні магнати США накопичили в своїх руках величезні багатства і кинулись заповзяти шукати нових ринків збуту для своїх промислових виробів та сфер для обертання своїх капіталів.

В жорстокому змаганні з капіталістичними хижачами Англії та Франції американські монополісти рушили в Південну півкулю, в англійські, французькі та колишні німецькі колонії, і от уже закріпились у Ліберії, розташовуються в Родезії, захоплюють Бельгійське Конго, здобувають країни Південної Африки, а в країнах Північної Америки всідаються зовсім зручно і кладуть ноги на стіл.

І все одно долару тісно! Тепер долар вибиває з усіх усюд англійських суперників — остаточно ковтає Канаду, здобуває Саудівську Аравію (нафта), а Грецію та Туреччину просто поклав собі в кишеню. Вибитий з Китаю та країн, де владу взяв в свої руки народ і встановив режими народної демократії, долар чіпляється вже й за Близький Схід, хапається за Індо-Китай, Індію та Пакістан і моститься в Ірані (знову — нафта!).

Монополістичні американські хижакі нині мріють про створення світової американської імперії, якій би скорились усі народи і якій би належали багатства всієї землі.

Марна річ пробувати нині встановити справжнє походження американських доларів або взнати, яка в реальній вартості долара частка праці американського трудівника та американських матеріальних ресурсів, а яка — трудівників та багатств цілого світу. Американський долар покроплений потом американських трударів, але на кожнісінькому американському доларі — кров усіх народів капіталістичного світу. І тільки заяложений, засмальцьований він жирними пальцями уолл-стрітівських мародерів, спекулянтів, лихварів та розбишак.

Нині і самий банкнот — американський долар — вже давно не виробляється з американського дрантя та ганчір'я, а з целюлози, і целюлоза ця не американська, а канадського походження, бо ліс у Канаді дешевий і вирубується американськими компаніями. Обробляється целюлоза, з якої виготовлюється долар-банкнот, теж не американськими хімікатами. Хлор американці воліють добувати не з власних, а з мексиканських сланців, бо на мексиканських концесіях США найнижча оплата робітників. Каолін вони везуть не з Китаю, де вони його раніше грабували, а з Японії, де беруть його задурно — в покриття воєнних та довоєнних боргів. Луг добувають з калійних страсфуртських руд (американська зона окупації Німеччини), бо страсфуртські калійні руди не тільки найкращі в світі, але й не коштують американцям ні цента: репарації. Щодо фарб, якими друкується на банкноті-доларі його номінал, то й вони хоча й виробляються в США, але вже давно не американського походження. Домішок рослинних барвників, як і раніше, довозиться з Індії, виморочений в обмін на всякий залежаний дріб'язок американських товарів. А основа фарб виготовлюється переважно з кам'яновугільних смолурського вугілля, який, як відомо, незрівнянно вищої якості

проти вугілля американського, та й — за планом Маршала — не коштує США анічогісінько. Свинець у фарбах — бельгійський та французький, дарма що свого свинцю США мають до біса. Адже — за тим же планом Маршала — французький та бельгійський свинець США мають тільки по ціні фрахту (американського, звичайно).

Величезні є нині багатства США. Ними володіють магнати з Уолл-стріту, але належать вони — народам і трудівникам усього світу. Бо монополісти США тяжко скривдили і пограбували весь світ. Бо багатства США в переважній своїй частині вкрадені в інших народів ціною найжорсткішої, нелюдської експлуатації трудящих всіх країн, в які їм доводилось запустити свої пазури, і загарбані здебільшого саме за допомогою воєн, «великих» та «малих», «своїх» чи «чужих» — байдуже.

Людство тільки на протязі чверті століття двадцятого віку пережило дві найбільші в його історії світові війни, зазнавши в них безмежних нещасть. Обидві ці війни були зготовані, спровоковані і розпалені саме американськими імперіалістами.

Першу світову війну 1914—1918 рр. американські монополісти затіяли, щоб вибити з ладу свого суперника — Німеччину — та виснажити свого партнера — Британську імперію. Вони організували ту війну для здійснення своїх далекосяжних грабіжницьких планів, для переділу світу на власну користь. Американська «тактика» ведення війн тоді ж і була визначена: воювати чужими руками, сприяти затяганню бойових дій, щоб виснажити обидві сторони і, вискочивши в останньому бою, як Пилип з конопель, в ролі «рятівника» цивілізації, зажити слави, а найголовніше, прибутків від обох сторін, запанувавши і над переможеним, і над переможцем. Правителі США, виразники політики Уолл-стріту, американські імперіалісти завжди будували і будують свою воєнну «стратегію» не на здобутті перемоги в битві, а на матеріальному виграші в результаті війни; їх мета — мати виграш не тільки від перемоги над противником, але й від подолання свого ж союзника, виснаженого у війні.

Цю тактику і таку стратегію проповідували споконвіку ідеологи американського «проспериті», таку тактику і цю стратегію сповідали всі кліки американських правителів, але найкраще, тобто найбезчесніше, сформулював їх нинішній президент США Трумен ще тоді, як не був пре-

зидентом і тільки всіма способами пхав у могилу свого попередника. Всім пам'ятні його мерзенні слова, виголошені з приводу підступного нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз, про те, що у війні між Німеччиною і Росією США мають допомагати поперемінно тій стороні, яка зазнає невдач, щоб таким способом максимально знесилити обидві сторони, а тоді вийти «переможцем» над обома воюючими сторонами.

Народи Радянського Союзу побачили навч цю підлу тактику в ході другої світової війни. Тільки радянський народ «підвів» містера Трумена: він переміг сам і вийшов з війни не виснаженим, а, на превеликий подив американських імперіалістів, зміцнілий і тілом, і духом.

Страшні обвинувачення повинне поставити людство американським імперіалістам і за першу, і за другу світові війни.

Підготувавши, спровокувавши і розпаливши першу світову війну, збагатівши в її ході на смертях людей і розорі народів, виступивши в останню хвилину на боці тих, хто був уже близький до перемоги, американські монополісти двічі і тричі забагатіли на «відбудові» сплюндрованої після першої світової війни Європи та на визиску зубожілих мас європейських трудівників. Зазнавши цілковитої невдачі на спробі інтервенціями і блокадами задушити російську революцію, американські імперіалісти негайно ж сторчголовилися готувати нову, другу світову війну. Вони прагнули убити двох зайців: багатіти на гонці озброєнь і знищити здобутки революції, радянську систему, будівництво соціалізму. Тодішній американський президент Вільсон категорично заперечував проти максимального роззброєння переможеної Німеччини, він так і найменував її «бар'єром» проти соціалізму. А американські монополісти негайно ж почали відтворювати воєнний потенціал переможеної Німеччини: основні німецькі трести, що виробляли озброєння — «І. Г. Фарбеніндустрі», «Ферейнігте штальверке» та підприємства Круппа — стали дітищами американських банків та концернів.

Американські імперіалісти в період між двома світовими війнами були зайняті тільки справами війни, — готуванням та провокуванням нового світового конфлікту.

Це вони, американські монополісти, доклали всіх сил до зміцнення фашистського режиму Муссоліні в Італії. Вони подавали допомогу і політичну, і фінансову — самий

лише Морган «позичив» Муссоліні сто мільйонів доларів.

Це вони, американські правителі, наклали заборону на продаж зброї Абіссинії в її визвольній війні проти італійського фашизму та республіканській Іспанії в її боротьбі проти фашистської диктатури Франко.

Але в той же час вони ж, американські правителі і американські монополісти, відкрили широкий довіз озброєння самурайській Японії, а концерни Моргана, Дюпона, Форда та інших хижаків «впорскували» свої капітали у військові арсенали японських концернів Сумітото та Субуара і фінансували японську агресію проти Китаю.

Це вони ж, американські монополісти, допомагали в той же час Гітлерові робити зброю — на зиск американським промисловцям і на втіху американським правителям, — сподіваючись гітлерівського походу проти країни соціалізму. Гітлер мав усі підстави розглядати американських промисловців як своїх союзників, він навіть нагородив Форда залізним хрестом і спокійно сподівався на нейтралітет США в «Дранг нах Остен» німецького фашизму. Американські імперіалісти були добрими господарями та вірними спільниками німецького фашизму: на всі агресивні акти Гітлера в Європі вони тримали очі закритими, але роти відкритими — «умиротворяючи» жертви гітлерівської агресії та доводячи «справедливість» гітлерівського загарбництва.

Коли, підтриманий і нацькований американськими імперіалістами, Гітлер кинувся на Радянський Союз, американська тактика «подвійної гри» вчинила найбільші свої злочинства.

Американські імперіалісти вкупі з Черчіллем зволікали відкриття другого фронту, — і внаслідок цього були пролиті ріки крові на території всієї Європи і насамперед Радянського Союзу та було зруйноване народне господарство десятків держав.

Водночас американські імперіалісти провадили неодноразові таємні переговори з гітлерівською Німеччиною, щоб укласти сепаратний мир і надати допомогу Гітлерові у війні проти Радянського Союзу, — переговори, що, як свідчать виявлені після війни таємні документи, провадились між американськими імперіалістами та гітлерівськими представниками з першого дня війни. Ці переговори здійснювали найдовіреніші агенти американських імперіалістів: кардинал Spellman через Ватикан та Джон Фостер Даллес,

теперішній головний консультант містера Трумена, через німецьких промисловців.

I, нарешті, коли вже США, слідуючи своїй тактиці вступу в воєнні дії «під завісу» війни, тобто тоді, як радянський народ вже підходив до перемоги і без їх допомоги, включились-таки в активні бойові дії; ці дії були спрямовані не так на поразку гітлерівського фашизму, як на свій «виграш»: американська авіація не бомбардувала на території Німеччини та країн, загарбаних нею, заводів, належних американському капіталу, хоча ці заводи і виробляли озброєння гітлерівській армії та відігравали роль активних воєнних об'єктів. Зате та ж сама американська авіація закидала бомбами житлові квартали і заповзято розбомбардувала воєнні заводи на території Чехословаччини, дарма що в цьому не було ніякої потреби, бо визволення Чехословаччини Радянською Армією вже доходило до завершення.

Колишній командувач американськими військово-повітряними силами в час війни генерал Арнольд в своїй книзі «Світова місія» признається, що — в час Потсдамської конференції — він з доручення командування США провадив переговори з головним маршалом авіації Англії Порталом про те, щоб створювати повсюди бази, з яких можна було б досягти першого-ліпшого об'єкта, який треба буде бомбардувати. «Противником» вони мали на увазі... Радянський Союз.

Смертельний страх обійняв після другої світової війни Уолл-стріт. Вони вольові, не слабкі, ці людиноподібні хижаки — американські імперіалісти: вся історія становлення і ствердження американського імперіалізму, історія загарбництва, інтервенцій, авантур і провокацій, скажена активність в наживі та витонченість у плетінні інтриг виказують їх, як дійшлих ділків і загартованих бандитів. Вони сміливо виходять затемна на дорогу — з ножем за поясом і з пістолетом у руках. Вони перевершили і лишили далеко позаду всіх середньовічних розбишак, піратів, канібалів, конквістадорів та інквізиторів. Але двох речей вони бояться смертельно: депресії і народовластя. Депресії — в промисловості США і народовластя — де б, у якому б найдальшому від США кінці світу та в яких би формах це народовластя не проявилось.

Якщо спиниться величезна промисловість США, яка виготовляє озброєння, вони, магнати капіталу, втратять

свої надприбутки. Бо мирну продукцію їм нікуди дівати: пограбовані ними, зубожілі народи неспроможні купувати американські товари широкого вжитку.

Якщо народовластя поширяться, вони втратять саму можливість одержувати прибутки. Бо там, де народи беруть владу в свої руки і перебудовують своє життя на основах демократії,— там кінчається бізнес капіталіста, там взагалі кінчається капіталізм.

І капіталісти не згодні відмовитись від готування війни та самої війни.

Цим вони знову заміряються бити двох зайців: вони створюють промисловий «бум» на гонці озброєнь — наживають свої надприбутки і, озброївши своїх сателітів та наймитів, заміряються піти походом на країни соціалізму, мріють знищити соціалізм, спинити будівництво комунізму, щоб запанувати безроздільно над світом.

І вони заповзято готують третю світову війну.

Так прийшли в світ нові злочинства американського імперіалізму: доктрина Трумена і план Маршалла.

Доктрину Трумена, побудовану на «трьох китах» — створенні численних воєнно-морських та воєнно-повітряних баз по кордонах СРСР та країн народної демократії; політичній, фінансовій та збройній допомозі всім реакційним урядам по кордонах цих країн; всемірному — економічному, політичному та диверсійному — тискові на країни народної демократії,— цю доктрину навіть американські газети схарактеризували, як «недвозначне запрошення до війни».

Мету плану Маршалла ті ж самі реакційні американські газети — з нагоди утворення Північно-атлантичного блоку — недвозначно визначили, як «створення передумов для воєнного союзу, спрямованого проти Радянського Союзу».

План цей, як відомо, базується на традиційній, доведеній до максимального вияву, колоніальній економічній політиці американського імперіалізму: США затискують основні, вирішальні в господарстві кожної країни, галузі промисловості, забороняють виробляти товари, якими ця країна сама може себе забезпечити, забирають в ній сировину і натомість дають їй фінансову «допомогу» — позику, за яку ця країна повинна купувати саме ці товари ніде інде, як лише в США, а водночас інвестують у «дозволену» промисловість маршаллізованої країни капітали американських банкірів та ставлять заводи американських концер-

нів і таке інше. Була б це, справді, звичайнісінька, огидна й мерзенна, хижацька колоніальна політика, скерована на збагачення колонізатора та визиск колонізованих, коли б... не загальні підрахунки: разом, за планом Маршалла, США подають маршаллізованим країнам «допомоги» 4 мільярди доларів на рік, а загальна сума, яка витрачається маршаллізованими країнами на мілітаризацію (зброя купується, звичайно, теж у США) дорівнюється щорічно... шести мільярдам тих же доларів.

Сенс цього плану і цієї «допомоги» стає ще більше ясним, коли згадати, що ця «економічна» політика США сполучається з «тотальною дипломатією», про яку сам Ачесон не так давно, навесні 50 року сказав, що «тотальна дипломатія»; кінець кінцем, те ж саме, що «тотальна війна».

Народи світу мали змогу наочно пересвідчитися цього, спостерігаючи «тотальність» у дії: настановлення у підлеглих США країнах маріонеткових урядів з представників крайньої реакції, збільшення по цих країнах армійських контингентів та контингентів поліційних, збройні інтервенції у країни, де народ повстає за свою незалежність, укладення Північно-атлантичного блоку та утворення об'єднаної Північно-атлантичної армії під команду генерала Ейзенхауера, ремілітаризація Німеччини та Японії і, нарешті, перехід до актів прямої агресії (на Тайвані проти Китаю) та агресивних кривавих війн (у Кореї).

Сенс усіх цих діянь американських імперіалістів зрозумілий: це «бізнес» і економічний, і політичний, і воєнний. Агресії скеровані і безпосередньо на зиск бізнесменам з Уолл-стріту і для приборкання на цих землях визвольного руху та проти створення демократичних режимів. І — насамперед — на те, щоб утворити плацдарми на сході Азії для нападу на Радянський Союз та країни народної демократії, як утворені вже такі плацдарми на півдні, в Греції, Туреччині та заповзято створюються по інших південно-азіатських країнах, а також у Західній Німеччині.

Плацдарми створюються і чимдуж готуються армії, яким проектується воювати з цих самих плацдармів.

Гітлерівською наукою містер Трумен, як найперший і, так би мовити, «державний» виразник американського імперіалізму, опанував дотепер якнайдосконаліше і, ніде правди діти, ще й удосконалив її.

Консультовані гітлерівським недобитим і, з ласки Трумена ж, недовішаним генералом Гудеріаном та всією зграєю

фашистських проводирів на обох континентах, гостинно зібраних у США, американські імперіалісти нині пішли гітлерівською торованою стежкою. Сполучені Штати Америки вони мілітаризували, перетворивши їх в озброєний табір та в «гарнізонну державу», і оголосили в ній «надзвичайний стан». Все внутрішнє життя США і всі зовнішні заходи США піддано під цілковитий контроль військової кліки. На плечі трудящих США покладено тягар величезних воєнних податків. Боротьбу трудящих американців за свої права заборонено антиробітничими та воєнними законами. Прогресивні організації поставлені під нагляд поліції. Керівників прогресивних рухів кидають у тюрми. Якнайширше запроваджується дискримінація.

Крім того, покликано через усі засоби пропаганди — радіо, кіно, книгу, школу тощо — для максимального поширення в США, а також для «експортування» в маршаллізовані країни — людиноненависницькі теорії расизму та космополітизму. Мета — довести зверхність над усіма расами англосаксонської, а вірніше — американської раси, і убити в інших народах почуття патріотизму та прагнення до суверенного життя своєї держави.

Водночас — на міжнародній арені — неухильно здійснюється гасло «покінчити з Тегераном, Ялтою і Потсдамом», кинуте помічником містера Ачесона Д. Ф. Даллесом, всіма способами зривається робота Організації Об'єднаних Націй і оголошено хрестовий поліційний похід проти будь-якої боротьби за мир.

«Війна — миру!» стало найпершим гаслом американських імперіалістів сьогодні.

І війну американські імперіалісти хотіли б вести тільки тотальну, тільки найжорстокішу, тільки злочинну — засобами масового винищення людей.

А втім, злочинне ведення війни теж в традиції американських імперіалістів. Згадаймо! Ще на Гаагській конференції уряд США відмовився ратифікувати заборону вживання розривних куль «дум-дум». Пізніше — 1925 року — він відмовився ратифікувати Женевський протокол, який забороняв вживання отруйних газів та бактеріологічних засобів. І послідовно в ході другої світової війни американські війська використовували отруйні речовини в воєнних діях проти Японії, затруївши врожай в Новій Гвінеї та на островах Тихого океану. В серпні 1945 року вони скинули атомні бомби на Японію, на найбільш заселені

міста Хіросіма та Нагасаки, хоча в зв'язку з успішними діями радянських військ проти Японії в цьому, для перемоги у війні, не було навіть ніякої потреби. «Потреба» була тільки в американських імперіалістів: продемонструвати нову нищівну зброю і тероризувати не так Японію, як «майбутнього», «уявного» противника... Радянський Союз.

З цього, як відомо, нічого не вийшло. Виготовлення атомної бомби для Радянського Союзу... не секрет.

На Женевській конференції 1949 року делегація США відмовилась навіть обговорювати пропозицію Радянського Союзу про заборону використання атомної бомби, бактеріологічних, хімічних та інших видів зброї, спрямованої на масове винищення людей. А на Стокгольмську відозву містер Трумен відповів... оголошенням про готування водневої бомби. В той же час американські літаки розкидали на території Німецької Демократичної Республіки колорадського жучка, і слідом за тим генерал Макартур випустив на волю японських виготовлювачів бактеріологічної зброї. Тепер ці «діячі» бактеріологічної науки... працюють при штабі Макарура. А міста і села Кореї випалюються напалмом.

Тільки п'ять-шість років минули після ліквідації злочинної змови німецьких, італійських та японських фашистів проти людства й людяності, і от людство знову стоїть навч перед такою ж, тільки ще більш злочинною, змовою.

В другій світовій війні людство зазнало величезних жертв і страшного розору. Людство не може допустити, щоб таке, і навіть значно більше, лихо знову впало на нього.

І людство бере справу збереження миру в свої руки: величезне зростання організації прихильників миру та широке розгортання активної боротьби за мир в усіх країнах світу — найкраще тому свідчення.

Людство не хоче нової війни.

І нема у людства ворога злішого, ніж імперіалісти.

НА СВІТОВОМУ ТЕАТРІ ТОРГОВЕЛЬНИХ ДІЙ, АБО БІЙКА НА БАЗАРІ

Замість новорічного фейлетона про хлопчика, що замерзає,
торгуючи сірниками

1952, грудень

В цих рядках автор — аж ніяк не спеціаліст у питаннях торгу й промисловості — має намір коротко викласти торговельну хроніку світового капіталістичного ринку, щоб тим самим звернути увагу фахівців, а також і нефахівців, на деякі загальні питання, які, на його думку, мають загальний інтерес у зв'язку з початком нового, тисяча дев'ятсот п'ятдесят третього року, а також і поза таким зв'язком.

Заявляю прямо: для сучасної радянської людини — якщо ця людина не є спеціалістом у питаннях торгу й промисловості взагалі, торговельні взаємини між капіталістичними країнами скидаються, власне, на пресловуті завдання із старого, ще дореволюційного, задачника Верещагіна. Скажімо так. Один купець придбав у другого купця цибики чаю першого гатунку та два цибики третього гатунку. Змішавши їх, він весь цей чай спродав знову другому купцеві як чай другого гатунку, одержавши на цьому відповідний прибуток. Але другий купець змішав ці три цибики чаю ще з трьома цибиками чаю — знову ж таки першого гатунку, і всю цю суміш ще раз спродав першому купцеві, теж мавши від цієї комбінації відповідний зиск. Так відбувалося без кінця. Запитання: яких втрат зазнав від цих операцій покупець та які прибутки мали обидва купці разом, а також — у котрого з двох надприбуток був більший,

якщо взяти на увагу, що в процесі торговельних взаємин кожний з купців вторгався на чужу територію — аж до чуприни, вусів та бороди партнера й конкурента?

Хоч і як це дивно, але рішення наведеного завдання можливе.

Але можливе воно лише під Новий рік, та й то при наявності бодай одного невідомого або навіть і відомого «хлопчика з сірниками» з відомої англійської новорічної казки.

Справа в тому, що в англійській журналістиці є традиційний для підноворічних оповідань сентиментальний сюжет: варіанти в ньому дозволяються тільки щодо деталей — у пейзажі, погоді та кількості торішнього снігу, все інше мусить залишатись незмінним. Сюжет такий. В бідного та злиденного хлопчика тяжко захворіли татко з мамою. В ніч під Новий рік, мріючи заробити бодай ламаного гроша, сердешний хлопчик виходить на вулицю й пропонує перехожим купити в нього його останній коробок сірників. Розрахунок на те — в цьому й є сенс шляхетності новорічного сюжету, — що добрі перехожі сплачуватимуть хлопчаків вартість коробка сірників, однак сірників не братимуть і залишатимуть їх хлопчаків, щоб він мав змогу продати їх ще раз і таким чином нагромадити в своїй дірвяній кишені силу-силенну грошей, казково розбагатіти з ласки добросердих, розчулених у зв'язку з наближенням доброї години Нового року дядів. Але хлопчаків на вулиці холодно, голодно й незатишно, а довкола — за яскраво освітленими вікнами, у теплих затишних хатах, перед гарно оздобленими ялинками — кружляють у танках безтурботні діти багатців. Сердешний хлопчик припадає до одного з вікон і споглядає веселощі, ситість та добробут, ковтаючи свої холодні й голодні сльози. Мороз міцнішає, віхола лютує — і хлопчик мало не замерзає. Рятує його таки добрий дядя, що, поспішаючи до своєї гарної родини, помічає під вікном скулене тільки сердешного хлопчика. Добрий дядя купує в хлопчика його сірники, виплачуючи йому відразу куш — чималі грошики, за які можна придбати невеличку сірникову фабрику, а самого хлопчика веде до себе, в коло доброї та гостинної родини. Нагулявшись досхочу, обтяжений ще й дорогоцінними подарунками, смачними наїдками, солодким питвом та потрібними ліками для татка з мамою, хлопчик повертається додому всім на втіху. За якійсь час цей хлопчик, певна річ, і сам стає

мільйонером і, натурально, теж рятує хлопчика із наступного вже покоління, що теж замерзає із сірниками в новорічну ніч у наступному вже столітті... Втім, кінцівка з мільйонером — то вже суто американська трактовка цього новорічного сюжету: для американських новорічних видань. Американці, бачте, полюбляють, щоб усе було добре в літературі (хепі енд!), навіть коли зовсім зле — в натурі. А що кращого можна побажати чистокровному американському бізнесменові, як не перспективу зробитись мільйонером, особливо в новорічну ніч, коли починається новий, щасливий рік, а минулий, не щасливий, пішов у непам'ять?

Отже, 1952 рік пішов у непам'ять.

Але дозволимо собі торкнутися пам'яті минулого року.

Що особливо примітного відбулося в минулому році на світовому театрі торговельних справ у взаєминах між капіталістичними країнами, у яких — на запевнення монополістів та імперіалістів — панує добробут, мир і тиша, завдяки «допомозі» капіталістів США всім своїм партнерам?

Чи вважати, скажімо, для прикладу, примітною подією той комерційний факт, що керівники торговою політикою США, порушуючи свою власну, так звану «Загальну угоду про митні тарифи», раптом обмежили довіз до США молочних та м'ясних продуктів, і Швейцарія та Голландія, яким такі дії американських купців вщент руйнують їхню економіку, у відповідь на це заявили свій офіційний енергійний протест і поквапились, для більшої переконливості, відповідно обмежити довіз у свої країни американського борошна?

Ця подія, правду кажучи, не була б такою вже примітною, коли б при подібній торговельній операції зазнали б лиха лише чуби та бороди тільки швейцарських та голландських купців. Однак, як стало відомо, аналогічний енергійний протест у питанні молока й масла, водночас із відповідними контрзаходами в царині обмеження довозу різної американської машинерії, заявили й повноважні представники Австралії, Нової Зеландії, Канади, а також Данії. А найменовані країни, особливо ж — три перші з них, в цей момент, на цьому етапі розвитку міждержавних взаємин, є предметом особливо палкої закоханості політиків США. Кохання це виникло нещодавно в прямому зв'язку із схрещенням торгових інтересів на безмежних просто-

рах Тихого океану і, як відомо, стало поруч з іншими, не менш поважними, але вже «рицарського», тобто, сучасною мовою, «воєнно-стратегічного» порядку, однією з причин сватання політиками США цих країн у «Тихоокеанський пакт». При цьому варто відзначити: дарма, що поіменовані держави є британськими домініонами, тобто неначе входять до складу Британської імперії, торгові інтереси якої в районі Тихого океану вельми й вельми значні,— політики США Англію до участі в цьому пакті... не запросили, навіть не дозволили їй надіслати на установчу конференцію свого спостерігача.

Почуваючи себе ніяково перед Англією — оскільки такий факт не лише порушує її прями торгові інтереси, але й уражає її державний престиж,— ми не будемо поширювати далі наші міркування з приводу цього непристойного скандалу в районі бурхливого Тихого океану і пошукаємо для наших розмислів інших примітних фактів на світовому капіталістичному ринку. Тим паче, що, як відомо, не одним тільки хлібом, молоком та маслом живе людина, особливо американська людина: їй потрібні ще до столу чай, перець та інші спеції, а також джутові лантухи та інша тара для таких купунків.

Надивовижу, ми й тут натрапляємо на такий самий факт. До початку минулого року США раптом значно обмежили імпорт джуту, чаю, перцю та інших спецій.

Що за біда? Таж не може бути, щоб у Сполучених Штатах враз усі похворіли на виразку шлунка або розлад діяльності серця, коли, як відомо, означені продукти протипоказані! Таж і довіз молока та масла — продуктів, які якраз рекомендуються для такого роду захворювань, теж щойно був значно обмежений!

Справа одначе зовсім інакша. Просто.— маємо перед очима складну махінацію, цілком закономірну на капіталістичному ринку. Утворивши таким штучним способом на світовому ринку різке падіння цін на джут, чай, перець і тому подібне, США негайно ж максимально... збільшили свої закупки цих продуктів, але ж... по збитих вже, знижених (у півтора разу!) цінах, одночасно значно підвищивши ціни (в півтора-два рази!) на свої товари, які вони довозять в Індію, звідки пливе в світ джут, чай, перець і тому подібне. В індійському бюджеті, зрозуміло, негайно ж утворився величезний дефіцит, для покриття якого політики США негайно запропонували — звичайно, в по-

рядку подання «допомоги» — свою, американську... позику, за дещо підвищені проценти, певна річ. Крім таких, дещо підвищених процентів, американські бізнесмени за цю свою «дружню допомогу» заправили з Індії ще й... права контролю над реалізацією позичених сум, щоб Індія, мовляв, на ці американські грошки купувала собі лише... американські ж товари.

Таким чином, як і сказано в завданні Верещагіна, перший купець — поклав цибик чаю у джутовий мішок і замірився заїхати другому купцеві в чуприну та бороду, чи пак — легко й просто підвищити свій експорт до Індії... аж у півтора разу.

Факт цей теж, звісно, не був би вже таким аж надто примітним — абсолютно закономірним у звичаях і традиціях капіталістичних торговельних взаємин, — коли б на цій операції не зазнав лиха ще й третій купець, не передбачений у задачнику Верещагіна, але спеціально передбачений монополістами США. Збільшення американського експорту до Індії в півтора разу примусило відповідно зменшити свій експорт до цієї країни... Англію. Панівна досі, до 1956 року, вага Англії в індійському імпорті, як відомо, — полуда на оці американських монополій...

Почуваючи ще більшу ніяковість за Англію та справедливо обурюючись непристойною поведінкою північноамериканських купців, ми соромливо одвертаємось від англійських справ на театрі торговельних дій і скромно обертаємо свої очі до Сполучених Штатів Америки, до американських справ.

Купці Північної Америки в минулому, підоглядному, році особливо увагу приділяли якраз Америці Південній, яка, між іншим, вже й так ледь дихає під тиском північноамериканського капіталу. Споглядаючи широкі простори південноамериканських країн і бідкаючися за жителів Латинської Америки в питанні вельми утрудненого пересування по їх недостатньо густих та мало упорядкованих шляхах, американські культуртрегери особливо заповзято заходились біля справи налагодження транспорту. До країн Латинської Америки американські бізнесмени почали в якнайширших масштабах експорт автомобілів та оснащення залізниць. Як відомо, для виробництва автомобілів, і паровозів теж, в першу чергу потрібний метал, в тому числі і метали кольорові. Метали ці, до речі, зовсім зручно добувати саме з надр земель латиноамериканських країн,

і тому монополісти США відразу прибрали до рук всю металодобувну промисловість Латинської Америки.

Ось тут і почалась ота бійка на базарі!

Продуценти та купці металу в Латинській Америці враз зняли крик супроти довозу транспортного устаткування з США, справедливо розраховуючи самим його виробляти, самим добувати метали, самим і класти зиск у власну кишеню.

Бразильські промисловці, наприклад, заявили енергійний протест проти всієї торговельної політики США. Болівійський уряд під тиском своїх промислових кіл навіть оголосив націоналізацію своїх олов'яних руд. Готується націоналізація мідних копалень у Чілі. Аналогічні заходи беруться готувати також Аргентина і Гватемала.

Бійка вчинилася вже така, що в Болівії, Еквадорі та Чілі потурили були навіть президентів, які, як виявилось, трималися уолл-стрітівської орієнтації, і на їх місця обрали були президентів антиуоллстрітівської орієнтації. Чи надовго — скажемо в наступному році.

Але, так чи йнак, а в минулому нещасливому році утворився прямо-таки південноамериканський плацдарм світового театру торговельних дій (на озброєння пішли — вовна, текстиль, м'ясо, нафта й залізо!) — і зовсім неждано для читача, але зовсім передбачено в ході торговельних битв, найбільше звнала лиха та поразок у цій торговельній війні на цьому плацдармі... Англія.

Англійський купець і тут потрапив у центр бійки, оскільки латиноамериканські країни є давній, традиційний ринок для різних, будь-яких, англійських товарів — від машин до текстилю. Отож, перший купець (Уолл-стріт) і другий купець (Сіті) вквіщилися один одному в бороди та чуприни, галасуючи кожний із своєї зони — доларової та стерлінгової — про порушення зобов'язань другою стороною, а обидва разом — про неприпустимість будь-якої націоналізації промисловості націями, котрим ця промисловість і належить...

Мова, як бачимо, — зовсім всупереч нашому бажанню — знову повернулась до Англії, і, почувавши, що це вже виходить за межі пристойності, так шанованої в джентльменських англійських колах, ми уриваємо далі нашу мову на цьому, тим паче, що мова наша нарешті торкнулася справ-

ді примітної події п'ятдесят другого року на світовому театрі торговельних дій.

Цією особливо примітною і справді значущою подією не можна не поррахувати справу націоналізації деяких галузей промисловості, яку в п'ятдесят другому році здійснено в низці капіталістичних країн світу. А націоналізація в капіталістичному світі, як знаємо, є актом опору національної буржуазії супроти експансії капіталу інших країн, тобто супроти іноземного капіталу, в цьому випадку — як, проте, і в усіх інших випадках — американського, певна річ, отже, супроти засилля монополістів США.

І треба прямо сказати, що інколи торговельні дії, пов'язані з націоналізацією, навіть перестають бути подібними до торговельних, як то було, наприклад, під час чергової бійки минулого року за іранську нафту. Тут бійка досягла свого апогею, — навіть коли не рахувати кількості отруєних чи померлих від невідомих причин міністрів та прем'єр-міністрів.

Усім відомо, що англійські нафтові компанії ще з часів першої світової війни прибрали до своїх рук нафтодаїні надра іранської землі, а американські нафтові компанії, з того ж часу, а особливо після другої світової війни, з власної шкури пнуться, щоб відкачати іранську нафту у свої американські цистерни. Іранський уряд, кінець кінцем, і саме в щойно минулому році, наважився-таки заявити про націоналізацію своїх нафтових багатств. Негайно ж державний департамент США в грудні цього минулого року зробив заяву, в якій сказано, що всім американським фірмам, які мають бажання вивозити нафту з Ірану, належить далі чинити на свій власний розсуд. Здавалося б, що таким актом уряд США благородно відмовляється від будь-якого політичного тиску і декларує своє невтручання в нафтові чи будь-які інші справи Ірану. Проте посивілий на своєму гіркому досвіді Лондон витлумачив цю заяву інакше: маючи, певна річ, до того солідні підстави, Лондон вважає, що розуміти вищеподану заяву слід так, що відтепер американські монополії, використовуючи свої звичні махінації, ще й з всеперемагаючим доларом у руках, просто скуплять усі права англійських підприємців на іранські нафтові родовища.

І от, в цей момент, коли ми з вами сидимо при новорічному столі і піднімаємо наш новорічний келих, саме в

цей момент кілька тисяч англійських моряків вимушені зустрічати Новий рік у далеких водах Перської затоки: крейсери англійської ескадри патрулюють води Індійського океану, маючи на меті чинити опір вивозу іранської нафти американськими танкерами...

Що буде далі, скажемо в наступному році.

Але ж знову — зовсім усупереч нашій волі — ми повернулись ще раз до берегів Англії.

Чому дрижать келихи в руках у перів і лордів Англії, що зібрались довкола новорічного столу для зустрічі року тисяча дев'ятсот п'ятдесят третього?

Тому що пери і лорди шоковані: англійський новорічний стіл застелений білою накрохмаленою скатертиною з японського текстилю.

І це, звичайно, жахливо!

Англія, як відомо, мало не на протязі цілої своєї історії і ще зовсім недавно була світовим поставщиком текстилю. Але на перше січня тисяча дев'ятсот п'ятдесят третього року пери і лорди Англії вимушені з сумом констатувати, що першість Англії в світовій торгівлі текстилем втрачена.

Традиційним ринком для англійського текстилю протягом віків була перлина в короні Британської імперії — Індія. Нині становище змінилось: і Індія не є вже перлиною в короні Британії, і індійці воліють красуватися в трусиках та сорочках із текстилю японського — японський текстиль дешевший, бо японські фабриканти вправляються краще від англійських вибивати зиск з праці рабів на своїх напівфеодальних плантаціях.

Ставши, таким чином, перед лицем катастрофи в своїй відпредківській текстильній промисловості, яка поступово, але вперто згортається, англійські монополії кинулись на другий свій традиційний ринок — в країни Латинської Америки, скерувавши саме туди максимальний плін своїх виробів з текстилю. Однак і японські монополії, вибиті було після поразки Японії в другій світовій війні з театру торговельних дій у таких країнах, як Індія, Малайя, Бірма, Таїланд, Індонезія, — потроху вже відновили свій торговельний престиж у цих країнах і ринули із своїми трусиками та сорочками якраз до латиноамериканських країн, використавши щілинки, які утворилися там у зв'язку із згадуваною гризнею між південноамериканцями та північноамериканцями.

Заради справедливості мусимо, проте, відзначити, що

японські купці в своєму наступі на Південну Америку до своїх трусикив та сорочок з текстилю прихопили про всякий випадок і трусики та сорочки з вовни, взагалі, всякий там бостон та швейот, цей одвічний козир англійських мануфактурників, а заодно ще й швейні машини, велосипеди, електроустаткування, сільськогосподарський інвентар, залізничні рейки, ба навіть — судна малого, середнього й великого тоннажу.

Заради тієї ж справедливості доводиться констатувати, що й сам англійський споживач кінець кінцем не від того, щоб придбати собі костюмчик не з добротного ланкашірського бостону, а з бостону... японського, не такого заслуженого і не так оспіваного поетами, одначе дешевшого.

Словом, військовий кореспондент описав би це так. Зразу за вторгненням у колонії та домініони Британської імперії величезних полчищ японських мануфактурників окремі десантні командос почали приземлятися і на берегах самої метрополії...

Тобто на англо-японському плацдармі світового театру торговельних дій — лише за першу половину минулого п'ятдесяти другого року, — Японія експортувала в країни Британської імперії на 16 мільйонів ярдів більше бавовняних тканин, ніж... сама Англія. А японський експорт готових виробів з віскози (сорочки і трусики) до країн Британської імперії в два з половиною рази перевищив експорт туди ж таки... самої Англії.

Треба думати, що у підрахунках за цілий рік матимемо картину ще більш пікантну.

Тим-то й зрозумілий сумний погляд, яким дивляться англійські пери та лорди на скатертину японського текстилю, що покриває їх новорічний стіл.

Тим паче, що всім відомо, що ця скатертина аж ніяк не «скатерть-самобранка». Скатертини на англійських столах вже давно втратили здатність перетворюватись у казкові «самобранки» ще з того часу, як продукти харчування з британських колоній та домініонів, незважаючи на імперські преференції, течуть вже не до метрополії: засуджені на гниття в тісних кордонах стерлінгової зони, ці продукти харчування з країн Британської імперії по «бросових цінах» любісінько пливуть... у зону доларову.

А втім, не будемо вдаватись до дотепів: англійці наших дотепів можуть не зрозуміти; можливо, що й оспівана

поетами в англійському характері рисочка — почуття гумору — теж уже «згортається» з тих пір, як на театрі торговельних дій монополістам Сіті довелося вийти на герць з монополістами Уолл-стріту.

Бо ж подивіться, що діється у світі, їй-правда!

Усім же добре відомо, що нема серед сучасних імперіалістів друзів гарячіших, ніж імперіалісти американські та імперіалісти англійські! Що ж це за чорна кицька ганяє туди й назад між такими давніми соратниками, англійськими та американськими купцями, між такими зовсім недавно дружними акціонерами спільних англо-американських акціонерних товариств?

Адже «дружба» поміж американськими та англійськими купцями зайшла нині так далеко, що Англія вимушена була навіть скликати спеціальну імперську конференцію прем'єр-міністрів країн Британської Співдружності Націй. Конференція ця засідала десять днів, закінчилася щойно перед новорічними канікулами, вирішала — і так і не вирішила — одним одне тільки питання: як втекти від економічної залежності від США?

Судить тепер самі — піднімати зараз чи не піднімати келих лордам і перам за англійським новорічним столом?

Рівень промислового виробництва в самій Англії за минулий п'ятдесят другий рік знизився ще на десять процентів, а ділові взаємини британської метрополії із своїми власними домініонами та колоніями меркнуть прямо перед нашими очима. Чи це вам жарти? Англійські капіталовкладення в Канаді скоротились в півтора рази, а американські — збільшилися на одну третину! Чи до жартів зараз англійцям, коли сума американських вкладів у англійський домініон Австралію зросла на п'ятдесят процентів, а в британській колонії Малайї американо-японські капіталовкладення за цей рік мало не перевищили англійські? Хіба до сміху англійцям, коли ціни на каучук, який англійський купець спродує з своїх колоній американському купцеві, підвищилися від тридцять дев'ятого року тільки в два рази, а ціни на бавовну, яку спродує американський купець англійському купцеві, за цей же час стрибнули аж... всемеро! Англійське олово, правда, подорожчало в три рази, зате американський тютюн — більше як у п'ять разів! США умисне збивають ціни на будь-яку сировину, яку дістають з Британської імперії, і підвищують ціни на будь-яку сировину, яку експортують самі:

якщо вам це дорого, то купуйте американську готову продукцію, нема чого морочитися там з власною промисловістю!.. Який тут виголосиш тост при англійському новорічному столі, коли водоемкість будованих нині суден на двісті тисяч тонн менша, ніж минулого року, а тисячі моряків далекого плавання славного у віках на морях та океанах англійського торговельного флоту вимушені сідати за новорічний стіл на презрених суші: на приколі в портах Англії нині стоять судна водоемкістю в двісті дев'яносто тисяч тонн, і екіпаж їх — на біржі безробітних! Хіба заспіваєш зараз традиційний англійський гімн «Британія, Британія панує над морями!», коли фрахт на морських путях нині переважно... американський, а то й японський?

США витісняють Англію з її традиційних ринків, США захоплюють англійську сировину, США провадять завзятий наступ проти преференцій в торгівлі між країнами Британської імперії. США під прапором «вільного економічного доступу» пробиваються в англійські домініони і, опановуючи торговельними каналами, підкоряють ці домініони своєму політичному впливові. Цей наступ провадиться на всіх плацдармах театру торговельних дій, і недурно голова американської «Консультативної ради в питаннях міжнародної торгівлі» містер Ерік Джонстон утворив навіть на кінець минулого року спеціальну організацію, завдання якої полягають у тому, щоб постачати американським бізнесменам вичерпну інформацію про найбільш прибуткові способи використання американських капіталів спеціально в... англійських домініонах та колоніях...

Американські імперіалісти, певна річ, міцно товаришують з англійськими, коли мова йде про наступ на демократичний, антиімперіалістичний табір світу. Але повчально буде задуматися англійським політикам над тим, що досі ще жоден ворог Англії не завдавав їй таких відчутних ударів і не відбирав у неї її імперію частку за часткою, як це робить тепер її американський «друг».

Звичайно, така халепа відбувається не лише з Англією.

Наступ американських монополій трясє цілим світовим капіталістичним ринком. Вся нинішня американська торговельна політика скерована на те, щоб переступити шлях європейським товарам у залежні країни та колонії, скерована на те, щоб сировину з колоній та залежних країн перехопити на шляхах до Європи і спрямувати її — по

збитих, дешевих цінах — на верстаті американських заводів. Так діють сучасні капери — корсари, пірати, американські флібустьєри! Американські монополії вживають усіх заходів, щоб не допустити утворення самостійної промисловості у «відсталих» країнах, а зберегти їх як ринки для власних, американських, товарів або як місце для інвестування своїх награваних капіталів. Надаючи й нав'язуючи кредити та «позики» цим країнам, США за це обумовлюють для себе економічні привілеї і, спираючись на них, здійснюють політичний тиск на уряди або й пряме втручання у внутрішні справи цих країн. Здійснювана, згідно з «четвертим пунктом програми Трумена», «технічна й економічна допомога» — тільки нехитре маскування загарбницької політики американських імперіалістів. Тепер цю «допомогу» подано вже тридцятьом країнам в Азії, Африці та Латинській Америці. Утиснута ще «планом Маршалла» європейська економіка чахне та хиріє: в деяких галузях промисловості панує застій, інші згортаються і ліквідуються, живуть та процвітають лише мілітаризовані види промисловості, в які... вкладено «вільні капітали» американських компаній. Доларовий дефіцит Західної Європи за минулий тисяча дев'ятсот п'ятдесят другий рік досяг аж двох мільярдів. Зате прибутки монополії США лише від закордонних капіталовкладень досягли вже двох мільярдів семисот мільйонів доларів тільки за п'ять післявоєнних років.

Справа не лише в Англії. Купці різних країн хапають один одного за бороди, і бійка на базарі — загальна. Торговельні відносини між буржуазними країнами на світовому капіталістичному ринку ніколи не позначались «добрим сусідством», але тепер чимраз більше починають скидатись на бойові дії на театрі воєнних дій, нехай навіть і без уживання зброї. Так званий Західний блок, або, скажімо точніше, американський блок, все більше скидається на «милу сімейку», в якій мамаша наставляє папаші роги, синки хапають один одного за горлянку, сестрички тягають одна одну за патли, шуряки шпиняють братових, невістки плюють у борщ братовим у других, а сам поважаний отець сімейства спить з молодими жінками своїх синів.

Парламентський лідер англійських лейбористів лорд Строболджі, піднімаючи новорічний келих, прямо сказав, що нинішній стан на світовому капіталістичному ринку

треба оцінювати, як «холодну війну» на терені торгівлі. І додав з печальним тремоло в голосі: «І вона віщує загибель для Англії...»

Справа, звичайно, не тільки в Англії. Але англійському купцеві — реальному сучасному англійському купцеві, а не арифметичному «другому» купцеві з старого невирішеного завдання Верещагіна — доводиться гірше від усіх. Мова не просто про цибики чаю і не про старосвітське базарне шахрайство, мова про суперництво двох претендентів на панування в світовій торгівлі на капіталістичному ринку: монополій американських і монополій англійських. І куди б не глянути, скрізь — в кожній частині світу, в кожній, яку б не піддати оглядові, економічній проблемі, — насамперед і передусім бачиш зростаючі протиріччя між Сполученими Штатами та Британською імперією. На театрі торговельних дій світового капіталістичного ринку воюють долар і фунт, Уолл-стріт і Сіті. А поглиблення протиріч між капіталістичними країнами в царині торгівлі, які б то країни не були, хто б там з ким не воював, кінець кінцем, завжди виявляються протиріччями англо-американськими.

Настає новий рік — що віщує він? — і англійський монополіст шулиться, а келих дрижить у його холонучій руці.

Читач, розуміючи, що мова йде до закінчення фейлетона, має право запитати: дозвольте, але ж до чого тут обіцяний хлопчик із сірниками, що замерзає?

Ні до чого. Хлопчик із сірниками, сам по собі, відношення до нашої розповіді не має. Але ми не перебільшимо, якщо дозволимо собі дещо трансформувати традиційний поворічний англійський сюжет, нехай навіть у його американському варіанті, — американці, як бачимо, пропхалися навіть сюди, в традиційний сюжет англійської літератури! В ролі новорічного хлопчика з сірниками, що замерзає, можуть виступити зараз не тільки всі капіталістичні країни Західної Європи, але й сама Англія на своєму острові за Ламаншем і Па-де-Кале. Всі вони хотіли б торгувати бодай сірниками, нехай і на другорядній вулиці, адже з усіх фешенебельних крамниць на головній вулиці їх нагнано: там уже розташувалися солідні американські купці. Але от американський дядя зачинає в новорічний вечір свою крамничку і поспішає на ялинку додому. Це саме йому і

потрапляє під ноги хлопчик, що замерзає: він припав жадібно до яскраво освітленого вікна — американського вікна, дивиться заздро на розкішну ялинку — американську ялинку, і цей хлопчик — ні хто інший, як сам європейський купець. Як ви гадаєте, добрий дядя поведе його з собою, пригріє, нагодує та приголубить, а таткові з мамкою дасть ще й на ліки? Це вже — вибачайте! Такий «хепі енд» застарів! Дядя Сем забере в захололого хлопчика його сірники, самому хлопчикові накладе в потилицю, прирікаючи сердешного європейського хлопчика перед його, американським, яскраво освітленим вікном на аж ніяк не казкове, а зовсім реалістичне замерзання (і заморожування капіталів), а після того ще й піде до хлопчикових татка з мамкою і примусить їх купити в нього виморочений коробок сірників, потягнувши в слабосилих і недужих старих останню копіячину з-під матраца...

Ось який буде найновіший варіант традиційного в англійській літературі новорічного сюжету з хлопчиком, що торгує сірниками і замерзає.

І варіант цей абсолютно американський: кожний же мільйонер завжди і на всьому робить свій бізнес. Більше йому нічого не треба.

Так закінчується старий, п'ятдесят другий, рік на світовому капіталістичному театрі торговельних дій, і так починається новий, п'ятдесят третій.

Оповідання це, очевидно, буде слухне і під черговий, п'ятдесят четвертий рік. А далі — побачимо.

ХОЧЕ СУХИМ ІЗ ВОДИ ЮХИМ

1956, жовтень

Коли розгортаєш сторінки будь-якого органу преси, що його видає будь-яка організація українських націоналістів поза межами української землі, тобто в антирадянській еміграції, то раз у раз переймає тебе подив.

Що ж викликає здивування?

Чи не те, що Бандера підкопується під Мельника, а Мельник під Бандеру, «самостійники» гризуться з «федералістами», а «гетьманці» з «республіканцями», УНРада з УГВК, ОУН з ОУНР, а всі численні «партії», за якими гамузом членів менше, ніж самих партій, разом із усіма «урядами», яким нічим урядувати, заповзято і непримиренно гиркаються з приводу форми урядування в державі, якої вони не мають і ніколи не матимуть?

Ні. Це не дивує. Що інше мають робити павуки, коли їх вкинуть у порожню пляшку? Звичайно, жеруть один одного.

Може, дивує те, що, отак сварячись між собою, всі вони, дрібнесенькі організації націоналістів, враз стають напрочуд дружні та єдині, коли беруться клепати на Радянську Україну, заливаючи мирне та творче життя радянських українців каламуттю брехень, брудом наклепів та отрутою інсинуацій, яким давно вже не вірять чесні об'єктивні люди, та й самі наклепники не ймуть віри до власних слів?

Теж ні. Не дивує і це. Не первина! Мало не сорок років триває вже ця баталія — «а нумо, хто дужче збреше?» Діт-ваками ще почали брехати контрреволюціонери на рево-

людою — брешуть і до сивого волоса. А що мають робити? Коли б не брехня, не було б чим дурити голови очманілим неборакам, що нидіють в еміграції, потрапивши туди один через злочин перед народом, другий через хибність власних переконань, третій через дурну помилку, ще інші через трагічне непорозуміння або й з одчаю, а найбільше через те, що зведені з розуму якраз отими брехнями реакціонерів, які вболівають за втраченими ілюзіями та побиваються за втраченими маєтками і привілеями. Тими брехнями силкуються «проводирі» утримати при собі в еміграції спантеличених людей, створюючи «видимість» поважності «націоналістичного руху», цього насправді мізерного сектантства. Коли б не підспівували націоналістичні «проводирі» своїми брехнями голосові міжнародної реакції, голосові душителей усіх свобод, окрім однієї свободи власної наживи, голосові можновласників з табору «антикомунізму», голосові мілітаристів, натхненників людодержських ідей землезавойовництва, загарбництва, імперіалізму, не мали б вони чим дожити свого похилого віку, не здобули б собі на хліб і шнапс.

Не дивує, отже, що погорілі заводії антинародної справи — торгу народом, який під лиху годину їх спородив,— знову і знову беруться до гендлювання, ще раз і ще раз хотіли б продати те, чого вони не мають: торгують, як казали в старій Одесі, «повітрям». Але ця спекуляція особливо ганебна і мерзенна тому, що роблять її на людській тузі за рідною землею, на безвиході, в яку загнано «депортованих» діями їх «проводирів», на скруті та скрусі «переміщених осіб» або й на їх безпідставному страхові повернутись додому, який вони ж, «проводирі», підступно розпалюють в душах самотніх, одірваних від рідної землі «діпістів».

Не дивно це. Кінь їсть овес, риба живе тільки у воді, але ж паразити заводяться і на хворому, і на здоровому тілі — була б тільки нужна на тілі та туга в серці.

Дивує зовсім інше.

Дивує, що всі націоналістичні «проводирі», які б вони не були на масть, яке б не було їхнє минуле і чим би вони не марили на майбутнє,— усі поспіль у своїх виступах, спогадах, статтях та реляціях заповзятю гудять та лають... Гітлера.

І лають не так персонально фельдфебеля Адольфа Шікельгрубера за якісь його особисті хиби та вади: вуса, мовляв, не козацькі, українських пісень, як відомо, не полюб-

ляв — або й за те, що у військовій справі був цілковитим профаном, а пнувся на полководця,— лають взагалі «гітлеризм», саму систему гітлерівського панування та фашистського мракобісся, отой горезвісний «новий порядок», який замірявся настановити Гітлер у Європі на крові й кістках європейських народів, на руїнах європейських держав.

Лають Гітлера і виставляють себе... борцями проти гітлеризму, і не лише з днів війни, а мало не від днів першого гітлерівського пучку в мюнхенській пивній, де зараз з куклем пива сидять і самі «проводирі».

Ну, бійтеся ж бога, де ж бо ваша... коли не совість, то бодай пам'ять, пани нехороші?

Гітлеризм, що й казати, заслуговував на те, щоб його ляти й проклинати.

Проклинають його чорну пам'ять сотні мільйонів людей, десятки народів — самі німці, французи, англійці, бельгійці, голландці, чехи, словаки, поляки, болгари, серби, хорвати, угри, румуни — всі ті, хто зазнав лиха і горя від гітлерівських зарізак, гітлерівського людоджерницького розбою та гітлерівського людиноненавистницького «нового порядку». Невичерпна є ненависть народів до гітлерівського фашизму, — хай чорна пам'ять про нього ніколи не зітреться між людей, нехай буде вона грізною пересторогою для тих, хто хотів би спробувати відродити його в будь-якій подобі!

І найбільша, мабуть, ненависть до гітлерівських катів — у радянських народів — білорусів, українців та росіян — насамперед, бо вони зазнали найбільшого лиха, прийнявши на себе головний удар коричньової чуми.

Український народ має до гітлеризму ніколи не сплатний рахунок. Адже нема жодної української родини, в якій би бодай один її член не загинув у війні або не став калікою. Адже на цілій Україні від Тиси й Дунаю до Брянських лісів і Чорного моря нема жодного міста і майже жодного села, яке б не було знищене або поруйноване гітлерівською навалою і яке напруженням усіх сил народу довелося відбудовувати чи будувати знову в післявоєнні роки.

Мільйони забитих, мільйони калік, сотні тисяч загнаних у рабство — з них дехто і досі нидіє та поневіряється на чужині в горі, злигоднях та приниженні!

Та Гітлер, як відомо, не лише замірявся загарбати Україну й привласнити її багатства, не лише зневажив

українську націю і мав намір перетворити її на отару безсловесних рабів. Він планував — точно, розсудливо й холодно — зовсім винищити український народ, щоб звільнити для «раси панів» його родючі землі та багатющі надра землі і на спредковічних українських теренах розкинути «життєвий простір» для гітлерчуків.

Якщо хтось почав уже забувати про це, нехай загляне хоч би в книжку, видану 1953 року не «більшовицькою пропагандою», як це завжди відбріхуються від слова правди антирадянські заводії, а американськими бізнесменами в Нью-Йорку, англійською мовою, звісно. Зветься вона «Таємні розмови Гітлера», — газети Сполучених Штатів «Нью-Йорк таймс» та «Геральд трібюн», теж аж ніяк не «більшовицькі», свого часу давали на неї широкі огляди. В книзі цій зібрано й опубліковано розмови, які провадив Гітлер з іншими чільними нацистськими керівниками в зовсім інтимній обстановці. Голова нацистської партії, відомий Борман, подбав в свій час про те, щоб ці розмови тоді ж таки, в дні війни, були старанно занотовані і збережені: не для нас, певна річ, а для себе — в сподіванні своєї перемоги над демократичним світом та свого панування в майбутньому. Він так і найменував книгу: «Замітки фундаментального інтересу на майбутнє». В тих розмовах якраз і відбито вичерпно «плани» гітлеризму щодо «східних обласей», тобто Білорусії, України й Росії.

Для того, хто... забув, наведемо бодай кілька прикладів гітлерівського «планування» щодо України й українських людей.

27 липня 1941 року Гітлер сказав: «Ми заберемо південну Україну, головне Крим, і зробимо її виключно німецькою колонією. Не буде ніякого лиха, якщо теперішнє населення буде витиснуто звідтам...»

17 жовтня того ж року: «Маємо одну мету: германізувати всю країну німецькими імігрантами і дивитися на тубільців, як на червоношкірих (тобто індійців)...»

22 липня 1942 року: «Російських і українських міст ні в якому разі не відновлювати, не робити кращими для життя. Не наше завдання дбати про вищий рівень життя місцевого населення. Наше завдання мусить бути: будувати міста і селища виключно для німців...»

Можна цитувати без ліку подібні зажерливі, нелюдські, антиукраїнські маячні планування Гітлера, та хай їм всячина!

Але, може, то тільки сам Гітлер був такий імперіаліст, зарізяка та «українофоб», а всі інші фашистські заводяки — святі та божі?

Цитуємо з Бормана: «Наш інтерес... щоб ці території, досі належні Росії, були в майбутньому заселені великим числом німецьких колоністів, а не місцевими жителями».

З Герінга: «Ми мусимо зрозуміти, що віднині і навіки — все це наше, німецьке».

З Йодля: «Написи українською мовою «Стережіться поїздів» не потрібні: що станеться в світі, коли наші поїзди заріжуть одного чи двох тубільців?»

Годі! Злодіяння гітлерівців усім і так добре відомі, так само як і маячні плани гітлерівського загарбництва. І вдаємося до нагадування навіть не для всіх, а тільки для «проводирів» українського націоналізму, які нині і собі так заповзято лають гітлеризм та виставляють і себе... борцями проти «нового порядку».

Гітлер та гітлеризм ні на що інше, крім огиди, обурення й ненависті від усіх чесних людей, не заслуговує. Але чому стараються прилучити й свої голоси українські націоналістичні «проводирі»?

Чи забув Мельник, тодішній голова ОУН, як у день 22 червня 41 року закликав українське населення... вітати гітлерівську армію? Чи забув Кубійович, тодішній голова УЦК, як того ж таки дня, в Кракові, опублікував таку заяву:

«В цю історичну радісну хвилину особливі почування звертаємо в бік непереможного німецького вояцтва, що в своїх епохальних змаганнях за лад в Європі скропило кров'ю і наше визволення?»

Чи забув Бандера, як водночас з Мельником, Кубійовичем та іншими націоналістичними «проводирями» у своєму зверненні до українців наказував, щоб гітлерівську армію «не трактувати як ворожу, не ставити їй жодних перешкод»?

І хіба націоналістичний «уряд», що тоді ж таки об'явився у Львові з Бандерою та Стецьком на чолі, не присягав урочисто і перед народом «тісно співпрацювати з націонал-соціалістичною Німеччиною, яка під проводом свого вождя Адольфа Гітлера творить новий порядок у Європі та в цілому світі»?

Вони ж бо чинили це в ті ж таки дні, коли Гітлер заявив: «Ми не маємо на меті творити незалежну Україну»

(17 вересня 41 р.),— коли гітлерівці планували перетворити Україну на свою колонію, витіснити з України все українське населення, заселити українські землі чужинцями, нічим не дбати про потреби українців, ба й... переїздити їх своїми гітлерівськими поїздами чи винищувати будь-яким іншим способом.

Мельник, Бандера та інші можуть сказати, що вони, мовляв, тоді ще не знали, що Гітлер та гітлерівці так собі планували, а сподівались, що Гітлер тільки й марить... про самостійну українську державу.

Хоча й наївно думати таке про таких давніх діячів українського націоналізму, вихованих, до того ж, у гітлерівських же таємних канцеляріях, та вже нехай і так: не знали тоді, а дізналися пізніше! Але ж бачили: гітлерівці грабують українців, гітлерівці руйнують Україну, гітлерівці винищують українське населення і жодних проявів українського національного життя не дозволяють. Не тільки бачили, але й допомагали цьому: вони ж, «проводирі», не тільки працювали перекладачами при німецьких штабах чи агентами в гітлерівській розвідці та контррозвідці. Вони ж самі гарбали українське збіжжя і везли до гітлерівців у Німеччину, українських людей вони ловили по селачі і відправляли на примусову працю в гітлерівську Німеччину, їхні каральні загони поліцаїв мордували українських повстанців, коли ці повстанці були радянські. А далі — далі формували легіон СС, українську, сказати б, армію в допомогу гітлерівським розбійникам, і навіть так звана УПА, яка неначебто почала пізніше діяти проти гітлерівських загарбників, діяла фактично і насамперед проти українських партизанських загонів, бо ті загони українських партизанів були радянські, за соціалістичний шлях розвитку своєї української державності.

І все це чинили націоналістичні «проводирі» вже після того, як Гітлер одверто наплював на їхні марення про «відродження самостійної України», навіть постріляв та повішав кількох особливо запальних українських «самостійників». Вони і після цього були вірною офензивою і дефензивою гітлерівських загарбників на Україні і далі плазували перед Гітлером, персонально — Адольфом Шікельгубером.

Згадаймо лишень відомий лист «проводу» українських націоналістів до «екселянції» фюрера і рейхсканцлера Адольфа Гітлера.

Цей ганебний лист починається так:

«Екселянціє! На події в Східній Європі, що минулого року призвели до війни між Німеччиною та Радянським Союзом, українська нація (читай — «провід» українських націоналістів) покладає великі надії».

А закінчується:

«Ми запевняємо, екселянціє, що керівні кола України (читай знову — «провидирі» українських націоналістів) готові якнайтісніше співпрацювати з Німеччиною, щоб провадити боротьбу із спільним ворогом об'єднаними силами німецького і українського народів і забезпечити новий порядок на Україні і в цілій Східній Європі».

І це після того, як стільки лиха зазнав український народ від гітлерівської навали, стільки крові українських людей пролили гітлерівці! Після того, як самі ж вони, «провидирі», в цьому ж таки листі, констатували (цитуюмо з цього ж листа):

«...багато тисяч позбавлено життя...»

«...Українська патріотична преса утискується. Традиційні культурні та національно-просвітні спілки заборонено, школи закриваються, відновлення роботи в наукових закладах не дозволено, професорські кадри, мозок нації, позбавлені можливості віддатися науковій праці, позбавлені навіть засобів до життя...»

І так далі, і таке інше. Вони проливають сльозу і — не зрікаються своєї співпраці з гітлерівцями, навпаки — запевняють в своїй вірності та готовності до дальшого рабського, холоуїського служіння на користь гітлеризму та в ім'я настановлення «нового порядку», тільки ж смиренно прохають... полегкостей.

Хто підписав констатацію гітлерівських злодіянь на Україні?

Митрополит, граф Шептицький — голова Української національної ради у Львові, професор Величківський — голова Української національної ради — у Києві, Андрій Левицький — заступник головного отамана УНР Симона Петлюри — у Варшаві, генерал Омелянович-Павленко — голова Генеральної ради українських борців і колишній командувач Українською армією — в Празі, Андрій Мельник — вождь українських націоналістів — у Берліні.

Українських націоналістів — у Берліні!

Хто підписав свою холоуїську вірність Гітлерові та своє жадання гітлерівського порядку для України?

Вони ж. «Проводирі» українського націоналізму!

Ні. Не мають права «проводирі» українських націоналістів прилучати і свій голос до всенародної ненависті проти гітлеризму, бо вони поділяють цілковиту відповідальність за всі злочинства гітлерівців на Україні, за всі гітлерівські збиткування над українським народом.

Вони прилучають тепер і свій голос, вони виставляють тепер себе «борцями» проти гітлеризму, вони навіть українських радянських партизанів — мертвих, що наложили головами своїми в боротьбі проти гітлеризму і за волю свого народу, і живих, які переможцями вийшли з боротьби і тепер разом із своїм народом будують його даліше соціалістичне життя на Радянській Україні, в українській державі, — теж ладні вже «привласнити» й оголосити... націоналістами, що діяли, мовляв, «під їх, проводирів, керівництвом». Вони роблять це, щоб заховати у воду кінці своїх злочинств, щоб зректися свого зганьбленого, засудженого і проклятого народом приятеля — гітлерчуків, щоб вибілитися бодай перед тими, кого вони самі збили з пантелику, завели на слизьке, затягли в антинародну справу, щоб зберегти серед них свій «авторитет», щоб удержати при собі.

Та марно!

Люди, які були обдурені, яких заплутано, яким жорстоко спаскуджено життя, вже знають ціну «проводові», вже зрозуміли свою помилку і вже не хочуть бути далі об'єктом спекуляції.

Ці небораки хочуть додому. На батьківщину. До свого рідного народу, який зрозумів їх і простив їм їхні вільні чи невольні гріхи, який каже їм: «Годі, нарobili лиха, скуштували біди, хай піде в непам'ять ця страшна трагедія нашого народу, нумо до людського життя, до праці на користь своєму народові, своїй рідній українській державі, ствердженій і плеканій нашим сорокамільйонним українським народом!»

НЕ ТА ТЕПЕР УКРАЇНА, НЕ ТІ ТЕПЕР УКРАЇНЦІ

1946

Мало хто з наших молодих радянських сучасників повірить, що за старих часів, до революції, навіть так звані «англійські шпильки» довозились з-за кордону. А втім, в асортименті імпортованих товарів того часу була й вакса до черевиків, «гуталін», стрічки для дівочих кіс, вугільні електролампочки і навіть різні ласощі, виготовлені за кордоном з нашого ж, експортованого туди українського цукру. Це, звичайно, здається диким, але це такий же факт, як і більш відомі широким колам факти, що всі машини царська Росія довозила з чужих країн і тільки зовсім незначний добір доволі примітивного сільськогосподарського реманенту вироблявся у нас вдома, на вітчизняних заводах, які перебували, правда, в руках іноземного капіталу.

Я нагадую ці факти не для того, щоб ще раз протиставити їм наш Дніпрельстан або тисячі заводів-велетнів, зведених за роки перших п'ятирічок, або величній план післявоєнної праці й перемоги, накреслений на сторінках нового Закону про великі роботи.

Я пригадую ці факти нашого недалекого минулого, щоб запитати: чому всілякі закордонні загарбники і заводчики, а також всяческі черчілли, які виповідають їх прагнення, в своєму прагненні щедро постачати нам «англійські шпильки» в обмін на прекрасні перспективи нашого дальшого зростання ніяк не бажають зрозуміти: що ж, власне, відбулося в нашій країні, що ж, власне, сталося з кожним із нас, радянських людей, за ці двадцять дев'ять Жовтнів?

Чи пам'ятаєте ви документальний фільм про Ялтинську конференцію? Пригадайте те місце, коли Черчілль

проходить перед почесним караулом радянських бійців, вишикуваним для віддання шани союзній державі, народ якої заслуговує на щире пошану? Ви пам'ятаєте, як проходить Черчілль? Він іде від солдата до солдата — в кожного з них на грудях блищать ордени і медалі перемог — і кожному пильно вдивляється в обличчя. Скільки притаєної ненависті в його погляді і скільки бажання пізнати, відгадати, в чому ж справа, в чому секрет сили, непереможності і всіх інших блискучих бойових та моральних якостей радянського солдата? Адже це саме вони, радянські солдати, зробили реальною поразку могутньої військової й бузувірської машини гітлерівської фашистської держави! В чому ж секрет?

А секрету й нема!

Ось, наприклад, мало хто знає про Івана Михайловича Грека тільки тому, що таких, як товариш Грек, в нашій країні мільйон і, до того ж, великий мільйон. Добре було б познайомитись Черчіллю з Іваном Михайловичем ближче. Може бути, і його, черчіллівське, око примітило б такі непримітні для нього риси, типові риси радянської людини. Іван Михайлович Грек народився майже напередодні Жовтня 1917 року в селі Сербослобідка на Житомирщині, в родині неписьменного селянина-бідняка. В тридцятому році старі Греки вступили до колгоспу, в артіль імені Сталіна. В тридцять третьому році Ваня Грек вже опанував трактор і став колгоспним трактористом. Він був бригадиром тракторної бригади, коли на нашу землю напав підлий ворог. У званні старшого сержанта Іван Михайлович пересів з трактора на танк. Це він, Іван Грек, одним з перших вийшов на своєму танку на німецьку землю в складі частин Першого Українського Фронту. Потім він форсував Одер і Героем Радянського Союзу нагрів у Берлін. І от демобілізований Іван Михайлович Грек, Герой Радянського Союзу, кавалер орденів Леніна і Слави, комуніст, повернувся в рідний колгосп.

Німці зруйнували артільне багатство і кинули колгоспників у нужду. Та в горнілі війни за соціалістичну Вітчизну Іван Михайлович ще дужче зміцнів, загартувались і його односельці. Тепер вони дружно відбудовують свій батьківський соціалістичний дім — колгосп, і Іван Михайлович, герой війни, природно, став і героєм миру. Його тракторна бригада — передова на Житомирщині, а колгосп неухильно виконує свою частку плану нової п'ятирічки.

Таких, як Грек, у нас, у нашій країні — мільйони.

В іноземній пресі тепер стало модним запитувати — в чому сила Росії? Перегляньте, бодай бігцем, сторінки західноєвропейських, ба й американських журналів. Буржуазні літератори багато пишуть про руську душу. Відповіді на своє запитання маститі метафізики шукають на сторінках Достоевського, Толстого, билинного епосу і навіть вдаються до самих джерел нашої історії. Вони намагаються відкопати «філософський камінь» російського буття і визначити координати того пункту на землі, доторкаючись до якого, росіяни відновляють свої сили. Вони не розуміють, що ми не втратили своїх сил, а лише нагромаджуємо і побільшуємо їх. Вони не хочуть зрозуміти, що не в якомусь там «філософському камені» причина, а причина — в філософії, у великих ідеях Леніна. Вони не бажають бачити, що в Берлін увійшов не Ілля Муромець, а солдат Жовтневої революції, який виконував свій обов'язок перед Батьківщиною та майбутнім всього людства. Так, Олександр Невський та Богдан Хмельницький теж увійшли з ними, але вони не сиділи в танках, а були у радянських солдатів на грудях, на бойових орденах — як символи вірності наших народів великим традиціям, патріотичному обов'язку і військовій доблесті. Добре сказав товариш Жданов: «Ми сьогодні не ті, що були вчора, і завтра будемо не ті, що були сьогодні. Ми вже не ті росіяни, якими були до 1917 року, і Русь у нас уже не та, і характер у нас не той».

Епохи залишили і страшні, і благодійні сліди в історії нашої країни і наших народів, вони і покалічили, і загартували людину. І вони минули. Тепер настали інші часи. Народи нашої країни прийшли, керовані партією більшовиків і на чолі з російським народом, до Жовтня. Народившись від чудесних батьків, успадкувавши від них всі прекрасні якості й славні традиції, вони — в радянській дружбі народів, в процесі соціалістичного перетворення нашої країни — змужніли й оновились. Не ті тепер і українці, не та й Україна. Не Гонти і Залізники вели червоні батальйони полями громадянської війни, — під прапором Леніна їх вели Ворошилов, Будьонний, Щорс, Пархоменко та Котовський. Не Маруся Богуславка виростила тисячу центнерів буряків з гектара на соціалістичних плантаціях хлібородної української землі, а Лукеря Крижня. Не Ярема Галайда очолив українських рудокопів у соціалістичних методах

праці, а Олексій Семиволос. Не Тарас Бульба літав бомбардувати Берлін, а Олександр Молодчий. Не колії та гайдамаки, а Іван Грек і тисячі його братів українців, людей радянського покоління плече в плече з братами росіянами, білорусами, грузинами чи казахами ввійшли в повалений Берлін.

Гонта, Богуславка, Бульба також були з племені героїв, відданих батьківщині і готових на подвиг в ім'я народу. Але для того, щоб перемогти не польську шляхту і не турецького султана, а потвору двадцятого віку — фашизм, — їм треба було б не тільки прожити ще ці століття, що відділяють нас від них, але ще неодмінно ці останні двадцять дев'ять років, — на колгоспних полях, на будівництвах п'ятирічок, на лавах радянських вузів та шкіл, в партії, в комсомолі, в піонерзагонах.

Я не знаю, були чи не були в запорозькому козацтві предки Герасима Запорожця. Його прізвище, місце народження схиляють до такого здогаду. Можливо, що його діди ходили під Трапезунд або рубали панів під Варшавою. Та не вони навчили Герасима підрубувати чотирнадцять тисяч тонн вугілля, виконуючи норму на чотириста дев'яносто процентів. Дід рубав панів, батько загинув у безправ'ї царської Росії, а опук став поватором у будівництві нового життя. Слава його дідам, але його слава — то не слава його дідів, а його слава — слава його вільної країни. Його навчив працювати славнозвісний радянський шахтар Антін Гура. Але й Гура, і Запорожець зробились героями праці через те, що шлях їхнім силам відкрила Жовтнева революція, а діяльність їх відбувається в умовах не експлуатованої, а вільної праці, праці, спрямованої на здобуття цілковитої перемоги комунізму, на задоволення потреб народу й держави, праці в умовах соціалістичного ладу в житті й виробництві.

Батьки Запорожця не могли ні розвинути свої таланти, ані бодай виявити свою обдарованість, бо вони не мали талану і гірко животіли на клаптику орендованого в поміщика поля. І життя їхнє було сумне в селі Вергуни на Черкащині.

На Черкащині, в одному селі, мені довелось побувати незадовго до початку Вітчизняної війни. Ми, група письменників, виступали на літературному вечорі з естради прекрасного, бездоганно обладнаного колгоспного Палацу культури. В залі зібрались майстри врожаїв, вони викоху-

вали по п'ятсот центнерів з га буряків, викохували племінну худобу, здійснювали великі меліоративні роботи. В першому ряді сиділа найстаріша з колгоспниць-майстрів, господиня хати, в якій ми спинились; син її, полковник, охороняв радянські рубежі на сході країни. Їй було сімдесят три роки.

Ми, письменники, виголошували промови, читали поезії та оповідання. Один поет в своєму виступі почав цитувати слова з якоїсь пісні. І раптом наша господиня втерла краєчком хустки очі. Потім раптом хтось схлипнув. Ще хтось заплакав уголос. І тут сталося незрозуміле: весь зал, а в залі були переважно жінки, заридав. Що таке? Що трапилось?.. Виявляється, поет навів слова з пісні, якої співали в цих місцях до сімнадцятого року. Її навіть склали саме тут, в цьому селі — десятки років тому — дівчата, відходячи всім селом на заробітки в Таврію. Сумна то була пісня — про безправність, злидні і безпросвітне життя нашого бідного народу на багатій рідній землі: в пісні оспівувалась доля дівчини-заробітчани. Ці дівчата, які ходили колись поневірятися в Таврію, сиділи тепер перед нами — дорослими жінками, визволеними, освіченими, що ствердили своє життя і навчилися жити і будувати життя. Вони стали майстрами праці і зростили покоління молодих будівників нового життя, до якого належать і Герасим Запорожець, і Іван Грек, і Кожедуб, і Молодчий, і Кошовий. Вони затужили над своєю загубленою молодістю. Але сльози їхні були й сльозами радощів...

В дореволюційні роки чимало українських літераторів описали пригнічений стан України й українців. Але вони не шукали соціальних перспектив у визвольній боротьбі. Вони бачили лише фантом національного визволення. І це було безглуздо, бо знищення національної неволі можливе лише внаслідок знищення соціального гніту. Цього навчив нас Ленін і Комуністична партія, і це ми бачимо зараз на прикладі «малих» націй в Європі або Америці, та й на берегах Індійського океану також. Національно обмежені літератори створили «образ» України і «тип» українця. В цей «образ» і в цей «тип» вони вклали свої вузькі прагнення і оселили свої манекени в химерні замки, збудовані на піску. Україну вони бачили як іділічний ідіотизм сільського життя в антуражі романтики вишневого саду на куркульському хуторці. Українця ця література зліпила з історичної романтики і прадідівського етнографізму, вона

наділа на нього шаровари та вишиту сорочку, а в руки йому дала бандуру,— все це, справді, речі цілком українські. Але це була тільки одежа. Це була тільки ошатна декорація для реакції, завжди готової подати копійку старовинній національній романтиці, але покласти собі в кишеню карбованець зиску від експлуатації праці сучасної їй живої людини.

Імперіалісти охоче і залюбки відгодовують націоналістів у «малих» націях для того, щоб спустити їх скаженою зграєю поперед себе, коли вони вирушать у похід на завоювання нових просторів для свого збагачення, своєї експансії. Потім вони так само охоче і залюбки згодяться причепурити свої колонії в місцевий старовинний колорит, але банкову систему вони заведуть в них цілком сучасну. В Америці ще й досі існують індійські «резервації»,— там стоять собі вігвами, і в сухотних індійців стирчать пера за вухом. Але і на землях індійців, і на землях Індії, ба й Індонезії, інтернаціональний капітал висотує жили з людей, якою б мовою вони не говорили.

Не було б Жовтня, Україні теж бути б колонією — з національними «резерваціями» і нелюдською експлуатацією.

Але Жовтень прийшов з барикад міста Леніна, і російський народ допоміг українському народові ствердити Жовтень і на українських землях від Дінця і до Тиси.

Наш народ народжений прекрасними батьками і зроду наділений чудовими якостями, які склались в результаті багатовікового досвіду в боротьбі проти сил природи і проти сил соціального лиха. Але сини лицарів Наливайка або Сірка гинули в безпросвітних злиднях від експлуатації поміщиків та фабрикантів. А діти мужніх опришків, втішки від німецької та польсько-панської експлуатації аж у далеку Америку, поробились на заводах Форда в Детройті рабами машин і безправними пролетарями. А ось діти Сірка або Довбуша, котрі стали під прапор Леніна і виховувались у створеній їх власними руками соціалістичній Вітчизні, побудували соціалізм і на фронтах Вітчизняної війни явили світові чудеса відваги. Вони прилучились і до творення культури, радянської культури, яка стала передовою поміж усіх культур, бо у них за спиною оці двадцять дев'ять останніх років.

На протязі цих років український народ і Україна зробились невідомими. Хто не пам'ятає поміж героїв перших

п'ятирічок Стаханова, Ізотова, Кривоноса, Ангеліної, Семиволоса, Коробова, Мазая? Вони з України. Кому не відомі поміж героїв Вітчизняної війни Молодчий, Кожедуб, Черняхівський, Ковпак, Кошовий? Вони з України. Хто не знає сьогодні Запорожця, Кучерина, Лукичова, Хобти, Пармузіної? Вони з України. Україна за роки соціалістичних п'ятирічок стала республікою нової цивілізації — цивілізації праці й новаторства. З України пішов неспинною хвилею стахановський рух, рух кривоносівців, семиволосівців. Тут народились п'ятисотенниці і тисячниці. Який би новаторський рух не народився на великій радянській землі — на Україні, в гущі українського народу, як і в інших радянських народах — він негайно ж знаходить живий відгук. І це — завдяки Жовтневій революції і Комуністичній партії.

В дружній і непереможній сім'ї народів Радянського Союзу на величезних просторах радянської соціалістичної держави український народ, голос якого чує весь світ, — і в будівництві, і в воєнних перемогах, і в боротьбі за мир у всьому світі — живе не життям батьків, а життям сучасним і майбутнім, не під ударами сліпої долі, а цілеспрямований: він у цій братерській дружбі радянських народів брав участь у побудові соціалізму і працює зараз на найбільш досконале впорядкування світу — на комунізм.

А хто не розуміє, що відбулось, що сталося з українським народом і усіма іншими радянськими народами за ці останні двадцять дев'ять років, хай для того буде повчальною загибель машини німецького фашизму. В своїх розрахунках ця машина спізнилась на двадцять дев'ять років. І за ці двадцять дев'ять років пройдено таку дистанцію, що жодному звірові в нападі її не переплигнути.

СТО МІЛЬЙОНІВ АМЕРИКАНСЬКИХ ДОЛАРІВ

Це відомо всім, але про це треба говорити знову і знову, бо нема меж обуренню й гніву всіх чесних людей.

10 жовтня 1951 року тодішній президент Сполучених Штатів Америки Трумен підписав новий закон, що має назву «Закон 1951 року про взаємне гарантування безпеки». Цей «закон» встановлює спеціальне асигнування з державної скарбниці Сполучених Штатів Америки в розмірі 100 000 000 доларів. В тексті закону записано, що виділені гроші призначаються на фінансування «будь-яких відібраних осіб, що проживають у Радянському Союзі, Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Румунії, Болгарії, Албанії... або осіб, що втекли з цих країн, або для об'єднання їх у підрозділи збройних сил, що підтримують організацію Північно-атлантичного договору, або для інших цілей...»

Таким чином, сто мільйонів американських доларів витрачаються з державної скарбниці США на те, щоб оплачувати підривну діяльність окремих осіб або цілих озброєних груп, які спрямовують свою підривну діяльність проти Радянського Союзу та дружніх йому країн народної демократії. Цими ста мільйонами американських доларів має оплачуватись диверсійна діяльність на території Радянського Союзу та країн народної демократії або де б у світі не розгорталась така злочинна діяльність, аби була вона спрямована проти народів Радянського Союзу та країн народної демократії.

Людство за свою історію зазнало чимало лиха і горя від різних завойовників та агресорів. Людство пам'ятає

напади диких орд, які пљундували цілі країни, грабували майно населення, а самих людей нищили або заганяли в рабство. Так бувало за давніх часів, у старовину. За новіших часів — у наші дні — далися взнаки і нестерпний тягар влади капіталу, і сваволя правителів буржуазних країн, і безмежний визиск та безправ'я трудящих, колоніальний гніт і колоніальний грабіж. Трудящі добре знають хижу натуру поміщиків, фабрикантів та банкірів, нестримне загарбництво імперіалістів, які в своєму намаганні підкорити собі нові землі і повернути в рабство нові народи перевершують жорстокістю навіть канібалів. Світ знає і безперестанні міжусобні чвари, які затівають капіталістичні уряди між собою, знає і великі війни, які розпалюють імперіалісти всіх країн, щоб переділити землю між собою, війни, які винищують мільйони ні в чому не повинних людей, а цілі країни обертають на руїни. Світ, нарешті, знає, що в своїх загарбницьких підступах проти волі народів та мирної праці людей імперіалісти ведуть не тільки відкриті війни, але вдаються і до воєн таємних — «дипломатичних», щоб примусити вільні народи скоритись їх сваволі та їх жадобі. Капіталістичні уряди гуртують своїх прибічників та попіхачів, мобілізують своїх найманців, купують агентуру і нишком засилають її в інші країни з метою розладнати життя цих країн. І людство розуміє, що ці підступи капіталістів та їхньої агентури не припиняться, аж поки існує на світі капіталістичний лад, який тримається на експлуатації людини людиною та на загарбанні однією країною інших.

Але, щоб капіталістичні правителі так неприховано і зухвало здійснювали свою агресивну політику втручання в життя інших, не підлеглих їм країн, у життя народів, які будують своє власне самостійне і незалежне життя, такого людство досі не знало.

Уряд США і лихої пам'яті президент Гаррі Трумен прийняттям цього «закону» перед цілим світом нахабно заявили, що в своїх войовничих замірах проти народів, які живуть демократично і будують своє життя на соціалістичних основах, вони діятимуть усіма найчорнішими способами: провокуватимуть, грабуватимуть, палитимуть і вбиватимуть з-за рогу, тишком-нишком уночі. Так чинять тільки розбишаки в темному лісі, на глухих дорогах: спочатку вони ховаються в кущах, а тоді вискакують з ножами в руках і кидаються на перехожих.

Громадськість Радянського Союзу, громадськість країн народної демократії так і оцінила прийняття урядом США мерзенного закону про «взаємну безпеку». Вільні люди на вільних землях з обуренням заявили, що ухвалення такого закону є ніколи раніше не чуваним актом у відносинах між державами і являє собою грубе порушення всяких міжнародних норм. Прості люди розуміють, що цей акт ще більше загострює і без того напружену міжнародну обстановку, що він свідомо спрямований на дальше ускладнення відносин між Сполученими Штатами Америки і Радянським Союзом та країнами народної демократії.

Радянський Уряд, виражаючи думки і настрої широкої громадськості, 21 листопада 1951 року звернувся до уряду США і Трумена з відповідною нотою протесту, рішуче вимагаючи негайного скасування цього протизаконного «закону». Радянський Уряд нагадав урядові США і президентові Трумену про ряд договорів між США та СРСР, які покладають на кожну з договірних сторін зобов'язання щодо шанування суверенітету обох держав. В цих договорах прямо говориться про неприпустимість створення підіривних організацій, які спрямовують свою діяльність проти другої сторони, про заборону підтримання груп чи осіб, які провадять ворожу, диверсійну діяльність на території другої сторони.

Уряд США мовчав місяць. Потім відповів облудною нотой, в якій теревенив, що, мовляв, закон 1951 року «про взаємну безпеку» зовсім не має агресивного характеру. У цій своїй відповіді уряд США ні слова не сказав про те, що написано в законі і що є предметом заяви Радянського Уряду та непокоїть радянський народ. Про оголошене в законі фінансування і озброєння злочинних осіб та підпільних груп на території Радянського Союзу та інших демократичних держав для здійснення підіривної та диверсійної діяльності всередині цих держав уряд США просто промовчав.

Радянський Уряд удруге — 9 січня 1952 року — звернувся до уряду США з нотой протесту.

В цій ноті, звертаючи увагу уряду США на самий зміст ним же ухваленого закону, Уряд СРСР ще раз нагадав зміст Угоди, укладеної між США та СРСР 16 листопада 1933 року. За цією Угодою США і СРСР взаємно зобов'язались утримуватись від будь-якого акту, що має на меті спричинення або заохочення збройної інтервенції

або «зміну силою політичного чи соціального ладу» довірних сторін, а також зобов'язались стримувати від подібних дій урядові організації і організації, які одержують від уряду фінансову допомогу. За цією Угодою США і СРСР взяли на себе також зобов'язання не допускати утворення або перебування на своїй території і не субсидувати будь-яких організацій або груп, що ставлять вище-згадані цілі, в тому числі «військових організацій або груп, які мають на меті збройну боротьбу» проти другої сторони. Уряди США і СРСР, крім того, за згаданою Угодою зобов'язалися «запобігати всякій вербовці, призначеній для подібних організацій і груп».

Вказуючи, що «закон» 1951 року «про взаємну безпеку» суперечить цій Угоді між США і СРСР, Радянський Уряд знову наполягав на скасуванні «закону», покладаючи всю відповідальність за наслідки на уряд США.

Водночас із Радянським Урядом аналогічні ноти протесту з вимогою скасувати цей беззаконний «закон» подали урядові США і уряди країн народної демократії.

Але уряд США не задовольнив законної вимоги Радянського Уряду та законних вимог урядів країн народної демократії і злочинного закону не скасував.

Отже, закон Трумена діє.

Сто мільйонів американських доларів витрачаються нині на вбивства і диверсії, на шпигунство і провокації, на муштрування та озброєння бандитських груп, які дістають призначення підступно діяти проти нашої Батьківщини та дружніх з нами країн.

Американський долар діє. Це діє американський імперіалізм.

Американські імперіалісти, пориваючись до світового панування, організували після другої світової війни нову воєнно-політичну змову проти миру і безпеки народів подібно до того, як це робили фашистські претенденти на світове панування до другої світової війни.

І в змові цій — теж подібно до гітлерівських провокаторів та майстрів підривної «діяльності» — американські палії війни в першу чергу використовують покидьки роду людського, мерзенних відщепенців та зрадників, отих «будь-яких відібраних осіб», для шпіднажу, диверсій, економічного шкідництва та спроб підірвати зсередини організації трудящих.

«Люди... будьте пильні!» так сказав героїчний син

чеського народу Юліус Фучік, закликаючи людей до опору гітлерівським агресорам, провокаторам і бандитам.

Цей пристрасний заклик повинен знайти відгук в серцях людей в країнах антиімперіалістичного табору і сьогодні — посилити пильність проти нових антинародних підступів американських імперіалістів.

Криваві руки імперіалістичних агресорів і паліїв війни нишком простягаються до країн народної демократії та до нашої соціалістичної Вітчизни — Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Верховоди Уолл-стріту силкуються за всяку ціну послабити табір миру, демократії і соціалізму. Вони вдаються до найчорніших засобів — провокації, шантажу, засилення шпигунів, диверсантів, терористів у країни народної демократії та до СРСР.

— Люди, будьмо пильні! — з усією пристрасною стрименого серця ще раз і ще раз говоримо ми, закликаючи всіх чесних людей до опору американським імперіалістам, провокаторам і бандитам — новим фашистським підосланцям.

Будьмо пильні: американський долар діє! Діє американський імперіалізм!

ЦІНА ДОЛАРА

Тяжко помилиться той, хто подумає, що тільки з 10 жовтня 1951 року уряд США почав витрачатися на організацію підривної діяльності проти Радянського Союзу, що це тільки перші гроші, які американські імперіалісти асигнували на підступи та злодіяння, спрямовані проти будівництва соціалізму й мирного життя радянського народу. На це мерзенне діло правителі США потратили вже незрівнянно більше, і ці сто мільйонів доларів є тільки черговим внеском.

Згадаймо всі інтервенції, що їх інспірували, організували чи проводили руками своїх попихачів-сателітів або й власними збройними силами правителі США проти нашої Вітчизни з часу перемоги Жовтневої революції.

В 1918 році уряди США і Англії організували і проводили власними збройними силами криваву інтервенцію на півночі Радянського Союзу — через Мурманськ та Архангельськ. В тому ж 1918 році уряд США власними збройними силами та збройними силами Японії проводив ще в більших масштабах інтервенцію на Далекому Сході нашої Вітчизни — з Тихого океану. І в тому ж таки році уряд США інспірував і здійснив збройними силами Англії, Франції, Туреччини, боярської Румунії та Греції антирадянську інтервенцію на півдні: в Грузію, Азербайджан, Вірменію — через Чорноморське узбережжя, та на Україну — через Одесу, Миколаїв і Херсон.

На ці інтервенції уряд США потратив не мільйони, а мільярди доларів.

Всі ці криваві загарбницькі походи на Радянську країну зазнали цілковитого краху. Молоді радянські республіки, щойно утворені після великої перемоги наших народів на барикадах Жовтня під ленінським прапором соціального і національного визволення, знайшли в собі сили, щоб відбити напад імперіалістів і розгромити армії інтервентів.

Діставши міцного удару, американські імперіалісти зрозуміли неможливість збройними інтервенціями повалити Радянську владу та зломити революційний дух визволеного з ярма капіталістів та поміщиків народу. Вони відчули збройну міць робітничо-селянської волелюбної армії і водночас побачили, що їх власні армії самі революціонізуються під впливом робітничо-селянської армії, проти якої їх посилають воювати. Тоді вони змінили тактику. Американські імперіалісти відмовились тоді від ведення загарбницької війни власними збройними силами. Вони вирішили посилати проти вільного радянського народу менше своїх солдатів, але більше — своїх доларів.

І американські імперіалісти, очоливши після першої світової війни весь табір імперіалізму, — змову насамперед американських, англійських, французьких, а за ними й німецьких та японських імперіалістів — починають діяти проти Країни Рад, головним чином, через ті сили контрреволюції, які залишились після повалення царизму та знищення влади капіталістів і поміщиків на території колишньої Російської імперії. Вони беруться до організації і озброєння полчищ та банд контрреволюціонерів.

На Далекому Сході і в Сибіру вони садовлять «на престол» свою маріонетку, «верховного правителя Росії», контрреволюційного адмірала Колчака. На Петроград вони посилають царського генерала Юденича. На Поволжі вони організують армію з колишніх військовополонених. В Середній Азії вони утворюють кілька «армій» з російських білогвардійців та місцевих буржуазних націоналістів. Такі ж буржуазно-націоналістичні «уряди» та військові формування під своїм верховним керівництвом і командуванням вони утворюють на Кавказі. І цілком аналогічні буржуазно-націоналістичні «уряди» та «армії» вони утворюють у Прибалтиці. В центральній Росії вони організують поміщицько-куркульські повстання під проводом зрадницьких антинародних партій. На півдні Росії вони підбувають заможне козацтво під командуванням контрреволюційних отаманів. На півдні Росії і на Україні вони

організують і озброюють послідовно армії білих генералів — Корнілова, Каледіна, Денікіна, Врангеля, а також споряджають білопольські легіони Пілсудського. Особливу увагу вони звертають на українських буржуазних націоналістів і, перебравши з-під німецького зверхництва, приймають під свою руку всі дальші новоутворення українських буржуазних націоналістів — петлюрівщину з її «державою» УНР (Українська народна республіка), галицьких сепаратистів з їх «державою» ЗУНР (Західно-українська народна республіка), бездержавну «отаманщину» та всякі інші анархістсько-націоналістичні куркульські банди.

На всю цю антирадянську діяльність американські імперіалісти у союзі з імперіалістами англо-французькими поклали чималу купу грошей: не мільйони і не сотні мільйонів, а мільярди і десятки мільярдів доларів.

Радянський народ, об'єднаний і озброєний великим революційним вченням Маркса — Леніна, переміг усі армії інтервентів та розтрошив усі сили внутрішньої контрреволюції, заповзятю підтримуваної зброєю та грошима американо-англо-французьких імперіалістів.

Таким чином, і неприхована, і прихована інтервенція імперіалістів проти Країни Рад була розгромлена.

Тоді американо-англо-французькі імперіалісти ще раз змінили тактику.

Вони відмовились від утворення та підтримки контрреволюційних армій, зрозумівши непереможність радянського народу, але гарячково заходились підкидати жалюгідним залишкам розгромленого контрреволюційного охвістя, що пішло в підпілля, бомби, маузери та кулемети. Імперіалісти відмовились також від прямої блокади, переконавшись, що блокадою не знесилять Радянську країну, але вдалились до облудних дипломатичних нот, зухвалих ультиматумів та нахабних провокацій. Разом з тим вони вирішили — зав'язуючи з Радянським Союзом торговельні стосунки, визнаючи дипломатично суверенні права першої в світі держави робітників і селян, вдаючи своє нібито терпиме ставлення, — спробувати зірвати в Країні Рад будівництво соціалізму, зсередини руйнувати державне, господарське, ба й політичне життя.

На здійснення таких «планів» імперіалістам було потрібно не так уже багато зброї, зате потрібно було багато грошей. Вони спробували на території Радянського Союзу

знайти всі залишки антинародних елементів, згуртувати їх, об'єднати, організувати і на цих покидьках побудувати свій новий наступ — наступ зсередини. Вони кинулися вишукувати охвістя контрреволюційних партій і купувати його; почали через свою куповану агентуру збивати де-не-де причаєні ще серед інтелігенції буржуазно-націоналістичні антирадянські елементи і теж купувати їх. Вони старанно і наполегливо — через свою агентуру — намагалися відшукати в самій Комуністичній партії опозиційні елементи, які перекинулися були в Комуністичну партію з інших, скомпрометованих перед народом угодовських партій, щоб спробувати внести в саму партію пролетаріату незгоду, чвари й розлад. І теж купили і зробили своїми прямими агентами цих визбраних перевертнів і провокаторів, — троцькістів та бухарінців.

Змінивши свою тактику, американо-англо-французький імперіалізм, заплікувавшись ще й з імперіалізмом німецьким, вирішив діяти найбільш підступно. Хижі імперіалісти поставили собі завдання дезорганізувати життя радянського суспільства, розладнювати господарсько-економічний стан країни, організувати шкідництво на будовах соціалізму, чинити диверсії і сіяти терор. Їх метою було: зірвати соціалістичне будівництво радянського народу, скомпрометувати саму ідею побудови соціалізму та відвернути симпатії мас від Комуністичної партії — підірвати до неї довіря.

Цей «план» підступної, таємної, «холодної» війни, цей замах на соціалістичні перетворення в Радянській країні був розрахований на довгий час — і імперіалісти заповзято намагались його виконувати аж до другої світової війни.

Багато, дуже багато прийшлося їм витратити грошей на таку широку — з підпілля — контрреволюційну діяльність.

Але цей «план» мав і другу частину, яка коштувала імперіалістам не менше, ба й більше.

Другою частиною «плану» була «програма» створення за межами СРСР контрреволюційних резервів.

Для здійснення цієї «програми» імперіалісти дбайливо зберігали й підтримували рештки всіх колишніх розгромлених контрреволюційних «урядів» та партій — монархічних, соціал-зрадницьких, білогвардійських, гетьманських, петлюрівських та інших буржуазно-націоналістичних угру-

повань. Так були створені і взяті на державне утримання капіталістичних країн — в США, Канаді, Англії, Франції, Німеччині — кубла із залишків поміщицько-куркульських груп. Цим зграям гієн та шакалів було доручено — невгамовно і в найширших масштабах — обливати брудом, закидати наклепами, засипати інсинуаціями Радянський Союз, поширювати брехливі інформації про життя радянських народів, щоб спробувати перед цілим світом сплюжити соціалістичну державу трудящих. Відщепенці і ренегати, підлі зрадники і запродавці, люті вороги свого народу мали від імперіалістів завдання виховувати свіжі «кадри» лютих ненависників народу, здатних на будь-який злочин проти народу та його держави. Саме на них і покладалась диверсійна, шпигунська та провокаційна діяльність на користь міжнародного імперіалізму.

Радянський народ та всі прості люди світу добре пам'ятають, до чого привели ці підлі підступи міжнародної реакції.

Підступи імперіалістів були розгадані радянським народом, їх агентура в СРСР була виявлена і викрита — провокаторів, диверсантів і терористів знищив народний гнів. І в цій боротьбі проти ворогів народу Комуністична партія тільки зміцніла, а радянський народ ще тісніше згуртувався навколо неї.

Щодо готованих за межами Радянської країни «кадрів» контрреволюції, запеклих білогвардійців та скажених буржуазних націоналістів, то не досягли й вони нічого, хоч скільки старались під час другої світової війни, хоч скільки потратилися на них імперіалісти більше як за тридцять років існування білогвардійської та націоналістичної еміграції.

Американські імперіалісти чимало доларів витратили на відродження німецького імперіалізму. Вони разом з своїми спільниками вигодували фашистського звіра і нацькували його на Радянський Союз. Вони розпалили другу світову війну. Коли ж у другій світовій війні під тиском народних мас США і Англія виступили проти блоку фашистських агресорів, імперіалісти з шкури пнулися, щоб за всяку ціну затягти війну; вони підступно зволікали відкриття другого фронту, розраховуючи на ослаблення як Радянського Союзу, так і гітлерівської Німеччини. Вони чимало витратили доларів на здійснення цих своїх маячних планів.

«Витрачатись» імперіалістам, і насамперед американським імперіалістам, доводиться і тепер чимало.

Згадаймо, наскільки посилились всі антинародні заходи імперіалістичних урядів після другої світової війни, коли від світу капіталізму відколовся ще ряд країн і в Європі, і в Азії! Скільки потратилися імперіалісти, і насамперед американські, щоб перешкодити утворенню країн народної демократії та зірвати перехід народів цих країн до будівництва соціалізму. Скільки вкладено і вкладається грошей у злочинні збройні інтервенції проти Китаю, Індонезії, В'єтнаму, Малайї, Філіппін, Бірми та інших країн, де народи борються за своє соціальне та національне визволення. Скільки вкладено і вкладається грошей у підлу загарбницьку війну в Кореї. Скільки кинуту асигнувань для організації та підтримки шпигунської, диверсійної та терористичної діяльності зрадників народу й запродавців у країнах народної демократії — Чехословаччині, Польщі, Угорщині, Румунії, Болгарії та Албанії.

Складемо до купи всі «витрати» американсько-англійських імперіалістів. Не мільйони і не сотні мільйонів, а мільярди і десятки мільярдів витрачено на організацію та здійснення підривної діяльності проти Союзу Радянських Соціалістичних Республік та проти країн народної демократії.

І тепер ще ці, чергові, сто мільйонів.

Сто мільйонів доларів — це величезна сума. За такі гроші мирні народи поставили б кілька заводів-велетнів, які виробляли б товари широкого вжитку на потребу мільйонів споживачів або побудували б тисячі житлових будинків для мирного проживання людей.

Та американські імперіалісти воліють ці гроші витрачати не на користь своєму народові, а на підступи проти народів інших країн, на організацію вбивств, грабежу й розорення, на те, щоб годувати, поїти, одягати і озброювати людиновідступників, зрадників своїх народів, які вигнані мирними людьми за межі батьківщини і викинуті історією на смітник, за якими тужать тюрми і побиваються шибениці.

Яка ж «ціна» цим мільйонам і мільярдам американських доларів, що їх витрачають американські монополісти на підривну «діяльність» проти інших країн і народів?

Яка ціна самому американському доларові?

Марна річ пробувати нині встановити справжню «вар-

тість» американського долара. Американський долар покроплений потом американських трудівників, але ще дужче він залитий кров'ю всіх народів світу. Американські монополісти не тільки жорстоко експлуатують і грабують власний народ. Вони видушують мільярди доларів з грабованих ними народів колоній і залежних країн. Десятки мільярдів наживають вони шляхом мілітаризації економіки, посилення гонки озброєнь і розпалювання нової світової війни.

Так нагромаджують свої казкові багатства капіталісти. Так діє основний економічний закон сучасного капіталізму. В ім'я свого збагачення, в гонитві за максимальними прибутками американські монополісти йдуть на найтяжчі злочиння. В ім'я прагнення підкорити собі всі народи вони йдуть на злочинства проти цих народів. В ім'я жадоби запанувати над цілим світом вони здатні на будь-який злочин проти цілого людства.

Вони заробляють долар на долар; на кров ллють кров. Така «ціна» американського долара. Ціна крові!

ВОРОГИ ЛЮДСТВА ТА ЇХ НАЙМАНЦІ

Неможливо скласти повний список злодіянь американського імперіалізму.

На суді над клікою американських імперіалістів прокурор буде в скрутному стані. Якщо він зажадає включити в свою обвинувальну промову всі акти злочинної діяльності американських імперіалістів — всі кричущі факти грабінництва, провокацій, убивств, всі підступні дії, спрямовані проти волі й суверенності народів, — судовий процес затягнеться на довгий час: в обвинувальному акті будуть тисячі пунктів обвинувачень.

Але найтяжчим, безперечно, буде обвинувачення в новій змові проти людства й людяності, в новій змові проти миру між народами.

Американські імперіалісти хочуть розв'язати нову світову війну і нині від її готування переходять уже до її розв'язання.

Кожній простій людині нині добре відомі численні і широкі заходи готування нової світової війни американськими імперіалістами.

Міністр закордонних справ Радянського Союзу — на шостій, паризькій, сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, виступаючи від імені Радянського Союзу з вимогами про заборону атомної бомби і загальне роззброєння та наполягаючи на підписанні Пакту Миру між п'ятьма великими державами, в ряді своїх промов викрив гарячкову діяльність американо-англійських пап'їв війни і показав перед цілим світом величезний розмах воєнних готувань Сполучених Штатів Америки.

В збройних силах США нині — «в мирний» час — п'ять мільйонів солдатів і офіцерів: більше, ніж було під час минулої другої світової війни. Витрати на військові потреби в бюджеті США на кінець 1951 року становили 50 мільярдів доларів, теж значно більше, ніж було їх тоді, коли США були учасником другої світової війни. В 1952 році ці витрати становили близько 65 мільярдів. Військова промисловість США на початку 1952 року виробляла озброєння у 3 рази більше, ніж виробляла в 1950 році. Сама тільки авіаційна промисловість, що випускає військові літаки для армії США та їх сателітів, лише за 1951 рік збільшила випуск літаків майже на 70 процентів.

Керівник американської профспілкової делегації, яка відвідала в 1951 році СРСР, у своєму привітанні сталінградцям — з нагоди десятиліття великої перемоги під Сталінградом — писав, що на виготовлення зброї США витрачають щогодини якнайменше 10 мільйонів доларів.

Мілітаризація США і виготовлення озброєння зростають нечуваними темпами. Військова економіка США поглинає на прямі військові витрати близько трьох чвертей бюджету 1952—1953 року. Це більше як у 3 рази перевищує військові витрати США до початку війни в Кореї. В бюджеті на 1953—1954 рік передбачається асигнувати на військові потреби 73 проценти всіх бюджетних витрат.

Але США не тільки самі готуються до нової війни, вони ще наполегливіше готують своїх попіхачів-сателітів. Заклавши військовий, агресивний Північно-атлантичний блок, подаючи країнам, які входять до цього блоку, «допомогу», кліка американських правителів — через наставлені ними маріонеткові «уряди» цих країн — спрямовує всю цю «допомогу» виключно на потреби військової промисловості. Мілітаризацію країн Атлантичного блоку американські імперіалісти здійснюють у найширших масштабах, і кожна з країн — в результаті «мобілізації» внутрішніх ресурсів — витрачає на військові потреби значно більше, аніж дістає від США тієї «допомоги». Витрати країн-сателітів США на військові потреби агресивного Північно-атлантичного блоку на 1952—1954 роки мають становити — як заявляє американський економічний диктатор США в Західній Європі Гарріман — 224 мільярди американських доларів.

Гонка озброєнь та заходи мілітаризації, що їх після закінчення другої світової війни та в жаданні третьої роз-

палюють американські імперіалісти, сягає нині справді шаленого напруження, а наступальність американських мілітаристів-агресорів посилюється день у день. Відомо всім, що Радянський Союз та країни народної демократії не раз і не двічі заявляли протести проти того, що за післявоєнні роки американські агресори побудували на території підкорених ними країн Європи, Азії та Африки — поблизу територій Радянського Союзу та країн народної демократії — кілька сот військово-повітряних та військово-морських баз, які мають стати трамплінами для нападу з суші, моря й повітря. Такі бази побудовані в Норвегії, Данії, Голландії, Західній Німеччині, Люксембургу, Бельгії, Англії, Франції, Іспанії, Італії, Французькому Марокко, Алжирі, Тунісі, Лівії, Греції, Туреччині, Єгипті, на острові Мальта й на острові Кіпр, а також в Японії, Південній Кореї, на Тайвані та ще деінде. Все це робиться під галас про «оборону», хоч їм нічим і ніяк не загрожує жодна країна ні в Європі, ні в Азії, ані в Африці. Але й цього стало мало для американських агресорів. Тепер вони широко розгортають будівництво ще нових баз. За бюджетний 1951—1952 рік США вкладають у будівництво баз ще понад 2 мільярди доларів; на це ж «діло» вони витягли в своїх сателітів понад 7 мільярдів доларів. З цієї величезної суми понад один мільярд витрачається — як повідомляє про це американське ж агентство Юнайтед прес — на спорудження спеціальних «секретних аеродромів, з яких легко досягти Радянського Союзу». І особливо наполягають американські палії війни на будівництві баз у Туреччині та Японії, що, як відомо, не входять до Атлантичного блоку і взагалі надто далекі від Атлантичного океану, однак територіально межують з Радянським Союзом і країнами народної демократії.

Агресивна, мілітаристська політика деяких діячів нинішнього американського уряду, його стремління розпалити нову світову війну є прямим виразом прагнень американських монополістів, які сьогодні заправляють в США.

Нещодавно в американській газеті «Ньюс», що виходить у Детройті, було надруковано листа американського генерала Холдріджа, який після другої світової війни проти гітлерівського фашизму зайняв антивоєнну позицію, за що й мусив податись з американської армії геть. Холдрідж опублікував ряд журнальних статей та брошур, в яких викриває войовничість американських капіталістів та гань-

бить агресивні плани американського мілітаризму. В згаданому листі Холдрідж написав:

«Війна — це бізнес Америки. «Концерн убивства» зробився нашим основним підприємством, в яке ми вкладаємо щорічно сто мільярдів доларів. Коли б Америка раптом позбулася цього джерела прибутків, наша економіка зруйнувалася б за один день».

Відставний американський генерал має на увазі прибутки, які дістають американські капіталісти від «чужих» воєн: інші держави у війнах поміж собою убожують, а США, користуючи з усіх вигод «мирного життя», розвиваються й збагачуються. І справді, саме на прибутках від воєн побудовано економіку США, саме на виробництві озброєння та воєнних припасів багатіє й розвивається американська промисловість.

Але особливо збагатіли американські монополісти на світових війнах — на першій (1914—1918) та другій (1939—1945).

Як відомо, США вступили в першу світову війну аж наприкінці, коли обидві сторони — і німецько-австро-турецький союз, і англо-франко-російський союз — були значною мірою виснажені. Протягом усіх років війни США тільки постачали зброю та військове спорядження, і на тому американські капіталісти дістали величезні прибутки: майже все золото воюючих країн перейшло в сейфи американських банків. Коли ж війна закінчилася і ряд країн Західної Європи лежав у руїнах, а економіка їх була вкрай розхитана, збагатіли на війні США взялися «допомагати» відродженню цих країн: американські капіталісти вкладали свої гроші у так звану «відбудову» господарства і прибутки від цього знову повертали до своєї кишені. Обчислити це збагачення американських капіталістів точно неможливо, бо цей процес збагачення американських монополій на відбудові розхитаного в першу світову війну господарства європейських країн тривав аж до початку другої світової війни і безпосередньо перейшов у нову хвилю збагачення на поставках для другої світової війни.

Як відомо, і з вступом у другу світову війну проти гітлерівського фашистського агресора США теж утримувались скільки могли; тимчасом американські монополісти — поки народи лили кров — торгували з воюючими країнами зброєю та військовим спорядженням. Коли США все ж таки взяли участь у війні, то й тоді — це теж добре

відомо всім — основний тягар війни несла Радянська Армія, а американські війська (разом із англійськими військами) від ведення активних воєнних дій довгий час утримувались. Вони відкрили другий фронт і вступили в бої в останні місяці війни, коли воєнна машина гітлерівського фашизму була вже розбита Радянською Армією, коли гітлерівці тікали вже чимдуж із загарбаних земель до себе в лігво, в Берлін.

Війна закінчилась. Загинули десятки мільйонів людей. Багато країн Західної, Центральної й особливо Східної Європи лежали в руїнах. Люди на своїх землях залишались голі й голодні, а американські капіталісти поклали в свої сейфи чистого прибутку від «бізнесу» на війні... 65 мільярдів доларів.

У післявоєнний період американські імперіалісти розгорнули підготовку нової війни. Вони проводять шалену гонку озброєнь, розширюють невпинно виробництво озброєння і військового спорядження і кладуть від цього до своїх сейфів нові й нові десятки мільярдів прибутку.

За один тільки 1951 рік після початку війни в Кореї американські капіталісти — виробники зброї, — навіть за офіційними даними, одержали прибутків 42,9 мільярда.

Воєнний «бізнес», проте, обчислюється не тільки прибутками від виготовлення зброї: він незрівнянно більший для США. Американські монополісти після другої світової війни запанували над усіма іншими капіталістами світу, прибравши до рук економіку майже всіх країн капіталістичної частини світу. Віднині капіталісти всіх країн стали в пряму залежність від американських капіталістів.

«Бізнес» цей дає американським капіталістам величезний ефект. По закінченні війни американські правителі нав'язали всім країнам Західної Європи, які підпали під їх вплив, «план Маршалла». Це — по суті — план переозброєння і підготовки нової війни, за яким усі прибутки від так званої «відбудови» — десятками і сотнями мільярдів доларів — знову течуть і течуть у сейфи американських монополістів на Уолл-стріті.

В жадобі до збагачення американські імперіалісти прагнуть панувати над цілим світом, над усіма ринками збуту й джерелами сировини, визискувати всі народи. Вони хочуть, щоб усі народи постачали сировину американським

підприємцям, а самі не виробляли для себе нічого, віддаючи всі свої достатки на придбання американських товарів. Вони сподіваються, що в результаті третьої, розпалюваної ними, світової війни їм пощастить підкорити всі народи земної кулі або бодай значно поширити ті території, які підпали під їх панування і втратили свою незалежність у господарському та політичному житті.

Війна вигідна, прибуткова для американського монополістичного капіталу, війна потрібна американським імперіалістам, щоб відтягти або бодай послабити загрозу економічної кризи. Тому насамперед американські імперіалісти і прагнуть нової війни.

Але не тільки жадоба до збагачення та влади тягне американських капіталістів до розпалювання нової світової війни.

Капіталістичний світ дедалі більше роздирається внутрішніми суперечностями внаслідок погоні за максимальними прибутками, за джерелами сировини, за ринками збуту товарів, за сферами прикладання капіталів, дедалі більше поглиблюються й загострюються суперечності між різними монополістичними групами, між різними капіталістичними країнами. Та й самий капіталістичний світ внаслідок посилення визвольної боротьби народів дедалі зменшується в обсязі, звужується капіталістична система господарства; з-під панування буржуазії все більше й більше відходить країн. Після першої світової війни від капіталістичного світу відпала Росія і натомість утворився Союз Радянських Соціалістичних Республік. Після другої світової війни відпала Польща, Чехословаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Албанія, відпав величезний Китай, утворилася Корейська Народна-Демократична Республіка, утворилася Німецька Демократична Республіка, а в ряді країн — В'єтнамі, Малайї, Філіппінах, Бірмі, Індонезії, а за ними в Марокко, Тунісі народи повстали і повстають, борються за своє визволення.

Знищивши або знищуючи в своїх країнах капіталістичні режими, скидаючи владу буржуазії та поміщиків, трудящі беруть владу до своїх рук, і визволені народи будують життя на засадах демократії, спрямовуючи своє будівництво на шлях до соціалізму.

До будівництва соціалізму нині взялася майже третина всього людства. А двісті мільйонів у нашій Вітчизні

вже побудували на своїй землі соціалізм і здійснюють поступовий перехід до комунізму. За прикладом наших народів ідуть інші вільні народи.

Наш приклад вільного, незалежного і щасливого творчого, мирного життя без панів хвилює всі народи світу. Народи прагнуть соціального і національного визволення, всі прості люди хочуть жити добре. Симпатії до нашої Вітчизни, країни побудованого соціалізму, зростають поміж трудящих людей світу, демократичні настрої ширяться й міцнішають, прості люди починають розуміти, що єдиний вихід для них — в будівництві соціалізму, в прямумванні до комунізму.

Імперіалісти США бачать, що земля тікає у них з-під ніг, що зникають їхні надії на прибутки, що виникає загроза самій капіталістичній системі, самому їх існуванню.

І вони страхаються комунізму.

І хотіли б знищити будь-який демократизм.

Вони хотіли б зірвати перебудову світу на соціалістичних основах.

Тому насамперед вони хочуть іти війною проти народів, які будують соціалізм. Тому вони й лементують осканженіло про «комуністичну небезпеку».

Тому вони і воюють зараз у Кореї, чинять провокації проти Китаю, готують війну проти світоча всього людства — Радянського Союзу, що стоїть на сторожі миру в усьому світі.

Сьогодні всю промисловість США вони перевели на воєнне виробництво, виготовлену зброю й військово спорядження везуть до своїх країн-сателітів, всю економіку підкореної їм частини світу поставили на службу воєнізації, населення всіх підвладних їм країн посадили на голодний пайок і душать непосильними податками, запроваджують найширші заходи мілітаризації цих країн, а в самих США оголосили надзвичайний стан і відмобілізували армію більшу, ніж мали під час війни проти гітлерівського фашизму.

Та проте воювати вони звикли чужими руками.

Чужими руками ладнаються вони воювати й тепер.

Для готованої війни вони збирають людські сили — гарматне м'ясо — по підлеглих їм країнах. Вони заклали агресивний, розбійницький Північно-атлантичний блок і гуртують під своїм командуванням спеціальні збройні сили цього блоку, вимагаючи від підлеглих країн — Англії,

Франції, Італії, Бельгії, Голландії та інших — солдатів, солдатів і солдатів!

Але народи не хочуть воювати.

Очолований Радянським Союзом, міцно стоїть фронт захисту миру. Рух прихильників миру шириться в світі день у день, зростають лави борців за мир і міцнішають організації захисту миру.

Воювати не хочуть не тільки прості люди. Війни бояться і самі маріонеткові «уряди» в країнах — сателітах США. Американські мілітаристи вже точно обчислили, скільки яка країна з підлеглих їм має виставити гарматного м'яса до Атлантичної армії. Але навіть і проамериканські уряди і Англії, і Франції, і Італії, і всіх інших країн — сателітів США — огинаються, пручаються і торгуються, бажаючи постачити гарматного м'яса якнайменше, бо народи цих країн рішуче виступають проти війни. Плани утворення Атлантичної армії так і не виконані в призначені американським командуванням строки, і з кожним днем зменшуються й зменшуються реальні перспективи їх виконання, дарма що вимоги американських мілітаристів зростають, а погрози стають зухвалішими й жорстокішими.

Тому американські мілітаристи роблять тепер ставку на недобитків гітлерівського фашизму та японських завойовників. Основним ядром Атлантичної армії вони гадають зробити відновлений гітлерівський вермахт. Вони відроджують японську вояччину як знаряддя своєї агресії проти народів Азії. На підмогу їм вони гуртують різних ландскнехтів — охвістя антинародних, профашистських військових формувань, розгромлених разом із гітлерівцями.

Весь фашистський набрид, ця покидь роду людського, а поміж нього найбільше всякі запроданці й зрадники, які втекли з своїх країн від справедливої кари, — різні польські андерсівці, угорські салашівці, румунські легіонери чи українські буржуазні націоналісти — мають тепер від мілітаристів США особливу увагу.

На цих недолюдків палії війни покладають особливі надії і мають для них спеціальне доручення: вести потаємну війну в мирний час.

Саме з цих людців американські мілітаристи готують оті «підрозділи збройних сил», про які йдеться в труменівському законі «про взаємну безпеку», а американські

розвідники відбирають окремих головорізів, щоб перекидати на територію Радянського Союзу і країн народної демократії для підривної діяльності.

Саме на таких «відібраних осіб», що вигнані разом з німецькими загарбниками за межі Радянського Союзу, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії, Албанії або й проживають по цих країнах, як це сказано в труменівському законі, та на організацію їх підривної діяльності і витрачаються зараз асигновані урядом США чергові сто мільйонів американських доларів.

„БУДЬ-ЯКІ ВІДІБРАНІ ОСОБИ“

Ось вони — ці «будь-які відібрані особи».

Наведемо для прикладу кількох.

Вони, справді, «будь-які», бо ми не будемо шукати їх спеціально: беремо те, що є зараз напихваті.

І вони, справді, «відібрані», бо їх відбирала для виконання диверсій на території Української Радянської Соціалістичної Республіки американська розвідка.

Затримані радянськими органами державної безпеки на місці злочинів з американською зброєю в руках, вони стали перед судом українського радянського народу, який розглянув їхню злочинну діяльність прилюдно, на відкритих судових процесах у містах Львові, Дрогобичі, Стрию та Чорткові, в місцях, де й відбувалась їх злочинна діяльність, розглянув перед лицем жертв і свідків, радянських людей.

Під тиском незаперечних доказів, показань свідків та зізнань своїх співучасників на суді всі вони змушені були признатися в своїх злочинах, у всіх своїх злодіяннях і визнати свою провину перед радянськими людьми, перед українським радянським народом і перед Українською радянською державою.

За що судили «відібраних»?

Послухаємо насамперед свідка, радянську людину.

Ось розповідає на суді в місті Стрию колгоспний сторож, сімдесятилітній український колгоспник Серанта Михайло Григорович:

— 22 лютого, о сьомій годині ввечері, прийшов я додому. Раптом жінка моя закричала, що горимо. В ту ж

хвилю почув я постріли і побачив, що горить моя хата. Ми з жінкою й сином нашим вибігли з хати і тут побачили, що палають і колгоспні будівлі. Треба було рятувати колгоспну худобу. Ми з жінкою й сином кинулись виводити худобу з стайні, що вже зайнялася. За якийсь час надбігли й люди, і всі разом взялись гасити пожежу. Бандити, які підпалили колгоспне добро, хотіли перешкодити нам організувати колгосп, та їм це не вдалось.

Державний обвинувач запитав підсудного, бандитського «отаманчика» Гельнера, який із своїми бандитами намагався спалити будівлі в цьому колгоспі:

— Чому ви вчинили це злочиння?

— З наказу нашого проводу.

— З якою метою?

— Ми мали перешкодити будівництву колгоспів та поліпшенню життя колгоспників.

Аналогічні признання зробили й інші бандити і на цьому процесі, в Стрию, і на інших процесах,— у Львові, Дрогобичі та Чорткові.

— Хто ж ваш «провід»? — запитали бандитів на процесі в Стрию, на процесах у Львові, Дрогобичі та Чорткові.

— Провід ОУН, організація українських націоналістів.

Організація українських націоналістів!.. Дуже важливе бандитське признання! Українські буржуазні націоналісти і всі «організації» українського буржуазного націоналізму далися-таки взнаки нашому трудовому народові!

Великий, сорокамільйонний український народ—нині вільний, незалежний і суверенний в своїй радянській державності, возз'єднаний на всіх своїх історичних землях у єдиній соціалістичній республіці, невід'ємній складовій частині великого Союзу Радянських Соціалістичних Республік,—ніколи не забуде жахливих злочинів буржуазних націоналістів. «Організації» українських буржуазних націоналістів на різних етапах історії української нації завдавали багато горя і лиха трудящим, діяли проти свободи, незалежності й добробуту українського трудового народу.

Коли український народ слідом за своїм старшим братом, великим російським народом, піднявся, щоб назавжди скинути соціальне і національне гноблення, коли українські робітники і селяни слідом за російськими робітниками й селянами пішли на Жовтневі барикади, щоб зни-

щити ярмо поміщиків, капіталістів та куркулів, українські буржуазні націоналісти, плоть від плоти українських капіталістів, поміщиків і куркулів, разом з російськими та польськими експлуататорами пішли контрреволюційним походом проти визвольної боротьби трудящих. В роки громадянської війни буржуазно-націоналістичні «організації» «самостійників» та петлюрівців на вірній службі в німецьких, а потім і англо-франко-американських загарбників потоками лили кров українського народу.

Український народ в союзі з народом російським та іншими радянськими народами, очолений Комуністичною партією, розгромив і вигнав геть за межі рідної землі рештки буржуазно-націоналістичних банд. «Організації» українських буржуазних націоналістів були викинуті українським народом на смітник історії, а недобитки бандитських жовто-блакитних зграй знайшли собі притулок біля розвідок імперіалістичних сусідів України та керівних в імперіалістичному таборі країн — Німеччини, Франції, Англії та Сполучених Штатів Америки. Ці покидьки, виזбирані рукою фашистського заводія, біснуватого Гітлера, були ще раз жалюгідними, але лютьми бандитськими зграями кинуті прсти українського народу. Вони прибули в фашистському обозі катами і карателями.

Не пощастило Гітлерові: величезну воєнну машину гітлерівської армії перемолола і перемогла могутня Радянська Армія. Не поталанило й гітлерівським посіпакам — недобиткам українського буржуазного націоналізму: український народ за допомогою Радянської Армії винищив їх; лише окремих дрібних групкам вдалося накивати п'ятами і уникнути справедливого та суворого народного суду.

І от ці мізерні залишки, оце дрібне скалля розтрощенних вразки «організацій» українських буржуазних націоналістів — ОУН, бандити-оунівці — і далі заміряються чинити злодіяння проти українського народу!

Ці поодинокі бандити-вовкулаки намагаються будь-чим дошкулити українському народові, намагаються бодай ужалити радянських людей! Ця мізерна купка відщепенців силкується бодай нашкодити, де пощастить. Хлібороби західних областей України, щойно повернувшись в рідну сім'ю радянського українського народу, дружно взялися до перетворення свого життя на справедливих соціалістичних основах і почали утворювати колгоспи, щоб вийти із віковичних злиднів та досягти добробуту. А не-

добитки українських буржуазних націоналістів замірялись нашкодити українському народові.

Вони, звичайно, одержували «утримання» від «господаря» — американської розвідки, але в жадобі до поживи їм було того мало, і вони грабували собі в кишеню. «Господарі» проти того не заперечували: теж мали на тому свій «інтерес». «Інтерес» організаторів бандитизму був у тому, що від систематичних бандитських грабунків селяни в західних областях України мали б убожити і через те неприхильно ставитися до Радянської влади, яка, мовляв, «не може захистити» спокій і майно своїх громадян.

На процесі у Львові оунівський бандит Стахур відповідає на запитання прокурора:

— Що ви робили, коли зірвали двері і вдерлись до хати?

— Почали грабувати і забирати все, що було в хаті. Потім награване склали у клунки і винесли у двір...

— Кого ви грабували і що ви грабували? — запитує прокурор у бандита Кальченка на процесі в місті Стрию.

— Грабували місцеве населення, забирали в нього все: продукти харчування й одяжу.

— Чому ви грабували населення? — питає прокурор у бандита Пихоцького на процесі в Дрогобичі.

— Бо воно добровільно не хотіло нас підтримувати, — відповідає бандит.

Так, люди не давали бандитам грошей, одяжі, харчів. Люди хотіли жити мирною працею, поліпшувати свій добробут, будувати краще життя для всього народу. А бандити заважали людям жити і будувати життя.

Так, населення добровільно не давало, населення не хотіло підтримувати оунівських бандитів, населення активно виступало проти них. Тоді бандити вдалися до примусу, до мордування людей.

На процесі в Дрогобичі розповідає потерпіла, колгоспниця Дуда Катерина Іванівна — мати десяти дітей, нагороджена Радянською владою орденом «Материнська слава» першого ступеня:

— Дев'ятого вересня бандити прийшли до мене і сказали, щоб я дала їм повечеряти. Я відказала, що в мене нема їм вечеряти, бо я маю кормити своїх дітей... Тоді бандити взяли лампу, перешукали, поцупили масло й хліб і наказали мені дати їм ще й триста карбованців грошей. Я мала лише двісті вісімдесят, але бандити не хотіли нічого знати... Тоді я почала кричати, бандит «Жук» ударив

мене і став погрожувати мені за те, що я роблю в колгоспі. Я відказала йому, що роблю, бо народ мені довіряє. Тоді бандит «Жук» вихопив у мене з рук дитину і разом з другим бандитом потяг мене в двір. Там стояла фура, мене кинули на неї, я кричала, але вони зав'язали мені рота й очі... І привезли мене в ліс...

Вранці найстарший поміж бандитів розв'язав мені руки й ноги і почав допитуватись та дорікати, що я роблю у колгоспі. Я казала, що роблю, раз народ мені доручив... Тоді вони почали бити мене буками, доки я зомліла...

На цій мові Катерина Іванівна Дуда обернулася до лави підсудних, до бандита, який її катував:

— За що ти мене бив, за що ти вбив мого чоловіка, за що ти повбивав моїх родичів?.. Мені Радянська влада дала гарне життя, а ви нам жити заважаєте! Їсти просити прийшли, бач, до мене! Та нема вам, бандитам, їсти у нас!.. Брешуть, сволота, що вони за український народ, а самі збиткуються над ним. Вороги вони, а не українці!.. Я тяжко хвора лежала після того, як мене побили. Радянська влада дала мені грошей, щоб я їхала на курорт лікуватись. За що ти мене бив, бандите?

Прокурор повторив запитання потерпілої:

— Підсудний, за що ви її били?

— За те, що вона робила в колгоспі,— зухвало відповів цей чорний розбишака.

Бандит Кальченко на процесі в Стрию дає показання на запитання прокурора:

— Ви сказали, що вживали «рогачку». Що таке «рогачка?»

— Це дві рогулі закопуються в землю, а зверху кладеться жердина, людині зав'язують руки під коліннями і чіпляють до цієї жердини.

— Де ви навчилися таких способів катування?

— До такого способу вдавались оунівці...

До такого способу вдавався і бандит Гельнер.

Він показав на процесі в Стрию:

— Студент Львівського університету Мацків Євген був схоплений за моєю вказівкою і приставлений в ліс. Я мав відомості, що він активно допомагає Радянській владі. Мацкова я тримав у лісі півтора місяця і майже щодня допитував його. Він нічого не казав, тому я його бив буком, підвішував униз головою. Але він нічого не хотів говорити. Тоді я наказав задушити його дротом...

А ось показання бандита Остапова, який разом з другим бандитом Гайдою вдерся до хати колгоспника Кобеняка:

— Зайшовши до хати, ми побачили перелякану жінку з дитиною. Господаря не було. Коли господиня засвітила сірника і побачила нас з ножами, вона почала репетувати. Гайда вхопив її за голову і вдарив ножем, а тоді сказав мені дорізати її, а сам ухопив дитину і взявся її різати. Дитина зразу дуже кричала, а потім крику вже не було чути, тільки белькотання, бо захлинулась кров'ю. В цей час прокинулась дівчинка і з плачем побігла до забитої матері. Гайда кинувся до неї, вона боронилася руками і втекла до ліжка. Але Гайда вхопив її і почав різати. Дівчинка кричала: «Не вбивайте мене, вуйку!..»

Насильники, кати, вбивці, грабіжники і підпалювачі,— яке страшне моральне обличчя цих нелюдів, яка страшна розтлінна людська подоба,— чи ж поворухнеться язик назвати цих покручів — людьми?

Хто може розраховувати на таких людців? Хто їх послав? Хто їх господар?

Вони сказали — хто.

І найточніше за всіх сказав це бандитський «отаманчик» Сказинський.

Прокурор:

— Підсудний Сказинський, кому ви допомагали в той час, коли Радянська Армія гнала гітлерівців?

Підсудний:

— Я допомагав гітлерівцям.

— За чим завданням ви діяли після того?

— За завданням оунівського проводу, який нині перебуває в західній зоні Німеччини.

— На що і на кого ви сподівались тепер?

— Ми, оунівці, розраховували на те, що проти Радянського Союзу виступлять Америка, Англія і Франція.

Прокурор:

— Отже, ви чекали на імперіалістів?

Підсудний:

— Так.

Ось які вони — «будь-які особи», відібрані американськими імперіалістами для диверсійної діяльності проти нашої Вітчизни і проти нашого народу.

Ось яке їх моральне обличчя.

ПРОГРАМА НАРОДУ І ПІДСТУПИ ВОРОГІВ НАРОДУ

«Будь-які відібрані особи» точно виконували всі завдання свого нового господаря, американської розвідки, які вони одержували через свій бандитський оунівський «провід» у західній зоні Німеччини.

Убивствами, мордуваннями, погрозами, грабіжництвом і провокаціями вони намагались залякати населення західних областей України, підірвати його довір'я до величезних досягнень у перетворенні життя, здобутих рідними братами-українцями в східних областях.

Український народ внаслідок Великої Жовтневої соціалістичної революції, в спільній із російським народом боротьбі під керівництвом Комуністичної партії здобув своє соціальне і національне визволення і вперше за всю свою багатовікову історію побудував свою державу. Український народ, тіло якого віками було розрубане кордонами загарбницьких держав, завдяки мудрій ленінській національній політиці та внаслідок перемоги соціалістичного ладу в радянських республіках, об'єднаних дружбою, здійснив нарешті свої одвічні мрії про возз'єднання.

Зрадники і запродавці— українські буржуазні націоналісти — замірялись залякати хоч би частину населення західних областей і «психологічно підготувати» його до нової інтервенції, до рабства в американських імперіалістів.

Бандит Стахур на судовому процесі у Львові розповів:

— Коли мене призначили ватажком оунівської бойовки, мені сказали, що я можу робити все, що забажаю: убивати радянських людей, палити і грабувати.

— Це така програма оунівців? — запитав прокурор.

— Так, — підтвердив бандит.

Так, така «програма» оунівців.

На запитання прокурора на процесі в Дрогобичі: «З якою метою ви чинили всі ваші злочиння?» — оунівський бандит Пихоцький, який убивав радянських людей, грабував майно колгоспників і намагався організувати поміж них антирадянські провокації, відповів:

— Усі ці злочиння ми чинили спеціально для того, щоб залякати місцеве населення, тримати його під собою і держатися його коштом.

Це — відома тактика українських буржуазних націоналістів з давніх-давен, на всіх, так би мовити, етапах їх антинародної діяльності. Так діяли ще петлюрівські погромники під час громадянської війни на Україні, так чинили різні на масть, але однакові своїм звірячим нутром, всілякі націоналістичні «отаманчики» після розгрому петлюрівщини українським народом, так звірствували ті ж таки оунівці під час гітлерівської окупації в карних фашистських загонах, в різних поліційних організаціях, в застінках гестапо або просто в-за рогу. Так діяли оунівські бандити, «відібрані» американо-англійською розвідкою на вірну службу американським імперіалістам.

Але їм не пощастило у вісімнадцятому році, не пощастило під час гітлерівщини, не пощастило й тепер.

В 1946 році, коли тільки розгорталася широка відбудова господарства західних областей України після фашистської руйнації і молоді західноукраїнські колгоспи тільки-но ставали на ноги, бандерівські бандити в Чортківському районі убили селянина Стаха Минту за те, що він вступив до колгоспу.

Нелюдське катування батька бачила його шістнадцятилітня тоді дочка, школярка Галина, заховавшись на горі. Вона впізнала тепер, на судовому процесі, бандита Малинника, який мучив і убив її батька, — і вбивця мусив признатись. Він підтвердив, що Стах Минта був закатований і забитий, щоб настрахати інших селян, щоб люди не йшли до колгоспу.

Галина Минта тут же на суді сказала бандитові, що сидів на лаві підсудних:

— Ви, бандити, вбили мого батька за те, що він був чесним колгоспником, ви хотіли, щоб у нас не було колгоспу. Але колгосп є, він виріс і багатіє. Ви думали, що

колгоспів не буде, а от же вони існують, стали справжніми колгоспами, в них працюють тепер усі люди і працюють сумлінно.

Голова суду запитав двадцятилітню тепер Галину Минту, дочку закатованого Стаха Минти, ким працює зараз вона.

— Я працюю комбайнеркою,— з гордістю відказала достойна дочка свого батька, достойна дочка свого народу.

Ворогам не залякати народ, який бореться за краще життя!

Сердешний батько мужньо загинув на своєму посту, загинув за свій колгосп на початковому етапі його організації. Дочка негайно стала на місце батька, взяла участь у будівництві колгоспу, опанувала важливу професію комбайнера і нині збирає хліб у рідному колгоспі комбайном, бореться за поліпшення колективного господарювання.

Слава дітям, достойним своїх батьків, слава вірним синам і дочкам свого народу!

Колгоспниця Теодозія Кардаш, в якій оунівські бандити вбили чоловіка і зробили сиротами восьмеро дітей, сказала в своїх свідченнях на судовому процесі:

— Трое моїх дітей тепер працюють у колгоспі, і я сама теж працюю у колгоспі. Бандити не залякали людей. І колгосп у нас є, і люди в ньому добре працюють.

Колгоспний сторож Михайло Серанта, який в 1949 році рятував підпалені бандитами колгоспні будівлі, заявив:

— Весь народ узявся дружно, і наш колгосп тепер росте і процвітає.

Так радісно констатують успіхи всі свідки один за одним.

Один за одним змушені визнати і бандити:

— Ми хотіли перешкодити колгоспному будівництву і підбурити населення проти колгоспів,— понуро признається бандит Гельнер на процесі в Стрию,— але колгоспи існують, і ми нічого не добились.

— Ми хотіли спинити колективізацію і зірвати її здійснення,— «бідкається» бандит Пихоцький на процесі в Дрогобичі.— Але народ побачив, що життя у колгоспі доцільне: дає змогу добре жити; народ не зважив на наші погрози і пішов у колгоспи. Нам нічого не вдалося:

— Ні, не вдалося...

Зітхають і понуро мимрять це у своїх признаннях і бандит Ванівський у Дрогобичі, і бандити Малинник, Попович, Вегерський та їхній «отаманчик» Сказинський — у Чорткові.

Так, їм це не вдалося. Трудящі західних областей самі активно викривали підосланців-диверсантів і дружно взялися до творчої, будівничої роботи, використовуючи досвід східних областей України, досвід Радянської Росії та всіх інших радянських республік.

Трудящі західних областей вирішили перетворити своє життя на соціалістичних основах: вони здійснили масову колективізацію сільського господарства і зводять індустриальні будови, перетворюючи свої землі в могутній індустриальний край. Зростає на тому і їх особистий матеріальний добробут.

Радянська влада передала безземельним і малоземельним селянам західних областей понад мільйон гектарів орної землі, відібраної в поміщиків та куркулів. Переконавшись у величезних перевагах колективного господарювання, селяни західних областей почали організовувати колгоспи, і нині в західних областях України в колективних господарствах об'єднано 95,6 процента всіх селянських господарств і 99,7 процента всієї землі. Двісті сорок дві машинно-тракторних станції обслуговують тут колгоспи тракторами та іншими сільськогосподарськими машинами. У колгоспах західних областей утворено кілька тисяч міцних ферм великої рогатої худоби, понад чотири з половиною тисячі вівцеферм, близько п'яти тисяч свиноферм і більше як чотири тисячі птахоферм. На трудовдень колгоспники одержують де по три кілограми хліба, де по три з половиною і більше, ще й по півтора-два-три й більше карбованців грошми.

В боротьбі за соціалістичну перебудову сільського господарства ряд колгоспів у західних областях добився чималих успіхів, а поміж простих колгоспників виявилось чимало видатних діячів. Понад п'ять тисяч колгоспників західних областей нагороджені високими урядовими нагородами, п'ятдесят дев'ять стали Героями Соціалістичної Праці. Західні області, вся Україна, весь Радянський Союз і весь світ знають преславного Героя Соціалістичної Праці, колгоспницю з-під Мукачева Терезію Габовду, яка в соціалістичному змаганні з славетним Героєм з Дніпропетровщини Марком Озерним перевищила його сві-

товий рекорд урожайності кукурудзи, зібравши з гектара аж по 231 центнеру!

Промисловість західних областей України до возз'єднання була відсталою, одноманітною і дуже обмеженою. Польські та угорські пани, німецькі колоністи господарювали по-хижацькому, а власниками індустріальних підприємств були переважно іноземні компанії. Радянський уряд зразу ж після визволення західних областей від фашистських окупантів прийняв рішення про перетворення міста Львова на великий індустріальний центр та про великі індустріальні будівництва на західних землях України.

Тепер Львів є великим центром промисловості. Він збагатився такими заводами як інструментальний, механізований склозавод, взуттєва фабрика, бавовнопрядильна та панчішна фабрики. Новозбудовані у Львові заводи виробляють велосипеди, віконне скло, газову апаратуру, чого не вироблялося тут ніколи раніше. Значно збільшилась і потужність старих львівських підприємств: заводів будівельних матеріалів, швейних фабрик, підприємств харчової та м'ясомолочної промисловості.

За післявоєнні роки здійснено значну роботу по поширенню та реконструкції нафтової промисловості в західних областях, бурхливо розвивається і газова індустрія на основі широкого використання потужних газових родовищ у Дашаві й Опарі. В Закарпатській області заново створено буровугільну промисловість, яка видобуває сотні тисяч тонн лігнітів та бурого вугілля щорічно.

У Чернівцях збудовано бавовнопрядильну фабрику та масложиркомбінат. У Костополі — потужний комбінат стандартного домобудування. На Тернопільщині та Ізмаїльщині — заводи будівельних матеріалів. Значно розширились і реконструювались деревообробні комбінати Оржівський, Цуманський та Краснолівський. В Закарпатті широко розвивається деревообробне та мебльове виробництво, а також заново створені такі галузі легкої промисловості, як трикотажна, швейна і взуттєва, — у містах Ужгороді, Мукачеві, Виноградіві й Хусті.

За першу післявоєнну п'ятирічку в західних областях України відбудовано і заново збудовано 2500 великих і середніх промислових підприємств.

Особливо значні зміни сталися в організації і техніці лісової промисловості, яка перетворюється тепер на цілковито механізовану галузь індустрії. Механізація незрів-

нянно збільшує заготовлю лісоматеріалів і разом значно полегшує працю лісорубів.

На основі здійснення таких величезних народногосподарських робіт зріс матеріальний добробут і невпізнанно змінився культурний стан у західних областях.

Українська Радянська Соціалістична Республіка за післявоєнні роки витратила на потреби народної освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення понад 72 мільярди карбованців. І чималу частину цих величезних коштів вкладено саме в культурно-побутове будівництво в західних областях, де за панування капіталістів і поміщиків культурна справа стояла на особливо низькому рівні, а охорони здоров'я та соціального забезпечення взагалі не здійснювалось ніколи.

Кількість учнів у загальноосвітніх школах, які навчаються рідною мовою, нині у західних областях становить понад один мільйон триста тисяч. Спеціальних середніх учбових закладів та технікумів нині сто п'ятнадцять, і навчається в них тридцять п'ять тисяч студентів. Вищих учбових закладів стало двадцять шість, а навчається в них двадцять вісім тисяч студентів.

І ще чимало молоді із західних областей навчається нині в Москві, Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську та інших великих містах Радянської країни. Вузи України щороку випускають понад сорок тисяч молодих спеціалістів — стільки, скільки Франція, Бельгія і Норвегія разом.

Згадаймо лишень, що до возз'єднання на всіх землях Західної України в п'яти вищих навчальних закладах було всього чотири тисячі студентів, та й ті навчалися польською мовою, та й були вони всі — діти поміщиків, куркулів або урядовців, а дітей українських селян та робітників поміж студентами майже не було.

У Львові створено філіал Академії наук Української РСР. Десятки науково-дослідних установ працюють у різних містах західних областей, а всього на Україні Академія наук та інші наукові центри мають 490 науково-дослідних закладів з великою армією наукових працівників.

Західні області України мають тепер сім тисяч клубів, яких раніше зовсім не було, і понад п'ять тисяч бібліотек.

Про здоров'я трудящих західних областей піклується понад сімсот лікувальних закладів, понад три тисячі сільських фельдшерських пунктів, а відпочивають трудящі в

дев'яносто трьох санаторіях, які розташовані в західних областях, та користуються санаторіями цілої України і всього Радянського Союзу.

Згадаймо до цього про сотні дитячих садків, відкритих по містах і селах західних областей, про піонерські табори, в яких щороку відпочивають і набираються сил та здоров'я сотні тисяч дітей, про виплату постійної допомоги багатодітним матерям та пенсій старикам і інвалідам.

Досягнення в справі соціалістичного перетворення в західних областях України справді величезні. Але це — лише початок, лише перші кроки: після цих перших кроків західні області широкою ходою рушили вільним шляхом до комунізму.

Така програма українського радянського народу, та її його досягнення.

Український народ сильний своєю нерозривною єдністю з великим російським народом, і держава його — Українська Радянська Соціалістична Республіка — сильна своєю невід'ємністю від могутнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік, заснованого на непорушній дружбі радянських народів.

І все це муляє очі найманцям американських імперіалістів, українським буржуазним націоналістам.

Прокляття підлим ворогам народу!

Ім ніколи не зірвати здійснення великої і величної творчої програми українського народу.

Бандити-оунівці завжди старанно виконували завдання іноземних розвідок.

На судовому процесі в Чорткові оунівський бандит Малинник признався:

— Ми повинні були зібрати інформації про розташування військових частин Радянської Армії і воєнних об'єктів.

А на процесі у Львові бандит Стахур на запитання прокурора: «Отже, ви займалися шпіонажем?» — відповів:

— Так. Я мав наказ збирати відомості, де розташовані війська, які саме війська і яке їх озброєння.

А на процесі в Дрогобичі показав і бандит Пихоцький:

— Всі бандити, в тому числі і я, збирали різні відомості шпигунського характеру, які потім надсилались за кордон. Ми збирали відомості про розташування військо-

вих частин, про склад партійно-радянського активу. Я ці відомості надсилав за кордон Степану Бандері, який зв'язаний з американською розвідкою.

Прокурор:

— З ваших слів виходить, що оунівські бандити були агентами англо-американської розвідки?

Бандит:

— Так.

Підтвердив це на процесі в Стрию і бандит Кальченко:

— Всі ці відомості йшли на службу американській розвідці.

Шпигували колись — ще до нападу Гітлера на СРСР — оунівці для гітлерівців, намагаючись підготувати гітлерівським нападникам плацдарм на Україні.

Шпигували бандити й після того, як гітлерівську воєнну машину розстрожила Радянська Армія, на американську розвідку, на користь американських імперіалістів, які теж у своїй жадобі до загарбництва марять про напад на нашу Вітчизну.

За американський долар залишки українських буржуазних націоналістів ладні продати український народ і землі та багатства України.

В ім'я чого вони це роблять? Яка їх мета?

Прокурор на процесі в Чорткові запитав бандитського «отаманчика» Сказинського:

— У нас є ваша записка... Записка ця зветься «коротка чума». Що це таке?

Бандитський «отаманчик»:

— Це я давав вказівки на випадок війни.

Прокурор:

— Так розшифровується слово «чума»? Це — зашифроване слово «війна»? Отже, ви чекали на війну?

— Так.

— На кого ж ви чекали з війною? Хто повинен був піти війною?

— Проти Радянського Союзу повинні були виступити Америка, Англія, Франція.

— Отже, ви чекали на імперіалістів? Надіялись на імперіалістів?

— Так.

— Ви знали, що це — палії війни, і допомагали їм?

— Так...

— А ви знали, — запитав прокурор бандита Кальчен-

ка на процесі в Стрию,— що весь радянський народ не хоче війни?

— Знав.

— Більше у мене запитань нема,— сказав прокурор.

Більше запитань до мерзенних бандитів нема і в народу Радянської України.

Український народ хоче миру, мирного будівництва, щоб і далі поліпшувати своє життя і забезпечити щастя собі й своїм дітям. Український народ не хоче війни. Війни не хоче весь радянський народ. Не хочуть війни всі прості люди в світі.

Величезна боротьба точиться нині в світі за мир і проти війни. Всі прості люди світу, все прогресивне людство, незалежно від соціального стану, партійної приналежності, національності чи віросповідання, чинить опір імперіалістам, які заміряються розпалити нову світову війну, щоб ціною крові мільйонів людей загарбати собі нові багатства, прирізати собі нові землі, обернути в рабство нові народи. Імперіалісти хочуть розпалити війну проти народів, які будують на своїх землях соціалізм на благо всіх трудящих, війну проти нашої соціалістичної Вітчизни, яка буде комунізм на щастя всього людства і пильним вартовим стоїть на сторожі миру в усьому світі. Все прогресивне людство повстає проти підлого замаху паліїв на волю, незалежність, добробут і мирну працю людей. А українські буржуазні націоналісти, ця купка зрадників, за прямим завданням америкапо-англійської розвідки шпигують в інтересах імперіалістів, допомагаючи їм розпалити війну.

Так «відробляють» свою частку з ста мільйонів американських доларів ці «відібрані» американською розвідкою «будь-які особи».

Програма всього народу — проти війни і за мир!

Програма американського імперіалізму загальновідома.

Американські імперіалісти хотіли б підкорити собі весь світ. Найбагатші в світі — забагатілі на праці й крові простих людей — американські капіталісти хотіли б підгорнути під свою владу, під свій диктат і капіталістів усіх інших країн з їх нажитими на поті й крові їхніх народів багатствами. Американські монополісти-мільярдери в своїй неситій жадобі збагачення і влади хотіли б бути цілковитими господарями всіх джерел сировини у світі і торгувати своїми товарами на всіх світових ринках. Але в першу чергу своїм хижим оком вони накидають на ті країни, де вже

немає влади капіталу, де керують своїм життям і будують своє життя самі прості люди, сам трудовий народ, на країні, де народи побудували соціалізм або будують його. Американські імперіалісти хотіли б у цих країнах ліквідувати владу простих, трудящих людей і відновити владу капіталу.

Українські буржуазні націоналісти — поміщицький та куркульський послід — у безсилому маячінні хотіли б ліквідувати на Україні владу українського трудового народу і відновити владу фабрикантів, поміщиків та куркулів. Безсилі, мізерні, вони, запродавшись за шмат гнилої ковбаси американським загарбникам і паліям війни, йдуть на чорну зраду і криваві злодіяння проти українського народу.

СОБИРА І ХРЕСТ

24 жовтня 1949 року у Львові вчинено страшне злочиння.

Об одинадцятій годині ранку в своїй квартирі біля свого робочого столу по-звірячому вбито відомого українського письменника Ярослава Галана. Його зарубали сокирою.

Читачі і широка громадськість не лише Львова та України, але й цілого Радянського Союзу добре знали Ярослава Галана — талановитого письменника і непримиренного антифашиста, пристрасного борця за соціальне і національне визволення свого народу і полум'яного патріота Радянської Вітчизни.

Ярослав Галан народився в Західній Україні, у містечку Динів над Сяном. Школу Галан почав відвідувати в Перемишлі, а закінчив під час першої світової війни в місті Ростові на Дону. В шуканні дальшої науки, двері якої для нього, сина бідного українського трудівника, були закриті, поневірявся він і в Галичині, і в Польщі, і в Австрії, і в Швейцарії. З цих мандрів за часів білопанської Польщі він знову повернувся до рідного Львова вже свідомим противником соціальної несправедливості і став до лав підпільників-комуністів. Ярослав Галан виступав і як письменник-борець, і як активний громадський та революційний діяч. Він пройшов крізь тюрми панської Польщі. З першого дня визволення західноукраїнських земель Радянською Армією Ярослав Галан стає невтомним організатором радянського життя і пристрасним пропагандистом соціалістичного будівництва в західних областях. Війну

проти гітлерівських фашистських нападників він пройшов разом з усім радянським народом, працюючи в українській, російській та демократичній польській пресі. Після перемоги над гітлерівською Німеччиною він повертається до рідного Львова і проводить тут велику роботу як громадський діяч і радянський письменник. Непримиренні, запальні памфлети Ярослава Галана проти гітлерівських фашистів, українських буржуазних націоналістів та католицьких клерикалів широко відомі радянським людям.

Світлої пам'яті вірний син українського народу і Комуністичної партії Ярослав Галан загинув на своєму бойовому посту від рук українських буржуазних націоналістів, бандитів-оунівців.

Львов'яни назавжди запам'ятають день 26 жовтня — день похорону Ярослава Галана. Багато тисяч жителів Львова і околиць — робітники, студенти, школярі, приміські селяни, службовці, солдати, інтелігенти, старі і малі — всі вийшли на вулиці міста прощати свого улюбленого письменника, проводити в останню путь тіло свого вірного друга. Сотні червоних прапорів, повитих жалобою, замайоріли між старовинних кам'яниць та прекрасних новобудов славного міста Львова і схилились над труною загиблого комуніста.

Трагічна загибель славного борця за щастя українського народу підняла до ще більшої активності всенародну боротьбу проти решток націоналістичного підпілля.

Убивцю виявили, і він став перед судом народу.

Речові докази, показання свідків, признання співучасників притисли цю звірюку до стіни. Він змушений був признатись у своєму тяжкому злочині.

— За що ви вбили письменника Ярослава Галана? — запитав його голова суду.

Убивця змушений відповідати. Галана убито за те, що в своїх непримиренних памфлетах та статтях виступав проти українських буржуазних націоналістів, католицьких клерикалів і американських імперіалістів.

— Хто дав вам доручення вбити Галана?

Убивця змушений відповідати. Він дістав такий наказ від Ватікану...

Ватікан!

Папська резиденція в Римі. «Держава» католицької церкви. Цитадель реакції. Ставка «верховного командування» агресивного наступу князів католицької церкви на

всі нехристиянські, а також і на інші християнські релігії в світі. Центр плетіння інтриг, укладання змов, виховання армії єзуїтів для наступу не тільки на інші релігії, але й на світську владу по всіх країнах світу з метою підкорення їх владі римського папи. Оплот міжнародної реакції, натхненник усіх антидемократичних сил, які виступають проти прогресу й культури, чинять опір перебудові життя людей на демократичних основах, на основах соціальної справедливості. Найперший проповідник панування людини над людиною, проповідник смиренства перед богом і покори перед кесарем, проповідник влади багатих над бідними, проповідник незмінності існуючого в світі «капіталістичного порядку», головна підпора капіталізму, найретельніший агент імперіалізму...

Це про Ватікан, викриваючи його мракобісся, його підступність, його криваві діла, писав великий український поет, мужній Каменярь Іван Франко свої пристрасні поезії:

На палаті Ватікану
Бачу все криваву рану...
...Як молитву папа мовить,
Бога папа благословить, —
Змить цюркою пливє вогненна
Чиста кров благословенна...

Але яке ж діло папі римському до письменника Галана?

Чому Ватікан руками українських буржуазних націоналістів убив Галана?

Український радянський письменник Ярослав Галан боровся проти злочинної антинародної діяльності Ватікану. Він викривав його облудне душогубство, замасковане велемовністю католицького «душпастирства». Ярослав Галан у своїх творах писав про злодіяння папських агентів на протязі всієї історії Ватікану. Він зокрема викрив ганебні діла Брестської унії, якою триста п'ятдесят років тому Ватікан підступно облуптав українських людей з метою розколоти український народ, відірвати його від російського народу та, кинувши під ноги польському католицькому панству (пополячивши і покатоличивши), зробити його знаряддям для дальшого наступу на Схід.

Ярослав Галан у своїх численних літературних працях повідав широкому читачеві, яка підступна й загарбницька в світовому масштабі діяльність Ватікану, розкрив і всі інші злодіяння папства, зокрема на протязі останньої

чверті віку,— його провокаційну діяльність проти країни робітників і селян, соціалістичної Вітчизни трудящих. Він розповів про вплив Ватікану на антинародну політику пілсудчини, про його змову з гітлерівським фашизмом, про його організуючу роль в збиранні й гуртуванні фашистського охвістя по всіх країнах Європи й Америки. Він, нарешті, опублікував у своїх книжках незаперечні докази того, що Ватікан направляє і організовує антинародну і антидержавну діяльність реакційних недобитків у країнах народної демократії, викрив зв'язки ватіканської агентури з шпигунами, диверсантами й розвідками американських імперіалістів.

Український письменник Ярослав Галан демаскував також і верховного ватажка ватіканської агентури на Україні, останнього митрополита уніатської греко-католицької церкви — графа Андрія Шептицького. Він показав, як під суканною богослужителя, прикриваючись удаваним боголюбством та людинолюбством, прикриваючись хрестом, переховувався лютий ворог народу. Письменник викрив, що митрополит Шептицький завжди був проти прагнень українського народу до національного та соціального визволення. Цей підступний єзуїт-дипломат був агентом польської пілсудчини і німецького фашизму, натхненником українського буржуазно-націоналістичного руху і організатором його військових бойових та підпільних угруповань і переховував збіглих від народного гніву бандитів-бандерівців.

Папська агентура пробувала підкупити Ярослава Галана. Письменник з огидою й обуренням відкинув усі підлі підступи. Тоді папська агентура пробувала залякати його погрозами через оунівських терористів. Письменник не злякався, в своїх виступах викрив бандитів-оунівців як агентуру Ватікану і опублікував свій памфлет «Я і папа».

Тоді рука папи підняла хрест — і рука папського агента, терориста-уніата, бандита-бандерівця опустила сокиру.

Так загинув на бойовому посту вірний син народу комуніст Ярослав Галан.

На процесі у Львові, який судив оунівського бандита Стахура — вбивцю Ярослава Галана і ще ряду інших українських трудівників,— був допитаний як свідок і батько другого співучасника кривавого злочину, «невідника» Іларія Лукашевича — уніатський священик Денис

Лукашевич. Уніатським парохом був і його батько, і батьків дід, він був з діда-прадіда вихований Ватіканом, зроду і ватіканський агент.

Про те, що Ярослава Галана мали забити, священику, «душпастиреві» Денису Лукашевичу, було відомо наперед, бо це вбивство обговорювалося в нього на квартирі. Потім він підняв хрест — і рука одного з його синів повела убивцю-сокирника на криваве злочинство. Коли вбивці — його син і Стахур — зразу після вбивства прийшли до нього і розповіли про вчинене криваве злочинство, священик, «душпастир» Денис Лукашевич дав їм притулок і захищав.

Денис Лукашевич вірно прислужувався пілсудчикам у білопанській Польщі. Возз'єднання українських земель в 1939 році, яке весь український народ зустрів з радістю і торжеством, він зустрів вороже, бо був настроений антирадянськи, проти влади трудящих, за владу поміщиків та куркулів. Прихід гітлерівських загарбників, які замірялись перетворити український народ у «націю рабів», він одначе зустрів з радістю і захопленням. Весь час фашистської окупації душпастир Лукашевич був зв'язаний з націоналістами, які були на службі у гітлерівців, і постійно служив у своїй церкві молебні за дарування перемоги німецько-фашистській зброї. Коли Радянська Армія погнала гітлерівців, він намагався виїхати з фашистськими втікачами, але йому не пощастило, він залишився в своїй парафії уніатським панотцем. Діти його вчилися у радянських школах, а сам він ширив і зміцнював свої зв'язки та зв'язки своїх дітей з оунівськими бандитами, він крав гроші парафіян з церковної каси і передавав їх бандерівцям для витрат на бандитську діяльність. Скасування унії на Соборі греко-католицької церкви у Львові та возз'єднання греко-католицької церкви у православню він зустрів також вороже і залишився й далі резидентом Ватікану, підлягаючи тільки вищим чинам католицької церкви. Він знав, що ініціатора возз'єднання церков, священика, доктора Гавриїла Костельника мали за наказом Ватікану знищити уніати-оунівці: саме на його квартирі — штабі оунівських бандитів — відбувалось попереднє обговорення вбивства д-ра Костельника. В цих змовницьких розмовах брали участь і його сини.

Такий був уніатський «душпастир», материй агент Ва-

тікану, запеклий український буржуазний націоналіст — батько вбивці Галана.

Таке моральне обличчя ватиканських прислужників, святобожних «душпастирів» уніатської церкви.

Вони молитовно зводять очі догори, святобожно мовлять про божий промисел, піднімають руку з хрестом і благословляють сокиру пролити кров чесної людини, вірного сина свого народу, який непохитно стоїть на сторожі інтересів трудівників і бореться проти влади тьми, насильства і пороку.

Так пролиття крові в злочинній боротьбі проти народу єднає український буржуазний націоналізм і Ватикан.

ВАТИКАН І ЙОГО „ПРОГРАМА“

Ватикан споконвіку прагнув до світового панування, жадав впливу на всі країни світу через покатоличення всіх народів світу.

За середніх віків під тиском реформації, внаслідок антипапської боротьби і поширення в країнах Західної Європи протестантства, вплив Ватикану на Заході почав занепадати, і тому папи з особливою жадобою звернули свої погляди на Схід.

Понад 350 років тому (у 1596 році) підступами і примусом на західних землях України і Білорусії була заснована так звана греко-католицька церква. Здійсненням унії було створено форпост войовничого Ватикану на руських землях. Відтоді греко-католицькій, уніатській, церкві призначалася роль сліпого знаряддя в агресивному наступі Ватикану на слов'янський Схід і далі — на Схід взагалі.

Але український народ поставив рішучий опір підступним планам Ватикану і польського панства. В цій боротьбі проти іноземних поневолювачів український народ спирався на велику підтримку братнього російського народу. Так почалась вікова боротьба російського і українського народів проти Ватикану та його агентів.

Історія українського народу знає чимало повстань і воєн проти унії, Ватикану і шляхетської Польщі — і в Галичині, і на Закарпатті, і на Волині та Поділлі, і на всій Україні. Адже не міг волелюбний український народ миритися з тим, що уніатські прислужники Ватикану хотіли знищити національні традиції, приборкати національні

прагнення українського народу і відірвати український народ від братнього російського народу, який завжди був опорою українського народу в його історичному розвитку. Особливо непримиренною була і всенародна війна, очолена Богданом Хмельницьким, що закінчилась возз'єднанням України з Росією в 1654 році.

Особливо неприховано і різко виявився політичний смисл експансії Ватикану в останній час, саме після Жовтневої революції. Ватикан, який завжди стояв на захисті інтересів заможних класів і був виразником реакційної ідеології експлуататорів, в своїй пропагандистській та прямій політичній діяльності виступив проти будь-яких демократичних сил, особливо проти соціальної революції та перетворення життя на соціалістичних основах, і зайняв одверто ворожу позицію до СРСР.

Щодо України, то, як відомо, Ватикан в ці роки особливо заповзятливо провадив політику максимального закріплення розколу українського народу, поділеного на своїх землях кордонами кількох держав, та створював антирадянські організації під націоналістичними гаслами. Він намагався організувати під тими ж гаслами навіть збройні сили, які б здатні були стати ударним загоном іноземної інтервенції проти Радянського Союзу.

Але агресивна політика Ватикану наштовхнулася на твердий опір народних мас на західноукраїнських землях. Захоплені всесвітньоісторичними успіхами українського народу в дружбі з народом російським та всіма радянськими народами, трудящі західних земель України з надією дивились на будівництво соціалізму в СРСР і активно боролися за возз'єднання з Радянською Україною.

Після возз'єднання всіх українських земель в лоні матері своєї, Української Радянської Соціалістичної Республіки, здійсненого завдяки мудрій національній політиці Комуністичної партії, і після визволення України від гітлерівських загарбників, здійсненого славною Радянською Армією, у західних областях України природно виникло стремління скасувати й унію.

Ініціативну групу греко-католицького духовенства для возз'єднання церков очолив уніатський священник, доктор Гавриїл Костельник. 1946 року, 8—10 березня, у Львові, в церкві св. Юри відбувся Собор греко-католицької церкви.

Д-р Костельник закликав Собор порвати унію, знищи-

ти її, ліквідувати і відкинутись від облудного і ворожого Ватикану.

Д-р Костельник вказав також на прямі зв'язки фанатиків унії з українським буржуазним націоналізмом, недвозначні розрахунки Ватикану на антирадянську діяльність українських буржуазних націоналістів та на опір возз'єднанню церков, який чинить бандитська агентура українського буржуазного націоналізму — оунівці.

Собор греко-католицького духовенства радо зустрів заклик ініціативної групи і, виконуючи волю народу, ухвалив назавжди скасувати унію.

Греко-католицька церква закінчила своє існування.

Цього Ватикан не подарував д-ру Костельнику. Невдовзі після Собору д-ра Костельника застрелив бандит-бандерівець.

Це вбивство ще раз викрило підлу роль банди оунівців на службі у Ватикану, ще раз наочно продемонструвало цілковитий альянс українських буржуазних націоналістів з реакційним Ватиканом, ще раз висвітлило і ті сподівання, які покладає Ватикан на українській буржуазний націоналізм у своїх підступах проти України, Росії і всього слов'янського Сходу, проти народовладдя і соціалізму.

З давніх-давен при Ватикані існує так звана комісія «Про русія». В цій «комісії» концентрується вся східно-слов'янська політика Ватикану, в цій «комісії» розробляються і всі практичні заходи наступу на Схід. З «кадрів» цієї ж «комісії» колишня Австро-Угорська імперія та колишня Німецька імперія черпали для себе кадри дипломатів та шпигунів для діяльності в колишній царській Росії. Особливо живилися коштом людських резервів цієї «комісії» імперіалістична Німеччина та її союзник Австро-Угорщина під час першої світової війни 1914—1918 рр.

Для виховання особливо вірного Ватикану духовенства, яке zarazом було б міцною політичною резидентурою в Галичині, при Ватикані з 1897 року утворена і донині функціонує (дарма що греко-католицької церкви вже нема) спеціальна греко-католицька духовна семінарія.

Доречно відзначити, що саме вони — вихованці Ватикану — були завжди активом у різноманітних угрупованнях та організаціях українського буржуазного націоналізму.

Галицька громадськість знає тому численні приклади, і найбільш показовий приклад — це глава уніатської церкви, останній її митрополит граф Андрій Шептицький.

Головний агент і найстарший резидент Ватикану на західноукраїнських землях митрополит граф Шептицький, тільки обійнявши свій високий церковний пост, першим ділом — з благословення тодішнього папи Льва XIII — утворив українсько-націоналістичну різновидність єзуїтів, чернечий орден «Василіан», який і став найретельнішою агентурою Ватикану на Україні та найзаповзятішим проповідником українського буржуазного націоналізму.

Націоналістична пропаганда, яку Андрій Шептицький здійснював через свій орден у постійному і максимальному контакті з усіма іншими світськими угрупованнями та організаціями українського буржуазного націоналізму, незабаром дала свої плоди.

Вже на початку першої світової війни митрополит Шептицький благословив на бій проти Росії українське націоналістичне військове формування — корпус «українських січових стрільців». Ця військова частина була утворена під покровительством цесаря Австро-Угорщини та під егідою австро-угорської монархії і вихована на «ідеях» приєднання всієї України до західноукраїнських земель, які були в складі Австро-Угорщини, тобто відторгнення України від Росії та прилучення її до Австро-Угорщини.

Німецький кайзерівський імперіалізм активно підтримував це починання свого союзника — Австро-Угорщини, бо в своїх планах поширення німецького панування замірявся здійснити і... прилучення цілої Австро-Угорщини до Німеччини. Тому слідом за Австро-Угорщиною німецька воячина почала формувати — переважно з російських військовополонених українців з домішкою українців-галичан, вихованих на тих же австро-німецькофільських засадах, що й «січові стрільці», та під командуванням німецьких старшин — і свої «українські» частини так званих «синьожупанників». Кадри для проповідування серед «синьожупанників» ідей українського буржуазного націоналізму, поряд з іншими українськими націоналістичними організаціями, постачав кайзерові Вільгельму із своїх «василіанських» запасів той же митрополит Шептицький.

Коли в зв'язку з наступом російської армії в Галичині митрополит Шептицький опинився, сказати б, в «російському полоні» і перебував у Росії то неначе «засланцем» у православному монастирі, то бажаним гостем у великопанських салонах російської аристократії німецької орієнтації і купленої німецькою розвідкою, він, хоча й змушений

був урвати свою націоналістичну діяльність, одначе не тільки не припинив, а, навпаки, значно поширив свою діяльність на користь Ватікану. Він організував на території Росії, навіть у тодішньому Петрограді, греко-католицькі братства та будував греко-католицькі каплички, а поміж вищої російської аристократії не лише здобув прихильників, але й завербував прямих резидентів Ватікану. З легкої руки ватиканського шпигуна Шептицького ватиканську резидентуру в Росії очолив придворний царя Миколи II князь Волконський, який, між іншим, пізніше опинився у Ватікані в ролі головного дипломата російського білоемігрантського «уряду», а ще пізніше урочисто прийняв католицизм і був посвячений у високий сан католицької ієрархії... За плідну для Ватікану діяльність Шептицького було проголошено Ватіканом «мучеником», і він з «тріумфом» повернувся до Львова.

Коли український народ перший слідом за російським народом пішов на барикади Жовтня і в братерському єднанні з усіма радянськими народами виборював собі соціальне і національне визволення, воюючи проти вітчизняної контрреволюції та іноземних інтервентів, агенти Ватікану, галицькі уніатські проводирі на чолі з Шептицьким, сіяли поміж галицького населення провокації та ворожнечу до визвольної боротьби. Вони намагались підбурити західних українців проти східних, всіх українців взагалі — проти росіян, проклинали з церковних амвонів класову боротьбу, тобто боротьбу проти поміщиків та капіталістів, і розпалювали націоналістичні настрої. Вони підтримували будь-які контрреволюційні заходи, організовували всілякі антинародні формування і збивали кадри для буржуазно-націоналістичних українських «урядів», — так званої Української народної республіки та так званої Західно-української народної республіки, для петлюрівщини і гетьманщини.

Петлюрівщина, як відомо, підтримувалась Ватіканом з особливою ретельністю, і петлюрівський «уряд» мав навіть папське благословення та своє спеціальне постійне представництво при Ватікані, яке існувало аж до другої світової війни, коли воно — з наказу того ж таки Ватікану — пішло безпосередньо на службу до гітлерівців.

Як відомо, Ватікан благословляв, а його агентура на Україні, очолювана Шептицьким, заповзято підтримувала в сі іноземні контрреволюційні інтервенції на Україні: в

1918 році — німецьку, в 1918—1919 — американо-англо-французьку і в 1920 — білопольську.

Відомо також, що коли були загарбані білополяками та прилучені до білопанської Польщі всі західні землі України разом з Волинням, то Ватикан схвалив окупацію Польщею Західної України, а вище керівництво уніатської церкви разом із Шептицьким не заявило протесту проти цього антинародного акту. Не ставало воно і на оборону утискуваних польською реакцією національних прав українців, не виступало проти здійснюваної польською реакцією паціфікації на українських землях, не боронило навіть окремих священників-уніатів, які чинили опір колонізації і падали жертвою своїх симпатій до рідного народу. Бо діяли вони, отже, всупереч інтересам керівництва уніатської церкви, супроти політики Ватикану, яка орієнтувалась на зміцнення польського націоналізму, польського фашизму.

Цікаво відзначити, що саме в ті роки у Ватикані поряд з українською семінарією була утворена і російська семінарія, яка готувала клерикалів-диверсантів і закидала їх через іноземні розвідки на територію СРСР.

Коли ж уряди капіталістичних країн, які з усіх боків оточували соціалістичну Батьківщину трудящих і які зазнали колись поразки у збройних інтервенціях проти СРСР, не задовольняючись запровадженою блокадою, знову активізували свої агресивні дії і розпочали цілу серію антирадянських провокацій, Ватикан поспішив оголосити антикомуністичний «хрестовий похід». Він закликав увесь католицький світ рушити війною проти країни соціалізму та повести боротьбу з будь-якими проявами демократизму. Як відомо, папа Пій XI в своїх енцикліках закликав до безжальної розправи з комуністами, профспілковими діячами та прихильниками демократичного руху.

Митрополит Шептицький в цей час, здійснюючи політику Ватикану на західноукраїнських землях, сусідніх з СРСР, де симпатії до Радянського Союзу з боку трудящих особливо ширилися і прорадянські настрої в народі особливо міцнішали, змушений був підробляти під настрої своєї «пастви» й маскувати свою антинародну діяльність. Він використовував для того свої постійні чвари з католицькими кардиналами в Польщі, представляючи ці клерикальні чвари як немовби свою «антипольську», на користь українців, діяльність, використовував свої сварки та спірки з польськими поміщиками (сам один з найбільших

у Польщі поміщиків), намагаючись представити їх як свою «акцію» проти поміщиків і на оборону трудящих. Це був хитрий дипломат і бувалий провокатор. Маскуючись ореолом «оборонця» інтересів українського народу, він не тільки заповзято популяризував папські послання із закликами до «хрестового походу», але й провадив конкретну на користь цій мерзенній справі діяльність. Він організував зокрема українську буржуазно-націоналістичну «надпартію» (до речі, польський націоналістичний уряд її санкціонував) — «Український католицький союз». І друкований орган цих зрадників українського народу журнал «Мета» повторював антинародні й людожерські заклики Ватікану, пропагуючи братовбивчу війну.

В номері журналу «Мета» від 17 квітня 1932 року можна прочитати таке:

«Український націоналізм мусить бути приготований на всякі засоби боротьби з комунізмом, не виключаючи масового фізичного винищення, хоча б і жертвою мільйонів людських фізичних існувань».

Так підготовлювався ґрунт і готувались кадри для загарбницького наступу гітлерівського фашизму проти Радянського Союзу.

Про діяльність ватиканської агентури під час гітлерівської окупації України, та зокрема її ватажка Шептицького, доведеться говорити далі, в наступному розділі, спеціально: ця «діяльність» була аж надто широка і аж надто різноманітна.

За значні послуги, які зробив Ватікан гітлерівцям в їх загарбницькому просуванні на радянські території — за постійне «виховне» піклування Ватікану про всі формування українських націоналістів, які робили на Гітлера, за активізацію оунівських банд на потребу гітлерівським поліційним заходам — Ватікан дістав від Гітлера відповідну заплату. Ватиканські агенти, католицькі й уніатські «місіонери», мали від гітлерівської окупаційної влади протекцію та підтримку: їм дозволено було — під захистом гітлерівських окупантів — вживати будь-яких заходів для поширення греко-католицизму на Схід поміж населення Радянської України.

Проте, зустрівши вороже ставлення в народі, ватиканська агентура не досягла тут нічого.

Після закінчення війни, розгрому фашистських армій і цілковитого краху гітлерівської авантюри Ватікан спішно

переорієнтувався і чимдуж зав'язав зворушливу дружбу з Англією та з США. Про зворушливу дружбу, про «вісь», яка нині утворилась між Вашингтоном і Ватиканом, доведеться говорити далі, в наступних розділах, спеціально.

Цікаво лише відзначити, що всі зміни орієнтацій Ватикану негайно ж сприймав і провід греко-католицької церкви, зокрема її «вождь» Шептицький.

Цілком зрозуміло, що й українські буржуазні націоналісти, тогочасні оунівські організації та збройні банди, в своїй злочинній діяльності були цілком однодушні з ватиканською агентурою.

Ватикан нині здійснює широку «просвітню» програму. Задля цього існуюча при Ватикані і донині греко-католицька семінарія поповнюється тепер виключно колишніми гітлерівськими найманцями. Цей гітлерівський «цвіт» націоналістичного смітника Ватикан розподіляє по своїх «учбових закладах»: Колегіум русікум, Інститут східних наук, Інститут журналістики — або ставить на службу в ЧІП (Чентро інформаціоне про део — Інформаційний центр в ім'я бога) — спеціальну шпигунську організацію Ватикану.

А втім, Ватикан нині здійснює не лише таку «просвітню» функцію, готуючи своїх пропагандистів та резидентів для слов'янських східних країн. Допомогає він і справі організації проти цих країн спеціальних військових формувань. Так, головний східний резидент Ватикану кардинал Агаджанян (який організував у Палестині бригади папських військ), утворивши бригади з польських андерсівців, вербував туди і рештки колишніх «воjak» з гітлерівської дивізії СС «Галичина».

Бо, намагаючись виконувати свою програму експансії на Схід, нині Ватикан заповзято проповідує другий антикомуністичний «хрестовий похід» і оскаженіло закликає до війни проти СРСР та країн народної демократії.

Готуючи для цього нового «хрестового походу» кадри з відщепенців, що втекли від гніву і суду своїх народів з країн народної демократії, залучаючи туди ж і рештки розгромлених експлуататорських класів, українських буржуазних націоналістів, Ватикан намагається не припиняти і своєї прямої підривної діяльності на самій території західних областей України.

Виступаючи — на Заході — раз у раз з наполегливими домаганнями простиати засуджених гітлерівських воєнних злочинців і чимало прислужившись тому, що значна ча-

стина їх уже випущена на волю американо-англійськими окупантами Західної Німеччини, Ватікан водночас — на Сході — посилає своїх диверсантів і убивць на здійснення терористичних актів в країни народної демократії, намагається засилати їх і в західні області України для розправи з тими, хто активно діє проти Ватікану.

Так убито радянського письменника Ярослава Галана. Так застрелено священика, доктора теологічних наук Гавриїла Костельника.

Резидент Ватікану, уніатський душпастир Лукашевич, який дав на убивство «душпастирське» благословення, в своїх признаннях посвідчив, що цим він виконував пряму вказівку Ватікану.

Голова суду запитав:

— Ви говорили, що коли у вас у домі збирались бандити, то між вами були розмови про надії на майбутнє. Що ви маєте на увазі, коли говорите про надії на майбутнє?

«Душпастир»-диверсант, резидент Ватікану і оунівський бандит, відповів:

— Говорили, що... має бути війна Америки проти Радянського Союзу.

Такі є «надії на майбутнє» українських націоналістів і агентів Ватікану. Такі є вказівки «проводу» оунівських бандитів, розташованого в американській зоні окупації Німеччини. Такі настанови і Ватікану, оплоту реакції. Всі ці надії, вказівки і настанови адресовані до тієї ж купки людей, дрібних паліїв війни: диверсантів американської розвідки, агентів Ватікану, оунівських бандитів. Вони «троєчні в іпостасях», але дух у них один: український буржуазний націоналізм.

Кривавими руками українських буржуазних націоналістів хотів би Ватікан простелити собі путь на Схід... однією стежкою з американським імперіалізмом.

СВАСТИКА, ТРИЗУБ І ХРЕСТ

Тяжкі зlodіяння українських буржуазних націоналістів під час гітлерівської окупації України загальновідомі.

Недарма народ саме в ті роки прозвав українських буржуазних націоналістів українсько-німецькими націоналістами, які в усьому старанно пильнували інтересів німецького імперіалізму. Вони ретельно служили гітлерівському фашизмові, цьому прямому і найпотворнішому вияву німецького імперіалізму, і заповзято виконували його «програму» здобування «життєвого простору» для німецької «раси панів», настановлення на загарбаних просторах «нового порядку» експлуатації трудящих, повернення в рабство народів. Вони з усіх сил намагались схилити український народ перед іноземними загарбниками.

Служили «вірою і правдою» гітлерівському фашизмові всі угруповання українських буржуазних націоналістів, усі вони стали націоналістами українсько-німецькими — всі ті бандерівці, мельниківці чи бульбівці. В своєму прислужуванні гітлерівцям усі вони були однакові, скільки б вони не доводили свою «одмінність», скільки б вони не гризлися між собою. «Одмінність» поміж тими різними угрупованнями в цій купці бандитів, відщепенців і зрадників українського народу була лише в тому, що перед тим, до нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз, вони служили різним панам: хто — польським, хто — угорським чи румунським, а хто був уже вислужений і на давній німецькій службі.

Та з часу захоплення Гітлером влади в Німеччині, а особливо з початком гітлерівських агресій, ці зрадники

українського народу гамузом вливаються в річище гітлерівського фашизму, переймають гітлерівську «науку», віддають себе під руку Гітлера і стають до виконання його завойовницьких планів, дістаючи прямі завдання гітлерівської розвідки та гітлерівського гестапо, звідкіля діставали й відповідну платню.

Служба оунівців у гітлерівських «таємних канцеляріях» підтверджена документально.

Зокрема підтверджено було її перед усім людством на процесі головних воєнних злочинців у Нюрнберзі.

Ось що показав тоді свідок Ервін Штольце, який був керівником «другого відділу» гітлерівської військової розвідки, підлягаючи генералові Лахузєну, начальникові військової розвідки в гітлерівській канцелярії:

«В наказі генерала Лахузєна в зв'язку з готованим нападом гітлерівської Німеччини на СРСР зазначалось, що з метою здійснення блискавичного удару проти Радянського Союзу «другий відділ» при проведенні підривної роботи проти Росії повинен використати свою агентуру для розпалювання національної ворожнечі між народами Радянського Союзу... Виконуючи згадані вказівки... я зв'язався з українськими націоналістами, що були на службі у німецької розвідки, та іншими учасниками націоналістичних фашистських угруповань, яких залучив до виконання поставлених вище завдань. Зокрема я особисто дав вказівку керівникам українських націоналістів, німецьким агентам Мельнику (псевдонім — «Консул перший») та Бандері організувати відразу ж після нападу Німеччини на Радянський Союз провокаційні виступи на Україні з метою підриву найближчого тилу радянських військ, а також для того, щоб переконати міжнародну громадську думку в тому, ніби радянський тил розвалюється».

«Компетентне» і вичерпне є це свідчення зубра гітлерівського шпіонажу, диверсій та провокацій про з а в ч а с н е готування українських націоналістів до загарбання німецькими фашистами України. В своєму свідченні він тільки забув навести шпигунське псевдо і Степана Бандери, під яким той був зареєстрований в німецькій розвідці: «Сірий». Та проте це німецьке псевдо керівника українських буржуазних націоналістів стало відомим з інших документів на тому ж Нюрнберзькому процесі.

Вказівки гітлерівського командування були негайно ж прийняті оунівцями до виконання.

Негайно ж ще напровесні 1941 року на територіях, загарбаних уже на той час гітлерівськими нападниками, було скликано «збір» українських націоналістів. На тому «зборі» після чергової зливи ненависті та наклепів на Радянський Союз Степан Бандера прийняв на себе «головний провід» дальшими акціями оунівців і підписав разом з іншими «проводирями» спеціальну декларацію про «кінцеву мету», а саме — про служіння справі перемоги гітлерівської зброї.

Так тризуб українських буржуазних націоналістів сплвсь нерозплутно — мов гаддя в кублі — із свастикою гітлерівського фашизму.

«Акції» оунівців, які вони мали здійснити за вказівкою гітлерівської розвідки, почалися невдовзі після згаданого «збору» і стали відомі в перший же день нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз — 22 червня 1941 року.

Поміж артилерійських снарядів, що на світанку 22 червня впали на прикордонну смугу західних земель України, несучи перші руїни і першу смерть, декотрі снаряди, розірвавшись, розкидали на всі боки білі паперові метелики. То були оунівські прокламації з націоналістичними погромними закликами, з прямим звертанням до закинutoї раніше оунівської агентури каламутити в тилу радянських військ, підбурювати населення і чинити диверсії.

Точнісінько такі ж прокламації були скинуті і з гітлерівських літаків, які чорними круками закружляли над західними областями України.

Де-не-де купки диверсантів-націоналістів намагались почепити жовто-блакитну ганчірку. Але населення скрізь ставало їм на перешкоді.

Всім відомо, що провокаційні заклики оунівців до населення не дали ніякого ефекту — населення вороже зустріло фашистських загарбників.

Проте організація українських буржуазних націоналістів — це широко відомо всім — гаряче вітала гітлерівських загарбників, які вдерлись на Україну, щоб повалити українську державність, утверджену радянським ладом. Особливо бучну зустріч фашистським розбійникам улаштували українсько-німецькі націоналісти у Львові. Бряжчали оунівські оркестри на Ринку, виконуючи поспіль «Дойчланд, Дойчланд юбер аллес!» і «Ще не вмерла Україна», істерично лунали з балкона ратуші промови оунівських «провідників» про потребу «діяння під проводом фюрера Адольфа Гітле-

ра», калатали дзвони по греко-католицьких церквах. І в цей же час — у ярах за Цитаделлю — щойно організовані з бандитів-оунівців поліційні загони разом із гестапівцями розстрілювали полонених червоноармійців та радянських активістів львов'ян.

Гітлерівці, як відомо, дуже прихильно поставилися до бандитів-оунівців і, утворивши з них поліційні загони, віддали їх під безпосереднє начальствування гестапо. Бандити-оунівці були потрібні гітлерівцям тільки як кати-карателі на Україні, яку гітлерівці замірялися забрати в свою колонію. «Програма» гітлерівського «дрангу» на Україну була цілком вичерпно викладена устами найближчого гітлерівського поплічника Герінга, коли 6 серпня 1942 року він виступив на нараді гітлерівських рейхскомісарів окупованих областей та представників військового гітлерівського командування.

«Ви послані сюди не для того, — сказав він, — щоб працювати на благоустрій вірених вам народів, а для того, щоб викачати все можливе».

І бандити-оунівці виконували цю розбишацьку «програму» гітлерівських загарбників.

Доречно буде нагадати, що, виконуючи волю Ватикану на Україні, глава української греко-католицької церкви митрополит Андрій Шептицький — відданий і до самої смерті натхненник і покровитель ОУН — теж вітав прихід гітлерівців на Україну, співав у своїй кафедрі св. Юри «Осанна» і «Многія літа» гітлерівському райху та молився за дарування перемоги гітлерівській загарбницькій армії.

Варто нагадати також, що цього вірного служку Ватикану міжнародний фашизм знав давно як щирого свого прихильника. Ще двадцять років перед тим митрополит Шептицький найменував ватажка італійських фашистів Муссоліні «богоданим світським керівником» та «богонадійним перебудівником», а пізніше посилав своє благословення главі іспанських фашистів Франко під час його війни проти іспанського народу. Шептицький з амвона церкви закликав тоді українську молодь «бути подібною» до іспанських фашистських молодчиків.

Цей єзуїт і фарисей, старий агент Ватикану і давній «симпатик» імперіалістичної Німеччини після навали гітлерівців на Україну кинувся зав'язувати найтісніші зв'язки не лише з гітлерівськими гаулейтерами, але й з самим фюрером. Як відомо, він надіслав Гітлерові два листи

(опубліковані пізніше, після повалення гітлерівського раю, в демократичній пресі). В тих листах Шептицький вітав Гітлера із здобуттям столиці України — Києва, запевняв у своїй холуйській готовності «покійного слуги» виконувати будь-які накази фюрера і догідливо лестив фюрерові, що, мовляв, «український народ ввіряє його полководницькому та державному генієві своє історичне майбутнє».

Це було якраз у ті часи, коли гітлерівські карателі і гестапівці за допомогою оунівців мордували й убивали українських людей, нищили й грабували достатки українських трудівників, руйнували господарство Української радянської держави, а на родючі ґрунти українського народу, віддані навечно в його власність Радянською владою, з веління Гітлера і за допомогою українських буржуазних націоналістів та з благословення греко-католицької церкви сідали німецькі поміщики.

Слізьми наших матерів була залита Україна під час гітлерівської окупації. Синів і дочок українського, білоруського й російського народів гітлерівські рабовласники гнали в неволю до фашистської Німеччини на тяжкий каторжний труд, на знущання німецьких куркулів та поміщиків, на жорстоку експлуатацію по німецьких фабриках і заводах. Радянські бранці засуджувались фашистами на голод, нужду, хвороби й мордування, а раз у раз і на люту смерть. Скільки наших рідних полонянок так і не повернулося додому — лягли кістьми на чужині, замучені німецьким поміщицтвом та гітлерівськими охоронниками.

Але українсько-німецькі націоналісти випустили тоді свою підступну «відозву» до українського народу. В тій «відозві» вони закликали українську молодь, чоловіків та жінок «добровільно» їхати до Німеччини і заступити німців — рільників і фабричних робітників, які покликані до гітлерівської армії.

І українсько-німецькі оунівські поліцаї погнали тоді на фашистську каторгу українських хлопців і дівчат, українських хліборобів і українських робітників.

Нагадаємо, що митрополит Шептицький спеціальним посланням благословив тоді працю українців на гітлерівців і спеціально дозволив віруючим працювати в неділю зранку, а вранішню недільну відправу по греко-католицьких церквах переніс спеціально на вечір, щоб більше робили люди на ворогів. Він благословив також і відправку до

фашистської Німеччини українських бранців, а коли українські хлопці й дівчата почали тікати або чинити опір, виступив із спеціальною відозвою до своїх парафіян: не уникати праці на гітлерівців...

Хрест Ватикану став поруч із тризубом і сплівся нерозплатно з фашистською свастикою.

А втім, сплетення політики войовничого фашизму і політики Ватикану сталося вже давно і почалося із змови поміж «основоположником» фашизму Муссоліні та римським папою. І не тільки тому, що фашистський дуче та папа римський проживали по-сусідству в Римі. А тому, що цілком збігалися їх агресивні прагнення підкорити світ, і кожний з них вбачав у другому свого спільника, якого сподівався використати для досягнення власної мети. Фашистські проводирі вважали, що використовують Ватикан як своє знаряддя, а Ватикан вважав, що як своє знаряддя він використовує фашизм.

Не варто вдаватися до перегляду чорних сторінок історії єднання та спільної дії фашизму і Ватикану, не варто перераховувати і всі злодіяння Ватикану на користь гітлерівщини — їх аж надто багато. Доречно буде лише принагідно нагадати деякі факти гітлерівсько-ватиканського альянсу, які вичерпно характеризують цей альянс і зокрема висвітлюють позицію Ватикану в другій світовій війні, яку розв'язав Гітлер в ім'я німецького імперіалізму та поширення фашизму.

Ватикан першим вступив в офіційальні переговори з Гітлером, коли той узурпував владу в Німеччині — ще в 1933 році. Ці переговори завершилися угодою, і ватиканський кардинал у Німеччині монсеньйор Пачеллі (нинішній римський папа Пій XII) поставив свій власноручний підпис під «конкордатом». Після того католицькій релігії в гітлерівській Німеччині було надано привілеїв, а папа неодноразово надсилав Гітлерові своє благословення. Альянс Гітлера з Ватиканом невдовзі показав себе і на ділі. Коли Гітлер загарбав Австрію, Ватикан благословив «аншлюс».

Коли гітлерівці вторглися в Чехословаччину — «приєднанню» сприяли папські кардинали, резиденти Ватикану в Чехії та Словаччині. Коли Гітлер здійснив свою агресію проти Польщі і Франції, де папські кардинали, резиденти Ватикану, також сприяли агресивним діям гітлерівців, Гітлер оголосив, що «мета цієї війни — відродження священної Римської імперії». Таке «улуещування» Ватикану в ту

пору було Гітлерові особливо потрібне в зв'язку з його задуманою агресією проти країн Центральної і Південно-Східної Європи, де, як відомо, Ватикан мав силу завдяки поширеному там католицизму. Саме тоді, коли намічався вступ Сполучених Штатів Америки у світову війну, Ватикан ужив усіх заходів, щоб перешкодити участі США у війні проти Гітлера.

Орган єзуїтського ордену в США «Америка» писав:

«Кожний американець-християнин повинен свідомо заперечувати проти участі США в світовій війні як співника атеїстичної Росії. Можна сказати, що він повинен ухилитись від військової служби, навіть коли б йому загрозувала загибель за те, що він слухає бога, а не кесаря».

І понад дев'яносто процентів усього католицького духовенства Америки з церковних амвонів та на сторінках преси виступило проти участі США у війні.

Коли ж на стороні Союзу РСР поряд з Англією виступили все ж таки й США, Ватикан повів політику на розкол антигітлерівської коаліції. Ватиканська агентура організувала на території нейтральної Швейцарії, а потім Португалії таємні переговори гітлерівських та англо-американських представників. Метою цих переговорів було: замирити США і Англію з Гітлером, щоб повернути їх зброю спільно проти СРСР.

В цей час по загарбаних гітлерівцями країнах спалахнула і могутньо поширилась всенародна партизанська боротьба проти фашистських загарбників. Тоді Ватикан устами самого папи взявся проповідувати «любов до ворога»:

«В чому джерело ненависті між народами? Ненависть призводить до того, що нації готові вбачати вину там, де є лише помилка або недуги, які треба лікувати, а не карати: слід ненавидіти не грішника, а гріх. Любов до ворога — найвищий героїзм».

Доречно буде нагадати, що коли перед другою світовою війною Ватикан закликав до «хрестового антикомуністичного походу», він не закликав до «любви до ворога», а, навпаки, волав в ім'я бога про ненависть і закликав до безжального масового фізичного винищення прихильників комунізму.

Нагадаємо також, що в зв'язку з вступом у війну Італії папа виголосив вельми схвильовану промову, в якій

участь Італії у війні проти СРСР іменував «божественною місією».

Після закінчення війни та розгрому фашистської Німеччини Ватикан негайно заходився проповідувати «справедливий мир», закликаючи «не відплачувати за несправедливість несправедливістю». І негайно ж розпочав кампанію за оборону гітлерівських воєнних злочинців.

Така була «політика» Ватикану щодо фашизму взагалі і щодо гітлерівщини зокрема.

Цілком зрозуміла, отже, й уся «політика» Ватикану щодо українсько-німецьких націоналістів: вона була в цілковитій згоді з політикою в цьому питанні самого гітлерівського райху.

Коли бранці-українці, загнані гітлерівцями на фашистську каторгу, не послухавши, певна річ, умовлянь Шептицького, почали тікати з гітлерівських заводів та економій німецьких поміщиків і пробиватись назад, шукаючи дороги додому, загопи бандерівських, мельниківських та бульбівських бандитів переймали їх на дорозі, щоб повернути їх назад до Німеччини, на роботу для гітлерівського райху, що на той час загивав у конвульсіях під ударами Радянської Армії.

Коли ж радянський народ здобув остаточну перемогу над гітлерівським фашизмом, коли війна закінчувалась і потік бранців, які повертались додому, збільшувався, оунівські бандити намагались перейняти хлопців, які поспішали додому, і примусити їх залишитись в оунівських бандах. Українсько-німецькі націоналісти не хотіли пустити додому, на батьківщину, українців, бо то була радянська Батьківщина.

Ватиканська агентура теж підняла тоді свій хрест і закликала репатріантів не йти додому, а «терпіти» в Західній Німеччині, яку окуповували на той час американські, англійські та французькі війська.

Радянський народ ніколи не забуде, якого горя і лиха завдав йому гітлерівський фашизм. Радянський народ свято зберігає пам'ять про тих радянських громадян, які закатовані, спалені або з кулеметів постріляні по всій Україні — в Києві, Харкові, Одесі, на Донбасі, на Криворіжжі — скрізь, в кожному місті і в кожному селі. Акти Надзвичайних комісій по розслідуванню злочинів гітлерівців були широко опубліковані в радянській пресі. Кров'ю залили гітлерівці південно-західні області Росії,

Україну, Білорусь та інші тимчасово окуповані ними радянські землі.

Кров'ю залили гітлерівці і західні області України. Львов'яни ніколи не забудуть часів фашистської окупації. Та не лише Львів — кожне місто і кожне село в західних областях України залито кров'ю радянських людей, закатованих гітлерівцями. І завжди помічниками в цьому чорному ділі на селах Волині і Ровенщини, на селах Дрогобиччини, Тернопільщини, Станіславщини були бандити-оунівці.

Та оунівці не тільки гуртувалися в банди поліцаїв і карателів до послуг гітлерівцям, вони, як відомо, організували і спеціальне військове формування для гітлерівської загарбницької армії — дивізію СС «Галичина».

На церемонію освячення зброї цієї дивізії кривавих ландскнехтів митрополит Шептицький надіслав своє спеціальне представництво і призначив у дивізію своїх капеланів.

Історія цієї дивізії українсько-фашистських ландскнехтів загальновідома: вона почала з розбою по селах на місці постою, невдовзі була розгромлена радянськими військами, і рештки її гітлерівське командування послало нести охоронну службу по гітлерівських концентраційних таборах, таборах смерті.

Коли Радянська Армія почала свій переможний наступ після розгрому фашистських військ під Сталінградом, а в окупованих гітлерівцями районах України посилювався партизанський рух, бандити-оунівці раптом прикинулись, що... вступили з німцями в конфлікт і нібито... перейшли в підпілля. Це було зроблено ними за прямими вказівками гестапо. Провокація з оунівським «підпіллям» потрібна була і гітлерівцям, і українсько-німецьким націоналістам, щоб на порозі катастрофи гітлерівської воєнної машини приховати своє криваве прислужництво гітлерівщині, щоб підступно повернутися до всього антифашистського настроєного населення, щоб спробувати повернути на свою користь бойовий антифашистський дух населення західних областей і провокаційно потягти людей не в радянські партизанські загони та в частини Радянської Армії, а в свої мізерні оунівські банди: ніби для боротьби проти гітлерівців, а насправді для організації диверсій проти Радянської Армії. Навіть свої дрібні бандитські загони оунівці прово-

каційно найменували тоді «УПА» — «українська повстанча армія».

Як відомо, гітлерівці не тільки нічим не перешкождали утворенню цієї немовби спрямованої проти них «армії», навпаки — всіляко сприяли, розраховуючи створити тим додаткові армійські формування для дій проти наступу Радянської Армії. Відступаючи, гітлерівці залишали деякі міста і села бандам «УПА» не тільки без бою, але й з військовим спорядженням і складами зброї та вогневого припасу. Так було, скажімо, в місті Камінь-Каширському, як це засвідчили опубліковані пізніше документи про спеціальні «угоди» між гітлерівськими генералами та оунівськими проводирями в бандах «УПА».

Отже, «УПА» проти гітлерівців не «воювала», зате заповзято грабувала, тероризувала й нищила мирне населення.

Доречно буде відзначити, що керівники «УПА» — гітлерівські емісари Бандера і Мельник — дістали на утворення «УПА» благословення з рук митрополита Шептицького.

Шептицький через оунівські елементи серед греко-католицького духовенства, власне, взяв тоді на себе всю антирадянську пропаганду. Антинародні функції були поділені: «упісти» дбали про тіло, а оунівський «пастир» — про душу. «Упісти» лили кров радянських людей, а ватиканський служка мав розтлівати дух. Він усіма засобами намагався обілити організації оунівців, виправдати та затушувати їх недавню орієнтацію на фашистську Німеччину і підготувати переорієнтацію на «союзників» — американських та англійських імперіалістів. Він намагався орієнтувати свою паству на «допомогу» з боку американо-англійських військ і на американо-англійську «програму» відродження капіталістичного, буржуазного ладу на Західній Україні.

Бандера з своїми поплічниками тоді ж подався до американської зони окупації Німеччини, де й був радо прийнятий, а рештки його розгромлених Радянською Армією оунівських банд розійшлися по лісах, поховалися по схронах, щоб дрібними вовчими зграями тероризувати й грабувати мирне населення, щоб виконувати всі мерзенні антинародні й антирадянські доручення, які вони одержували від «головного проводу» та його американо-англійських господарів.

Згадувані бандити-оунівці, засуджені на процесах у Львові, Дрогобичі, Чорткові й Стрию, всі були учасниками банд «УПА» і стали після того бандитами-лісовиками — «відібраними» американською розвідкою особами. Лише двоє з них — наймолодші віком — в бандах українсько-німецьких націоналістів побувати не встигли, але пішли пізніше в банду українсько-американських націоналістів, на що й дістали благословення батька одного з них, уніатського «душпастиря», ватиканського агента.

Головний резидент Ватикану на Україні, фашистський пройда митрополит Шептицький залишився на своєму посту на Святоюрській горі, щоб у тіні церкви чинити свої чорні антинародні діла і поміж них насамперед держати зв'язок з бандитами-бандерівцями в лісах і схронах, з їх «проводом» у Західній Німеччині та з Ватиканом у Римі. Саме на нього припадало «узгодження» політики Ватикану та політики американських імперіалістів для практичної конкретизації її в підривній діяльності проти радянського народу і Радянської держави.

ЗА ЕЛЬБОЮ

— Головний оунівський бандит Степан Бандера втік з України від народного гніву слідом за відступаючим мотлохом гітлерівських дивізій.

«Свій до свого!» — є таке гасло поміж українських буржуазних націоналістів — і, дотримуючись його, закинувши геть всякий «камуфляж» та маскування під «антигітлерівського протестанта», проводир українсько-німецьких націоналістів тікав, певна річ, до Німеччини.

Східну частину Німеччини у той час вже визволили від гітлерівців радянські війська; Радянська Армія стояла військовим постоем аж до Ельби — і Бандера волів не зустрівати радянських воїнів. Та й не до сходу Німеччини, а саме до заходу потрібно було оунівському «проводу», бо саме там, на заході, були «свої». Туди, до Західної Німеччини, відходили потрошені рештки гітлерівської військової армади, туди накивали п'ятами всі фіурери, гаулейтери та інші проводирі й функціонери німецького фашизму, туди від гніву своїх народів тікали й всякі квіслінги, колабораціоністи, зрадники, запроданці й попихачі гітлерівців з усіх країн Європи. Бо туди, до західної частини Німеччини, радісно зустрінуті всім цим фашистським набродом, вступили англо-американські війська — «свої».

Путь Бандери до англо-американської зони Німеччини була і не коротка, і не близька. Обминаючи території, де були розташовані радянські військові частини, Бандера скрадався по глибоких тилах, пробирався манівцями й потаємно петляв.

Зустріч на кордоні американської зони окупації Німеччини перевершила усі сподіванки розбишак з великого шляху.

Американський прикордонний патруль спершу був розгубився — що за мара така: виходить з лісу якась банда озброєних незнайомців, яким тут і бути не належить; кидаючи зброю, вони піднімають вгору руки з білим шматтям — здаюсь на вашу ласку! Та хутко зв'язавшись з командуванням, американські патрулі кинулись чимдуж до кухні, склепів і цейхгаузів. Бандитська зграя була негайно одягнута в різний американський непотріб, ситно нагодована американською тушонкою і навіть почастована американським віскі — без соди. Самому Бандері та його ад'ютантам, коли він догідливо запропонував здати німецькі пістолети, зброя була негайно повернута — з милими посмішками і зичливими побажаннями, ще їй подаровано запасний комплект набоїв.

Спеціальний наказ — алюр три хрести! — командуючого американською армією в американській зоні окупації Німеччини дозволяв і узаконював перебування банди українсько-німецьких націоналістів у зоні — як її гостей і «союзників».

Так Бандера прибився до дому — аж тричі «свого».

Бо тут, у цьому «домі» — колишньому гітлерівському фатерлянді — він проживав, був прописаний у гестапо під прізвищем «Сірний» і здобував фашистську науку у гітлерівській «академії». Звідси, з цього «дому» — з гітлерівського райху — в обозі гітлерівської загарбницької орди він рушив у похід на Україну здобувати життєві простори для «раси панів», неволити і обертати на рабів український народ. Сюди, до цього «дому» — тільки під новим американським дахом — прибився він і тепер. І всі були тут, в цьому останньому пристановищі гітлерівського охвістя, «свої»: і стара гестапівська братія, і нові гевали з «Сі-Ай-Сі» (американська розвідка).

Справа в тому, що архів гітлерівського гестапо та гітлерівської розвідки в значній своїй частині... опинився вже в американській зоні окупації Німеччини. Він, виявляється, був вивезений з Берліна, прибув до завчасу наготовлених для переховування глибоких шахт у потаємному закутку Шварцвальду на цілій колоні німецьких автомашин і був зразу ж... перевантажений простісінько на американські машини, які вже задалегідь вишикувались

рядами у лісовому затінку. Гестапівський архів та архів гітлерівської військової розвідки був переданий з рук в руки — з гітлерівських у труменівські. Немає сумніву, що то був не «нещасний випадок», а завбачлива домовленість між розвідками гітлерівської Німеччини і США.

Треба думати, ревізори з «Сі-Ай-Сі», приймаючи архів, уважно перевіряли його за інвентарними списками і особливо пильно звірили, мабуть, реєстри гітлерівської закордонної розвідувальної агентури. Звіряти було з чим: частина тих реєстрів, як ведеться, і раніше була в руках американської розвідки, а решту не важко було проконтролювати по картотеках, які люб'язно надав у тимчасове користування американській розвідці розвідувальний апарат... Ватикану.

Нема сумніву, що псевдонім «Сірий» або ж псевдонім «Консул перший» фігурував у всіх дублях тих списків — і в німецькому, і в американському, і у ватиканському.

Так чи інакше, але Бандера, так гостинно прийнятий американською розвідкою, був уже в своєму домі аж ніяк не самотній.

В американській зоні окупації Німеччини зібралась вже на той час чимала «кумпанія» зубрів українського буржуазного націоналізму — «гостей» і «союзників» зірчастосмугастого прапора США. Щойно українсько-німецькі, вони з'явились до послуг американських імперіалістів, щоб — раз-два! — перекинутись на українсько-американських.

На той час, крім Бандери з Мельником, сюди прибули: і найперший проповідник «українсько-німецького співробітництва», голова центральної прогітлерівської організації оунівців «Українського центрального комітету» Кубийович; ідеологи українського фашизму Донцов, Дорошенко й Левицький та інші зрадники українського народу.

Приніс сюди ж свої ноги у безоглядній втечі і «душпастир», автокефальний єпископ Мстислав. Про те, що він «єпископ Мстислав», глава автокефальної церкви, знають усі, і насамперед добре дався він взнаки парафіянам Волині, Ровенщини і Тернопільщини своїм холуйським прислужуванням ще Пілсудському, організацією на Волині кривавих націоналістичних погромів після падіння білопанської Польщі та вірною службою гітлерівському гестапо. Уся ж перелічена вище зграя оунівських проводирів добре зна-

ла його ще з тих часів, коли — в роки кривавої петлюрівщини — був він, Степан Скрипник, особистим військовим ад'ютантом головного отамана буржуазно-націоналістичної запроданської зграї — Симона Петлюри.

Збігся під американський прапор, піднесений над Західною Німеччиною, і інший гітлерівський послід з цілої України: бургомістри, консультанти, коменданти, поліцаї, кати та всяка бандитська наволоч. «Проводирі» оселилися у своїх власних хатах, які придбали собі ще до війни, в час «вишколу» по гітлерівських українсько-німецьких «академіях» та «вислугу» по різних відділах гестапо й розвідки. Дрібнота ж опинилася в бараках «переміщених» осіб на американському пайку. Всі разом вони зняли — на весь світ — лемент, що вони безталанні «скитальці», і войовничий галас — з прокльонами, брехнями і наклепами на Радянський Союз і радянський народ.

Радянський народ не був здивований з цього давно знаного гарчання скажених псів, але був здивований і обурений з такого гостинного ставлення американських властей до гітлерівських посіпак і зрадників народу.

Радянський Уряд тоді ж таки звернувся до урядів США, Англії та Франції і вказав, що — за Потсдамським рішенням — уся ця зграя гітлерівських запроданців та більших і менших воєнних злочинців підлягає негайній реевакуації та судові народів на тій території, на якій вони чинили свої злодіяння.

Уряд США не реагував на це законне домагання.

Тоді на першій же сесії Генеральної Асамблеї щойно утвореної Організації Об'єднаних Націй делегація УРСР заявила свій протест і вимагала негайно ліквідувати стан «підкування» про гітлерівських найманців і розбійників, за якими тужить мотуз і плаче шибениця.

Та американська машина тиску на підлеглих їм васалів-сателітів зірвала задоволення справедливих вимог українського радянського народу.

Американський уряд не схотів віддавати українсько-німецьких націоналістів, адже вони були потрібні їм для зовсім інших «спеціальних» справ.

Тим паче, що українські бандерівці були аж ніяк не самітні в Західній Німеччині під захистом США. Там же — у тих же таборах «переміщених» осіб — зібралися покидьки і відщепенці з усієї Європи, гітлерівські прислужники з усіх країн: польські андерсівці, сербські чет-

ники, хорватські усташі, угорські салашівці, румунські леґіонери, болгарські поліцаї.

Уряди країн, де колись виписувалися метрики при народженні цим виродкам і де вони багрянили кров'ю землю, що вигодувала їх, один за одним звертались до уряду США з вимогою віддати на суд народів мерзенних злочинців.

Але уряд США і слухати не хотів: йому був конче потрібний цей набрид.

Відомо, що з того часу Бандера став одним з найбільш ретельних агентів американської розвідки. Добре відомі його «нові» діла: організація диверсій та терору проти українського народу і шпіонаж за завданням американської розвідки.

Світова громадськість знає також, як після того повелися американські правителі з усією тією різнонаціональною буржуазно-націоналістичною наволоччю, в тому числі і з оунівцями-бандерівцями.

В таборах переміщених осіб з'явилися тоді американські комісії і... ватиканські місії.

Ватикан саме в той час «волав» до сердець вірних католиків і взагалі віруючих — «не платити несправедливістю за несправедливість, жорстокістю за жорстокість». Він закликав французів пробачити гітлерівським загарбникам всі звірства, які ті чинили в зганыбленій, попраній Франції; він благав лондонців не гніватись на гітлерівців за те, що ті руйнували місто і вбивали дітей, засипаючи Лондон бомбами; він молив бельгійців, голландців і люксембуржців не держати злоби в серці за лихо, якого вони зазнали під гітлерівською п'ятою; він, нарешті, усовіщав німців простити «заблудним синам», гітлерівським башибузукам, усе їх варварство та знеславлення батьківщини.

Водночас Ватикан діяннями самого папи чинив шалений опір денаціфікації в Німеччині, яка мала проводитись згідно з Потсдамськими рішеннями, та заходився біля справи визволення з тюрем і концентраційних таборів кинутих туди гітлерівських воєнних злочинців і катів.

Місії Ватикану, які прибували в табори переміщених осіб разом із американськими комісіями, зразу ж почали «копітку справу» вибирування поміж переміщених усіх і всяких фашистських елементів, отого наброду гітлерівських найманців — андерсівців, усташів, салашівців, четників, леґіонерів і т. д., а найперше — бандерівців.

Всю цю наволоч американські комісії і ватиканські місії, за їх заявами, мали «пригріти, просвітити і улаштувати».

Вербування, чи пак «улаштування», всіх «відібраних осіб» було розпочато скорими темпами і в найширших масштабах. Діяли (занесення в списки, видача транзитних квитків, а також і добування транзитних віз) під керівництвом військової американської влади численні «комітети»: «Комітет допомоги переміщеним особам з Росії» (Західний Берлін, Гізелерштрассе), «Комітет допомоги переміщеним особам з Польщі» (Західний Берлін, Каролінерплац), а також усі інші аналогічні «комітети».

Декого влаштували у «семінаріях» при Ватикані в Римі та ватиканських «семінаріях» в інших містах Італії, в монастирських «академіях» та Мадридському університеті франкістської Іспанії і т. д. Інших розмістили по «спеціальних» школах та військових казармах у Західній Німеччині, та не тільки в Німеччині, але й в Бельгії, Голландії, навіть у Монако.

Словом, американські комісії та ватиканські місії закінчили свою роботу, і «деякі відібрані особи» були влаштовані та пригріті. Лишалось їх просвітити.

З проблемою просвіти впоралися так.

Здібних для засвоєння теологічної догматики в її найтіснішому переплетенні з фашистськими та всякими іншими контрреволюційними ідеями Ватикан забирав до себе — на предмет виховання з них найбільш витончених провокаторів у душпастирській сутані. Придатних для виконання менш «інтелектуальних», але не менш відповідальних завдань шпіонажу поділили навпіл: ватиканській розвідці в інституціях ЧПУ та американській «Сі-Ай-Сі» для «закритих», тобто таємних, шкіл. Всіх інших, усіх поспіль, віддали на новий, за американським способом, «вишкіл» — американським інструкторам по терору та диверсіях.

Цю «богоугодну» і вигідну американській розвідці справу, таким чином, було завершено. Відтоді слід цих «відібраних осіб», як кажуть, зник, аж поки не почали ловити їх органи безпеки по країнах народної демократії та в західних областях України на місці злочину з американською зброєю в руках.

Усім відомо, яким чином вони туди перенеслися.

Їх скидають з «заблудлих» літаків, переганяють потай

через кордони, підсиляють усіма можливими способами через усі можливі щілини.

Їх ловили на польській землі — судили і судять на згаданих вище процесах. Їх ловили на румунській землі — судили і судять. Їх ловили на угорській, чехословацькій, болгарській землях — судили і судять.

Суди народів судять і засуджують їх.

В цей час «комітети» та інші «організації» американо-українських і всяких американо-інших буржуазних націоналістів, які любісінько розташувалися повсюди в американській зоні Німеччини, знімають одчайдушний галас, чергову кампанію наклепів на Радянський Союз та країни народної демократії. Вони оскаженіло репетують про «червоний імперіалізм», про «комуністичну небезпеку», про «агресивність» Радянського Союзу і мерщій кидаються по таборах «переміщених» визбирувати, вербувати нових кандидатів на «вишкіл» у таємних американських розвідувальних інституціях для поповнення поріділих лав диверсантів та шпигунів.

Після того американський літак знімається з аеродрому в Західній Німеччині, «втрачає орієнтацію в хмарах» на чистому небі і... пробує викинути на наші землі нову партію американських шпигунів.

Як бачимо, американські господарі добре піклуються про своїх найманців: сто мільйонів американських доларів на їх утримання американські імперіалісти витрачають, не кліпнувши оком.

Ватиканські «святі отці» теж не забувають своїх вихованців: папа шле їм благословення і закликає «держатись» в ім'я сподіваної війни США проти Радянського Союзу.

В ім'я цього — в ім'я війни — і діють вони, ці американо-ватиканські «відібрані особи».

Але, як бачимо, пильність народів не дає їм пройти. Будьмо ж пильні, люди!

ЗА ОКЕАНОМ

За океаном — у Сполучених Штатах Америки і в Канаді, а також і в ряді південноамериканських країн — проживає чимало українців.

Українці почали емігрувати за океан давно, ще в середині минулого століття. Еміграція складалася з «шукачів долі і щастя», а вірніше — заробітку і шматка хліба, з безземельних та малоземельних селян-українців, які тікали світ за очі від злиднів, що душили їх на Поділлі, в Галичині, на Буковині та в Закарпатті.

Злиденні і темні, безпорадні на перших кроках у чужій стороні, не знаючи ні місцевих людей, ні місцевих звичаїв, ба й мови англійської не розуміючи, потрапляли емігранти з огню та в полум'я — в руки американських і канадських товстосумів та здиришків, — від «своїх» панів до панів заокеанських. І замість щастя і долі — жаданого клаптика ґрунту чи прибуткової роботи, — здобували у наймах, у неволі, ще більші злидні.

Кістями наших безталанних злидарів густо засіяні канадські та північноамериканські землі. Своєю тяжкою працею, своїм потом та кров'ю наші трудівники разом із такими ж злидарями-трудівниками, що емігрували до Америки з інших слов'янських європейських країн — Польщі, Словаччини, Чехії, Сербії, Болгарії, разом із іншими трудівниками-злидарями з Італії, Франції, Ірландії, Шотландії, разом із біднотою з корінного індійського та негритянського населення, створювали багатства сучасних США і Канади.

Наймिति-емігранти валили непрохідні праліси, висушу-

вали непролазні болота, довбали крем'яні гори, клали шляхи, відвойовували від суворої незайманої природи нові і нові ґрунти — собі на працю і господарям-землевласникам на зиск. Чимало з емігрантів тут-таки, в латифундіях канадських земельних магнатів та американських земельних акціонерних компаній, і осідали на землю батраками чи орендарями.

Пізніше, з утворенням у цих районах великої індустрії, ставали емігранти і до заводських верстатів та конвейєрів: сьогодні в Канаді та по багатьох підприємствах на півночі США значна кількість пролетарів походженням з України.

Трудова українська еміграція нараховує нині в самій Канаді більше півмільйона людей, стільки ж у США, та ще півстільки розкидано по інших американських країнах.

Трудова українська еміграція і в Канаді, і в США живе активним, свідомим громадським життям. Віддавна пролетарі-українці ввійшли в професійний рух, віддавна утворилися поміж них і соціалістичні організації. Особливо сили і розмаху набув прогресивний рух поміж європейських емігрантів, отже й українських з ними, після Великої Жовтневої соціалістичної революції, визвольні ідеї якої проникали за океан і викликали могутню хвилю революційного піднесення. Натхнені прикладом визвольної боротьби та переможного соціалістичного будівництва на Батьківщині — в Українській Радянській Соціалістичній Республіці — українські емігранти утворили значні громадські організації. Зокрема з'явилося тоді в багатьох містах і районах Канади прогресивне «Товариство українських робітничо-фермерських будинків», що провадило широку громадську культурно-політичну діяльність. Українські прогресивні організації — найміцніші поміж інших, дружніх їм емігрантських прогресивних організацій Канади — видавали кілька газет та журналів, видавали книжки, відкрили чимало шкіл, організували багато бібліотек, самодіяльних гуртків тощо.

Уряд Канади завжди неприхильно ставився до діяльності прогресивних організацій українських трудящих, чинив їм різні утиски і намагався перешкодити широкому розгортанню роботи. Робив це реакційний уряд Канади і з «власного почину», йдучи за прикладом США, робив це він і під тиском українських реакційних організацій, які теж досить численно розплодилися в США і в Канаді.

Справа в тому, що вигнані після Жовтневої революції

з території Радянської країни різні білогвардійські та жовто-блакитні буржуазно-націоналістичні «проводи» знайшли собі притулок саме в цих країнах — в США і в Канаді. Сотні різних петлюрівських, гетьманських, зунрівських та інших буржуазно-націоналістичних «діячів», тікаючи від гніву своїх народів, забігли аж сюди, за океан. Тут, під крильцем американської і канадської реакційних клік, вони розгорнули свою антинародну діяльність, розпочали систематичну наклепницьку, провокаційну антирадянську, контрреволюційну «пропаганду», намагаючись знайти собі співчуття серед українських і російських емігрантів у США і в Канаді. Завоювати авторитет поміж трудової еміграції їм, звичайно, не вдалося, вплив їхній був обмежений їх власними нечисленними колами — і задля досягнення поставленої собі мети вони і йшли на послуги до реакційних урядів США і Канади.

Реакційні правлячі кліки в США і Канаді завжди розраховували на допомогу цієї своєї агентури, бо українські та інші слов'янські робітники становлять значну частину основних кадрів канадського пролетаріату та трудового фермерства (селянства), чимало їх і на великих підприємствах півночі США (зокрема в Детройті та Нью-Йорку).

Треба відзначити також, що буржуазно-націоналістичні українські організації завжди мали велику підтримку католицької та греко-католицької церкви, ватиканської резидентури в Канаді та США.

Заходами реакційного канадського уряду на початку другої світової війни (в 1940 році) «Товариство українських робітничо-фермерських будинків» було розпущене, все його майно конфісковане, і значна частина цього майна передана українським реакційним буржуазно-націоналістичним організаціям, численним назвами, проте зовсім нечисленним кількістю своїх членів.

Однак канадські українці, саме — трудящі, робітники та фермери, — взяли широку участь у війні проти гітлерівського фашизму, і чимало українців-солдатів у рядах американської та англійської армій відзначились як хоробрі воїни. Українські прогресивні організації під час війни подавали також допомогу медикаментами, продуктами, грошима арміям антигітлерівської коаліції. Війна проти фашистських агресорів гаряче підтримувалась канадським народом. І уряд Канади в зв'язку з цим змушений був ослабити свій тиск на українські прогресивні організації,

які брали у цій війні активну участь, і зокрема знову дозволити «Товариство українських робітничо-фермерських будинків».

Та проте тільки-но закінчилася війна, реакційний уряд Канади, як відомо, зайняв гостру антирадянську позицію і разом з реакційними урядами США та Англії виступив проти будь-яких завоювань демократії. Українські прогресивні організації, які на той час оформилися в «Товариство об'єднаних українців-канадців», що охоплює понад сто тисяч членів і має свої відділення по всіх містах Канади, негайно ж після війни знову підпали під урядовий тиск та переслідування.

Натомість якнайширшу підтримку від реакційного уряду Канади знову дістають нині буржуазно-націоналістичні українські організації, підтримувані Ватиканом. Організації ці за роки після війни дістали деяке поповнення за рахунок втікачів — гітлерівських посіпак, оунівців.

Треба сказати, що як тільки бандерівський «провід» затишно влаштувався в Західній Німеччині під крильцем військової адміністрації США та під опікою ватиканської резидентури, він негайно ж відрядив своїх «послів» до США та до Англії і Канади.

До США власною персоною прибув один з «чільних проводирів» ОУН Андрієвський. До Англії і Канади — колишній голова УНДО, а після війни голова ЦПУН (Центрального представництва українців Німеччини) — Мудрий. А слідом за ним, на підмогу — ще й згадуваний вище єпископ Мстислав.

Завданням «послів» було: підняти на ноги всю буржуазно-націоналістичну українську еміграцію за океаном і з її підтримкою добиватися допомоги від урядів США, Англії та Канади. «Посли» українських буржуазних націоналістів мали запевнити кліки реакційних правителів США, Англії та Канади, що українсько-німецькі націоналісти зовсім просто і дуже легко можуть перетворитися на націоналістів українсько-американських, українсько-англійських чи українсько-канадських, «сповідатимуть» який завгодно націоналізм, аби тільки мати можливість продовжувати свою антикомуністичну, антирадянську, антинародну діяльність. Вони мали довести, що український буржуазний націоналізм в своєму настановленні нічим не відрізняється від американського космополітизму і може бути йому дуже корисний, бо теж ставить своєю метою зни-

щення суверенітету свого народу (ба й будь-якого іншого народу), віддання українського народу на поталу американським (ба й будь-яким іншим) загарбникам в ім'я відродження панування українських (ба й будь-яких інших) поміщиків та капіталістів. Словом, що вони, українські буржуазні націоналісти, є вірними слугами імперіалізму і за милу душу ладні стати найдогідливішими холоуями імперіалізму американського.

«Послам», певна річ, пощастило. Андрієвський зовсім легко добився до американської «Сі-Ай-Сі», а через неї — і до держдепартаменту (міністерство закордонних справ) США, Англії та Канади і без належних вірчих грамот, — через неї — до міністерства закордонних справ Англії. А Мстислав по дорозі до Канади встиг навіть завітати у Парижі до командуючого американськими окупаційними військами в Європі: американський генерал та оунівський «пастир» обговорили спільні для служителів бога війни справи.

Ці «посли», треба думати, договорились з урядами США, Англії та Канади і без належних вірчих грамот, — досить було й того, що представляли вони фашистське охвістя, залите кров'ю загублених ним жертв. Так чи інак, але слідом за їх приїздом уряди США і Канади широко відкрили двері для «цвіту» оунівських діячів і дали дозвіл на в'їзд до США і Канади оунівських «скитальців» чином нижче для комплектування в США і Канаді загонів штрейкбрехерів, «робочої» поліції та профспілкових провокаторів.

Саме коштом таких людей і «поповнились» трохи за ці післявоєнні роки українські буржуазно-націоналістичні організації в США та Канаді. Числом цих організацій стало багато, дарма що за тим числом, окрім «членів-засновників» та ватиканської агентури, є лише кілька сот членів.

Так нині «діють» у Канаді організації українських буржуазних націоналістів, приховані під назвами тільки з самих літер БУК, СУК, СУМК та інші, які всі об'єднані в КУК, що означає — Комітет українських канадців.

В чому ж «діяння» цих організацій українських буржуазних націоналістів у Канаді?

Про око людське вся їхня «діяльність» зводиться до того, що вони весь час сваряться між собою. А сваряться вони тому, що ніяк не можуть поділити між собою отієї, властивої кожній з назв, літери «У», що знаменує собою

Україну — нашу матір Україну, якої ці зрадники не мають, але якою заповзято торгували все своє життя і гендлюють тепер на заокеанському ринку. Подібні ж організації українських буржуазних націоналістів є і на території США, які теж поміж собою весь час гризуться, не можучи поділити оту літеру «У», яка їм не належить і ніколи належати не буде, але якою вони заповзято спекулюють перед американськими імперіалістами

Саме в цьому — у вислужуванні перед американськими імперіалістами — і є весь справжній сенс діяльності всіх мерзенних дрібних організацій українських буржуазних націоналістів на території США та Канади, які б вони на масть не були і якими б літерами не хрестили своє каїнове ім'я у вислужуванні та виконанні службових доручень від урядів США і Канади.

А що такі доручення є і що бандити-оунівці потрібні американським імперіалістам, про це свідчить насамперед саме ставлення — вельми прихильне ставлення — деяких діячів урядів США і Канади до всіх українських буржуазно-націоналістичних організацій.

За фактами — разючими фактами — не треба далеко ходити.

Ще наприкінці 1949 року тодішній президент США Трумен звернувся з «дружнім посланням» до українських буржуазних націоналістів. У своєму «посланні» він зичив їм доброго здоров'я та успіху в ділах. Крім того, Трумен вихваляв старання оунівців подавати допомогу своїм «співвітчизникам» — гітлерівським недобиткам, «скитальцям»-оунівцям, які «перебувають в Європі», гостинно запрошуючи цей фашистський послід гуртуватися під його високою американською рукою.

Втім, «привітав» він ці рештки зрадників і запродавців не тільки словом, а й... доларом.

Бо водночас із «дружнім посланням» Трумена до українських буржуазних націоналістів державний департамент почав видавати на «потреби» українських буржуазних націоналістів в США грошову субсидію...

Наївно було б думати, що ця грошова субсидія була видана лише на «розваги» купки відщепенців на американській землі або тільки на їх злісну, скажену антирадянську пропаганду та вихваляння американських імперіалістів. На антирадянське наклепництво та вихваляння американського «способу життя» українські буржуазні націо-

налісти ладні й безкоштовно, вислужуючись перед американськими імперіалістами та виливаючи свою власну ненависть до народу і народовладдя.

Американські долари потекли в кишеню бандитів на більш «серйозні» і конкретні справи.

Із ста мільйонів доларів, визначених законом 1951 року про «взаємну безпеку» на фінансування шпіонажу й диверсій проти СРСР та країн народної демократії, в графі видатків на український «філіал» «деяких відібраних осіб» записано, очевидно, чималеньку суму.

Сума ця, безперечно, чимала, бо всі ті «семінарії» при Ватикані чи при католицьких монастирях по різних країнах, «школи диверсантів» у Західній Німеччині під опікою військової адміністрації США та аналогічні «школи» в самих США (та й Канаді) коштують-таки копу грошей. Не менше грошей коштує і все те «спорядження» — від військових карт і рацій до бомб і зброї, — яке разом з диверсантами перекидається потаємно через кордони. І не менше грошей коштує організація та готування «кадрів» з купки українсько-американських націоналістів, що їх — за пильною допомогою ватиканської резидентури — викохують тепер по всіх тих мізерних «організаціях» американські палії війни на своїй власній території за океаном.

Ватикан дбає про «душу», Вашингтон дбає про «тіло». Ватикан відповідає за «ідеологічну» частину виховної програми, Вашингтон — за частину мілітаристичну.

Так нині на поповнення гарматним м'ясом «армії» Атлантичного союзу стають останні недобитки буржуазно-націоналістичних бандитів.

ЛІТОПИС ЗРАДИ І ЗАПРОДАНСТВА

Українські буржуазні націоналісти завжди декларують свою «боротьбу» за «самостійну Україну».

І завжди — у всіх змінах форм чи вияву діянь українських буржуазних націоналістів — гасло «самостійна Україна» в їхніх руках було облудою, провокацією і брехнею.

Облудою і провокацією були теревені українських буржуазних націоналістів про їх «боротьбу за самостійну Україну», тому що, спекулюючи на патріотичних почуттях людей, націоналісти намагались втягти цим гаслом у брудні тенета антинародного буржуазного націоналізму ширші кола українців, які прагнули до національного визволення. В цьому один з найпідступніших, найтяжчих злочинів українських буржуазних націоналістів проти українського народу.

Брехнею було і є в устах українських буржуазних націоналістів гасло «самостійної України», тому що насправді вся їхня діяльність була і є зрадою саме національних інтересів українського народу.

Згадаймо історію цього націоналістичного гасла — бодай за пам'яті нашого покоління.

Гасло це стало відоме як вираз опору українських земельних магнатів — українських поміщиків — наступові поміщиків польських і російських, як вираз відстоювання українським поміщицтвом та буржуазією своїх інтересів, свого «права», вірніше бажання самим експлуатувати українських трудівників. Власницькі стремління українських поміщиків і капіталістів оформилися свого часу в певну

програму: в колишній царській Росії українські поміщики і капіталісти конкурували насамперед з поміщиками і капіталістами російськими, в колишній Австро-Угорщині — насамперед з поміщиками і капіталістами польськими. Політичними виразниками цієї боротьби стали ідеологи «відрубності», «самостійності» української нації. Українській буржуазії, поміщицтву потрібне було протиставлення української нації іншим націям, щоб використати це в своїх інтересах. Так і оформлювалось гасло до програми боротьби української буржуазії за свої власницькі вигоди — «самостійна Україна». Воно з'явилося з уст організаторів перших інспірованих українською буржуазією формувань, що передували першим націоналістичним об'єднанням — УНДО та ОУН — ще до першої світової війни 1914 року.

Гасло це підхопили і широко пустили в світ діячі українського буржуазного націоналізму на початку першої світової війни — війни Австро-Угорщини та Німеччини проти Росії, бо вони сподівалися в результаті війни задовольнити свої домагання на користь української буржуазії.

Це гасло було кинуте утвореною тоді так званою Спілкою визволення України — купкою ворогів українського народу, на чолі яких стояв ідеолог українського буржуазного націоналізму, фальсифікатор історії України Грушевський.

Спілка визволення України домагалася створення поміж інших буржуазних держав і «самостійної» української буржуазної держави, при владі в якій стояли б українські поміщики та капіталісти.

Якою ціною хотіла створити СВУ таку «самостійну Україну»?

У війні між Росією і австро-німецьким блоком «самостійники» стали на бік австро-німців, проповідували відторгнення австро-німецькою армією східних територій України від Росії, приєднання їх до західних територій України і створення залежної української «держави» в складі Австро-Угорської імперії.

Проводирі СВУ навіть не приховували такої своєї «програми». Один із «чільних» провідників СВУ, ідеолог українського буржуазного націоналізму і виразник прагнень західноукраїнського поміщицтва та куркульства в його змаганні з польським поміщицтвом і куркульством в Австрії Левицький так і заявив на самому початку першої світової війни на маніфестації у Львові:

«Український народ в Австрії... вірно і лояльно стоятиме при сивоглавім монарсі і при його родині і при австро-угорській монархії, зложить своє майно і життя в обороні поваги цісаря, династії та австро-угорської монархії».

Організації українських буржуазних націоналістів, як говорилося вже, утворили тоді й спеціальну військову частину — корпус «січових стрільців», який у першій світовій війні воював за австро-німецький блок, боронив австро-угорську монархію. Пізніше, в роки громадянської війни, як відомо, цей корпус став основною збройною силою української націоналістичної контрреволюції проти українського народу, який вигнав геть поміщиків і капіталістів і встановив свою, Радянську владу.

Відомо також, що в ході війни СВУ допомагала кайзерівській Німеччині утворити з російських військовополонених українців корпус «синьожупанників», що пізніше діяв так само в інтересах Німеччини та австро-німецького блоку проти українського народу.

Гроші на організацію «січових стрільців» давала Австро-Угорщина. Гроші на організацію «синьожупанників» давала Німеччина.

Гроші Спідці визволення України давали і Австро-Угорщина, і Німеччина,— це стало відомо з таємних німецьких та австрійських дипломатичних документів, опублікованих після падіння кайзерівської Німеччини та цісарської Австро-Угорщини.

Гасло «самостійної України» після того підняла в своїх «універсалах» так звана Центральна рада — буржуазний націоналістичний «уряд», який утворився на Україні в той час, коли в Росії після Лютневої революції 1917 року запанував «уряд» поміщика Родзянка, графа Львова та соціал-зрадника Керенського. Центральна рада, яка виражала інтереси українських капіталістів, поміщиків та куркулів, зразу ж після свого утворення, незважаючи на свою націоналістичну, антиросійську програму, пішла на угоду з російськими контрреволюційними білогвардійськими генералами Каледіним, Корніловим, Красновим та іншими, що гуртували сили контрреволюції проти Радянської Росії, щоб відновити російську монархію та цілковите панування поміщиків і капіталістів.

Але водночас Центральна рада, як стало відомо з опуб-

лікованих документів таємної дипломатії тих років, провадила таємні сепаратні переговори з державами Антанти — Англією та Францією, за якими стояли США. Центральна рада заспікувалася з державами Антанти, заявивши про свою згоду продовжувати далі війну. За це, як стало відомо з англійських газет, Центральна рада одержала 200 мільйонів франків і мусила вести війну не так проти Німеччини, як... проти Радянської влади в Росії і на Україні.

Повстання українського народу зірвало зрадницькі плани Центральної ради — український народ волів бути разом із робітничо-селянською Росією, а не з буржуазними урядами Англії та Франції. Бо, коли була Росія царською, коли Російська імперія душила визвольні національні прагнення українського народу, коли російські, а з ними і українські пани — під захистом російського царизму — визискували українських трудівників, тоді український трудовий народ вів боротьбу проти російського самодержавства. Але український народ ніколи не поривав і не хотів поривати своєї близькості і спільності з трудовим народом російським, своїм старшим братом, з яким — вийшовши з однієї слов'янської сім'ї — віками жив у спільній праці і спільній боротьбі проти визискувачів та поневолювачів. Героїчний історичний акт російських робітників і селян — Велика Жовтнева соціалістична революція — надихнув нові сили і українському народові, підняв на визвольну боротьбу і українських робітників та селян. І український народ слідом за російським пішов на Жовтневі барикади, на визвольну війну проти рабства і експлуатації, щоб встановити і на своїй українській землі владу трудящих. У класових битвах проти капіталістів та поміщиків єдність українського та російського народів ще більше зміцніла й загартувалась: тепер уже ніякі сили іноземної, ба й вітчизняної контрреволюції неспроможні були порушити віковичну єдність народів українського і російського. Радянська Росія стала такою ж матір'ю українському народові, як і рідна українська земля.

Коли на Україні при підтримці робітничо-селянської Росії запанувала влада робітників і селян, Центральна рада негайно перекинулася на бік Німеччини. Виступивши проти ленінської вимоги миру, якого разом з усіма народами жадав і український народ, вона закликала на Україну німецькі окупаційні війська.

Недарма український народ прозвав Центральну раду — «центральною зрадою».

За повалення робітничо-селянської влади на Україні і за відновлення влади української буржуазії Центральна рада договорилася заплатити Німеччині з комор українського трудового народу 60 мільйонів пудів хліба, 37 мільйонів пудів залізної руди, 4 мільйони пудів цукру, 2 мільйони 750 тисяч пудів м'яса і ще багато чого. Список «заплати» був оговорений точно, не було тільки оговорено, які державні прерогативи визнає за цю «допомогу» Німеччина за Україною. Але до цих «прерогатив» Центральної ради було байдужісінько — їй важливо було одне: ліквідувати владу робітників та селян і реставрувати капіталістичний режим на Україні.

Така мала бути «самостійна Україна» за програмою Центральної ради.

Коли під тиском повсталих українських трудящих, очолених Комуністичною партією, та під ударами робітничо-селянської армії німецькі й австрійські війська були змушені залишити Україну, а український народ за допомогою робітничо-селянської Росії відновив на Україні Радянську владу, тоді українські буржуазні націоналісти знову перекинулися на бік американо-англо-французької Антанти.

Тоді гасло «самостійної України» було знову піднято на східних землях України «директорією» петлюрівської УНР, а на західних — «урядом» так званої ЗУНР.

Прикриваючись назвою «народної республіки», петлюрівська директорія насамперед закликала на Україну англо-французьких окупантів на зміну розгромленим німецьким, а «уряд» ЗУНР також насамперед надіслав до Антанти свою місію з такими самими проханнями.

Мета українських буржуазних націоналістів була одна: не допустити утвердження робітничо-селянської влади на Україні.

Та ж мета була і в англо-франко-американських імперіалістів.

Антанта вимагала від націоналістичних «проводирів» України тільки одного: гарантувати оборону інтересів найзаможніших верств — капіталістів та поміщиків, і тому настоювала на домінуванні «правих партій у націоналістичному «уряді». За це вона погоджувалась послати петлюрівським бандам першокласне військове спорядження: тан-

ки, гармати, кулемети, снаряди й набой. Українська контрреволюція повинна була спорядити трьохсоттисячну «армію», яка мала діяти в спілці з російською контрреволюційною армією Денікіна проти Радянської Росії.

На допомогу російській та українській контрреволюції Антанта послала ще й чималу окупаційну англо-франко-грецьку армію.

Націоналістичний «уряд» «самостійної» УНР за економічним договором мав віддати: всі залізниці України на п'ятдесят років — в концесію Франції; всі шахти, рудники й заводи, що належали до того на Україні англо-франко-бельгійським капіталістам (а це було більше половини української промисловості), — у їх вічну недоторканну власність; борги царської Росії в тій частині, яка припадала на Україну, сплатити золотом або нерухомим майном — відповідно урядам США, Англії і Франції.

Крім того, за договором політичним, «уряд» УНР зрікався будь-якої самостійної зовнішньої політики та ставив під англо-французький контроль всю свою внутрішню політику, приймаючи французьке покровительство.

Як відомо, англо-франко-американські імперіалісти встигли тимчасово загарбати і потопити в крові південь України (Одеса, Миколаїв, Херсон), та були швидко вигнані звідти повсталим українським народом за допомогою всіх народів нашої країни, особливо російського народу, під керівництвом Комуністичної партії

Англо-франко-американські імперіалісти були тоді дуже перелякані утвердженням і зміцненням робітничо-селянської влади в Росії та на Україні і вирішили створити в Європі «санітарний кордон» проти більшовизму, побудувавши між радянськими республіками і країнами Західної Європи ряд дрібних буржуазних держав.

Так в результаті Версальського договору була створена буржуазна Польща. До складу цієї новоутворюваної держави передавалися також і землі Західної України і частина земель України Східної — Волинь. Петлюрівські «самостійники» за Варшавським договором самі дали згоду на відтин від тіла України її західних земель.

За тим же переділом карти Європи англо-франко-американські імперіалісти пошматували землі України ще далі та поділили їх між Угорщиною, Румунією і Чехословаччиною.

Петлюрівським «самостійникам» та «соборникам» і це не боліло.

Ім боліло одне: не допустити існування Радянської влади, зберегти владу капіталістів, поміщиків і куркулів.

Тому не дивно, що в 1920 році, коли за наказом англо-франко-американських імперіалістів і споряджені ними рушили в загарбницький похід на Україну білопольські інтервенціоністські армії Пілсудського та Галлера, петлюрівські «самостійники» гарцювали поперед польських ін-тервентів, лили кров українського народу, кидали його під ноги польським загарбникам: завойовували свою «самостійність» на потребу польського пана і американського, англійського та французького капіталу.

Радянський народ, керований Комуністичною партією, розгромив і цих наймитів міжнародного капіталу і на своїх визволених землях почав широко здійснювати перебудову життя на соціалістичних основах. І тільки на відірваних від тіла України та переданих панській Польщі англо-франко-американськими імперіалістами західних землях польські поміщики створили для українських трудящих режим терору і кривавої «пацифікації». Галицькі українські куркулі та буржуазія негайно ж заспікувалися з поміщиками та куркулями польськими, а їх агентура — українські буржуазні націоналісти — негайно ж пішла служити польському фашистському режиму ката Пілсудського. Разом з польськими буржуазними націоналістами вони гнобили і українських, і польських трудівників, намагаючись посіяти між ними ворожнечу і всіх разом застрахати «більшовизмом».

Та трудящі вже добре знали хижу натуру націоналістів, знали також ціну теревеням про їх запроданську «самостійність» і, з презирством одвертаючись від націоналістичних підступів, давали націоналістам оджоса.

В звіті Центрального Комітету Комуністичної партії України XVII з'їзду КП(б)У, в якому розкрито величезні досягнення України в будівництві соціалізму, наведено такі слова відомого українського письменника з Галичини Василя Стефаника, адресовані ще 1927 року до органу українських буржуазних націоналістів газети «Діло», що яскраво демонструють глибину ненависті трудящих Галичини до націоналістів.

«Яке щастя, що наш мужик не слухає вас, а має свій розум, твердий, як той кулак, що підкладає під голову за-

мість подушки. Хто вам сказав, що наше село підписується під вашими програмами та резолюціями? Воно чує носом через усі перелази, що за вашими нібито масними словами ховається бажання знайти спільну мову з польськими панами. Воно знає, що, як довго існуватиме панська Польща, наш селянин не одержить від неї землі. А без землі йому — камінь на шию і просто в воду. Землі йому не дасть і не продасть ніхто, а він мусить сам собі її взяти. Револуція на великій Україні показала нам, коли і як це робиться... Та єдина Україна, яка існує у світі, створена не вашими з'їздами і не вашими статтями. Ми, мужики, не боїмось більшовиків, бо всі ми більшовики в душі...»

Історія безперестанної зради і запроданства українських буржуазних націоналістів страшна і кривава.

Рештки українських буржуазних націоналістів нині зібрані під рукою американського імперіалізму і заливають потоками бруду й наклепів державу нарешті воз'єданого на всіх своїх землях українського народу. Вони з шкури пнуться, щоб якимось чином перешкодити українському радянському народові в дружбі з російським народом і всіма іншими радянськими народами перетворювати свою землю і своє життя на соціалістичних основах. За американські гроші і в ім'я панування американського імперіалізму вони тепер стали його шпигунами, диверсантами і провокаторами проти свого народу. Всі ці антинародні, антинаціональні злодіяння вони чинять знову під гаслом... «самостійної України».

Воістину історія гасла «самостійна Україна» — це кривавий літопис зради й запроданства.

НАЙЛЮТІШІ ВОРОГН УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Під зорею Радянської влади розквітла наша соціалістична Україна. Ми пишаємось величезними успіхами, які здобув наш трудовий український народ під керівництвом Комуністичної партії у боротьбі за комунізм.

Ми, справді, горді з того, що ми — сини народу, який має за плечима прекрасну історію, сповнену чесною праці і благородної боротьби, сини народу-трудівника і народу-звитяжця, який дав людству великих людей, славних і на полі праці, і на полі брані. Ми горді з того, що ми сини народу, який у вікових утисках і безнастанному визиску все ж спромігся створити багату культуру і не зігнувся під тягарем лихоліть, не перетворився в раба, не зрікся своїх прагнень до волі, боровся — і виборов собі соціальне і національне визволення. Ми горді нашими нерозривними братерськими зв'язками, спільною історією, єдністю духовних інтересів з великим російським народом, який першим в історії людства знищив соціальну несправедливість і першим взявся до перебудови світу на справедливих, соціалістичних основах. Ми горді, що слідом за старшим братом, російським народом, і в союзі з ним під вільним прапором Леніна пішли на барикади Жовтня і стали учасниками створення і утвердження найсправедливішого, соціалістичного ладу на землі. Ми безмежно горді з того, що в могутньому піднесенні всіх своїх творчих сил — у братерському єднанні з іншими вільними народами, між вільними вільні і між рівними рівні — збудували на своїй землі соціалізм, успішно здійснюємо перехід від соціалізму до комунізму і в єдиній сім'ї з усіма радянськими народами є нині зразком для всіх інших народів світу.

Ми пишаємося з того, що ми — соціалістична нація, що ми — радянський український народ.

Чому так лютують оті покидьки роду людського, від яких ми з огидою відвертаємось, — українські буржуазні націоналісти, чому вони так лютують проти нас, проти цього українського народу?

Тому, що ми, радянський український народ, — нація трудівників, тому, що соціалістичний лад, який ми побудували на своїй землі, відповідає нашим інтересам, інтересам трудящих. А вони, українські буржуазні націоналісти, мерзенне охвістя української буржуазії, рештки українських експлуаторських класів — капіталістів, поміщиків і куркулів.

Не спільні інтереси у людей одного національного походження, якщо вони належать до протилежних соціальних верств, до різних класів у суспільстві. Українські буржуазні націоналісти завжди виражали інтереси колишніх заможних верств українського суспільства. Велика Жовтнева революція відібрала від капіталістів і поміщиків їх привілеї і їх багатства, віддала всі їх маєтності визискуваним раніше трудівникам — робітникам і селянам — на вічне володіння, на користь усьому народові і на благо кожній трудящій людині. Революція ліквідувала їх, як панівний клас і як клас взагалі. Але ці уламки розтрошеного вщент старого буржуазного суспільства не хочуть примиритись із своєю долею, із своєю невідворотною загибеллю. Вони — ця жалюгідна купка недобитків — хотіли б повернути собі владу або бодай бути попихачами при владі свого класу, нехай і іншої нації.

Бандити-оунівці грабували, мордували й убивали українських трудящих. Вони вбивали селян-колгоспників із помсти, вони намагались погрозами і терором відвернути українського хлібороба на західних землях від колгоспного будівництва, щоб перешкодити утвердженню і процвітанню соціалістичного ладу на Україні, який забив осиковий кіл у могилу українського поміщицтва та куркульства. Вони зрадили землю, на якій прийшли в світ, пішли проти народу, який вигодував їх, і запродались розвідкам іноземних агресивних буржуазних держав. Вони криваво прислужуються іноземним загарбникам-інтервентам і сподіваються на нову війну, щоб будь-яким способом, хоч би й ціною крові мільйонів людей, спробувати повалити владу трудящих, спробувати відновити владу експлуаторів.

На судових процесах над бандитами-оунівцями прокурор запитував кожного з них.

— Чого ви добивались усією вашою злочинною діяльністю?

І всі, як один, відповідали:

— Ми добивались буржуазно-націоналістичного ладу.

Ось чого хотіли б українські буржуазні націоналісти, ось яка програма оунівців.

Державний обвинувач на процесі в Чорткові, прокурор Української Радянської Соціалістичної Республіки, в своїй промові спеціально відзначив ці признання підсудних: вони вбивали саме колишніх селян-бідняків та середняків за те, що ті стали на шлях нового життя — без поміщиків і капіталістів.

Українські буржуазні націоналісти хотіли б знищити український народ за те, що український народ живе і успішно будує своє життя — без поміщиків і капіталістів.

Тому український народ проти них.

Селяни західних областей України на досвіді своїх братів з східних областей, на досвіді усіх народів великого Радянського Союзу переконались у прямій вигоді колективного господарювання, переконались, що соціалістичне будівництво йде на велику користь і полегкість народові. Свою долю, своє світле майбутнє вони побачили в комунізмі.

На запитання: «Чи мали ви підтримку серед колгоспників?» — всі поспіль бандити-оунівці відповідають суду з гіркотою:

— Ні. Ми не мали підтримки.

А оунівський «отаманчик», бандит Кальченко, який сам власноручно вбивав або наказував своїм підручним убивати радянських людей, додає:

— Народ не слухав нас і нам не вірив. Населення активно виступало проти нас...

Звичайно. Народ виступав активно проти, народ не слухав, народ не вірив. Хіба можна повірити злісним теревеням ката, з гидких рук якого тече твоя кров?

Про що вони злісно теревенили, ці зрадники, душогуби і провокатори?

Вони з усіх сил пнулися посіяти ворожнечу між українцями і росіянами.

Як могли б піти на їхні людиноненависницькі провокації українські трудівники, коли вони добре усвідомлюють

спільність інтересів трудящих різних націй проти інтересів панів, з якої б нації ті не були? Як могли б українські трудящі стати проти трудящих російських, коли вся їхня історична доля спільна — і в тяжкому минулому, і в творчому сучасному, і в прекрасному майбутньому? Як міг би український народ відкинутись од народу російського, коли на всіх складних етапах історичного шляху російський народ подавав руку допомоги українському народові? І в давньому минулому, і в недавньому минулому, і сьогодні. Хіба не російський народ щойно після війни та руйницької гітлерівської навали, яка спустошила всю нашу українську землю і зруйнувала достатки кожної української сім'ї, допоміг українському народові в найкоротший строк відбудувати зруйноване народне господарство, поставити наново величезні індустриальні будови, відновити і значно поліпшити добробут українського народу?

Український народ добре усвідомив слова великого Леніна:

«При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови».

Геніальне вчення, мудрі вказівки і пророчі передбачення організатора визвольної боротьби, керманича революції великого Леніна визначили весь хід і розвиток історії нашого часу, підняли й організували найширші трудові народні маси на здійснення величних перетворювальних завдань.

Сьогодні Україна справді вільна. Сьогодні Україна стала насправді незалежною і суверенною державою трудящих. І сьогодні Україна зовсім не та, якою була тридцять шість років тому, коли український народ, пошматований між кількома буржуазними державами, стогнав під владою поміщиків і капіталістів, страждав під подвійним гнітом — і національним, і соціальним. Сьогодні український народ живе вільним, творчим і радісним соціалістичним життям.

На Україні здійснено величні перетворення. З відставою колись аграрної країни, яку по-хижацькому грабували свої та іноземні капіталісти, після утвердження Радянської влади і здійснення планів соціалістичного будівництва Україна стала одною з найпередовіших республік. За п'ятирічки на Україні, як і в інших радянських республіках, створено могутню індустрію, якої, за технічним оснащенням, не має жодна з країн Європи.

На соціалістичній основі перетворено і сільське господарство України — здійснено суцільну колективізацію. Соціалістична колективізація сільського господарства дала змогу українським хліборобам опанувати широкі простори земель, застосувати найдосконаліші способи обробітку землі, вирощувати найцінніші сільськогосподарські культури і незрівнянно підвищити врожайність. Україна вирощує тепер плодів землі далеко більше, ніж то було за будь-яких старих часів, коли український народ був поневолений і пригноблений поміщиками; українські радянські хлібороби разом з усіма іншими радянськими хліборобами вийшли тепер на перше місце в світі своєю культурою і своїми методами праці.

Так перетворилося життя українського хлібороба-трудівника.

І завдяки піднесенню соціалістичної промисловості, завдяки колективізації сільського господарства український народ зажив тепер заможним життям і користується всіма благами культури. На основі цих величних перетворень український народ у союзі з усіма іншими радянськими народами здійснює нині велетенське будівництво і в недалекому майбутньому завершить побудову комунізму на своїй землі.

Всі ці благодійні зміни в житті українського народу не могли статися без братерської допомоги великого російського народу. Вони могли статися тільки тому, що на своєму історичному шляху трудящі Росії і трудящі України спільно боролись за визволення, за владу Рад, за програму соціалістичного будівництва, тільки тому, що програму соціалістичного будівництва український народ здійснював у союзі і дружбі з усіма радянськими народами і насамперед з великим російським народом, керуючись його історичним досвідом, досягненнями його передової культури та її неперевершених верховин — ленінським вченням.

Український народ добре розуміє, що одними тільки своїми силами він не зможе відстояти свою республіку від зазіхань ворожих капіталістичних держав.

За прикладами не далеко ходити: досить глянути на інші молоді своїм державним життям народи в Європі. Народи Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії — сусіди українського народу — врятовані могутньою Радянською Армією від гітлерівського фашизму і тепер

будують своє вільне, соціалістичне життя. Але перед тим, буди буржуазними державами, хіба не були вони цілком підкорені політиці великих капіталістичних держав—США, Англії, Франції? І хіба не пропадали в нужді, злиднях, безправ'ї трудящі верстви населення в цих «державах»? Гляньмо ближче — сьогодні: хіба нинішні Бельгія, Голландія, Італія чи та ж сама Франція, ба й Англія, живуть самостійним життям, хіба в достатках живуть нині французькі й англійські трудящі? Ні. Вони борсаються в безвиході, гинуть у безробітті, пропадають в нужді під тиском експлуатації своїх капіталістів та під брутальним чоботом американських визискувачів та загарбників-імперіалістів.

Український радянський народ тому так радісно живе, тому так квітне Радянська Україна, що вона — вільна і незалежна — входить до Союзу Радянських Соціалістичних Республік і є невід'ємною складовою частиною великого Радянського Союзу. Тому так буйно і плідно розвивається та кращає життя українського народу, що розвиток його та поступ опираються на спільну політику, спільну економіку і спільне творення культури всього радянського народу.

Український народ стоїть на цьому.

І український народ, спираючись на весь радянський народ, змитає з свого великого шляху мізерну купку підосланців американського імперіалізму, «будь-яких відібраних» американською розвідкою осіб — мерзенних українських буржуазних націоналістів.

Їх тільки купка, і, крім американського долара, вони не мають нічого за своєю убогою душею.

Моральне обличчя цих нелюдів промовляє само за себе: вбивці, провокатори, грабіжники, істоти розтлінні, покидьки роду людського. Вони здатні катувати людей, знущатися з батьків і різати ножами дітей.

Але їх моральне обличчя стає ще більш огидним, коли послухати їх зізнання з приводу їх же власної, оунівської «програми»: «самостійна Україна» і відновлення на Україні влади поміщиків та капіталістів. Вони й самі не вірили в свою «програму». Перед лицем одностайного і дружного опору всього народу вони вже давно втратили й самі віру в можливість здійснити свої марення про повернення старого життя.

Той же кривавий бандитський «отаманчик», махнувши рукою на все, признався:

— Ми самі не вірили в свою пропаганду. Я й сам не вірив у пропаганду оунівського проводу.

— Що ж тоді тримало вас у підпіллі? — запитує прокурор. І прокурор нагадує бандитові, що Радянська влада настільки сильна й великодушна, що давно вже і не раз заявляла про амністію тим націоналістам, які зрозуміють своє безсилля, свою помилку, свою провину перед народом, які розкаються в своїх тяжких злочинах, прийдуть до властей і попросяться працею спокутувати свої гріхи.

Бандит відповів:

— Я був і далі в підпіллі, бо за спробу вийти з підпілля інші учасники таких убивали.

Один бандит підозрівав другого, кожний бандит боявся всіх інших... Вони не вірили один одному, бо всім разом не було в що вірити. Вони не довіряли один одному, бо знали, що кожний не має віри. Вони підозрівали один одного, бо всі були зрадниками і вірили тільки зраді.

І вони боялись один одного.

Таке їхнє політичне «кредо», таке їх моральне обличчя, така їх «душа» — цієї мерзеної купки ворогів народу і запродавців.

Їх, справді, тільки купка, але й цю купку народ повинен викрити і знешкодити. Бо в своїй шаленій люті, в своїй запеклій жорстокості вони здатні тільки на злодіяння.

Вони — найлютіші вороги українського народу.

ЩИЛЬНІСТЬ НАРОДУ — ПРОТИ ВОРОГІВ ЛЮДСТВА

Ідеологія українського буржуазного націоналізму збанкрутувала остаточно.

Нині українські буржуазні націоналісти не наважуються прямо, незамасковано викладати народові свою «програму» — програму реставрації капіталізму, відродження влади поміщиків і фабрикантів. Від колишніх спроб одвертої проповіді ідей буржуазного націоналізму вони перейшли до прихованих форм підривної діяльності. Тепер вони вдавалися не до будь-яких «путчів» проти органів влади, а до індивідуального терору проти окремих людей з трудових мас народу.

Все це якнайпереконливіше свідчить про те, що ніякого співчуття, тим паче будь-якої підтримки в народі буржуазний націоналізм не має. Навпаки, найширші народні маси активно виступають проти буржуазних націоналістів.

Таким чином, бандерівці, як і їх попередники — петлюрівці, розраховують тільки на силу ззовні, на примус, на багнети, на багнети чужинців.

Вся «програма» сучасного українського буржуазного націоналізму зводиться до продажу українських земель і українського народу гуртом іноземним загарбникам, а сама купка оунівців спроможна виступати тепер лише в ганебній ролі кривавих комісіонерів цього продажу, в ролі терористів, диверсантів, шпигунів.

Вони й стають на перехресті міжнародних шляхів і пропонують свої послуги будь-яким загарбникам, вони ладні продати Україну гуртом і вроздріб.

Україна потрібна була б Ватікану. З України Ватікан

хотів би зробити свій плацдарм для поширення на Схід свого впливу.

Україна потрібна була б американським імперіалістам. З України американські імперіалісти хотіли б зробити свою колонію, свій плацдарм для дальшого наступу на Схід.

На цьому збігаються інтереси римського папи і нью-йоркського Уолл-стріту.

Ім потрібно було б знищити народно-демократичні режими на Півдні і Сході Європи, їм потрібно було б спинити переможний хід соціалістичного будівництва, їм потрібно було б зірвати утвердження комунізму на землі.

І вони виробляють спільну програму «хрестового походу» проти комунізму.

Українських буржуазних націоналістів вони наймають для дрібних послуг.

Але розпалити війну їм не так просто: народи не хочуть війни.

Колись воювали уряди різних країн між собою, воювали у власних інтересах, але руками своїх народів, примушених нагаєм або спровокованих облудними словами буржуазного «патріотизму». Так було ще за нашої пам'яті, в першу світову війну.

Але в другу світову війну — у війну проти гітлерівського фашизму — було вже не так. Гітлерівський фашизм вів війну не проти урядів, а проти народів, і мирних людей або винищував, або збирався перетворити на своїх рабів.

Так, нічого не навчившись з гіркої долі гітлерівських загарбників, збирається воювати і американський імперіалізм.

Купка монополістів-капіталістів і утримувана ними кліка, що стоїть біля керма влади в США, спираючись на своїх васалів капіталістів та маріонеткові «уряди» в країнах-сателітах, хочуть підняти свій американський народ та народи залежних країн на війну проти народів вільних країн, проти народів, які самі стоять при владі і самі порядкують своїм життям і які не хочуть війни, а хочуть миру.

Але війни не хочуть і всі прості люди в країнах капіталу.

І тому, коли вільні народи піднімаються на боротьбу за мир, прості люди в країнах капіталу співчують їм і піднімаються слідом за ними.

Таким чином, імперіалісти мають проти себе два фронти: фронт мирних народів у країнах, де будується соціалізм, і фронт простих людей всередині капіталістичних країн.

І велетенський, могутній рух прихильників миру — широка боротьба за мир — поширюється на всю земну кулю. Адже з шістьсотмільйонного табору прихильників миру понад одну третину становлять робітники, селяни й інтелігенти в країнах капіталу. І ця кількість ще далеко не вичерпує всі сили антиімперіалістичного табору, бо утиски й репресії не дозволяють багатьом і багатьом мільйонам простих людей прямо виступати на боці табору антиімперіалістичного.

В активному опорі народних мас політиці імперіалізму — найбільша слабкість табору імперіалістичного.

Але табір імперіалізму слабкий ще й тим, що він не одностайний, не монолітний. Суперечності та чвари за ринки збуту і сировини, за «право» й можливість визискувати і грабувати народи роздирають табір імперіалістів зсередини.

Та ті «ринки збуту і сировини» й самі вже починають вислизати з рук імперіалістичних загарбників. Народи колоніальних країн, утиснутих страшною експлуатацією, народи, перетворені на рабів, народи, позбавлені будь-якої волі й незалежності, повстають проти колонізаторів і загарбників. Точиться нині запекла визвольна боротьба в Азії — у В'єтнамі, Малайї, Бірмі, на Філіппінах і в Індонезії. Пробуджуються народи на Середньому Сході — в Марокко, Єгипті, Тунісі, Ірані, Саудівській Аравії. Чинять опір іноземним колонізаторам народи Індії, Пакистану, Іраку, Сирії й Лівану. Колоніальні країни палахкотять нині в повстаннях. Народи прагнуть незалежності, соціального і національного визволення. Важко буде імперіалістам «розраховувати» на спокій цих народів, якщо вони спробують розв'язати світову війну.

В цьому теж величезна слабкість табору імперіалізму.

Та й самі васали і сателіти американського імперіалізму не дуже-то й охочі стромляти свою голову в зашморг, одчайдуш лізти у війну.

В цьому теж неабияка слабкість табору імперіалістів.

Тим-то й поспішають палії війни створити ядро готованих загарбницьких армій з людей без роду і племені,

недобитків розгромлених фашистських полчищ та банд.

І в своїй політиці добору гарматного м'яса Вашингтон особливо спирається на свого агента — Ватікан. В більшості країн американо-англійського блоку поширена католицька релігія, і імперіалісти, палії війни, сподіваються за допомогою релігійного впливу обманути католицькі маси, зробити їх слухняним знаряддям антирадянської і антидемократичної агресії.

Чи удається їм це?

Їм це не удається.

Бо в лавах прихильників миру десятки мільйонів рядових католиків. Адаже поміж активних керівників боротьбою за мир є чимало й священників католицької церкви.

«Пастир» — Ватікан — втрачає свою «паству», втрачає саме на всенародній справі боротьби за мир.

Українські буржуазні націоналісти — вихованці Ватікану і посіпаки американських імперіалістів — намагаються чинити тяжкі зlodіяння проти українського народу. Значить, вони діють проти всього радянського народу, отже, проти всіх народів, проти миру між народами на землі.

Тому вони є найлютішими ворогами всього людства. Найлютішими ворогами всього людства є зрадники кожного народу.

Вони — українські буржуазні націоналісти — не «одинаки» в кадрах американської розвідки, в бандах «деяких відібраних осіб», — з ними покидьки інших народів: буржуазні націоналісти польські, угорські, чеські, словацькі, румунські, болгарські. В кожному народі їх купка, сили такої купки в кожному народі незначні проти сили цілого народу. Їх жадоба до особистої наживи мізерна проти великих ідей визволення, свободи і демократії, як мізерна жадоба до панування купки експлуататорів — поміщиків та капіталістів — проти прагнень мільйонів трудящих до справедливого соціального ладу, мирної праці і дружби. Вона — ніщо проти єднання народів.

Але капіталістичний світ, захлинаючись у кризах і суперечностях, передчуваючи роковану йому загибель, чинить шалений опір настанню нового, соціалістичного ладу, він мобілізує всі свої ресурси, вдається до всіх можливих підступів, щоб удержатися на землі. І його найманці — буржуазні націоналісти — борсаються з останніх сил, щоб відвернути свою загибель. Вони не мають нічого «за душею», але в руках у кожного з них — зброя і в серці —

зрада. Зброя і зрада спроможні коїти лихо, зброя в руках у зрадника — небезпека.

Пильність народів повинна бути скерована проти них.

Проти табору імперіалістів стоїть могутній антиімперіалістичний табір соціалізму і демократії. Проти паліїв війни — широкий фронт прихильників миру.

Табір миру, демократії і соціалізму — непереможний. Він спирається на найширші народні маси і на найвеличніші здобутки побудованого соціалізму.

Нещадна боротьба проти зрадників і запроданців послаблює ще більше табір імперіалістичних агресорів, посилює антиімперіалістичний табір мирних трудівників і зміцнює справу боротьби за мир у цілому світі.

1954 р.

БИТВА ЗА МИР

1949, березень

Найважливіші, історичної ваги події відбуваються нині у світі. Велична битва за мир розгорнулась зараз на обох півкулях землі.

Людство хоче миру. Людина не хоче війни. Всі прості і чесні люди в світі проти нової війни, яку так вперто і підло намагаються накинути народам вороги роду людського — імперіалісти.

Полум'яні заяви комуністичних партій великих та малих країн про те, що народи боротимуться проти імперіалістичних паліїв війни, лунають голосом незліченних трудових мас — голосом усього прогресивного людства.

У цій великій битві за мир передові лінії боїв проходять не тільки між капіталістичними та демократичними державами — вони проходять і всередині самих країн капіталістичної системи. З одного боку — навіжені палії війни, неситі золоті мішки, зажерливі монополісти Уолл-стріту та Сіті в їх несамовитому прагненні запанувати над цілим світом та їх політична агентура й банди мерзенних ландскнехтів — послід розгромлених фашистських орд, або лазутчики новофашистських утворень на тілі гниючого капіталізму. Вони — за війну! З другого боку — всі прості люди, всі верстви трудівників, що борються за існування, відстоюють свої права на працю і шматок хліба, на саме життя. Вони з надією й вірою обертають свої погляди на могутню соціалістичну державу, цитадель народовластя, колыску дружби народів і мирної творчої праці, яка мужньо і твердо здійснює політику співробітництва між дер-

жавами й миру між народами, яка своїм прекрасним прикладом закликає все людство до мирної творчої праці на благо людей. Вони бачать поруч з країною, що буде комунізм, країни нових, народних демократій, які здобули волю, незалежність та народовластя в результаті перемоги над фашизмом, які звелися на ноги й неухильно ведуть свої народи шляхом мирної творчої праці до соціалістичного розквіту — завдяки братерській допомозі Країни Рад. І вони не хочуть війни.

Які є величезні, невичерпні й зростаючі сили прихильників миру та борців за мир у світі, свідчать ті хвилі широкої народної активності, що перекочуються нині в країнах капіталізму під закликом — берегти мир, відстоювати справу миру, боротись за мир!

Правителі США відхилили Пакт Миру, запропонований урядом СРСР і укладають свій «пакт війни», так званий Північно-атлантичний пакт. І вони чимдуж розвивають гонку озброєнь та будівництво воєнних баз.

У відповідь на неприховане готування агресії проти Країни Рад та країн народних демократій народи світу демонструють свої антиімперіалістичні сили і заявляють про свою готовність перехопити й виламати з рамена руку, яка підніме меч війни. Палкі запевнення про те, що передові люди в країнах капіталу захищатимуть Радянський Союз, який очолює боротьбу за мир, за мирну працю й загальну безпеку, ми щодня читаємо на сторінках прогресивної світової преси, щогодини чуємо по радіо з далеких і близьких країн.

Могутня є сила тяжіння простих людей світу до нашої Вітчизни, до Країни Рад, в якій здійснено заповітні мрії людства. Бо її мирні прагнення очевидні всім, бо в своїй неперевершеній могутності вона є справді реальною та дійовою гарантією миру, бо вона не тільки зуміла відстояти свою власну незалежність, але й принесла волю й забезпечила незалежність також і країнам, які розташовані по її кордонах. Бо в ній діє справжня демократія, бо в ній здійснюються найвеличніші соціальні перетворення, про які мріє ціле людство: побудовано найсправедливіший лад — соціалізм. Ми добре пам'ятаємо, як зустрічали наших воїнів у країнах, визволених їх ратним подвигом з ярма гітлерівського фашизму. Солдата Радянської Армії з слізьми радості обіймали і під ноги йому сипали квіти — як визволителів, який пролив свою благородну кров. Ми не за-

були й того, як проводжали наших солдатів з визволених країн, звідки, виконавши свою місію визволителя, Радянська Армія виходила, даючи змогу визволеним народам самим організувати й будувати своє життя. Нашого воїна, радянську людину, проводжали не тільки з подякою за ті великі діла, які він вчинив, але й з глибокою пошаною до тих нових норм у взаєминах поміж людьми, які він явив. І слід — моральний, духовний, політичний слід, який полишила радянська людина у визволених країнах, — незабутній. Її живий приклад посіяв те нове, що дало нині такі чудові сходи в країнах народних демократій.

Захоплення нашими досягненнями широко розповсюдилось у світі поміж народів. Буйне зростання товариств друзів Радянського Союзу — тому найкращий приклад. До нашої країни приїждять вчитися нового життя — будівництва нового життя — робітники та селяни, трудівники науки й культури з країн, які наслідують наш приклад у будівництві життя для свого народу. І немає жодного сумніву, що до нас приїздив би весь світ, коли б перелякані реакціонери не спорудили довкола нашої Вітчизни, що є прикладом для всього людства, високого «залізного муру».

Холонучи з жаху перед нашим престижем та силою нашої моральної й політичної переваги, шаленіючи від люті на нашу зростаючу могутність, імперіалістичний табір іде на все, щоб приглушити розквіт нашого життя, спинити наш переможний рух вперед, применшити наш авторитет перед народами світу. Реакційні кліки, які заправляють у державах, загарбаних монополістами, все більше бояться своїх власних народів та зростання їх симпатій до нас. З усіх сил вони намагаються скомпрометувати сили, які очолюють в країнах капіталу боротьбу за соціальне визволення, за національне єднання, за суверенітет. Їх зброя — насильство, терор, провокація й наклеп. Американські судді інсценують процеси комуністів, які нібито захитують основи державності. Англійські полісмени тягнуть у тюрму робітників за приналежність до Комуністичної партії. Французькі ажани стріляють у робітників-комуністів. А правителі США оголошують комуністів по всіх країнах «зрадниками батьківщини» — за те, що вони очолюють боротьбу за мир, за те, що вони стоять на сторожі національних інтересів своїх країн і своїх народів.

І імперіалісти брязкотять зброєю, погрожуючи країні соціалізму, будують воєнні бази по кордонах Країни Рад,

накопичують боєприпаси та вербують армії. Але вони бояться власних армій, бо вони не можуть бути певними, куди буде повернена зброя, коли її видати простим людям, зодягнутим у солдатську, американського зразка, уніформу. І тому вони намагаються формувати свої армії радніше з найманців, з людей без роду і племені, безрідних гультаїв, безпашпортних бродяг, які тиняються по світових трощах.

Готуючись до «гарячої» війни, імперіалісти ні на хвилину не припиняють війни «холодної». Зброя імперіалістів в «холодній» війні не обмежується тільки сатанинськими погрозами атомною бомбою чи підступами дипломатичного крутіїства. У них на озброєнні єзуйтські форми «американської допомоги» відсталим країнам, «допомоги», яка не просто грабує народи та не дозволяє їм відновлювати зруйноване війною, тим паче розбудовувати своє господарство, але й скерована на те, щоб знищити національний суверенітет народів та вбити їх національні культури. У них на озброєнні всілякі «блоки» та «пакти», які не просто збивають сили сателітів для ведення майбутньої війни, але й скеровані на те, щоб позбавити кожну оплутану «допомогами», блоками й пактами державу можливості виступати самостійно, на свій розсуд на світовій арені. У них на озброєнні також і бузувірська проповідь расової «переваги» англосаксів над усіма іншими народами. У них «на озброєнні» — купівля гуртом і вроздріб урядів підурядних їм країн-сателітів. Вони йдуть походом на культури заповнених ними народів і чимдуж запроваджують скрізь свою розтлінну «цивілізацію» «американського способу» життя. Вони поширюють та розповсюджують скрізь зловредний, згубний космополітизм, за допомогою якого — вбиваючи національну гордість народів — вони розраховують розчистити шлях для імперіалістичного загарбництва.

Невечерпний список злодіянь імперіалістичних паліїв війни.

Зміцнення сил антиімперіалістичного табору, поширення лав активних противників війни, рішучість комуністичних партій, які очолюють в усьому світі боротьбу за мир, очолюють оборону національних інтересів народів та дружбу нації в їх опорі силам реакції та паліям нової війни, — ось у чому запорука перемоги простих людей в усьому світі в їх боротьбі за мир.

Велична битва за мир, яка точиться нині в світі, ви-

магає від кожного патріота своєї країни найвищого піднесення громадської активності та політичної пильності. Боротьба французьких трудящих проти провокацій своїх проамериканських міністрів, опір англійського робітника проти підступів соціал-зрадників, осуд простою людиною Америки неприхованого гангстеризму вашінгтонських правителів на світовій арені — все це боротьба народів за свої життєві інтереси, і водночас це боротьба за справу миру всіх народів світу, за їх мирне співжиття, за мир.

Радянські народи повинні подавати приклад всім іншим народам, радянська людина повинна бути взірцем для громадянина кожної країни.

Підняті великим ученням Леніна до ідейних верховин, збагачені великим досвідом будівництва соціалізму під керівництвом Комуністичної партії, радянські люди продемонстрували світові своє неперевершене уміння будувати і захищати будівництво свого життя. Саме в радянській людині — перед лицем цілого людства — розквітло велике почуття патріотизму, любові до своєї Батьківщини, вірності інтересам народу. Побудова соціалізму, велика перемога в минулій Вітчизняній війні, великі діла мільйонів вихованих Комуністичною партією радянських людей — і в праці, і в бою — продемонстрували кожній людині в світі, чого можна досягти, коли кожним діянням, кожним устремлінням людини керує любов до народу, любов до своєї Вітчизни.

Наше завдання, завдання радянських людей, особливо велике й відповідальне в цей новий період міжнародних взаємин. Наше завдання — кріпити нашу країну, зміцнювати її могутність, наближати переможний прихід в нашу країну комунізму. Адже саме розквіт нашої Вітчизни найбільше згуртовує та згуртовуватиме сили антиімперіалістичного табору, сили борців за мир.

В битві за мир наша країна — на передовій лінії «холодного», але зловредного огню, скерованого і на нашу країну, і на творчу працю народів у країнах народних демократій, і на всі народи та всіх людей, що прагнуть права на працю і права на життя.

Попіл наших спалених гітлерівцями міст та сіл стукає в наші серця. Ми розібрали каміння руїн, залитих нашою кров'ю, і з цього каміння знову побудували собі житла та підприємства. Але на кожному камені в мурах наших нових домів і в фундаментах наших чудових новобудов запек-

лась кров наших братів, які віддали своє життя за волю Батьківщини і за мир у світі. В кожне радянське серце запала скорбота за рідними і товаришами, які наложили своїм життям. І ця скорбота гнівна й непримиренна. Вона спалахує палкою ненавистю до кожного, хто знову знімає руку для руйнування й убивств. Наші діти з молоком матерів приймають не тільки світлу пам'ять про полеглих смертю хоробрих батьків, але й пристрасну рішучість відстояти мирне життя назавжди. Нема народів, які б ненавиділи війну так, як ненавидять її народи, що пізнали жах війни, нищення та руйнації. Але немає й мужніших від тих народів, які загартувалися в битвах і перемогах великої визвольної Вітчизняної війни.

Український народ, керований Комуністичною партією, першим пішов слідом за російським народом на шлях Жовтня і в ленінській дружбі з усіма рівними й братніми радянськими народами створив свою вільну й суверенну соціалістичну державу. В цьому велика національна гордість нашого українського народу і кожного українця. В битві за мир український народ разом з великим російським народом та всією родиною радянських народів іде в авангарді людства. І в цьому — також наша національна гордість.

Ми знаємо, що ми — радянські народи — стали історичним прикладом перед іншими народами світу.

Імперіалістам саме цей приклад найбільше страшний. Отже, сила та велич цього прикладу повинні бути підняті на ще більшу височінь.

В цьому гарантія перемоги в теперішній битві за мир.

В могутньому розгортанні руху за мир — гнівна й грізна пересторога паліям війни та гасителям життя. В цьому незламному русі боротьби за мир імперіалісти можуть прочитати прямиий присуд своїм лиховісним планам та невідхильний вирок собі та своїм співучасникам у змові проти миру.

СОЛІДАРНІСТЬ УСІХ ЧЕСНИХ ЛЮДЕЙ СВІТУ

1955, березень

Наш радянський народ, вихований на великих ленінських ідеях світорозуміння, здійснюючи величну комуністичну програму перетворення життя, всім серцем схвалює і підтримує мудру мирну політику свого Радянського Уряду.

Радянські люди усвідомлюють також, що коли б імперіалістам пощастило розв'язати нову братовбивчу війну, то ця несправедлива війна викликала б по країнах капіталістичного світу справедливі війни простих людей проти своїх узурпаторів-правителів, перетворилася б на визвольну війну народів проти імперіалізму і закінчилася б не крахом цивілізації, а, навпаки, крахом цілої системи імперіалізму.

Ми, радянські люди, комуністи і позапартійні, повинні бути невсипущо пильні, одначе впевнено дивимося вперед і спокійно реагуємо на всі одчайдушні вихитрювання паліїв війни та зухвалі погрози й воєнні готування імперіалістів.

Палії війни, щоб приховати свої агресивні плани нападу на СРСР та країни народної демократії, галасують, як відомо, про нібито агресивні заміри Радянської держави та пресловуту «комуністичну загрозу». Щоб шалену гонку озброєнь, і зокрема накопичення атомної зброї, якимось виправдати перед трудящими капіталістичних країн та покласти на їх плечі весь страшний тягар воєнних витрат, вони, звичайно, напускають густого туману. Чорні рицарі жовтого пера, різні буржуазні писаки на догоду своїм ха-

зяям пускають у світ одну мерзенну провокацію за другою.

То вони залякують народи тим, що в атомній війні переможцем виходить той, хто має атомних бомб більше,— отже, робімо, мовляв, більше та більше атомних бомб!

То доводять, що ні одна із противних сторін не наважиться кинути атомну бомбу першою,— отже, знову-таки, давайте робити атомних бомб якнайбільше і тим, мовляв, гарантувати неможливість атомної війни.

На брудних шпальтах жовтої преси можна надбати ще й інакшу, особливо цинічну провокацію лакеїв війни. Ці людожери-провокатори закидають комуністам і в такому дусі: ви ж, комуністи, прагнете краху імперіалістичної системи і впевнені, що в результаті нової війни такий крах неминучий. Чому ж ви виступаєте проти війни і відстоюєте мир? Адже війна тільки прискорила б настання жаданого вам всесвітнього комунізму...

Яка підла і яка жалюгідна провокація!

Так, ми прагнемо перетворення світу на справедливих демократичних основах, ми хочемо соціалізму для всього людства і віримо в його настання на землі. В нашій країні всю нашу снагу ми спрямовуємо на найскоріший перехід від соціалізму до комунізму.

Та ми стоїмо на марксистсько-ленінському розумінні історичних процесів, знаємо, що кожна країна розвивається своїм шляхом і кожний народ своєю волею перетворює своє життя; обстоюємо ленінську ідею мирного співіснування двох систем — соціалістичної та капіталістичної, і віримо в можливість розв'язання міждержавних справ без страшних жертв, без кровопролиття та руйнації. Ми за те, щоб суперечки між державами вирішувались шляхом мирних переговорів та договорів.

І ми знаємо також, що міцність нашої, найкращої і найміцнішої з усіх соціальних систем, системи радянської, що індустріальна міць нашої країни і наша оборонспроможність гарантують нашій радянській соціалістичній Вітчизні мирний поступ та розвиток, захистять її і від загарбницьких зазіхань імперіалістів.

Керівники американської і англійської міжнародної політики, як відомо, гасають по світу, збиваючи войовничі блоки та виглядаючи місця для нових воєнних баз. Але між собою вони гризуться смертною гризнею вовків на тічці. Якщо залатають вони, скажімо, свій імперіалістич-

ний кожух в одному місці, наприклад, у Брюсселі, то він негайно розлазиться в Парижі. Вдарять американський і англійський міністри по руках, скажімо, в Південній Америці, а в Північній Африці в цей же час вони тичуть один одному дулі. Сяде англійський міністр на Близькому Сході в машину, а американський на Середньому Сході вже виточить у нього з машини бензин.

Суперечності роздирають нині табір імперіалістичних сил як ніколи раніше.

А в цей час табір антиімперіалістичних сил зростає, і зараз у ньому вже дев'ятсот мільйонів, тобто більше, як третина людства. Міцнішають культурні зв'язки між народами, поглиблюється розуміння світових подій простими людьми; викристалізовується політична свідомість мас у капіталістичних країнах.

Розрив між прагненнями народів у капіталістичних країнах та діями імперіалістичних урядів цих же країн стає дедалі різючішим. Народи колоніальних країн теж чимраз активніше включаються в боротьбу за відстоювання своїх прав, своєї свободи і незалежності.

Бачачи все це, імперіалістичні палії війни нетерпеливляться. Вони жадали б розпалити війну якнайшвидше.

Та у відповідь на це дозріває, шириться і міцніє ідея інтернаціонального єднання проти війни — найстрашніше з усього для паліїв війни, імперіалістів. Бо це — першоосновна лєнінська ідея перетворення світу.

Ось чому таке найважливіше значення має великомасовий акт інтернаціональної солідарності в опорі воєнній небезпеці — збирання підписів під Зверненням Всесвітньої Ради Миру проти загрози атомної війни, до якого закликає і нас, радянських людей, Радянський Комітет Миру.

Народи повинні спинити злочинну руку, яка заміряється кинути смертоносну атомну бомбу! І в цьому дружньому міжнародному акті ще дужче зміцніє інтернаціональна солідарність простих людей світу.

В 1950 році шістьсот мільйонів поставили свої підписи під вимогою заборони атомної зброї. Треба, щоб у 1955 році половина людства підписалась під вимогою заборонити атомну війну, проти ратифікації злочинних паризьких угод і проти відродження гітлерівського вермахту — цього детонатора нової війни.

В 1950 році все доросле населення Радянського Союзу,

до одного чоловіка, підписалось під Стокгольмською відозвою. Нема сумніву, що й тепер всі радянські люди поставлять свої підписи під Зверненням Ради Миру!

Та перед кожним із нас, радянських людей, коли він ставитиме свій підпис проти війни і за мир, виникає запитання:

«Що ще треба зробити мені особисто, щоб загальна справа боротьби проти війни була ще міцнішою?»

Кожний радянський трудівник повинен усвідомити, що найкращою його допомогою загальній справі в опорі лихим замірам імперіалістів та палів війни буде його максимальна активність у його колективі, максимальне пильнування державних інтересів, громадська поведінка, нарешті, тобто його опір будь-якій паніці, його дисциплінованість і, певна річ, його праця. Ясна річ: що більше і що краще зробить кожний радянський трудівник на своєму трудовому посту, то й міцнішою стане наша країна, оплот миру між народами, то й меншою буде небезпека війни, то й стриманіше поводитимуться зухвалі палії війни.

На нас, працівників ідеологічного фронту, які створюють не матеріальні, а духовні цінності, покладається особливе завдання. Нам довірено виховувати радянську молодь і допомагати формуванню світогляду радянських людей. І в хвилину, коли над нашою рідною країною зависає загроза, значення ідеологічної роботи незмірно підвищується. Кожний з нас добре пам'ятає досвід Великої Вітчизняної війни і той священний обов'язок, який був покладений партією і урядом на кожного з нас у справі організації мас.

Ми — педáгоги, культробітники, журналісти, митці — повинні завжди пам'ятати, що ми відповідаємо перед народом, урядом, партією, перед своєю совістю за внутрішній світ радянської людини, за її здоровий глузд, моральний облік, світогляд, психіку, за її бальорий настрої і за її тверду віру в незалежність нашої країни та любов до нашого світлого майбутнього і певність в перемогу комунізму.

Усвідомлення цього є найпершим обов'язком кожного працівника ідеологічного фронту — комуніста і позапартійного.

Подвоїти нашу творчу енергію, віддати себе цілком справі патріотичного гартування радянських людей, не гребувати й копіткою роз'яснювальною роботою, спрямова-

ною на те, щоб давати одкоша можливим обивательським настроям, сприяти всіляко тому, щоб радянська людина була повсякденно і за всяких умов гордою, стійкою, розважливою, високоморальною і несхибною в своєму прекрасному марксистсько-ленінському світогляді,— таке завдання кожного з нас, працівників ідеологічного фронту.

Ніколи не забуваймо того, що зберегти мир у світі може тільки солідарність усіх чесних людей світу.

Відамо ж боротьбі за це нашу працю, нашу творчість, наше життя!

БІБЛІОГРАФІЯ

ВИДАННЯ ТВОРІВ ЮРІЯ СМОЛНЧА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

- Кінець міста, за базаром.* [Оповідання]. Х., ДВУ, 1924. 26 стор.
(Б-ка художньої літератури. Під загальною редакцією В. Блакитного (Елланського). № 12). 10 000 пр.
- Драмгурток у робітничому клубі.* За редакцією і з передмовою М. Ємініка. Х., ДВУ, 1925. 103 стор. 10 000 пр.
- Останній Ейджевуд.* Роман. Х., «Книгоспілка», 1926, 204 стор. 40 000 пр.
- Півтори людини.* Повість. Х., «Книгоспілка», [1927]. 104 стор. 5 000 пр.
- Неділі й понеділки.* Оповідання. Х., ДВУ, 1927. 132 стор. 5 000 пр.
Зміст: *Переможець*.— *Чабанові* казання.— *Хома*.— *Кінець міста, за базаром*.— *Діагностик*.
- Фальшива Мельпомена.* Піші аргонавти. [Повість]. Х., «Книгоспілка», [1928]. 188 стор. 5 000 пр.
- Мова мовчання.* Кримінальна новела. Х., Юрвидав НКЮ УРСР. 1929. 32 стор. 5 000 пр.
- Останній Ейджевуд.* Роман. Видання 2-е. Х., «Книгоспілка», 1929. 184 стор. 40 000 пр.
- Господарство доктора Гальванеску.* Фантастичний роман. Х., «Книгоспілка», 1929. 170 стор. з іл. 10 000 пр.
- Неділі й понеділки.* Оповідання. Видання 2-е. Х., ДВУ, 1929. 156 стор. 5 000 пр.
Зміст: *Переможець*.— *Чабанові* казання.— *Хома*.— *Кінець міста, за базаром*.— *Діагностик*.
- Фальшива Мельпомена.* Піші аргонавти. Видання 2-е. Х., ДВУ, 1929.
- Півтори людини.* Повість. Видання 2-е, Х., «Книгоспілка», 1930. 82 стор. 10 000 пр.
- По той бік серця.* Роман-хроніка з життя одного мого знайомого. Книга 1. Син моєї матері.— Книга 2. Один із інших.— Книга 3. Дівчина моїх років. Х., ДВУ, 1930. 288 стор. 5 000 пр.
- П'ять оповідань.* Х.— Одеса, ДВУ, 1930. 91 стор. (Масова художня бібліотека). 20 000 пр.
Зміст: *Мова мовчання*.— *Переможець*.— *Зуб*.— *Кінець міста, за базаром*.— *Анархія продукції*.

Збірка творів. [т. 1—3]. Х., «Книгоспілка», 1930.

Том I. Фальшива Мельпомена. Сатиричний роман. [Вступна стаття М. Йогансена]. XXIV, 222 стор.; 1 л. портр. 5 000 пр.
Том II. Господарство доктора Гальванеску.— Півтори людини.— Мова мовчання. 324 стор. 5 000 пр.

Том III. Останній Ейджевуд.— Хома. 324 стор. 5 000 пр.

Збірка творів. Х., «Література і мистецтво», 1930.

Том IV. По той бік серця. Сатиричний роман. 416 стор. 5 000 пр.

Фальшива Мельпомена. [(Піші аргонавти). Видання 3-е]. Х., «Рух», 1932. 196 стор. 3 000 пр.

Четверта причина. Науково-фантастичний роман. Х., «Література і мистецтво», 1932. 118 стор. 5 000 пр.

Ще одна прекрасна катастрофа. Повість. Х., «Література і мистецтво», 1932. 180 стор. 10 000 пр.

Сорок вісім годин. Книга про те, що було, що мало бути, що могло бути і чого не було. Х., «Радянська література», 1933. 559 стор. 4 750 пр.

Що було потім. Науково-фантастична повість. Х.—Одеса, Дитвидав, 1934. 255 стор. 15 000 пр.

Його біографія. [Нарис]. Х., «Радянська література», 1934. 28 стор. (Б-ка радянської літератури, № 27). 20 000 пр.

Прекрасні катастрофи. Науково-фантастичні повісті. К., Держлітвидав, 1935. 454 стор.; 1 л. портр. 15 000 пр.

Зміст: Господарство доктора Гальванеску.— Що було потім.— Ще одна прекрасна катастрофа.

Сорок вісім годин. Книга про те, що було, що мало бути, що могло бути і чого не було. [Видання 2-е, виправлене]. К., Держлітвидав, 1935. 504 стор. 10 000 пр.

Наші тайни. Роман. К., Держлітвидав, 1936. 515 стор. 15 000 пр.

Дитинство. Повість. К., Держлітвидав, 1937. 190 стор. 15 000 пр.

Сорок вісім годин. Книга про те, що було, що мало бути і чого не було. [Видання 3-е, виправлене]. К., Держлітвидав, 1937. 405 стор. (Б-ка художньої літератури). 20 000 пр.

Вісімнадцятилітні. Роман. К., Держлітвидав, 1938. 476 стор. з іл. 12 000 пр.

Дитинство. Повість. Видання 2-е. К., Держлітвидав, 1939. 169 стор.; 1 л. портр. (Шкільна бібліотека). 20 650 пр.

Театр невідомого актора. [Повість]. К., Рад. письменник, 1940. 300 стор. 9 000 пр.

Загибель інтервенції. Оповідання про боротьбу з німецькою інтервенцією. К.—Х., Держвидав, 1941. 32 стор. (Бібліотека художньої літератури). 12 800 пр.

Народ воює. Оповідання про боротьбу з німецькими інтервентами. К.—Х., «Рад. письменник», 1941. 40 стор. («Фронт і тил». Бібліотечка художньої літератури). 10 000 пр.

Новели. [Уфа]. Вид. СРПУ, 1942.

Без права на смерть. М., Укрдержвидав, 1943.

Мирні люди. Оповідання. М., Укрдержвидав, 1943. 116 стор. 20 000 пр.

Зміст: Огонь на мене! Дипломна робота — Чемпіон.— Битва.— Любов і ненависть.— Зв'язковий Зеленчук.— Снайпер Реус.— Віра. Дитячі літа. Десята смерть.— Батько Гедзь.—

- Увага! Мовлять партизани! Увага! — Безсмертя командира Христі.— Власність Марини Тополенко.— Кохана Марія.
- Битва.* Оповідання. [Уфа], Вид. СРПУ, 1943. 176 стор. 5 000 пр.
- Бої за фронтом.* [Уфа], Вид. СРПУ, 1943. 36 стор. («Фронт і тил»). 5 000 пр.
- Зміст: Десята смерть.— Колгосп «Перемога».
- Вони не пройшли.* Роман. К., «Рад. письменник», 1946. 391 стор. 20 000 пр.
- Театр невідомого актора.* [Повість]. К., «Рад. письменник». [1946]. 156 стор. (Б-ка журналу «Україна»). Додаток до журналу «Україна» на 1946 р. № 3. 25 000 пр.
- Вони не пройшли.* Роман. [Видання 2-е]. К., «Рад. письменник», 1947. 391 стор. 20 000 пр.
- Після війни.* Вибрані статті за 1945—1946 роки. К., Укрполітвидав, 1947. 128 стор. 25 000 пр.
- Зміст: Війну закінчено. Доброго ранку.— Капут! У світ прийшов мир. Надія людства.— Ганьба німецької нації.— Нюрнберг.— Що сталося на процесі Петена.— Казки Андерса.— Запитання до іспанського питання.— Чому нахабніють ван-клеффенсі? — Війну закінчено, бої ідуть на Яві.— Турецький фронт англійської дипломатії. Рідна домівка. На порозі рідного дому.— Солдати перемоги.— Перший друг.— Визволитель України.— Поправка до статті вісімнадцятої.— Не та тепер Україна, не ті тепер українці.
- Вибрані твори.* К., Держлітвидав України, 1947.
- Том I. Наші тайни. [Школа. Дружба. Війна. Революція]. Роман. 316 стор.; 1 л. портр. 25 000 пр.
- Том II. Вісімнадцятилітні. [Інтервенція. Вітчизна. Боротьба]. Роман. 372 стор. 25 000 пр.
- Вибране.* К., «Рад. письменник», 1948. 359 стор.; 1 л. портр. 20 000 пр.
- Зміст: Дитинство.— Театр невідомого актора.— Новели: Хребет є пасмо гір.— Дипломна робота.— Десята смерть.
- Ми разом були в бою.* Роман. К., «Рад. письменник», 1948. 274 стор. 10 000 пр.
- День починається рано.* Оповідання та нариси. К., «Рад. письменник», 1950. 287 стор. 10 000 пр.
- Зміст: Розмови в дорозі. 1948 рік. Вночі в дорозі.— В грозу.— Розмова про подвиг.— Розмова про заздрість.— За кухлем пива.— Село на нашій Україні.— Посаг наймолодшої доньки.— У секретаря обкому партії.
- 1949 рік. Цвіт яблуні.— Хазяїни.— Лелека.— Мужська розмова.— Телескоп мого батька.— Біла хустинка.— Сива давнина.— Хата в степу.— Секрети секретаря обкому.— Дегустація. Лікарські оповідання. Хребет є пасмо гір.— Історія одної хвороби.
- Ми разом були в бою.* Повість К., Держлітвидав України, 1950. 271 стор. 30 000 пр.
- Дитинство.* Наші тайни. Вісімнадцятилітні. [Трилогія]. К., «Рад. письменник», 1951, 639 стор. з іл. 30 000 пр.
- Цвіт яблуні.* [Оповідання]. К., Держлітвидав України, 1951. 80 стор. 60 000 пр.
- Зміст: Цвіт яблуні.— Розмова про заздрість.— Хазяїни.— Мужська розмова.— Посаг наймолодшої доньки.— Дегустація.

- Перша книга.* Статті. [Про творчість молодих письменників України]. К., «Рад. письменник», 1951. 87 стор. 10 000 пр.
Зміст: Молода проза.— Зустрічі з молодими літераторами.
- Вороги людства та їх найманці.* К., Держполітвидав УРСР, 1953. 120 стор. 75 000 пр.
- Світанок над морем.* Роман. К., «Рад. письменник», 1953. 697 стор. з іл. 30 000 пр.
- Розмова з читачем.* (Нариси про майстерність письменника). К., «Рад. письменник», 1953. 240 стор. 6 000 пр.
Зміст: Замість передмови.— Маруся повинна повернутись.— Мандрівка в минуле і в майбутнє.— Зерна нових урожаїв.— Сподіваний авторитет.— Двадцять років пізніше.— Дівчина з Новосибірська.— Друге життя книги.— Життя дописує портрет героя.— Син читача.— Розмова з пропагандистом.— Початок і кінець роботи над книгою.— Розмова з собою.— Антоніна Семенівна.— Запитання, на яке не можна відповісти.
- Мужська розмова.* [Лелека. Оповідання]. К., Держлітвидав України, 1953. 23 стор. 100 000 пр.
- Дитинство. Наші тайни. Вісімнадцятилітні.* [Трилогія. Післямова Є. Старинкевич. Ілюстрації А. Резніченка]. К., Держлітвидав України, 1955. 779 стор.; 13 л. іл. і портр. (Бібліотека українського романа та повісті). 28 000 пр.
- Прекрасні катастрофи.* Науково-фантастичні романи. [Для середнього та старшого шкільного віку. Післямова П. Бейліна. Ілюстрації О. Довгаля]. К., «Молодь», 1956. 447 стор. з іл. (Бібліотека пригод й фантастики). 80 000 пр.
- Світанок над морем.* Роман. [Ілюстрації А. Резніченка]. К., Держлітвидав України, 1956.
Книга 1. [Чайки сідають на воду]. 449 стор.; 8 л. іл. і портр. (Бібліотека українського романа та повісті). 30 000 пр.
Книга 2. [Буде на морі погода. Післямова А. Недзвідського]. 407 стор.; 10 л. іл. (Бібліотека українського романа та повісті). 30 000 пр.
- Прекрасні катастрофи.* Науково-фантастичні романи. [Для середнього та старшого шкільного віку. Післямова П. Бейліна. Ілюстрації О. Довгаля]. К., «Молодь», 1957. 444 стор. (Бібліотека пригод та наукової фантастики). 30 000 пр.
- Мир хатам, війна палацам.* Роман. Книга 1. К., «Рад. письменник», 1958. 566 стор.; 1 л. іл. 65 000 пр.
- З народом чи проти народу?* Публіцистика. Видання «Комітету за повернення на батьківщину». Берлін, 1958. 82 стор.
- Твори.* В шести томах. К., Держлітвидав України, 1958—1959.
Том 1. Прекрасні катастрофи. Науково-фантастичні романи. [Вступна стаття Є. Старинкевич. Портрет Ю. Смолича роботи художника С. Т. Кравченка]. 1959. 451 стор.; 1 л. портр. 9 000 пр.
Том 2. Дитинство. Наші тайни. Вісімнадцятилітні. [Трилогія]. 1959. 376 стор. 9 000 пр.
Том 3. [Театр невідомого актора. Оповідання та нариси]. 1959. 626 стор. 9 000 пр.
Том 4 Вони не пройшли. Роман. 1959. 347 стор. 9 000 пр.
Том 5 Світанок над морем. Роман. 1959. 810 стор. 9 000 пр.
Том 6. Публіцистика. 1959. 580 стор. 9 000 пр.

ВИДАННЯ ТВОРІВ ЮРІЯ СМОЛИЧА РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ

- Фальшивая Мельпомена.* (Пешие аргонавты). Перевод с украинского П. Опанасенко. М.—Л., ГИЗ, 1930. 176 стр. (Творчество народов СССР). 5 000 экз.
- По ту сторону сердца.* Роман. Авторизованный перевод с украинского П. Зенкевича. М., Гослитиздат, 1933. 247 стр. 5 000 экз.
- Сорок восемь часов.* Книга о том, что было, что должно было быть, что могло быть и чего не было. [Роман]. Авторизованный перевод с украинского П. Зенкевича. М., Гослитиздат, 1935. 291 стр. 5 000 экз.
- Наши тайны.* Роман. Авторизованный перевод с украинского П. Зенкевича. М., Гослитиздат, 1936. 389 стр. 10 000 экз.
- Детство.* Перевод с украинского В. Тарсиса. М., Гослитиздат, 1937. 165 стр. 10 000 экз.
- Театр неизвестного актера.* Авторизованный перевод с украинского и послесловие В. Тарсиса. Под редакцией А. Рябининой. М., Гослитиздат, 1941. 260 стр. 10 000 экз.
- Восемнадцатилетние.* [Из романа]. Переработал и перевел с украинского В. Тарсиса. М., Гослитиздат, 1941. 48 стр. 50 000 экз.
- Как Сабиг, Мухтар и Айша помогают фронту.* [Рассказ для дошкольного возраста]. Перевод с украинского. Рисунки И. Дайца. [Алма-Ата], ИЗО Худфонда Каз. ССР, 1944. 12 стр. с илл. 100 000 экз.
- Они не прошли.* Роман. Перевод с украинского В. Тарсиса. М., Гослитиздат, 1947. 328 стр. 25 000 экз.
- Детство.* Повесть. [Перевод с украинского В. Тарсиса]. К., «Рад. письменник», 1950. 118 стр. с илл. (Библиотека украинской советской прозы). 30 000 экз.
- Суд идет.* Памфлеты и статьи. Перевод с украинского. К., Гослитиздат Украины, 1951. 215 стр. 10 000 экз.
Содержание: I. На скамье подсудимых. Перед лицом истории.—Что произошло на процессе Петена.—Д. К. М.—зловещие инициалы.—Черный Боб из Цинциннати.—Мистер Трумен наводит тень на плетень.—Турецкий трамплин.—Моррисон и два мира.—Сказка Шехерезады с Даунинг-стрита.—Живой труп.—На воре шапка горела.—«Доллар, доллар юбер аллес!»—Конквистадор его величества Уолл-стрита. II. Обвиняет человечество. Битва за мир.—На страже суверенности народов.—Весна человечества.—Судьба мира.—Сын народа.—У карты мира.—Прозорливость великого вождя.
- Мы вместе были в бою.* Роман. Авторизованный перевод с украинского В. Тарсиса. М., «Сов. писатель», 1951, 255 стр. 30 000 экз.
- Избранное.* Перевод с украинского. К., «Рад. письменник», 1951. 671 стр. 30 000 (1—5000) экз.
Содержание: Детство.—Наши тайны.—Восемнадцатилетние.
- Избранное.* Перевод с украинского. К., «Рад. письменник», 1952. 671 стр. 30 000 (5000—30 000) экз.
Содержание: Детство.—Наши тайны.—Восемнадцатилетние.
- Враги человечества и их наемники.* [Украинские буржуазные националисты на службе у американского империализма]. К., Госполитиздат УССР, 1953. 128 стр. 30 000 экз.

- Детство*. Повесть. [Перевод с украинского В. Тарсиса]. Калинин, Книжное изд-во, 1954. 107 стр. 100 000 экз.
- Рассвет над морем*. Роман. Авторизованный перевод с украинского Л. Нестеренко и А. Островского. [Иллюстрации В. Шеглова]. М., «Сов. писатель», 1955. 751 стр.; I л. илл. 15 000 экз.
- Рассвет над морем*. Роман. Авторизованный перевод с украинского. М., Гослитиздат, 1956. 683 стр.; I л. портр. 150 000 экз.
- Театр неизвестного актера*. Повесть. Авторизованный перевод с украинского Л. Нестеренко. М., «Сов. писатель», 1957. 245 стр. 15 000 экз.
- Мир хижинам, война дворцам*. Роман. Авторизованный перевод с украинского И. Карабутенко и А. Островского. М., «Сов. писатель», 1959. 582 стр. 30 000 экз.
- Детство*. Повесть. Авторизованный перевод с украинского А. Островского. [Вступительная статья Л. Бать. Рисунки Г. Акулова]. М., Детгиз, 1958. 150 стр. с илл. 30 000 экз.

ЛІТЕРАТУРА ПРО ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ЮРІЯ СМОЛИЧА

- Історія української літератури*. Том II. Радянська література. К., Акад. наук УРСР, 1957, стор. 589—605, розділ 13. Юрій Смолич.
- Нарис історії української радянської літератури*. К., Акад. наук УРСР, 1954. 461 стор. Про Ю. Смолича — стор. 123—124; 257—258; 332—334; 393—394.
- Бать Л.*—Юрій Смолич.— В кн.: Смолич Ю. *Детство*. Повесть. М., Детгиз, 1958, стр. 3—6.
- [*Біографічна довідка*].— В кн.: Українська радянська новела. К., Держлітвидав України, 1951, стор. 551.
- Вірина Л.*—Врівні з віком. (В гостях у майстрів слова). «Вечірній Київ», 1959, 10 січня.
- Галушко Д.*—Юрій Смолич.— «Соціалістична Харківщина», 1935, 5 листопада.
- Іщук А.*—Розквіт української радянської літератури.— В кн.: «Українська радянська культура». Збірник статей. К., Держполітвидав УРСР, 1957, стор. 135—190.
- Йогансен М.*—Юрій Смолич. Вступна стаття. В кн.: Смолич Ю. Збірка творів. Т. I. Х., «Книгоспілка», 1930, стор. III—XXIV.
- Корецький Ю.*—Життя письменника.— «Комуніст», 1940, 15 жовтня.
- Корнійчук О.*—Література Радянської України перед великим ювілеєм. [Скорочена стенограма доповіді на пленумі правління Спілки письменників СРСР].— «Вітчизна», 1947, № 7, стор. 3—14.
- Корнейчук А.*—Некоторые проблемы развития украинской литературы.— «Правда», 1947, 4 июля.
- Корнейчук А.*—Содоклад на XI пленуме правления ССП СССР.— «Литературная газета», 1947, 4 июля.
- Корнійчук О.*—Стан і чергові завдання української радянської літератури. К., «Рад. письменник», 1948. 63 стор. [Про Ю. Смолича — стор. 15, 19, 26, 33—34].
- Корнійчук О.*—Українська радянська література після постанови ЦК ВКП(б) про журнали «Звезда» і «Ленинград». Співдоповідь

- голови Спілки радянських письменників України на XI пленумі правління Спілки рад. письменників СРСР.— «Літературна газета», 1947, 10 липня.
- Миколенко О.— Юрій Смолич.— «Літературна газета», 1939, 4 грудня.
- Новиченко Л.— Очерки истории украинской советской литературы. (Годы восстановления народного хозяйства, социалистической индустриализации страны и коллективизации сельского хозяйства). К., 1949. 28 стр. (Акад. наук УССР. Ин-т укр. литературы им. Т. Г. Шевченко).
- Новиченко Л.— Проза чверті віку.— «Українська література», 1943, № 1—2, стор. 162—193.
- Пильненський С.— Юрій Смолич. Літературний портрет. К., Держлітвидав України, 1959. (Друкується).
- Письменники — кандидати сталінського блоку комуністів і безпартійних [у місцеві Ради депутатів трудящих. Ю. Смолич...] — «Літературна газета», 1939, 4 грудня.
- Письменники Радянської України про свої творчі плани. Юрій Смолич.— «Червоний шлях», 1936, № 1, стор. 181—182.
- Підгайний Л.— Дві лінії.— «Літературна газета», 1939, 4 липня.
- Полторацький О.— Шлях письменника. (До 50-річчя з дня народження Ю. Смолича).— «Вітчизна», 1950, № 7, стор. 167—174.
- П'янов В.— В строю. (До 50-річчя з дня народження).— «Літературна газета», 1950, 13 липня.
- Рильський М.— Разом з народом. (Виступ на ІХ пленумі СРП СРСР) — «Література і мистецтво», 1944, 29 лютого.
- Сенченко І.— Портрет письменника.— «Літературна газета», 1945, 26 квітня.
- Старинкевич Є.— Письменник знаходить свого героя. (Про творчість Ю. Смолича).— «Вітчизна», 1946, № 1, стор. 173—188.
- Старинкевич Є.— Юрій Смолич. [Критико-біографічний нарис]. В кн.: Українські радянські письменники. Кн. II. К., «Рад. письменник», 1957, стор. 92—134.
- Старинкевич Є.— Юрій Смолич. [Критико-біографічний нарис].— В кн.: Смолич Ю. Твори. В 6 томах. Том I. К., Держлітвидав України, 1958, стор. 5—40.
- Тичина П.— Розвиток української радянської культури за 25 років.— «Українська література», 1943, № 1—2, стор. 146—162; «Література і мистецтво», 1943, 20 січня, 10 лютого.
- Третій з'їзд радянських письменників України. Вступне слово О. Корнійчука. Доповідь М. Бажана. Співдоповіді Л. Дмитерка і Н. Забіли. Резолюція з'їзду. К., «Рад. письменник», 1955, 131 стор. [Про Ю. Смолича — стор. 21—22, 35].
- А. І.— Юрій Смолич. «Останній Ейджевуд». Роман.— «Червоний шлях», 1926. № 10, стор. 262—263.
- Адельгейм Є.— Книга про минуле. [«Дитинство»].— «Літературна газета», 1937, 22 жовтня.
- Адельгейм Є.— Краса борні. [«Вони не пройшли»].— «Літературна газета», 1946, 27 листопада.
- Бабич.— Ю. Смолич. «По той бік серця».— «Читач-рецензент», 1931, № 6, стор. 14.

- Багмут І.*— Юрій Смолич. Фальшива Мельпомена. «Книгоспілка», 1928.— «Молодняк», 1928, № 11, стор. 79—80.
- Басанець В.*— Цікавий роман. [«Мир хатам, війна палацам»].— «Літературна газета», 1958, 28 січня.
- Бедзик Ю.*— Вірність історичній правді. [«Мир хатам, війна палацам»].— «Літературна газета», 1958, 14 лютого.
- Бейлін П.*— «Прекрасні катастрофи».— В кн.: Смолич Ю. Прекрасні катастрофи. К., «Молодь», 1956, стор. 437—443.
- Бейлін П.*— «Прекрасні катастрофи». [Про науково-фантастичні романи Ю. Смолича].— В кн.: Смолич Ю. Прекрасні катастрофи. К., «Молодь», 1957, стор. 437—443.
- Беляев В.*— «Враги человечества и их наемники».— «Дружба народов», 1954, № 5, стр. 303—304.
- Беляев В.*— Велична тема радянської літератури.— «Рад. літературознавство», 1957, № 3, стор. 3—20. [Про твори Ю. Смолича— стор. 7—12].
- Беляев В.*— Відображення Жовтневої революції і громадянської війни в українській прозі. К., Акад. наук УРСР, 1957. 60 стор. (Акад. наук УРСР. Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка). [Про твори Ю. Смолича— стор. 31—39 та ін.].
- Беляев В.*— Тема Жовтня та громадянської війни в післявоєнній українській прозі. К., 1957. 20 стор. (Т-во для поширення політ. та наук. знань УРСР). 1000 пр. [Про твори Ю. Смолича— стор. 6—11 та ін.].
- Бережний В.*— Письменник розмовляє з читачем. [«Розмова з читачем»].— «Вітчизна», 1953, № 11, стор. 187—189.
- Богайчук М.*— Вороги людства. [«Вороги людства та їх найманці»].— «Радянська Буковина», 1954, 19 січня.
- Борисенко С.*— «Мир хатам, війна палацам».— «Радянське Поділля», 1958, 6 липня.
- Борщоговский А.*— В плену вредных традиций. [«Мы вместе были в бою»].— «Литературная газета», 1947, 13 декабря.
- Бродський А., Липович М.*— Фантастика і реальність. [Огляд творчості Ю. Смолича].— «Літературна газета», 1938, № 2, стор. 92—111.
- Буряк Б.*— Думки про позитивний образ нашого сучасника. [«Дитинство»].— «Дніпро», 1955, № 9, стор. 87—101.
- Варганов Г.*— Главная линия развития. [Про твори О. Гончара, Ю. Смолича...].— «Советская Украина», 1958, № 2, стр. 153—156.
- Васильковський Г.*— «Мир хатам, війна палацам».— «Деснянська правда», 1958, 2 березня.
- Вигон М.*— Перед бурею. [«Мир хатам, війна палацам»].— «Радянський Крим», 1958, 18 січня.
- Вірний В.*— Юрій Смолич. «Півтори людини».— «Життя й революція», 1927, № 10—11, стор. 179—180.
- Вовк П.*— Новий роман Юрія Смолича [«Вони не пройшли»].— «Вільна Україна», 1947, 5 квітня.
- Вовк П.*— Про творчий неспокій. [Юрій Смолич. «Театр невідомого актора»].— «Соціалістична Харківщина», 1940, 29 березня.
- Волинський К.*— На піднесенні. (Нотатки про українську прозу після ХХ з'їзду КПРС). [«Мир хатам, війна палацам»].— «Літературна газета», 1958, 21 березня.

- Г. Л.—Юрій Смолич. «По той бік серця».— «Металеві дні», 1931, № 1, стор. 95—97.
- Гельфандбейн Г.— «Вони не пройшли». Новий роман Юрія Смолича.— «Соціалістична Харківщина», 1946, 3 березня.
- Гельфандбейн Г.— «Наші тайни» Ю. Смолича.— «Літературна газета», 1935, 12 грудня.
- Гельфандбейн Г.— Образи нових людей. [«Про твори Ю. Смолича»].— «Соціалістична Харківщина», 1941, 6 червня.
- Гордон Я.— Життя і мистецтво. [«Театр невідомого актора»].— «Літературна газета», 1940, 18 жовтня.
- Григор'єв М.— Сторінки славних літ. (Читачі про книги). [«Світанок над морем»].— «Кіровоградська правда», 1954, 10 серпня.
- Гук М.— Юрій Смолич. «Останній Ейджевуд».— «Культура і побут», 1926, № 24, стор. 7.
- Діброва А.— Поради майстрів слова. [«Перша книга»].— «Молодь України», 1952, 28 червня.
- Донський Я.— Юрій Смолич.— «Театр невідомого актора».— «Літературний журнал», 1941, № 1, стор. 117—119.
- Дубровин Н.— «Рассвет над морем».— «Ворошиловградская правда», 1954, 4 юлія.
- Думка М.— «Вороги людства та їх найманці».— «Прикарпатська правда», 1953, 6 вересня.
- Дяченко О.— В боях за Жовтень. Тема Жовтня та громадянської війни в українській радянській прозі. К., «Рад. письменник», 1957. [«Про твори Ю. Смолича»—стор. 142—153; 176—193].
- Дяченко О.— Книга про незабутнє. [«Мир хатам, війна палацам»].— «Вечірній Київ», 1957, 18 грудня.
- Дяченко О.— Натхненне слово про революцію. Зображення першої російської революції в українській літературі. К., «Рад. письменник», 1955. 184 стор. [Про твір Ю. Смолича «Дитинство»—стор. 136—139].
- Дяченко О.— Образ комуніста в українській радянській літературі.— «Жовтень», 1958, № 6, стор. 112—118. [Про твори: «Світанок над морем», «Мир хатам, війна палацам» та ін.].
- Збанацький Ю., Гростянецький А.— Правда жизни и литературный вымысел. [«Мирні люди»].— «Правда Украины», 1944, 16 ноября.
- І. С.— Юрій Смолич. «Вони не пройшли». Роман.— «Україна», 1947, № 2, стор. 39—40.
- Іщенко А.— «Мир хатам, війна палацам».— «Кіровоградська правда», 1958, 3 червня.
- Іщук А.— Про роман Ю. Смолича «Світанок над морем».— В кн.: Іщук А. Статті про радянську літературу. К., «Рад. письменник», 1958, стор. 165—175.
- Іщук А.— «Світанок над морем». Новий роман Юрія Смолича.— «Літературна газета», 1953, 21 травня.
- Карабан П.— Ю. Смолич. «Мирні люди». Оповідання.— «Славяне», 1944, № 10, стор. 40.
- Карabutенко Й.— Этих дней не смолкнет слава. [«Світанок над морем»].— «Правда Украины», 1954, 13 января.
- Каракаш П.— Запеклі вороги людства [«Вороги людства та їх найманці»].— «Заря», 1953, 21 жовтня.
- Карпанюк С.— «Світанок над морем».— «Вінницька правда», 1954, 9 травня.

- Кириллюк Є.— Ю. Смолич. «Що було потім».— «За марксо-ленінську критику», 1935, № 1, стор. 88—91.
- Кифоренко І.— «Вороги людства та їх найманці».— «Колгоспис село», 1953, 3 вересня.
- Клочья А.— Дещо про деталі. [«Наші тайни»].— «Літературна газета», 1936, 12 липня.
- Кобилецький Ю.— Українська література Вітчизняної війни.— «Українська література», 1942, № 3—4, стор. 252—273.
[Оповідання про боротьбу з німецькими окупантами 1918 р.]
- Кобилецький Ю.— Українська проза Вітчизняної війни. Огляд за 1941 рік.— «Література і мистецтво», 1942, 12 лютого.
[Про новели Ю. Смолича «Загибель інтервенції» та «Народ воює»].
- Кобилецький Ю.— Шляхи нарису.— «Дніпро», 1946, № 2, стор. 113—123. [Про книгу Ю. Смолича «Мирні люди», стор. 114—115].
- Коваленко Б.— Юрій Смолич. «Останній Ейджевуд». Роман.— «Життя й революція», 1926, № 7, стор. 114—115.
- Ковганюк С.— Нотатки про мову [творів українських письменників М. Стельмаха, О. Гончара і Ю. Смолича].— «Вітчизна», 1958, № 5, стор. 157—180.
- Ковганюк С.— «Розмова з читачем».— «Чорноморська комуна», 1953, 13 серпня.
- Коваченко В.— «Вони не пройшли».— «Правда України», 1946, 28 лютого.
- Коломієць В.— За мир, проти паліїв війни (Про книгу Ю. Смолича «Суд идет»).— «Дніпро», 1951, № 10, стор. 116—117.
- Конференція читачів роману Ю. Смолича «Світанок над морем». [Київський державний університет].— «Вітчизна», 1954, № 1, стор. 166—168.
- Корнієнко О.— «Світанок над морем».— «Радянська Житомирщина», 1953, 26 серпня.
- Корнієнко О.— «Світанок над морем».— «Вільне життя», 1954, 17 лютого.
- Корсунська Б.— «Битва» Ю. Смолича.— «Література і мистецтво», 1943, 30 липня.
- Костенко А.— Крок на вищу ступінь. [«Ще одна прекрасна катастрофа»].— «Життя й революція», 1932, № 11—12, стор. 147—153.
- Костенко Н.— Изобличающее слово писателя. [«Враги человечества и их наемники»].— «Львовская правда», 1954, 21 июля.
- Костюк Г.— Юрій Смолич. «Півтори людини».— «Молодіяк», 1928, № 1, стор. 158—159.
- Кравчук Б.— На небезпечному шляху. [Про роман Ю. Смолича «Ми разом були в бою»].— «Літературна газета», 1947, 23 жовтня.
- Крашаниця А.— «Світанок над морем».— «Червоний прапор», 1954, 27 квітня.
- Крижанівський С.— Критичні праці 1951 року про радянську літературу. [«Перша книга». Статті].— «Вітчизна», 1952, № 5, стор. 133—145.
- Кушко І.— Без глибокого знання життя. [«День починається рано»].— «Літературна газета», 1951, 26 липня.
- Л.— Юрій Смолич. «Півтори людини».— «Культура і побут», 1927, № 47, стор. 7.
- Ле І.— Проза в роки Вітчизняної війни і відбудови народного гос-

- подарства. [На республіканській нараді письменників-прозаїків].— «Літературна газета», 1946, 13 червня.
- Левін Г.*— Юрій Смолич в дні Вітчизняної війни. [«Дні війни — дні зростання»].— «Література і мистецтво», 1942, 20 листопада.
- Левін Г.*— Юрій Смолич в дні Вітчизняної війни.— «Наукові записки (Академія наук УРСР, Ін-т мови і літератури)». Том III., К., Акад. наук УРСР, 1946, стор. 86—99.
- Левченко М.*— Бойова юність української радянської прози.— «Жовтень», 1957, № 8, стор. 126—142. [Про перші твори українських радянських письменників і зокрема Ю. Смолича «Півтори людини» та науково-фантастичні романи].
- Левченко М.*— Переддень Жовтневої революції на Україні. [«Мир хатам, війна палацам»].— «Чорноморська комуна», 1957, 12 грудня.
- Левченко М.*— Про безсмертний подвиг народу.— «Дніпро», 1957, № 9, стор. 113—122. [Твори українських письменників про громадянську війну, зокрема романи Ю. Смолича «Вісімнадцятилітні» і «Світанок над морем»].
- Леонидов И.*— Сердца первые порывы. [«Детство»].— «Красное знамя», 1938, 26 январа.
- Липович М.*— Книга про перших комсомольців. [«Вісімнадцятилітні»].— «Комсомолец України», 1938, 22 листопада.
- Литература и действительность.* [«Первая книга» Ю. Смолича].— «Правда», 1951, 14 декабря.
- Логвиненко М., Тараненко В.*— «Вороги людства та їх найманці».— «Кіровоградська правда», 1953, 7 жовтня.
- Лукаш І.*— Твори Ю. Смолича про молодь [романи: «Наші тайни» і «Вісімнадцятилітні»].— «Комсомолец України», 1940, 10 червня.
- Малишко А.*— Українська радянська література в дні Вітчизняної війни.— «Дніпро», 1944, № 1, стор. 117—125. [Оповідання про Велику Вітчизняну війну].
- Марьянов А.*— Весна над Дніпром. [«Мир хатам, війна палацам»].— «Новый мир», 1957, № 12, стр. 192—194.
- Масенко Т.*— Суворий героїзм. (Про нову книгу Юрія Смолича «Битва».)— «Література і мистецтво», 1943, 7 грудня.
- Мільчина Б.*— «Мир хатам, війна палацам».— «Прикарпатська правда», 1958, 31 травня.
- Нагорный С.*— Литературное обозрение. [«Они не прошли»].— «Литературная газета», 1947, 27 сентября.
- Недзвідський А.*— Роман Юрія Смолича «Світанок над морем».— В кн.: Смолич Ю. Світанок над морем. Кн. 2., К., Держлітвидав України, 1956, стор. 393—405.
- Ненадкевич Є.*— «Цвіт яблуні».— «Радянська Житомирщина», 1952, 27 квітня.
- Новак Я.*— «Театр невідомого актора».— «Сталинское племя», 1940, 5 вересня.
- Новицький М.*— «Двоєдиний». Про роман Ю. Смолича «По той бік серця».— «Гарт», 1931, № 3, стор. 218—233.
- Новиченко Л.*— Художня проза днів Вітчизняної війни. [З доповіді на пленумі правління Спілки радянських письменників України].— «Література і мистецтво», 1943, 15 квітня. [Про новелу Ю. Смолича «Десята смерть»].

- Носенко О.—Пильність і ще раз пильність! [«Вороги людства та їх найманці»].— «Радянська Волинь», 1953, 12 липня.
- Овчаров Г.—Розповіді про війну і воїнів. (Про творчість українських письменників в дні війни).— «Вільна Україна», 1945, 1 квітня.— «Радянська Волинь», 1945, 17 березня.
- Олешко.—Обговорення роману Ю. Смолича «По той бік серця».— «Читач-рецензент», 1930, № 11—12, стор. 24—25.
- П. Л.—Юрій Смолич. «Наші тайни». Роман.— «Літературна критика», 1936, № 8, стор. 120—121.
- Павлов Л.—«Світанок над морем».— «Наддніпрянська правда», 1953, 23 грудня.
- Пархаєв В.—Вороги миру та їх найманці.— «Радянська Волинь», 1954, 1 січня.
- Пархаєв В.—Книга, розоблачаюча ворогів мира. («Враги человечества и их наемники»).— «Советское Закарпатье», 1953, 1 декабря.
- Пасічний В.—«Мир хатам, війна палацам».— «Радянська Буковина», 1953, 28 червня.
- Пасічний В.—«Світанок над морем».— «Радянська Буковина», 1953, 8 грудня.
- Петров М.—«Театр невідомого актора».— «Красное знамя», 1940, 30 листопада.
- Петрович А.—«Мир хатам, війна палацам».— «Прапор перемоги», 1958, 5 березня.
- Пивоваров М.—Науково-фантастичний жанр в українській літературі.— «Вітчизна», 1954, № 10, стор. 140—155. [Про науково-фантастичні твори Ю. Смолича, стор. 141—142, 147].
- Пискунов В.—Многоплановість и масштабність. [«Мир хижинам, война дворцам»].— «Літературна газета», 1958, 30 августа.
- Пискунов В.—Страницы героической истории. Книги украинских писателей. [«Мир хижинам, война дворцам»].— «Что читать?», 1958, № 12, стр. 28—29.
- Підгайний Л.—В шуканні жанру. [«Наші тайни»].— «Радянська література», 1936, № 5, стор. 156—161.
- Підгайний Л.—Ю. Смолич. «Вісімнадцятилітні».— «Радянська література», 1938, № 7, стор. 187—190.
- Підгайний Л.—Юрій Смолич. «Останній Ейджевуд».— «Червоний шлях», 1929, № 7, стор. 238—239.
- Покальчук Б.—Юрій Смолич. «Неділі й понеділки».— «Життя і революція», 1928, № 2, стор. 179—181.
- Полторацький О.—Зображення негативного. [«Світанок над морем»].— «Літературна газета», 1953, 4 червня.
- Попов П., Терещенко В.—Репліка письменникові. [Оповідання «Матрос іде на берег»].— «Літературна газета», 1955, 17 лютого.
- Прилюк Д.—Найлютіші вороги людства. [«Вороги людства та їх найманці»].— «Радянська Україна», 1953, 26 червня.
- Проти відступів від соціалістичного реалізму. Обговорення роману Ю. Смолича «Ми разом були в бою».— «Літературна газета», 1947, 11 грудня.
- Радугін С.—Юрій Смолич. «Останній Ейджевуд».— «Рабочий клуб», 1926, № 6—7, стор. 94.
- Рсчмедін В.—Викриття ворогів людства. [«Вороги людства та їх найманці»].— «Літературна газета», 1953, 16 квітня.

- Речмедін В.*— «Мир хатам, війна паладам».— «Радянська Україна», 1958, 30 травня.
- Речмедін В.*— Новий роман Юрія Смолича. [«Світанок над морем»].— «Радянська Україна», 1953, 11 жовтня.
- Рибінцев І.*— «Світанок над морем».— «Радянське слово», 1953, 8 грудня.
- Родных И.*— Судьба героєв волнует нас. (Письмо Юрию Смоличу — автору романа «Они не прошли»).— «Красное знамя», 1946, 19 мая.
- «Розмова з читачем».— «Вечірній Київ», 1953, 12 травня; — «Київська правда», 1953, 13 травня.
- Романівська М.*— Шлях радянського науково-фантастичного роману.— «Літературна критика», 1939, № 11, стор. 88—98. [Про науково-фантастичні твори].
- Рохлін А.*— Повесть про акторів і глядачів. [«Театр невідомого актора»].— «Літературна критика», 1940, № 6, стор. 89—95.
- Рудницький М.*— На службі у ворогів народу. [«Вороги людства та їх найманці»].— «Вільна Україна», 1953, 4 вересня.
- Рыбак Н.*— Украинская проза. Заметки писателя. [О книге рассказов Ю. Смолича].— «Литературная газета», 1945, 17 февраля.
- Савченко Ф.*— «Вороги людства та їх найманці».— «Червоний прапор», 1953, 18 серпня.
- Савченко Ю.*— «Останній Ейджевуд». Роман Юрія Смолича.— «Культробітник», 1928, № 12, стор. 21—24.
- Санов Л.*— Герої прози 1946 року.— «Вітчизна», 1947, № 5, стор. 121—135. [Про роман «Вони не пройшли»—стор. 127—131].
- Санов Л.*— Образ нової людини.— «Радянський Львів», 1948, № 1, стор. 48—62. [Оповідання про Велику Вітчизняну війну].
- Санов Л.*— Початок теми.— «Вітчизна», 1946, № 10—11, стор. 179—192. [Про воєнні оповідання Ю. Смолича — стор. 181—184].
- Санов Л.*— Реабілітація героя. [Оповідання «Один у полі»].— «Літературна газета», 1946, 18 квітня.
- Санов Л.*— Сучасний герой і почуття нового. К., «Рад. письменник», 1947. 139 стор. [Про воєнні оповідання Ю. Смолича — стор. 8—14; про роман «Вони не пройшли» — стор. 121—128].
- Сенкевич А.*— «Світанок над морем».— «Червоне Запоріжжя», 1953, 5 серпня.
- Серйозна розмова.*— [Засідання секції прози, присвячене обговоренню роману Ю. Смолича «Мир хатам, війна паладам»].— «Літературна газета», 1958, 14 січня.
- Сиротюк М.*— Відображення першої російської революції в українській радянській літературі. В кн.: Відображення першої російської революції в українській та російській літературі. К., Акад. наук УРСР, 1956, стор. 230—234. [Про повість «Дитинство» — стор. 232—233].
- Склярєнко С.*— Згадка про молодість. [«Дитинство»].— «Літературна газета», 1938, 1 березня.
- Скульський Г.*— Автобіографічна трилогія Юрія Смолича. [«Дитинство», «Наші тайни», «Вісімнадцятилітні»].— «Літературна газета», 1941, 17 січня.
- Скульський Г.*— Автобіографічні твори Юрія Смолича. [«Дитинство», «Наші тайни», «Вісімнадцятилітні»].— «Літературна критика», 1940, № 11—12, стор. 190—205.

- Скульський Г.—Автобіографічні твори Юрія Смолича. [«Дитинство», «Наші тайни», «Вісімнадцятилітні»].— В кн.: Скульський Г. Доля героя. К., «Рад. письменник», 1941, стор. 74—100.
- Скульський Г.—Дванадцять новел.—«Літературна критика», 1940, № 1, стор. 92—101. [Про новелу Ю. Смолича «Серце красуні» — стор. 100—101].
- Скульський Г.—Мемуари невідомого актора. [«Театр невідомого актора»].— «Комуніст», 1940, 4 червня.
- Скульський Г.—Шукання майбутнього. (Проблема українського науково-фантастичного роману).— «Літературна критика», 1940, № 5, стор. 56—70. [Про науково-фантастичні твори Ю. Смолича — стор. 59—61; 68—70].
- Скульський Г.—Шукання майбутнього. [Про науково-фантастичні твори Ю. Смолича].— В кн.: Скульський Г. Доля героїв. К., «Рад. письменник», 1941, стор. 101—127.
- Слободянюк Б.—Роман о борьбе за власть Советов. [«Світанок над морем»].— «Бугська заря», 1954, 23 января.
- Случевский Г.—«Рассвет над морем».— «Калининградская правда», 1956, 7 октября.
- Смілянський Л.—Нові повісті і романи. [«Театр невідомого актора»].— «Вісті», 1941, 10 січня.
- Смілянський Л.—Страницы о доблести и героизме. [Роман Юрія Смолича «Вісімнадцятилітні»].— «Советская Украина», 1938, 15 ноября.
- Смолич Ю.—Відповідь на запитання.— В кн.: «Письменники про свою роботу». К., «Молодь», 1956, стор. 31—66.
- Смолич Ю.—Відповідь на запитання. [Письменник про свою роботу над романом «Світанок над морем»].— «Дніпро», 1954, № 9, стор. 93—112.
- Смолич Ю.—Мене нема. [Відповідь на літературну анкету журналу: «Моя майбутня книга»].— «Універсальний журнал», 1929, № 3, стор. 23.
- Старинкевич Є.—Інценізація роману. [«Світанок над морем»].— «Літературна газета», 1957, 29 листопада.
- Старинкевич Є.—Молода людина нашого часу. [«Вони не пройшли»].— «Літературна газета», 1946, 4 квітня.
- Старинкевич Е.—Обзор украинской художественной прозы за 1920 г.— «Красное слово», 1930, № 1, стр. 113—120. [О романе Ю. Смолича «Хозяйство доктора Гальванеску» — стор. 119].
- Старинкевич Є.—Образ героїні. [«Вони не пройшли»].— «Літературна газета», 1947, 5 березня.
- Старинкевич Є.—Про новий роман Ю. Смолича. [«Вони не пройшли»].— «Радянська Україна», 1946, 3 березня.
- Старинкевич Е.—Точка наблюдения. [О творчестве Ю. Смолича].— «Литературная газета», 1956, 20 ноября.
- Старинкевич Є.—Трилогія Ю. Смолича. [Післяслово].— В кн.: Смолич Ю. Дитинство. Наші тайни. Вісімнадцятилітні. К., Держлітвидав України, 1955, стор. 755—777.
- Старинкевич Є.—Юрій Смолич. «Битва».— «Українська література», 1943, № 10—11, стор. 118—120.
- Старинкевич Є.—Юрій Смолич. «Господарство доктора Гальванеску».— «Критика», 1929, № 9, стор. 121—123.
- Степняк М.—Очерки современного украинского романа. Очерк пер-

- вий.— «Красное слово», 1929, № 4, стр. 90—96. [«Фальшивая Мельпомена» — стр. 93—94].
- Столбін І.— «Мирні люди» Ю. Смолича.— «Дніпро», 1945, № 1—2, стор. 124—127.
- Тарсис В.— Блуждания и удачи Юрия Смолича.— «Литературная газета», 1935, 9 сентября.
- Трійняк І.— «Світанок над морем».— «Радянська Донеччина», 1954, 27 березня.
- Тымчишин В.— Образ Григория Котовского в романе украинского писателя. [«Рассвет над морем»].— «Советская Молдавия», 1955, 12 марта.
- Утевская П.— «Вони не пройшли».— «Сталинское племя», 1946, 16 апреля.
- Файбишенко М.— Подих революції. [«Мир хатам, війна палацам»].— «Прапор», 1958, № 3, стор. 109—113.
- Федченко П.— Гнівний голос письменника. [«Суд идет». Памфлеты и статьи].— «Вечірній Київ», 1952, 6 березня.
- Хижняк А.— Звериний облик американского империализма и его наемников. [«Враги человечества и их наемники»].— «Коммунист Украины», 1953, № 4, стр. 60—69.
- Хижняк А.— Про книгу Ю. Смолича «Вороги людства та їх найманці».— «Комуніст України», 1953, № 4, стор. 60—69.
- Цапенко І.— Про досконалість художнього твору у зв'язку з особливостями жанру. [«Мир хатам, війна палацам»].— «Жовтень», 1953, № 12, стор. 109—119.
- Цмоколенко Д.— «Світанок над морем».— «Жовтень», 1953, № 11, стор. 122—125.
- Цмоколенко Д.— «Рассвет над морем».— «Львовская правда», 1953, 27 июня.
- Цмоколенко Д.— Советовать вдумчиво и заботливо. [«Перша книга». Статті].— «Правда Украины», 1951, 5 октября.
- Цьох Й.— «Враги человечества и их наемники».— «Львовская правда», 1953, 26 ноября.
- Цьох Й.— «Світанок над морем».— «Вільна Україна», 1953, 6 жовтня.
- Чабанівський М.— Нижче можливостей автора. [«День починається рано»].— «Вітчизна», 1951, № 8, стор. 184—186.
- Черниговский М.— «Суд идет».— «Сталинское племя», 1951, 20 сентября.
- Читачі зустрілись з автором. Обговорення роману Ю. Смолича «Світанок над морем». [На конференції з одеськими письменниками і читачами].— «Літературна газета», 1953, 16 липня.
- Човганський Т.— Мерзенне обличчя націоналістів. [«Світанок над морем»].— «Радянська Волинь», 1953, 15 грудня.
- Чухрай Д.— Ю. Смолич. «Кінець міста, за базаром».— «Більшовик», 1924, 23 листопада.
- Шамота М.— Нотатки про критику.— «Вітчизна», 1951, № 11, стор. 148—162. [Про «Першу книгу» Ю. Смолича— стор. 162].
- Шапочка Ф.— Запеклі вороги миру. [«Вороги людства та їх найманці»].— «Закарпатська правда», 1953, 23 листопада.
- Шатний А.— З позицій обивателя. Про роман Ю. Смолича «Вони не пройшли».— «Молодь України», 1947, 21 листопада.
- Шаховський С.— Дозрілість. [«Вісімнадцятилітні»].— «Літературна газета», 1940, 22 квітня.
- Шепель І.— Враги человечества и их наймиты. [«Вороги людства

- та їх найманці»].— «Красное знамя», 1953, 2 августа.
- Шермет М.*— Партизанська тема в нашій літературі. [«Битва»].— «Література і мистецтво», 1944, 8 червня.
- Шинкарук Є.*— «Мир хатам, війна палацам».— «Радянське слово», 1953, 31 серпня.
- Школенко М.*— Исторический роман Юрия Смолича [«Рассвет над морем»].— «Новый мир», 1953, № 9, стр. 226—230.
- Шлапак Д.*— Гнівне викриття ворогів миру. [«Вороги людства та їх найманці»].— «Молодь України», 1953, 4 липня.
- Шлапак Д.*— Разом з народом. Українська радянська художня публіцистика періоду Великої Вітчизняної війни 1941—1945. К., Вид-во Київ. держ. ун-ту, 1955, 199 стор.
- Шпігель О.*— «Світанок над морем».— «Зоря Полтавщини», 1953, 25 вересня.
- Шумило М.*— Перша книга романа. [«Вони не пройшли»].— «Літературна газета», 1946, 7 березня.
- Эгарт М.*— «Наши тайны».— «Литературное обозрение», 1936, № 15, стр. 12—14.
- Юр П.*— «Мир хижинам, война дворцам».— «Советское Закарпатье», 1958, 9 февраля.
- Юрченко І.*— Юрій Смолич. «Дитинство».— «Радянська література», 1938, № 5, стор. 187—189.
- Якубовський Ф.*— Розвінчана романтика. [«Наші тайни»].— «Літературна газета», 1936, 30 липня.
- Ярош О.*— «Світанок над морем».— «Зоря», 1953, 6 вересня.

Склав В. І. Фількін.

З М І О Т

ЧАСТИНА ПЕРША

Стор.

Розмова з читачем	
Замість передмови	7
Маруся повинна повернутись	11
Мандрівка в минуле і майбутнє	21
Зерна нових урожаїв	38
Сподіваний авторитет	50
Двадцять років пізніше	59
Дівчина з Новосибірська	69
Друге життя книги	77
Життя дописує портрет героя	86
Ярлик бракувальника	92
Дочка героя	99
Син читача	107
Початок і кінець роботи над книгою	117
Антоніна Семенівна	127
Відповідь на запитання	134
Запитання, на яке не можна відповісти	168

Перша книга

Передне слово	175
Молода проза, 1946	176
Молода проза, 1950	195
Молода проза, 1955	224
На шляху до першої книги	286
Про мову	325

ЧАСТИНА ДРУГА

Перед лицем народів світу

З памфлетів

Що сталося на процесі Петена	339
Д. К. М.	347
Чорний Боб з Цинціннаті	360
Моррісон і два світи	369

ЮРІЙ
СМОЛИЧ
ТВОРИ

6

13 КРБ.